

**Олександр
Шугай**

**Крапля
сонця
у морі
блакиту**

**Аркадій
Казка**

**Вибрані
твори**

«СМОЛОСКИП»

Аркадій Казка
(1890–1929)

Олександр Шугай

**КРАПЛЯ СОНЦЯ
У МОРІ БЛАКИТУ**

(повість про Аркадія Казку)

Аркадій Казка

ВИБРАНІ ТВОРИ

Київ
«Смолоскип»
2010

ББК 83.34УКР6-8
Ш95

Книга містить два розділи: документальну повість про життєвий шлях Аркадія Казки — представника «Розстріляного відродження» 1920-х рр. в українській літературі — та його вибрані поезії, переклади, статті. Сюди ввійшли також інші публікації, критичні розвідки, документи. Видання присвячене 120-й річниці з дня народження Аркадія Казки.

Розраховане на широке коло читачів.

Упорядник *Олександр Шугай*
Художнє оформлення *Уляни Мельникової*

*У текстах 20–30-х рр. ХХ ст.,
зокрема у листах, збережено
авторський правопис*

ISBN 978-966-2164-12-1

© Шугай О., 2010
© «Смолоскип», 2010

Григорій Кочур

КІЛЬКА СЛІВ ЧИТАЧЕВІ

«Крапля сонця у морі блакиту» Олександра Шугая читається і, мабуть, читатиметься з не меншим інтересом, аніж пригодницький роман, хоча «пригоди» у ньому інакшого характеру: видавничий редактор твору А. Макаров влучно характеризує цей твір як «літературознавчу повість». (Про тернистий шлях самої повісті докладнішу інформацію читач знайде в післямові «Довга дорога до правди». — *Ред.*) Ідеться тут насамперед про двох письменників неоднакової долі: один з них — Василь Мисик, видатний поет і не менш видатний перекладач: у серії «Майстри поетичного перекладу» книга його перекладів «Захід і Схід» (1990) вийшла другою за чергою після книги Миколи Лукаша. Мисик — один з класиків українського поетичного перекладу.

Аркадій Казка не лише старший товариш, але й учитель Василя Мисика.

Аркадій Казка — літератор несполитої ерудиції, тонкого, непомильного смаку. Він природжений педагог, учитель. Він альтруїст, власні інтереси у нього завжди на другому плані. Він мріє про видання власної збірки, а клопочеться про видання Мисикової.

Але ось уже лиховісна доба сталінщини, масові арешти. Лиха доля не оминула обох. Аркадія Казку вона довела до самогубства. (Останні дослідження наводять на думку про те, що смерть могла бути й насильницька. — *Ред.*) Василь Мисик опинився в таборі на Соловках. Там він зустрівся з Миколою Зеровим, який уважно стежив і прихильно ставився до поетичних і пере-

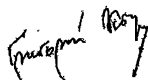
кладацьких спроб Мисика. Зерова було розстріляно в 1937 році. Мисик, відсидівши, повернувся до Харкова.

Між іншим, ходила чутка, що Мисика засудили помилково: йшли заарештовувати Василя Минка, помилилися, заарештували й засудили Василя Мисика. Багато пізніше, в один із приїздів Мисика до Києва, де мало засідати бюро перекладацької секції, він одвідав мене в Ірпені. У розмові я запитав його про цю плутанину з арештом. На запитання він відповів запитанням — чи я знаю, як його по батькові. Я відповів, що, звичайно, знаю, що його звати Василем Олександровичем.

— А от у паспорті я Василь Петрович, — сказав Мисик.

Саме так звали Василя Минка. Помилка повторилась: помилково Мисика ув'язнили замість Минка, помилково його й охрестили.

Оцими деталями я й закінчую свою передмову до праці Олександра Шугая, гаряче рекомендуючи її увазі читачів.

1990 р.

ОЛЕКСАНДЕР ШУГАЙ

КРАПЛЯ СОНЦЯ У МОРІ БЛАКИТУ

(повість про Аркадія Казку)

*Пам'яті вчителів трагічної долі
далеких двадцятих років
минулого століття*

Це була рідкісно обдарована людина. Музикант, співак, художник, літератор, блискучий педагог, улюблений наставник кількох поколінь школярів, душами яких він володів безроздільно.

Василь Мисик

1. «ЖИТТЯ — ПРЕКРАСНА ТАЄМНИЦЯ...»

Його помітили ще на подвір'ї, стрімголов кинулись до вікна: «Го, новий учитель приїхав!» Навперербій гуртом обліпили підвіконня. Утворилась тиснява. Обличчям прикипіли до розбитої шибки: «Ононо, бачиш, ононо!» Щойно за двері класу вийшла, ні, вискочила вчителька поважного віку — молодші взагалі не мали бажання заходити сюди, але що ж, допекли і їй — по шкільному коридору побігла плачучи. А цей що за птиця? У старенькому демісезонному пальтечку з піднятим коміром, так, піднятим і зашпиленим під самісіньким горлом, у студентському кашкету... Не по сезону. Бач, як ушкварив по морозу! Весь в інеї, тільки обличчя горить, як жар, і з рота валить пара. «Чи, бува, не студент?» Провели його настороженими очима, потім сипонули в коридор, з коридора — на ґанок під вузьким, як долоня, дашком, заштовхались і тут засперечалися: «Таки вчитель!» Якби зустрілись на сходах, мабуть, у захваті збили б із ніг. Службові приміщення, однак, розташувалися у глибині подвір'я; тим часом худенький, жвавий чоловічок був уже там, де йому й належало, відрекомендувався:

— Казка.

— Пробачте, як ви сказали?

— Казка, Аркадій Васильович...

Прізвище в нього не тільки рідкісне, а й незвичайне. Це ж треба: вчитель Казка!

Йому потисли руку.

— З приїздом, Аркадію Васильовичу!

А згодом знайомилися докладніше.

— Ви словесник?

— Так, викладав теорію словесності. — Він дивився уважним, приязним, карим поглядом крізь пенсне. — Можу також вести лекції¹ співів... Якби не співи, не музика, то не був би я тут! Знаєте, як добрався до вас? Без білета!

— Невже?

— Платні ж у школі на старому місці так і не дали...

І розповів про свою пригоду на залізниці — з начальником вузлової станції.

— Уявляєте, сам посадив мене на поїзд. А зійшлись ми з ним на музиці!.. Ходив я, безбілетник, по залу з кінця в кінець. Що робити? Не доїду — й квит... Чую, хтось бринить угорі на піаніно... Шопена, якого я дуже люблю. Шопена, але з такими помилками! Аж серце розривається. Запитую: «Хто це там фальшивить?» Кажуть: «Начальник станції...» Ну, добре. Слухаю далі, і прикрість мене бере: «Хто ж так грає Шопена?» Хотів уже піти підказати, поправити — аж тут і сам начальник заходить до зали. Я — до нього: так, мовляв, і так. Розбалакались. Він, аматор музики, одразу ж запросив мене до себе на другий поверх. Там були ще службовці... Зіграв я їм дещо, навіть проспівав... Потім признався, що їду зайцем... І от, як бачите, добрався щасливо!

— Це добре. Завалимо вас роботою. —

— Ну, роботи я не боюся... —

— Парубок? —

— Одружений! Анна Павлівна приїде, як тільки по-тепліє. Вона вчителька початкових класів...

— Посаду знайдемо і для вашої дружини, — пообіцяв директор.

— Як тільки спадуть морози, Анна Павлівна буде тут, — запевнив Казка і сказав довірливо: — Бачте, ми очікуємо поповнення...

— Он як!

---

¹ Лекції — так тоді називались уроки.

— А що?

— Нічого, — всміхнувся директор. — Просто я подумав, що ви ж наче дуже молодий...

— Еге, був колись! — Аркадій Васильович зареготав. — А нині — двадцять дев'ять. Скоро тридцятка стукне. Пора й про нащадків подумати...

Приїжджий вийняв з кишені і подав директору відповідні папери. Прочитавши, той зауважив:

— О, черніговець! Із сіверської землі до нас, у степи...

— Із козацької. Батько мій походив із козаків...

У паперах зазначалося, що він, Казка Аркадій Васильович, закінчив Чернігівське реальне училище, потім вступив до Київського комерційного інституту. На жаль, далі вчитися не зміг. Нестатки змусили повернутися до Чернігова і влаштуватися на роботу. Став креслярем земської управи. (На утримання взяв трьох сестер і племінницю). Жив бідно. Революцію 1917 року зустрів з піднесенням. Вирішив працювати на селі, навчати дітей...

— Ну, в добрий час! — побажали йому. — Хоч клас вам випав і не з легких. Переростки, самі розумієте...

У класі він з'явився того ж таки дня. Худий, але з буйною темно-каштановою чуприною. І сонечка скелець на переніссі.

— Добрий день! — привітався до учнів.

Відповіли врізної: хто як. Дехто взагалі мовчав, намагаючись не помічати нового вчителя. Особливо ті, старші. Ніби втратили до нього будь-який інтерес. Проте всіх цікавило: що ж він робитиме? Напевне, гніватиметься, сваритиме? Поставить у куток? А може, й за двері виставить?

Так минула хвилина, дві... Дивно, вчитель і собі не звертав уваги на тих переростків, що поодверталися, дивлячись на розбиту шибку. Він стояв і приязно всміхався.

У класі на мить стало незвично тихо. Було чути, як у розбиту шибку тонко свистить вітер.

Учитель мовби шукав серед них когось. Нарешті помітив (а може, відчув?) хлопчину, значно молодшого за інших.

— Ну, що ж, будемо знайомитись... — Їхні погляди зустрілися, вчитель і звернувся до нього: — Ось ви... Як ваше прізвище?

Хлопчина підвівся:

— Мисик.

— А звати?

— Василь.

— Скільки ж вам років?

— Дванадцять.

— То, значить, Василю, до школи ви пішли в шість?

Зніжковівши, хлопчина сказав тихо:

— Так...

— Чудово! — похвалив учитель. — Це саме і є та пора, коли треба починати вчитися. Навіть раніше. Якби ж тільки були відповідні умови... Далеко живете?

— У Новопавлівці.

Аркадій Васильович не переставав запитально, з якоюсь особливою увагою та зацікавленістю дивитися на учня.

— Новопавлівка? Де ж це?

Мисик мимоволі зробив жест рукою:

— По той бік річки. У нас там тільки три класи. От я і пішов сюди...

— Добре вирішили. Коли є велике бажання вчитись, тоді й холод не страшний...

Аркадій Васильович спробував поворухнути кінчиками пальців у черевиках, які, здавалося, приросли до ніг. Чи хоч відчуває? Чи не приморозив у дорозі?

Називаючи свої прізвища, з місць підводилися інші учні. Знайомство тривало. Розмова з новим учителем непомітно, але швидко захопила всіх присутніх. Дитяча пам'ять вразлива, цупка. На все життя закарбувала вона той синій зимовий день 1919 року («стояли саме

люті морози»). Можливо, для декого з нинішнього покоління вчителів мови та літератури це здасться неймовірним, та в нас немає підстав не вірити розповіді колишнього учня про свого улюбленого вчителя:

Він так умів зацікавити учнів, заволодіти їхньою увагою, що вони зовсім не помічали того, що діялося навколо. Добре пам'ятаю, як під час уроку Аркадія Васильовича за вікнами нашого класу стали розвертатися махновські тачанки для бою з червоною частиною, що саме підходила до села від станції Межова. Коли з вигону заговорили кулемети, махновці почали відходити, а ми собі й далі слухали розповідь нашого викладача — урок ні на хвилину не переривався.

І далі:

Вчитель наш, здається, не знав, що таке страх.

Пам'ятаю, як денікінці обстрілювали Підгороднє від залізниці й один снаряд упав біля шкільного ґанку, на який саме вийшов Аркадій Васильович. Він не звернув аніякісінької уваги на нього. Ми це бачили здалеку — й завмерли від жаху. На щастя, снаряд не вибухнув²...

---

² Цей епізод, як і попередній, довелось уточнити на місці колишніх подій разом з очевидцем Іваном Кузьмовичем Кутнім, який підтвердив:

— Справді, снаряд упав і не вибухнув. Тоді впало чимало снарядів. Але випущені вони були не денікінцями, а тими ж таки червоними — по махновцях, розташованих на постій по дворах у Новопавлівці. В Підгороднє махновці не заходили. Отже, випущені по них снаряди розривались, не долітаючи до цілі, якраз на узгір'ї, де й стояла наша школа і жив І. Бакаляр. Потім, очевидно, гармати підтягли ближче, і вони стали бити по Новопавлівці, по наших хатах. Тут уже діти й дорослі мусли шукати рятунку. Ми з сусідами сховалися в бетонному погребі, якого я вам показував, — там і досі на вході зберігся напис: «Кузьма Кутній 1913 р.». А всередині є ще й такий: «Упорним трудом усього можна добитись».

Карета Махна стояла в сусідньому дворі, куди й цілила артилерія червоних — з позицій, розташованих уже на підгороднянській горі. Чи вони знали про штаб Махна, чи, може, ми випадково потрапили під їхній обстріл. Мабуть, усе-таки ви-

Характеристика, поза сумнівом, зворушлива.

Але що ми знаємо ще про цю людину? Павло Григорович Тичина:

Та ось дівчата почали із «Пралі»,
а хлопці переводять на мотив:
«Прощай, товаришу, бо йти
Вже час до нової мети —
Все далі та й далі,
Все далі та й далі...»
Це — з Шуберта. Мій друг Аркадій Казка
колись нам переклав. Він у селі.
Учителює...

Отже, друг Тичини, вчитель і перекладач. Це — з відомого вірша Павла Григоровича. А тепер наведемо його щоденниковий запис:

Пригадую, як Василь (Еллан Л. — *О. Ш.*) у Чернігові в букініста цілий день, було, порпається, аж поки не видере десь спідсподу якогось забутого, занедбаного поета. Принесе до мене або до Аркадія Казки й читає.

— От шельма! — тільки в долоні вдарить Аркадій і почне реготати, як жеребець (у нього дійсно такий сміх), а потім прислухається й притихне.

— А що, Василю, — пенсне Аркадій поправить і вже серйозним тоном, — у нього є непогані строфи.

Тими строфами і ми впивалися, скрешали й жаліли за-
падково. Бо саме в той час махновці втекли, а повз наш двір вулицею посувалась багатолюдна похоронна процесія — ма-
буть, її й помітили з гори в бінокль... Покинувши труну, люди розбіглися хто куди. Священик сховався в хаті під ослін. Із дощатого паркану сусіда Могили вмить зробилось решето... Після обстрілу на нашій городі ми знайшли багато картечі й тридцятилітрових «стаканів»...

На свідчення І. Кутнього ми посилатимось і далі. А мимовільна «неточність» у спогадах В. Мисика закралась тому, що, коли він жив і творив, називати речі своїми іменами, на жаль, не було змоги. Не тільки у великому, а навіть і в малому, як, наприклад, відомий уже нам епізод. Отож у ролі черво-
них мимоволі опинились денікінці.

бутого поета. Найбільше жалів Аркадій, бо почував, що його вірші десь лежатимуть забуті...

Невже ж гіркому передчуттю судилося здійснитись? Та ще передчуттю такого поета, як Тичина... Здавалося б, що тут скажеш? Чим заперечиш?

Однак у цій книзі, де головні дійові особи — Аркадій Казка та Василь Мисик, ітиметься не тільки про вірші. Хоч саме вірші й поріднили їх обох, а точніше — Поезія.

Певна річ, у тім, що Учень перевершив (і пережив) свого Вчителя, немає нічого дивного. Так і повинно бути. Несправедливість в іншому: по-справжньому подвижницький шлях великого педагога урвався, на жаль, дуже рано, передчасно. І не від снаряда — від вибуху власного серця, яке не витримало наруги. Після гепоушного арешту Казка додому не повернувся...

Перед нами — його листи. Адресовані Мисику, вони зберігалися в його ж домашньому архіві понад шістдесят років. У нарисі «Вчитель» Василь Олександрович надрукував цікаві, але надто короткі (мабуть, не тільки через власну скромність, а й обережність) витяги з листів. І то лише з деяких. А листів чималенько.

Думається, настав час і потреба опублікувати їх ширше. Адже про Аркадія Казку тепер ніхто не розкаже нам краще, аніж він сам у своїх листах. А коли взяти до уваги, що ці листи призначалися його улюбленому учневі, то й поготів...

Отже, село Підгородне на Катеринославщині (нині Дніпропетровської області). Саме тут, на схилі мальовничого пагорба, й розташувалась уже знайома нам семирічка, споруджена ще заходами земства. Одноповерхова, проте велика цегляна будівля навіть і в наші дні здатна справити гарне враження. А тоді це була добротна, ба навіть зразкова шкільна споруда, що виросла незадовго до громадянської. Ті майстрові люди, що зводили її, на високому шпильястому фронтоні викарбували й рік: 1910. Так велів звичай. І неспроста. Ненав'язливий,

але пам'ятний знак нагадував про відлік часу. Нова школа сяяла великими вікнами, пахла свіжою фарбою, чепурилась кожним куточком свого просторого (без огорожі) подвір'я, неподалік якого починалося майже казкове для дитячої уяви привілля — яри. Чого тільки не доводилось там бачити: і піняві потоки, і перші весняні квіти, і вужів та гадюк, що вигрівались на сонці, і скрижавлені глиною свіжі обвали...

Внизу блищала річка. Справжня оаза в степу. Розлившись у травах та очеретах, річка мовби не знала, куди їй текти. Ніжилась на сонці. Ще б пак! Долина ж тепла й рівна, як стіл. Чого поспішати? І річка петляла, іноді повертаючи в напрямку, зовсім протилежному власним витокам...

Одразу ж у пам'яті зринає Мисикова «Долина»:

Стоять сади, потоки ллються дзвінко
І холодять твоє гаряче лоно.
Розкинулась безмежно-оболонно
І ніжишся на сонці, горда жінко.

Навколо тебе не в зеленій хвилі,
В жорстоких осипах застигли гори,
Твоєї тиші плідної підпори,
Назавжди здіблені в страшнім зусиллі.

Не одвертайсь од них: з того граніту
Твої струмки течуть, безплідні брили
Тебе від холоду навек закрили,
На себе взявши всі морози світу.

Звичайно, ці рядки Мисик написав уже в зрілому віці. На той час він добре пізнав і гори, про які йдеться у вірші («В жорстоких осипах», «здіблені в страшнім зусиллі»). Але ж поза сумнівом і те, що найвищим усе-таки здається... пагорб, побачений у дитинстві. Не просто пагорб, а здіблена, порізана бурхливими дощовими й весняними струмками земля, яку майбутній поет

уперше відкрив для себе. І долину, і річку, що починалася десь у солоних лиманах Донеччини, тож і назвали її Солоною.

Лівий, новопавлівський берег, як ще пам'ятають місцеві люди, був дуже стрімкий і значно вищий, ніж правий, підгороднянський. Ось тому він і служив таким собі захисним валом, стримуючи весняну повінь. А рівень води в річці тоді піднімався на два-три метри. Картина поставала разюча: несло не тільки кригу, але й дахи, будки, копиці сіна, соломи; було чути, як з обох боків по дворах валували пси, ревли у хлівах корови та верещали, мов недорізані, свині...

І отак щовесни. Люди до цього вже звикли, маючи справжню мужність. Вони ж бо знали, що повінь стоятиме сім-вісім днів. Потім Солона втихомирювалась і знову вступала у свої звичні береги. Тепер, коли минув не один десяток літ, її не впізнати: замулилась і геть заросла очеретом, кугою.

Ще трохи на схід, саме там, де хутірець Філія, протікає інша річка – з грізною назвою Вовча.

Чому ж Вовча?

Сказати про це, певне, ніхто вже не зможе. Але на вигляд річка як річка. У Вовчу вливається і Солона. А неподалік — глиняна круча...

Степовики-старожитці згадують:

— Колись на берегах Солоної стояли зимівники за-порожців...

Утікаючи сюди від кріпосників, ті, що ставали козаками, здобували собі шаблями єдиний привілей — волю. Власним лицарством, самовідданістю, подвигами дивували весь світ. А коли царські війська за наказом Катерини II все-таки зруйнували Січ, тут було створено слободу Павлівка, тобто військове поселення, що мало згодом вирости в місто Павлівськ чи Павлоград. Але цей намір незабаром змінився: будувати вирішили в іншому місці. Слобода ж дістала назву Новопавлівка. І почали в ній селитись та множитись не військові, а мирні люди, хлібороби.

Розказують, раніше селились на самісінькому березі річки. Будували свої житла, не довго мудруючи над ними. Зійшлась би толока, а вже в гурті якось і зведуть саманні стіни — із соломи та глини. Ось такі оселі й тулились до води. Серед них — і хатка Мисиків.

Купили її, маленьку й непоказну, Олександр Якович та Федора Мефодіївна тоді, як побрались. А грошей заробили по наймах у чужих людей, німецьких колоністів, що насадила у степах ще цариця Катерина. В тих наймах вони, власне, і познайомились. Олександр Якович порався по господарству, зокрема, був і мотористом, а Федора Мефодіївна вміла добре шити, прясти, вишивати, чим і заслужила до себе прихильність хазяїв.

Побравшись, молодята зажили на своєму дворіщі. Думали, що минулося їхнє бідування. Раділи першій дитині — Євламπίї. Але радість виявилась недовгою. Не проживши й року, донечка померла.

Влітку 1905 року, саме на Трійцю, у верхів'ях Солоної випали рясні дощі. Звідти, з далекого селища Селідове, на світанку і мчав у Новопавлівку гонець.

— Вйо-о! Вйо-о! — припавши до гриви, шмагав змиленого коня, тривожно оглядався.

Вершник хотів попередити людей про повінь, яка сунулася руслом Солоної, перетворивши її на розлюченого звіра, що змітає все на своєму шляху. Та хоч і загнав коня, попередити про нещастя не встиг...

З тієї «купелі» Мисики ледь устигли вихопити дітей. А було їх уже п'ятеро: Анюта, Гаша, Христя (померла дев'ятилітньою), Дуня, Гашуня.

Господарство мали невеличке: корівку з телям, та ще курчата. Кинулись рятувати їх. Вода вже піднялася до колін. І прибувала, прибувала...

Корівку все-таки вивели — ще встигли. Телятко висадили на піч, а курчат повкидали мерщій у піч, в її тепле черево, думалось, може, хата вистоїть.

Не вистояла. Стіни розмило й розвалило одразу ж, як тільки господарі вискочили за поріг. І все те, що лишилося в хаті, пішло за водою...

Що ж, довелося зводити нове житло. Тепер уже далі від річки, на вищому місці. І на краю Новопавлівки, де стояли так звані гамазеї, тобто будівлі, в яких односельці зберігали зерно, борошно та різний реманент. І це нове житло Мисиків теж було невеличке — з саманної «цегли» і під соломою. Згодом воно і стало для них родинним гніздом як «бабина хатка», — вислів самого Василя Олександровича. А жити їм випало в різних місцях. І навіть не в одному селі. Так, після Новопавлівки було Підгородне (квартирували тут), потім Павлівка (Мар'янського району Донецької області, де найстарша донька Мисиків — Анюта — і вийшла заміж) та Іванівка (там народилась Маруся), Новопідгородне і Миколаївка... Мисики весь час переїжджали, аж поки вернулися «на круги своя», у Новопавлівку (після революції в колишнього жандарма на прізвище Гавітас купили будиночок, розташований нині на вул. Червоноармійській, 67). Ось який поштовх до «мандрів» дала їм та незабутня повінь 1905 року.

Хоч Василя в ту пору ще не було на світі — народився він дещо пізніше, влітку 1907 року і таки в Новопавлівці, — але уявляв повінь досить виразно, ніби бачив її на власні очі. І не тільки бачив — пережив, адже стільки вдома — від батька, матері та старших сестер — начувся про це лихо!

Втім, степами невдовзі — і, зокрема, через Новопавлівку — прокотились такі бурхливі хвилі народного зрушення й горя, що на якийсь час притлумили згадку про ту природну весняну стихію. Тут уже потрібно було шукати в собі нових сил, щоб витривати й не загубитись, як тріска у вирі, а, зрештою, пристати до рідного берега («Берег» — так, не випадково ж, назве Мисик і одну зі своїх збірок).

З Новопавлівки в Підгородне — до школи — дорога лежала через міст на річці Солоній. Цей міст збудували тоді ж, як і школу. Звичайна степова закурена дорога простяглась по ньому на протилежний берег. І хто тіль-

ки не йшов, і хто тільки не їхав сюди! Топтали її раз у раз ноги повільних, але твердих у ході степовиків, місили дощі та сніги, а потім рівняли, прасуючи, як полотно, сонце і вітер. По ній, щороку відроджуваній, зарослій полинами, лободою та споришем, никали табуни всілякої живності: курей, качок, гусей, а то й індиків. Усе ж таки ця звичайна дорога була водночас і головною вулицею в селі. Якраз до неї вели всі інші вулиці й тонкі, як слід батога, звивисті стежки. Тими стежками й тяглись по науку діти й підлітки.

Василько в коротких синіх штанцях з однією «поміччю» (перечкою через плече) до школи ходив охоче. Був скромний, допитливий, хоч і трохи мовчазний. А погляд мав печальний, ніби в дорослої людини³. Цікавили його знання, цікавила навіть сама дорога-вулиця. Бо де ще побачив би стільки такого, як тут. Ну, хоч би й базар. У Новопавлівці був базар. Це місце якраз і звали центром. Приватні крамнички та ятки стояли по краях. При потребі кожен житель міг купити собі необхідну річ. На лавицях чи просто неба, на землі виставлялось і викладалось те, що одні продавали, інші купували. Приводили сюди корівок і кіз, приносили домашню птицю...

І яке ж різномов'я чулось тоді на базарі:

— Купіть гусочку!

— Да гуска ли это? Может быть, гусак?

— Е ні, гусочка. Гляньте яка славна! Купіть, не пожалієте...

— Das ist schöne Vogel⁴.

Навіть не прислухаючись, краєм вуха можна було вловити ці та інші, подібні до них уривки людських голосів, що звучали різними мовами й самі вривались у пам'ять. З навколишніх сіл Комаря, Яносиля, Богатиря приїздили греки. Вони продавали молочний продукт ар'ян, якого тут ніхто не знав. Ар'ян скидався на рідкий

³ З розповіді вже покійного вчителя Луки Самійловича Петренка, спогад якого записав І. Костира.

⁴ Чудова птаха! (Нім.)

сир чи густу сметану. Якось Мисик покуштував з цікавості. І що ж? Незвичне, але приємне на смак. Виходить, у кожного народу є щось характерне, особливе — навіть у стравах...

Багато вешталось на базарі циган. Їхні дівчата й жінки в барвистому рясному одязі нагадували пучки яскравих квітів. Небайдужий до барв, кольорів, тонів і півтонів, Мисик, звичайно ж, не міг пройти мимо. І весь оцей люд — новопавлівський і приїжджий — крутився перед ним, обертався, мов карусель, що теж височіла на майдані.

А хлопець був спостережливий. Навіть через багато літ залишилося в його пам'яті те, що зумів уловити слухом тоді:

Луна (підкреслення Мисика. — О. Ш.): де ми жили — с. Підгородне — луни не було; луна біля школи, біля церкви, біля крамниць.

Переїхали в Новопавлівку — там луна: близько лікарня, церква...

Поряд з базаром стояв будинок волосного правління, чи, як тут казали, «зборня». Будинок новий, вельми помітний, з темно-червоної, либонь, добре випаленої, цегли. Що відбувалося-діялось у стінах цього будинку, Мисик до ладу поки що не знав, радше здогадувався. Адже йому, школяреві, вчащати туди не доводилось. А от коли зазирнути за ріг, на подвір'я «зборні», можна було побачити коло з дощок. Незвичайне коло! В певні дні сходились до нього сільські діди й дядьки. Поважно зіпершись грудьми на вичовгані дошки чи поклавши на них свої важкі мозолясті руки, стояли і довго — обличчя в обличчя — гомоніли між собою, вирішуючи те, що зачіпало кожного з них і цікавило, отже, всю громаду.

Чи не так — у колі — радились і на Запорозькій Січі?

У «зборні» був телефон — загадковий на вигляд апарат з металевою ручкою. Хочеш кудись додзвонитись — крути! Але це дозволялось не кожному. Біля апарата чергував дід Саливон або ще хтось. Він і брав рурку-слухавку. Саме цей апарат і зв'язував Новопавлівку з усім світом. Щоправда, на лінії давно бракувало стовпів. Одного з них було звалено, і він лежав навпроти церкви. Порожня фарфорова чашечка зацікавила Мисика, підбрав її, вдома приробив ніжки, і вона правила йому за каганець.

Коли минав «зборню», базар з крамничками, праворуч поставав будинок, зовні обшитий дошками і пофарбований у коричневе. Купці в ярмулках забігали туди частенько. Не знав тоді Мисик, що ось-ось, після революції, коли купці виїдуть з Новопавлівки, саме в цьому приміщенні відкриють районний селянський будинок і йому доведеться там працювати бібліотекарем...

А дорога йшла далі, повертала ліворуч. Якраз біля повороту й лежав широченний камінь. Та не просто камінь, на якому кожен, хто забажав би, зміг посидіти, відпочити. З величезної сірої плити було висічено подобу фігури. Коли, за яких часів? Чи, бува, не за скіфських? Незабаром цей камінь повезуть у Катеринослав до музею.

Лівобіч височів двоповерховий паровий млин Ремпеля. У млині, на горішньому поверсі, працювала вся його сім'я (поруч стояли будинки, де й жили нащадки німецьких колоністів). А в кочегарку, розташовану внизу, власник млина наймав робітників з місцевих жителів. Із сином Ремпеля, Яшком, Василь Мисик ходив ще до початкової школи. Від нього й навчився трохи понімецькому.

У млині робота кипіла вдень і вночі. З високої труби валив густий дим. Чулося двигіння паровика. Безперервним потоком лилося біле борошно з того зерна, що привозили сюди селяни.

І, нарешті, коло мосту — олійниця Мадієвського (тут казали оліниця). Виросла вона на самісінькому бере-

зі річки Солоної. І теж невтомно бухкала металевими грудьми, куріла з труби, ніби з люльки, їдким вугільним димом. Але щоразу, коли простував повз неї, Мисик відчував також інший, солодкавий, запах, який лоскотав ніздрі. Такий спокусливий дух мала тільки олія. До запахів він був небайдужий. Відчуваючи в роті навіть смак макухи (звичайнісіньких тоді для всіх ласощів), хлопець мимоволі ковтав слину...

Так, олійниця стояла по праву руку. І навіть узимку їй від роботи було гаряче.

Річка ж Солоня тоді, навпаки, спала, скута кригою, ніби міцним панцером. У Підгороднє — до школи — взимку з низинної Новопавлівки можна було йти й іншим шляхом — навпростець. І Василь Мисик таки йшов, як і його ровесники. Ні, летів... Під ногами дзвеніла ковзанка. Хлопці, чимдуж розганяючись, відштовхувались від берега, а вже на протилежному, де школа, часом, не розрахувавши, наскакували один на одного, падали у сніг, зчиняючи крик і галас:

— Га-га-га!

— Ой-ой-ой, хло...

— Мала купа, давай ще!

Улітку вчитель водив їх на екскурсії. Гуртом простували уздовж Солоної до Вовчої. Стежка в'юнилася понад колінами річки, аж до Майдану — величезного виступу гори, що відгороджувала від села урочище. А звалось воно Чепине.

— Хто скаже чому? — запитав Аркадій Васильович, коли всі спинилися.

Відповідали наввипередки:

— Чепа тут колись жив.

— Був такий козак.

— Від нього й пішло...

— А звідки ж Грецьке? — поцікавився Мисик. По той бік річки лежав цілий масив землі з такою назвою. — Як вони, греки, опинилися в наших краях? Чому залишили свою батьківщину?

Аркадій Васильович аж зрадів цьому запитанню. Очі його засвітилися під скельцями пенсне.

— Колись і я запитав одного місцевого грека, чи давно він із Греції. Знаєте, що він мені жартома відповів? «Не пригадую, — сказав. — Мабуть, у шостому сторіччі до нашої ери, а може, й раніше».

То був освічений грек і знав історію свого народу...

— Розкажіть, Аркадію Васильовичу! — почулись голоси.

Там, на виступі гори, вчитель і розповів, що казковий, привільний південь здавна приваблював грецьких купців-морепоходів. Такими вже людьми вони вдалися — не тільки жвавіми, романтичними, а й суто практичними. Що цікавило тут греків? Звичайно ж, багатство. Ще легендарний Гомер оспівав щедрі південні землі, називаючи її Колхідою. Оспівав і тих аргонавтів, які шукали в ній золоте руно. А коли вже купці побували на півдні, то дехто залишився й назавсім. Пізніше ті осідлі кримські греки чимало сприяли зближенню Київської Русі з Візантією. У нас тоді ще не було християнства. Була своя віра — язичницька. Пішовши з військом на місто Корсунь, колишній Херсонес, і взявши його, князь Володимир 988 року прийняв християнство і з допомогою грецького духовенства охрестив Русь. Відтоді в Києві почали зводити православні храми, бо досі будували капища, де поклонялись поганським богам.

— Ну, про це я ще колись вам розповім, — пообіцяв Аркадій Васильович. — А щодо кримських греків, то вони двісті років тому, зазнаючи релігійних утисків од татар, змушені були переселитися далі, в приазовські степи. Деякі з них, щоправда, й раніше тікали до запорозьких козаків. Ось так, — поправив пенсне. — Переселення греків — нелегка сторінка в історії цього народу. Щоб перевезти людей та їхнє майно, треба було тисячі підвід і стільки ж пар волів. Готувались майже три місяці — травень, червень і липень. Вирушили в серпні. Спочатку просувалися Муравським шляхом на Гнилі Води,

Чорний Колодязь, а далі на Молочні та Кінські Води. Зрештою, вступили й на нашу степову землю. Але частина переселенців не змогла дістатись до призначеного місця і зимувала в дорозі. Лише наступного року греки остаточно розташувались у межах колишньої Кальміуської паланки — форпосту січовиків. Отже, доля поріднила їх, козаків, із нащадками давніх еллінів. Десь там, неподалік від того історичного місця, кілька віків раніше, на річці Калці відбулась перша тяжка, нерівна битва русичів з ордами Чингісхана...

Відгомін тієї прадавньої історії, з якою ознайомив Аркадій Васильович, — поряд із новою, найновішою! — відбився в одному з ранніх творів поета — «Возовиця»:

Що ж, запрягай корівок, Трохиме, пора вирушати!
Хмар порідшало, тільки на грецькому темно ще.

Як же

Всім дощі ці увірились! Стерні давно потонули
В буйній отаві. Над шандрою бджоли дзвенять на осонні.
Копи давно посіріли й приплюскли, зерно проростає —
Важко й навильник тепер од землі одірвати! А потім
Довго-довго корови везуть невисоку гарбичку
До слободи, що далеко темніє садками.

Недавно

В Граковій перші «фордзони» повз церкву проїхали.

Скільки

Їх — п'ять? А кому водити їх випаде? В кого
Змалечку син тракторист? Авжеж, не у тебе, Трохиме!
Їдуть. Люшні порипують. Трудно ступають корови.
Знову пускається дощ...

«Хоч ти плач!»

І так само минають

Дні й роботи, як за часів Гесіода.

Але нова історія, редагована більшовицькими багнетами, народжувалась тяжко, в лютій боротьбі, що її назвали класовою, — у кривавих сутичках громадянської війни... Як згадував поет, «влада на місцях мінялась іноді щоденно»... 1918-го, відступаючи на Донбас, про-

ходив через Новопавлівку загін Червоної гвардії. Біля волості відбувся мітинг, на якому командарм Фрунзе просто з ганку виголосив промову. А потім наскочили німці: спочатку кіннота, за нею — піхота. Німців було так багато, що на постій зайняли все село. Від річки Солоної в кінець Новопавлівки — через базар — у козлах стояли гвинтівки, рушниці та інша зброя. І то — у кілька рядів. Біля волості були розташовані кухні на колесах, тут же забивали худобу, патрали птицю, варили їжу, а німецькі солдати, шукаючи зброю, шастали по дворах, вимагали показувати всі сховки, зазирали навіть у скрині. Лазили по горищах і хлівах, перекидали все догори дном. Після німців з'явилися ополченці місцевих отаманів Григор'єва, Марусі, потім — гайдамаки в сивих шапках, чумарках та башликах. Не поминули Новопавлівки й війська білих царських генералів Денікіна та Врангеля... Вночі, як свічки, спалахували хати, будинки, тут і там чулися крики, голосіння. Кожен військовий загін розташовувався у школі: з вибитих вікон одразу ж витикалися дула кулеметів.

У вирі тих безперервних сутичок двоповерхова початкова новопавлівська школа й згоріла⁵.

Та найчастіше в село навідувались махновці, чубаті, розхристані, з шаблями і карабінами, верхи на конях — від їхньої «столиці» Гуляйполя до Новопавлівки було всього-на-всього шістдесят кілометрів.

Якось хлопець і наскочив на двох таких верхівців.

Був початок літа, коли за селом, у степу, скільки сягало око, — безлюддя, хіба що марево тремтить-переливається над землею. А в селі по дворах лагодяться вози, косарки, граблі, коси і все, потрібне для сінокоосу та полоття.

Він устав рано, до схід сонця. Щось намислив собі того дня. Що ж саме? Про це ніхто з домашніх не мав нічого знати. Завбачливо взяв із полиці крайчик хліба, а потім витяг із-під стріхи вудку. Якби хтось і запримі-

⁵ Свідчення І. Кутнього.

тив його, то міг би подумати, що хлопець вирядився на Солону ловити рибу.

Та він зібрався не на Солону. Йшов далі, на Вовчу, за якою лежала околиця.

Там, у сусідньому селі, жила Дуня. Вчителька за фахом, сестра й заміж вийшла за вчителя Підгородненської семирічки, чоловіка — лагідного, доброго — Михайла Григоровича Власкова. Одначе від неї давно вже не мали ніяких вістей. Міркували: чи не сталося чогось? Час бо непевний. Саме в тому напрямку частенько й чулося:

— Та-та-та-та!

Річка Вовча, мов навмисне, посилювала цю кулетну стрілянину. Іноді навіть важко було здогадатися, звідки ж стріляють. А вдома щоразу мліли від жаху. Мати заламувала руки.

— Ой Боже, і коли ж воно скінчиться?

Сестри були похмурі й стривожені:

— Як там Дуня? Чи хоч жива?

Послати хлопця на довідки старші, звичайно ж, не зважились би — він це добре знав. А самовільна відлучка — якщо все буде гаразд — не накличе на нього лиха. Навпаки, ще можуть і похвалити, коли вернеться з добрим вістями від Дуні.

Він штовхнув хвіртку і потихеньку вийшов на вулицю. Подумав, що його кинуться аж під час снідання... Ну що ж, покарають поза очі — невелика біда! Вулиця порожня. Вчув, як у хліві задзвеніла дійниця: Гаша заходилася доїти корову...

Хоч був ранній ранок, під ногами і в повітрі — надто сухо. Як ніколи, сухо і тихо. Він глянув угору. Небесна пустеля мовби підкреслювала пустельність степу. Знав: люди непокоїлись, уже давно сподіваючись на дощ. Минули Зелені свята, а земля зоставалась такою ж спраглою. Односельці викидали на вулицю кочерги, немилосердно обливались холодною колодязною водою. Всі просили дощу. Тривожила й невідомість, яка теж затяглася: ніхто не знав, якій владі доведеться коритись.

Уже з місяць у «зборні» порядкував лише дід Саливон. Волосне правління попросту спорожніло.

Уперто мовчав і телефон. Адже нікому було підняти й полагодити звалені телефонні стовпи, один з яких так і лежав навпроти церкви...

Але що це? Проходячи повз базар, Мисик побачив біля «зборні» дві гарби — без верхніх драбин... З них уставали... Хто ж то? Червоноармійці! Отже, в Новопавлівку знов поверталася радянська влада. Він помітив та й переконався, що тільки ця влада й забезпечувала міцний порядок. І як їм це вдавалося?

Червоноармійців, одначе, було дуже мало. Розмірковував, що це, напевне, тільки їхня розвідка.

Він пішов вулицею на східний край села, туди, де був пішохідний місточок через Вовчу. Хотів перебратись на її лівий, похилий берег. Інший берег — і вже інша губернія, Таврійська. Там були зарослі комишем озера — багато озер, де риби аж кишіло. Принаймні так він чув. Озера були на півдорозі до великого хутора, де й жили «тавричани». На хуторі Мисику бувати ще не доводилось. У Новопавлівці теж мало що знали про хутір, адже то зовсім інша губернія! І все ж догадувались: там живуть привільніше, заможніше, ніж у їхньому надвовчанському селі.

На подвір'ях уже відчинялись ворота, чулося вранішнє: «Му! Муу!» Люди саме виганяли корів, і хлопець поспішив, щоб випередити череду, яка тільки-тільки починала збиратися.

Ось і місточок. Мисик примітив його ще під час екскурсії. Запам'ятав і те, що, коли перейдеш місточок, видно стіни комишу навколо озер, далекі хати «тавричанські». Небавом він вибрався на супротивний берег. Аж раптом здригнувся: вершники! Ті придержали коней. Обидва — чубаті, розхристані, в кожного — шабля при боці і карабін поперек сідла попереду.

Махновці!!! Та ще й із славнозвісної «чортової сотні»! Таких бачили не раз у селі, і вже знали, що це гвардія самого «батька» Махна.

Мисик хотів повернути назад. Але один з верхівців під'їхав ближче до нього.

— Стій, не тікай! — І поклав руку на карабін.

Мисик застиг на місці.

— Хто зараз у селі?

Він мовчав. А в голові мелькали думки... Що йому відповісти? Сказати, що бачив червоноармійців? Але ж ті, мабуть, нічого не знають про наближення «гостей», яких називають бандитами, та ще й на чолі з «чортовою сотнею». А десь недалеко, може, і сам «батько» з головними силами. Тоді розвідникам кінець... Сказати — нікого немає? Махновці теж неминуче наткнуться на них і порубають, як це вже було. Становище здавалось безвихідним... А коли сказати правду? Та ще й перебільшити! Махновці ж, мабуть, не зважаться їхати в село, затримуються біля мосту...

— Ну, кого питаю? — нетерпляче гримнув над ним верхівець.

— У селі — червоні, — сказав Мисик.

— Багато?

— Багато.

— Скільки?

— Н-не знаю, — мотнув головою. — Коло «зборні» багато підвід.

Махновець обернувся до товариша, що сидів боком у сідлі, прислухаючись до розмови.

— Чув, Миколо?

Той подивився на Мисика.

— А ти не брешеш, малий?

І потім знов до товариша:

— Де тут червоні візьмуться? Залізниця ж давно перетята...

— А чорт їх знає! Донбас — під боком...

Хлопець бачив, що махновці вагаються: вірити чи ні? Хотілося, щоб повірили і повернули до своїх, які, мабуть, сунуть слідом.

— От що, — сказав той, що зупинився позаду. — Слухай команду. — І, торкнувши коня, виїхав наперед.

Під розкуйовдженим чубом на темному лобі у верхівця владно розкрилювались брови, права злітала вище і ховалася десь там... Хлопець здогадався, що це і є старший. Недарма ж і здавався грізнішим.

— Поїхали, побачимо! А ти, малий, ітимеш теж попереду, покажеш, де вони, оті твої червоні. Ану — марш!

Верхівець торкнув коня і рушив просто на нього. Мисик відступив...

Ліворуч був зарослий терном стрімкий берег, під яким унизу біля води виднілись ділянки капусти, тягнучись далеко в степ.

Що ж, вести махновців у село, до «зборні»? А як же червоноармійці? Може, й не сподіваються на них?

«Це вже було... Це вже було... — стукало йому в скроні. — Сьогодні махновці порубають червоних, а завтра... Завтра прийдуть ще інші. І теж рубатимуть... Це вже було...»

Мисик стрімголов кинувся в колючі куці. Провалився вниз на чийсь капусту і щодуху помчав берегом. Це сталося в одну коротку мить. Під ноги потрапили і з хрускотом відкотились убік тугі, пружинисті головки. Він замалим не впав, послизнувшись босими ногами. Якимсь чудом утримав рівновагу і вже біг по капустах понад річкую не озираючись. Верхівці могли ж і вистрелити вслід. Могли погнатися, перейняти... Боявся вилізти на бровку берега, щоб глянути, де вони? Зупинився тільки тоді, коли залишив їх далеко позаду. (Пізніше збагнув, що махновці не мали ні часу, ні потреби гнатися.) Про всяк випадок тихо, не показуючись, пройшов ще кілька кілометрів аж до броду навпроти величезного Безреброго яру, що широко розкривався на супротивному правому березі річки Вовчої. Своїми багаторічними виносами яр, мабуть, і створив цей брід, знаний хіба що рибалкам, бо колісної колії тут не було. Закачавши холоші, перебрів через річку і лише там вирішив перепочити.

З півдня насувалася величезна, впівнеба, грозова хмара. Сонце пекло з тирла, з тавричанського боку;

пахло сухим коров'яком; свіжа берегова трава приємно холодила босі ноги. Все навкруги було йому добре знайоме. Недалеко праворуч, на річці Солоній, яка тут і вливалась у Вовчу, жовтіла проти сонця та сама глиняна круча, куди Аркадій Васильович водив їх на екскурсію.

Почувся грім, вітерець зарядів на плесі, що під кручею. Сонце світило, і північна половина неба ще була чиста. Знав, що сховатися від зливи, сива стіна якої вже стояла на «грецькому» степу, по той бік Вовчої, тут не було де, отже, треба поспішати до села, хоч до нього не близько. Окинувши останнім поглядом берег, помітив прим'яту траву і мовби якусь колоду, що лежала там. Звідки б вона взялась? Пішов поглянути, пригинаючи босими ногами високі стебла.

То була не колода...

У траві ницьма лежав чоловік. Він не рухався. Одна рука була підігнута, друга відкинута. Здавалося, він біг і, спіткнувшись, упав. Ось так і зостався лежати. Видно було, що його вбито сьогодні, зовсім недавно, може, годину чи півгодини тому. В одну мить місце втратило для Мисика свою привабливість і все, що було навкруги, мовби ошкірилось на нього, особливо ж — яр із приярками і закутками. Все стало чуже, вороже й незрозуміле... Чому різні люди одного села сходяться в такій ненависній, безладній боротьбі між собою?.. Коли виходив з дому, ніби ж ніщо не віщувало цього лиха. І от маєш: убитий чоловік.

Мисик швидко пішов геть. Стежка крутилася понад колінами річки Солоні на схід, до Майдану — величезного виступу тієї гори, що відгороджувала від села це урвище і де він уже був із учителем. Стежка бігла під ключою шипшиною, серед комишу й бур'яну, повз тихі кринички з доброю холодною водою аж до того місця, де й з'єднувалася зі старовинним Чумацьким Шляхом. Він поспішав. Але сива стіна зливи наздогнала його ще на стежці, і Мисик ураз промок наскрізь. Може б, ін-

шим разом сховався під кущами шипшини, але те, що бачив щойно біля броду, гнало його вперед. Під рясним дощем перейшов Майдан, де на пісках високо ріс хвощ. Обігнув шлях, щоб ненароком і тут не зустрівся з махновцями.

Дощ лив і лив, як з відра, над головою блискало й гримотіло, всюди текли каламутні потоки, в ярах і бурчаках гуло й шуміло. Це був перший після тривалої посухи дощ і такою щедрістю мовби хотів погасити свою заборгованість. Коли ж хмара проминула і виступило знову сонце, все перемінилось: у річках і озерах була широка, мутна облямівка, здалека блищали і мигтіли калюжі та струмки.

Він пішов горою, щоб вийти до вітряків, що зграями стриміли за селом. Адже там він міг сховатися в череві одного з них, злізши кам'яним підмурком під самий під, де завжди пахло борошном і мишами. Страшно було по видному заходити у своє село. А що, як наскочить знову на тих двох чубатих, від яких довелося тікати з таким жахом? Чи не вчинять вони і з ним так, як із тим незнайомим чоловіком, що лежить у траві коло броду?

Пізно ввечері пробрався городами до вулички, де стояла бабина хатка. Додому йти все ще не зважувався. Не знав, як там? Але на вулиці було тихо, скрізь парували калюжі і зорі дивилися з неба, мов крізь густе сито.

А де ж бабуся?

Замість неї побачив матір, що сиділа біля відчинених дверей і чистила картоплю. Так бувало й раніш: його мати приходила допомогти своїй, уже старенькій. Спитав:

— Ма', чи не було в селі стрілянини?

Вона підвела голову.

— Ні, синку, не чула. А що?

Обчищену білу картоплину мати вкинула в чавунчик з водою, взяла іншу. Догадався: мабуть, на завтра на юшку.

— Та нічого...

Мати подивилась на нього уважно, але в сутінках не помітила, який він блідий і змучений.

— Де ж це ти був так довго?

Він мовби й не чув, замислився.

Чекав зустрічі з Аркадієм Васильовичем. Уважно слухав його розповіді, пояснення, дивуючись, як багато він знає! Ловив, намагаючись не пропустити, навіть жести й інтонації, адже свою «словесність» учитель не просто читав, а грав, як артист. Коли ж бути й зовсім точним — переживав кожне слово.

— У слові, — казав, — почуття. Великі письменники у вигляді книг заповіли нам власні душі.

При потребі міг цитувати напам'ять вислови й уривки із творів українських, російських, німецьких, французьких, ба навіть латинських авторів. Звичайно ж, мовою оригіналу, а потім — і у власному перекладі. Як тут не заслухатись?!

Якось мова зайшла про Михайла Коцюбинського. Вчитель дістав знімок.

— Подивіться, — сказав.

Знімок почали передавати з рук у руки, з парти на парту. Над ним по черзі схилялись хлоп'ячі голови.

На знімку — четверо: чорновусий, лисий чоловік інтелігентного вигляду, в костюмі доброго крою; правобіч — двоє молодиків, зокрема, й вусатий. Ще один позаду — стоїть. Складалося враження: батько з синами. Він присів на лаву перепочити, поклав на коліна свої натружені руки. У чоловіка спокійне благородне обличчя, з виразом внутрішньої зосередженості, і зовсім білі скроні... Письменника учні впізнали одразу:

— Це Коцюбинський, ге ж?

— Вуса в нього козацькі! — вигукнув хтось. — Напевне був хоробрий і сильний!

— Звичайно, мужність і силу волі мав неабияку, — згодився вчитель. — Доводилось йому переборювати і хвороби, і поліцейні переслідування. Якби не козацький характер...

— За що ж так його?

— За те, що читав заборонену царем літературу і сам писав правду, ще й рідною мовою. А правда очі коле. Писав удома, після виснажливої служби в земстві, у статистичному відділі. Так і здоров'я підірвав. Лікуватися їздив аж на острів Капрі, в Італію.

— Він добрий, як мій тато! — раптом сказала дівчинка.

— Правильно! — підхопив учитель. — Письменник любив дітей, це я достеменно знаю. У нього теж були діти. Аж четверо: Юрій, Оксана, Ірина, Роман.

Завваживши на знімку і кам'яний ґанок, що вів у розкішний сад, учні поцікавились, чи не там жили Коцюбинські.

Аркадій Васильович поправив пенсне:

— То вже вигадка фотографа. Знімок роблено хоч і в Чернігові, де жив письменник, але ґанок і сад, які ви тут бачите, несправжні, намальовані. Садиба ж Михайла Михайловича була набагато скромніша, зате привітніша. Він дуже любив квіти, розводив їх. Уявіть собі, рідкісні рослини привозив з Італії. А доглядати за ними допомагала вся родина.

І ще розповів учитель, що вдома у Коцюбинських щопонеділка збиралась місцева інтелігенція. Читали вірші, обговорювали літературні новини. Був такий гарний звичай.

— Приходили до письменника і ми, студенти, молодь...

Згадалась йому вітальня з овальним столом, двома книжковими шафами, невеличким роялем і тропічними рослинами по кутках — пальмами, фікусами, олеандрами. Ось у такій затишній, «сімейній» атмосфері і відбувались літературні вечори. Про те, що одна з дочок господаря дому — Оксана — зустрічала його квітами, запашними трояндами з батькового саду, вчитель, звичайно, промовчав. Але на тому ж таки знімкові учні впізнали й Аркадія Васильовича. Він був, щоправда, без пенсне, якого ще не носив, але такий же чубатий,

чорнявий, у сорочці-косоворотці, як більшість тодішніх юнаків. На «понеділки» приходили і Павло Тичина, і Василь Елланський (Блакитний), і Олександр Соколовський, і Григорій Верьовка, і Іван Цитович, і Михайло Куриленко... Це ж тоді, на одному з вечорів, Коцюбинський і сказав пророче:

— Серед нас є справжній поет!

Сказав, звісно, про Тичину. Але тих, хто пробував себе в поезії, палко любив її, там була більшість.

— А хто ті двоє? — спитав Мисик.

— Ті двоє — студенти, мої друзі, Микола Саєнко та Сергій Устименко, теж літератори...

З фотокарткою в руках довго і щиро говорили про життя письменника та його творчість. Це було справді щось зовсім нове. Ніхто ще не розповідав їм про рідне слово з такою шанобою і любов'ю. Читали Михайла Коцюбинського, Павла Тичину.

З Тичиною Казка зустрівся вперше там-таки, в Чернігові. У щоденникових записах Павло Григорович аж кілька разів згадує свого друга.

Було це вдень. Десь я зустрівся з Аркадієм Казкою. Аркадій до своєї старшої сестри йшов. Розмовляючи, машинально йшли кудись. І раптом він спинився на одній із далеких від центру вулиць (назву її я вже не пам'ятаю), де стоїть костьол. На тротуарі стоїмо, розмовляємо — аж тут випадково виходить із костьолу і ксьондз (Аркадій познайомив мене з ним), ксьондз і запрошує Аркадія виступати в костьолі на їхній відправі з двома артистками, щоб тріо співати «Разбойника благоразумного». У них же, католиків, Пасха була раніш, од православної.

Я прощаюсь, щоб іти в семінарію, а Аркадій і мене з ксьондзом познайомив [...]. А католики на все йшли, аби залучити до себе інтелігентів.

Цей запис говорить про те, що, навчаючись у духовній семінарії, Тичина вже добре знав Казку. Навіть більше — знав і його старшу сестру Євдокію, яка мала

вже свою сім'ю і жила в Чернігові. А тому, як буває в подібних випадках, зустрівшись, обидва юнаки і йшли «машинально».

Коли ж і за яких обставин вони могли познайомитися? На «понеділках» у Коцюбинського?

Ні, либонь, раніше.

Наведемо ще один запис Павла Тичини.

«З Аркадієм розмова про поезію. В Чернігові, біля лозняка густого по березі р. Стрижень, близь семінарії». І в дужках: «1915?»

Згадавши про це через багато літ (коли вже й Аркадія Казки давно не було на світі), Павло Григорович сумнівався хіба що в часі. Але та його розмова з другом запала в серце вельми глибоко. І не дивно: розмова про найзаповітніше — поезію!

До Чернігова обидва потрапили ще хлопчиками. Як відомо, Тичина, рано залишивши рідне обійстя в селі Пісках, змушений був жити й виховуватись у тамтешніх монастирях. Казку віддали до реального училища. (Родом він був із Седнева.) А звела їх доля у Троїцькій обителі, куди приходили співати і люди з міста, особливо робітники свічкового заводу й учнівська молодь.

Ось як згадував Тичина:

Аркадій спав на даху (кілька разів). Там, де два дахи сходяться під прямим кутом і така утворюється ніби долина.

Спали ми на каштанах за дзвіницею, пристроївши дошки на вітах.

Галдарейка.

Спали на возах у сараї поряд з убиральнею. Написи на стіні. Біля завалених печер насупроти Іллінської церкви цілий день сиділи.

І, нарешті, — «вам черга співати» в підземній Іллінській церкві.

Відірвані від своїх домівок, хлопчики-хористи відчули внутрішню близькість і потяглися один до одного.

Їхні зустрічі, розмови спочатку могли відбуватись хіба що в монастирі. Ось хоч би й там, на подвір'ї, про яке Павло Григорович залишив такі рядки:

На лаві увечері вийшов я із келії посидіть. Сидячи, лапнув під собою лаву, а її, чую, і рукою обхопити не можу. Ціла пластина товстенна. Уже обшморгана вітрами й пальцями людей. Моя келія — якраз навпроти того завороту огradки, що огороджує могили — навколо собору. А їх тут сотні. Над деякими, де пам'ятники, лампадки миготять. Сиджу. Слухаю. А десь далеко-далеко ледве долітає свист паровоза. Це ж наш чернігівський вокзал, що аж за мостом, за Десною. Так сумно він погукує-свистить. Може, тато приїхав уже? Так ні ж, він ще десь ночує в «странно-приймальній» коло Тройці. А в Пісках і мама, і Оксана, і Костик маленький...

Згодом, одпросившись у репетитора, ходили й на ярмарки. І, як інші хлопчак, любили там балаган, каруселі: коло гончара, що продавав горшки й миски, завше зупинялись і розглядали їх поливу — темно-жовту — брунатну, бронзову, блискучу. Звичайно, ходили і в ятки пишок попробувати. «Там при тобі за дві копійки пальцями нащипають тіста (галішок) в олію на гарячій сковороді — і на тарілочки подають на стільчик маленький. «Пишки» на дві копійки з'їдались за хвилину, а нам все ще сидіти хотілось. Запах же який ішов од сковороди! А жарти куховарки з дорослими! А приповістки які!» І слухали, і дивились, і сиділи, роззявивши роти, аж поки було їм не скажуть:

— Ану, хлоп'ята, наїлися? Виходьте вже собі, виходьте!

А кобзарі, яких вони бачили й чули на храмове свято в ліску неподалік від монастиря! Ті «сиділи рядком на землі з засунутими за плечі кобзами й, поставивши перед собою з дерева видовбану мисочку (полаковану й цяцьковану), мовчки ждали милостині...»

Любов до літератури, до поетичної творчості зблизила їх ще більше. Чим тоді захоплювались? Тичина згадував, що завжди з ним був Шевченків «Кобзар», придбаний у земській книгарні, і в малювальному класі, де викладав відомий український художник і поет Михайло Іванович Жук, на столику лежали теж їхні улюблені книги: «Кобзар», «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», збірки Лесі Українки, Амвросія Метлинського, Бориса Грінченка, народні пісні з нотами... Разом ходили до земської бібліотеки при книгарні, яку ще Б. Грінченко та Л. Глібов засновували, а згодом підтримував М. Коцюбинський.

Звичайно, Тичина довірливо читав другові і свої вірші, а серед них був уже й цей:

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця намріяла.
Душа причастилася кротості трав —
Добридень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка.
На квітці метелик мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
Добридень тобі, Україно моя!

Перші свої вірші Казка склав російською. В стінах реального училища рідної мови хлопець не чув. Але під впливом Тичини почав писати українською. І зрозумів, що це справді його мовна стихія.

— Мені здається, — казав другові юний Павло, — що і рослини, дерева, птахи на цій землі почувають і мислять по-нашому, по-українському...

Там-таки, в Чернігові, навчаючись, обидва співпрацювали в хлоп'ячому журналі, який виходив у монастирі. (Тичина, зокрема, згадує видання рукописної газети «Лопар» та «Метелик».) Писали вірші. А журнал, до якого віддавали свої твори, мав неабиякий успіх у ровесників. Хто хотів почитати його, мусів «платити» по дві грудки цукру за число.

З'явився у Троїцькій обителі і свій «театр». Нічого, що лаштунки були з... простирадел. Ставили тут п'єси українських авторів, зокрема «По ревізії» Марка Кропивницького, «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка». І Тичина, якому дуже подобались комічні ролі, «змінивши голос, витворяв таке, що всі за боки брались...» Палким прихильником театру був Микола Ілліч Подвойський, майбутній відомий партійний і державний діяч, а тоді — член підпільної організації. Саме він, семінарист і духовний наставник монастирських співаків, і водив їх на вистави до Чернігівського театру та познайомив із творчістю А. Чехова, М. Гоголя, Л. Глібова. У кімнатці Подвойського стояло погруддя Шевченка. Те біле погруддя, яке він, ідучи обіч воза, обережно рукою підтримував на дорожніх вибоїнах, коли довелося переїжджати з Єлецького монастиря до Троїцького («З каменю воно чи, може, з глини?» — міркував юний Тичина, бо ще не знав і такого слова «гіпс»).

Аркадій Казка любив і театр, і книги, часто просиджував у бібліотеці. Багато читав, кохаючись у давніх авторах і в канонічних формах віршування. Тож і не дивно, що його першим друкованим твором був тріолет.

Самотність — мій найкращий друг,
Який ніколи не покине,
Під час розпуки хто прилине? —
Самотність, мій найкращий друг.
Вона зі мною дні наруг
І зраду друга разом стріне...
Самотність — мій найкращий друг,
Який ніколи не покине.

Тріолет, як бачимо, про самотність. Але ж яку? «Під час розпуки», в «дні наруг» і зради, тобто в певні хвилини людського життя. Можливо, якраз тоді, коли відбувається осмислення власного «я». Отже, самотність — не як постійне відлюдництво, а лише як

рідкісна змога заклопотаній і діяльній людині побути наодинці з собою, подумати, поміркувати, заглянути у свій внутрішній світ. Саме така самотність дуже потрібна мислячій істоті. А щодо Аркадія Казки, то через різні обставини він самотнім ніколи не був. Просто не вдавалося, чи що. Його постійно тягло до людей. Вважаємо за потрібне одразу наголосити на цьому, щоб збагнути, як же він, учитель Казка, зумів не тільки помітити, а й дбайливо виплекати іншу особистість — Василя Мисика? Глибоко самотній, відірваний від життєвої реальності людині, ба навіть творцеві, згодьтеся, таке було б не під силу. Мабуть, самотність у віршах Казки була тільки його мрією, символом (поет виявляв схильність до символів) чогось недосяжного, а точніше компенсацією за ту бурхливу діяльність, яку він цей невгамовний ще з юності чоловік (цікаве психологічне явище в літературній творчості, чи не так?). І справді, в Чернігові його добре запам'ятали як поета, актора, художника. А ще ж до всього — і як дотепного пародиста.

Одного разу він виступав перед молоддю. Читав нову поему Ігоря Северяніна. Читав натхненно.

Шанувальників таланту російського поета-футуриста серед молоді було чимало. І слухачів захопила тонка словесна інструментовка твору, цілий каскад образів. Почувся шквал оплесків.

Казка чемно вклонився присутнім.

— Дякую, шановні! І прошу вибачити за невеличке непорозуміння. Другу частину поеми написав таки Ігор Северянін, але перша належить мені...

Його тріолет з'явився в «Літературно-науковому віснику» 1919 року. (Згадаймо, що в цьому ж віснику дебютував і Тичина.) Відтоді й почався літературний «стаж» юнака з Чернігівщини. А благословив його тонкий лірик Олександр Олесь, котрий, як відомо, тріолетами власних віршів ніколи не писав — був схильний до народнопісенної стихії. Коли ж благословив твір зовсім

іншого «регістру», значить, відчув у ньому щось близьке і рідне — поезію.

З тією дебютною публікацією Казці вельми пощастило. Його тріолет потрапив до книжки Б. Якубського «Наука віршування», що вийшла в київському видавництві «Слово» 1922 року. По суті, то була перша українська праця з теорії поезії. У передмові автор зазначав, що зміст його праці значною мірою пов'язаний з лекціями «віршової ритміки та метрики», які він читав 1920–1921 років у Вищому музично-драматичному інституті ім. Лисенка, у Вищому інституті народної освіти ім. Драгоманова та в Центральній студії мистецтв⁶. Коло авторів, з яких у «Науці віршування» наводились приклади, було досить авторитетне й високе. Так, поетів дожовтневого часу репрезентували уривки з творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського, В. Самійленка, а пожовтневого — П. Тичини, М. Рильського. Отже, сам факт опублікування в книжці і тріолету А. Казки якоюсь мірою «зафіксував його присутність як приємне явище нової української поезії. Щоправда, тут-таки зазначалося: у тріолеті не додержано точного чергування рим⁷.

Якось після уроків учитель запросив Мисика до себе. Він жив у тісній кімнатці при школі, як і решта приїжджих, а точніше в службових приміщеннях, розташованих у глибині подвір'я. Вела сюди обсаджена квітами алейка, закінчуючись барвистою клумбою. Обабіч вхідних дверей зеленіли молодесенькі піхти. На всьому був знак доглянутості, порядку, чистоти. Це подобалось Мисикові, який і вдома звик до охайності.

⁶ Невелика за обсягом книжечка мала кілька розділів: «Теорія віршового ритму», «Античне (метричне) віршування», «Нове (тонічне) віршування», «Віршова милозвучність (евфонія)». І закінчувалась розглядом вільних та канонізованих строфічних форм.

⁷ Тріолет — французького походження, XIII ст. Строфа має вісім рядків; схема: аваааав; перший вірш повторюється тричі (1-й, 4-й, 7-й рядки), другий вірш повторюється в останньому.

Поріг учительової кімнати він усе ж переступив з певним острахом: дружина Казки, вродлива Анна Павлівна, видавалася йому трохи суворою. А серед Мисиків, крім діда Якова, ніхто суворим не був, надто ж до нього, Василя. «Чи не нагримає раптом?» — подумав. Але ні, її суворість одразу ж і зникла. Більше того, Анна Павлівна налила чаю.

— Не думала я, Василю, що ви пишете вірші...

Він почервонів.

— Це я так, для себе.

— Нічого, нічого, — підбадьорила Анна Павлівна, — писали для себе, а читати було цікаво й мені.

Мисик почервонів ще дужче.

«Навіщо Аркадій Васильович похвалився їй?»

І тут Анна Павлівна мовби вгадала його думки.

— Даруйте, я прочитала ненароком. Та й навіщо критися? Я теж пишу вірші.

— Справді?

— Справді. Маю навіть надруковані. Хотите, покажу?

Це було несподіванкою для Мисика. Він посміливішав.

— Покажіть, будь ласка.

— Гарзд. — Анна Павлівна дістала і почала розв'язувати якусь течку. — От ми і влаштуємо вечір поезії.

Аркадій Васильович прочитав свій сонет «Посуха», написаний ще в студентські роки напередодні революції. Читав піднесено.

Над неосяжними просторами ланів
Встає щодня мідно-червоне коло
І, палючи усе надооколо,
Вселяє жах в серця плугатарів.

Давно вже дощик ниви не поїв...
Хмурнішає щодня людськеє чоло.
Думки сягають божого престолу —
В душі ж уже кипить-клекаче гнів:

— Якщо ти можеш прикро так яснити
В той час лихий, як стогнуть-гинуть діти
Твої на замордованій землі,

Осліпни, Вічності байдуже Око,
Повившись хмарами ген там високо.
Або — відразу все у мент... спали!

Мисикові сподобався сонет. Сподобався насамперед уболіванням за рідні лани, які гинуть від посухи. Що це за лихо, йому було добре відомо. І в творі — все таке зрима, конкретне. Цікаве слово: наококоло. У Новопавлівці він такого не чув. У них кажуть: навколо. От із цього слова й утворилося мовби нове. Але ж цілком зрозуміле. Виходить, поезії властиво шукати нові слова, добиваючись точності, ясності у змісті й краси у формі? Поети збагачують і вдосконалюють мову, як знаряддя думки.

Читав Аркадій Васильович і свій тріолет:

Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця,
Втіх, чистих радощів криниця...
Життя — яка то гарна річ:
Злотистий день, кохана ніч,
Коханий сон й кохана сниться...
Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця!

— Люблю канонічні форми, — сказав учитель. — Їх строгість нагадує мені досконалі палаци і храми. Так, Василечку, життя — прекрасна таємниця. А ви тільки починаєте жити...

Мисик подумав про чоловіка, вбитого влітку коло броду. Хто він був? І як безглуздо урвалось його життя!

Аркадій Васильович помітив зміну настрою свого учня.

— Чого ви засмутились?

Мисик опанував себе.

— Це я так...

— Не сумуйте! У вас іще все попереду...

Аркадій Васильович говорив це мрійливо, але впевнено. Мабуть, у ту хвилину пригадав літературні вечори у Михайла Коцюбинського. Тоді ж бо так само в кімнатній сутіні горіла настільна лампа з великим зеленим абажуром і він пишався, що те світло приніс аж сюди, в Підгородне, цьому учневі з розумними, уважними й трохи сумними очима.

— Послухайте ще один вірш. Я написав його вже тут, на Катеринославщині.

І почав читати «Денікінщину».

Сірий ранок. Тихо скрізь.
Небо хмарою повито...
Скільки крові, скільки сліз
На Україні скрізь проліто!

Півні день, трудящий день
В «ку-ку-рі-ку» прикрашають —
Але нам не до пісень:
Думи серце крають-крають.

Плине-плине тужний дзвін
Понад хатами-дахами...
— Боже, Боже, стрінь нас, стрінь,
Загадайсь над сиротами!

Загадайсь і приголуб
Окривавлених, самотніх...
Хай життя не зве до згуб
Чистих душ дітей скорботних.

Хай життя не зве до згуб,
Хай воно нас не калічить,
Хай землі і неба шлюб
Наші рани всі залічать...

У кімнаті стало тихо, аж моторошно. Розуміючи, що додав суму і без того вразливому хлопцеві, учитель сказав:

— Знаєте, ким би я, Василечку, хотів бачити вас? Видатним поетом! Як мій друг Павло Тичина. Я вас познайомлю з ним, неодмінно...

Незабутній вечір! На закінчення й Анна Павлівна запевнила:

— Тепер Аркадій Васильович спокою вам не дасть, поки не станете справжнім поетом!

«Стати поетом?»

Про це Мисик якось і не думав. От би стати художником! Дуже хотів навчитися малювати.

А, проте, писав і вірші. Показував їх учителеві.

Одного разу той сказав:

— Пора, Васильку, найкращі ваші вірші надрукувати. Як ви вважаєте?

Мисик непевно повів плечима. Про це він поки що навіть не мріяв. Друкуються відомі письменники. А він ще не доріс. Та й редакції журналів розташовані далеко від Новопавлівки та Підгороднього — в Катеринославі, Харкові, Києві... Хіба ж проб'єшся туди?

Очі Аркадія Васильовича весело дивилися крізь пенсне.

— У нас буде свій журнал!

— Свій?

— А чому би й ні? — вів далі вчитель. — Пам'ятаєте, я розповідав, що ми в Чернігові з Тичиною друкувались у дитячому журналі? Той журнал виходив у монастирі...

— Звичайно, мати такого автора, як Павло Тичина!..

— Павлусь тоді ще тільки починав. Я так думаю: ось ви складаєте вірші, я, Анна Павлівна — це вже творчий колектив. А там ще доручимо, щоб хтось із учнів написав щось. Є в нас такі учні. Головне — захотіти! Цей журнал ми створимо власними руками. Я мотнуся в Катеринослав, там роздобуду паперу і ще, може, дечого.

Невдовзі у школі з'явився «Соняшник». Надрукований на машинці, він пахнув фарбою. Читали журнал не тільки учні, а й учителі. Передавали один одному. Такого в Підгородненській семирічці ще не було.

Учні брали це саморобне шкільне видання додому — показати батькам, порадувати і їх.

«Соняшник» був уже й на вустах дорослих.

— Бачили, школа видає свій журнал?

— Наші ж діти його й роблять!

— Гарний журнал! Молодці!..

У вирі громадянської війни (та хіба тільки громадянської?) «Соняшник» не вцілів. А нам конче хотілось дізнатися, який вигляд мав цей шкільний літературний часопис, на сторінках якого вперше побачили світ вірші Мисика?

І ось щасливий випадок. Надійшов лист від П. К. Кутнього, колишнього уродженця й жителя села Новопавлівки (нині Петро Кузьмович мешкає в місті Красний Луч Донецької області). Його спогадами про юнацькі роки Василя Олександровича ми скористаємося трохи далі, а поки що наведемо уривок з листа, що стосується лише «Соняшника».

З виданням «Соняшник» я познайомився коли не 1922-го, то, мабуть, 1923 року. Один примірник бачив серед підручників і книг мого старшого брата, який тоді навчався в Підгородненській семирічці. Хоч моє знайомство з «Соняшником» нібито й не пов'язане безпосередньо з Василем Мисиком, але тепер я здогадуюсь: те видання продовжувало попереднє, що з'явилося два-три роки перед цим, і стало традицією... На жаль, коли вже я вчився в тій-таки школі (5, 6, 7 класи і, зокрема, з Лідою Мисик, рідною сестрою Василя), видавались тільки стінні газети (писались від руки). Але одна з них називалася також «Соняшник».

У моїй пам'яті той учнівський журнал закарбувався таким. Насамперед це зшиток аркушів білого паперу у вигляді малоформатної книжечки (розміром половини аркушика, на якому написано мого листа). На першій сторінці обкладинки — малюнок розквітлого соняшника в півзросту,

а з зелені виглядали літери — назва книжки. Оформлення просте, зрозуміле і водночас привабливе. Кожна сторінка цього зшитка була також розфарбована і на барвистому тлі дрібним друкарським шрифтом вміщувались вірші. Пригадується, короткі... Хоч я тоді вже вмів досить добре читати, але зміст віршів та прізвищ їх авторів, на жаль, не запам'ятав...

Ще б пак! Адже минуло стільки часу. І все ж факт залишається фактом: журнал «Соняшник», що його організував Аркадій Васильович Казка, виходив у Підгородненській семирічці (село називали і так: Підгородня).

Розшукали ми й Івана Кузьмовича Кутнього, якого доля з рідної Новопавлівки (він — з числа «розкуркулених») закинула за сотні кілометрів — аж у місто Пензу. Його розповідь ми цитували у примітці напочатку, а тепер наводимо уривки з листа:

...Я тоді вчився у 5-му класі Підгородненської семирічки Межівського району, склад учнів був різного віку. У старших класах — переростки, що почали навчатися ще до революції в так званій міністерській школі (вона була поруч. — *О. Ш.*), і ми, котрі щойно вступили до 5-го (з сіл Новопавлівки та Підгородні).

Вчителі були теж в основному з колишніх. Усі вже вельми солідного віку. Серед них лише один молодий, майже студент, вчитель російської мови та літератури з незвичайним прізвищем — Казка Аркадій Васильович.

Російську літературу викладав з душею і всіх захоплював своїм предметом. Особливо поезією. Підручників у нас не було, і вірші Аркадій Васильович писав крейдою на дошці, а ми списували їх, а потім виучували вдома напам'ять. І зараз пам'ятаю один з віршів А. Фета «Печальная береза у моего окна...».

Аркадій Васильович був для нас, п'ятикласників, загадковою особистістю. Кажали, що і він пише вірші. А це означало — поет! Чималий вплив Аркадій Васильович мав і на старшокласників, яким було вже по 15 — навіть 19 років. Там навчались І. Бакаляр, В. Мисик, А. Кутня та інші. Серед них вирізнявся Мисик. Пам'ять мав незвичайну. На

одному з ранків, присвяченому Т. Г. Шевченку, він продекламував поему «Сон». Це вразило учнів і вчителів...

Якось під час канікул я заглянув до школи. У класі помітив Мисика. Він крейдою щось писав на дошці. Я мовчки спостерігав. А він, захоплений, і далі писав вірш. Як я дізнався пізніше, свій власний вірш.

Чому ж крейдою і на дошці?

А тому, що тоді не було паперу...

Я навіть запам'ятав останній рядок із того, Мисикого, вірша: «І довго співав соловейко в бужку».

Хоч Аркадій Васильович викладав російську мову та літературу, його вихованці — на хвилі національного піднесення — писали вірші та оповідання лише українською.

Мисик не тільки складав вірші, а й малював. Саме це захоплення й звело мене з ним. Одного разу він і мені запропонував узяти участь у художньому оформленні їхнього рукописного журналу. Я охоче погодився. Подробиці, на жаль, уже призабулись. Але добре пам'ятаю: на титульному аркуші вгорі — малюнок нашої школи, обабіч — номер журналу і контури соняшника. Великими, чіткими літерами — назва. Уже за цими ознаками легко було визначити духовне спрямування шкільного видання.

Пригадую, перша сторінка «Соняшника» починалася віршем Василя Мисика. Далі йшло оповідання «Відьма», написане іншим автором. Ким саме? Сказати не можу. Забув. Але в пам'яті запало те, що автор наслідував М. Гоголя. До цього химерного оповідання я намалював стійло і корито, навколо яких, очевидно, й розгорталися фантастичні події з участю відьми...

2. «ВИ СКЛАЛИ ІСПИТ НА ПОЕТА...»

Йшов 1921–1922-й навчальний. Тоді, «на подив дорослих, страх як розплодилось мишей на полях. Казали, що це не перед добром». А взимку Підгородненська семирічка, з якою Мисик уже встиг зріднитися, видалась йому ніби чужа. Ходив як у воду опущений. Так чи приблизно так почував би себе, звісно, будь-який учень, якби у школі не стало його улюбленого вчителя.

З Підгороднього Казку перевели до іншої школи, в село Василівку, за двадцять п'ять кілометрів.

Чим це було викликано?

У нарисі «Вчитель» Василь Олександрович достеменно зазначив: перевели взимку 1921–1922 року.

Але чому саме взимку?

Запитання, здається ж, не зайве. Однак відповіді на нього немає ні в нарисі, ні в листах Казки...

До Підгороднього — 1919-го — він теж, до речі, прибув узимку.

Збіг обставин?

Можливо...

Але знаємо й те, що вчителів, як правило, переводять на початку навчального року чи принаймні наприкінці. Так вигідніше, зручніше і для школи, і для вчителів. Та й час був неспокійний. У полум'ї громадянської війни справді «якимсь чудом радянські органи народної освіти працювали безперебійно, призначаючи й переміщаючи вчителів зі школи до школи, із села в село».

От і думається: чи не відіграв тут головну роль характер самого Аркадія Васильовича? Характер, як ми вже переконалися, неспокійний.

Що маємо на увазі?

У школах України рідна мова заявила про себе вустами вчителів одразу ж після революції 1917-го. Заявила на весь голос (неофіційно вона звучала й раніше, коли навіть у монастирях ставились п'єси українських авто-

рів). Ніхто не чекав команди згори. Адаже революція починалась із низів! Знали: «тюрма народів», якою була Російська імперія, впала. Вірили: з національним припущенням і гнітом покінчено раз і назавжди. У «Зверненні народного комісара по освіті» від 29 жовтня 1917 року був спеціальний розділ «Децентралізація». Тут говорилося: «Державна комісія по освіті аж ніяк не є центральною владою, що керує навчальними й освітніми закладами. Навпаки, всю шкільну справу повинно бути передано органам місцевого самоврядування». І далі: «Справа Державної комісії — служити зв'язком і помічницею, організувати джерела матеріальної, ідейної та моральної підтримки...» Згадаймо хоча б випадок із життя відомого вченого Дмитра Івановича Яворницького. Протягом багатьох років на всіх своїх наукових працях він підписувався: «Эварницкий» — так перехрестили його невігласи ще в школі за царату. А після революції вчений одразу ж повернув своєму прізвищу його первісне, батьківське і, звичайно, дуже зрозуміле значення: «Яворницький», тобто від явора. Коли вже був у званні професора Катеринославського університету (1918 р.), Дмитро Іванович перед початком лекцій попереджав, що він свою дисципліну читатиме рідною мовою. Інший вітчизняний вчений зі світовим ім'ям, Володимир Іванович Вернадський, навіть перебуваючи за межами України — в Петрограді, а потім і в Парижі, відряджений Російською академією наук на запрошення Сорбонни прочитати курс геохімії, просив земляків писати до нього (і сам писав) українською. Ще 23 квітня 1921 року в листі до Агатангела Кримського він зазначав: «Пишіть по-українськи, бо тут я можу чути українську мову тільки від моєї дочки (вона тепер студентка Військово-медичної Академії) та часом рідко від когонебудь із українців». Отож на рідну мову переходили цілком стихійно. (У Новопавлівці восени 1917 року першою це зробила завідувачка шестирічної школи — були на той час і такі — Марія Іванівна Запорожець.

Не знали проблем і з підручниками. Так, для першого класу вже з'явився український буквар «Рідна мова».) А вчителів-ентузіастів було чимало. Саме вчителі, виховані на творах тодішніх українських письменників та їхніх великих попередників Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, підхопили і понесли рідне слово назустріч будучині.

Втім, і команда згори теж була. Ось витяг із «Резолюції ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні» (грудень 1919 року), в основі якої тези, написані Леніним:

Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) протягом віків придушувалася царизмом і експлуаторськими класами Росії, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури. Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас⁸...

У степових районах з пролетаризованим різнонаціональним населенням цей природний процес відбувався дещо повільніше. Були й такі, що навмисне стримували, гальмували його.

⁸ Інша річ, що це виявилось тактичним ходом російських більшовиків і обманом для українського народу. Останнім часом стали відомі справжні ленінські документи щодо УСРР:

«Временный блок с боротьбистами для образования центра и до съезда советов, при одновременном приступе и пропаганде полного слияния с Р(оссийской) С(оциалистической) Ф(едеративной) С(оветской) Р(еспубликой).

Пока (підкреслення наше — О. Ш.) — самост(оятельная) Укр(аинская) С(оветская) Р(еспублика), в тесной Федерации с РСФСР, на осн(ове). 1/VI.1919.» (Ст. Кульчицький «СРСР як імперія нового типу», газ. «День», 30 квітня–1 травня 2010 р.)

Аркадій Казка (і це переконливо простежується в його листах) був учителем цілком нового типу, як, скажімо, пізніше, в наші дні Василь Сухомлинський. А хіба ж новому, прогресивному пробиватися легко? Та ще у школі — якраз у тій сфері людської діяльності, де старі методи й шаблони приживаються чомусь найбільше, навіть у мирний час, не кажучи вже про складні умови громадянської...

Зрештою, міг же, мабуть, Аркадій Васильович і відмовитись від переводу.

Не відмовився...

«Думалося, що зв'язок із ним перервався назавжди», — читаємо в тому ж таки нарисі.

Під час останньої зустрічі в Підгородньому вчитель взяв у Мисика книжку поезій Івана Буніна. Казав, перекладатиме. Узяв кілька і його, Мисикових, віршів, щоб уважно переглянути й дати свою оцінку.

Як же тепер, без учителя?

Та якось тієї ж таки зими у завірюху, свідчить Василь Олександрович, у товсто намерзле вікно постукав з вулиці кийком перехожий дід-прохач. Мати, Федора Мефодіївна, впустила його до хати. Запросила й до столу. Звичай у них був такий. Та перш, ніж узятися за ложку, дід витяг із торби зім'ятий папірець.

— Учитель василівський казав передать вашому малому...

То був нібито перший лист від Казки з нового місця.

Перечитав, Василю, Ваші останні вірші. «Вересень» — чудовий. Крізь рядки відчувається віяння осені, тиша вмираючої природи. Танковий хорей Ви зуміли зробити поважним і вдумливим, мов той гекзаметр. «Чого криче ворон» — слабше «Вересня». (Обидва ці вірші не збереглися. — *О. Ш.*) У ньому Ви мали дати зразок народної пісні — намір хороший. Читайте побільше з народної творчості — опануйте її, щоб вона органічно злилася з Вашим духом і тоді вона полетиться в менти натхнення діамантовим дощем. Пам'ятайте заповіт незрівнянного Теофіля Готье.

Буніна задержую на переклади. Я од Вас буду недалечко...

Ніби відчувши Мисикову тривогу, Казка, як бачимо, хотів заспокоїти його. Адже знаємо: до Василівки не близько — двадцять п'ять кілометрів!

І ще одне. Затримавши в себе збірник поезій Буніна, вчитель передав учневі іншу книжку, яку дід-прохач витяг із торби разом з листом.

...Даю на місяць або й на більше на прочот «Історію українського письменства» — Єфремова. Перечитайте її уважно, не поспішаючи. Даю її Вам на місяць або й на два.

А тут ось виписую три вірші, які я Вам присвячую з невеличкої книжечки, яку я маю написати Вам під назвою «Грамота поету» (тут і далі в листах підкреслення Казки. — О. Ш.) — себто я, як колись кобзарі українські давали своїм учням право кобзарювати, даю Вам право на поета (або ж як старші козацькі лицарі висвячували своїх джур на козаків). Ось ці вірші з будучої «Грамоти поета».

I. Гекзаметр⁹

Книга велична Буття ось лежить, та ніхто не читає —
Надто великі букви, люде ж здрібніли зовсім.
Хто ж письмо зоряних титл прочитатъ нам здолає?
Сміло, юначе, підходь! Людство громами буди!

II. Rondel

Ви склали іспит на поета.
Хіротоную ж Вас, мій друг.
«Крил пелюсточки мертвих мух»
Вам відімкнули всі секрети —

Рондо, октав, терцин, сонета
Й vers libra квітне росний луг...
Ви склали іспит на поета,
Хіротоную ж Вас, мій друг.

⁹ Це не чистий гекзаметр, а елегійний дистих (двовірш). Другий і четвертий рядки — пентаметр (примітка Григорія Кочура).

Віднині Вам ніщо вже Лета,
Для Вас вже Вічність — виднокруг...
У сяйві веселкових дуг
Ваш дух стремить най, мов комета.
Ви склали іспит на поета.

III. Орел

(Подвійний сонет)

Раз трапилося так — ой леле! — що з-за хмар,
З Держави Сонця, Зір, і Волі, і Блакити,
Орлу схотілося на діл, униз злетіти.
На смітник дворища сів нишком Волі цар.

Ось двір уздрів його: враз півень-чуприндар
У товаристві кур став з нього кпити.
«Чи варт оцей сіряк в червінцю там ясніти,
Де мешка лик царів? Чи тож горить, як жар,

У нього пір'я, як мое ось?.. В чому ж чар,
Щоб перед ним століття довгі так кадити,
Що, не згадавши його, на яку ступити
Мовби не знає ні один віщун-кобзар?»

Тут саме гусок підійшло ось кілька пар:
«Ссс... іреньке щось... Чи варт на нього і глядіти».
Орлові нудно стало й тільки як летіти
Зібравсь до хмар — линув помий хтось вар.

Отак і ти, поет! Між життєвого шуму
Йдеш, несучи людських судеб прапóр, —
А ненависть зроста на тебе серед тлуму,
Зроста серед юрби гусиних толків хор.

Й ніхто з них не вгада твого тяжкого суму,
Й ніхто із них не зна, куди сяга твій зір...
Ти ж кидаєш в стражданнях виплекану думу
В юрбу, що підняла мечів і списів бір.
Й скривавлений Орел, в час скону серед глуму
Летить до Бога знов на сонце і простор.

Гадаю ще по можливості написати на всі більш відомі форми поезій.

Затримаємось на хвильку, щоб запитати: чи був це справді *перший* лист від Казки з села Василівки?

У нарисі «Вчитель» зміст цього листа Василь Олександрович передав дуже скупко — всього чотирма рядочками... Коли ж знайомишся з оригіналом, бачиш і місце написання: село Підгороднє і дату — 30 жовтня 1921 року.

Виходить, письменник припустився помилки?

Ні. Вся річ у тім, що лист написано в Підгородньому, а відіслано (точніше, передано) дещо пізніше і таки з Василівки. Це ще раз переконливо свідчить: від'їзд учителя з Підгороднього був несподіваний, раптовий, вимушений. Про всі його «нюанси» учень тоді, розуміється, міг просто й не знати чи, навпаки, не міг знати, хоч би який був спостережливий і допитливий...

З огляду на це, поцікавимось і таким. Чому Казка писав Мисикові з Підгороднього? Стояла ж пізня осінь — шкільна пора. Невже в ті жовтневі дні Мисик не мав змоги відвідувати заняття (водночас і зустрітися з учителем, який би все, що написав у листі, висловив йому усно)? Щось-таки стояло на перешкоді. Але що? Хвороба? Якісь несприятливі сімейні обставини? Чи, може, Підгородненська семирічка тимчасово зачинила свої двері? Все ж таки громадянська війна, розруха. А коли ще й недорід, що вже не вперше переслідував степовиків, багатьох із них пустивши з торбами по світу. Будь-яка з названих тут причин могла на якийсь час урвати шкільне життя. А якщо їх було кілька?

Влітку 1922 року, за свідченням самого ж Василя Олександровича, село тільки-тільки вийшло зі страшного голоду, коли спустіли річки, озера — навіть... купи черепашок на березі. Спустіли хати... і несподівано піднявся у степу врожай.

— А ячмінь! А ячмінь!

— А жито! А жито!

Від Гострої могили верталися дядьки.

— Думали, що ніколи цього вже не буде!

Гомоніли радо, змагаючись один з одним...

У річках і озерах знов закишла риба, всяка живність (це якось усіх дивувало), життя швидко відновлювалось... вітряки оберталися невтомно. Але «ще в провулках ховалася тьма страшних трагедій (Мараховський, іоанніти), крадіжка корів, страшні нічні паніки в “народних домах” — після таємничих близьких пострілів...»

Звичайно ж, і до цих тривожних днів треба було якось дожити.

З багатодітного сімейства Мисиків на той час до Підгородненської семирічки ходив лише Василь.

Найстарша, Ганна (чи, як звали її вдома, Анюта), мала вже свою сім'ю і жила окремо від батьків, аж у селі Павлівці Мар'янського району Донецької області. Від Новопавлівки — 50 кілометрів! Отож і в гості до батьків Анюта навідувалась нечасто, здебільшого влітку. Зате кожен її приїзд перетворювався на справжнє свято...

Чоловік, який одружився з Анютою, працював начальником пошти. Розповідали, він сватався до Агафії (чи просто: Гаші). Але ж Агафія на кілька років була молодшою за Анюту. Вдома й розсудили:

— Як же так? Віддавати заміж молодшу, коли ще старша в дівках?

І вирішили віддати Анюту. В цьому, звичайно ж, не було нічого дивного, бо так велів звичай. Хоч і не писаний, проте міцний.

За Анютою Василь побивався, як за матір'ю. Та не тільки він. До неї горнулися й інші члени мисиківського сімейства. Аякже! Найстарша сестра порала всю домашню роботу нарівні з матір'ю. А ще ж і шила! Цим займалась вона змалку, відтоді, як пройшла науку в місцевого кравця Колесникова, де мусіла також няньчити чужих дітей. Ось тепер і обшивала кожного зі своїх. Не

кажучи вже про те, що стали до неї учащати з різними замовленнями дівчата і молодиці.

— Анюто, пошій!

— Хочу справити обнову...

— І мені не відмов...

Просили і дякували:

— У тебе золоті руки, Анюто!

Приміряли на себе, чи добре вбрання. Аж кращали у світлі вікна. І знову приносили на пошиття. Ніколи було сестрі і вгору глянути. Інколи до замовників послала братика:

— Збігай, Васильку.

Він охоче виконував сестрине доручення. Анюта клала в його долоньку п'ятака, щоб купив собі в крамниці паперу. А папір був йому конче потрібний. Він уже тоді списав багато паперу (всі, хто знав цього мрійливого, задумливого, вродливого хлопця з темними очима хоч трохи ближче і хто був просто спостережливий, стверджують, що «Василь весь час нишком щось писав...»).

Анюта прихильно ставилася до його писання, хоч і не запитувала про це жодного разу, але здогадувалась: то щось учене. А ще ж і нелегка робота! Сама ж бо вона була зайнята не менш копіткою — кравецькою. Щодня «мережила» рядок за рядком...

Під тим пошиттям у неї хлопець, коли ще ходив до другого класу церковно-парафіяльної, і запримітив книжку. Ховала, чи що? Здивувався, бо знав, що Анюта книжок не читала: до школи ж ходила лише один рік. Його й розібрала цікавість.

— Можна глянути?

Сестра не перечила:

— А чого ж, бери...

У книжці не було ні початку, ні кінця. Він погортав її — вірші! А сторінки зачитані до дірок.

— Що це?

— «Кобзар»...

Почав читати й не зчувся, як був зачарований цією пошарпаною на вигляд книжкою. Забув навіть про уроки. Читав і читав, а йому хотілося ще і ще... Коли став порівнювати з тими книжками, по яких учився в школі, побачив що то були якісь інші. В них писалося зовсім не так, як розмовляють. І йому досі втовкмачували, що ця повсякденна мужича мова для віршів не годиться. З нею і в люди не виб'єшся. А що тут, у «Кобзарі»? Саме цією зневаженою мовою написано вірші. І в тих віршах усе йому знайоме, зрозуміле, ясне, як день. Не втерпів, похвалився сестрі:

— Оце так книжку знайшов у тебе! Чого ж мовчала?

— Думаєш, легко мені було розлучатися з «Кобзарем»? — відповіла Анюта. — Я плакала над ним, так локко в ньому сказано про нашу жіночу долю...

Після того як Ганна залишила батьківську хату, всі турботи і клопоти впали на плечі Агафії. Вона й раніше не сиділа без роботи. А тепер сама шукала її. Навчилася і шити, як Анюта. Піклувалася, дбала про кожного. Мабуть, хотіла забути, як невдало склалася доля. Та що вдієш!? Звинувачуватимеш батька-матір чи, може, сестру?.. Невдовзі до Гаши посватався інший парубок. І на вдачу гарний, і лицем... А тільки ж не прихилилось до нього вразливе дівоче серце. Вирішила бути все життя самою. Гашу спіткала тяжка хвороба — епілепсія. Ходила до церкви, співала в хорі.

Тим часом вийшла заміж Євдокія. Ця Мисикова сестра, як ми вже знаємо, жила в Підгородньому, за річкою Вовчою, куди він, Василь, одного разу так невдало вибрався на риболовлю, наскочивши на махновців...

Далі — знову ж таки Агафія! Тільки вже не Гаша, а Гашуня... Обидві побачили світ у різні роки. Але ж у день святої Агафії.

Олександр Якович просив священника, який записував новонароджену:

— Назвіть по-іншому!

— Ні, ні! — затався той. — Хіба забув, якого дня знайшлася?

— Але ж ви знаєте, батюшко, в мене вже є одна Агафія.

— Отже, Бог розпорядився так. А йому видніше... У тебе, здається, померло двоє?

— Померли, батюшко, царство їм небесне, Євлампія і Христа.

— Ну от, і з двох Агафій може потім лишитись одна.

Тож і росли дві Агафії, тільки й різниці, що друга на сім років молодша.

Гашуня — за прикладом Дуні — вивчилась на вчительку і заміж вийшла теж за вчителя, Максима Сидоровича Павленка, що квартирував по-сусідськи. Життя цієї людини виявилось, на жаль, дуже коротким, але ж і яскравим. Про нього буде сказано окремо в одному з наступних розділів нашої повісті...

Хто ж далі?

А таки він, Василь Мисик, народжений під копою біля річки Вовчої. Потім, коли його тягтима до води, а надто ж до річки Вовчої, дорослі поблажливо всміхатимуться:

— Видко, добре запам'ятав місце...

Той липневий день 1907 року запам'ятався і вдома. І річ не тільки в тім, що немовля привезли з поля на снопах. Незвичайній події сестрички зраділи з іншого приводу: нарешті в них з'явився братик! Але не менше раділи й дорослі: ще один чоловік, майбутній робітник! Тому-то й не вірилось. Боялися передчасної радості. А раптом чиєсь лихе око чи слово нашкодить? Наївним сестричкам (Анюті йшов тільки одинадцятий рік) наказали поки що тримати це у великій таємниці. Ось тому перш ніж ступити ногою на вулицю, дівчатка попереджали одна одну:

— Ти ж ні словечка нікому...

— Гляди ж, і ти не проговорись...

І все-таки не втерпіли — рознесли, мов сороки, звіст-

ку по селу. Не могли втямити лишень того, що краєм вуха почули з розмови дорослих:

— У «сорочці» народився...

Хоч як придивлялись до братика, сорочки на ньому не було. Мав, як лялька, маленьке, рожевеньке, у бганках, тільце...

— Щасливий буде! — сказав на те — «в сорочці» — дід Яків.

Зі спогаду Василя Олександровича:

Пам'ятаю себе з дуже раннього віку (може, кількох місяців): лежу сповинутий на лаві, кричу скільки сили, а люди ходять навколо, не звертаючи уваги. Хочеться рухатися, а ноги й руки зв'язані. Бачу над собою вже добре знайому стелю, сволок. Мабуть, вечоріло, бо на стелі вже було мало світла. Це наша хата в Новопавлівці, недалеко від вигону, від гамазеї (як я потім довідався).

Отже, йдеться не про якусь іншу, а саме «бабину хатку».

Пам'ятаю ще стіл, недалеко від мене, ближче до порога.

Засіло в пам'яті надзвичайно приємне відчуття, коли хтось підійшов і почав розповідати, і можна було нарешті випростати руки, ноги...

Ще один кадр — приблизно з того самого віку: вечір, я ходжу по лаві, держачись за краєчок столу, наближаюсь до лампи, яка горить на столі. Вогник, «жижа», вабить мене. Пахне (солодкувато) підгорілим папером, що ним заліплене надбите, задимлене, почорніле скло. Освітлений тільки стіл, в хаті зовсім темно, лише на стелі — ясне кружальце від лампи. І лампа, і кружальце — все нове для мене, як нове й те, що я майже вільно ходжу по лаві, правда, тільки держачись за край столу. Але я ще не знаю, що таке «жижа», і хочу її доторкнутись, узяти в руки. Біль пронизує мене, скло падає, хтось із дорослих виринає з темряви, підплескує мене, вичитує за шкоду. Це теж у тій самій хаті, в Новопавлівці.

І далі:

Ще одна картина, трохи з пізнішого часу, коли я вже вільно ходив по долівці: літо, вікно в хаті завішене чорною хусткою, за нею гудуть мухи. Дуже хочеться їсти. На столі під рушником розпочата хлібина, але я ніяк не дотягнувся до неї, а на стілець іще злізти не можу. В хаті я сам, усі надворі, кожне при своєму ділі. Ось і я вже надворі, під яскравим, гарячим сонцем. Мати пере одержу біля колодязя в глибині двору. Коло неї на високій жердині стукотить-крутиться дерев'яний млинок, зроблений батьком на втіху дітям.

Хлопчика вдома любили й оточили увагою всі без винятку. В цьому розумінні його дитинство було безхмарним (і, мабуть, звідси почався той невичерпний мисиківський гуманізм, якого не захитали найжорстокіші пізніші випробування). Навіть суворий дід Яків, сидячи на призьбі, ласкаво простягав до онука свої шкарубкі, загрубілі руки з чорними пружками землі під нігтями:

— А йди-но до мене, йди...

Одвічний хлібороб, він бачив у хлопчикові продовжувача свого роду і такого ж, як сам, землероба, майбутнього трудівника. Бачив за ним і кілька десятин чорнозему...

— Це ж земе-е-елька! — всміхався мрійливо.

Дід брав малого на коліна, пригортав. Так, земельні наділи сільська громада в ті старі часи видавала тільки чоловікам. Тому-то й було в нього зовсім інше ставлення до дівчаток. У запалі міг безцеремонно прогнати їх від себе. Особливо діставалося Дуні:

— А геть, жабо зелена, щоб і очі мої тебе не бачили!

І хоч настали інші часи, до яких дід Яків не дожив (скосила холера 1912 року), але його надії, віра, сподівання, вкладені саме в онука, безперечно, лишилися у сім'ї Мисиків. Ба навіть переросли в переконання, що їхньому хлопцеві уготована якась інша, вища доля.

Василь несамохіть сам давав підстави для цього. Насамперед своєю кмітливістю, потягом до знань.

Коли приїздила в гості Анюта, неодмінно привозила братикові цікаву книжку — то про декабристів, то твори Гоголя. (Після того як її син-первісток помер, своїх дітей не мала.) А книжка ж — це найкоштовніший подарунок для Василя. Він і читати навчився в п'ять років.

Гості приїздили бричкою. Тоді вже мали змогу показатись на ній і найменші — Ліда й Маруся. До школи обоє поки що не доросли.

Маруся вдалась дуже схожою на Василя, і саме її братик шанував найбільше. Колись навіть намалював. До того ж зовсім незвично — з мухою на голові. Декому з її подруг це видалось карикатурою. Чому ж, мовляв, з мухою? А він хотів упіймати якраз ту хвилину, коли одного разу якимось несподівано для себе побачив сестру у світлі сонячного проміння, побачив, ніби золоту, кожну її волосинку — на голові справді сиділа муха зі срібними крильцями.

Той малюнок він прикріпив до дверей. А згодом намалював портрет матері й Гаші...

Ось так вони, Мисики, й жили в ту пору, коли з ними познайомився вчитель Казка.

Наведемо кілька хоч і скупих, але документальних свідчень самого Василя Олександровича про свої перші шкільні роки. Ці свідчення він залишив уже на схилі віку.

У школі (тут і далі підкреслення Мисика. — О. Ш.) всі діти обминали в читанці «Наша школа» слово: «ширинка» — місцеве значення: розріз у штанях.

Я не міг звикнути до слова «Салазки» (читанка «Наша школа»).

Ввижалося величезним павуком у снах, кошмарах («лазить»).

В іншому місці:

У писарів, у кухні, таргани.

Я помітив:

— Он тарганець побіг! — Ніяк не міг: «таракан».

Ще [казав]:

— А он вівці пасуться! — не давалося слово «овцы».

«Писарчата» продражнили вівець-тарганець. «Му-
жицька мова».

«Писарчата — Андрій та Ніколай Карташови — при-
їздили на літо, приготовишки з Маріупольської гімназії.
Мати [їхня] мене не любила (мужиченя). [Казала]:

— Опять пришел толстоногий?

(Поміщик Ізмайлов, коли будували церкву в Дружків-
ці, називав: «гарбузець»).

[А я] був товстий, мабуть, від недостатнього харчуван-
ня: їли [ж] різну траву, багато хліба, галушки — шпичка-
ми у дворі на траві.

Лікували від постійного недокрів'я...

І ще:

Церковно-приходська у Павлівці (Кашлаги), 1913–
1914 рік.

Попечитель — Макогон, член Державної Думи (все роз-
казував, як «пив чай із царицею»). Жив біля мосту (цегля-
ного, де шлях на Богоявленку).

У церковній страшно били. Найжорстокіше — батюш-
ка о. Георгій Савченко.

У земській не били (3-й клас).

У міністерській (4-й клас) — 1917–1918 р. — не тільки
не били, а й лікар Ербер (викладав гігієну), висміював ба-
тюшку, викладача закону Божого, його предмет...

Ці небагатослівні, проте достовірні рядки, піднявши
краєчок завіси, дали нам змогу глянути на світ, що ото-
чував Мисика в тодішній школі та поза школою. А вдома?

Познайомившись із родиною свого учня, вчитель
одразу ж відчув, не міг не відчувти благодатної, доброї

сімейної атмосфери, в якій виростав цей кмітливий хлопець.

Батько майбутнього поета виявився людиною привітною, товариською і — що дуже важливо — навіть освіченою для того часу. Мав красивий почерк (це зі слів дочок Гашуні, Марусі та Ліди). На столі лежала щойно читана ним свіжа газета. Отже, в цій хаті знали ціну друкованого слова! Передплачували «Ниву» (українська преса тоді сюди не доходила), додатком до якої були твори О. Купріна, А. Чехова, М. Горького. (Якось повістю Купріна «Яма» зацікавилась і найменша, Маруся, та їй порадили зачекати, мовляв, ще не доросла.)

Розговорившись, Олександр Якович похвалився, що його син і читати навчився по газеті.

— Спочатку все розпитував про букви: «Яка це?.. А це?» Потім пішли склади. Самотужки уже й читав. Ніхто його не вчив.

— Ваш Василько далеко піде, — запевнив Казка. — З нього буде велика людина...

— Аби ж то! — підхопив Олександр Якович. — Мені мій батько ходу не дав. А жаль. Через нього й не зміг я закінчити церковно-парафіяльної, хоч дуже старався. Вчитель, як оце ви, приходив до батька, за мене клопотався. Хотів і музики навчити. Але ж ні, батько як затявся — до третього класу не пустив. Навіть не знаю чому. Та не через бідність, бо жив заможнo. Був час, що й наймита тримав.

Олександр Якович мимоволі торкнувся рукою шраму на щоці. Василь знав, що то за шрам: од віжок... Якось по секрету мати розповіла: коли батько не послухався й пішов до третього класу, дід Яків так шмагонув його, що слід на обличчі зостався на все життя. Міг же і вбити! Отакий суворий був, за непослух карав нещадно... Коли ж діти допитувались у батька, що то за знак у нього на обличчі, Олександр Якович, звичайно, казав: «Це від коня... Служив я тоді в німця. Його кінь був дуже

норовистий. Спробуй такого запрягти. Ну, він і кинув задки і хвицьнув мене копитом...»

Від покійного діда Якова діставалось і матері. Свекір не любив її. При будь-якій нагоді намагався чим-небудь зобидити. Їдучи повз хату із повною гарбою з поля, трощив колесами горшки біля порога; дуже пив і тоді ганявся за матір'ю: «Не раз утікала й через тин із тобою на руках...»

Василь співчутливо подивився на матір і на батька. Від них, навпаки, не чув жодного лихого слова. Жили в мирі та злагоді. Хоч до доньок батько (мабуть, під впливом діда Якова) іноді був крутий. Одного разу Гаша лоннула від нього на чужі городи. Він догнав і — батогом по ногах. За руку притяг її додому, — на тік, де молотили. Батько: «Гапко, сідай верхи!» А вона: «Верхи не хочу»... Водила коняку за повід...

Олександр Якович розповідав учителеві:

— От і довелось мені надолужувати самотужки. А тепер бачите, що діється в світі. Іноді страшно відпускати хлопця до школи. Не знаєш, чи хоч живий повернеться...

На скрині вчитель помітив скрипку.

— Ваша?

— Моя. Сам і грати на ній навчився. У Мисика-батька був абсолютний слух.

— А Василько?

Олександр Якович глянув на сина. Пригадалось, як грав на скрипці, коли Василько був хворий і лежав у гарячці. Батькові хотілося втішити, розважити його. Проте син попросив, щоб не грав... Тонких, всепроникних звуків скрипки відтоді не міг терпіти: вони викликали в його душі тільки спогад про болісний, гарячковий стан. А пісню любив... Мати йому і хворому співала тихим, ніжним голосом. Пісні діяли, як ліки.

— Він усе малює і щось пише, — ділився Олександр Якович.

— Хай пише, — сказав учитель. — До слова у нього чудовий слух.

— Та зараз, вірите, і я не беру скрипки в руки — не до музики...

— Так, часи важкі...

Що ж завадило хлопцеві бути в школі тієї зимової пори, коли Аркадій Казка виїхав з Підгороднього?

На нашу думку, Мисик не відвідував Підгородненської семирічки саме тому, що в їхньому степовому краї (внаслідок громадянської війни і недороду) активізувались убивства, бандитські наскоки, сутички. Закрилась навіть церква, в якій служив Олександр Якович... Ні, це не описка. Хоча в жодній біографії, опублікованій за життя Василя Олександровича, не вказувалося на те, що його батько був священником. Просто згадувати про це вважалося недоречним, ба навіть принизливим, шкідливим. Крім того, Олександр Якович став дяконом, а потім і попом таки з хлібороба — самотужки, не кінчаючи, як учені священники, духовної семінарії, за що останні його й недолюбили, вважаючи незаконним, або «мужичим», попом. А став ним Олександр Якович радше тому, що знайти якусь іншу роботу в той голодний, виснажливий рік було дуже важко, майже неможливо. Отож і змушений був виїхати з сім'єю з Новопавлівки.

А куди? Поміркуймо...

Очевидно, в якесь недалеке село, де можна було б знайти місце священника.

Але те, що Аркадій Казка перед цим бував у сім'ї Мисиків, підтримуючи з ними тісні, товариські стосунки, — факт цілком очевидний.

Хтось може заперечити: жили ж Мисики, однак, не в Підгородньому, де школа, а в Новопавлівці.

Ну і що ж? Для вчителя з неспокійним характером, людини одержимої, закоханої у свою роботу, це не перешкода. Адже й з Василівки — за двадцять п'ять кілометрів! — учитель запевнив у листі: «Я од Вас буду недалечко...» А Новопавлівка й Підгороднє, як ми вже знаємо, сусіди ж!

Та найбільший доказ того, що наші міркування правильні, знаходимо в наступному листі, написаному Казкою в селі Василівка вже наприкінці березня — на початку квітня 1922 року.

«Відгукніться, Василю, що Ви зараз робите, як живете, що зробили за зиму?

Пересилаю Вам цього листа через іванівську дівчинку...».

«Листоношею» стала дівчинка з села Іванівки.

Але чому з Іванівки? Може, йшла через Новопавлівку?

Ні, Іванівка розташована посеїбіч залізниці (тягнеться зі сходу на захід понад річкою Вовчою), Василівка — потойбіч. А Новопавлівка (сім кілометрів од Іванівки) — зовсім в іншому кінці. І розділила їх та ж таки річка Вовча.

Де ж перебували на той час Мисики: в Новопавлівці чи в Іванівці?

Спочатку це постало як запитання. Згодом на нього з'явилась і точна відповідь. Так, у селі Іванівці Мисик навчався цілий рік. Нам пощастило розшукати його однокласницю Євдокію Зорю, яка живе тепер у місті Червоноармійську Донецької області. Євдокія Максимівна згадує:

Іванівка було колись велике село, на дві тисячі дворів. І дві церкви: одна Покровська, друга — Миколаївська. Зараз їх, звичайно, немає — зруйновані. Коли я відвідала Іванівку ще в 50-х роках, то не впізнала її: хатки білили окремими острівцями посеред кукурудзи... Точно не пригадую — 1922-го чи 1923-го — служителем Покровської церкви приїхав отець Олександр. А з ним — і Василь Мисик. Тоді в Іванівці було п'ять шкіл: чотири початкові й одна — вище-початкова; світла, добре обладнана. Ця школа мала навіть парове опалення. Вчителі, як мені тепер здається, були висококваліфіковані. Поряд з українською та російською викладали дві іноземні: німецьку й французьку. Ось у тій школі в останньому класі я й зустрілась із Василем. Ще з нами вчилися Антон Пальчик,

Степан Кіт, Микола Мельник та інші. На превеликий жаль, нікого з них уже немає серед живих... Василь хоч і вирізнявся, але це не заважало йому швидко влитись у наш колектив і здружитися. Дівчатам і хлопцям щодня доводилось іти в школу чотири кілометри пішки (село розтяглося на сім кілометрів) і таку саму відстань додому. Йшли по горі, бо на вулиці того року була дуже велика грязюка. Незважаючи на це, іноді йшли з піснею. У школі ж був гурток співів, обов'язковий для всіх. Любили ми і колективні ігри: горілку (не плутати з оковитою; це — весела рухлива гра на повітрі, коли дівчата й хлопці приказують: «Гори, гори ясно, щоби не погасло». — *О. Ш.*), третій лишній, городки тощо. Взимку на річці ганяли на ковзанах із ковінками, як тепер ото ганяють шайбу. Дівчата намагались ні в чому не відставати від хлопців. Мені здавалося, що Василь з особливою увагою ставився до моєї двоюрідної сестри Євдокії (вже покійної). Сестра жила найдалі, і Василь обов'язково проводив її аж до хати... Ходили ми й до клубу, де самодіяльні актори ставили «Наталку-Полтавку», «Сватання на Гончарівці», «Назара Стодолю» та інші п'єси. Василь теж не пропускав жодної... Жили Мисики недалеко від церкви, в хатині, що стояла під горою і вікнами виходила на майдан. А ми — ближче до річки. Василь більше любив бувати в нашому гурті. Коло нас була пристань, де завжди влаштовували водосвяття. Особливо ж цікаво було 2 лютого: святкуючи, тоді красиво оформляли лід, пускали голубів і навіть стріляли. Нас, учнів, приваблювало це видовище...

Закінчивши Іванівську школу, я вступила до педагогічного технікуму. І 1928 року вже вчителювала в Підгородньому. Загалом працювала у школі 35 років. Нині на пенсії. Але й досі бачу його, Мисика, як живого: Василь був гарний хлопець з білявим обличчям і темними очима. Усмішку мав приємну... Дуже шкодую, що не змогла зберегти Мисикових творів, які зустрічала в газеті. Якось я сказала своїм домашнім:

— Це ж мій однокласник!

А мені не повірили:

— Може, однофамілець?..

Щиро вдячні Євдокії Максимівні, що допомогла відтворити хоч і короткий, але вельми важливий епізод із життя Мисику. Отож він тоді навчався у школі села Іванівки, куди й прийшла уже знайома нам дівчинка з листом від Аркадія Казки.

У листі вчитель запитував:

«Може, що написали гарного, то вишліть мені — мене це інтересує».

Хоч не тільки це. Запитань було чимало.

Що читаєте гарного, чи маєте книжки?

Од дівчинки узнав я, що Ваша школа згоріла. Чи ви занімались узимку, чи ні?

Що діється в Підгородньому? Як там живуть учителі?

Напишіть про все це мені і передайте через Вашу землячку дівчинку Мотю. Як Ваші поживають, мабуть, теж не солодко в цей тяжкий мент?

І знову вчитель повертався до питання про творчість:

«Особливо мене інтересує, що Вами за зиму зроблено — по можливості випишіть хоть децю з Ваших поезій».

Такі рядки, без сумніву, йдуть із глибини душі. Видушити їх тільки службовим ставленням до своєї вчительської професії, згодьтеся, неможливо.

Згадав Аркадій Васильович і про книжку, взяту в свого учня. Відчув, що ця книжка могла б знадобитися Мисику.

«За Буніна не сердьтеся — колись сам поверну, як потепліє та буде більше вільного часу».

І тут-таки похвалився:

«Із Буніна мною перекладено більше 40 поезій — думка догнать до 100. Колись Вам прочитаю».

Звичайно ж, похвалився не дарма. Тим самим і підбадьорив, заохотив до творчої праці. Бо в змаганні завжди краще працюється.

«Вітайте Вашого батька, неньку, сестер. Зараз віншу Вас усіх із Великодніми святками!».

Не маючи звістки, вчитель, ясна річ, турбувався про долю свого підопічного. Та хіба не турбуватимешся? Життя кожного — і дорослого, і малого — тоді висіло на волоску. Чи хоч дійшов до Мисика перший лист, переданий дідом-прохачем? Аркадій Васильович теж не був певний. Адже відповіді від адресата не дістав. Може, учень і відгукнувся (не міг не відгукнутись), але до Казки його відповідь не дійшла.

У листі вчитель передав і свою фотокартку (дивись її в нашому виданні), написавши на звороті сонета «Василеві Мисику»:

Зустрівсь я з Вами в школі в Підгородній.
Я вчитель був, Ви — учень молодий.
Й помітив зор мій, в зустрічах меткий,
До співу хист Ваш — нахил благородний.

Й тоді заплівсь союз сердець свободний
В степах безбрежних променястих мрій.
Й повів за руку Вас (Ваш вартовий!)
На верховини гір і в відхлані безодні.

Як Сонце ж Всесвіту наш зір зустрів —
Я сам себе рішив знімати з чати:
Нехай орля летить у стан орлів!

Але Вам треба завжди пам'ятати,
Що мається десь друг Ваш повсегда —
Як в Ковалинського Сковорода.

Сонет писався прихватками, з 10 по 23 березня у Васи́лівці. Не будемо строго судити його з художнього боку, адже твір все-таки не передбачався для друку. Цікавить (і не може не цікавити) нас інше: морально-педагогічні засади вчителя щодо свого учня, проголошені в цьому творі ясно і недвозначно. Спочатку «повів за руку Вас (Ваш вартовий!)». Куди? Та, звісно ж, на осягнення вершин світової культури («На верховини гір і в відхлані безодні»). А далі — «Як сонце ж Всесвіту наш зір зу-

стрів» — учневі було дано цілковиту свободу вибору... Для самостійного польоту. Причому зроблено було це вчителем цілком добровільно, ніхто ж не примушував, не накидав якогось іншого рішення («Я сам себе рішив знімати з чати...»). Цей моральний критерій — «союз сердець свободний» — залишиться між ними назавжди. І, як виявиться, немає міцнішої спілки...

Ще раз учитаємося в рядки, написані Аркадієм Васильовичем у листі до Мисика: «Од дівчинки узнав я, що Ваша школа згоріла. Чи Ви заімались узимку, чи ні?»

Справді, школа в Іванівці, як стверджують і нинішні жителі цього села (зокрема Т. А. Халемендик), в ті далекі роки горіла: «...всередині була дуже пошкоджена вогнем, також підвал, що під нею знаходиться». От лишень тепер ніхто з мешканців не пам'ятає причини тієї пожежі. Майже не залишилося в Іванівці старожитців-свідків.

А причина, думається, проста — безперервні бойові сутички. В Іванівці, розташованій неподалік Гаврилівського лісу, раптові збройні наскоки були навіть частішими, ніж у Новопавлівці. Тут, по дібровах, як повідомив В. І. Чистиченко, що нині мешкає в місті Гола Пристань Херсонської області, гніздилися повстанські угруповання Махна, Григор'єва, Марусі та інші дрібніші загопи. Деякі з них намагались діяти й після громадянської війни...

В Іванівці Мисик одного разу потрапив до махновців... у полон. А було це так.

— Василь тоді ловив рибу на річці Вовчій, — розповідала нам сестра Мисика, Марія Олександрівна. — І не сам, а з хлопцями — Іваном Кобою та Шурком Якименком. Хлопці були старші за Василя. От махновці і захопили їх разом:

— Поїхали з нами!

Василь упізнав одного: під розкуйовдженим чубом на темному лобі у верхівця розкрилювались брови, права злітала вище і ховалася там.

— Ну, кому сказано? — І голос був той самий, владний. — Поїхали!

— Чого? — стривожились хлопці.

— Там побачите! — кинув другий верхівець. Якби не мав карабіна, був би схожий на звичайного парубка.

Їх пригнали до двоповерхової школи.

— Носити воду вмієте?

Хлопці переглянулись. Думали, що наносять води і їх відпустять. Але за одним завданням пішло інше.

— Чистити чоботи вмієте?

Відмовлялись і від цього ніяк не випадало. А там було нове завдання. Махновці залишили хлопців при собі. Застерегли:

— Глядіть, не спробуйте тікати!

Мисик згадав чоловіка, убитого в траві коло броду. Може, він тікав саме від них?

Спробував переконати махновців:

— Нас матері дома ждуть.

— Ой-йой-йой! — засміявся молодий. — А в нас хіба немає матерів?

— То відпустіть... і самі йдіть до своїх...

— Щось ти, малий, жалібною заспівав! — озвався старший. Брова під розкуйовдженим чубом махновця злетіла вгору. — Десь я тебе ніби вже бачив, чи не коло мосту?

Мисик мовчав.

— Ну, чого мовчиш? — спитав його молодший. — Не наравиться тобі у нас? А ти нашу програму знаєш? Земля і воля — для всіх, власть — на местах...

Так говорив і сам «батько» Махно, виступаючи якось у Народному домі, хлопець чув той виступ.

— Ми за те, малий, щоб не було ніякого централізму... У нас романтика...

Останнє слово махновець, мабуть, від когось почув. Адже були серед них і грамотії. А «батько» Махно, казали, навіть з учителів.

Це були ніби ж і звичайні сільські дядьки та парубки, — дивувався Мисик. — «Земля і воля для всіх».

І прапор у них чорний. Мабуть, кольору землі. Але чому вони такі знавіснілі? Байдуже, зневажливе ставлення до всіх, як і взагалі до життя, махновці підкреслювали вже своїм зовнішнім виглядом¹⁰...

Василя не було вдома два тижні. Його шукали на берегах річки Вовчої, знали ж бо, що пішов ловити рибу. Там шукали і його товаришів — Івана Кобу та Шурка Якименка. Збилися з ніг, а натрапити на слід не могли. Федора Мефодіївна у сльозах пішла до ворожки.

— Ой, горенько ж моє! Кинь хоч на карти...

Гадала, може, в такий спосіб дізнається про долю сина.

А він прийшов на світанку. В самій сорочині... Верхній одяг махновці завбачливо забирали на ніч. Та все-таки втік. І це була його друга втеча. Друга, але, на жаль, не остання¹¹.

Чи вабила Мисика романтика?

Це запитання видається нам цілком закономірним. Одначе з відповіддю не будемо поспішати.

Знаємо, що з віршами і прозою Готьє ознайомив Мисика Аркадій Казка... Він сам по-юнацькому був залюблений у цього французького романтика кінця XIX століття. Його твори вчитель читав не тільки в перекладах, а, ймовірно, і в оригіналі. Очевидно, вважав: у такому юному віці поетові-початківцю найприродніше витати на крилах романтики («Пам'ятайте заповіт незрівнянного Теофіля Готьє»). Приваблювали алегорії, абстракції, символи; надихані любовними пригодами, вони давали простій смертній людині змогу хоч на якусь мить щасливо одірватися від невтішної земної реальності.

¹⁰ Над проблемою махновщини Мисик замислюватиметься чи не все життя. Коли в Харкові 5 листопада 1934 року пізньої ночі енкаведисти прийдуть заарештовувати його (замість сусіда Василя Минка, якого тоді не застали вдома), то разом зі збіркою віршів Сергія Єсеніна з письменницького столу прихоплять і книжку «Батько Махно», видану Ленінградським інститутом партії. Але це вже тема окремого дослідження.

¹¹ Тікати доводилось і з німецького концтабору.

Не думаємо, щоб Мисик у той час, поки що ясно не усвідомлюючи всіх поривань душі і власних творчих спроможностей, міг би щось протиставити, заперечити своєму натхненникові. Ні, його захоплювала в Готьє насамперед поезія — думка, образність, вишуканість форми... Через двадцять п'ять років, у лютому 1946-го, коли перебував на хуторі Миколаївка у важкій самотності після смерті дружини, Ніни Іванівни Неєлової (йдеться про другу дружину), і тих випробувань, що випали на його долю, знову з'являється Василеві Олександровичу — вже уві сні — поетичні образи французького письменника. І він попросить покійну дружину:

— Намалюй для мене двір Лубенця (бригадира, вбитого в перші дні війни. — *О. Ш.*): на схилі балки¹², ніби розшита скатертину; усамітнення; хата з садом, що прилягає і затіняє її; стіни — як сметана, дах — як житній пиріг; легкий, повільний димок (пам'ятаєш, у Готьє?); дві тополі (явори) з боків, ніби сторожа; на всьому повинен бути легкий темно-синій (або павутинно-сірий) наліт нереальності (адже усамітненого, спокійного задоволення в світі не може бути). На всьому повинен лежати легкий прозорий серпанок — твоя мрія про щасливе усамітнення. Але покажи, натяком, і реальний зміст, середину: сім'ю, що вироджується, жорстоку, постійну боротьбу за існування, минуле мужиче життя; хай це буде тінь у напіввідчинених дверях, чи блиск скла у вікні, чи інший дрібний штрих, — покладись на своє художнє чуття... Хай це буде позначено як можливість (тобі ж не обов'язково знати, що робиться всередині хати), як наближення до якоїсь реальної межі (дійсність, усім добре відома) з боку фантазії, як в математиці, наприклад:

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin [xx \rightarrow 0]}{x} 1.$$

¹² «На пологому схилі одного з тих миршавих пагорбів, що наче брижами вкривають ланди...» — так починається відомий історико-пригодницький роман Т. Готьє «Капітан Фракас»

Повернімось, одначе, в село Іванівку, в хату під горою, де тринадцятилітній Мисик схилився над збіркою віршів.

Чиїх?

Виявляється, Федора Тютчева.

На цю збірку натрапив сам, без допомоги Казки, який перебував у Василівці, за кілька кілометрів од Іванівки (тому-то й писав йому в листі: «Я од Вас буду недалечко...»). А натрапив Мисик на вірші Тютчева, мабуть, у бібліотеці Народного дому ще в Новопавлівці, чи, може, в приватній книгозбірні когось із місцевих учителів.

«У нас дома була гарна бібліотека, і Василь нею користувався», — повідомила нам з міста Волновахи Донецької області Антоніна Андріївна Крушельницька (Гузенко), колишня сусідка Мисиків. Батько Антоніни Андріївни — Андрій Якович Гузенко — теж був учителем. У них квартирував і вчитель Максим Сидорович Павленко, той самий, що одружився з Агафією Мисик, сестрою Василя.

Моя мама їх і познайомила, і, пам'ятаю, її дуже хвалила, що скромна, порядна, добре вихована... Тоді в нас у селі був хороший драматичний гурток, в основному з учителів, у нас вони часто збиралися... Василь багато читав і все щось писав...

Так, на вірші Тютчева Мисик натрапив цілком випадково. Але знаємо достеменно: знаходить саме той, хто шукає, і знаходить якраз те, що шукає.

А йому ж так хотілося вгамувати спраглу душу. Мрійливого й спостережливого початківця турбували насамперед конкретні реалії земного життя. На перший погляд, ніби й не варті уваги (порівняно з тими «соціальними вихорами», що прокочувались у степах), але такі, від яких значною мірою залежала й доля окремо взятої особи, і людей цілого краю. Скажімо, недорід, викликаний посухою... Що вдіяти проти одвічних «вищих

сил» — Сонця, Вітру, Хмар? Як протистояти? Цілком очевидні природні явища були не зовсім зрозумілі юному поетові, а їх згубна дія викликала тривогу й неспокій. Хотілося мати хоч якусь відповідь. І, не знаходячи її, відчував невдоволення собою...

Перед цим була в нього збірка віршів Івана Буніна. Тонкого психолога, лірика, реаліста і знавця сільського життя. Але ж дав на переклад учителеві, не знаючи про те, що з гарною книжкою розлучається надовго. («За Буніна не сердьтесь — колись сам поверну, як потепліє та буде більше вільного часу»). Поезія Буніна — до того ж сучасника! — значною мірою задовольняла його запити, живила свідомість і душу, виробляючи смак до художнього слова. Без неї хлопець почувався пригніченим...

І ось Тютчев. Як і Готье, він жив теж у ХІХ столітті. (Роки народження й смерті російського та французького поетів дуже близькі: першого 1803–1873, другого 1811–1872.) Та якщо Готье кликав у позаземну красу, в світ хоч і привабливий, але дещо ілюзорний, вигаданий химерною уявою, то Тютчев, навпаки, ніби знімав із навколишнього середовища, реального життя якусь шкаралуцу, і воно поставало перед зором хлопця в усій дивовижності — з чистотою почуттів, ясністю і красою образів...

Т. Шевченко, І. Бунін, Т. Готье, Ф. Тютчев... У Мисика, як і в кожного учня, були книжки також інших авторів — твори, передбачені тодішньою шкільною програмою. Мова йде лише про тих, котрі названі в листах Аркадія Казки чи у спогадах Василя Олександровича. А був же, ясна річ, О. Пушкін (саме з його віршів трохи пізніше й почався Мисик-перекладач), М. Лермонтов, М. Некрасов... У колі цих майстрів слова молодий поет і займався самоосвітою, залишившись не тільки поза школою, яка — нагадаємо — згоріла, але й фактично без учителя, напутника, старшого друга, котрий перебував далеченько. Мабуть, не треба мати великої фантазії, щоб легко уявити собі серед засніжених степів і село

Іванівку, і хату під солом'яною стріхою. А за столом — хлопця, який щось читає, потім пише, ворущачи в захваті пошерхлими губами... На думку Й. В. Гете, «талановита людина не створена для того, щоб бути наданою лише сама собі; вона мусить звернутися до мистецтва, до гідних майстрів, а ті вже зуміють зробити з неї художника». Чудова думка! Але шлях до Гете був ще дуже далекий. Хоч Мисик і вмів уже по-німецькому.

Уміння працювати над собою, розвивати здібності, закладені матір'ю-природою, і набувати нових якостей, удосконалюватись — як це придасться йому, Василеві Мисику! І не тільки в Іванівці чи в Новопавлівці, а й значно пізніше — на далекій Півночі і після неї, на хуторі Миколаївка, навіть під час Великої Вітчизняної війни, в концтаборах і до останніх днів у Харкові, що став поетові навіки близьким і рідним. За будь-яких обставин, добрих чи несприятливих, самоосвіта — невід'ємна риса кожної мислячої людини, тим паче тієї, що прагне займатись літературною творчістю. Але там, у селі, на початку творчих витоків, ця риса посприяла Мисикові особливо. Хоч, опинившись на самоті, поки що не маючи достатнього гарту, юний поет раптом і засумував. Конче хотілось побачити свої вірші опублікованими. Ну, хоч би щось... Бажання природне, закономірне, тим більше, розбурхане «Соняшником» — літературним шкільним журналом, що виходив у Підгородньому...

Цікаво, який вигляд матимуть його друковані вірші?

Коли це буде?

Чи буде взагалі?

Іванівка ж неймовірно далеко від тих міст, у яких вирує літературне життя, де виходять газети, журнали, альманахи, видаються книги...

Такі чи приблизно такі запитання, думки, сумніви зринали в голові хлопчини, що сидів за столом. Про них одверто й написав до вчителя. Написав тоді, коли Казка, не дочекавшись відповіді, передав йому з Василівки свого другого листа, пам'ятаєте? («Відгукніться,

Василю, що Ви зараз робите, як живете, що зробили за зиму?». Це було 28 березня — 7 квітня 1922 року (звичка писати листи не за «одним махом», а розтягувати на кілька днів — у характері неспокійного «словесника»), та вже через тиждень Аркадій Васильович склав своєму вихованцеві майже оду. Лист аж бринів од радості! Рівний, акуратний почерк і червоне чорнило мовби підкреслювали його святковість. І для такого піднесеного настрою, звісно, в учителя були вагомні підстави. Нарешті учень відгукнувся: не тільки живий-здоровий, а й — що також важливо — працює над собою, пише вірші...

Любий співаче!

Одержав Вашого листа. Бачу, що Ви трохи сумуєте. Не треба, у Вас іще все попереду. Ви ще: «удосвіта». Сонце Ваше ще не зійшло. Але схід пишнobarвний — в брезетах, блаватах, пурпурі — віщує, що й день буде гожий, ясний, хороший, Божий. А я, Василю, Ваша сова: угледів Вас серед темряви та й викликав Ваше сонце.

Але ще Ви — «удосвіта».

Відокремивши першу частину листа хвилястою рисою і поставивши ініціали «А. К.», учитель продовжив дещо стриманіше, діловим тоном:

Радію, що Ви натрапили на Тютчева. Він великий, глибокий і темний, як ті відхлані, які він так майстерно змальовує. Співець Ночі, Тайни, Хаоса. «Один кінець в леса вонзила, Другим за облака ушла — Она полнеба охватила И в высоте изнемогла...» Яка краса! Яке багатство ритму, образів, яка стислість та глибина думки!

Колись я в Тютчеві дуже кохався і поезії знав напам'ять. Він поглиблює зір поета, розсовуючи мури Всесвіту геть далеко за межі такого звичайного і любого всім Дня в нескінченності Ночі.

Der Welt ist tief und tiefer
als der Tag gedacht.

(Світ глибокий і глибший, як об тім думав день) — як каже другий чарівник, співець ночі — Ніцше.

Знову хвиляста риска і в дужках: Арк. К.

Що ж, годуйтеся ріжною стравою! Ваша душа все переварить, всьому відшукається місце. Головне, аби був голод, а апетит Ваш я знаю — хороший, косарський. А раз так, то значить, Ваша душа здорова. А це все. Аби вона у Вас не замулилась, а була завжди свічадова. У поета вона повинна бути такою: тим краще в ній відбиватиметься зовнішній світ.

А щодо сумування за друкуванням, то це пусте. Зовсім не треба з цього приводу сумувати. Важно, щоб «ріжки на лобі чухались», як казав колись мені славетний Федір Сологуб, коли я його запитав, чи варто писати вірші (я тоді писав ще по-російськи).

— Чешется, — казав він мені, тручи пучкою то з одної сторони лоба, то з другої, де у бичків ростуть ріжки, — если чешется, то и пишите.

Отож і я Вам передаю заповіт мого вчителя чарівника-поета:

— Аби на лобі свербіло...

Що ж до друкування, то це річ другорядна. Почитайте біографії поетів, хто з них у Ваші літа друкувався — багато не налічите.

Потім у теперішній час, де Ви будете друкуватись — преса цілком зубожіла. Нігде і ні на чому. Але сумувать не варт.

Доволі вже Вам, що палкий Валер'ян Поліщук, прочитавши Ваші поезії, сказав, що він би умістив їх у своєму альманахові, коли б я з ним зустрівся раніше, ніж це сталося.

Тут потрібне уточнення. З поетом Поліщуком Казка зустрівся в місті Катеринославі. Ще тоді, коли з Підгородненської семирічки їздив роздобути паперу та фарб для учнівського літературного журналу «Соняшник». Тоді ж він прихопив із собою і зошит з віршами Василя Мисика.

У Катеринославі виходив альманах «Вир революції»¹³, де й працював Поліщук. От лишень альманах був уже готовий до друку.

Казка хотів забрати зошит.

— Вірші хай залишаться у мене, — сказав Поліщук. — Я повезу їх до Харкова. Познайомлю з Мисиком і столичних товаришів. Може,десь і притулюю...

Час минав, а доля Мисикових віршів була невідома.

Коли вже Вам так хочеться, — писав Аркадій Васильович у листі до Мисика, — то я Вам скажу, що Ви неодмінно будете видрукувані, але... зачекайте! Тепер не такий час. Тепер луплять у барабани, а коли обридне одним бить у барабан, а другим слухати, тоді залюбки візьмуть покуштувати лагідну, запашну, щиру пісню Василя Мисика. А до того слухного часу Ви продовжуйте збирати нектар з Тютчевих, Уайльдových, Верленових, Сологубових, Тичининських і інших незчисленних квіток, переробляючи то все у чистий мед Вашої душі — будьте працьовитою степовою бджілкою! Працюйте над мовою!

Подумавши, Казка тут же й застеріг:

Рукопису свого не передавайте, коли він у Вас один, а перешліть, через те, що він може у дорозі загинуть (це за-

¹³ Крім згаданого альманаху, тут видавався ще журнал «Зоря». А загалом у республіці друкованих органів нараховувалось десятки. Так, у Харкові існували журнали «Червоний шлях», «Плуг» (потім «Плужанин»), «Гарт», «Шлях самоосвіти», «Соціалістична громада», «Червона преса», «Нова генерація», «Літературний ярмарок», «ВАПЛІТЕ», «Краєзнавство», «Критика». У Києві — «Життя і революція», «Комунар», «Україна», «Записки» (орган Української Академії наук), «За 100 літ» (збірник). У Полтаві — «Народна освіта», в Одесі (дещо пізніше) — «Известия», «Блиски», «Металеві дні», «Літературний жовтень». У Сумах, як відомо, вийшла перша збірка віршів Володимира Сосюри «Поезії». Практично кожне місто при бажанні могло мати свій друкований орган. Ось тому ще 1917 року було видано 13 українських словників і 6 граматик. («Українська граматика для самоосвіти» Модеста Левицького з'явилась 1918 року в місті Ромни.)

стереження наводить на думку, що і свого листа Мисик передав кимось. — *О. Ш.*), а ще краще перепишіть мені, та й передайте через іванівського селянина Линника, чи що, а може, через його дочку — вона йтиме на проводи до Василівки, то й передасть.

Отже, між учнем та вчителем діяла своя, «селянська» пошта.

«Як живе у Підгородньому учителька Петрова¹⁴? Чи не дуже бідує?» — запитував Аркадій Васильович.

Одержавши такого листа, Мисик, звісно ж, піднісся духом. Зв'язок з учителем нарешті відновився. Аркадій Васильович довів, що він справді «недалечко».

І от, здавалося б, парадокс. Починаючи з весни аж до глибокої осені, а точніше до середини листопада 1922 року, листів не маємо.

Чому?

У нарисі «Вчитель», на який ми вже посилались, Василь Олександрович прохопився, що листування у нього збереглося «частково».

Невже саме ці листи й загубилися?

Коли придивимось пильніше, побачимо, що йдеться тут про пізніші роки.

Тієї весни, а особливо влітку, вчитель та учень, на наш погляд, не листувалися, бо мали змогу зустрічатись. (Пам'ятаєте, Аркадій Васильович обіцяв Мисіку власноруч повернути книжку віршів Буніна «як потепліє та буде більше вільного часу»?)

Цього ж, 1922, року Мисик уперше надрукувався в окружній газеті «Змичка». Як потрапили туди його вірші? Сам надіслав чи, може, протегував невгамовний Аркадій Васильович? На це поки що відповіді нема. Газета «Змичка» в Павлограді почала виходити 1922 року (редактором був Анатоль Крашаниця). До речі, на той час тут виходило аж кілька періодичних видань: газета «Павлоградська комуна», журнал «Юный коммунист»; з 1920-го — газета «Плуг і Молот», «Клич красной мо-

¹⁴ Про долю цієї вчительки нічого з'ясувати не вдалося.

лодежи». А в кінці 1922-го — «Змичка». Мабуть, вірші до окружної газети Мисик, прагнучи друку, надіслав із власної ініціативи. Принаймні в листах Казка про це — жодної згадки.

А в жовтні — маємо документальне свідчення — Казка знову з'явився у Мисиків. У Новопавлівці (чи, точніше, в Підгородньому) він вештався «по ділам».

Що це були за діла?

Готуючись до виїзду, Казка, очевидно, оформляв якісь документи. Тут, у Підгородньому, Анна Павлівна подарувала йому нащадка, Левка, з яким тепер перебувала в містечку Стародубі в матері. Ось чому Аркадій Васильович, залишившись наодинці, діяв так легко, енергійно й рішуче.

— Ну от, — сказав, — рішення прийнято. Вирушаю до Харкова... Давайте, Василю, ваш рукопис.

На той час Мисик уклав збірочку віршів «Блискавка» (про цей рукопис він повідомляв учителеві ще на початку квітня). Але певності в успіхові не мав.

— Завдаю вам клопоту, Аркадію Васильовичу...

— Ні в якому разі! Це мій обов'язок.

— Хто знає, що там скажуть...

— Не сумнівайтесь! Я розшукаю своїх друзів. Допоможуть. А головне — ваші вірші говорять самі за себе.

Мисик промовчав. Що ж, було б добре, аби допомогли. Йому дуже хотілося побачити свої вірші надрукованими.

— Везу я і свій рукопис, — усміхнувся вчитель, аби вселити у хлопця більше певності.

Ясна річ, це були люди абсолютно різних творчих почерків. Мали й зовсім різні характери. А, проте, глибоко шанували один одного. Навіть любили.

— Я таки доб'юся, аби вас видрукували, — рішуче сказав Казка. — Коли вже я вас відкрив, то не відступлюся...

Учень провів свого вчителя в дорогу. І в степовій балочці вони поцілувались на прощання...

Аркадій Васильович поїхав до Харкова — тодішньої столиці України — з твердим наміром «витягти» Мисика з Новопавлівки, давши йому для творчості ширші крила. Пообіцяв:

— Я зразу ж вам напишу. Чуєте, зразу!.. Будьте наготові!

Тим часом наступного листа (після того, квітневого) маємо з інтервалом аж у кілька місяців.

Та надійшов він не з Харкова. На конверті стояв київський штемпель. І дата — 13 листопада 1922 року.

Любий Василю!

Ви, мабуть, здорово занудьгували, очікуючи вістей від мене. Цілком Вам співчуваю, але весь час, весь цей місяць — (клятий, щоб він ніколи і не повертався в моєму життю!) — весь місяць, любий голубчику, кипів я, як у казані. Життя прогнало мене «крізь строй з шпидрутенами». І це суцзя правда, а не поетицька метафора. Пишать Вам про «шпидрутени» не буду, бо ніколи, нікому, ніде і ніяк не люблю скаржитись на свої болі, а тим паче Вам. Буду пишать тільки про те, що стосується до Вас. І от перше: через що я Вам зразу не написав з Харкова? Через 1000 всіляких неприємностей з розшукуванням своїх товаришів, бо харківський «адресовий стіл» — це пародія, якась злісна сатира. Я, вештаючись ото ще по ділам у Вас, уже зітер ногу. У Харкові я вже ходив мов на ножах, а у харківців нічого не міг добитись (вони, певне, не знають, що вони харківці) і я в блуканнях розтравив ранку, і нога розпухла, а до того я відчув, що мене почало трусити день і другий... І ось мене охопив жах: заслабнути на тиф, не знайшовши товариства у чужому городі. І вирішив я: тікати чимдуж з проклятого міста, щоб хоч хворіти чи вмерти серед рідні на Чернігівщині. Але йдучи (тягнувшись) на вокзал на Сумській вул., я зустрів Вал. Поліщука — зайшов до нього і в першу чергу говорив про Вас і віддав йому Ваш рукопис...

Рік тому, захопившись модними літературними течіями — «динамізмом» і «гронізмом», палкий і щирий Поліщук вулицями Харкова ходив у чудернацькому

вбранні. На ньому був рябий жіночий капелюх (біле з чорним), до якого він сам пришив спереду бузковий «язик». Штани мав з мішківини, подерті. Відпустив буйну бороду, що вилазила з розхристаної брудної сорочки. Був босий, без шапки. В такому вигляді Поліщука не могли впізнати навіть ті, хто вельми добре, по Катеринославській гімназії пам'ятав його. Але тепер мода на «динамізм» і «гронізм» у поета минула.

Він обіцяв зробити все можливе, — повідомляв учитель. — Забрав він і мій зшиток: обіцяв Вас та мене продемонструвати перед аудиторіями в Харкові та Києві. Я йому казав і просив, аби Вас видрукують. Дав він мені дещо з своїх книжок, але я наміру свого не змінив і рішив швидко їхати до сім'ї.

Отже, їхати в Стародуб на Чернігівщину. Якийсь час Анна Павлівна там працювала в артистичному колективі.

А як же з наміром «витягти» Мисика з Новопавлівки? Це ж було чи не найголовнішим завданням, яке ставив перед собою Аркадій Васильович, їдучи до Харкова.

Ні, він його не забув.

Про те, щоб Вас устроїть у Харкові, я балакав, але зараз це марудно і дуже трудно. Я гадаю, однак, що Вам сумувати з цього не слід, падати духом теж не слід, бо Ви ще дуже молодий і уже дещо зробили, а ще ж у Вас все життя напереді. Більше того, Вам зараз і не слід витикатись з-під рідного даху: бо великий мороз навкруги.

Вчитель, як бачимо, був стурбований і тим, щоб ненароком не нашкодити учневі. Одна справа — вирвати його з-під батьківської стріхи. А далі? Що ж далі? Залишити одного — без уваги й підтримки?

Але все ж таки він пообіцяв Мисику, ба більше — обнадіяв його. Отож тепер змушений був переконувати у зворотньому:

Ось хоч я: мене ж знають, я друкувався, а як трудно устроїться у Києві. Всі літератори — знайомі. І трудно. Ось завтра, після 1 1/2 тижні, що я живу у Києві, з'ясується: чи залишусь я у Києві, а чи доведеться їхати вихователем дитячого будинку верстов за 20 від Києва. От як сутужно, голубчику. Але дбать за Вас я не покину і при першій можливості Вас витягну. І зараз я вже голови всім натурчав про Вас, і Тичині, і Меженкові. Тичина зацікавився (я ж у нього весь час живу в одній кімнаті), але ж... рукопис у Поліщука у Харкові, а я у Вас не взяв отого другого, тому я і не міг нічого прочитати.

Цим же листом учитель повідомляв і про літературні новини, щоб Мисик мав змогу орієнтуватися в них і не варився, як кажуть, у власному соку.

Тичина незабаром випускає 4 книжечку поезій («В космічному оркестрі». — *О. Ш.*), і в ній буде дуже гарна річ: симфонія «Сковорода», якого він оце кілька днів назад читав мені разом з другими річами. Тичину видали за кордоном. Він вважається тепер сильнішим не тільки на Галичину та Україну, але сучасні поети Росії не вистоять проти його (так, принаймні, висловився росіянин-поет, що приїхав недавно із Москви). У Києві зараз є чимало цікавих книжок, але в мене зараз у кишені «віють вітри», тому я Вам не можу їх переслати. Перешлю згодом трохи. А книжки ж дешеві: білого хліба хунт — 660.000 і «Наука віршування» Якубського — стільки ж. Між іншого, ця книжка дуже цікава і я Вам її якось вишлю. Про Вас уже Тичина умістив у хроніку «Гонга» (має незабаром вийти): «Молодий поет Вас. Мисик виготовував до друку книжку поезій «Блискавка».

Покіль що всього кращого — як Ваш Сковорода.

Цей підпис — «як Ваш Сковорода» (пригадуєте, і в сонеті «Василеві Мисику»?) — не можна залишити поза увагою. На перший погляд він здається нібито жартом, який дозволив собі вчитель щодо учня, — не більше. Але скільки в ньому змісту! І насамперед очевидно, що Казка на той час уже встиг ознайомити Мисика з життям

і творчістю видатного українського просвітителя, філософа і поета XVIII ст. До написання Мисиком прекрасного, можна вважати навіть програмного, ліричного вірша «Сірою, смолистою сосною...», де молодий автор з надзвичайно розвиненим тонким слухом «Вже ладен почути край ґанку Флейту Сквороди самого», було ще шість років. Але це не так то вже й багато.

Хоча лист і датовано 13 листопада, але надіслано пізніше. Внизу — від 16.XI.1922 — стоїть: «P. S.», де Казка зазначив, що він уже працює вчителем і вихователем у Межигірському дитячому будинку.

Того ж року директором Межигірського художньо-технічного технікуму призначено Василя Седляра, художника, який мав і неабиякий педагогічний талант. У навчальну програму технікуму входили не лише спеціальні предмети (композиція, рисунок, керамічна технологія тощо), а й історія, іноземні мови. А серед педагогів — сузір'я українських митців, зокрема, Іван Падалка, Олександр Мизін, Оксана Павленко, Євген Сагайдачний, Павло Іванченко. Характеризуючи атмосферу лекцій В. Седляра, його учні згадували: «Це було свято думки. Мистецтво в нього легким серпантинном перепліталось з теорією і філософією. Він сам п'янів од любові до мистецтва і п'янив нас... Він завжди вірив, чекав чогось нового, великого у мистецтві».

Ось куди потрапив Аркадій Васильович! І чуття його не зрадило.

Межигір'я — це той монастир, що Шевченко колись оспівав. Тут є художня українська профшкола: керамічна — прикладного мистецтва. Я вже націлюся познайомитись із художником Седлярем та подбать про те, аби Вас якимсь побитом втиснуть у ту школу: це недалечко від Києва¹⁵.

---

¹⁵ З художником Василем Седляром саме в той час у Межигір'ї стажувалась і випускниця Київської академії мистецтв (з майстерні Михайла Бойчука) Оксана Павленко, розповідь

Подібні постскриптами — в характері вчителя: він мовби не встигає висловитись до кінця, змушений весь час дописувати свої листи — внизу, вгорі, збоку, де тільки є місце. Насамкінець вказав і зворотню адресу («Якщо надумаєте мені написати»). Одначе не межигірську, а київську: «Кузнечна, 107, кв. 19. Павлу Григоровичу Тичині — для мене».

Цього листа Казка відіслав аж 19 листопада. І не з Межигір'я, а таки з Києва, куди він приїхав на короткий час. Не втримався, щоб не написати Мисикові і про це.

якої опублікував у щорічнику «Наука і культура» Леонід Череватенко. Оксана Трохимівна згадує:

«Кращого місця, як Межигір'я, на світі немає. Чому Межигір'я? А тому, що воно межі горами, отакий “цирк” у середині. Аж не вірю, щоб це було природне; — явно хтось таке придумав. А гори, які йдуть отам кругалія, — їх наче насипали колись. Там був колись козацький монастир. Красива церковка у стилі барокко і великий собор на три престולי, який воздвигли запорожці: вони все добро своє, все золото вкладали в той монастир [...]. Катерина-цариця, щоб покінчити з запорожцями, ліквідувала козацький монастир і звеліла побудувати фаянсовий завод. Там же біла глина і каолін, а це дуже цінна сировина. Робили з цієї глини вузьку цеглу, що звалась “межигірка”, і ціни тій цеглі не складеш. Хто клав піч з “межигірки”, то це — навіки. Бо така цегла не прогорала. І от завод цей став нерентабельний. Потім там був жіночий монастир. Але монастир закрили, монашок виселили, от нам і було де жити [...]. А поряд Нові Петрівці, Старі Петрівці — дуже давні села [...]. Завод визнали нерентабельним, а ми там взірцевий учбовий заклад створили. Майстерню організували. Станки поробили...».

Пишемо про Межигір'я зі слів художниці Павленко, бо побувати в цій місцевості, побачити її на власні очі, на жаль, немає змоги. Комуністична верхівка УРСР влаштувала там зону закритих дач. До речі, як захопили її і можновладці незалежної України.

...Між иншого (його улюблене слово. — *О. Ш.*) був у письменниці Романович-Ткаченко, там довідався, що із Америки (Нью-Йорка) прийшло кілька посилок на українських письменників (в тім числі одна на Тичину і мене). Ми сміялись, як то ми стали жебраками, та ще як повинні бути вдячні українським організаціям Америки, що клопочуться за нас. Як приклад того, як зараз бідують українські літератори, вона розказала за відому Любов Яновську, яка дуже бідує: дає уроки в одній жидівській сім'ї, здається, за самий обід. Бачите, голубчику, як бідують заслужені люди пера. Тому єдиний висновок: до кращих часів сидіти дома, як це Вам не здається нудним.

До кращих часів? Коли ж вони настануть? Цього Аркадій Васильович, звісно, сказати не міг. І саме така невизначеність пригнічувала Мисика. А тут ще й невідомість із власним рукописом.

Учитель звідомляв:

Поліщук і досі до Києва не приїхав — через те нічого за Вашу книжку сказати не можу. Скажу тільки, що українські видавництва сплять (окрім Державного), українська преса спить. Словом, я не найшов того, що сподівався і про що я Вам говорив. Одначе, книжок цікавих все ж таки маєтсья чимало, окрім «Науки віршування», єсть ще Зерова «Антологія» (переклад з старих мов), «Земля і вітер» Филиповича, «Круча» Осьмачки, «Синя далечінь» Максима Рильського і інші.

Отож знову кажу: тільки одержу асигнування, вишлю Вам — а зараз... попостуйте.

За Вас думатиму — але знов же кажу НЕМОЖЛИВОГО зробить не можу (згадайте Любов Яновську або, коли хочете, Романович-Ткаченко, яка одержує таку мізерію в місяць як 40 мільйонів (це не описка — такими знеціненими були гроші. — *О. Ш.*), стільки або, може, трохи більше — так вона мені казала — одержують і вчені Української академії).

Уявіть тільки собі, який тяжкий час ми переживаємо і наберітсья мужності терпіть. Я теж, як бачите, мусив одбігти од Києва на 20 верст (правда, 10 верст можна їхати трамваєм та й Межигір'я — краса!)

Р. С. Запитував художницю із Художньої керамічної школи, що у Межигір'ї, але, порадившись, вирішили, що Вам як *поету* працювати у ній не личить. Школа буде шкодити розвитку Вашого дару. Треба щось інше придумати.

Закралась думка: чи не з Оксаною Трохимівною радився Аркадій Васильович?

Коли писалися ці рядки, художниця Павленко ще жила в Москві. А було їй понад дев'яносто!

Як тут утриматись від спокуси, щоб не написати листа, вказавши не зовсім звичайну причину, з якою звертаємось до неї?

Ось уже лист у дорозі. Але все ще не терпиться...

Знімаємо трубку, щоб зателефонувати, почути голос художниці. Думається, що це ж вона розмовляла тоді з Аркадієм Васильовичем.

На протилежному кінці теж узяли трубку. Чути жіночий голос. Проте відповідь засмучує:

— К сожалению, Оксана Трофимовна очень-очень больна...

Лунають короткі гудки... Що ж, Оксана Трохимівна вже не озветься, не скаже: «Так, пам'ятаю Аркадія Казку...». Виходить, це наше запитання залишиться без відповіді.

А скільки ще таких запитань!

3. «ВИР РАДОСТІ І МУК»

Отже, Київ, Кузнечна¹⁶, 107, кв. 19... Запам'ятаймо цю адресу! Власне, вона вже відома багатьом любителям красного письменства, добре знана історикам української літератури. Майже сім років — з 1916-го по 1923-й — тут, на квартирі своєї майбутньої дружини Ліди Папарук, мешкав Тичина. Тут і народився цикл його віршів «Вулиця Кузнечна»:

Вертаюсь по Кузнечній. Сонце
ще тільки-тільки. Так: мов тінь
квачем. Тополя червоніша!..
Ще «розговляється», ще тиша,
така на всьому лінь!
Льодок. Граки за ніч похрипли,
а все ж... За ними скрізь цвірінь,
а там десь голуб в гулких нішах...
Ще «розговляється», ще тиша,
така на всьому лінь!

У щоденникових записах Тичина прохопився: «Написати, що це означає: “Вертаюсь по Кузнечній”».

Так, я уночі по Києву блукав. Разом з молодими артистками зі студії Курбаса. Вони утрюх (а перша з них найскромніша і в той же час найрішучіша Нещадименко) об 11-й ночі зайшли у двір по Кузнечній, 107 (у нас іще не спала Катерина Кузьмівна), і викликали мене. І ми пішли бродить по Києву у великодню ніч. На Володимирській гірці побували, навколо Андріївської церкви обійшли, щоб згори на Дніпро глянуть. У дворі Софії при електричному світлі всі білі плаття — мов срібні. І аж на світанку розпрощались... І я сам уже вертався на Кузнечну».

Знаємо, що на квартирі Тичини побувало багато представників тодішньої української інтелігенції, серед

¹⁶ Нині вул. Горького (називалася ще Пролетарська).

них Микола Зеров, Дмитро Загул, Максим Рильський, Павло Филипович, Наталя Романович-Ткаченко, Тодось Осьмачка, Григорій Верьовка... Та ось приємне відкриття: з легкої руки Аркадія Казки ця київська адреса ввійшла і в долю Мисика. Ні, самому Василеві Олександровичу не доводилось тут бувати жодного разу. Але його листи — не один чи два — з далекої степової Новопавлівки, мов на крилах, поспішали сюди, на вулицю Кузнечну («Якщо надумаєте писать, то пишіть мені на адресу Тичини»). Тут, на квартирі Павла Григоровича, Мисикові листи спершу й читалися. А вже потім потрапляли у Межигір'я чи в Нові Петрівці на Київщині. Ось у такий спосіб учень та його вчитель і спілкувалися протягом трьох років, аж до того часу, коли Тичина переїхав до Харкова. Але й там, у Харкові, адреса Павла Григоровича знову стала ніби маяком у подальшому їхньому листуванні. Адже знаємо: Казка згодом переїхав до Одеси, а Мисик — турботами Тичини — з Новопавлівки потрапив до Харкова. Молодий поет був зовсім не пристосований до міського життя. Не маючи помешкання, спочатку знайшов собі притулок... на сходах Благовіщенського собору. Потім ночував на газетних підшивках бібліотеки Клубу Літератури імені В. Блакитного. Листи ж від Казки надходили йому на адресу Тичини з позначкою: «Василеві Мисику». Учень з учителем ніби помінялись ролями...

Все ж не будемо забігати наперед. Нас вельми цікавить кожне слово, найменша подробиця у взаєминах цих двох людей. Щирість, чистота, безкорисливість гідні того, щоб говорити про них. Почитаємо, що пише з Києва невгамовний Аркадій Васильович своєму учневі в Новопавлівку, в село, яке на той час було центром району, а Мисик працював бібліотекарем Межівського районного селянського будинку (залізнична станція Межова — за 13 кілометрів од Новопавлівки).

Схилившись над аркушиком, Казка затис у руці простий, але добре підструганий слухняний олівець,

на чолі — задума і зосередженість, кучма чорнявого волосся, як вихор, зависла над столом, крізь пенсне лагідно дивляться добрі карі очі. Почуваючи справжнє натхнення, вчитель швидко мережить своїм дрібним-дрібним каліграфічним почерком (є в ньому щось від трудівників пера — книжників XVI–XVII ст.) сторінку за сторінкою: треба ж багато про що розповісти! А ранній ранок — 4 січня 1923 року — такий приємний і свіжий, власне, початок Нового року; Аркадій Васильович — щойно зі сну. В думках — ясність, за ніч він добре відпочив, хоч, мабуть, піднесення заволоділо ним ще й тому, що в квартирі Тичини панує творча, сприятлива тиша. До речі, цей аркушик та олівець — теж, мабуть, зі столу Павла Григоровича.

Ну, любий Василю... Хай Тичина собі спить, стомившись після довгої нашої дружньої бесіди, а я за його столом, між книжкового хаосу буду розповідати про все, що Вас цікавить.

Зарані попереджаю: цей лист для Вас буде дуже приємний. Але почну спочатку. Вже місяць я не був, друже, у Києві і оце вчора з одною особою, моїм другом, вийшов із загубленого над Дніпром, заснулого в гаях срібних (сніг випав) Межигір'я, де я вчителюю.

Побував у декого з знайомих удень, а надвечір, звичайно, до Тичини — на бесіду та сон.

Прийшовши, одначе, його не застав удома — він був у капелі ім. Леонтовича (композитора) і там диригував хором. Побачився. Він сказав мені за листи. І я, прийшовши, знайшов 3 листи: від Поліщука, від дружини (Анна Павлівна все ще перебувала в містечку Стародуб. — *О. Ш.*) та від Вас. Поліщук у листі трохи пробирає мене за те, що я йому кинув стільки докорів за його мовчанку щодо Вас. І ось Вам тут перша приємність:

1). Він дуже високої думки про Вашу творчість... Тут я ставлю крапки навмисне і не хочу приводити достеменного вислову Поліщука, — надто приємного для Вас, бо люблю Вас яко поета і хочу, щоб Ви вдсятеро виправдали його оцінку, потім я, як гарний садівничий, не хочу квітку

Вашого духа поливати надто щедро — краще розділити радість, щоб вона була позитивною.

2). Мене і Вас він читав двічі у Харкові: а) в Державному театральному технікумі при викладанні нової української поезії; б) в літературному товаристві «Плуг» — про це, як він пише, було у газеті.

3). Він дбає і має намір при першій можливості пустити Вас у друк (в журналі, альманахові і т.д.), але окремою збіркою ні в Харкові, ні в Києві вийти не можна, бо всі видавництва зараз більше захоплені виданням наукової літератури, а не красного письменства.

Друга приємність чи не більша, як перша: повернувшись зі студії (ім. Леонтовича), я прочитав Тичині, як Ваші листи до мене, так і Ваші поезії. І уявіть: Тичина, цей суворий вартовий чистоти українського слова (ой скільки ж мені від нього доставалося!), цей Коцей Безсмертний, Плюшкін-скупець, що труситься над багатствами і красою української мови (скільки він працює, коли б Ви знали!), цей літературний скнара сказав, вислухавши Ваші листи до мене і Ваші твори:

— Дуже гарні!

Далі цього визнання Вам, голубчику, йти нема куди, тут уже край, кінець, але в той самий час і початок: працюйте над собою так, як той, хто дав про Вас таку високу відозву. Праця, праця і праця. Оглядайтесь навкруги і «мучте» самі себе: аналізуйте, критикуйте, перевіряйте і порівнюйте.

Між иншого: він (Тичина) умістив про Вас у хроніці «Правобережного кооператора», позаяк журнал для Вас не цікавий, то я посилаю Вам лише те, що цікаве. Тільки він трохи не зрозумів мене і написав, що ви син незаможного селянина, в той час, як я казав тільки, що Ваш батько вийшов із селянства (дяком, дияконом та священником), а через те, мовляв, Ви — селянин. Тичини батько теж був дяк у с. Пісках на Чернігівщині — та й, до речі, і мій батько дякував, хоча він був переважно регент і лише інколи (часом довгенько: роки) виконував обов'язки псаломщика, а останніми часами викладав спів у міністерській школі Седнева.

Ну, з приємностями годі. Хіба ще маленьку від мене: у Москві складають у видавництві «Денница» (російське вид-во) антологію укр. поезії, і ось Тичина запропонував,

аби я надіслав Ваші і свої річі (навіть з коротеньким життєписом) — і я це зроблю в самому найближчому часі. Таким чином, зв'язавшись зо мною, Ви зв'язалися з Харковом, Києвом і, нарешті, Москвою...

Що, може, далі хочете піти — до Берліна, Лондона, Нью-Йорку?

На далі, здається, моїх сил уже не вистачить — *працюйте і йдіть самі*.

Ще малюсенький промінчик наостанці і це вже послідній: в Москві, в цій самій «Денниці» — і сидить поетка Марія Тищенко, мій друг юнацтва (що зараз з своїм чоловіком надумали складати укр. антологію), і ось за порадою Тичини і завдяки моїй старій дружбі я можу листуванням запитати її: чи не можна нам з Вами вийти в Москві, бо якраз ця «Денниця» має метою допомагати друкуватись молодим поетам України. Оце все... Тільки ось що: вишліть мені Ваш збірник, щоб коли буде потреба, я міг його чи переслати в Москву, чи ждати нагоди у Київ і пустити його в світ.

Ну, поспішаю. Ще треба побігати між літературної братії. Ось що, друже: трусність Вашого батька і пришліть мені грошей, а я Вам накуплю свіжих українських книжок. Я дуже хотів Вам зробити сюрприз, але в кожній кишені як не дірка, то дві.

Коли з таким гумором Казка міг писати своєму учневі про його ж батька (здогадуючись про матеріальні домашні труднощі Мисика), то, безперечно, добре знав Олександра Яковича, навіть і вдачу глави сімейства. Він добре знав у Новопавлівці, до речі, не тільки Мисиків. «Вітайте, — читаємо далі, — од імені мене Ваших, Скрипника з дружиною, Капустенків та інших». Хто такі Скрипники й Капустенки, ми з'ясуємо дещо пізніше. А тепер зазначимо, що лист, з таким піднесенням написаний за столом Тичини, й закінчувався на високій, чистій ноті. Але найцікавіше — замість підпису в ньому стояло: «*Як в Ковалинського — Скворода*». Прізвище Григорія Савича, як бачимо, було вжито вже втретє (потім у листах Казки воно стане майже постійним). Тож, мабуть, не зайвим буде звернутись і до листування

Сковороди з Михайлом Ковалинським, щоб нагадати, про що ж твердив своєму учневі давній філософ. Ну, ось хоч би й це:

Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання — не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним. Хто по-справжньому що-небудь любить, той, доки улюблений предмет з ним, не відчуває, здається, від цього особливого задоволення, але як тільки цього предмета не стане, він вже переживає найжорстокіші любовні муки. Чому це? Тому, що, коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним. Зрештою, любов навіть при бездіяльності, досліджує і розмірковує, і чим біл ьше відходить від занять, тим сильніше прагне до них.

Або ще таке:

Що є філософія? Відповідь: перебувати на самоті з собою, з собою уміти вести розмову. Далі, коли Кратес побачив людину, яка розмовляла сама з собою на самоті, то сказав: «Безсумнівно, не з поганою людиною ти розмовляєш» і т. ін.

Дозволимо собі зупинитися й на тому місці, де мовиться про усмішку:

Ти мене вчора питав, коли виходили з храму, чому я всміхнувся і ніби сміхом привітав тебе, хоч я лише злегка посміхнувся [...]. Тобі здалося, що я сміявся більше, ніж це було насправді. Ти питав, а я не сказав тобі причини, та й тепер не скажу: скажу лише те, що сміятися можна було тоді, можна і тепер; всміхаючись, я писав цього листа, і ти, я думаю, його читаєш із усмішкою; і коли ти мене побачиш, я боюся, що ти не втримаєшся від усмішки. Але ти, о мудрець, питаєш про причину. Однак скажи мені: тобі подобається, тобі усміхається, так би мовити, один колір більше, ніж інший, одна рибка більше, ніж інша, один

покрій одягу усміхається, інший — ні, або усміхається в меншій мірі, ніж інші. І я тобі поясню причину вчорашньої усмішки. Адже сміх (ти не смійся в той момент, коли я говорю про сміх!) — рідний брат радості, що часто заміняє її [...]. Тому, коли ти питаєш, чому я сміюся, ти ніби питаєш, чому я радію. Значить, і причину радості в свою чергу, тобі треба сказати? О безсоромна вимога! Ну що ж! Візьмемося і за цю справу за допомогою муз. Якщо не вистачить часу для цього, відкладемо на завтра. Але ти, напевно, уперто домагаєшся причини, як пожадливий кредитор вимагає у боржника його борг. Отже, ти питаєш, чому я був веселий вчора? Слухай же: тому, що я побачив твої радісні очі, я, радісний, вітав того, що радіє, радістю. Якщо тобі ця причина моєї радості видається не справжньою, я вдамся до іншого засобу. Я тебе уражу твоїм же мечем, питаючи, чому третього дня в храмі ти перший мене привітав усмішкою? Чому ти мені посміхнувся? Через те, що я вірю, що ці дари (чистоту і тверезість. — *О. III.*) ти маєш, то я завжди радітиму і всміхатимусь, коли побачу тебе під час наших найдружніших зустрічей. Бо який дурень не погляне з радістю на щасливу людину і до того ж — друга?»

А тепер згадаймо на цю ж тему вірш Мисика «Скарб»:

«Як вам подякувати?»

«За що?»

«За те,

Що йшли ви в сутінку нічному

Та й посміхнулися самі до себе».

«Пусте!

Хто ж не всміхається, йдучи додому,

Так, ні до кого, до землі й до неба?»

«Ах, ви не знаєте нічого!

Не знаєте, що усмішка дає:

Це ж ви до скарбу світового

Дали й своє

Маленьке зернятко,

А їх ще стільки треба!»

Звичайно, цей вірш буде написано ще не скоро — аж 1963 року. На той час Василь Олександрович встигне проінняти гуманістичним ученням Сковороди значно повніше і глибше, ніж було в юності (5 травня 1957 року в записнику він помітить: «Г. Сковороду треба ясно собі уявити...»). Тим більше, захоплює постійність і відданість, виявлені поетом до свого славного попередника. Якщо ж це так, заслуга Аркадія Васильовича незаперечна. Адже не хтось, а саме він, Казка, ще в юності прищепив Мисикові любов до Григорія Сковороди...

Отож і повернімось до 1923 року.

Наприкінці січня (точної дати немає), не дочекавшись відповіді, Аркадій Васильович вирішив знову написати Мисику. І таки з Києва, куди він прискочив, як завше, на короткий час.

Пишу Вам, Василю, вдруге, бо не певен, чи мій перший «приемний» лист дійшов до Вас, чи ні. Ось ви, значить, про це мені напишете. Між іншого, там я в ньому писав, аби Ви мені переслали «Блискавку», яку я, може, пристрою у Москві. Свій і Ваш матер'ял до «Денниці» я переслав¹⁷. І буду чекати відповіді від моєї «свахи» (укр. поетеси, яка познайомила колись у Чернігові мене з моєю дружиною): то чи ми з Вами спізнались, чи ні. Якщо спізнались, то чи не змогли б ми з Вами вийти окремими книжками.

Пишу Вам наспіх. За вікном гудуть трамваї, навіть цвірінькають горобці... О, Київом колись Ви, Василю, уп'єтесь-закохаєтесь: над ним завше благословенно схиляється блакить, завше пригорта свого красеня до свого лона!.. Нічого, Василю, посумуйте серед сірих хат... Нехай Ваш дух устоїться, як дорогоцінний трунок — який не матиме тільки солодкість радості, але й приемну гіркість страждання...

Зосередковуйтеся, зміцнюйтесь, бо тільки одійдете-вийдете з-під стріхи — як налетять вихори, навіть орлани і захитають ясні колони храму Вашого Духа. Влада степів — влада смутку гарного вечора, ньєччина влада; влада города — часами приемле, часами жорстока влада таємної Ночі.

¹⁷ Цей рукопис розшукав літературознавець Сергій Білокінь.

У мене навіть була така грішна думка — аби Ви цей рік побули у «степах»... Я люблю Вас «степового» і не знаю, що з Вами станеться у місті. Ви, безперечно, одмінитесь, на краще чи на гірше — не знаю, але Мисик вже буде другий, хоч і не весь — але степові обрії сизі, млисті збліднуть і заховаються в світлі електричних місяців города...

Не подумайте тільки, що я хочу, аби Ви висиджувались під стріхою — ні! Я тільки не маю багато проти і не журюся щодо цього року... Далі ні! Що б не було, а Ви повинні бути у місті! Моїми, чи своїми, чи чужими силами! Я не перестану шповать за Вас направо і наліво — поки не видеру Вас звідти — бо знаю, яку божественну страву, який прекрасний бенкет духовний готують для Вашого природнього доброго смаку бібліотеки міста.

Одначе треба поспішати до Межигір'я — аж до «Межигірського Спаса», що снівся колись у заслання разом з Межигірською «Дзвінковою криницею» нашому Кобзареві...

Як там гарно буде весною.

А після слів «Вітайте Ваших, Капустенків, Скрипників» стояло звичне P. S.: «Я писав, аби Ви надіслали гроші — то тільки коли це буде можливо без неприємностей, бо дійсно книжки цікаві єсть, а грошей катма, щоб Вам їх вислати».

Через місяць, наприкінці лютого, Казка знову був у Києві. Нарешті зміг вибратися з Межигір'я, що, як сам писав, нібито й недалеко від Києва — всього ж двадцять верств, із яких половину можна їхати навіть трамваем. А не відпускали його ті ж таки шкільні клопоти.

У нарисі «Вчитель» Василь Олександрович дуже слушно наголосив на самовідданості, притаманній характеру Казки. «Ще в школі ми розуміли, що увагу нам, школярам, які виявляли інтерес до літератури, він приділяв понад свої можливості, що витрачав він на нас свої найдорожчі години, бо йшов голодний рік, і треба було не вірші складати, а рятувати життя своє та своїх найближчих». Але такий уже був од природи цей благородний чоловік. За яку б справу не взявся, не міг пра-

цювати впівсили. Навпаки, старався, витискаючи до решти себе самого заради інших. Він же, нагадаємо, не встиг видати жодної збірки своїх віршів, хоч як мріяв про це!

Мабуть, не тільки важкі обставини, не тільки постійна матеріальна скрута й напружена вчительська праця винні в тому. Засісти за письмовий стіл не давала йому дивовижна душевна щедрість, прагнення вкладати всю душу в кожне починання, без огляду на реальні можливості, — в організацію хорів та драмгуртків, у видання дитячих журналів, у безконечні саможертвні турботи про своїх численних вихованців.

Ось і в Межигір'ї на думку Аркадієві Васильовичу спала майже фантастична ідея — видавати республіканський дитячий журнал!

Чому фантастична? Адже подібний журнал справді був потрібен...

Одержимі люди часом зазнають поразок і невдач не тому, що беруться не за своє діло чи не вміють розрахувати власні сили, енергію. Ні, це таки їхнє діло, навіть більше — захоплення, заради якого вони ладні віддати себе до останку. Але ж забувають про те, що ентузіазму однієї людини, хоч і сильної, тут не досить. Потрібна діяльна участь багатьох інших працівників, до того ж і спеціалістів.

На що сподівався Казка?

Ну насамперед, мабуть, на те, що мав уже певний досвід в організації літературної справи. У Підгородненській семирічці під його керівництвом виходив машинописний журнал «Соняшник» для дітей старшого віку. Таке саме видання (в одному примірнику) для учнів з'явилося і в Межигір'ї. Журнал творився руками самих учнів. Усе тут здавалося простим і легким. Вийшло аж кілька номерів. І саме це зміцнило в Аркадія Васильовича віру піднятися до рівня друкованого журналу — «для широкого світу». Педагоги, письменники,

художники — всі, до кого звернувся і з ким поділився своєю ідеєю вчитель, вітали, підтримували його. Бо хто ж був би проти такого журналу? Поети й прозаїки навіть пообіцяли дати свої твори.

А далі? Що ж далі?

Вчитуючись у листи Казки, бачиш, як багато може навіть одна розумна, по-справжньому діяльна людина, коли її мета послідовна, цілеспрямована. (За будь-яких обставин вчитель не забував про долю Мисика!) Це, мабуть, і є саме той випадок, про який сказано, що і один у полі воїн... Але мечучись на всі боки і не знаходячи належної підтримки (на ділі, а не на словах!), зрештою видихається найзавзятіший ентузіаст, який, здавалося, був невичерпний...

Тільки-но громохкий, переповнений трамвай опинився на потрібній зупинці, Аркадій Васильович, звиклий до сільської тиші, відчув полегкість. З вух ніби хтось повиймав вату. Повиразнішали голоси пасажирів, що, розмовляючи між собою, висипали з вагонів.

Був кінець лютого. Це за календарем. А насправді на київських вулицях вирувала довгождана весна. Світило яскраве сонце. В садах і парках швидко набухали бруньки на деревах. З веселим гамором літали зграї птахів, що перезимували в місті. Може, саме тому і стала «плутанина»: в листі Казки до свого підопічного надibuємо одну дату: «29 лютого», а на двох книжках П. Тичини — «Сонячні кларнети» і «Плуг», які тоді ж подарував автор Василеві Мисику і які збереглися в його архіві, маємо іншу: «1 березня 1923 року». Та найвірогідніше: приїхавши до Києва, Аркадій Васильович був у Тичини двічі. А листи, за достеменними даними, він звик писати не «одним махом», а розтягуючи їх на кілька днів, іноді навіть і тижнів. І виною тут не тільки брак часу. Мабуть, листи вчитель творив, як вірші: уривками, у хвилини особливого стану своєї душі, натхнення, мовби викликаючи цим свого далекого молодшого друга для розмови.

Першого ж дня, просто з трамвайної зупинки, поспішив на вулицю Кузнечну, 107. За всіма розрахунками й передчуттями, там його повинен був очікувати лист із Новопавлівки. І вчитель не помилився.

З книжкового хаосу, що панував на столі, Тичина ви-добув пакет.

— Твій Мисик уже дожидається тебе!

— Мій, Павлусю, мій! — схвильовано відповів Аркадій Васильович. — Я знайшов його, мов діамант, у степах і не залишу, поки він не спалахне всіма гранями! От лишень як це зробити? Підкажи, Павлусю, допоможи. Якщо ж ми йому не допоможемо вирватись до міста, до бібліотек, у степах він може й загинути...

Надірвавши краєчок пакета, Аркадій Васильович дістав звідти рукопис. Молодець хлопець! Послухався вчителя і надіслав другий примірник «Блискавки». Тепер, з віршами Василя Мисика в руках, легше буде воювати за нього ж, Василя Мисика!

Між сторінками «Блискавки» лежав і лист. Аркадій Васильович нетерпляче взяв його, а рукопис передав Тичині.

— Відклади, Павлусю, книжки інших авторів і прочитай Мисика...

Відкривався рукопис уже знайомим Тичині віршем «Зона». Прекрасним віршем!.. Повіяло степом. Далі йшли інші твори. І так само щирі, зворушливі, що переконливо засвідчувало талант молодого автора.

Коли Казка відірвав очі від листа і глянув на Тичину, той сказав:

— Душа його мені подобається!

— Тільки душа? — здивувався Казка. — А темперамент?

— А темперамент не завжди, — сказав Тичина.

— Чому?

— Мені здається, степовий Пан мусить реагувати на події. Він повинен бути більш здраматизованим, ніж гамсунівський благословенний. Взагалі талант Мисика

потребує більшого простору, простору не тільки степового... Коли б йому вдалося як-небудь до центру перебраться!

— От і допоможи, Павлусю! Тільки ти зможеш зробити це для Мисика.

— Добре, — сказав Тичина. — Залиш рукопис у мене. Дещо з нього я таки вміщу в журналі. Дам на перегляд Филиповичу. Для початку з віршами Мисика треба ознайомити киян...

— А тепер послухай! — І Казка почав читати вголос те, з чим ознайомився щойно і встиг проіннятися до глибини душі. Читав теж натхненно, зворушливо, бо інакше й не вмів.

Тичина стояв замислений, потім сказав:

— Які гарні листи він пише... Я ось втратив уже цю здатність... себто тимчасово, мабуть...

— А ти, Павлусю, написав би йому!

— Напишу, неодмінно напишу...

— І книжку подаруй. З автографом... Це — перше, що ти вже можеш зробити для Мисика...

З листа Аркадія Казки:

Учора одержав Вашого листа, любий Василю. Прочитав його (сам), а потім прочитав і Тичині. Тичині Ви теж все більше та більше припадаєте до вподоби, все більш здобуваєте увагу і — радісну для мене — якусь ласкаву прихильність. Учора, наприклад, він сказав: «Які він гарні листи пише... Я ось втратив уже цю здатність... себто — тимчасово, мабуть». Він забрав Вашу «Блискавку» і сказав, що дещо з неї умістить у київському журналі, який незабаром повинен вийти. Потім дарує Вам дві збірки своїх творів: «Сонячні кларнети» та «Плуг» — ці дві кращі збірки (із трьох, бо «Замість сонетів і октав» по якості і кількості уступають згаданим).

Саме ці дві збірки й збереглися в домашньому архіві поета. На титульній сторінці однієї і другої — лаконічний напис: «Василю Мисику од Автора».

В тому ж листі Казка писав:

Ви, Васильку, сумуєте, і я ось так сумую:

Газель

Аequanimitas¹⁸!

З п'ятьми віків твій голос мужній лине: «Аequanimitas!»,
 Пароль в час скону, дивний Антоніне: «Аequanimitas!»,
 Що кинув ти не лише старшому твоїх палаців варти,
 А всім, хто прах земних убрань одіне: «Аequanimitas!»
 І цим створив маяк од скель усіх мужніший: хай палає
 Тим, хто між хвиль життьових в п'ятьми гине:

«Аequanimitas!»

Його нещастя й лиха, мовби ряса та, обліплять, він же,
 Як ти, свій мужній скону час зустріне з «Аequanimitas!»
 Й мене зігрів твого паролю промінь в безкінечних втратах.
 Утіхою лишається єдине: «Аequanimitas!»

Зів'яв вінок надій... Байдужою рукою я пускаю

Його в безодні Часу, хай у нім порине: «Аequanimitas!»

А Сум, лишившись, самотнім другом в час розпуки

шепче:

— «Аequanimitas!» Все в Часі згине... «Аequanimitas!»

Написав це «Аequanimitas!» 31-ХІІ-1922 року, прочитавши у своїй записній книжці виписку із Вашого Метерлінка «Мудрость и судьба» — пам'ятаєте, я у Вас брав?

Отож і я Вам проти Вашої туги даю оце зілля: «Аequanimitas!». Василю, все в Часі згине... — але і ми повинні *працювати і жити*.

Щоб кожний мент життя, яким би він страшним не був, хоч би це була сама смерть — ми повинні підвестись до величності мужності римського цесаря Антоніна Благочестивого і зустріти його в «Аequanimitas!».

¹⁸ «Аequanimitas!» («Рівновага духу!») — це було останнє, передсмертне слово римського імператора Антоніна Благочестивого, мовлене начальникові двірцевої сторожі, який запитав його про черговий пароль. (Прим. Арк. Казки).

Далі лист пішов у спокійних тонах. Очевидно, й писався іншим заходом:

Тичина взяв «Блискавку», обіцяв дати її на перегляд Филиповичу, — поету і критику, а також лектору: мабуть, він з Вами зробить те, що зробив з Вами у Харкові Поліщук: познайомить з Вами киян. Я буду у нього сьогодні і буду балакати за Вас особисто.

У нас у Межигір'ї має закладатись дитячий журнал, куди я хочу притягти літературні сили Києва. З Тичиною я балакав, і він дав вчора принципову згоду. Сьогодні буду балакати з Филиповичем, Меженком, Васильченком (він зараз вчителює в Києві в 7-й школі), Романович-Ткаченко, Слюсаренко і др. Гроші обіцяє роздобути повітнаросвіта (Київська) — мільярдів з п'ять. Запрошую і Вас до співробітництва. Вірші Ваші уміщу — звичайно, як справа не розклеїться — і прошу, може, надішлете що із «прози». Дитячий журнал буде ж для дітей старшого віку (такий приблизно, як *ми з Вами утворили* (підкреслення наше. — О. Ш.) в Підгородньому). Тільки що це буде вже друкуватись для широкого світу. Тепер, бачите, нема на Україні дитячого журналу — і ось ініціативу видання такого журналу взяли на себе я та мій приятель завідуючий педагогічною частиною Межигірської 7-річної школи Шматько — мій побратим, що дарує Вам, між іншого, книжку «Наука віршування».

І справді, на авантитулi книжки Б. Якубського «Наука віршування», знайденої у домашньому архіві Мисика, зазначено: «Власність Шматько». А далі рукою Казки написано тріолет «Василеві Мисику»:

Хай спів розгонить Вам жалі
Мелодій дивних кришталями
Тут, на похмурій цій землі...
Хай спів розгонить всі жалі!
Від його ясної стріли
Нудьга хай лине манівцями.
Хай спів розгонить Вам жалі
Мелодій дивних кришталями.

Художній бік журналу, — повідомляв Аркадій Васильович, — беруть художники Межигірської художньої керамічної проф. школи (в яку мене запросили лектором по українознавству — я з 15-го лютого вже почав там читать).

Хотілося б мені, щоб справа не розпалась. Треба Вам зазначить, що в журналі більшу частину будуть приймать діти (у нас у Межигір'ї вже вийшло 4 №№ дитячого журналу — друкованого на друкарській машинці). Словом, тісна спілка літераторів-письменників і дітей.

Ну, покіль що побіжу — справ дуже багато. Зайду зараз до Тичини, захвачу подаровані Вам книжки (між иншого, найбільш коштовна книжка Тичини 4-та, ще не вийшла — гадаю, що і 4-ту для Вас Тичина не забуде). Потім — зайду до молодого укр. композитора Верьовки — Тичина дав йому мого тріолета «Згасає день...», і він написав на його соло для тенора в супроводі піаніно. Захвачу в Межигір'я і проспівую на святі Шевченка (ось через тиждень), потім думаю забігти до Якубського, якому я хочу дещо дати зі своїх річей (гексаметр, тріолети, газелі, сонети та сонетовий вінок — також рондо, складне рондо і рондель — словом, всякого мотлоху, який йому, може, здасться при викладанню поетицьких форм).

Словом, — крутитимусь, як Марко у пеклі.

Продовження — іншим, чорнішим чорнилом і письмом, що засвідчує тривалу перерву між попередніми та наступними рядками. Зрештою, це видно й зі змісту:

Що покрутився, як Марко, то так, але все ж не зробив, що треба. Був у Верьовки — дуже скромної людини. Співав під його акомпанімент на роялі написаний ним на моє «Згасає день»... Романс мені дуже сподобався, і я його проспівую у Межигір'ї на Тарасовому святі.

Подаємо тут цей романс:

Згасає день і назабаром згасне...

Так і моє життя — пройде, мов тінь, мине...

Знайде свій обрій, схилиться й засне.

Згасає день — і незабаром згасне...

І серце тугою квилить дочасне,
А крила дня багринь на обрій гне.
Згасає день і незабаром згасне —
Так і життя моє — пройде, мов тїнь, мине...

Просив він (Г. Верьовка. — *О. Ш.*) мене, аби я прочитав дещо з своїх річей — я не зміг одмовить, бо збірка Якубського була при мені, і спізнився у повітнаросвіту. Зайшов до Тичини — забрав «Кларнети» та «Плуга». Був у Романович-Ткаченко — хворіє бідолага, ревматизм і якраз правої руки — писати не може. Згодилась брати участь у дит. журналі. Зайшов до Меженків. Застав лише дружину — побалакав трохи — теж запросив і її, і його до участі в журналі. Вони зараз переобтяжені працею: улаштовують виставу «Друку». І ось почало смеркати — побіг був до Филиповича — вернувся: треба було поспішати передати межигірські листи. Поїхав трамваєм геть аж на Демівку, не застав, пішов до Тичини на співанку капели ім. Леонтовича, куди мене запросив Верьовка. Диригував Верьовка. Завтра у них десь біля лаври концерт. Приніс мені «Згасає день...» Звідти пішов уже до свого друга-хеміка, приват-доцента Київськ. політехнічного інституту — поїв печеної картошки з салом та випив дві шклянки чаю із його сестрою (бо він пішов до знаменитої укр. актриси Заньковецької Марії Костянтинівни) — і... улюлю.

Снав дуже солодко. А оце встав знов до біганини: треба послати листи, запакувати та послати Вам книжки і т.д. Між іншого: позаяк я не хочу, аби коштовний дарунок від Тичини загубився по дорозі, я посилаю Вам його рекомендованим листом; те ж, що залишиться із 17 р. від пересилки книжок, піде на купівлю книжок слідуєчого місяця.

На цьому бувайте здорові...

І знову повертається до своєї ідеї — «витягти» Мисика з Новопавлівки.

Але як? Може ж, таки щось би й викрутилось із художньо-керамічною школою?

...Я зараз думаю: чи не забрать Вас до себе в Межигірську художньо-керамічну профшколу — там би Ви працю-

вали над виробом художнього українського посуду (там працюють навіть учні Київської академії), а тим часом проходили б курс середньої профшколи, і були б близько Києва і мене? Там учні самі себе роботою окупають — тільки місяць-два було б трошки важко, але ми б це якось устроїли. Пишіть мені про се. Може, Ваше серце не лежить до практичного мистецтва?

Звичайно, Аркадій Васильович у своїх намірах був напрочуд великим оптимістом. Бо насправді учні (та й учителі) Межигірської профшколи попросту бідували, перебиваючись на житніх коржах, ледве зводячи кінці з кінцями. Їхнє бідування тривало не тільки «місяць-два», а значно довше. Ось як згадує про ті часи художниця Павленко:

Як нам жилося? Влаштували нам замовлення: іграшки, баранці, куманці тощо. А платили — ну, як платили? Шістнадцять пудів жита, два мішки цукру, і розпоряджайтеся, як можете. Ми довго морочились — де його, це жито, змолоти, а як змололи (в Білозір'ї, за Дніпром), то як його їсти? Ну, нічого. Випросили бочку з риб'ячим жиром, і на риб'ячому жирі коржі пекли. Я й досі ще риби не можу бачити.

Лист Казки до Мисика, як ми пам'ятаємо, було написано 1 березня в помешканні Тичини. А через місяць, на початку квітня, до Мисика озвався і Павло Григорович.

Дорогий товаришу!

Я давно вже Вас знаю по Ваших писаннях. Аркадій читав мені. Читав я й сам. Душа мені Ваша дуже подобається, а темперамент не завжди. Мені здається, степовий Пан мусить реагувати на події. Він повинен бути більш драматизованим, ніж гамсунівський благословенний. Нема напруженості. Колізії нема. Взагалі Ваш талант потребує більшого простору, простору не тільки степового. В протилежному разі утворюється один тон, який до кінця витримати не можна. Філянський, Рильський. Коли б Вам удалося

як-небудь до центру перебраться! Може б, Аркадій посаду де знайшов.

Пробачте, що з критики почав знайомство. Ви ж знаєте: критикувати найлегше.

Спробуйте свої сили на більших річах. На композицію зверніть увагу. За тему візьміть свій же таки степ. Пана. Соковитості і барв — вистачить.

Всього доброго.

Ваш Павло Тичина.

Це був перший лист від Павла Григоровича. Він і порадував, і трохи засмутив Мисика. Бо коли такий майстер, як Тичина, звернув його увагу на одноманітність, на те, що в творах нема напруженості, колізії, то треба було задуматись. Хоч водночас Мисикові здавалося, що ця напруженість, цей драматизм присутній у самій природі, яку він змальовує. Хіба ж ні? Від посухи вмирає нива. Невже не драматично?.. Порівняння з Філянським і Рильським... Тут самому важко було судити, чи схожий він на цих поетів, чи ні?.. Про це напише своєму вчителеві Казці, запитає ліпше у нього... Більше не було в кого спитати.

Хоч як полюбив Межигір'я Аркадій Казка («Межигір'я — краса!»), але пробув тут недовго, всього лише кілька місяців. Навесні 1923 року дитячий будинок перевели в інше місце. Та не куди-небудь — до Києва! Там планувалося утворити ціле дитяче містечко. Хіба ж не приваблива перспектива для вчителя?

Здавалось, нарешті здійснилась і його давня мрія: зачепитись у Києві, куди згодом Аркадій Васильович сподівався витягти й Мисика. Та з'явилися нові, не передбачені досі труднощі. Переїзд, як це завжди буває, на якийсь час навіть вибив його з «найждженої колії». В передостанній день травня, нашвидкуруч, попросивши перо й чорнило в колеги-педагога та прилаштувавшись на підвіконні, Казка звідомляв:

Пишу, любий Василечку, у дитячому городкові у Києві. Але тут залишатись не думаю через те, що мені, як сімей-

ному, тут не зовсім зручно. А роботу все-таки доводиться проводити: так я диригував хором городка, а це позавчора на вечірці Борис Манжос, що колись разом зі мною друкувався у «Літерат.-наук. вісн.», запропонував мені широку і почесну роботу: заснувати хор в дитячому городкові у всіх секторах (українському, російському і єврейському). Але я, зваживши все і особливо роботу нашого колектива в цілому на селі (поруч з Межигір'ям), вирішив вибрати село. Але трудно покіль-що вийти з городка, бо трудно підшукати підходящих педагогів, які б замінили мене та т. Шматька, в рідному селі якого (Петрівцях) ми маємо працювати. За городок скажу ось що: велика робота з великою метою. Має бути 2000 і навіть 5000 дітей всіх національностей, до виховання яких будуть прикладатися найвищі методи педагогіки. Матер'яльний бік прекрасний: парове опалення, парова кухня, хемічна пральня, електрика і таке інше...

Те, що вчитель був у захваті від щойно утвореного дитячого містечка, не викликає жодного сумніву. Радість у рядках цього листа — в Новопавлівку до Мисика — аж бринить. («Відтепер, — писав і Василь Олександрович у нарисі «Вчитель», — вся його увага віддана дитячому містечку... І, звичайно ж, на громадських засадах...») Мабуть, Аркадій Васильович як людина вельми емоційна, вразлива зробив би в своєму листі довший перелік того, що почав і що стосувалось дитячого містечка, але ж... залишився без ручки, яку, очевидно, мусів віддати колезі. Тож уже з певним інтервалом у часі — і в іншому душевному настрої — продовжив так:

Маю знову на 1/2 години перо і чорнило (у сусіди педагога взяв), бо ми покіль-що тут, як сорока на кілку. То ось: за городок — буде.

А ТЕПЕР — маю вітшувати з днем Вашого народження, яко українського поета: у «Червоному шляху» — літературно-науковому журналі, що видається у Харкові, числі 1-му за квітень ц. р. прочитав Вашого сонета «Зона». Журнал цей солідний — тим краще Ваше появлення на світ в таких хороших пелюшках. Побажая ж Вам, щоб кві-

тень був не тільки Вашим часом народження, але і Вашим життям, щоб всі Ваші думки, настрої, ідеї, «душі поем», до гулу яких Ви зараз вслухаєтесь, знайшли б змогу розКВІТ-НУТЬ запашними КВІТАМИ, які, заронюючись в душі людей, омолоджували б їх, динамізували б.

Цікаве побажання молодому поетові, чи не так? Але насамперед прочитаймо сонет «Зона́», який не ввійде навіть і до першої збірки Мисика «Трави». (Збірка побачить світ 1927 року в Харкові). Власне, не включатиметься в жодну прижиттєву книжку автора. (Чи не тому, що тоді ж був і розкритикований?) Ось він, цей вірш:

Стікає золота зона́
 У теплий пил. Дрімає нива.
 Як попіл сипле мовчазливо
 Дощі горілого зерна.
 У спеку сонячного сна
 Пішли по полі хвилі жнива.
 Вдалі спокійно і ліниво
 Стояла спека, як стіна.
 Забрали хліб. Осяїні кручі
 Замерхтіли на селі.
 Та бродє вже в пустельній млі
 Хтось Невідомий, Неминучий.
 Мовчать степи! Лиш плачуть кручі,
 Ллючи печальні кришталі¹⁹.

¹⁹ Зона́ — таку назву мала і п'єса Миколи Куліша. Написана на три роки пізніше — 1926-го, дотепна, гостра, викривальна, ця п'єса тоді не змогла пробитись на журнальні сторінки чи до театрального кону. Першу і, на диво, сміливу спробу розібратися в оміщаненому побуті було зупинено тим-таки міщанином. Але хочемо сказати про інше: сонет молодого поета, дебютанта Мисика «Зона́», мабуть, не пройшов повз увагу видатного драматурга, який у заголовок своєї п'єси і виніс вельми символічну назву саме цієї хвороби-грибка, що псує здорове зерно, осипаючи його чорним, як сажка, пилом (інша назва — сажка). Так, однойменні сонет і п'єсу спіткала майже однакова доля.

Критик (як не дивно, той-таки Поліщук, що спочатку захопився був творчим доробком Мисика) напише в рецензії на сторінках журналу «Плужанин»:

Поет В. Мисик, безперечно, обдарований і літературно грамотний письменник. Але шлях, на який він скерував свою творчість, — хибний. Тому ми більше зупинимось на його хибах, не заперечуючи можливого розвитку його як поета.

Пригадується, як щирий провінціяльний поет А. Казка приніс мені в Катеринославі («Вир революції») зшиток поезій свого учня Мисика. Ці юнацькі вірші мали своєрідну, в таких випадках запашну незайманість і попередні шаблони старших поетів. Ці вірші я привіз у Харків, зачитав на літвечірці «Плуга» (пригадую, вірш «Зона») і од котрого, Божка²⁰, здається, мені попало за неревольюційний настрій поезій Мисика...

Аркадій Васильович уже тоді, коли багато хто з поетів бив у барабан, дуже точно вгадав особливості Мисикової поезії: щиру, довірливу сповідальність, а відтак і небагатослівність, ба навіть лаконізм. Той лаконізм, сконденсованість, коли поза текстом (у підтексті) залишається значно більше, ніж висловлено в рядку чи в слові. Помітити, відчутти це могла тільки людина з неабияким художнім смаком. А такий смак у вчителя, безперечно, був.

З листа Аркадія Казки:

Між іншого: у вашу «Зону» вони підкинули зони: перед «мовчать степи» невдало поставили кому, коли треба крапку, якщо не багато крапок, а ще досадніш — в 13-му рядкові надрукували: «і плачуть круги», замість, оскільки я пам'ятаю — «і плачуть кручі». Але це — дурниця — хоча я за це нагадаю Вал. Поліщуківі. Тут же я Вам нагадаю, що рукопис Вашої «Блискавки» я передав, витягнувши з конверта Вашого листа, просто в руки Тичині — хоча мені і

---

²⁰ Критик Сава Божко — земляк Василя Мисика; пізніше доля зведе їх у Харкові — в будинку, де вони мешкатимуть на Холмній Горі.

хотілося ще раз почитати Вас у Межигір'ї, але так краще. Заразом за Тичину: сьогодні або завтра буду у Нього. Він, певно, уже повернувся із подорожі на Чернігів. Мені розказували, що голова наркомпросу України Гринько, редактор «Червоного шляху», запропонував йому редагування. І нібито Тичина дав на те свою згоду, а значить, і згоду на переїзд в Харків. Буду балакати з ним за Вас. Не сумуйте: заручившись увагою Тичини, Ви не довго будете гомоніть з «Гострою могилою», Вовчою та степами. Я про Вас напишу ще Поліщуків Валер'янові.

Не забув учитель повідомити і про свої успіхи:

У «Червоному Шляху» в хроніці є коротенька замітка за мене, мабуть, встромив її туди Валер'ян: «Поет Аркадій Казка, що живе у Межигір'ї біля Києва, готує до друку свою книжку, куди мають ввійти: сонетовий вінок «Пригода», тріолети, газелі, складна секстина «Кохаю» і т. п.

Могли, як бачимо, тоді з'являтися і такі замітки. Книжки ще нема, але про неї вже є оголошення, реклама. Хоч який був гарячий і запальний Аркадій Васильович, однак до цього поставився дуже розсудливо.

Хоче, мабуть, Валер'ян підбадьорить мене у Межигір'ї, але: що ж, я зійшов на гори, як той Заратустра, люблю їх мовчання, подув Вічності, «Aequanimitas!». Без перебільшення і без удаваної позіровки, без штучності. Мій Дух загорнувся, мабуть, Василечку, назавжди в плащ Самотності і обгорнувся кригами Сумніву. Люблю, любий Василечку, людей, але їм не вірю. За мої признання щодо Тичини можна забути — може, вже я надто багато вимагаю від людей.

Ну, покіль що буде. Посилать не буду. Побуду у Тичини, ще щось напишу та й пошлю Вам разом.

Цей лист він продовжив-таки (і закінчив) аж через кілька днів — 6 червня, і вже олівцем. Писав у Домі освіти — якраз у центрі Києва — біля думської вежі.

...Гудуть трамваї, цокають по бруку кінські підкови, а Маркс Карло зліз, або краще: виріс із гранітів і звертається до киян і людства (пам'ятник).

До його мови треба, прислухатись — конче треба — особливо нам, українцям, які так запрацювалися в степу з волами.

А трактор краще.

І за себе, Василечку, скажу, що я, тягнучи шляхетну традицію дідів, замріявся чубатою історією. Думаю серйозно прислухатись до мови Маркса. І Вам раю це зробити: звичайно, не сліпо, не рабськи, а звитяжницьки, кожную думку брать з боєм, добре перевіривши. Часу Ви маєте доволі, отже, Ви займіться серйозно політекономією, марксизмом, матеріалістичною філософією. (Вишукайте всі підходящі книжки), щоб в найближчому часі, якщо справді доля Вам посміхнеться, Ви у Харкові зустрілися з Марксом (життям) — як з добрим знайомим. Так каже Ваш друг смертний...

І знов Аркадій Васильович повертається до своєї обіцянки, даної учневі. Ця обіцянка просто не відпускає вчителя:

Був оце в Павлуся. Застав його у «капелі» у літ. студії, яку він мені був запропонував у виховання, та я ж у Києві не буду. Він виїжджатиме до Харкова — здається, Гринько (Нарком УКР.) запропонував йому редагування «Червоного шляху». Я сказав — а потім знов нагадав, як ми вдвох лягали спати — аби Мисика витягти якимось до Харкова, бо він дуже сумує у своїй Павлівці.

Він сказав, що нібито це можна зробити.

Про це я ще напишу окремого листа Поліщуківі. Потім я просив Тичину, аби він вислав Вам «Червоний шлях» — він обіцяв. Знов і про це напишу плодовитому Валер'яну...

А далі, як вибух бомби: «Да! Дит[ячий] журнал луснув...»

Можна уявити, як дорого коштувала цій неспокійній і працелюбній людині будь-яка невдача, розчарування...

За мою творчість Ви цікавились?

Не пишу майже нічого, мій талан був колись свіжий, як молоко, шипучий, як зельтерська вода, і п'яний, як горілка, а зараз... він хоч і молоко, але вже, здається, кисле.

Що й казати, щиросердне, але гірке зізнання. Тут, очевидно, позначився і мимовільний настрій Казки. Так буває, коли творча людина підводить певний підсумок і критично ставиться до всього, що їй пощастило зробити. Ще у травні Аркадій Васильович скомпонував рукописну книжечку «Lamentabile» (Плачі, волення). До неї ввійшло понад двадцять віршів. Серед них цей:

Слава вівіки життю,
Волі і Розуму — слава!
Місця нема каяттю.
Слава вівіки Життю —
Вічністю ж все освятю —
Йдуть до Майбутнього лави.
Слава вівіки Життю,
Волі і Розуму — слава!

Так закінчувалась низка тріолетів, написаних у різні роки, починаючи з 1919-го. (Якщо й «плачі та волення», то всупереч усім незгодам – хвала життю, боротьбі за нього, за утвердження нових поколінь). Під віршем стояла остаточна дата: 29 серпня 1922 року, Запоріжжя. Отже, поет встиг побувати й на запорізькій землі.

Рукописна збірочка мала просте, але охайне оформлення. Автор надіслав її Тичині, в архіві якого вона й збереглася до наших днів... (До речі, це шляхетна риса великих людей: дбайливо ставитися до чужих творів, нічого не губити, не викидати зі свого власного архіву.)

Наступного листа Василеві Мисику Аркадій Казка написав 26 чи 27 червня 1923 року. Точної дати немає. В цей час він уже працював у селі Новопетрівцях. І знову, як завжди, цілком віддавався роботі, шкільній та громадській. На власні, суто літературні справи часу

фактично не залишалося. Хіба що при нагоді, вихопившись у Київ, учитель притьмом оббігав своїх знайомих, ну, і, ясна річ, насамперед бував у Тичини, тобто на вулиці Кузнечній, 107, кв. 19. Звісно, самого Павла Григоровича тут уже не заставав. Тичина переїхав до Харкова. Але поетова наречена, Лідія Петрівна Папарук, усе ще мешкала на цій квартирі. І листи Мисика з позначкою «для Аркадія Казки» надходили сюди й далі.

Тому й відповіді на них народжувались одразу. Як вірші. Як спалах натхнення.

Пишу Вам, Васильку, на пошті у Києві. Чудно: не надходить мені бажання писати до Вас дома, а у Києві, серед гуркоту. Прийшов я позавчора з метою: перенести з дитгородка до Окрнаросвіти свої документи. Був на вечірці, коли діти прощалися з Яном Гамарником — предгубвиконкомом і фундатором городка. Зустрівся і познайомився з Миколою Олексійовичем Грінченком, директором музичного інституту Лисенка. З приємністю і багато балакав з ним: з приводу його допомоги мені літературою і вказівками в заснуванні мною на селі — (бачите, я все в с. Новопетрівцях, 1 верста від Межигір'я) — музично-хорового товариства. Був у Тичини — не застав. Він у Харкові, де йому запропоновано редагування «Червоного шляху» — літературну частину. Сподівався од Вас листа і не знайшов — мабуть, Ви виписались за минулий місяць: де ж пак! — три листи. А може, Ви поїхали куди?

Послав — чи пак — посилаю листа Вал. Поліщуківі.

Читав число 2 «Червоного шляху» — сподівався Вас там знайти — аж ні — не знайшов, але певен, що в слідуючому, 3, щось буде.

У другій книжці «Червоного шляху» єсть розгляд Юром Меженкою — критиком і моїм чернігівським приятелем — сучасного літературного Києва, який він поділяє схематично на два табори: *панфутуристи* (Семенко, Гео Шкурупій та Як. Савченко) і *не панфутуристи* переважно — більша частина, ворожа першій. Не панфутуристи розподіляються: I. революційну групу «Плужан», які досі себе нічим не виявили в щоденній праці, це: Осьмачка, Косинка і ще хтось; II — *неокласики*: Максим Рильський, Зеров, почас-

ти Филипович (хоча я його вважаю чистим символістом) і нарешті, III група: індивідуалісти: Тичина, Васильченко (мій кумир!!), Старицька (молодша), Романович-Ткаченко, Атаманюк і я. За мене він каже, що я «найменше за всіх перелічених відомий Київу» і що я розробляю класичні форми, сюжети яких наближаються до чистої лірики. Дас обіцянку пізніш дати «Більш детальний розгляд» кожного із нас.

«Червоний шлях» — дуже цікавий журнал, цілком солідний по тому художньому та науковому матеріалі, який він містить.

І справді, цей щомісячник об'єднав навколо себе кращі літературні сили. З письменників старшої генерації сюди входили М. Чернявський, Х. Алчевська, Н. Романович-Ткаченко, В. Чередниченко, Ю. Будяк, П. Капельгородський, О. Журлива. Літераторів Західної України та Буковини було представлено В. Стефаником, О. Кобилянською, Марком Черемшиною. А молоді склали ціле гроно талантів: П. Тичина, М. Терещенко, М. Рильський, В. Сосюра, А. Головка, Остап Вишня, М. Куліш, М. Бажан, О. Копиленко, Ю. Яновський та ін. В журналі виступали такі вчені, як Д. Яворницький, Д. Багалій, М. Возняк. Тут уміщувались художні переклади, літературознавчі й мистецькі праці. Під назвою «Червоний шлях» часопис проіснував вісім років, ставши потім «Літературним журналом» — органом Федерації об'єднаних радянських письменників України. Але його авторитет відчувався вже в перший рік існування.

Вчитель дуже точно інформував і непомильно спрямовував свого учня. Підбадьорював:

За Вас я написав Поліщукові, аби він укупі з Тичиною видер Вас із Катеринослава до Харкова.

Дуже приємно, що Ви не спиняєтесь у творчості. Радий за Вас. Працюйте. Читайте і по літературі, і по економіці, а складання «теорії поезії» можна і залишити, через те, що зараз мається величезна література по цій галузі, тоді,

коли Ви переварите — у городі, в центрі — тоді: благословляю.

«Вечірні псалми» (ці вірші не збереглися. — *О. Ш.*) можете слати просто на Тичину, через те, що він до Вас дуже прихильно ставиться і він значно більше може зробити, аніж я. Листуйтеся з ним.

Звичайно, що я Вас з ока спускати не буду.

Насамкінець застеріг:

Бережіть, голубе, чернетки Ваших творів, щоб не було із Вами так, як з моєю збіркою. Це я кажу на крайній випадок: не вірю, щоб щось загубилось у Тичини, але все краще матер'ял [мати] при собі. Зараз, між иншого, ніхто окремою збіркою не виходить: навіть Тичина, навіть Поліщук.

Треба тинятись по журналах і вважати це за честь. Я, як бачите, не дждав такої честі, тому Ви терпите.

Всього кращого Вам — Сковорода.

За час, що минув, Мисик, дослухаючись порад учителя, надіслав Тичині аж кілька листів. Відповіді, однак, довгенько не було. І ось усередині липня Павло Григорович нарешті відгукнувся:

Дорогий товаришу!

Пишу Вам з Харкова, куди я переїхав випадково. Одержав всі я Ваші листи ще в Києві. Усе збирався відповісти, та так і не відповів, бо ці місяці прийшлося їздити з кінця в кінець по незвичайній для мене справі. Тепер буцімто оговтуюсь у Харкові... Може б, Ви приїхали до нас назавжди — працювати? Як не у «Червоному шляху», то, може, в «Книгоспілці» чи ще де, а місце буде. Напишіть, чи згодні б Ви були до Харкова. Тут є ВІНО (Всеукраїнський інститут народної освіти, як називали тоді університет. — *О. Ш.*) і робфак.

Всього доброго.

Ваш Павло Тичина.

Привозьте поезії. Чи одержали Ви журнал?

Минуло два місяці: липень, серпень. Закінчувався вже й вересень. Жодної звістки з Києва — од Аркадія

Казки — більше не надходило. І Василь Мисик змушений був «терпіти» цю несподівану мовчанку. А втім, не таку вже й несподівану, раз учитель закликав його мужньо дивитись правді у вічі, сприймаючи скрутні життєві обставини як належне.

Чим же все-таки займався молодий поет?

У спогаді «Дещо про себе» Василь Олександрович коротко зазначив, що «в 1923–1924 рр. працював бібліотекарем Межівського районного селянського будинку (центр району тоді був у Новопавлівці), одночасно редагував сільську стінну газету, яка вивішувалась на майдані, біля виконкому. Ця робота була пов'язана й з тим, що я тоді багато малював — та й цікавився більше живописом, ніж літературою.

У стінній газеті брав діяльну участь новопавлівський комсомолец Панас Якович Іванисенко, автор дотепних, яскравих сатиричних віршів...»

З прізвищем Іванисенка ми ще зустрінемось, а поки що надамо слово іншому колишньому односельцеві поета, вже знайомому нам Петрові Кузьмичу Кутньому:

...Одного разу я одержав воєнну книжку і швидко прочитав. Мисик навіть не повірив, що я так швидко читаю. У нас зав'язалась дружба по бібліотеці і художній літературі. Тут я читав Шевченків «Кобзар», твори Леніна, Маркса — з історії. Були ще такі книжки, як «Уроки Жовтня» Троцького, «Крушение империи» Родзянка... Я вдячний Мисику за те, що він прищепив мені любов до книги. Я вивчився, закінчив Дніпропетровський гірничий інститут, працював інженером на Ворошиловградщині. Книги люблю читати й тепер...

Але повернемося до тих далеких днів. Хоч який був терплячий і зайнятий роботою шістнадцятирічний поет, а мовчання вчителя видалось йому тривалим, затяжним. Та й не могло бути інакше. До листів Казки — схвильованих, наскрізь пронизаних тривогою за майбутнє і глибокою вірою в нього — Мисик уже звик. Ці

листи увійшли в його долю, стали невід'ємною частинкою життя. (Недарма ж потім — до кінця своїх днів — і зберігав їх!) Здається, тут немає нічого дивного. Коли ждеш сподіваного листа, болісно відчувається найменша затримка. Одне за одним постають запитання:

— Чого мовчить адресат? Яка цьому причина?

Та ось парадокс. Від свого мовчання ще більше страждав... учитель. Ні, радше закономірність. Бо те мовчання було вимушене.

24 вересня, вибравши вільну хвилину й схилившись над аркушиком паперу, він буквально благав свого учня:

Любий Василечку! — мені страшенно ніяково, що я так довго мовчав. Але ж неправда — до Вас у мене лежить ціла подушка листів, де маютьися відповіді на всі Ваші запитання — пекучі запитання.

Зупинімось на мить, поміркуймо, які ж то були запитання?

Природно, Мисика — натуру творчу — найбільше мучила невідомість. Як же все-таки складеться його доля? Що буде з ним? Адже ніщо не пригнічує так, як відчуття власної сили й спроможності, що використовуються несповна. Були, звичайно, і запитання меншої ваги, але теж потрібні, бо ставив їх обдарований поет зі степу, з провінції. Мисика, безперечно, цікавило тогочасне літературне й мистецьке життя в такому великому й славному місті, як Київ, тим більше, що бувати йому там ще не доводилось. А відомо ж бо, як збуджує уяву саме те, чого на власні очі не бачив...

Отже, «ціла подушка» листів-відповідей на ці та інші подібні запитання.

І я, — продовжив Аркадій Васильович, — її залишаю у себе. Звичайно, раз я писав, то я й думав надіслати. Та раз — і навіть двічі! — у мене якраз не вистачило грошей: несподівано піднялись [ціни на] пароплавні квитки.

А зараз я вже сам не хочу надсилать.

Чому?

Вважаю це зайвим — покіль що, звичайно.

Я хотів і хочу Вам написати листа і листа до Харкова.

Ось, виявляється, в чім ще одна, чи не найголовніша причина такого тривалого, вимушеного мовчання! Вчитель хотів швидше довести ділом те, про що писав учневі, обіцяв, запевняв. Питання про переїзд Мисика до Харкова для Казки здалося вже вирішеним. Адже особисто він доклав стільки зусиль, стільком людям (Тичині, Поліщуку та іншим) казав про це, що, на думку Аркадія Васильовича, не могли ж вони залишити його поза увагою. Та й немає такого, що було б не під силу, якщо до діла взятися дружно, гуртом і по-справжньому. Він же сам на важкій педагогічній ниві трудився, як віл, за двох і за трьох. Учитель настільки був певний у позитивному й невідкладному розв'язанні «проблеми» з переїздом Мисика до Харкова, що не забув подбати навіть і про його тамтешнє життя, наставити, як кажуть, на шлях істинний.

Вірю, що Харків Вас, безумовно, ошелешить. А тому будьте готові на все: спостережливі, уважні, обережні, вдумливі, впевнені і т. д. Словом — виряджаю Вас у далеку дорогу і бажаю Вам іти спершу дитинячими кроками, а там все вільніш та сміливіш, розвивайте хуткість хоч повітролета.

Згадавши, до речі, повітролета, Аркадій Васильович і тут, як побачимо згодом, потрапив у ціль. Бо молодий, спраглий до всього нового, незвіданого поет уже там, у Харкові, таки літав... на аероплані. (За дивним збігом обставин, поруч того «льотного поля» розташовано тепер і могила Мисика.) Але мова про це — далі.

Тим часом уважно, не поспішаючи, дочитаймо листа Казки. Листа, якого написано в Києві. Отже, цього дня, 24 вересня, Аркадій Васильович був у Києві. А приїхав

сюди, за його ж словами, 23-го. Приїхав, сповнений натхнення і, либонь, трішки вдоволений тим, що напередодні створив ліро-епічну драму «Мережки в блакиті». (Парадоксально, але факт: маючи зовсім обмаль часу для творчості, Казка полюбляв жанр поеми! Чи, може, це в нього й виходило якраз тому, що не мав часу, достатньо попрацювавши, багатослівну поему перетворити у вірш — звичайного розміру, але ж добре відгранений? За принципом: пишу довго, бо часу не маю.) «Мережки в блакиті» — назва дещо химерна. А зміст? На жаль, поема не збереглась. Одначе з листа видно, що автор устиг оприлюднити її: хоч не друком, так власним читанням.

З листа Казки:

Я зараз у Києві. Ночував учора у Тичини (тобто в помешканні Ліди Папарук. — С. III.) Сподівались його в той день із Харкова. Гадають, що він буде сьогодні. Я йому написав листа — і, мабуть, і — зовсім певно! — залишу йому для інформації Вашого листа. А як побачу — сам побалакаю.

Оце вчора був у редакції «Нової громади», куди і Вам слід уже з Харкова встрять.

У черговому числі іде мій сонет. Ось зараз я поспішати-му туди. Там працює Косинка — ніби секретар, здається. Учора я у його був у редакції — він читав мені свою «Зелену рясу».

Я написав величеньку річ — ліродраму «Мережки в блакиті». Оце привіз до Києва і вже декому читав.

Кому ж?

Якщо був у редакції «Нової громади», слухав там новелу з вуст Григорія Косинки, то міг йому — відповідно — читати і свою ліродраму, чи не так? А не похвалився учневі про це лишень тому, що особливого захоплення у слухача новий твір Аркадія Васильовича не виявив. І не дивно: Григорій Косинка, як відомо, був іншогодушевного складу — суворий реаліст. Казка, навпаки, сподівався знайти собі сприятливішу аудиторію, вірячи в успіх твору, до якого ще не встиг охолонути,

перебував, як і треба було сподіватись, у стані душевного піднесення.

Ну, що ж ще?

Швидше до Харкова! — от і все. Тоді вже не будете сумувати за моїми листами — бо НІКОЛИ буде. Хоч пам'ятайте — Ваш «Мейнгорд» (псевдонім Григорія Скороди. — *О. Ш.*) завше з Вами. Хочу і прагну, щоб Ви швидше переболіли Харковом.

А що Ви заболієте — то я так певен, як те, що Ви Василь Мисик. Радію тільки за те, що біля Вас все ж таки хороший і дуже лікар — Тичина.

Новості літературні — у Харкові (Сердьтесь! Сердьтесь! Сумуйте! Болійте! — але прощайтесь з степами, чабанами і небесними кремлями понад хлівами).

З Харкова ж — уже я Вас *прошу писати мені в провінцію всі літературні новини!* — Ось Вам що.

P. S. Та цікавого дуже зараз і немає на літературному базарі.

Вар. Варсава.

P. S. А Ви пишіть — все ж пишіть!

30 жовтня, перебуваючи в дитячому містечку, він знову звертався подумки до Мисика:

Любий Василечку!

Не зараховуйте на зле мою 3-х місячну мовчанку. Це прикрий збіг обставин. Я все хотів і ждав написати Вам до Харкова. І тепер я не знаю, чи здобуде, чи застане Вас оцей лист дома? Я не жалів би, коли б він десь і залишився навіки вішні лежать у поштарській скрині районної пошти, — *аби Ви були у Харкові!*

Підкреслені в листі слова написано з нового рядка. Цим засвідчувалось те велике значення, якого надавав їм Аркадій Казка. Далі повідомлялись новини.

Був я ото в останній раз у Тичини. Він приїхав із Харкова на 2 тижні до Києва. Я йому розказав свіжу новину Києва (літературного), яка і Вам буде цікава.

Напередодні його приїзду відбулась у Українській академії Наук вечірка, в якій брали участь: Осьмачка (поет), Рильський, Бен (молодий поет — учень Филиповича), Валер. Підмогильний та на кінці вечірки запропонували і мені, але позаяк дрібних річей я при собі не мав, тільки ліродраму «Мережки в Блакиті», то — позаяк публіка була стомлена попереднім, — мій виступ був невдалим. Заля академії була повнісінька публіки — було страшно жарко і через те на середині твору «гальорка заворушилася». Я мужньо запитав про вартість чи не вартість продовження читки твору — позаяк почуваю, що публіка стомлена. І читку твору з пропозиції Дорошкевича (завдяки якому я й почав читати!?) — відкладено до слідууючої нагоди.

Читав Тичині Вашого листа. Тичина говорив так: одна особа (мені теж відома) обіцяла Вас узяти на посаду і що Тичина уже написав за Вас і прохання, але потім вона зникла із Харкова, переїхала до Києва, де вона умовилась побачитись... Далі — не знаю: я поїхав. Я, звичайно, зробив би більш обережно, як Тичина — хоч все ж таки його підкузьмила ота пані — я б Вам написав ходити до педшколи до останнього, а тоді вже по закличові їхати...

Одначе, що ж: треба всьому скорятись, тобто приймати, як би воно прикре не було. Це, — дійсність, і людина повинна мати у собі гарт.

Так чи інакше, а Ви будете не у Києві, то у Харкові — це теж факт, а що Вас давить туга за новим і невідомим, а також тягар сімйових і отчих обставин — треба терпіти. Скажу за себе: я жив не в кращих умовах, а гарт свій здобув і обличчя своє зберіг — лише плюванням на всякі життєві перешкоди.

Ну, що ж, Василечку! Гадаю, що Тичина не залишить Вас у такому прикрому стані — позаяк він з'явлюється — для Вас, принаймні! — першою величиною.

Напишу і йому — аби він сповістив мені про хід «Мисикової справи». Щодо себе: маю 33 роки і кілька розкиданих сповіщень, набраних петитом: «Арк. Казка пише те то», «поет Арк. Казка переклав те то...» або: «читав те то» — і все. Книжки не маю. А мій «друг» Павло Тичина не хоче паскудити моїм ім'ям «Червоного шляху», як він раніше не хотів ним паскудити «Літ.-наук. вісн.» Правда, він це «старанно і щиро» пояснює тим, «що Вал. Поліщук за-

держує мої рукописи і нічого не хоче давати, а мій зшиток у нього попав з його (Тичини) рукописами до дров'яного сараю...» Але, звичайно, факт залишається фактом, з якого я, приймаючи дружні чуття Тичини, сміюсь (у середині: навіщо порушати чистоту чуття другого, тим паче коли він сам у те вірить).

Пишіть, голубе, старому веселому горобцеві.

Наступного листа розпочато 20 листопада в селі Новопетрівці. Кажемо: розпочато, бо закінчено в грудні. До того ж написано різними почерками — ручкою та олівцем — аж на трьох аркушиках паперу.

Аркушик перший

Прийшов оце позавчора до Києва; треба було, бачте, приміряти пальто (шиють мені). Звичайно, забіг до бувшої квартири Тичини — там до мене вже добре звикли і через Павла мовби породичались. А жив на тій Кузнечній Тичина майже 6 років. Ось за цей час, час, коли, як бачите, не маленький, призвичаїлись до мене там — хазяйка Папарук та її донька Ліда — колись гімназистка, а нині курсистка. Частенько, коли я приходив до Павлуся, ми всі збирались у вітальні — невеликій, але затишній кімнатці — біля самовара. Вели багато дружніх розмов, ми з Павлусем — а найбільше він — витівали всілякі витівки і гучний сміх «прерывал воркотню патріархального самовара...»

То були часи, і більше вже вони не вернуться.

Ось і тепер: Тичина виїхав, а я ходжу туди, Ліда дуже приязно запрошує мене, запропоновуючи разом з тим до моїх послуг свою кімнату — у якій: до свого від'їзду мешкав Павло. Крім того, Ліда співає альтом в заснованій Павлом капелі ім. Леонтовича, хором якої він диригував. У капелі мене теж добре знають і завше радо зустрічають. От тому, хоч і мало мав я в своєму розпорядженні часу, а до «Тичини» я заскочив... і не помилився, окрім літературних новин самих свіжих, якими Ліда наскрізь насичена, я — уже у неї! — на столі знайшов Вашого листа. Перечитавши листа та ще нашвидку, експресом проглянувши свіжу книжку 6–7-му «Червоного шляху», я пішов.

Тут-таки й продовжено з великою перервою:

Надумав був Вам писати щось подібне до літературного свого щоденника. Аж ось як бачите: почав 20 листопада, а зараз уже 15 грудня. Уявіть собі, Василю, скільки у мене вільного часу. Весь час іде виключно на щоденну працю: семирічка Новопетрівська і Межигірський технікум — ось дві деревини, на яких мене розп'яло життя. Вільного часу нема. Навіть більше — часу не вистачає на цю щоденну працю, щоб щось почитати, — і посмакувати для себе — О! — це вже давно минулі солодкі часи далекого-далекого юнацтва. Треба ж знати, що: треба унести дров собі, треба вдягти сина, треба поставити самовар і навіть — безумовно! — треба випити чаю! І на «треба» оці дуже багато часу треба. Звичайно, що на той рік буде значно вільніш мені — уже хоч би через те, що програм мною за цей час буде пророблений. А зараз треба дуже працювати — і працювати після школи уже стомленому і найбільш ночами. Правда, економічний стан мій непоганий — краще і значно краще, як на Катеринославщині. Але за революцію я так ґрунтовно обідрався, що дуже багато треба коштів, аби я всі економічні «рани зализав»... Зараз я в технікумі одержую 3 червінці, у школі семирічці — 1 1/2 і дружина по семирічці теж 1 1/2. Як бачите, разом 6 червінців (правда, що технікум не зовсім точно видає: у кілька років). Однак, коли взяти за увагу, що зараз 1 червінець — 17 мільярдам, а пуд хліба всього 1.400 мільонів — то, як бачите, це складає більш як 60 пудів хліба на місяць (14 мільярд.=10 пуд.).

Аркушик другий

Так що, звичайно, Василечку, на марку вистарчить... Коли ж Вам я не писав, то через те, що боявся стати Вам гальмом в той час, коли би Ви переїхали до Харкова. Я перш за все шаную вільну волю другого. І ось я й знав: що Харків Вам дасть силу нового матер'ялу, який Ви власним розумом, власною волею повинні будете перетравити і мій матер'ял Вам тоді буде цілком зайвий. Взагалі я люблю вичикувати алмази — цю найтруднішу роботу я зробив, а далі хай люди милуються його грою. Я знаю, що для Вас зробив багато: за два якихось роки з семирічки посадив у коло

українських поетів. Звичайно, перша причина цього — це Ваш хист, але й друга важлива причина — це мій нюх, а ще й те, що я і хороший садовник. Може, так і негарно говорить про себе — але, мені здається, що я говорю правду. І мені цілком байдуже, яку правду і про кого говорить. Що ж до Вас, я все зробив, все, що міг, — і радий, що зрівняв Ваші 16 років з своїми 33-ма. Я Вас вважаю цілком рівнею, а позаяк арифметично $16 \neq 33$, то значить, *може статись* 16 більше 33-х. Валер'ян Поліщук в листі до мене, коли я його запитав про Вас ще восени, так мені і написав: «А про Мисика також скажу, що на моє відчуття, він багато талановитіший за Филиповича, як, мій друже, і за Вас». Я дуже радий був би, аби ці його слова справдились і щоб Ви дійсно виправдали їх.

Аркушик третій

Далі — Ви дійсно пересякли, напилися тичинівського «золотого гомону»: «хотіли тікати — та коріння порвать не змогли», «і залишилися могутні дуби її піснею», уже пташки блакитний день купають», — повна достеменність залізною! Це вже я Мисику не радив би, але Ви — молодий, гнучкий і тому можете красиво відгойдуватись від свого ества.

«Буря» (вірш не зберігся. — О. Ш.) — загалом річ гарна, в тонах, в кольорах і навіть в композиції — тільки ідеологічний бік захований у пільмі хмар, а це тепер важно: Тичина мене запитав, коли я прочитав свої «Мережки в блакиті» — а яка професійна картка твого «героя?» — це дико, але зате сучасно.

Сьогодні або, може, на Різдво прочитаю Вашу «Бурю» кому-небудь у Києві, або спробую стукнутись до Загула (в альманах!.. -и) чи й ще до кого.

На цьому ж аркушику зовсім іншим чорнилом:

28 грудня. Вечір. Завтра буду у Києві і гадаю, що вже встигну заскочити на пошту купити марку і вкинуть листа. Від Києва (літературного) я відбився і дійсно живу так, як в «небесно тихій» Василівці, — тобто так далеко від лі-

тературних і інших інтересів. Навіть газета попадає до рук не частіш, як там, хоч Київ під носом. Ось завтра біжу по господарчим справам до Києва, але так, що утром вдосвіта вийду, а увечері, навантажений всячиною, повернусь. Може, у «Новій громаді» побуду.

Цікавитесь моєю творчістю. Моя муза все більше викидиши робить — не доношує. Що задумаю величеньку річ — ось і замерзне на середині (за браком часу). Так, всякий дріб'язок з'являється на світ. Ось хоч би й таке:

Так думав я: хіба не є то все одно
Де жить — на хуторі, а чи в столиці, в місті:
Над нас скрізь зорі сяють в прірвах прозорчисті
Й хмаринок плине скрізь вовнистее руно,
А під ногами ґрунт: одвічнеє горно, —
Де чорторії мук і всміх моря огнисті
Клекочуть спог онвік в п'їтмі багряно-млистіЙ
Й де гарт здобує лиш міцним волею дано.
Та гарт той я здобув. Тепер мені байдуже
Чи легіт весняний, чи вітер хуги струже,
Стрїть радості сльозу, чи мук німий альмаз —

Аби була людина ціла, гармонійна,
Тверда, мов мур, лунка — мов арфа мрійна,
А решта — марність все... Так думав я не раз.

Вірш датований 16 жовтня 1923 року.

От це із моїх настроїв, — резюмував поет. І далі продовжив: — Як бачите, все найбільш я філософую. Чи ще краще: синтезую. Страшенно люблю синтез життя. Люблю бути «кучером», а не «баринном» — держать коней волі на віжках. Люблю!

* * *

Чи то повік уже минули ті часи,
Коли було радіти вільно й сумувати?
Коли страждань і болю зойки-голоси
І інших змушували також співстраждати?
Коли від чар життя, від штуки чар, краси

Ніхто й не думав захват серця тамувати
І голови схилилися перед красою всі
Й нікому в думку не спадало глузувати?
Чи ж то у наш залізобетоний вік
Й серця повинні бути залізобетонові,
А чулі — радість, сум повинні щезнуть? Ні
Доки тут, на землі, жить буде чоловік,
Доти всім поколінням будуть вічно нові
Вир радості і мук, й перлини сліз знадні.

На цьому край. Вкладаю Тичину (йдеться про збірку віршів. — *О. Ш.*) і відсилаю. Щодо мовчання Тичини — розбивайте його листами. Він, мабуть, за «Червоним шляхом» світу Божого не бачить. Хоча брешу: оце 1/2 місяця як харків'яне (Тичина, Сосюра, Еллан, Хвильовий — найталановитіший белетрист) — приїжджали до Києва у гості. Я тоді не був у Києві і тому цікавого не розкажу.

Всього кращого [...].

P. S. Пишіть поезії і пишiть листи.

4. «ТАМ СОНЦЕ, ТАМ...»

І ось він минув, 1923-й. Рік «радості і мук». Минув аж якось раптово. Його цілком справедливо можна було б назвати ще роком сподівань і надій Мисика. Так, дуже швидко збігли останні грудневі дні. І хоч як тримай «коней волі на віжках» (пам'ятаєте вислів Аркадія Васильовича?), як не філософствуй, себе ж не пережитриш: справу з переїздом до Харкова все ще не було розв'язано. Чи, може, просто: не було розв'язано — і квит! Залишалось одне: писати поезії і писати листи, як радив учитель. («Щодо мовчання Тичини — розбивайте його листами».)

Порада, як бачимо, вельми слухна. Але все має свою межу. З кінцем року, здавалося, вичерпалось терпіння і в самого вчителя.

11 січня Казка вирішив написати в Новопавлівку:

«Що ж, з Новим роком, Василечку!»

Мабуть, не зайвим буде одразу ж і запитати: чому з таким запізненням? Все-таки новорічне привітання... Брак часу? Клопоти?

Звичайно, що так. Але не тільки це. Вчитель — хотів того чи ні — мимоволі зволікав. До певної міри в нього з'явилася навіть розгубленість. Від власного безсилля прискорити справу з переїздом.

«Учора надіслав Вам листа, листа, що написав уже чорт його зна коли».

Це мовилось про той попередній лист на трьох аркушіках. І далі вирвалось, ніби зітхання:

«Не везе Вам, Васильку! А втім, я вже не боюсь за Вас, і мої листи не піддадуть Вам великої поживи».

Попри все досвідчений напутник розумів: самими зітханнями тут не зарадити. Навпаки, можна тільки нашкодити. Зітхання — для слабких. А сильній творчій натурі, якою був Мисик, хоч би що там, треба мобілізуватись. Отже, насамперед потрібне критичне ставлення до власної особистості.

З листа Казки:

Хоч треба сказати: *варитись у власному соку дуже небезпечно*, бо це частенько призводить до — знаєте, Васильку? — «Петрушкінського духу». Пам'ятаєте, Петрушка Гоголя скрізь носив за собою «неприємний запах»? Отож і з людьми талановитими теж так буває: з'явиться «неприємний запах», а людина того і не помічає. Дуже пильно треба стежити за собою, аби не заводивсь, аби зменшивсь хоч! — отой «неприємний запах». Коли здорова особа, — а здорова, коли не *втрачається рівновага* між зовнішнім світом та внутрішнім світом людини — тоді усе гаразд. Треба багато витривалості, багато спостереження над самим собою, аби особа в людині *цвіла, як цвіте квітка і пахне сонцем і повітрям*, так як вона пахне. От через що треба боятися провінції і самоти — часто навіть і в спілці з великим Духом великих (книжки). Гарно тільки те, що вже на провінції можна гарно перетравить книжку, «посолонцювать», як то кажуть.

От Меженко якось скаржився, що він не має нині того «благословенного часу», коли він міг розкошувати книжкою — і це якраз він себе виставив у протилежність Вашому нинішньому стану...

Зустріч Казки з Меженком відбулась восени 1923 року. Але ж розуміємо: вчитель згадав про це не випадково. Йому треба було конче переконати, заспокоїти, а то й застергти свого талановитого учня в далекій Новопавлівці, учня, якому в захваті (і цілком об'єктивно) так багато вже наобіцяв, «напророчив» у майбутньому, що і в такому його «нинішньому стані» не слід опускати руки.

Між іншим, цікаво зіставити, що ж у подібних випадках думав Григорій Сковорода, ревним послідовником якого, як ми вже встигли переконатись, був Аркадій Казка?

В одному з листів до Михайла Ковалинського філософ посилався на власний вірш:

Не досить сяяти світлові денного сонця,
Якщо світло голови затьмарене.
Діяльна бездіяльність збільшує наші сили:
На кораблях і колісницях ми прагнемо до доброго життя,
Але те, чого прагнеш, з тобою:
Воно, друже, всередині тебе...

Переконавшись в тому, що учень зрозумів його як слід, вчитель змінив тему:

Ну, буде про це.

Тепер динамічно: прийшов оце позавчора до Києва з студентами Межигірського технікуму та з політруком, аби дати кілька вистав «Вертепу». П'єсу склали колективно учні, чи то пак студенти технікуму. Позавчора ставили для дітей Дітгородка (де ми й заночували), а вчора — на губз'їзді Рад Київщини. Мали успіх.

Учора, ідучи до Національної укр[аїнської] бібліотеки, натрапив я недалеко бувшого Педагогічного музею на якийсь трьох. Один з них вигукнув:

— О, суне українська лірика і — на мене.

Я впізнав Меженка. З Меженком був Загул і ще невідомий (але приємної зовнішності).

— Це ваш ворог, — показуючи на його, сказав Меженко, — Микола Терещенко, панфут.

— А ви хто будете? — запитав той в свою чергу мене.

— Аркадій Казка, — додав Меженко.

Ми дружньо тиснули один одному руки і, весь час посміхаючись, глибоко зазирали один одному в вічі. Потім Микола Терещенко попрощався і зараз же пішов, так що ті привітання і приємне враження, яке він зробив на мене, висловив я дружнім та щирим поглядом...

— Тіка, — промовив ядовитий Меженко, і ми пішли утрьох.

Я їх провів трохи. (Ще раз, уже ввечері, зустрів мене Меженко на Вел[икій] Підвальной, коли я мотався між двома Українськими академіями, не знаючи, в якій — чи в акад. мистецтв, чи в акад. наук — відбудуться лекції якийсь професорів. Він несподівано виріс серед обелектреного вечірнього гамору і показав шлях, сміючись із моєї розгубленості.)

А зараз я вже *заднюювався*. Треба оце ранком було піти по всіляких справах, але мої знайомі, з якими я вчора зустрівся на лекції в академії, — Чубук Григорій Ісакович, — поет, член літературного товариства «Гарту» Київської філії та його дружина — чудесне ліричне сопрано — примусили мене забути за всякі обов'язки. От хоч і зараз, Тетяна Іванівна спокусила мене присісти до піаніно до чудової «Колискової» Лисенка, якої я досі не знав і яку зараз постановив переписати хоч у неї (не зараз, а в цю мою бутність у Києві).

Я і сніданок уже, мабуть, прогавив у «Контіненталь» (кращий київський отель) — на білет (за «Вертеп») нібито члена з'їзда, але я уже поснідав і навіть з чаркою.

Ось бачите, які подробиці.

Учора заходив до редакції «Нова громада» — взяв чергове число, побалакав з редактором, попередготав із Косинки, який чудесно імітував декламування своїх віршів — Тичиною, Осьмачкою та Сосюрою, дав редактору Ваші (кращі з тих, що були під руками), 4 річі — відрекомендувавши, що Ви дуже підходите до читачів «Нової громади», дав своїх дві річі — і пішов.

Вчора страшенно пощастило на зустрічі — стрів своїх давніх знайомих друзів мого юнацтва — у інших і сльоза туманіла-бриніла на очах від спогадів і близького і вже безмежно далекого минулого. Запрошували. Занотував адреси на «Новій громаді» серед метушливої юрби Хрепцатика.

Треба зайти. Одвідать. Хоч і не всіх, а там і знов до роботи у Межигірські замети.

Завважте, як він — чи випадково? Ні! — наголосив на «Межигірських заметах». Мовляв, кріпись! Адже мені не легше, ніж тобі. І вже аж потім, наприкінці листа, знову повернувся до головного, що турбувало обох: до справи з переїздом Василя Мисика до Харкова:

Побажаю в Новім році — перемінить село на місто і по мірі сил виконать це бойове — для мене і від мене! — завдання.

Р. С. А наслідувать — навіть і Тичині — не треба...

Цей лист буквально рясніє постскриптумами, з яких дізнаємося, що напередодні — при згадуваній уже зустрічі — поет Григорій Чубук показав Казці коротенький допис у додатку «Вістей». Автор допису... скуб Аркадія Васильовича «бозна за колишне» (за той, невдалий виступ в Академії).

«Останнє — справедливо», — резюмував Казка. І тут-таки пожалів Осьмачку, «в відношенні до якого перейдені межі літературного звичайного такту».

Далі в листі йшлося про те, що в Києві організувався «Жовтневий блок» — всіх течій літератури (Гарт-Плуг) і театру, що стоять на пролетарському ґрунті.

Вже перебуваючи на пошті, Аркадій Васильович вирішив повідомити і таке: «Сьогодні, може, буду у Ліди Папарук (квартира Тичини — бувша), може, там чекає мене Ваш лист».

А на звороті приписав зеленим чорнилом: «O le soleil noir de ma melancolie». Gerard de Nerval²¹. Хай це не буде рефреном цього Нового, 1924, року хоч Вам. — І тут-таки додав: — Не подумайте чого прикрого — ця сторінка стосується буквально до всіх людей і мене в тому числі також...»

Звідси й починається довга, надто довга «прогалина», про яку Василь Олександрович згадував у нарисі «Вчитель». («...листування, що частково збереглось у мене».) Справді, від 11 січня до 24 червня в архіві поета — жодного листа від Казки. А час, як видно, був насичений подіями.

16 лютого Мисикові написав Тичина:

Дорогий товаришу!

Перед Вами я у великім боргу, що не писав до Вас і не обзивався. Чи Ви повірите — такий для мене увесь цей час гарячий був (зі мною самим, з сім'єю мого брата, з моїми поїздками на Київ), що я ніяк не міг сісти й відповісти Вам як би того хотілось, — себто не в двох словах і не в трьох. Але, бачу, що й зараз мені прийдеться писати коротко (ре-

²¹ «Чорне сонце моєї меланхолії» — Жерар де Нерваль (фр.).

дакційна переписка часу багато однімає, а її в мене дуже таки є).

...Я балакав про Вас з Блакитним. Блакитний зміг би прийняти Вас репортером чи перекладачем газети «Вісті», але йому треба, щоб він Вас побачив. Отже, як є змога, приїдьте на кілька днів до Харкова. Зупинитись зможете в будинку «Вістей» (правда, нема там ліжок, нічого), або ж якийсь час і в мене, хоч у мене самого помешкання казенне. Не знаю, що Ви думаєте на це, але кращого чогось — їй-право, зараз нічого не прирозумію... Моя адреса: ул. К. Лібкнехта, 11, «Селянська правда», я там живу.

Чи Ви дістали дві книжки «Червоного шляху»? Ми Вам послали ч[исла] 8 й 9, де й Ваші поезії. Скажу, щоб гонорар прислали. Писав до мене кілька разів Аркадій Васильович, за Вас турбується дуже. Прошу Вас не сердитись на мене за те, що не писав. Не лінь тому причина. Ну, всього Вам доброго! Напишіть!

Ага, ще от що: пришліть мені неодмінно отакі про себе матеріали: 1) автобіографію, 2) бібліографію (де друкувались твори Ваші й що про них писали), 3) свіжі недруковані твори. Це мені потрібно для хрестоматії української літератури, що складає М. Плевако.

Ваш Павло Тичина.

Збігло шість місяців.

Чи залишався Мисик у Новопавлівці?

Так, залишався. І водночас ні.

Чому ж оця двоїста відповідь?

А тому, що перебралось до Харкова молодому поетові поки що не вдавалося. Натомість він бував наїздами у Катеринославі. Це — перше місто, яке побачив і відкрив для себе Мисик. Місто з пароплавами на Дніпрі і з загравами домен, що палахкотіли навіть серед ночі. З вулицями, заповненими робітниками, що поспішали на зміну або зі зміни. Їхні обличчя виснажені, худі. На плечах — засмальцьований, обдертий одяг...

Що ж покликало Мисика до Катеринослава?

Йому, як це і властиво кожному юному, хотілось якомога більше побачити. Хотілось випробувати себе в усьому.

У Катеринославі був музей старожитностей. Про нього чув від Аркадія Васильовича. В музеї — ціла колекція кам'яних скіфських баб. А тут дізнався, що в місті є і художня школа. Він же мріяв стати художником. Не виключено, що шукав шляхів потрапити в цю школу.

Ще влітку 1922 року в Новопавлівці з'явився незнайомий хлопчина. Приїхав погостювати в рідного брата на прізвище Решетников.

У селі як у селі: всі на видноті. А тим більше, що Решетникови й жили неподалік. Отож поява їхнього гостя не пройшла непоміченою для Василя.

Познайомились.

— Федь, — назвався хлопчина.

Він, ровесник, одразу викликав довіру до себе. А ще ж і спільне захоплення — малювання! Часто сиділи з ним допізна у Мисиків. Малювали один одного. Малювали і Мисикових сестер. Коли юних художників застала ніч, лізли спати на горище, де сіно. Хоч траплялося, що влаштувались... під столом. Бо в хаті Мисиків було тісенько, а повертатись пізно до брата хлопчині не вельми й хотілось: бурчатиме невістка...

Приїздив Федір і влітку 1923-го. Разом ходили курними вулицями Новопавлівки. Бували на річці і в степу. Федір захоплювався тутешнім роздоллям.

На майдані завважив стінгазету і похвалив за художнє оформлення.

— Твоя робота?

— Моя, — відповів Мисик. — Може б, і краще намалював, так із фарбами сутужно.

— Хочеш, я попрошу в брата?

Решетников-старший був богомазом.

А незабаром Федір і Василь уже розмальовували в степу... капличку, споруджену якраз на тому місці, де колись, розповідали, впало небесне тіло — метеорит.

Стояли дивовижні сонячні дні. Тихо-тихо було навкруги. Висока небесна баня ніколи ще не здавалась такою чистою та блакитною.

Мазок за мазком вони клали на стіни каплички фарбу, теж блакитну і чисту, як небо. Клали жовту. Ні, золоту, як сонце! І клали чорну, як земля. Щедро клали зелену, як листя дерев і трава. Та клали також і червону, як кров. Без цієї яскравої фарби не вийшло б у них потрібної палітри. Зі стіни каплички поступово проступали знайомі лики, рідні очі...

Скінчивши роботу, стояли замащені фарбою, але щасливі.

— Б'юся об заклад, Василю, що цього святого ти намалював з мене! — сміявся Решетников.

— А ти, Федь? — відгукнувся Мисик. — Гадаєш, я не впізнав себе з німбом на голові?

Хлопці не могли приховати своєї радості. Отже, вони чогось навчилися, щось уміють. Мисик запропонував:

— Гайда, пошукаємо справжню роботу!

І юні художники вирушили аж у Гришине (тепер Красноармійськ). Поїхали, звичайно, «зайцями»...

Сплине багато часу.

У лютому 1967 року (після всіх знегод і випробувань, які випали на його долю) Василь Олександрович, перебуваючи в Харкові, одержить листа від народного художника, віце-президента Академії художеств СРСР Федора Павловича Решетникова:

Дорогий Василю!

Прости мене, грішного, що цілий рік примусив тебе чекати відповіді на твої позивні!

«Литературная газета» нагадала мені, що всьому є межа і що існують на світі якісь норми ввічливості, які, більш або менш нормальній людині, треба все-таки хоч якоюсь мірою шанувати!

Коротше кажучи, я тебе добре пам'ятаю, разом з Новопавлівкою. То були 1922–1923 рр. Ти тоді вже друкував свої вірші. Ти показував мені це в якомусь журналі, і я тобі по-доброму заздри. Одне слово, я тоді вже тебе вважав великим поетом і тому, зустрічаючи іноді в пресі твоє прізвище, я був майже впевнений, що це той самий, котрий з Новопавлівки.

Я щиро радий, що через 45 років ти все ж подав сигнал про себе. (Після такої зatoryжки з відповіддю, я, мабуть, не стану дорікати тобі, що міг би це зробити раніш.)

Тепер, прочитавши про тебе в «Лит. газеті», я остаточно переконався, що ти — це ти, і буду дуже радий тебе побачити!

Коли будеш у Москві, обов'язково дай знати — подзвони, обов'язково зустрінємось!

З великим привітом — Федір Решетников.

Повторюємо: це буде вже в Харкові. А ми повернемося у Новопавлівку.

Василь Олександрович згадував:

Навесні 1924 р. з читачів бібліотеки (підкреслення наше. — О. Ш.) організувалася сільськогосподарська комуна ім. Шевченка, з якою на деякий час пов'язалася і моя доля: був членом правління, секретарем правління, зав. клубом (червоним кутком). Багато чим у своєму розвитку зобов'язаний я своїм тодішнім наставникам і друзям — організаторові комуни Нестору Максимовичу Яковенкові та колишньому вчителеві (родом з села Слов'янки Межівського району), секретареві Новопавлівського партосередку, людям на рідкість чулим, товариським, доброзичливим.

Уважний читач, мабуть, помітив, що ми наголосили на словах «читачів бібліотеки». І не випадково. Бо те, що для Мисика було зрозумілим само собою, нам треба конче пояснити. А допоможе в цьому виходець із села Новопавлівки Яків Митрофанович Демченко, що нині мешкає в м. Красноармійську Донецької області:

В ті часи дуже модним було організовувати всілякі гуртки чи навіть бригади — неодмінно під комунівськими гаслами. Тож і згадана Мисиком «комуна» ім. Шевченка не мала нічого спільного зі справжньою комуною «Червоний колос», що видно й з самого складу її членів. Бо що ж це за «комуна» з читачів? «Комуна», в якій не було селян, а отже — ні коней, ні землі...

І все ж така — безземельна — «комуна» була. Розташовувалась вона справді на території сучасної Філії. Колись там була цегельня. (За заводом її, зрозуміло, назвати не можна.) «Комунари» — читачі бібліотеки — й узяли цегельню в оренду. Пізніше правління цієї «комуни» перебазувалось до Новопавлівки.

А поза цим існувала вже справжня, сільськогосподарська комуна — «Червоний колос».

І ще один запис — Василя Мисика:

Тепер іноді організацію комун у 20-х роках пояснюють лівацькими заскоками. Насправді було інакше: артільна форма ще була невідома. (Тут і далі підкреслення Мисика. — О. Ш.).

Ніхто не знав, як треба «усуспільнюватись». Був і вплив воєнного комунізму.

Старшим, які були свідками, треба виправляти теперішні помилки. А їх немало.

Згодом комуна імені Т. Шевченка, як допоміг з'ясувати І. К. Кутній, розташувалась «поруч з угловою хатою Сулимихи». (Нині ця хата не збереглась²².)

Іван Кузьмович навчався тоді в Павлоградському педагогічному технікумі, а на канікули приїздив додому, в село. Тут колишні школярі знову зустрілись. Мисик і поскаржився йому на складність в освоєнні бінома Ньютона.

— Важко дається самому.

— Хіба ти ніде не вчишся? — спитав Кутній. — Вступав би до нас, у педтехнікум!

...Але вступити кудись на навчання синові священика тоді було не так просто, а то й неможливо. От Мисик і відмовчався, почувавши себе, як риба в неводі.

У правлінні комуни були бібліотека і клуб. На стіні висів під рушником портрет Т. Г. Шевченка. І, як прикраса, — кілька кольорових квадратів, тодішня данина моді кубізму. Була в клубі й стінна газета «Плуг».

²² Потім комуна розпалась: не змогли поділити між собою смажене насіння! Хтось із комунарів узяв більше, ніж треба.

— Чому «Плуг»? — спитав Кутній.

— Так називається течія сільських письменників, тих, що прийшли в літературу від плуга, — пояснив Мисик. — А є ще й «Гарт» — робітнича течія...

Отож повторюємо: збігло шість місяців. І яких місяців! Енергійних. Діяльних. Кипучих... А може, в цей період зв'язок між учителем та його учнем тимчасово урвався?

Ні. Адже саме в цей відповідальний період — період захоплень, пошуків і певної невизначеності — Мисик дуже потребував чуйного, розсудливого слова, товариської поради свого старшого напутника. Займаючись малюванням, — оформляючи стінгазету і розписуючи капличку, — він не забував і про поезію. А коли йшлося про справи суто літературні, до кого ж було ще звернутись, як не до Казки?

Щоправда, на той час Мисик, як ми вже знаємо, листувався і з Тичиною. (Павло Григорович спочатку надіслав юному поетові свою фотокартку, а згодом — і збірки «Сонячні кларнети», «Плуг», «Вітер з України».) Мисик знав поезію Тичини. Знав, за його ж словами, не просто, а слово в слово — напам'ять — і без всякого зусилля з третього або четвертого читання. Та чи міг він, скромний до сором'язливості хлопець, засипати відомого і, певна річ, обтяженого всілякими клопотами письменника найрізноманітнішими запитаннями?

Звісно, ні. А щодо Аркадія Васильовича — будь ласка...

Що ж то були за запитання?

Про деякі з них можемо судити з відповідей.

24 липня 1924 року Казка надіслав з Києва (дитячого містечка) до Новопавлівки («комуна ім. Шевченка») на прізвище Мисика такого листа:

Пишу Вам, Василю, але не знаю: чи дійде цей лист до Вас, позаяк Ви написали про те, що Ви виїжджаєте до Харкова.

Відповідаю Вам, по-перше, на Ваше запитання щодо вступу в члени «Плугу». Гомонів я вчора із Меженком: він

мені сказав, що це якийсь непорозуміння технічного характеру, або вони не одержали Вашої заяви, або вони спізнались Вам вчасно одповісти; словом, вся справа полягає у часі і техніці (зносинах), що ж до решти, то вони найкращої думки про Вас.

Що ж до «Плугу» взагалі, то діяльність його, як літературного угруповання, можна простежити по «Вістях», коли немає часописів періодичних.

Ще: Ви інтересуєтесь сучасною поезією і новинками і зазначаєте, що висилаєте гроші на купівлю книжок. Грошей я не одержав і повістки нема. Я залюбки сам купив Вам дечого і вислав би з позначенням вартості посилки, але у мене в цьому місяці дефіцит: обікрали нашого бухгалтера межигірського — чи, вірніше, він пропив утримання службовців Межигір'я за травень і сидить уже в Допрі. Втіхи втім, що він сидить, нема (ніякої), а разом з тим і грошей.

Тепер: Ваше бажання їхати до Харкова — вітаю, бо чекать на Тичину — це швидше почепитись на Тичині. Балакав я з приводу Вас із Лідою Папарук — їй Василь Еллан сказав: «А чого ж він (тобто Мисик) не їде?»

Очевидячки, тільки Ваш приїзд і поставить справу на правдивий ґрунт.

Їдьте — і вони усі «змушені будуть» щось таке Вам зробить. Тому вітаю Ваше бажання і благословляю. Учора Меженко казав, що в зв'язку з українізацією там є великий попит на більш-менш кваліфікованих робітників (українців).

Тепер наостанці скажу за Ваші твори.

Був я в «Новій громаді» — дуже Вас рекомендував, але це ж кооперат[ивний] журнал і місця там для поезії кіт наплакав: сама дурниця. Поети по кілька місяців мусять чекати черги і тому місця вистачає хіба що таким як Рильський, Зеров, Осьмачка, Филипович і крапка.

Краще всього, коли Ви приїдете до Харкова — тоді Ваші виднокруги щодо друку повинні збільшитись.

Бажаю всього найкращого...

Справді, цей лист, хоч і потрапив у Новопавлівку, в комуна ім. Шевченка, але Мисика там уже не застав. Сумнівні й вагання в молодого поета закінчились. Було прийнято рішення: їхати! І він поїхав.

Та спричинилась до цього, як свідчив сам Василь Олександрович, і така подія. Ще

...на початку липня зав. РВНО (він же й зав. РСБ) попередив, що от-от має зайти до нас новий «хазяїн» району, щойно призначений секретар райкому КП(б)У Шевченко. Коли він зайшов — і я впізнав у ньому хлопця, якого я вчора відчитав, коли в сусідньому городі почувся постріл, і я побачив там босого хлопця з закачаними холошами, що саме підбирав між картоплинням підстрелену ворону.

— Чому цей пацан тут сидить, коли у нас партійці ходять без роботи?

У мене вже був телеграфний виклик П. Тичини, і я здав бібліотеку своєму другові, Йосипові Чистиченкові, кочегарові парового млина (з яким ми тоді вкупі вивчали, забираючись на горище, і не докінчили «Философскую пропедевтику» Г. І. Челпанова), і того ж вечора подався пішки на станцію (щось із 12 км), а другого дня ввечері вже був у Харкові.

Звісно, про все це Казка поки що нічого не знав.

Але як же розгортались події далі?

Мисик вирушив назустріч долі.

Уранці, переночувавши в готелі, відчинив не без трепету, двері на Сумській № 11, під вивіскою газет «Вісти» та «Селянська правда». Зайшов у коридор, і на дверях праворуч з написом «Редакція газети «Вісти» побачив білявого чоловіка (Василя Еллана-Блакитного. — *О. Ш.*) в білому пом'ятому костюмі.

— Ви до кого? — доброзичливо запитав він.

— До Павла Григоровича Тичини.

— Це далі, в отой темний куток, там двері ліворуч: там живе Тичина.

Було там справді темно, стояли якісь ящики, мабуть із сміттям.

Намацав двері, стукнув, серце зупинилося: невже зараз побачу автора «Сонячних кларнетів»?

Почувся неясний звук, щось таке, як «прошу». Відчинив. Крихітна кімнатка, залізна койка, столик, стілець —

і скрізь книги, книги, книги: на столі, й на стільці, й на койці... Посеред книг стояв чоловік.

— Ви до Павла Григоровича?

— Так.

— Я його дожидаю, він зараз прийде.

Почулися легенькі швидкі кроки, і увійшов Павло Григорович. Я зразу ж пізнав його смагляве, худорляве обличчя, пенсне.

Вони поговорили про щось.

— А це мій друг Верьовка.

Павло Григорович сказав, що охоче послухає концерт, як буде час.

За хвилину ми вийшли і знов наткнулися на В. Блакитного. Павло Григорович познайомив мене і з редактором «Вістей». Виявилось, що й він друг Павла Григоровича.

На вулиці Верьовка попрощався і пішов угору по Сумській. Ми стали спускатися вниз, через майдан Тевелєва (пізніше — Радянської України, а нині — Площа Конституції. — *О. Ш.*), Павло Григорович зі своїм незмінним — редакторським портфелем.

— Як вам Харків?

Я сказав про те, що мене вразило по приїзді в столицю України.

— Я не знав, що він ще так мало радянський!

— А! Ви НЕП маєте на увазі? Ну, все прийде згодом!

Ідучи від готелю «Південного» через бурхливий, багатолюдний Благовіщенський базар з безліччю приватних крамниць, будочок, кіосків, прилавків, де продавці один перед одним закликали, хапали за рукава, тягли до себе покупців, де п'яні жебраки, сліпі лірники благами милостині, де й пахло, й смерділо всіма дарами садів, полів, річок, я порівнював усе те зі свіжим повітрям свого села, з чистими вулицями, з праведною хліборобською працею в полі.

По дорозі зайшли до Д[ержавного] В[идавництва] У[країни].

Там Павло Григорович залишив мене з Дніпровським, тодішнім головним редактором, а сам пішов далі, до майдану Рози Люксембург, де в колишньому готелі «Асторія» містилася редакція «Червоного шляху»...

З першої ж зустрічі Тичина закарбувався у Мисиковій пам'яті назавше.

Він ходив легко, вдягнутий був у білу толстовку, на голові — кепка. Вираз обличчя в нього — найчастіше зосереджений, заглиблений, і коли хтось до нього озивався, він мовби прокидався. М'який, добренький інтелігент? Ні! Пізніше доводилось бачити, як він хвилювався, запалювався, вибухав.

Пізніше з автором «Сонячних кларнетів» Мисик бачитиметься дуже часто. Разом з ним їздитиме на Кавказ, у Вірменію. А поки що треба було влаштуватися на роботу. І саме цим — за дорученням Павла Григоровича — зайнявся Дніпровський.

Від зустрічі з Тичиною, особливо від його дружньої розмови на ходу, повіяло щирістю, простотою. Таким, як помітив Мисик, був і Верьовка. У хлопця одразу ж зняло ніяковість, і він став почуватися певніше.

— Будете коректором, — сказав Дніпровський. — Нічого складного в цьому немає, справитесь... Квартирю вже маєте?

Дніпровський так і сказав: «квартирю».

— Ще не підшукав, але...

Тичина пропонував Мисикові поки що зупинитись у нього, та хлопець на це не зважився. Ковдру він завбачливо взяв з дому. Розраховуючи десь притулитися, відповів:

— Але місце знайду.

— Шукайте квартиру там, де стріхи плачуть, — порадив Дніпровський. — Удруге Харків не прийме...

Того ж дня Мисик написав листівку Аркадію Васильовичу. Там, де треба було зазначити зворотню адресу, вивів лише одне слово:

«Харків». До того часу, як влаштується остаточно.

Чи влаштується?

...Хоч яким гамірним і метушливим здавалось місто, а вночі затихало й воно. Порожньо стало на вулицях.

Порожньо й темно, як у степовій балочці. Світилися тільки квадрати окремих вікон.

Вийшовши з друкарні, Мисик опинився на пустельному тротуарі. Нагрітий сонцем асфальт ще зберігав тепло.

«Може б, вернутися, перебути серед друкарських верстатів?» — подумав.

Але ноги вже самі ступили кілька кроків.

«Куди ж іти? На Благовіщенський базар, під рундуки та ятки? Ніч тепла... Одначе страшнувано, бо там, на базарі, непевний люд був навіть удень, а вночі...»

Зупинився. Просто перед ним, як гора, звівся в небо темний силует Благовіщенського собору. Роздивляючись його ще завидна, Мисик мимохідь милувався тонкою архітектурою. Всередину не зайшов. От би зараз... Але двері зачинено. На замках і ворота, і хвірточка. Не поспішаючи, Мисик чвалав уздовж низенької металевої огорожі. Потім, роззирнувшись, перескочив через неї.

«Першу ніч, — вирішив, — можна перебути й на сходах...»

За першою була друга і третя... З домашнім ряденцем він приходив сюди тиждень чи два, поки втрапив у студентський гуртожиток. А Благовіщенський базар весь час стояв перед очима: безліч приватних крамничок, будочок, кіосків, прилавків... І звідусіль горлають, хапають за рукава:

— Купіть! Купіть!

Заманюють і силоміць тягнуть до себе покупців. То тут, то там чути й жалібне:

— Дайте! Дайте, не минайте! Пожалійте сироту. Згляньтесь на каліку.

Навіть гугнява пісня:

Солнце всхо-о-дить и захо-о-дит,
А в тюрме-е моей темно-о-о...

Це п'яні жебраки, сліпі лірники благають милостині. Пахощі й сморід. Блиск і бруд... Знову й знову хлопець

порівнював те все зі свіжим повітрям своєї степової Новопавлівки, з праведною хліборобською працею в полі... Хоч не тільки в полі. Такого там не доводилось бачити навіть на базарі. Новопавлівський базар був для селянина радше святом. А ще його, завзятого рибалку, вабила степова глушина, шелест очерету в затишних лунких плесах, кивання куниць (мітел на комиші), сонячно-золотий відблиск красноперки, що, бува, завернеться проти сонця під водою, голос надбережної пуночки в неозорих заростях шипшини. Дуже хотілося побачити водяних курочок, що рідко показувались на чистій воді. Він бачив їх близько тільки один раз, коли сидів у комиші з вудкою далеко від Новопавлівки в літній вітряний день і дивився, як плюскає хвиля на загорнуте вітром латаття, як хвилюються білі скатертини хмар на воді, і думав про таємниці степових річок, їх незайманість... Раптом із рідкого комишу, метрів за п'ятдесят, впливля вода курочка. За нею — ще дві. Сторожко оглядались... Вони здалися Мисику чорними, і було в них щось незвичайне; на хвилину йому примарилось, ніби він бачить їх уві сні. Він, мабуть, ворухнувся від несподіванки — і курочки одразу щезли, мов розтанули в повітрі... Хлопець і досі не був певен, чи справді бачив їх, чи, може, вони приверзлись йому. Тоді, щоб переконатися, він покинув вудку і швидко пішов попід греблею, спотикаючись у густій траві, — хотів краще розгледіти їх поряд. Але так і не зустрів більше. Птахи боялись людини у глухий час між сінокосом і жнивами...

Згадуючи це, Мисик вагався, зважував... А може, на селі, в комуні, він принесе більше користі, ніж тут, у місті, працюючи коректором? Це був мимовільний — хоч і в думках — «поворот» додому, в степи, наслідок розчарування містом...

Уже на схилі своїх літ Василь Олександрович писав:

...Велике місто мене відштовхувало, я думав про незаймані степові річки і таких самих незайманых людей, у

студентському гуртожитку, де я жив тимчасово (студенти роз'їхались на канікули), знемагаючи в боротьбі з блощицями, яких я доти не бачив, мені іноді давали листи з села, з комуни ім. Шевченка, і я думав, якби мені повернутися у комуну, і мені мерещилися зорі, що заглядали на веранду райсільбуду, де читачі бібліотеки (де я працював), новітні хлібороби, зібралися, щоб покласти початок комуни. Крім того, я ніяк не міг звикнути ходити влітку у ботинках (дома все літо, до самих холодів, ходив босий), ноги мої нудьгували за травою і землею, і це було, мабуть, найтяжче тоді для мене, бо я з нетерпінням ждав неділі, щоб піти босяка за місто.

Щоб вийти в лісопарк, треба було перейти через благбаз (Благовіщенський базар. — *О. Ш.*) і Сумську вулицю, і я їх старався обминути якнайшвидше, а надто Сумську, де боявся зустрітись із Дніпровським, Панчем, Тичиною, єдиними людьми, яких я знав тоді в Харкові і перед якими мені не хотілося показатися босоніж. Я виходив рано, поки асфальт був ще не гарячий. Виходив за місто, углибав у ліс, виходив на той бік лісу, де в долині — над річкою! — було село (очевидно, йдеться про Данилівку, що тепер стала передмістям. — *О. Ш.*). Селом я йшов сміливо, горнучи босими ногами гарячий пісок, і ніхто не звертав на мене уваги. Понад дворами росли такі самі колючки, як у моєму селі, під густою дерезою кублились кури, у дворах співали півні, у холодку від хлівів, просто на вулиці, на домотканих ряднинах, ськались баби. У мене одлягло од душі, світ мені підіймався вгору, я був щасливий, забував про голод, що вже кілька днів дошкуляв мені (тоді за вірші ще не платили, і я не знав, що на роботі можна було попросити аванс) і старався напасти очі сценами сільського звичного життя на цілий тиждень уперед.

Але села мені було мало. Ще до обіду було неблизько, і я виходив на той бік села, і пішов просто полем, не спускаючи з ока річку (йдеться про річку Харків. — *О. Ш.*), що вилася ліворуч під лісистою горою. Річка в селі мені не сподобалась, вона була маловодна, загиджена качками, гусьми, свиньми, береги були болотяні, важко було одмити ноги від липкого мокрого мулу. Поле було теж не зовсім схоже на степ (надто близько був обрій, ніби весь час стежив за тобою, збивали з толку шестикрилі присадкуваті

млини в долині, де відкривався степ, та й сіл тут було рясніше, ніж у моєму краю). Я довго йшов полем, не заходячи у луки, зберігаючи радість нової зустрічі з річкою надалі, коли береги її стануть справді дикими. Село, що маячило переді мною з двома вітряками на узвишші, почало відходити праворуч, відпливати з мого напрямку і спустилось кінець-кінцем за невисоку гору з рідкими деревами, зате ліворуч відкрилася картина, од якої у мене щось сколихнулось усередині. Ліс урвався, передо мною блакитнів високий голий кряж, і з нього спадав глибокий розгільчастий яр, і дикою глиняною гарячою пусткою повіяло від нього. Я вже бачив на його пагорбах і обсувах плями синяку і буркуну, і глибоку тінь під лівим боком, куди не досягало сонце. Внизу, де яр доходив до ріки глибокою балкою, яскраво руділа круча з темним шаром чорнозему зверху. А під кручею кланялися у різні боки очеретяні куниці. Я пішов навпростець через чорну, прохолодну лугову траву, глибоко вдихаючи вогкувате повітря, і почував себе так, як почували, мабуть, стародавні племена, наближаючись до своєї землі обітованої.

Спустився до води, помив ноги з рибальської кладочки в густому очереті, послухав лункий голосок очеретянки... Місцина нагадувала ту, де я бачив колись водяних курочок. Я ліг на живіт у траву біля куца шипшини, що вже червоніла, і став дивитись на воду крізь вершечки очерету. Сонце припікало в спину, тільки голова була в холодку. Раптом я побачив курочок, що випливали з очерету на чисту воду. Одна, друга, третя, четверта... Скільки їх тут є? Все плесо зарябіло ними. Я поліз у траву до води, щоб роздивитись на них зблизька, а курочок усе більшало, і вони зовсім не боялись мене, і я звівся й пішов до води, і вони почали наближатись до берега, і мені стало жаль, що я не захватив з дому хліба. І раптом хтось узяв мене за плече, і я прокинувся.

Переді мною стояв високий плечистий чоловік у плисовій куртці і високих мисливських чоботях.

— Звідки, хлопче?

Я підвівся.

— Новопавлівки.

— З якої Новопавлівки? Гаррі, чи знаєш Новопавлівку? — крикнув він кудись за куц шипшини.

Почувся ситий голос людини, яка, видно, саме збирається проковтнути щось.

— Яка там ще Новопавлівка? Нема тут ніякої Новопавлівки.

— Вибачте, — сказав я. — Я з Харкова.

— От і добре, — сказав високий, поблажливо усміхаючись. — У нас є пропозиція, вигідна для вас. Ху, жарко! — він почав витирати лоба і шию хусткою. — А де ж ваше взуття?

— Я босий, — відповів я запнувшись. — А навіщо вам?

— Справді, навіщо? — сам себе запитав він. — Нам сьогодні пощастило, ми набили цілу купу качок. Хочете подивитися?

Він повів мене за кущ. Там сидів кругловидий повний чоловічок у якихось чудних чоботях-ботфортах. Він нагадав мені ілюстрацію до хронік Шекспіра. Чоловічок повільно жував, запиваючи з фляги. Він вказав очима на місце навпроти себе.

— Може, маестро закусить з нами?

— А чого ж? — сказав високий. — Але хай він спершу огляне наші трофеї.

Збоку в траві лежали забиті качки, обліплені засохлою кров'ю. Все було дико звічене: шиї скручені, переплутані з чистенькими лапками, що так недавно бовтались у чистій степовій водичці, чорні бусинки очей затягнуті поволокою, блискуче пір'я, що недавно ще бриніло на вітрі, зім'яте і закривавлене. Я ніколи не бачив укупі стільки мертвих качок.

— Смію запитати, — запитав артист (мабуть, то був артист), намащуючи ікрою скибочку франдзолі. — Навіщо молодому чоловікові твої качки?

Високий відповів дратливо:

— Ти ж їх не понесеш, правда?

— Вони мені так потрібні, як і тобі! Що, тобі їсти нічого? Директор такого магазину — і раптом...

— Не кажи директор, Гаррі. Тут питання престижу.

Артист відкусив од бутерброда, проживав, зібрав за одну щоку. — Який ти дурень, друже мій! Престижу? Чи не мисливського часом?

— Авжеж.

— Якби не Охрім, то у тебе чи була б хоч одна качка? Ти хочеш присвоїти собі чужу славу? Носити на ветхому руб'ї яскраву латку, та ще й крадену?

— Годі тобі дотекувати, мене вже нудить од твоїх дотепів.

— Але не кидать же їх напризволяще?

— А я б викинув їх к дідьку!

Артист зробив різкий рух рукою з виставленим великим пальцем кудись собі за плече.

— Це ти... Тебе ж цікавить більше випивка на лоні природи та дівчатка.

— А тебе що цікавить? Бачили такого?

І він подивився на мене.

Очі в нього були маленькі, каламутні. Він був напідпитку.

— Не спіши, Іполите... А якби ми взяли з собою дівчаток, то і ти б, я думаю, не пошкодував. Можна було б на лоні природи...

Ні, я не міг більше слухати їх. Мені було сімнадцять, і я вперше приїхав у місто, де вирував неп, і в мене в голові ясно стояли всі рядки «Комуністичного Маніфесту», і я був під настроєм учорашнього листа з комуни і тих водяних курочок, що так весело підпливали до берега, мені назустріч.

— Чого вам треба? — грубо запитав я.

— Ми вам пропонуємо, — чемно сказав високий, — добру плату, якщо ви донесете нам до села оцих качок. А в селі ми наймемо візника.

— П'ятдесят копійок, згода?

У мене піднялась у душі ненависть до оцих ситих, байдужих людей, що без потреби знівечили стільки прекрасної птиці, дорогої і рідної в наших місцях, од якої так весело ставало на річках і озерах... І водяні курочки не сміли показатися з очерету, бо ці гулящі, ситі, випечені люди великого міста потребували розваг, і шукали їх у вбивстві й спустошенні. У березі валялися пом'яті газети, консервна банка плавала в очереті, недокурки рябіли у траві навколо просланої скатертини. Не тільки їхня мова, один вигляд їхньої ображав цей тихий закуток природи, яка любить тільки людину праці, хлібороба і робітника, що розуміють і бережуть її.

Я обернувся й пішов геть.

— Що з ним? — запитав артист.

— У всякого босяка тепер гонор є, хіба ти не знаєш?! — ліниво відповів великий і сплюнув.

Нижче по річці я знайшов брід і перебрався на другий берег, пішов лісом, прямуючи на Харків. Я довго блукав у лісі і тільки надвечір вийшов на узлісся, побачив звідти далеко внизу червоні вагончики, що котились із півночі, мабуть, до Харкова. Недалеко від залізниці по-вечірньому поблискувала ще одна річка (Лопань. — *О. III.*). Але мене вже не тягло до річки. Мені було холодно й невітно²³. Боліли ноги, особливо пекли подряпані в ожині литки...

Цей епізод із качками, здається, був для Мисика вирішальним. Він тут-таки надіслав Аркадію Васильовичу другу листівку. Вже зовсім протилежного змісту. Так, він повертався додому.

А 13 вересня Казка відповів йому з Києва в Новопавлівку:

Дійсно, Василю, Ви мене здивували своєю першою листівкою із Харкова, а другою Ви мене вже ошелешили, і я сказав з переконанням: Мисик знайшов себе, і я *знайшов Мисика...*

Сталось те, що сталось і чого я сподівався і про що я писав рік назад, але писав дружньо — натяками. (Пам'ятаєте? «Зосередковуйтеся, зміцнюйтесь — бо тільки одійдете-вийдете з-під стріхи — як налетять вихори, навіть орлани і захитають ясні колони храму Вашого Духа. Влада степів — влада смутку гарного вечора, неньчина влада; влада города — часами приємна, часами жорстока влада темної Ночі?» — *О. III.*) Тепер скажу, що знову я Вас знайшов, бо, повторюю, Ви знайшли себе. Ви перетворились на самого себе, а цілий рік Ви перетворювались на щось інше. Тепер я бачу, Ви струснули з себе оте щось інше, що мене від Вас відчувувало, через те, що воно було в великій мірі штучним. Ваш «поворот» в степи — це все їдно, що «бегство Толстого из Ясной Поляны». І скажу, що я вже не сподівався на такий «поворот». Цілий рік — чи й два! — Ви стремі-

²³ Тобто незатишно.

ли, а за місяць перерішили. Ну, і що ж — «на всякім місці владичестві його» і людина *скрізь* може і повинна бути *людиною*. Зараз в моїй уяві постала дорога для мене постать мого батька, який ніколи нічим себе не схибив і від цього його життя розтопилося в космосі як чиста вранішня росина: кращого я ні собі, ні іншим не можу побажати.

Ясно, що людина повинна зважувати, де вона може бути більше корисною, але — *не відтинаючи собі ні ноги, ні голови, ні руки*.

Нащо робити себе калікою?

І ось Ви не покалічилися і я дуже радий, тим паче, що Ви молодий і легко могли зробити над собою «вівісекцію», як і багато роблять. Але Ваше здорове нутро перемогло і — їй же бо! — я вірю в вільний, безмежний степовий простір, у запашний вітер степових далечів, які можуть навіть міцні думки і здорові, кріпкі, мов добрий старий мед, бажання.

Треба завжди рости із середини.

Порівняймо це місце з настановами Григорія Сковороди.

Ти ще не блаженний, якщо поза собою шукаєш якихось благ. Збери свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зростає і твій дім і сусідські. Всередині тебе є та основа, яку Плутарх називає джерелом спокою: намагайся це джерело очистити, черпаючи не з свинячих калюж, а з священних книг святих людей. Хай не захоплює тебе юрба, що по морях і суші женеться за скороминущим, але, перебуваючи в своєму домі, дивись, що робиться поганого і доброго. Чим тобі допоможе скіпетр, або палац, або золото, якщо ти загубиш і вб'єш найціннішу душу свою, тобто самого себе? Хіба не з хвороб душі народжуються і тілесні хвороби?

З листа Аркадія Казки:

«Ну, і буде. Оце — у Києві. У тов. Ліди (Папарук. — О. Ш.). Пішла на посаду...».

Ліда Петрівна працювала в бібліотеці, розташованій у цоколі цього ж будинку. Залишившись наодинці з собою, Аркадій Васильович натхненно писав далі.

...Вікно розчинено, і у вікно щось гомонить «енгармонічний» Київ. А я сиджу за тим самим Павлусевим столом, що і завше, — тільки в другій, суміжній кімнаті! — і пишу це, а на столі звичайний «Павловий» гамір з книжок. Це тов. Ліда обтяжена бібліотечною працею і тому стіл зробився схожим на Павлусів. А з стіни дивиться «Гарт» (зняток), а обабіч «Гарту» — два горельєфи: Маркс бородатий праворуч, а Шевченко — ліворуч.

Учора з т. Лідєю і київським музичним керівником («Більшовика») Футорянським (він же і не знаний покіль що композитор український) ходили на співанку РУХу (революційного українського хору). Слухали — диригування Левицького. У мене скоро починається навчальний рік: лекції, лекції, лекції — щоденна невпинна праця. У Межигір'ї був улітку дім відпочинку робітосу, на від'їзді улаштували вечірку, де і я брав участь (був запрошений) у літературній і вокальній частині, з деяким успіхом: Левицький хвалив мій голос. Написав, між иншого, для їх живої газети гротескну, веселу поему «Межигіріаду», що прийшлася до вподоби присутнім, хоч я її написав жартома. А от друга поема, що розпочав літом (24 червня 1924 року в селі Нових Петрівцях. — *О. Ш.*), — з епіграфом Міцкевича «Kraj lat dziecinnych» — замерзла на середині і не знаю, коли я візьмусь добудовувать «Ворота» — це її офіційна назва...

Звичайно, дуже шкода, що розпочатий твір Аркадію Казці так і не вдалося закінчити. Це справді вартісна річ. З яким епічним розмахом та енциклопедичною точністю найдрібніших деталей змальовано в поемі стару, як світ, селянську садибу! Наводимо уривок.

ВОРОТА

Старі. Суворі. З дахом. Хитро померезані.
Угрузли в землю глибоко дубові шули.
Будова свідчить: ось повинні б бути з вежами,
Та... будівничі начебто про те забули.

Обабіч — хвіртка. Ні, властиво, тільки з одного,
Бо друга — натяк лиш симетрії: глухая,

Але крізь першу не бува гостей і жодного,
Про кого клямка з дзеньком не упереджає.

А посередині — між шулами дубовими
В залізних п'ятках ходять половинки
Воріт цяцькованих... Були колись-то новими,
Та в мох зелений (і жовтавий) вбрались ниньки.

На даху вже й трава під легіт коливається
Між моху, що закрив зубчасті візерунки.
Про щось журливе чуло мовить намагається
Трава — тендітні, ніжні, зелененькі струнки.

Паркан, оббігши круг садиб низеньким,
Стає біля воріт аж надто височенним
(Мовляв: минайте двір оцей, лихіі воріженьки!)
А над парканом — пр : курганом здоровенним

У небо клуні дах, порс слий мохом, з дірками;
Крізь дірки крокви видно, прадідівські, дужі;
На мшищі смарагдовім сяють квітки зірками,
Й осокорець між них росте — стрункий, байдужий.

Ось гомінкіі ластівки із клуні шуть(!) нули
І чорними заграли в небі блискавками —
Там — над городом, за двором, де з грюком вгрузнули
Колись «від білих» дві «свині»²⁴ поривши ями.

Це знає й велет-осоко́р, — оцей, зникаючий
Гіллям могутнім в сяйві сонця і блакиті
Й легку синяву тінь від себе вниз скидаючий —
Мабуть, щоб ще вільніш у глиб небес стреміти.

Й ховаються у тінь його: паркан з воротами,
Муріг двора, до клуні стежка (а на ній пісочок!) —
На муріжку спить ночі зморений клопóтами
Старий пес Жук — його голубить холодочок.

---

²⁴ Дві «свині» — так глузливо названо тлусті на вигляд артилерійські снаряди.

А тінь через весь двір сяга за тин, де чашами
 Поломеніють пишно квіти гарбузині...
 Ось так вогнисто квітнуть дивними міражами
 В зболілім серці любі спогади дитинні.

У цих «любих спогадах» все міцне й надійне. Вибу-
 дуване, здається, навіки...

Пишіть мені, Василю, про своє життя-буття, — просив
 далі в листі Аркадій Казка. — Які зміни в Павлівці? Вітай-
 те, як побачите, мою куму Марфу Скрипник і Якова Гри-
 горовича — скажіть... Ну, вітайте їх. Капустенок також. Я
 трошки свиня і щодо Капустенок, і щодо Скрипників — бо
 їм я обіцяв написати. Може, якось зберуся їм написати.

Всього найкращого, мужній Василю. Вітайте Ваших
 сестер, маму і батька — якщо, звичайно, їм буде цікаве мое
 вітання...

Біжу, Київ кличе. Та й хороший же він! — особливо во-
 сени.

За весь 1924 рік збереглося лише три листи Казки до
 Мисика.

Чи не замало це?

Звичайно, дуже мало. Посудіть самі: від 13 вересня аж
 до 13 січня наступного, 1925, року — жодної вісточки.

Як жив тоді Аркадій Васильович? Що робив?

Скористаємось паузою, щоб навести його лист до Ти-
 чини. Цей лист від 10 листопада 1924 року допоможе
 нам дуже точно уявити не тільки побутові подробиці, а
 й почування людини, яка жила тривогами свого неспо-
 кійного часу.

Дякую, Павлусь, за твій поштовий дарунок мені — і
 Пантеону людського Слова. Це — не поетицькі рум'яна і
 не лицемірство. Останнього у моїй вдачі немає. А дійсно,
 багато річей збірки «Віт[ер] з Ук[раїни]» виблискують кла-
 сичною довершеністю та дозрілістю.

А з-поміж цих єсть і справді шедеври («Осінь», «Плач
 Ярославни», співуча «Фуга», «Клеон і Діодот», «В косміч-

ному оркестрі»). «Класичність» вживаю не в смислі приєднання тебе до неокласиків, яких, справедливо зазначив Якубський, немає, а в смислі іменно довершеності, яка властива всім найкращим творам різних царин ВЕЛИКОЇ ШТУКИ, що перемагає час.

...і недаремно до тебе у збірку заблудилися гекзаметри.

А втім —

я не вважаю себе критиком, не люблю цього ремесла хірурга і — частіш — костолома. Я — споживаю. Інколи — навмисно, примружую очі і п'ю: тяжко, бач, найти коштовне вино, яке б можна було пити з розкритими очима, завше доводиться СЕБЕ ТРОШКИ обдурювати, УПЕВНЯТЬ себе.

І ось ПРОЗОРИСТЮ твоєї збірки я милувався.

Ти — як ніхто з сучасників — натрапив на найглибші джерела української мови, і тому вона така у тебе ПЕРВИСНОЧИСТА.

Звичайно, вся ця моя балаканина тебе мало задовольнить — я ж, бач, нічого не сказав про ІДЕОЛОГІЮ. Але ти про це добре наслушаєшся із поточної преси.

Крім того, поети — діти свого часу, і тому при широті нового діапазону — ти не можеш не бути у центрі сучасності. Єсть тільки поети, творчість яких ПЕРЕЇХАЛО грузовиком ідеології, і тому всі твори їх викручені, викривлені. Ти спасся — добре напружившись. Це зберігло гармонійну врівноваженість твоїх творів (бездоганна форма і сучасний зміст). Хоч і в тебе в одному — прекрасний твір! — *місті воно виткнулось* («Гола ідеологія»): «Надходить літо»²⁵. Я живу 12 верст від Куренівки — а думок не тільки у дідів, і у молоді немає про артезіанський та електрифікацію. Тобто агітація єсть — але вона блискавка в чорних хмарах селянського сумніву.

А тепер за себе. Я зараз, голубе, як риба на льоду. РИБА — НА ЛЬОДУ. (Беру твою пунктуацію.) І не знаю —

²⁵ Казка мав на увазі рядки:

Електрику сусідне провело.

Пора б і нам? Хитає головою дід.

Скрипить за хатою колодязь.

Дзвін

Тремтить і труситься, от-от впаде.

Артезіанський буде в нас, не пропадем!

Хитає головою дід.

що з цього вийде. Бач, нам погано почали виплачувати утримання: уже 2 місяці, як я не одержую утримання (дружина теж). Угроз у довги. А до всього оце сповістили про скорочення в Межигірському технікумі українознавства. Це — мінус 4 червінці у моєму бюджеті щомісяця. Боргів на 80 карб[ованців]. Коли б виплатили утримання, то якось би виплатив за 2–3 місяці. А тут мама пише: дай поміч — голодна, невдягнена, напівхвора, немічна. А тут сестра (Єфросинія. Див. світлини, вміщені в цій книжці. — *О. Ш.*) пише: Лена застрелилась у Чернігові. Оце так, голубе, погружаюсь... у НЕБИТІЄ. Тобто це невдалий викрут: Битіє — битієм. Тільки хіба трохи потребує терпіння, і все. Та ось я б хотів запитати (хоч це безнадійна річ!): якось ти восени казав: «Пришли матер'ял, може, удасться, видати книжку». Ось я й питаю, голубчику Павлусю: чи не можна б спробувати надіслати матер'ял? Напиши про це. А може, на чоботи зароблю.

Іронізувати над собою ця сильна людина, звичайно ж, уміла. Не від скепсису, а від реальної оцінки свого нелегкого становища. Трагічна смерть сестри особливо подіяла на вразливу натуру Аркадія Васильовича. Хоч не тільки на нього. Через шістдесят років нам пощастило натрапити на щоденниковий запис про ту сумну подію. Зроблено запис рукою іншої сестри Аркадія Казки — Єфросинії. Характерно, що він — у формі вірша. Мабуть, саме в такий спосіб авторці, яка зовсім не претендувала на публікацію, найлегше було виливати свою тугу і плач. Вірш чималий, і в ньому докладно (хай і невишуканими, простими засобами) описано, як рідня одержала телеграму про ту страшну подію... Саме їй, Єфросинії, довелося везти покійницю з Чернігова в Седнів... «Де краса твоя? Де веселість?» Холодний труп сестри, підтримуваний руками Єфросинії, здригався й «підскакував на возі, як живий». Добре, що хоч їхали «безлюдним полем». *Споночіло. З «неба дивились байду-жі зірки...»*²⁶.

²⁶ У щоденнику, між іншим, є вірш Єфросинії на смерть батька, Василя Казки, який умів і церковним хором керувати, і

Не припускаємо, що навіть у той тяжкий час зв'язок учня з учителем уривався. Ні, він не міг урватись. Якщо й виникали затримки, то лише на два місяці — не більше. Це добре видно й зі змісту листа, який Аркадій Васильович надіслав Мисикові 13 січня (на адресу Павла Тичини). Лист як завжди написано експресивно, просто з київської пошти, під безпосереднім враженням від буденних учительських турбот.

Приїхав по реквізит із Нових Петрівців. Завтра п'єса «Красний шквал», в якій я граю роллю «Степы» — революціонера-одчайдушника. Сьогодні треба, забравши реквізит, устигнуть на генеральну репетицію, бо, окрім ролі, я ще й режисер цієї п'єси. Ось десь секретар ком'ячейки з нашим шефом мотаються за реквізитом, а я використовую час на листування — благо, наш шеф (авто-ремонтні майстерні) — в суміжному з поштою дворі, що дуже зручно...

чоботи шити, а походив з роду козаків. Закінчується зошит 21 серпня 1941 року записом про Велику Вітчизняну війну. І теж віршем Єфросинії — «Чернігів»:

О любий Чернігів,
Що стало з тобою?
Тільки куча каміння
В твоєму центрі лежить.
Цілих будинків немає,
Тільки скрізь визирає
Обгоріла стіна —
От тобі й на!
Годину тому, як радіо грало,
Як життя клекотало, —
І враз тривога,
І піднялися крики людей.
Куди тікали,
Самі не знали,
Бо літаків туча
Над тобою нависла
І сипались бомби,
Так, наче як дощ,
Запалювальні або фугасні

Тут вірний собі Казка урвав писати листа чорним чорнилом і почав фіолетовим олівцем, пояснивши цю оказію в такий спосіб: ручку, мовляв, передав сусідці — за кордон щось пише...

Далі йшлося по суті Мисикових запитань.

По-перше, листи я Вам, Василю, написав давно і мав благий намір щось переписати із своїх річей, а тоді і вислати — та за роботою, цілих 2 місяці не був у Києві.

І ось зразу Ваших два листи і книжка. (Йшлося про рукопис майбутньої книжки. — *О. Ш.*) Спершу дякую. А потім і оцінюю. Між іншого. Вашу збілочку перечитав я при доволі цікавій обстановці. Ночував я у Ліди Папарук. Туди прийшов і Осьмачка, з якими ми добре вже заприятелювались. Якраз у студії Леонтовича (поруч) був вечір. Концерт студії для гостей із Москви — відомого композитора і теоретика Яворського та його курсантів. Співав хор під орудою Верьовки (нашого з Павлом товариша дитинячих літ). Співали, між іншого, і на мої слова романс-соло: «Згає день...» (тріолет) — композитора Верьовки. Грав і Явор-

---

Падали з літаків такі страшні!
 І кругом без тями
 Усе палили.
 Тут сотні будинків
 Рушились, горіли.
 І вулиці центру
 Камінням укрили.
 Стовпи повалені,
 Вулиці проволокою затягнуті,
 Бачить тебе просто жах.
 Жахлива картина,
 Жахлива, страшна,
 Горів ти, бідний,
 Горів щодня...

Як бачимо, власне горе — смерть сестри, а потім батька — і всенародне — Велику Вітчизняну війну — авторка щоденника сприймала як своє, особисте горе. (Ці записи й творилися внаслідок її душевних потрясінь.) Інакше просто не могло бути в сім'ї, про яку ведемо тут мову.

ський, але його гра здалась мені трохи сухою. Верьовка познайомив мене з ним після концерта.

І ось із концерта ми з Осьмачкою вирішили удвох заночувати у Ліди. Багато балакали. Згадували і за Вас. Коли лягали (удвох на одному ліжку) спати, я вирішив прочитати збірку. Ліда і мати її спали, і я тому читав Осьмаччі шепотом. Як мені, так і Осьмачці деякі з поезій дуже подобались, як от «У степах-1», «Штовхнув мене вітер...», «Харків», «Танкова». От і все. А Ваш «Ніч, вітер та сон» як по силі експресії, ліризму нічим не менше хороших або й кращих річей Тичини.

Продовжувався лист простим олівцем з поясненням у дусі Аркадія Казки.

На цьому перебив шеф нашого села секретар парт'ячейки Миронов і пові мене в ресторан обідать.

Питаєте, чи не почувався у Вас Тичина? Почувається ще трохи, але *уже не тхне*. Навіть найсильніша Ваша річ «Ніч, вітер та сон» чимсь нагадує Тичину — може, властивою одному Тичині прозорістю і чистотою ліризму і малюнку? Може, наївною трагічністю? У всякім разі все ж таки в цій річі почувався *сильна і впевнена рука майстра* — і я побажав би, аби час побільше витрушував з-під Вашої руки таких перлин.

Бачу, що Тичина пішов Вам тільки на користь. Від його безпосереднього впливу Ви виходите і вийдете. Це ж, що зараз є, не можемо назвати наслідуванням, тобто мінусом, а органічним перетворенням нашого кращого поета. Проте у збірці є деякі слабі річі (що зауважив і Осьмачка). Це те, що, нам так гадається, Вами написано «на тему»: «День сутеніє» — найбільш приходить на пам'ять. Цю річ, можна ще, я гадав би, із збірки викинути (вони можуть видрукуватись в укр[аїнських] жіночих журналах — це не образа для жіночого руху). Те, що може бути у бойовому журналі, часом буде зайвим у збірці (це — до «День сутеніє»).

Отож я гадаю, що такі річі заміню іншими Вашими річами, що маються у мене. Я можу порадитись за це з іншими «спеціалістами» Київ — на Вашу користь.

Питав я Осьмачку за видання. Він каже, що у Києві видавництва тугі на гроші, а що видать (він каже) вони візьмуться.

Слідуючу подорож до Києва я присвячу розшуку підходящого видавництва, вислухання компетентних людей.

Тичина уже в Берліні. Написав мені коротенького листа — видимо, дуже був заклопотаний від'їздом — він буде в Парижі, в Лондоні, а тоді поїде в Америку.

Біжу, бо треба поспішати...

Наступний лист від 25 лютого з села Новопетрівці — дуже характерний своєю сповідальністю. Педагогічна робота все більше й більше виснажувала Казку. Натомість відчувалося, що на літературну працю часу зовсім не стає. І це починало пригнічувати.

Втім, як помітив ще Василь Олександрович, Казка сам завалював себе роботою, головним чином тією, що виконується на громадських засадах, щедро віддаючи свої сили й час, які можна було використати на здійснення власних задумів. Тепер йому справді ніколи було й листа учневі написати.

Ну, що ж, Василю!

Гадаю, що вже Ви одержали листа від Зерова, а від мене знову прикра мовчанка. Сталось так, що був у Києві, але — хай воно сказиться! — розійшлись гроші і лист, якого я мав надіслати, так і залишився не відісланим.

Був якось у Осьмачки. Він уже живе з дружиною. Раніш якось він просив мене, аби я його познайомив з моєю творчістю, і ось я дещо захопив з собою. Читав. Він мені читав свого нового і сильного вірша «Не можу!..». «Новорічний вірш» — напружений до послідньої міри. Так що мої вироби мені самому здались солодкими і блідими — особливо після його соковитої, яскравообразної мови. Та що ж, — мусив...

Ні, він був автором зовсім не заздрісним, щиро радів за товариша, але усвідомлення свого безкрилля — бо не працював серйозно, як слід — діяло на нього вельми гнітюче.

Дещо з моїх річей йому сподобалось і, між иншим, моя філософічна «Дорога». На другий день я поспішив опівдні вже додому. Ну, і своїм звичаєм, спинявся біля вітрин, як справжній пролетар, *читав тільки заголовки книжок...* (підкреслення наше — *О. Ш.*). Оце мого й читання. Прийду до Києва, пройду повз магазини, почитаю назви, помилуюсь на обкладинки, помрію над змістом, иншу книжку і покохаю, назву «своєю» (у думках) і з тим — піду. А велична ріка Слова плине і плине мимо...

Така вже моя — чи наша? — доля.

Ось за таким ділом уздрів мене Зеров, що поспішав до Меженка (і ще, мабуть, кудись). Я почув на собі чийсь погляд. Повертаюсь — Зеров. Я нагнав. Розбалакались. Я — про Вас. Кажу:

— Мисик хоче пустить книжку, та Харків щось пручається... Ви тут знаєте всі ходи і виходи: чи не взяв би хто з видавців пустить у світ Мисика?

І передав йому для ознайомлення ту книжку, що Ви мені надіслали.

Він висловив кілька слів приязні до Вашої творчості. Я розказав йому, як Харків береться Вас «індустріялізувати»... Поскаржився йому, як Пилипенко в збірникові «З Леніним проти Бога» знівечив, згвалтував і зганьбив мого «Межигірського Спаса», а саме видер тельбухи (середину) Спаса і повісив на кілочку своєї агітзбірки, виявивши класичний приклад несмаку і варварства.

Зеров погодився зі мною щодо кваліфікації здібностей харківського «метра». Запрошував мене до себе. Обіцяв мені показати нову «Антологію укр[аїнської] поезії», що він готує до друку. Так що так чи інакше, а вже Ваш матер'ял він, безперечно, скористає. Що ж до Вашої збірки — я цілком доручив йому.

Оце на днях маю бути в Києві і остаточно узнаю, як справа з Вашою збіркою. Він узяв у мене Вашу адресу і обіцяв мені Вам написати. Я ж йому пообіцяв принести мисиківських широких і лагідних степових пейзажів (з Вашого минулого). Балакали ми з ним «на лету». Він розчинив портфеля — аби написати мені адресу — і, між иншим, очевидячки, знаючи мої симпатії, промовив:

— Ось Вільє-де-Ліль-Адан, а ось поруч — Овідій...

(В оригіналах.)

Попрощались. Я пообіцяв йому принести і свій матеріал. І ось це було, здається, 3 чи 4 лютого, а зараз уже 25-те, і я не мав змоги змотатись до Києва, хоч це можна зробити за один день: утром піти, а вечером повернутись.

Може, вже й Тичина повернувся із-за кордону. Брат його, Євгеній, казав мені у Ліди Папарук, що він мав скоро повернутись. З його братом я не бачивсь років з 15-ть! А я за щоденною учительською працею нічого не бачу. Загруз — морально (не читаю — ніколи) і матер'яльно. Заборгувався. Межигірський технікум не виплатив ні лекційних за місяць жовтень, ні ліквідаційних (скоротили у Харкові українство), ні заборгованості... Клята бюрократія розплодилася у центрі та й не в центрі. Плутає радянське право і закони. І коли вже компартія струсне і розчавить цих паразитів, що розплодились на державному тілі. Бре-шуть нові «пани» — почім здря! Крутять і бре-шуть, бре-шуть і крутять. Шутка технікумові просидіти три місяці цілком без грошей! А вони у «кота і мишки» ще й досі граються: «Знять із державного бюджету! Потім: посадить на державний бюджет» і так без кінця. Добре, що я, ґрунтовно, осівся на селі — так, неначе знав...

Після деякої перерви лист продовжено олівцем.

...і ось дописую сьогодні, 25 лютого 25 р. — у Гостомелі, куди прийшов учителем за утриманням. Оце йшов со-сновим гаєм і вірша написав «Великдень» — 10 верст гаєм! Пеньків доволі: ідеш, обдумуєш, нахилився над пеньком — занотуєш і дальше: легко, навіть приємно. Роботи — до сказу: починаю твори і замерзаю. Поема «Ворота» з літа жде закінчення, поема «Стежечка» — з Різдва.

Отаке-то!

Пишіть, голубе мій. Пишіть, серденько, і не сердьтесь на мене.

Буду ось-ось у Зерова — напишу...

Учора у «Пролет[арській] правді» читав про повернення Тичини з-за кордону. Може, побачусь, як буде він у Києві — то і Вам розкажу.

А перед цим, 11 лютого, Аркадій Васильович звідом-ляв Тичині.

Пишу наспіх на пошті (в Києві. — *О. Ш.*), десь чекає Г[анна] П[авлівна], а дома Левко — вони тебе вітають.

Були з Г[анною] П[авлівною] у Ліди оце два дні. Ліда розказувала за твою мандрівку: сподівався я, що тебе вона обпалить вражіннями — аж, почуваю: «мы сами с усами», Європа вельми тебе не здивувала, тільки Лувр пристрелив сьайвом.

Пересилаю дещо з своїх річей на весняний сезон. Пиши, як буде час. Зараз думаю готувати збірку з сентиментальною назвою: «Розірване намисто» — перешлю, а може, Харків і «розірве» розірване...

Всього крацюго, Павлусь. Гони від себе тугу...

Туга в Тичини? Заваленого безнастанною працею, віршами...

Ось він, контрапункт... Хто і коли зможе до кінця збагнути глибину прихованої тичининської туги? Адже з часом — тільки з часом! — у незглибному космічному вимірі його поетичної душі, матеріалізованої в десятки книг і сотні віршів, стали помітні — принаймні для сучасників — гігантські «чорні дірки» з викривленим, нереальним світом. Аркадій Васильович зумів уловити, відчути це ще тоді...

«Гони від себе тугу, яка у тебе уже починає скидатись на англійський сплін», — радив Тичині.

І буквально через два рядочки, де коротко — про себе, знову опікувався учнем.

А Мисика Зеров, братіку, опелешив. Я сподівався, що він піддержить його, і передав збірку Мисика, аби він подбав за видавця. А він як закрутив його у «іспанський» чобіт своїх вимог (може, на 2/3 і справедливих), то у нього, сердешного (почуваю!!), і сльози видушив (листа його читав до Зерова), а мені й не пише²⁷.

²⁷ З Миколою Костьовичем у Мисика складуться вельми добрі, товариські стосунки. «Тепер я сам бачу, наскільки дитячою, примітивною була моя збірка, що нею я рік назад наважився турбувати Вас», — напише він Зерову згодом. І між ними також зав'яжеться тепле, довірче листування.

Минуло два місяці — березень і квітень — перш ніж Аркадій Васильович зміг озватись до Мисика.

Причина?

Саме про неї і йдеться в листі, написаному на квартирі Ліди Петрівни Папарук 7 травня 1925 року.

Але спершу наведемо листа до Тичини. Казка написав його теж цього дня, вражений сумною звісткою:

Учора чув від Ліди сумну звістку про смерть твоєї сестри. (Поліни. — *О. Ш.*) Про маленят-сиротят. Чув твій сум, як і твою скорботну самоту. І скажу: що КРИЖАНІ ГОРИ зсуваються навкруги нас, коли ми переступаємо поріг 30-тьох років. Вже дужче віє холод від бігунів — життя-смерті. Не знаю, може, це лиш моє вражіння.

Спершу одного нема. Тоді другого. Там і ще, і ще — і пропускаєш. Аж ось виходить-видере уже з твого кола. І вражає. Тоді ще — і ждеш. І тоді — починаєш почувати оте віяння безмежного КРИЖАНОГО неблаганного поля минувшини, щедро притрушеного кістками, забуттям і спокоєм.

І сам — холодієш. І зор робиться спокійний, байдужий, зор — що мент 10–20 років — і він справді і назавжди заскляніє.

Вибач мені, Павле, за цю «зиму» смертельну, що я зараз ось тут навів в оці рядки.

Це — те, що я відчуваю. І — як мені здається — також інші відчувають. Тому і пишу.

Якщо маєш що написати — то пиши. Що нового в твоєму житті? Тільки я знаю, що ти завше заклопотаний і запрацьований — тому я тобі нічого й не пишу, як і не сподіваюсь відповіді від тебе. Тим паче, що умови мого і твого життя — надто різні. І через це — не хочу одволікати у тебе уваги і часу в бік непродуктивний.

Делікатність?

Так. Ця риса дається, очевидно, з народженням. І тим більше викликає захоплення.

Знаємо, яким делікатним був і Павло Григорович. Та ось подумалось: делікатні люди, по суті, найбеззахисніші, коли не зважаються турбувати навіть один одного...

Отже, — вів далі Аркадій Васильович, — зараз мене спонукала написати до тебе сумна звістка, і тому я, як зв'язаний з тобою часом і колишнім спільним життям — ХОТІВ сказати тобі кілька слів.

Сказав — як зумів. Все.

У Межигір'ї зараз гарно. Учора був на співанці у Григ[орія] Гур'евича. Сьогодні з Галею їду додому...

Ось так і мотатиметься він, учитель і поет, між Києвом та Межигір'ям... Спочив у трамвай, купив у кондуктора квиток, сів чи, може, й став десь у куточку, ухопившись рукою за металевий поручень. Від зупинки до зупинки — у вухах суцільний гуркіт від коліс, які біжать у далечінь двома туго напруженими, як струни, сталевими рейками. Вилюскують на сонці. І під цей гуркіт рояться різні думки... А рука механічно стискає, не випускаючи, береже маленький клаптик паперу. Проїзний квиток! Та як тільки трамвай опинявся в призначеному місці, Аркадій Васильович вискакував з гуркітливого салону і так само механічно жбурляв під ноги непотрібний уже папірець... Пізніше, перебуваючи в полоні журливого настрою, він і про це напише вірш-триптих, присвятивши його «собі самому, бо, за його ж словами, ніхто не згодиться на присвяту цього вірша».

I

Зійшов з трамваю — і білет
Зім'яв, порвав і кинув...
— Так і життя... — сказав поет
Й зім'яв трамвайовий білет...
Засяла пустка між планет,
І тут хтось з гуцолоду згинув.
Зійшов з трамваю — і білет
Зім'яв, порвав і кинув.

II

В огнях трамвай мчав далі...
Білетик зім'ятий лежав,
І всі його топтали.

В огнях трамвай мчав далі...
Гучали зізд хорали,
З них щез хто — густолюд не знав.
В огнях трамвай мчав далі...
Білет між кроками вмирав...

III

Простіть поету сантимент:
Життя — білет блаґенький.
Життя з космічних кінолент —
Простіть поету сантимент! —
Один лиш незначний момент,
Що нам вручила ненька.
Простіть поету сантимент —
Життя — білет блаґенький.

Думка про життя звучить рефреном у творчості поета. Пригадуєте: «Життя — яка то гарна річ...»? Так, гарна, таємнича: «Життя з космічних кінолент». Ба навіть і випадкова: «Один лиш незначний момент, що нам вручила ненька».

З такою даністю можна і треба примиритися. Але чому ж вона, ця щаслива даність, нетривка? Не те, щоб коротка, ні, в даному разі йшлося про інше — незахищеність і ненадійність того, що називаємо найдорожчим: «Життя — білет блаґенький...»

Передчуття якоїсь фатальної небезпеки закрадалося в душу поета, бентежило його. І тут немає нічого дивного. Аркадій Казка був дуже чутливий до найменших змін у соціально-психологічній атмосфері тодішнього суспільства.

...Сьогодні з Галею їду додому — буду садити квітки, колупатись на городі, бігати з лійкою поміж грядками і відпочивати за роялем (Галя грає сонати Бетховена, Скрябіна, Рахманінова, інше, а я слухаю). Трохи учуся на роялі. Ще азбучник я, — додав самокритично, — але це для мене велика-велика утіха.

З листа до Мисика.

Любий Василю!

Думками — я з Вами завше. А папір та чорнило, як бачите, мене зраджують. Хоч би радіо швидше докочувалось до нас — тоді відпав би оцей нудний та довгий спосіб обміну думками людей.

Я перед Вами страшенно *заборгувався*. Думаю в найкоротшому часі виплатити хоч *проценти*: ось куплю паперу і випишу щось із своєї «неомузеної музи». Щось... іменно: щось. Хто зна.

Ви кажете про інтенсивність моєї творчості — ні, Василечку. Це не так. Якраз я зараз перебуваю в стані «сонного тонного трансу». Робота на селі виснажує цілком, висисає. І коли Вам я написав, що поему «Великдень» довелося написати під час моєї подорожі до Гостомелю в сосновім гаю на пеньках — то я ж її почав і скінчив у тім гаю, бо інакше чи і скінчив би взагалі. Правда, що я почуваю, як перед моїм зором розгортаються далекі, багатозмістовні і незнані досі обрії — але *думка* з тремтінням тільки оглядає їх розлогості, підраховуючи свої сили перед тим, аби добре зваживши, кинутись в безміри.

Але — тут *скидаю метафізичне* рам'я. Розкажу про *день і денне*.

Я бував уже кілька разів у Києві. Раз був на вечорі «неокласиків» — і всіх їх, звичайно, як чув, так і бачив. Вечір був вдалий. Виступали: Рильський, Зеров, Филипович, Драй-Хмара і... перекладач із французької і німецької поезії Бургардт, що мені прийшовся до вподоби. Зеров читав «благоуханні» переклади із «De rerum natura» Лукреція Кара, із «Метаморфозів» Овідія, і ще щось — вже я не пригадую. Рильський — нові річі і переклад із «Пана Тадеуша» (читав останнє, одначе, Зеров). В дискусіях — Зеров в заключному слові виявив всю свою здібність, яко блискучого промовця, всі блиски і бризки ума дисциплінованого, гарячого, мов степовий кінь — чуття і натхненної пристрасті.

Про подорож Тичини — його не бачив. Дещо чув від других. Мені здається, що подорож справила особливо на Тичину вражіння кепське. Можливо, що всі вони — *не га-*

разд були підготовані до цієї подорожі. Та ще — й коротка. Просто куца.

Тепер уже просто скажу, що я Вам щось із своєї мазні вишлю. І не обдурю. Але — обдурю Ваші сподівання на здобутки моєї творчості. В бризках бурунів сучасного життя я сам бачу, що вона настільки бліда і, може, безсила, наскільки сучасний побут укр[аїнського] села блідне і гасне в блиску технічних досягнень сучасної культури. Я це знаю — і все ж село люблю (хоч і ненавижду) і все ж я буду і умру, умру з ним, з його згасанням нужденним (хоч і не будучи у «Плузі»). Не розрахуйте останнього за докір [...]

Що ж відповів на це Мисик?

Його думка вельми цікавить нас. Та, на жаль, Мисикові листи не збереглись.

«Під час війни, — згадувала Анна Павлівна, дружина Казки, — у нас пропало все майно, в тому числі і творча спадщина мого чоловіка».

Там, очевидно, були і Мисикові листи, яких не вистачає нам, щоб доповнити монологи вчителя.

Втім, хіба іноді з відповідей не можна відчутти характер запитань, як і навпаки?

Перебуваючи в Новопавлівці (з наїздами до Харкова), учень морально підтримував свого вчителя, турбуючись про його творчу долю. Це — безперечно!

Вчитаймося в рядки листа, якого написав Казка 28 травня 1925 року.

«Прийшла Ліда (Папарук. — О. Ш.) в Межигір'я і заскочила до мене, аби залишити листи».

Між іншим, листи Мисика до Казки, як бачимо, все ще надходили на київську адресу Тичини.

Мене не було вдома. Якраз були перевибори президії нашого КНС (комітету незаможних селян. — О. Ш.), і я був добрих півдня (до вечора) на зборах. Я сам член КНС. Анна Павлівна також.

Ну, словом, листи Ваші, Васильку, я одержав. І ось маю змогу відповісти.

Перш за все — *Ви багато уділяєте уваги моїй творчості* (підкреслення наше. — *О. Ш.*). Щоб Вашу цікавість трохи розчарувать, охолодить — ось сідаю сьогодні і випишую для Вас збірку своїх творів.

Ви гадаєте, що я десь друкуюсь?

Ні. Нікуди своїх річей я не посилаю і ніде не друкуюсь.

Бачите, Василечку, тепер у нас на Україні поетів страшенна сила і ось збільшують їх число ще й своєю персоною, персоною хоч і революційного поета, але разом з тим — яка прикрість! Яке порушення сучасного літературного канону!!! — разом з тим, кажу, поета, що обстоює як свою, так і кожного іншого справжнього поета індивідуальність.

Найбільше, Васильку, я не долюблював критиків-костоломів. Останніми роками розплодилось і поширилось оце розуміння критики. І тому, хто тільки хоче покритикувати, навіть із обивателів, зразу закачує рукава і стає в позу боксера:

— Ану, чи в тебе ребра будуть всі цілі?!

Цим я, Василю, не думаю заперечувать гострої, дотепної талановитої критики. Ой, Василечку! — це ж би була справжня «манна небесна». Попасти на «зубок» такому критику — це ж справжній холодний душ! Тебе одразу захищає, заколе тисячу голок по всьому твоєму тілу — аж пирхаєш, аж смієшся! Але вискакуєш рожевий, здоровий, бадьорий, енергії прибуває, хочеться її виявити — танцювать, стрибать, творить, писать...

А наша критика — розмахує, розмахує довбешку з добрий кілок. Да: «Ану йди! Хто перший?!» — Хрррьсь! — посеред голови.

Для «кума» знижка.

Оце наша критика. Як бачите, я змушений був удатись навіть до будови... аби її змалювать. (Ще: ненавидів я тих знаменитих професорів співу, які знищували — стирали терпугом! — тембр, чарівний природний тембр у своїх співців. Чарівний природний тембр.)

До чого я веду, Василечку?

А ось: наші сучасні (по більшості) критики-костоломи і оті високовчені міднолобі професори нищили природні особливості, перші у поетів, а другі у співців, викорінювали індивідуальність. Це однаково — як би збирач метеликів ретельно повитирав би у них на крильчатках пилки.

Тоді — правда і жорстока і нікому непотрібна правда! — всі метелики будуть мать прозорі, мутно-шкляні крильчатка... От такі наміри нашої убогої української критики. От такі стоять (описка: сидять. — *О. Ш.*) у редакторських креолах, Васильку! І тому не хочу я ставать до них у чергу, аби вони щупали, мацали і важко, по-гусячи констатували:

— Тендітний. Немає бетону. Індустриалізувати б його трошки... Може б, і теє...

Ось чому я не бажаю стукатись покіль-що до панів-редакторів.

Справді, настрої Аркадія Васильовича можна зрозуміти. Саме тоді в декого, особливо в представників критичного цеху, виразно відчувався потяг до прямолінійного командування в літературі та мистецтві. За це, зокрема, активно боролися так звані «напостівці». І в кулуарах, і в відповідних «коридорах влади». Боротьба ж у верхах, ясна річ, неминуче поширювалась і до низів.

У небі скупчувались хмари...

Мережачи рядки листа, вчитель згадав, що вночі йшов дощ.

Звичайний травневий дощ?

Можливо. Та як часто ми не вміємо прислухатись до голосу природи...

Аркадій Васильович саме тоді сидів біля «лампочки» і читав книгу. В травні світло буває навіть опівночі. Та за вікном чорніла непроглядна ніч. Темрява насунула раптово, «як під час легендарного менту розп'яття Христа». А може, здалося так, бо вчитель читав Немовського «Бог-Иисус». О, як зловісно спалахували блискавиці! Грім глухо перекочувався грізно-стриманими могутніми акордами бетховенського гніву.

Відклавши книгу, Аркадій Васильович з хвилюванням чекав грози. Але натомість за вікном тихо і рівномірно зашелестіли дощові струмені. Гнівно-величний вид Бетховена втратив свою одвічно-похмуру суворість, потиху загравши чулу пастораль.

То чому ж не написати учневі про це?

І він написав...

Образ дощу, а то й грози (образ природи, скажімо так) у Мисикових творах стане домінантним.

Звичайно, пояснювати це тільки «впливом уроків» Аркадія Казки було б надто легковажно. Витоки тут глибші, матерія складніша. А може, навпаки — простіша. Степовик з походження, Василь Мисик, безперечно, змалечку добре знав і відчував, яку незвичайну силу таїть у собі це природне, до кінця не розгадане й не підвладне людині атмосферне явище — дощ, гроза... Але й відкидати «уроки вчителя», на наш погляд, не слід.

У цьому ж листі.

Ви кажете про свої вірші у «Всесвіті» і в «Червоному шляху». «Всесвіт» до моїх рук не потрапляє. «Червоним шляхом» у Ліди доводиться проходжуватись, але не знаю, не бачив там з Вашого боку «оскандалення».

Навпаки, Ваші вірші, що Ви наостанці надсилали мені, свідчать про певний поступ. Ота чіткість, про яку Ви кажете, у Вас збільшилась. Рима — збагатилась. Будова віршу стремить до економії місця і часу, а це — одно з перших всякого поета і найкраще з властивостей найкращих поетів. Словом: на місці і «фактура», і «монтаж», як казали наші, так безславно, але по-справедливості прийнявши «успение» майбутники без майбутнього.

Що ж до того, що Вам припав до вподоби «Сарай», скажу, що він торік, чи що, був уміщений у кооперативному журналі «Нова громада». Між иншого, Ліда мені казала, що він подобався і Тичині. І ось я гадаю собі: чи не Тичина порадив Дніпровському потривожити кісточку мого сонету і він, треба сказати, іменно «потривожив»: бо отой рядок, який спинив (цілком справедливо) увагу у «Новій громаді» *навіть* виглядає так:

Ворота замкнені і ні 'дна душа жива

По дрова не прийде: життя дасть *стравам*...

«Стравам» життя, а не справам, як, очевидно, забувалось виправити т. Дніпровському. Цей вираз: «життя дасть стравам», мені здається, може, і не цілком вдалий, а

проте цілком реалістичний, що відповідає реалістичному тлу цілого сонету, перейнятого наскрізь — як на мою думку — ясною, зрозумілою, життєво-правдивою символістичністю.

Це входило принаймні в мої заміри. А раз він Вам сподобався, то можу зарахувати в свій убогий послужний список поета — хоч це моє одне невеличке досягнення.

Наводимо тут сонет «Сарай», який сподобався Мисіку і Тичині:

Похмурий, сірий вперся у жнива
З старим, брудним залізним дахом ржавим.
Кругом його: стара густа трава,
Що місця свого не 'здає отавам.

Ворота замкнені. Ні 'дна душа жива
По дрова не прийде: життя дати стравам.
Він шкільний — в школі ж влітку хто бува? —
Лиш вітер в ній кружля одвічним правом.

Геть розійшлись давно учителі:
Хто в церкву, хто в базар, а хто на поле.
Нові ж іще сюди не надійшли...
Лиш я зостався сам, немов сарай той... Доле!

Дивлюсь я навкруги. Жита хвилюють
Й питають: «Де ж женці? Чом не працюють?»

До речі, — зауважив Аркадій Васильович, — і в «Новій громаді» один рядок не так виглядає, як треба, і коли б т. Дніпровський звернув на те увагу і виправив, я був би йому тільки вдячний, це, здається, 12-й рядок був збільшений редактором «Нової громади» на одну стопу (я на це тоді махнув тільки рукою), але ж кінець той же редактор (Варавва) — от уже справжній «Варавва»! — виправив самостійно так, що не я питаюсь у жита «Де женці? Чому не працюють», а жита самі у себе питаються.

Словом: *закачали рукава і виправляють нас*. Спершу «Варавва» виправив, тоді Дніпровський уже виправив

Варавву, а ще хтось передрукує у Дніпровського і теж виправить. От тільки шкода, що вони не підписуються під віршем — це було б і справедливо, і бажано.

А то стоїть під віршем нещасний Аркадій Казка та й всякий інший поет — особливо з низів — і приймає покірно і «заушення» і «оплеванає».

Щоб до кінця вже було, нагадаю ще про одного *закачайрукавця*: т. Пилипенко — із «Шевченківських роковин» у мене видер одну строфу: «Про нашу вбогу Україну та їм з журбою розповів» — шовінізм. А з «Межигірського Спаса» видер тельбухи і повісив на кілочку... Про це вже я Вам писав. Ну, тепер і скажіть, *яка може бути охота* потраплять у такі ручки. І ще більше: на якого дідька взагалі писати! — і таке питання часом повстає. Хіба сини мої підростуть — то для них вони вже будуть застарі.

От. Читайте... Бачите, розбалакався: час маю. Зборів сьогодні нема.

Це вже не просто лист, а крик змученої душі...
І знову — пауза. Аж до 19 червня.

Чортівня, Васильку!

Цілий місяць майже збираюсь укинути листа Вам.

Правда, причина солідна: став я переписувати Вам збірочку своїх річей, а тут як підперли роботи, то...

...ось тільки все ж таки обмежусь листом, аби не було вже далі непристойної мовчанки.

Почав переписувати *і тепер конче* — слідуючим листом і черговим скорим приїздом до Києва перешлю Вам свою збірочку, до якої я навіть написав спеціального сонета «Васильки» (бачите: співдружжя до Вашого імені).

ВАСИЛЬКИ

Васильку Мисику присвячую

Люблю Васильки скромні квітки
Вони красою форм чи фарб
Не ваблять зір. «Бур'ян!» — не рідко
Пиха їм кидає на карб.

На одяг їхній клумб сусідки
Погодились лиш після кар б —
Не то лілеї, а й нагідки...
Проте васильки мають скарб.

Вмира троянд запашність, врода,
Лиш для васильків смерть — свобода:
І кріпне «дух», мина їх час.

Мистецькі твори — ті ж васильки,
Лежать в землі хоч тисяч скільки,
А знайдуть — юні і сейчас.

А проте, — продовжував Аркадій Васильович, — я з Вами зустрівсь учора в Києві вечором у Ліди Папарук у «Культурі і Побуті», де Ви гарно ідете до Олеськівки між жита і пшениці, «чуть» не в гості до Грінченка.

Живу зараз погано. Матеріально і морально. Село знесило (власне с. Нові Петрівці — це між «селами село»).

Хочу, силкуюсь — до Київа на зиму. От тому і стрибаю зараз до Київа частенько. Зараз зустрівся біля Богдана на Софіївській площі з Підмогильним: летів, як завше, звідкись з роботи. Говорили: я йому поскаржився на брак часу в селі, а він мені на брак часу у місті, та й розбіглися. Минулого разу зайшов був до Рильського — він виїхав [...].

І приписка внизу:

«Р. С. Ви не вважайте на мою неакуратність — пишть».

Половина червня і весь липень, мабуть, пішли на пошуки роботи. Казка приїздив до Києва уже не сам — з дружиною. Але всі спроби знайти місце закінчились невдачею.

4 серпня зайшов до Ліди Папарук. Тут, на Кузнечній, 107, кв. 19, і застав лист із Новопавлівки.

— Вже кілька днів дожидається, — сказала Ліда Петрівна.

З нетерпінням надірвав краєчок невеличкого конвертика. Пробіг листа очима. На окремому аркушику

виявився новий вірш Мисика «Гамсун». І не випадково. Хлопець познайомився з творчістю письменника Кнута Гамсуна, якому присудили Нобелівську премію. Ім'я талановитого норвежця знали в багатьох країнах. Його книгами захоплювались, перекладали різними мовами. З'явилися переклади, зокрема, російською та українською. В таких романах, як «Голод», «Вікторія», у драмі «Біля брами царства», письменник виявився проникливим художником у змалюванні внутрішнього світу людини. Саме ця достовірність у зображенні реального життя, тонкий психологізм і дуже точний, майже з математичним відчуттям, вибір художніх засобів заїмпонували Мисику²⁸.

Схвильований Казка відразу ж написав учневі про своє враження од вірша.

Любий Васильку!

Зараз вихилив, як коштовне чисте вино, Вашого «Гамсуна» у свою спраглу, порепану від сучасної «спеки в пустелі», осамотнену душу. Мав свято, якого давно не було. Справжня поезія, справжній мистецький твір — для мене це справжнє свято. І ось я випив «Гамсуна» пожадливо, не проронив ні крапельки. Як скнара оглядає блиск червінців, так я охоплював прекрасні мережі рядків і слів, за якими вставали прекрасні марева, дивно-прозорі пейзажі Скандінавії, співали і кликали у неосяжні, звабліві, далекі й великі ідеї сучасності!

...Словом, викупався у прозорому струмені Вашого джерела, виходжу із його життєдайних струй і кажу — освіжений, рожевий і ясний — пирхаючи:

— Можна жити!

Дякую за «Гамсуна» тричі! І закидаю тому нічого не хочу, не бажаю, бо цей Ваш твір люблю, а тому щупать і вивихувать його маслаки (єдине «завдання» сучасної критики!) не хочу. Я сприйняв його, як прекрасну симфонію. Одне я б порадив: зробіть більш ясним оце: «...Будуть в

²⁸ Вплив Кнута Гамсуна на творчість В. Мисика — факт незаперечний. Досить згадати хоча б назву поеми «Біля брами», написану вже значно пізніше.

радості новій шумливо рілля класти пасіки комун». Оце «рілля» чогось у мене не викликає відгомону, якесь неповоротке слово, що дає не акорд, як напр[иклад] «пасіки комун», а лише тупий звук, майже стук, хоч з попередніми рядками в цілому строфа (катрен) і хороша. Може, це моє ухо не призвичаїлось до цього «в радості новій шумливо — (кого, що?) — рілля класти пасіки комун». Може, це єсть сама непривичаєність мого власного уха, мовляв, такий вуховий консерватизм «гілля класти» можна, а «рілля» — ні. Одне слово, треба сказати, що воно таки по своїй істоті леляхувате слово оце укр[аїнсь]ке «рілля»... Що воно: однина чи множина? Множина.

До того строфа, у якій воно стоїть, у Вас — хронічна і тому навіть полукається «рілля» — це вже щось нове, роздрібно, ніби Ваше своє тлумачення цього слова, але уява консервативно тягне у стару лемехувату «рілля». Оце, як Вам письменницький хробачок не буде гризти нудно за Ваше сумління під час читання попередніх рядків, то це буде ознакою, що і Ви погоджуєтесь зі мною. У всякім разі вільно і пильно прислухайтесь до свого хробачка — я взагалі вважаю, що він єсть справжній критик, чесний критик у кожного митця, тільки коли його не годувати, звичайно, м'ясом самозадоволення, бо тоді він стає небезпечний художнику.

Отже, спитайтесь: йому належить останнє слово.

Цікава думка, з якою не можна не згодитись. Григорій Сковорода, як ми знаємо, схилився також до простонародної мудрості, яка нас учить оглядатись завжди і раз у раз на наслідки.

Останнє прийшло мені насамперед на думку, коли я підшукав потрібні слова, — писав філософ до свого друга Михайла Ковалинського. — І, по-моєму, не можна вважати обережним, розсудливим того, хто не діє так само. Це практикували і давні мудреці, і, якщо не помиляюсь, з цієї причини Аполлона зображали і малювали з чотирма вухами, а римського Януса — дволиким. А якщо ти не гребуєш язичеським богослів'ям, то зверни увагу, чи не сюди також відносяться відомі дзеркала Аввакума або висота і довжина Павлова.

З листа Аркадія Казки.

Оце вчора приїхав з Ганною Павлівною до Ліди Папарук. У Межигір'ї довго чекали пароплава. Піднялась буря, і я вперше за ось уже три роки — побачив, що справді єсть на Дніпрі «хвилі-гори». Тобто, «канешно», до морських, я гадаю, їм далеко, одначе він ними доволі врочисто і переконуюче *«ревів і стогнав»*, бив у надбережні крутизни, а на мілизнах розсипався шовково-білим шумовинням. Я купався. Гойдався на хвилях. Піднімався з піднятою «на в замаха» рукою і потім западав у темну долину проміж двох хвиль. Було страшенно приємно. Між иншого, сердитий Дніпро зачарував і жінок — з боків у мене, по межигірському узбережжі, над яким нависли «древле-розломання гори» (що силкуються «покрити єво» своєю тінню) із «зеленокудрімі лесами» — купались на недалеку віддаль гурти рожевих жіночих постатей, що були по-дитячому веселі серед гамору хвиль і шумовиння.

Яка шкода, що я не працюю (уже з осені!) у Межигірському технікумі, а через це добре зубожів і тому не можу виписати Вас до себе на хоч більш-менш пристойне життя.

Я уявляю, як нам було б гарно!

Межигірський технікум мені ще й зараз винен утримання за жовтень минулого року і не виплатив ліквідаційних. Скаржився і в «Охорону Праці», і «Робітничо-селянський інститут» — скоро надійде і новий жовтень місяць, а платня (80 крб.) все ще десь замерзла, затершись у «бюрократичних» міцних, пружинах, там, замерзла і моя можливість виписати хоч тижнів на два Вас і свою маму до себе у Межигір'я (чи в Нові Петрівці, але це все одно).

Отаке-то!..

А тепер... тепер я силкуюсь вирватись із цупких кощавих пальців Новопетрівських злиднів, що намагаються придушити і в мені все і мене.

...Силкуюсь вирватись до Київа на посаду учителя. Мені вже запропонували, а ось ще треба підшукать згоду на перевод і моєї дружини (це вже трудніш), а тоді буду жити в Київі і в... Всеукраїнській Бібліотеці. Так я гадаю, а що буде — невідомо.

Одержав від Павла Тичини листа: каже, що бере мій «Великдень» до «Червоного шляху». Трохи скороченого

(він буде там під назвою «Там сонце, там...») і питається моєї згоди на деякі скорочення. Я, звичайно, погоджусь...

Не знаю, звідки війнули теплі вітри на Павла. Він, не дивлячись на увагу до моїх думок в житті, дуже неуважний до них, коли вони з'являються в поетицькому убранні.

Тепер — гадає друкувати з деякими скороченнями мій «Великдень», пустив у друк, питається дозволу друкувати з такими невеличкими змінами і переконував мене: «не переч».

Ясно: я перечить не буду. Але чому так *Довго* — два роки виходить «Червоний шлях» — він не пропонував мені «перечить»?

Ну, нехай.

Надсилаю свою згоду. Надто довго я був «на задворках», на «чорному дворі» української літератури. Добу «послушенства» паче з великою «надбавкою» з «дружніх» рук Тичини — пройшов.

Де ж, Васильку, перелічить по кускам: скільки поетів перейшло через «Червоний шлях»? Чи стане пучок. Але моя черга припаде (чи припаде ще?) на третій рік видання?

Можна було двічі вже вмерти. І головне... а! врешті це... краще не балакать.

От тільки це дійсно вплинуло на мене. Я вже почав себе вважати зайвим. Непотрібним. І став всі сили зосереджувати, щоб придушити оті бажання «думати співучими словами». Цілком свідомо хотів це зробити. Писати? Для чого? І — для кого? Невже для своїх синів, які колись в юнацькі роки прочитали б мої річі і сказали б самі собі з сумом:

— Наш тато був колись поет...

Нема — нема — нема: серед сучасних художників, поетів, митців тієї такої необхідної для розвитку творчих сил кожного ясної, спокійної і теплої (мов осіннє сонце!) лагідності — теплоти, дружнього співчуття. Всі, мов вовки, виблискують іклами один напроти другого. А критики, справжньої критики правдивої, хай нещадної, але безсторонньої, теж нема.

— Покажи твою картку. Де ти прописаний? Паспорт маєш? Який піп хрестив? У воді якої купелі купався?.. А!

Наш? Ну — харош!

Одначе треба піти шукать собі серед 350 тисячів людей Києва — кутка. Чи пустять, чи ні? Попрацювать хочеться. Погрить біля великого сучасного вогнища свій холонучий мозок.

Далі йшлося про Мисика.

Пише й за Вас мені Павло в листі: «Оце прислав учора Василь твій Мисик. От брат учистив! Не просто собі під Рильського, а своє ж! Молодець Мисик! Тільки чого ж він так скоро втік із Харкова (підкреслення наше. — О. Ш.), їй-бо, я й досі якось не розберу. Побув-побув, а потім — в степ!»

Оце. По-перше, тут трохи дивно поверхово говориться про наслідування Рильському, якого я й досі не бачив, швидше якраз наслідування тому самому Тичині часами прокидалось у Вас²⁹. Потім: це вже Ви, Васильку, напишіть мені: що це Ви таке «вчистили», чим привернули таку увагу Павла... — грішна думка: чи не надіслали Ви йому свого ж таки (і дійсно *свого*) «Гамсуна»? (Єсть у мене таке переконання, що це — «Гамсун».)

Ви питаєте, між иншого: чи посилать його до «Червоного шляху»? Звичайно. Редактори «Ч. Ш.» будуть варварами першої марки, коли не дадуть «Гамсуну» чільного місця у черговому останньому числі журналу. У всякім разі я зараз напишу за нього Павлові — коли відповідатиму на його останнього листа.

Дивується Тичина, що Ви втікли з Харкова?

А я ніжно цілую Ваші очі. Перегортайте всі мої листи до Вас: як я хвилювався за «наслідки» Вашої «подорожі». Як я боявся, аби мій дорогий Василь не розплескав там свого дорогого, запашного степового келиха? Як я вітав Вашу втечу, як перемогу... А що Харків зробив з — навіть уже мужнім — Тичиною? Де він? Вертайтеся, Василю, до міста, але коли загартуетесь. «Гамсуни» дадуть Вам броню, аби Вас не переробили там на каліку. *Із степу яснійш далекі обрії майбутнього.*

---

²⁹ А. Казка, либонь, помилявся. На нашу думку, Мисик більше «тяжів» до Рильського, ніж до Тичини.

Останній рядок написано іншим чорнилом і тоншим, чіткішим, упевненішим почерком. Либонь, уже на пошті.

Казка просив Мисика писати не на київську (тичинівську) адресу, а в село Нові Петрівці Гостомельського району — пересувною поштою.

...А загалом Ви, Васильку, друкуєтесь у багатьох часописах. Частенько у «Культурі і Побуті». Ось недавнечко я побував уявою у Вашому «Павлограді». Величенький вірш.

Отак краще: обстрілюйте редакції зі степу. Вам там вільніше дихається.

Вчитель підбадьорював учня. А він, Мисик, звичайно ж, так і робив: не тільки «обстрілював» редакції власними віршами зі степу, а навіть з'являвся в Харкові й сам — короткими наїздами.

Звернімось до його записів про С. В. Пилипенка. Ці записи Василь Олександрович залишив наприкінці життя. Але вони якраз і стосуються тієї далекої пори:

Вперше бачив [Пилипенка] 1925-го: приїхавши в Харків, зупинився в Селянському будинку (на Майдані Р. Люксембург, супроти Універмагу, в овальній ніші над фасадом — погруддя Т. Шевченка). Там вечорами читались лекції для приїжджих, улаштовувались літературні вечори (С. В. П. — про «Капища»...).

Мене вразив тоді виступ Сергія Володимировича своєю ясністю, невимушеністю (розмова з аудиторією), говорив він ладно, «густо», слів не шукав, досвідчений оратор-пропагандист.

Тоді ж познайомився в «Плузі».

Я вже багато друкувався тоді і, їдучи до Харкова, звичайно, не мав грошей на зворотний квиток, покладався на гонорар. Звернувся до сектору періодики ДВУ (в торгових рядах на колишньому Сергіївському майдані). Зав., покійний Намарадзе, відмовив. Хтось порадив звернутись до Пилипенка. С. В. знайшов у ДВУ (Сумська, 31) — голов-

ний редактор. Написав своїм «бісерним» почерком: «Тов. Намарадзе, прошу розрахуватися з т. Мисиком». Намарадзе відразу ж розпорядився — і гроші видано.

Отож Мисик, дослухаючись поради Аркадія Васильовича, і перебував у Новопавлівці.

Ну, а Казка?

Мабуть, теж доведеться, — писав він, — цей рік десь бідувать на селі. Бо вчора якесь чортове Шило (секретар-гадючка нашої окрпрофспілки) категорично odmовив мені, не зважаючи і на мій річний (1 ½ року!) стаж у технікумі і ще краще, не зважаючи на те, що учителі Києва в час українізації не знають і деякі не хочуть знати укр[аїнської] мови.

Отаке-то діється. Гидко. Якесь неосяжне багно, а в ньому різні Шиля — суцці чинодрала александровської доби, суцці засохлі блощиці. Кепсько стоїть справа з учительським профрухом, а то б слід тт. Шилам вставить у відповідне місце шило.

Поки всього найкращого. Читала «Гамсуна» дружина — думки найкращої. Вітає...

Казка просив писати йому в Нові Петрівці. Але «засиджуватись» тут не збирався. Коли стало цілком ясно, що з трудовлаштуванням дружини, Анни Павлівни, в Києві нічого не вийде, вчитель намірився виїхати до Одеси.

І все ж листи від нього надходили й далі не з Нових Петрівців, а з Києва, де вони й писались. Як ось, наприклад, і цей.

Отак, як бачите: листа написав Вам ще в Києві, ще 4-го, а нині 16 серпня, і лист приїхав знову до Н. Петрівець — бодай же б вони вже завалились! Замість того, щоб Ви читали, я зараз перечитав листа і вирішив, що поки Ви сидите у Павлівці (чи то пак: у Новопавлівці, чим це гірш од Нових Петрівців), то довжелезні листи, я гадаю, читати навіть приємно. Бо це ж як би вікно якесь у другий світ. А часу все-таки вистачає.

Ну, про що ж?

Ось учора надіслав листівку Павло (Тичина. — *О. Ш.*): турбується — чи одержав я того листа і «Червоний шлях».

Листа я одержав. Листівку теж (це вже друга). І навіть відповідь йому написав...

Питається ще: чи не вислати книжок? Звичайно, зараз я злидар...

Зважаючи на важкі матеріальні умови Казки, Тичина передплатив йому журнал «Червоний шлях».

З листа до Тичини:

СИЛКУВАВСЯ я видертись із вельми БАНДИТСЬКИХ Нових Петрівців, але у Києві на укр[аїніза]цію учителі так міцно учепились одне за одного (хоч і калічі там повно!), що ніяк я не можу втиснутись до їхнього гурту. Суцця жрецька каста, а швидше просто: кіста.

Хотілось пожити у ліпших умовах, при київських бібліотеках попрацювати, коло культурного огнища погріти добре вже закоцюблий розум — аж ні...

З листа до Мисика:

Оце в останню поїздку до Київа (коли у мене, як на зло, не вистачило 7 коп. на марку, можете собі уявити таке прикре становище) я сидів на пристані, чекаючи біля каси... Коли гульк! — Лебідь, шкільний мій товариш і черніговець. Я був у реальній школі, а він у гімназії. Потім — студентствовали. А потім — оце він восени 24 року переїхав до Київа із Чернігова, де він читав у Чернігівському ВІНО українську літературу і мову. Розбалакались. Він проводив свою сестру до Чернігова, яка мене впізнала. Між иншого, звичайно запитав: як моя творча продукція? Бо по Чернігову він пам'ятає, як я крутився у всіх мистецьких колах: літературному, співочому, театральному і навіть художньому і, можна сказати: задніх не пас. Отож я у спогадах чернігівців і залишився такий мистецьки невгамований. Кажу: продукція слаба. Нема попиту. А він: «А чого ж не даєте нам?..» — «А хто ж ви будете?» — «Секретар журналу «Життя і революція». Я пообіцяв і Вас, «конеш-

но», одрекомендував. Ось Вам і адреса: Київ, вул. Маркса, 2. Редакція «Життя і революція». Можете додати: Ананію Дмитровичу Лебедю (черкнете, що, мовляв, я Вас порадив: хоч я, Васильку, *дуже радий тим, що Ваш крам говорить уже сам за себе* і рекомендації не потребує; це Вам тільки вказую т. Лебеда для зручності зносин). Ви якось хотіли знати редакцію «Нової громади» — вона, чув я, переїздить до Харкова з своїм неодмінним секретарем Косинкою. Оце, Васильку, людина: справжня чорноземля, дикий тур, або — коли хочете — здоровий бандит, тільки вже зараз урбанізований і без вінтовки.

А я зараз оце сиджу над своїми «Воротами». Гарно спланував 1-у частину. Сів. З вдовolenням хочеться помацати ногами по «травушке-муравушке». А в голові думка сміється, аж заходиться з реготу, аж коло серця лоскотно: «А куди ж ти далі полетиш? Бензину нема». А не хотілось би обмежити «Ворота» 1 частиною. Хоч би ще одну — і амба. Якраз: дитинячі спогади. Що може бути краще для митця такої теми. Особливо маючи на оці зеніт мого життя, хисткість існування сучасної людини — як прекрасно дозволить собі розкіш відлетіти у принадний вирій дитинства (у другій частині: дореволюційний побут мусить привести до нових воріт — вогненних воріт сучасності, які повинні, можливо, на кінці II частини, можливо, в III) вирости в уяві читача замісто «Старих, суворих», порослих мохом минулого.

Ще ось що. Така дрібничка: пригадалася мені (після прочитання «Гамсуна») моя розмова з Павлом і власне його порада мені: описувати, тобто брати сюжетом пейзаж і нагнати туди дію і ідею.

Я якось тоді скептично поставився. А потім несвідомо взявся за пейзажні сюжети і тільки перечитавши «Гамсуна», збагнув, що й Ви цим грішите, і Павлова «Фуга» є зразкове виконання такого пейзажно-ідеологічного сюжету.

Ну, цього листа пошлю вже рекомендованим — аби не загубилось десь стільки коштовного паперу, який, може, дасть Вам і розвагу своєю строкатістю.

З листа до Тичини.

От що, Павлуся!

Я ще згадав тебе запитати: певно ж, гонорар якийсь мені за «Там сонце, там...» буде?

Гадаю, що так.

Я просив би тебе неодмінно написати мені про це. Бо зараз, голубе, мені кожен карбованець багато важить.

Я, бач, не кидаю все ж таки думки пересунутись із клятих Нов. Петрівець кудись до іншого місця (в Київ не пускають). А на переїзд потрібні будуть гроші — крім того, я зараз заборгувався трохи у крамниці, завдяки тому, що цілком був певний, що Межиг[ірський] Техн[ікум] мені 80 крб. виплатить.

Отже, зараз у мене поверх мого бюджету (двох учител[ьських] утримань — мого та дружини) мається боргу на 30 рублів (приблизно), які я неодмінно мушу, виїжджаючи виплатити.

Оце мене зараз (перед майбутнім переїздом) турбує.

Таким чином, коли б до гонорару ти мені допозичив (може ж, на новому місці буде краще), я був би тобі вдячний за ці тридцять рублів.

Місяців за три я (по червінцю) з нового місця тобі вишлю.

Це буде велика мені послуга. Хочу таки видертись із бандитського кубла [...].

Чому ж Казка називає Нові Петрівці «бандитськими»? Чим завинило перед ним село, природу якого він так щиро полюбив? Невже тільки тим, що вчитель потрапив тут у тяжку матеріальну скруту?

Ні, на жаль, це була не єдина, хоч і вельми важлива причина, що змушувала таку мужню людину, як Аркадій Васильович, шукати собі іншого місця під сонцем.

Влітку пізнього недільного вечора він повертався додому з вистави (чи не тієї самої, за реквізитом до якої змушений був їздити в містечко Ленінськ?). Повертався з дружиною та завшколою Ілліним, які теж брали участь у виставі. Обговорювали її.

Аркадій Васильович сказав:

— У мене таке враження, що не всім вистава припала до душі.

— Чому? — спитала Анна Павлівна.

І раптом із-за кущів гримнув постріл!

Ніхто з них — ні Аркадій Васильович, ні Анна Павлівна, ні завшколою Іллін — не встиг навіть зреагувати — пригнутись або відскочити вбік. Всі троє з несподіванки заклакли на місці...

Гримнув ще один постріл... На щастя, кулі пролетіли мимо, в придорожні верби. І хоч нікого з них не зачепило, проте неприємне, огидне відчуття, що за тобою хтось полює, не давало змоги працювати спокійно, зосереджено.

Через місяць, у середині вересня, вчитель написав учневі ще одного листа. Написав, хвилюючись, бо відповіді на попереднього довго не було. Про це довідуємось із листа Казки до Тичини.

Щиро дякую, Павлусю, за твої турботи (йдеться про грошову допомогу. — *О. Ш.*). Вітай од мене т. Фельдмана і подякуй од мене за його дружню допомогу улаштуватись у Винниці. Зараз мені мається запрошення: українство в залізничній школі м. Одеси — і ось ще **ОСТАТОЧНО** досі невідомо. Учора мали дати мені **РІШУЧУ ВІДПОВІДЬ** — так чи ні... Та й знов відтягають. Одначе ось-ось на днях з'ясується, коли провалиться Одеса — ударю на Винницю.

Зараз на пошті (а лист, очевидно, й писався на пошті. — *О. Ш.*) бачив Осьмачку. Казав (Осьмачка. — *О. Ш.*), що написав тобі листа. А от Мисик щось замовк. Я собі гадаю: чи не стрельнув він кудись — чи в Харків, чи в Катеринослав, чи ще кудись...

Мисик таки «стрельнув». Але цього разу невдало. Отже, і лист Аркадія Васильовича до нього був заспокійливий. Лист із Києва, з вулиці Кузнечної, 107, де вчитель, побувавши за звичкою, і написав його серед знайомого «книжкового хаосу» і майже рідних стін.

Одержав Вашого сумовитого листа і гаразд не зрозумів: чи Ви тримали іспита на вчителя, чи ні³⁰. Одначе, ось моя думка: якщо Ви тримали, то ще треба тримати і *виримати*, як ні — то знов же висновок той самий: *Вам треба конче скласти іспити на вчителя*. Зараз потрібується багато вчителів, обсяг знань потрібується для бажаючих вступати в *клас паріїв*, дуже незначний, бо стати педагогом: уже це одне треба вважати карою, і я дивуюсь, через що у карному кодексі не введено ще й досі такої «статті»: «стати педагогом», а для більш значних злочинців: «стати педагогом на селі». Так що, коли у Вас є така лиха думка, то переводьте її до життя: я гадаю, що «педагогом у місті» — це можна вже не вважати карою і на це Вам можна хоч на майбутнє розраховувати. Дедалі Ваша ж кваліфікація як знавця української мови зростає з кожним віршем, що зараз густо з'являються у пресі, а тому коли б Ви тільки мали нікчемне свідоцтво на «званіє» учителя, це пропуск у лави робітничої освіти і кожний завшколою Вас залюбки візьме. Значить, у Вас буде можливість працювати у місті — і підвищувати свою самоосвіту і т. д. Оце все.

Казка як міг розважував Мисика. Однак на душі в нього було неспокойно. Адже й самого спіткала невідзначеність...

Справа з моїм переводом до Одеської залізничної школи стоїть перед самими дверима. Отже, лишається тільки взяти їх моєму заву і відчинити, а він вагається. Паскудна українська вдача лякається справи, лякається обов'язків — щось неможливо. І ось мій зав, якого уже призначили на Одесу і дали можливість вивезти з собою 4-х українців, весь час каже, що без мене він не поїде, але проте все топчеться на місці.

Сьогодні з'ясується.

Приїхавши до Києва, знайшов у Ліді Тичину, а в Тичини сиділи: Зеров, Рильський і Филипович. Почаювали, погомоніли, посміялись. Під час балачок Зеров із портфеля

---

³⁰ Очевидно, Мисик, за порадою П. Кутнього, спробував улаштуватись на навчання в Павлоградський педтехнікум, але «соціальний стан» підвів: батько ж був священиком.

вийняв чи, краще, почав виймати переклади із французьких поетів: Вільє-де-Ліль-Адана, Верхарна, Артюра Рембо, навіть Метерлінка, Ляфорґа і т. д. і т. п. Читав, як завжди, оксамитово-приглушеним тоном, вичеканюючи слова і думки, як камеї, з тремтінням у голосі, навіть немовби трохи захлинаючись у пишноті думок і образів... Читав багато, і багато було коштовного. Антологія має бути прекрасною. Перекладачі, крім цієї трійці: Драй-Хмара, здається, Калинович³¹ і ще дехто.

Просили Тичину перекласти щось із Верлена, але він їм згоди не дав. Запрошували його читать, але він теж ухилився.

Коли вони пішли і ми погасили світ, на ліжках перекидалися з Павлусем вражіннями. Між іншого, Павло закидав «неокласикам» обмеженість, яка, мовляв, позначилась і на підбірці матеріалу «Антології». Між іншого, і я признався, або, краще сказати, зауважив Павлові, що хоч мене і зарахували до неокласиків, але я вважаю, що я не неокласик, хоча й кохався і кохаюсь у формі, але ідеологічно я все ж не погоджуюсь із ними, одначе люблю і ціную їх, як майстрів слова. Життя, одначе, ширше неокласицизму.

Це було вчора. Зеров змішив нас під час товариської вечірньої бесіди. Одначе, як і на Павла, так і на мене він зробив негарне вражіння деякою самовпевненістю у відношенню до всіх, а в той вечір він увесь час заперечував Тичині, кидаючи одночасово мало не любовні зори в бік Рильського, особливо, коли він читав його переклади (які можна щитати кращими у майбутній збірці).

На другий день опівдні ми пішли з Павлом на Байкове кладовище, на горах, край Київа, недалеко від квартири Павла. День був сонячний. Навіть прозорий, як тичинівський малюнок. Ходили ми з ним поміж могил, вишукували тих, хто в великій мірі прислужився українському народу: Лисенка, Нечуя-Левицького, Стешенка... На багатьох з них немає найменших ознак про те, хто під ними лежить. Треба було напружувать пам'ять, аби вгадать могилу Лисенка.

— Сумне місце... — сказав мені Павло.

³¹ М. Я. Калинович віршів не перекладав (*примітка Григорія Кочура*).

Шукали могилу Вол[одимира] Кобилянського і не знайшли. А ми ж його ховали. Тепер лише його родичка, може, ще зможе установити його могилу.

Я зазначив таке наше холуйське відношення до пам'яті тих, хто вийшов із лав живих. Хоч би шматок граніту з коротким позначенням прізвища, а краще і справедливо: бронзове погруддя, аби і дорослі, і діти бачили, одвідуючи образ поета, художника чи композитора. Павло пригадав, що, наприклад, на Паризькому кладовищі так і єсть. Згадав кладовища Пер-ля-Шез, могилу Тена, П'єра Ляшамбоді, що перекладав колись Самійленко, та інших.

Байкове кладовище — терасами. Це воно навіяло Павлові «Фуґу». Запропонував мені піднятися на передню терасу, і я з здивуванням побачив трохи внизу ліворуч ціле місто саркофагів і якомсь несамохіть пригадалось місце із «Фуґи», як пишні пам'ятники скоса позирають на убогі хрести...

Наведемо те місце з поеми:

Дугами гроби лягли.

Опукляться могили, як поросята,

а над ними

хрести.

В подертих сорочках, в робочих блузах,

не виславшись, біжать і падають,

і в листі заплутуються, як у гудках заводу.

А вслід їм

чорні пам'ятники дзеркально очать презирливий сміх:

«Ще і тут ви заведіться!»

— Так, так, ще й тут!

Ми з-під ярма, з тюрми!

Визвольний вітер з нами.

Прислухаюсь:

голос, що вкруг росте,

в собі я ношу.

Живе — давно розпалось на клітини,

клітина — в землю, в зелень, шум.

І той протест, і той огонь, що був у них, —
тепер він зелень, шум...

Сіли на траві на розі тераси. Говорили стиха про наші великі злидні. Про розпорошеність культурних сил, невикористування їх. Про наше родинне життя і теж убоге, нещасливе (у Павла сестра умерла, у мене сестра застрілилась — це якось особливо вразило Павла, який знав її добре по Чернігову... — Я не знав про свою неньку, тобто: про мою повну безсилість їй допомогти). Сумні постаті; журливі картини. А перед нами розгорталась прекрасна панорама Києва.

— Дивись ононо, як пахтить Володимирський собор...

Я глянув у той бік: дійсно в лагідній прозорій блакиті якось особливо приємно мерехтіло серед громади домів золотого на банях Володимирського собору.

Згадали за Володимира Самійленка.

Згадали не випадково. Була тільки середина вересня, а помер Самійленко наприкінці літа, 12 серпня. Поховали його в Боярці. За небіжчиком ще не встигла прохолонути земля.

Мабуть, Павло Григорович, як це й буває в таку хвилину, повідав Казці, що був зігрітий увагою Самійленка — «квартирував» у нього. В селі Добрянці 1915 року. Тоді юний Тичина, виїхавши з Чернігова, справді не мав де жити. А був ще ж і хворий.

— Я розповідав Володимирі Івановичу, що ще в 1902 році знав його вірш пам'яті Глібова.

— Той, що на пам'ятнику в Тройці? — спитав Казка.

— Еге ж, той. Пригадуєш?.. Щоправда, вірш був без підпису.

Помовчали. Через якийсь час Тичина знову сказав:

— У Добрянці я показував Володимирі Івановичу переклад свого вірша мовою есперанто.

— Ну і як?

— Володимир Іванович не дуже вірив у есперанто. Бо ж мови знав! І мені рекомендував їх вчити!

Знову помовчали.

— А чи ти боїшся смерті?

— Єрунда, — відповів Казка. — Перед смертю я прочитаю ще раз хемію і довідаюсь: стільки-то в мені водню, стільки заліза, стільки вуглецю — і все...

Тичина засміявся:

— Гм, ловко...

Сміявся й Казка.

Згадали Михайла Коцюбинського. Тичина сказав:

— До нього я приходив із трепетом. Після знайомства дві ночі не спав. Я пам'ятаю все: ручку, зошит, квіти у вазах, лампу з великим зеленим абажуром...

— Коцюбинський тебе, Павлусю, благословив!

У голосі Казки не відчувалося бодай найменшої нотки заздрості, навпаки, він пишався другом.

— Але я ніколи не поплескував Коцюбинського по плечі, і думаю, що це не погано, — відповів Тичина.

«Зійшли з тераси і пішли. Я мусів поспішати до правління південно-західних залізниць — чи призначено мені Одесу?».

На цьому закінчувалась перша частина листа, а друга продовжувала його вже 17 вересня.

На вечір зайшли до музичної профшколи, бачили Верьовку. Між іншого, у Павла виникла була думка одвідати могилу Шевченка, і ми було уже погодилися їхати, але рейс пароплавів став на перешкоді, і ми залишили цю думку. Окрім того, і у Павла, і у мене лишилось мало часу. Отже, умовились краще провести один вечір в товаристві Осьмачки та Верьовки. Але Верьовці треба було бути на іспитах у музпрофшколі, завом якої він є. І ми вчора були утрех, коли лічити по поетам. З нами ж була і Ліда Папарук, бо в неї ж ми з Павлом і живем зараз. Павло читав нову поему з селянського життя (дві частини написав у Харкові, а III оде в Києві). Поема прекрасна. Ще повинно бути 2 або 3 частини. Написана гекзаметром, але у Тичини гекзаметр цей легкий і зовсім не тупає на кінцях по-стародавньому. Єсть місця захоплюючої сили. Їх не можна слухати без зворушення. Після Павла читав Осьмачка. Осьмаччина Муза

жорстка муза, муза Гніву, Помсти і Туги, закружила нас у своєму дикому, божевільному вирі розпачу і мук. Читав він поему-легенду «Діброва» (оповідання про українського червоноармійця дезертира, що конає понад Окою в снігах і просить голодного вовка хоч кістки його однести до рідного Дніпра), прекрасну сильну річ «Стефанику» (дроворубів наймитів селян, що їх злидні загнали до міста), ця річ теж особливо подобається своїм незвичайним ударом по нервам, по психіці слухача, це справжнє якесь дубиною по голові чи, як кажуть французи, «coup de tête...». Там ніж Гонти, що його він кидає понад селами та понад хмарами, справляє моторошне по силі вражіння. Ще він зачитав «Голоту», що він уже віддав до «Глобуса», з чого жалкував Павло (треба було б до «Червоного шляху»). Про «Голоту» Павло сказав, що в російській поезії нема рівного зараз і не було раніш, бо Кольцове оспівування злиднів — лише цівкання горобця: бо там єсть опис, а нема болю, як у Осьмачки. Пробував він (Осьмачка) читати ще «Глагол раба», але не пригадав.

Ось почали мене просити, аби я щось зачитав із своїх, та я не пам'ятав, не знаю ні однієї своєї річі (якось це для мене не цікаво!), а рукописів не взяв. І тому за пропозицією Тичини я прочитав їм Вашого «Гамсуна». Але клятий Осьмачка стілько нагромадив образів довкола нас, що наче аж дихать було нікуди і Ваш «Гамсун» виходив із уст, не дивлячись на всі мої силкування, якимсь надто тихим і трохи навіть байдужим... Після прочитання Осьмачка зауважив деяку розтягненість його, а Павло — недодержаність із ідеологічного боку, чи, як він сказав:

— Мисик у цій поемі застебується на два гаплики і не наче не знає, на котрий же треба... З одного боку, він одмовляється од революційного виру, а з другого, «ходить щасливий», а автор аж ніби гладить його по спині: «Який хороший».

Це приблизно такі зауваження зробив Павло на Вашу поему, все ж таки одзначивши, що вона добре написана. Про поправки і свої зауваження він Вам напише. Павло багато розпитував мене про село, його життя та настрої. Про комсомол, бандитизм і т.д. Все як матер'ял для майбутніх розділів поеми. Розказував мені про свою роботу у Харкові, про його ініціативу в заснуванні наукової секції сходо-

знавства. Крім вірменської мови, він зацікавився жидівською, а живучи у Крими, — татарською. Татарська мова дуже легка. У Павла по підручнику я одразу почав читати. Вона мене зацікавила як самим матеріалом звуків, так і їх начертанням. Ми домовились, що де я не буду — чи у Петрівцях, а чи в Одесі — я почну вивчати одну із східних мов і, мабуть, перську, до поетів якої давно лежить моя душа. Павло гадає вчити турецьку, гнучкістю якої він здивований. Він листується з вірменськими поетами і познайомився з татарським поетом. Підбивав до східних мов Павло Осьмачку, але той уперто став на своєму: доки досконало не володітиму англійською — ніякої іншої мови не візьму.

— От хахол завзятий! І я певен... що тепер Осьмачку і клещами від англійської мови не одірвеш.

Ліда (Петрівна) принесла із бібліотеки (вона бібліотекарша) розкішне марксівське видання «Потерянный и возвращенный рай» з прекрасними малюнками Доре. Там угорі прозовий точний переклад «Рая», а унизу — дрібним петитом для знавців англійської мови текст. І ось Осьмачка уже зміг колупати в тому текстові — покіль що по-троху. Ще рік йому залишився до закінчення курсу і для оволодіння мовою.

Отаке-то.

І все ж навіть приємні літературні зустрічі не могли притлумити постійної тривоги за майбутнє. Що там попереду? Чого очікувати, на що сподіватись? Які можливості і перспективи?

Зрештою, мов навмисне, зіпсувалась і погода.

Сьогодні надворі сіра дощова осінь. Зараз піду у сотий раз довідуватись про своє призначення до Одеси чи відмовлення, але, судячи по вчорашньому, вже все вирішено і, певно, Одеса не за горами.

Завшколою Іллін дуже якимось вагається їхати, боячись україножерського вчительства.

Учора з Павлом були у ДВУ...

Пишіть. Іду умиватись, снідати і гайда до Ілліна, а тоді додому. Вчора балакав у ДВУ з гартованцями Київа Коваленком та Брасюком — Павло радить, та й я думаю, увійти

членом до «Гарту», симпатії до якого у мене зросли протягом цього півріччя. Але це я зроблю повагом, не приневолюючи себе, вільно і цілком свідомо...

Р. С. Павло теж сьогодні до Харкова.

Далі іншим, рожевим чорнилом:

Р. С. Зараз струже дощ... З Одесою знов невідомо: зараз Іллін сказав, що напише мені у село.

У Катеринославі виходить книжка Осьмачки «Скитські огні».

І, нарешті, ще один — пророчий для Мисика — постскриптум:

Радив би Вам зайнятися вивченням якої-небудь мови: французької чи німецької: це зараз дуже хороша мода серед українських письменників (по самонавчателям).

Так, Мисик обов'язково прислухається і до цієї поради вчителя. Крім французької та німецької, він володітиме ще англійською, перською. А загалом перекладатиме з 14 мов світу! Його перші переклади з російської — віршів Олександра Пушкіна «Зимовий вечір», «Жив на світі лицар бідний» та «Біси» — з'являться друком через п'ять років.

Але про це — потім, коли молодий поет повернеться до Харкова, залишившись там остаточно. А поки що він — у Новопавлівці, в далекому степовому селі. І той лист Аркадія Казки — останній до нього лист із Києва, з берегів Дніпра. Попереду на вчителя чекали нові випробування. Чекала Одеса.

5. «МІЖ СИЗИХ БЕЗБЕРЕЖ...»

Через місяць, 18 жовтня того ж таки, 1925, року Аркадій Казка звідомляв Мисикові у Новопавлівку:

«Пишу Вам, Василю, як бачите, із Одеси». Та чи справді в Новопавлівку? Над цим треба ще поміркувати. Адже лист є, але конверт із зазначенням адресата не зберігся.

Те, про що я писав, справдилось, — вів далі Аркадій Васильович. — Кілька днів, як в Одесі: з 9-го жовтня.

Одеса мені дуже подобається і, здається, не тому тільки, що дала мені людську, — а не ганебну! — оплату за працю. Море глибоко зазирнуло в душу. Щоправда, зараз воно частенько кутається в тумани. Але я його в перший день прибуття бачив спокійним, величним, сапфірним, безмежним.

Як сірий попелець захвату нашої зустрічі залишився оцей сонет:

Пірнув мій зір углиб, у синю просторінь.
Пірнув — і там замість землі звичайних меж
Він раптом уловив її *круглясту тінь*
І вибух захвату поніс від узбереж.

Щез порт, маяк і мол і рух тих комашин...
Між скуль рудих себе вже я не чув — себе ж!
Всесвіт і я — та це ж хтось юний був один,
Що весело сміявся між сизих безбереж.

Блищав у далечах десь парус, мов кинджал.
А той трьохтрубний ген ставав на край дуги...
Й спалахнув у мені не радість вже, а шал —
Що друг морів забув земнії береги,
Що гордо трубами небес лани орав,
Що кіль у безміри, мов плуга, він вривав.

Днем раніше — 17 жовтня — цей сонет Казка надіслав і Тичині. («Як він, звичайно, матиме право на

друк»). І вказав зворотну адресу: м. Одеса, вул. Свердлова, 89, Залізнична семирічна трудова школа № 77.

Ну, завтра вже, Павлусю, — ділився Аркадій Васильович, — рішуче висилаю цю звістку за зміну в моїй долі.

Учора був у Предславича³², який поставився уважно. Розповів мені все, що цікавило, але не знаю, що вийде з цього. Бо коли ми пішли до одного з членів, здається, комісії по українізації, то він подивився на мене, як теля на нові ворота. І справді, він був, як теля — молодий єврей, тільки «з фасоном».

Отже, за Предславичем, виходило, що можна мені добыть і два хори, а по його вийшло — ні єдиного. Між іншого, коли згадали ми з Предславичем твоє ім'я (я розпитував за міжнародний клуб в Одесі — там мається щось до 15 народностей) — то він запитав:

— А хто такий Тичина? Наче щось чув... А що Ви будете робить там? Навіщо? Чудний той Тичина!

Одним словом, кажучи за Арк[адієм] Любченком:

— Шутільнікі в Одесі.

Звичайно, це мене не розхолодило — тільки посміхнувся. До секції ти мене впиши і, може, ще поради які черкни, а я достукуватись буду, бо треба сказати: вбога інтелектуально Одеса, тільки хіба «з хвасоном».

Предславич обіцяв, що я буду потрібний в українізації, яка тепер нажимає потроху «свавільну» Одесу. Не знаю також, як і в цій сфері буде — бо у «молодого шутільніка» я щось довір'я не викликав. Якщо і решта — такі знавці української мови та літератури, то, певно, не знайдуть вони мене корисним у справі українізації. Оце за порадою Предславича ще гадаю побалакають з Микитенком³³ та з Окружною комісією по українізації. Може, що й буде з цього. Сил то в них чортма, але що ж поробиш: ніс чи пальто не сподобається і — засудять.

³² До речі, за рекомендацією Тичини Предславич був членом театрального «Гарту» й інспектором політосвіти.

³³ Молодий прозаїк Іван Микитенко навчався в Одеському медичному інституті, брав участь у літературно-мистецькому житті міста, очолюючи філію «Гарту».

З листа до Мисика:

Ознайомлююсь з життям Одеси. Вона потроху, знехотя українізується. Хоч на бокових вулицях ще тріумфує на плакатах кіно, сурмить свою вбогу нужденну перемогу: «Надписи по-руськи!»

Добираюсь до Микитенка, що ще після літа не прочу-мався і все ще перетравлює вишневі усмішки літа.

Я працюю... Нагрузка солідна, і оплата пристойна в порівнянні з ганебною новопетрівською, що загнала мене в саму пащеку злиднів: на самісінькі кутні. Тепер видерся *наче*, бо все ще, здається, чую «тлетворний дух» за мою спиною, мовби вітри чуми.

А ще ж треба добути трохи заробітку, аби видобуть Анну Павлівну та синів, які десь там лишились. Та я уперто дивлюсь уперед — напружую зір, м'язи і волю. Готов працювати до самозабуття, аби видертись із лещат: із тупого кута, в якому я за останній рік опинився.

Повідомивши про зміни у своєму житті і надії на краще, Казка з радістю перейшов до головного.

А Ви, Васильку, все ростете. Наливаєтесь, мов стільник медом. Оце, виїжджаючи, був у редакції «Життя і революція». Бачив Загула. Зустрілись з ним щиро, сердешно. Люблю я його. А зараз — найпаче. Болю за нього.

— Ну й Мисик, молодчага! У Тичини таки єсть нюх, що він його висунув, знайшов...

Тут я, звичайно, з гордістю і приємністю розповів, що Мисик вийшов із моїх рук — на моїх руках народився і з моїх пелюшок вилетів.

Тоді і він згадав:

— А у мене був Кобилянський...

Дав мені свого свіжого вірша передивитись із теки секретаря Лебеда. Я перечитав і сказав:

— О, Загул шукає і потрапляє на старі забуті ним джерела ліризму.

Він з задоволенням посміхнувся. Лице осявала посмішка — як промінь осіннього вечірнього сонця осяває напівбезлисту діброву... Він закашлявся глухо. Сухоти творили своє злочинне діло. А він не помічав — як і всі сухотні. Ба-

дьоривсь. Казав, що він виготовував нову статтю (назву я забув), але стаття бойова і сучасна.

На вулиці ми попрощалися. Він казав, що йому пропонували посаду в Одеському ДВУ, але він відмовився. Я жартома закликав їхати його зі мною.

Тоді ж до редакції увалились Боруський (белетрист), Дорошкевич (редактор «Життя і революції») з братом і, нарешті, Зеров, простуючи на мене, читав переклад останнього вірша із Бодлера, здається, чи не «Капітан-смерть» (як смутно і, може, неправдиво пригадую назву). Він навіть кінечних рядків не переклав ще, запитуючи мене, що то значить *du pouveau* (як я не схибив у начертанню). Я, сміючись, йому переклав:

— «Нові країни», «Країни невідомого».

— Так-так, от у такому щось роді! — погодився він.

Люблю я Зерова юнацький запал. Ніколи він спокійно не може читати вірша: завше з піднесенням, з захопленням, як соловей травневої ночі — захлинаючись, і при тому чітко, милуючись кожним образом, кожним зворотом.

Він зараз друкує свого чи, краще, Словацького «Мазепу» і я йому зробив одне дружнє зауваження, бо я читав рукопис серед паперів Тичини.

Так-то скінчилась доба мого життя, зв'язаного з Межигір'ям, яке скрашало підлотні умови існування у Нових Петрівцях.

Тут роботи уже мені багато, і я бачу: буде ще більше, але я її не боюсь, навіть шукаю, бо наслідки роботи будуть видні, бо на мене тут дивляться, як на людину, що може щось зробити, що умови для праці все ж пристойні (звичайно, ще чимало треба часу, щоб очухатись від Петрівців, але про світло, надія і навіть ключі від надії — майже у руках).

Пишіть, Василю...

...Коли виїздив, у редакції «Пролетарської правди» та «Глобуса» дали мені передивитись ч. 8 «Червоного шляху». Там Ваша остання річ і мій весінній «Великдень» («Там сонце, там...»).

Вітайте Скрипників і Капустенків, і тих, хто мене ще пам'ятає в Новопавлівці.

Останній рядок «Вітайте Скрипників і Капустенків...» переконує в тому, що Мисик на цей час перебував-

таки в своєму рідному селі. А виповнилось йому сімнадцять (народився ж наприкінці липня!), і йшов уже вісімнадцятий. «Але чомусь не вчився і не працював нігде, та тоді в селі де ж працювали — тільки в хазяйстві, а в них хазяйства ніякого не було», — свідчить Антоніна Андріївна Крушельницька (Гузенко), до спогадів якої ми вже зверталися.

Доречним буде й запитання:

— А хто ж такі Скрипники та Капустенки? Теж колишні учні Аркадія Казки чи, може, його колеги-вчителі?

Так, Скрипники — подружжя вчителів. (І з'ясувати це допоміг відомий уже нам Іван Кузьмович Кутній.) Згадане подружжя підтримувало з Казкою щирі, товариські стосунки. Марфа Данилівна Скрипник доводилась йому навіть кумою (хрещеною матір'ю сина Левка). А Яків Григорович завідував чотирирічною початковою школою в так званому «Руському краї» (дальньому кутку Новопавлівки). Вчитель добре грав на скрипці. Організував хорову дитячу групу, з якою частенько виїздив і в сусідні села. Чи ж дивно, що саме з такою людиною і заприятелював Аркадій Васильович?.. Ну, а Капустенко?

Зачитаємо рядки з листа І. К. Кутнього: «Вчителі скаржились на холод (взимку на службових квартирах, що були при школі. — О. Ш.) і ходили зігрівати душу до знайомих сільських мужиків. Наприклад, до Капустенків...». Жили Капустенки в Підгородньому неподалік. А тепло, розділене навпіл, як відомо, не забувається. Капустенко-молодший до того ж і вчився в Підгородненській семирічці...

Ось ми нарешті й упевнились: так, Мисик у жовтні 1925 року, в час, коли Аркадій Казка написав йому з Одеси першого листа, перебував у Новопавлівці. Щоправда, його тягло і в мандри. (Пізніше Василь Олександрович згадував: «Послідній раз їздив у Каховку в 1925 р. (підкреслення Мисика. — О. Ш.). До Армянська — Перекопа ще 112 км. Биками 15 днів (од Олек-

сандрії до Каховки кіньми 6 днів), Берислава (300 км)».) В сімнадцять років спробуй усидіти на місці, спробуй не піддатися спокусі побачити нові, незвідані краї! Тож і манило насамперед у Київ. Це стародавнє місто вабило юнака ще відтоді, як звідти писав йому свої натхненні листи Аркадій Васильович.

У Києві Мисик навіть сфотографувався. Його душа була сповнена вражень. Ті враження виклав одразу ж у чималенькому листі в Одесу...

Була в нього думка вирушити ще далі — в Москву. Проте не поїхав. Що стало на перешкоді? Невідомо. Та певно одне: відбулася якась переміна в настрої. Засумував за рідними степами, чи що? Й опинився в Катеринославі, звідки написав Аркадієві Васильовичу другого листа. А водночас — і надіслав новий твір — баладу...

В Катеринославі Мисик одвідав музей старожитностей. Бачився з його директором — Яворницьким.

З-під чорного костюма Дмитра Івановича виглядала манишка білої лляної сорочки. Звиклий до материного вишиття Мисик завважив нитки двох кольорів — чорного та блакитного. Комірець сорочки стягував на шії блакитний шнурочок з китичками на кінцях.

— А ти, синку, мабуть, нічого й не їв? — спитав Дмитро Іванович.

Вони йшли коротким провулком. Поминувши собор, перетнули просторий майдан і зупинились перед невеликим, але незвичайним будинком з чотирикутною вежею на даху. Але то була не вежа — господарів кабінет. Увійшовши в високі, мов брама, парадні двері, піднялись рипучими дерев'яними сходами. Та ще внизу Дмитро Іванович гукнув:

— Серафимо Дмитрівно, у нас гість. З Новопавлівки...

З вікна кімнати було видно Дніпро. Нестримну повноводу ріку, та навіть більше, ніж ріку, — символ України! Адже Дніпрові хвилі течуть сюди аж від Києва... Течуть з давніх віків у майбутні.

Яворницький сидів на широкій канапі.

— Люблю я степ, синку, безмежно люблю! Яку красу, яку велич і який чар являє він ранньою весною! Весь устелений яскравою і соковитою зеленню, залитий блискучими променями ранкового сонця. А світ живих істот, що заселяють степ! А квіти в ранковій росі, від яких опівдні розливаються духмяні пахощі. Доводилось тобі, синку, ночувати коли-небудь у відкритому степу?

— О, доводилось, — відповів Мисик. — І не раз...

— Тоді ти повинен знати, яке величезне, незбагненне і невимовне задоволення від ночівлі у відкритому степу. Або ж де-небудь у широкій і розлогій балці на свіжоскошеному пахучому сіні, га?.. Немає кращого задоволення від того, коли ти, лежачи на спині і втупивши погляд у безконечну далечінь, милуєшся м'яким і ніжним блиском зір, відчуваєш, як у твої груди вливається аромат степових квітів... А коней любиш? — запитав раптом.

— Як же їх не любити, Дмитре Івановичу?

— Це так, не любити їх не можна. Коли ти чуєш протяжисте форкання і пожовування коней, що стоять біля брички, і потім поступово, мало-помалу починаєш забуватися уві сні, змішувати сон з дійсністю і, нарешті, впадаєш у повне забуття...

Яворницький заплющив очі. А Мисик з несподіваною для себе радістю й гордістю згадав, що в нього, бач, є вірш про степ.

Простягся степ у далечі відкриті,
За рівний обрій, в невідомий дим,
І висне небо, сповнене блакиті,
Шатром ясним.

Де жовтий цвіт лямує межі сонні,
Де схил у балку й вітру дикий пах,
Там зрідка ходять серед паші коні,
Подібні до комах.

А далі ще, на самім видноколі,
Старий чабан іде, за кроком крок,
За ним отара міниться поволі,
Мов хмарки холодок.

Напнеться тінь, дві-три краплини зронить,
То тут, то там приб'є до стежки пух,
І знову з куреня виходить, дзвонить
Вуздечкою пастух...³⁴

Цей вірш хвалив Аркадій Васильович. От би і прочитати його Дмитрові Івановичу. Але не зважився. Скромність перемогла. (Потім вірш «Степ» відкриватиме всі прижиттєві збірки вибраних творів поета.)

Яворницький розплющив очі.

— А скільки можна віддати за те, щоб почути у відкритому й неозорому степу яку-небудь могутню пісню! Пісню, що виливається із могутніх грудей цілої сотні могутніх козаків...

Повз Мисикову увагу не пройшло, що Яворницький аж тричі вжив одне й те саме слово «могутній», наголошуючи на ньому.

— І кажу я тоді, — захоплено вів далі Дмитро Іванович. — «Хлопці, годі вам могилу копати! Становіться в кружок та співайте мені пісень, щоб вони усе горе та лихо мое залили...» Тож хлопці стають у широкий круг, я сідаю у траву, в середину кружка, і починаю слухати пісень. І ллються в мене од тих пісень сльози по щоках, зі щік стікають на вуса, з вусів на підборіддя, з підборіддя на груди... І суму мов ніколи й не було. Ех, синку, заспіваймо!

Мисик дуже любив пісню. Але співати не вмів. Голос у нього був трохи хрипкий від хвилювання.

— Що, застудився? — Яворницький усміхнувся. — Був тут у мене поет Казка...

— Аркадій Васильович?

— Ти знаєш його?

---

³⁴ Вірш подаємо за останньою редакцією автора.

— То ж мій учитель!

— Чудова людина, цей Казка, — сказав Яворницький. — О, як ми з ним співали!

З листа Казки (вранці 4 листопада того ж року).

Сиджу зараз на Пушкінській, 15, на четвертому поверсі, розчинивши вікно у номері, і слухаю гамір ранкової Одеси: зум автомобілів, скигління трамваїв на поворотах, цівкання задоволених теплою годиною горобців і шарудіння мітли десь на дні чотириповерхового колодязя... Навіть півень оце зараз якимось дивом заспівав — меланхолійно кинув кілька хрещиків свого пригаслого у повнозвучному ранковому шумі одеського листопаду «ка-ка-ріку». Сонце сьогодні мліє у сизім ранку — усе не хоче прокидатись, як художник, насичений украй твором: кине то там, то там золоту пляму і милується, боячись одразу вилити сп'яніло нектар творчости.

Був зараз біля Пушкіна — з чудовими, глибокими очима генія, що все бачить, все розуміє і все... прощає, бо дивиться на все з високого шпиля мудрості і страждання, витворивши свій космічний кодекс законів, що ґрунтується на людяності. Останнє, може, не в'яжеться з філософією матеріалізму, бо доки існує розподіл на класи суспільства, теорії всепрощення не повинно існувати. Прощати можна буде хіба тоді, коли вже *нічого* буде прощати, а значить і потреба прощення відомре. Одне зараз є багато боків, на які *треба дивитись* лагідними безодніми очима Пушкіна. От через що у Одесі покіль що для мене є єдиною утіхою цей лагідний погляд гордої кучерявої голови поета, що чіткою бронзовою камесю вирізьблюється на імлистому голубому тлі неба і моря. Це два квартали од того місця, де я живу, а живу я на Пушкінській, 15, і в мур того будинку, де я живу, ушпиряється скромний двоповерховий сіро-голубий будинок, на стіні якого на мармуровій дошці простий, але і багатомовний напис: «Здесь жил Пушкин в 1823 году». Тепер в ньому міститься у нижньому поверсі у правій частині «Ларьок» — там, де раніш лунав його веселий, юнацький голос і грали життям очі класичного вакханця.

Далі вчитель звідомляв:

«Одержав Вашого листа із Київа і картку».

Його стурбував вигляд учня.

«Ви, Васильку, змінилися дуже після того, як ми дружньо-прощально поцілувались у степовій балочці. На Вас в великій мірі поклав тавро сум. Ви навіть схудлі».

— Від чого б це? — вдивляючись у картку, переживав учитель.

Не обійшов увагою і нового Мисикового твору.

Дякую за «баладу» у другому листі. Вона чиста, запашна, прозора. Звичайно, це майже простий переказ бунінського «листопаду», але він так чисто, майстерно і *по своєму* зроблений, що вже нагадує живу прекрасну сестру Бунінської Осені. А живий твір — це вже не копія. Це навіть не наслідування: це само напружене життя, що біля розквітлої троянди із пуп'янка поруч вигоняє і розгортає нову троянду, і тільки дурак може сказати:

— Фі, який шаблон!

Але навіть таких і між дурнів немає. «От поволі рипнули верей...», «І упустисть на рукав бобрянний молоде заплакане лице...» — це прекрасно.

Щодо «Гамсуна» я залишався і залишаюсь при своїй думці, що він ідеологічно витриманий і що він на мене зробив прекрасне враження — можливо, що це: в великій спорідненості наших смаків і наших душ.

Мисик все-таки не полишав наміру з'їздити до Москви. Аркадій Васильович, як завжди, щиро, по-дружньому радив йому:

Ваша думка з'їздить до Москви — хороша. Це вас розважить. Дасть вам багато нового. Крім того, Ви сполучитесь безпосередньо там щільно з політичною і революційною сучасністю.

Написав я листа Тичині і Осьмачці, але покіль що відповіді не одержав.

Що ж іще? Тут я живу ось уже місяць, але одеське лі-

тературне життя так ховається, що я ніяк його не можу відшукать. Певно, його немає, і ця моя думка тверда... Животіє «Гарт». Так і в Києві мені казали, де праця все-таки потроху совається: я балакав перед від'їздом з київськими гартованцями.

Аркадій Васильович мав рацію. Журнал «Плуг» (№ 3, 1927 р.) умістив огляд «Літературна Одеса», в якому писав:

Власне, чи можна говорити так про Одесу — літературна, бо її життя таке мляве й непомітне. Вражіння саме з цього боку Одеса справляє непоказне. Велике місто, порт, сила музейного роду пам'яток, історичні місця, будинки, море — все це нібито симптоми до культурного оживлення, бурхливого життя, цікавості літературними подіями й рухом. Коли до цього додамо ще велику кількість вузівської молоді, стає дивним, як таки Одеса чи не в змозі, чи не хоче відповідно реагувати на літературні події, не має сил чи не цікаво показати себе з цього боку. Насамперед, одеська преса — це газета «Известия» та селянська газета «Червоний степ». Є ще вечірня «Вечерние известия» типу й змістом — як вечірка звичайна. «Известия» освітлюють літературне життя Москви, частково — Харкова, самої ж одеської літературної хроніки подибуємо надзвичайно мало. Правда, «Червоний степ» таки розмахнувся і видав одну літсторінку (від 15/ХІІ), давши до неї оригінальну передмову, що ось, мовляв, хочемо розворушити своїх письменників — селянських революційних та пролетарських, причім репрезентантом останніх названо тов. Микитенка, що, здається, вже зовсім перебрався до Харкова. Перша сторінка така блідувата, заповнена віршами на вузівські теми (хай самі автори поміркують, оскільки такі теми підходять для читача — селянина та ще на Одещині!). Проза літсторінки мала, весни, як-то кажуть, не робить, оповідання О. Сенченка — звичайна агітка для села. Зате газета подала в літсторінці велику й, ніде правди діти, — не для своєї газети, рецензію на журнал «Сільський театр». Справам літературним зовсім не відводить місця «Трибуна робітькора», що на три чверті заповнюється дописами, як

там або де-інде поставлено стінгазету, як працюють гуртки робкорів і т. п. Правда, назва «Трибуна» такий характер цього журнальчика виправдовує, але думаєм, що не такого органу вправі вимагати робкори та сількори Одещини. В цьому відношенні редакції «Трибуни» слід було б взяти за зразок «Сількора України», що дійсно дає матеріал для проробки його сількорами.

Не можна обминути журнал «Шквал». Його ціна — 5 коп. та тираж 56.000 свідчать про те, що він в Одесі найпоширеніший орган друку. Але заповнено його щораз таким слабим і малоспожиточним матеріалом, що починаєш думати, невже ж таки Одеса не має власних оригінальних, талановитих співробітників, авторів красочних місцевих зарисовок. «Шквал» подає матеріал про все, але про все надто потроху, нашвидку, часто не дуже уважно переглядаючи той матеріал, що з 56.000 тиражем іде на вулиці, фабрики й заводи Одеси. Загальний характер журналу — це щось схоже на вечірню газету, тільки ілюстровану та без політичного чергового інформаційного матеріалу.

Має ще Одеса журнал для жінок і зовсім слабу «Науку й техніку».

Киянина, а то й харків'янина вражає відсутність різних доповідей, диспутів, літературних вечорів.

Може, воно так і слід, бо ж Одеса — місто торгове, всі думки одеситів спрямовано на прибутки й обороти. Але залишається велика армія студентів, що хотіла б відчувати інший пульс нашої доби, бути співучасником і сутрудовником культурного будівництва країни поза стінами свого вузу. Місцеві одеські літературні організації — група плужан — філія колишнього Гарту, Потоки Октября, робкорівський літгурток «Станок» слабкі, їхньої роботи майже не видно і не помітно. Весною минулого року Одеса була таки розмахнулася на журнал «Провесень», що почав був навколо себе об'єднувати ці слабкі молоді літературні сили, але він помер, нового журналу Одеса не має, а без цього ще довго Одеса буде пасти зади їх в літрусі. Гурток «Станок» має окрему кімнату при редакції газети «Известия», регулярно збирається і весь час старанно над своїм ростом працює. Так само вже єсть друковані твори членів інших літературних організацій (Матяш-«Коровини діти», Ельберт-«Яхида» і

т. п.) — це нам каже про те, що літературні сили Одеса може мобілізувати. Треба сподіватися, що після Усеукраїнського з'їзду пролетарських письменників, де й одеські пролетписьменники брали участь, та після утворення нової пролетарської спілки письменників — літературне життя Одеси оживиться і найде кращі й доцільніші організаційні форми.

Одеса українізується, як це і можна було чекати від такого міста — таки, нівроку, їй — тугенько. На вулицях можна назбирати немало матеріалу для анекдотів з українізації. Вже остання зупинка залізниці коло Одеси дає обіцянку на щось веселе далі: пасажери вагону здивовано читають — «Пожежна шопа», а потім запитують своїх випадкових сусідів: «Що воно таке?» Ну й далі в місті бачимо: «Зубовий лікар», «Зшитки», «Кравці там шиють по новішим кроям», кіноафіші проголошують новий фільм «Дім ненавиду».

Характерна риса — у всій Одесі не можна ніде знайти комсомольських журналів та газети. Загалом, з українськими журналами по кіосках слабо. Натомість «Огонек», «Бузотьор», «Сміхач», кіно-фото-спорто журнали всюди на першому місці, і одержує їх Одеса з Москви досить акуратно. Нашим видавництвам треба на Одесу звернути більше уваги.

Автором огляду був Михась Ніварин (очевидно, псевдонім). Саме такою він і побачив Одесу 27 січня 1926 року (дата огляду) — через три місяці після приїзду Казки.

Ну, покіль що — до слідуючого листа, — закінчував Аркадій Васильович. — А зараз гадаю іти до редакції маленького «Червоного степу» побалакати із Г. Красним та ще в комісію по українізації — здобувати заробітку ще червінців хоч на три (я зараз по школі одержую 60 р.) — тоді матиму змогу виписати дружину і синів.

Наступний лист був 25 грудня. Він мовби перегорнув останні сторінки 1925 року.

Давно зібрався відповісти, — пояснював Аркадій Васильович, — але в ці дні мовчанку можна мені пробачить. Я ходжу — не ходжу, а бігаю по інституціях в постійних клопотах про переїзд дружини. Спершу клопотавсь за призначення. Тепер — коли уже її призначили у залізничну Одеську школу — клопочуся про переїзд. А для цього треба було видерти собі білет безплатний (за рахунок білета майбутнього року). І це вже зробив. З великими труднощами, але сьогодні виїжджаю за сім'єю. Навіть не вірю. Звичайно, великі витрати — грошей мало, але хоч перспективи не суворі: все ж і дружина, і я на посаді, а це вже багато важить в наш час, коли так багато людей безробітніх.

Так, молоду республіку, як і всю країну, охопила пропасниця безробіття. Сотні, тисячі людей (через три роки — в 1928-му їх нараховувалось 1 365 000 чоловік!) не могли знайти роботу. І не просто роботу — не мали змоги заробити на прожиття. Тому, хто не зазнав цього, звичайно, важко до кінця збагнути відчай, в якому опинилися інші, а серед них, до речі, й одна із сестер Мисика...

Пригадуєте Лідію Олександрівну? Серед мисиківських дітей вона — передостання. Закінчивши школу, дівчина поїхала в місто Кам'янку (тепер — Дніпродзержинськ). Там влаштувалась робітницею на заводі. І там-таки познайомилася з робітником Валентином Роциним, який сюди приїхав трохи раніше з Канева. Невдовзі й побралися. Ніщо, здавалося, не могло затьмарити їхнього молодого подружнього життя. Але саме тоді Валентин Васильович кілька місяців був без роботи. Реєструватись ходив на біржу праці... І досі він береже документ тих далеких і важких часів³⁵...

Завтра вже я буду біля Межигір'я, — писав Аркадій Казка у село Новопавлівку Василеві Мисику, — знову шкодую, і ще раз шкодую, що я Вас не зміг викликати до Межигір'я — гарно там було б! Але — кляті обставини.

³⁵ Коли ці рядки було вже написано, Валентин Васильович пішов із життя.

Мусить бути краще — і ми побачимось, як Ви пишете, ув Одесі.

А ви помандрували чимало. Це в великій мірі — відсвіжує.

Яворницький — співака. Це так. Я пам'ятаю, з ним удвох співали українських пісень через півгодини знайомства у його кабінеті. Він все радив мені перейти вчителювати до Лоцманської Каменки. Симпатичний дідуган!

Що ж до того, що Ви сидітимете ще цю зиму у Новопавлівці, то я цілком певний, що для Вас вона буде остання.

А працювати — працюйте.

Складіть іспита на «званіє» учителя — і Вам посада скрізь буде забезпечена.

Я, наприклад, гадаю і тут Вам стать в допомозі, аби у Вас було посвідчення, що Ви склали іспит.

Та й не тільки я — це Вам всякий зробить. Ви зараз маєте вже чимало знайомих, які значно більш можуть Вам стати в допомозі, як я.

Але треба збиратись на вокзал. Учора у мене через «чинодральську» схоластику вийшла затримка: я не зміг учора виїхати — і це на мене так вплинуло, що я ліг спати вчора о 7-й годині, а встав сьогодні о 4-й та й став переписувати вірші...

І далі:

Бачите, Василечку, як «надумавсь старий дід удруге женитись...». Оце так і я надумавсь друкуватись. Ну, що ж. Думати і бажати — нікому не забороняється. А от видрукуватись — це річ інша. Отже: складаю книжечку сторінок на 70. Звичайно, її перекрають наполовину, а може, — дасть бог! — і цілком.

Принаймні — отой хробачок, що ще інколи мулить та точить усередині — здохне. Написав Павлусеві: «Не видрукують — натягую віко щільно на себе, уможуюсь у труну якнайвигідніше і вмираю як поет назавжди».

Справді: коли ж його починать? Мені 35 літ. Збірка — «Кроки» — весь шлях, що я пройшов від 1918 по 1925 рік. Всі поети — мої однолітки — мали змогу дати доробок, чом же мені заборонять це зробити? Халтурщиком себе у вся-

кім разі не вважаю — нудьгу та «самотність» із збірки я викинув. Зоставив у цілком безпечній дозі. А там побачу.

Іду. Вітаю Вас...

Хоч як сподівався Аркадій Васильович, Новий, 1926, рік не приніс, одначе, полегшення. Навпаки, роботи ставало все більше, відчувалось моральне й фізичне виснаження.

26 січня він писав Мисикові.

«Впадаю» в дитинство. Зараз, позначаючи угорі час, помилився... тільки на 10 років: замість 1926 поставив 16 рік і не помітив різниці. Це вже зветься: бути торопленим. Треба сказати, зараз в стані «тороплених» перебуває все учительство: настільно каторжна праця висисає їх мозки, та ще при тій «каторжній» умові, що ця праця не має сталої закреслености: кожен педагог мусить бути творцем своєї педагогіки. І ось: всі ходять очманілими. Особливо нещасний народ з-поміж нещасного учительства — це груповоди-комплексники. Данте, звичайно, не знав, що в ХХ сторіччі буде така кара на людей — тобто така... посада, а то б, напевне, він відвів би їм у своєму пеклі найглибший із «кругів».

Сьогодні, наприклад, заходжу на співи до одної із молодших груп, і питається у мене 34-річний герой праці і тишком:

— Чи так я, Аркадіє Васильовичу, написала «сегодняшній», боюсь, чи не треба, бува, «сегодняшній»...

Це, попрацювавши 34 роки, забудь на 35 році, як пишеться слово «сегодняшній». Я заспокоїв її. Одначе, я з «щасливих»: викладаю співи (тільки маю 3 год. української мови на 27 робочих годин): тому не доводиться купувати «гіркої» — тобто «комплексів»³⁶. Одначе инша буденна праця теж роздирає на шматочки мій мозок — і він часами — мов людина під тягарем — спиняється. Але це у мене буває лише часами — іноді. А єсть екземпляри з-поміж учительства (особливо учительки), у яких уже

³⁶ Тодішні шкільні «комплекси» їдко висміяв у творі «Бузівок» Іван Багряний. Див. наш роман-дослідження «Через терни Гетсиманського саду», К., вид-во «Рада», 1996.

думка спинилась: не можуть думать (оце моя дружина, Анна Павлівна, розказувала мені про одну таку). Вони «такі» всього бояться, особливо «начальства». Ходять, мов сновиди. Виконують все механічно і... являються яскравим і зразковим комплексом того, в якому рознещасному стані перебуває наша радянська педагогіка. Щоправда: серед їх багато «стареньких» з духом Іловайського і Євтушевського, однаке це все не вигороджує хаотичного стану сучасної педагогічної думки.

Пишу Вам про це, бо й Ви силою обставин (буду надіятись, на короткий час!) потрапите згодом до нашої «компанії». Я навіть посилююсь допомогти Вам у цій справі: запасіться тільки відповідним посвідченням (на право учительовання). У мене зараз зв'язки єсть і певно, що поміцнішають, і я зможу Вас (маю такі надії) улаштувати десь учителем ув Одесі. Може, Ви будете щасливішим од інших, і зоря «комплексу» не буде туманить Вашого мозку або прийме якусь сталу (не аморфну) форму.

Цей лист кілька разів уривався. Аркадій Васильович фіксував події зі свого життя, намагаючись донести їх до учня:

...Зараз увійшла няня моїх синів і подала мені листа від Верьовки з проханням від його музпрофшколи (тобто київської) про те, аби я переклав три «прекрасних», як він пише, романси Бородіна. Що ж, не одмовлю. Я вже їм зробив кілька перекладів і деякі навіть перемандрували до Київської консерваторії — подобались. Я цю справу люблю: музику в сполученні з поезією.

Згодом учитель ще раз перечитав Мисикова листа.

Пишете, що мене згадують у Підгородньому. Приємно: вітайте тих, котрі мене згадують (Ваших товаришів, зокрема). Не знаю, звідки виникли романтичні легенди за Анну Павлівну: вона дійсно скільки місяців працювала ув артистичному колективі у м. Стародубі. Але це було тільки доти, поки я зміг улаштуватись на Київщині. Через кілька місяців я виписав дружину і Левка (батьківщина якого

с. Підгородне). І вони за мною, і я за ними сумували вельми. Соняшне Межигір'я тугу нашої кількамісячної розлуки розвіяло. Тепер як я Вам писав — ми уже в Одесі, але Левко має ще й молодшого брата (Антона. — *О. Ш.*), батьківщина якого Нові Петрівці, і власне Межигір'я (це ж все їдно!).

Отак, як бачите: почав Вам писати 26-I, а зараз щось чи не 8-II. Вирішив революційно: кінчити і вислати листа...

Писав Казка вже у школі, під час перерви між двома лекціями — в учительській. І знову пішли уривки.

...оце переклав якось Бородіна романси. Треба якось буде переслати і попросити в компенсацію, аби вони вислали мені із Києва дещо з романсів на слова Шевченка.

...У Києві, коли переїздив до Одеси, бачився з Тичиною. Перший раз (їхав у Нові Петрівці) — у нього був Івченко та Загул. Балакали за сучасний стан української літератури, а ясніш: про значення виступів Хвильового. Тичина (та й я) підносили позитивний бік, Загул доводив інше, це те, що «Європа» (Зеров і К^о) дуже зазнались. Коли був удруге, то вже був інтимний дружній вечір: я, Павлусь, Анна Павлівна, Левко — мій син і Ліда Папарук (у неї ж на квартирі). Павлусь смішив нас багато своєю розмовою з Левком, який не по-дитячому парірував наскоки жартівливі Павлуся.

...В Одеському державному театрі імені Т. Шевченка мав відбутися вечір, присвячений пам'яті Михайла Коцюбинського. Людей зійшлося чимало. Серед присутніх Казка побачив знайоме, ба навіть рідне обличчя. Не втримався, щоб не вигукнути:

— Романе!

Це був молодший син письменника. Оглянувшись, він теж упізнав Казку.

Обидва поспішили назустріч один одному. Ще мить — і опинились би в обіймах. На них уже звернули увагу. Обніматися ж на очах у публіки було незручно³⁷.

³⁷ Символічний знак загального відчуження (чи підозри?), що вже витав у суспільстві.

І двоє давніх друзів, побратимів обмежились тим, що міцно потисли один одному руки.

Я познайомив Романа Коцюбинського з Микитенком, а Микитенко, голова «Гарту» одеського, нас обох — з Христовим. Разом слухали твори Михайла Михайловича у виконанні артистів Шевченківського театру.

Аркадій Васильович все-таки встиг вибрати хвилину, щоб розпитати про сестер Коцюбинських.

— Де вони? І що з ними?

Роман Михайлович відповів не одразу.

— Ірина жива й здорова...

— А Оксана?

— Оксани вже нема.

Аркадій Васильович напружився.

— Як нема?

Згадав її, вогненну, жваву, розумну і чулу. (В дитинстві Оксана писала навіть вірші. Сама розповідала йому про це. Ті вірші були сповнені туги за рідним краєм.) Дівчина закохалася в Аркадія. Принаймні симпатизувала йому, коли зустрічала трояндами з батькового саду³⁸.

— Вмерла Оксана. В Москві під час війни... Гангрена з'їла...

До кінця вечора він більше не міг ні про що думати. Про зустріч із Романом Коцюбинським сповістив і Мисикові.

У записнику Василя Олександровича — вже значно пізніше — лишилась нотатка:

«с. Новопавлівка (підкреслення Мисика. — О. Ш.), санками за 3 крб. в завалисту зиму (може, 1926) одвіз мене на Межову».

Хто саме і з якою метою — не зазначено. Але схоплено портретну характеристику:

«Маленький, балакучий».

Очевидно, це був хтось із односельців, а можливо, й ровесників.

³⁸ Потім вийшла заміж за Віталія Примакова.

І далі йшлося про його матір — теж мимовільний спогад-нотатка.

Мати — видна, розумна жінка, красномовна, щось владне, значне. Дуже гарно говорила. Була б гарним головою колгоспу або сільради, або депутаткою Верховної Ради. Де поділась? Перемолола колективізація? Середняки. Чи не записав їх лихої пам'яті *Блоха* (тут і далі підкреслення Мисика. — *О. Ш.*) в підкуркульники? (Блоха — *уповноважений* по колективізації: багатьох несправедливо скривдив).

Тож Мисик і тоді, у завалисту зиму, чогось їздив до Межової, залізничної станції... Певно, пробивався на Харків...

Листи від учителя тепер надходили не так часто, як колись. Але зв'язок усе-таки не уривався.

28 березня Аркадій Васильович писав до Ліди Папарук.

Це річ неймовірна, неприпустима цілком — оце кількамісячне моє мовчання. Виправдання мені немає і кару від Вас, Ліда, готов понести всяку. Але: трошки зменшиться моя провина, коли я Вам скажу, що я нікому не писав і навіть своїй мамі (БАЧИТЕ, ЯК ЦУПКО ЗАХОПИЛА МЕНЕ ОДЕСЬКА ШІСТІРНЯ!). І ще: під категоричними вимогами і навіть погрозами Вашого маленького друга Левка — МИ З НИМ УДВОХ Вам написали листа, але Анна Павлівна перечитала його і поклала у «якусь» книжку: довго ми з Левком шукали і так і не знайшли, через що я йому сказав, що сьогодні ми тьоті Ліді напишемо нового листа, що він сам його власноручно однесе і кине у поштову скриньку.

Ці три місяці — це праця і біганина, праця і біганина і безупинні життєві турботи, не дивлячись на те, що мій заробіток, прирівнюючи до Нових Петрівців, виріс УТРОЄ (звичайно, укупі з Анною Павлівною).

Одначе ми все ж з Анною Павлівною ходили і до театру Шевченківського, і на концерти, і в кіно, чого, звичайно, в Нових Петрівцях ми ніколи не мали. Досадно тільки, що зима сувора була, але вона кінчається, і вже зараз весняне сонце викликає нас на вулицю і до моря. Ми ж живемо

всього квартал від моря: зараз Пролетарський бульвар, а там через квартал і море.

Учора ми з Левком ходили після обід гулять. Пролетарським бульваром через дачі до моря і там лазили удвох під сонцем на руїнах. Дивились на море. Воно було спокійне, лагідне, і потиху котило на берег широченні хвилі. Левко навіть запитав:

— Татусю! А чого ж це хвилі такі невеликі?

— Вітру нема.

Потім ми з ним ходили до фуфну і назад. Місяць блідо висів над морем. Гуляли в футбол, а ми з Левком дивились.

Левко весь час стрибав і все хотів злізти на чавунного височенного стовпа, а я йому погрожував міліціонером.

Сьогодні у нас у кімнаті багато сонця — єдине цінне, що можна знайти у нашій кімнаті.

Антосик навіть і досі червоненький од сонця, хоч воно вже й заховалось за сусідній чотириповерховий будинок.

Пишу зараз Вам, Тичині, Тодосю (на Вашу адресу), Мисіку, мамі і т. д. і т. д.

А зараз Вам напише Ваш маленький друг, який збирається Вам при першій зустрічі подати цілу копицю скарп на свого тата.

— *Через що Ви досі не приїздили до Одеси? Це раз. А ще: ми написали листа із татком, а мама загубила.*

Я до Вас якось приїду, а Ви до нас — улітку купатись у морі. А тепер: будьте здорові, вітайте свою маму (і тато їй щиро вітає) і напишіть нам... Та не сердьтесь, що ми довго не писали: що ж, мама загубила Вашого листа.

Приписка (в дужках): а це кривулька — це так Левко розписався.

Дружньо тисну Вашу руку.

Аркадій.

Далі вчитель звертався уже до Мисика:

Писав я оце Тичині листа і згадував, що ось давно мав од Вас листа. Аж не успів я його йому надіслати (листи у мене навіть коли вже написані, то залежуються), одержав і Вашого листа.

Що ж писав Мисик?

Це можна виснувати з відповідей Аркадія Васильовича, який не залишав поза увагою жодного слова свого учня. Так і цього разу.

Безперечно, Мисика мучила невідомість. Як бути? Час минав, а він ніде не вчився. Хоч спрагу до знань мав неабияку. Читав і перечитував книжки з селянської бібліотеки. Вже навіть шкодував, що так «ганебно» втік із Харкова, підвівши Тичину, який потурбувався про нього — влаштував на роботу коректором. Що ж, велике місто його, сільського хлопця, відштовхувало (згадався той дикий випадок із «непманами»). Це так. Але ж треба було мати і витримку, не тікати, а залишитись у Харкові. Досі там би і вчився десь... Ось про це він, ясна річ, і просив учителя нагадати Павлові Григоровичу. Сам до нього звернутись не зважувався...

Щоб остаточно впевнитись у наших здогадах, звернімося до Мисикого листа, написаного напередодні, 18 березня, Зерову (на цей лист ми вже посилались у примітці).

Шановний товаришу!

Знаки уважності, виказаної Вами до мене, дають мені сміливість писати до Вас. Ще в минулому році Ви дали мені безцінні поради, котрих я і додержувався у моїй, так сказати, літературній праці...

Я зараз не маю збірки (та й доробок мій убогий), але маю проект її з назвою «Трави». В останній час так ого! віршованих збірок з'явилося, що мені аж трохи ніби соромно турбувати Вас своєю.

Але в моїм особистім житті надходить рішучий перелім (підкреслення наше. — О. Ш.) і за майбутнє я не певний. Тепер звертаюсь до Вас за порадою — прошу не відмовити: чи можна де видрукувати збірку, а головне — чи *варт?*

Ця зима в мене зовсім нещасна в матеріальному відношенні, і до міста я не зміг перебраться (підкреслення наше. — О. Ш.).

Ждатиму на відповідь...

Яка відповідь надійшла в Новопавлівку з Києва, де був Микола Костьович Зеров, не знаємо. Однак перед нами лист, на який Аркадій Васильович Казка тут же відгукнувся до Мисика з Одеси.

Отже, те, що Ви просили у Вашому листі (що ж може бути, як не думка про «рішучий перелім»! — *О. III.*), я разом з Вашим привітанням йому (Тичині. — *О. III.*) передав.

Надсилаю Вам і йому, і Осьмачці, і іншим — разом зараз (хоч листи до них лежать у мене два тижні).

Від Осьмачки одержав листа і його книжку «Скитські вогні», що видана з зовнішнього боку дуже нечепурно (в цьому Осьмачка не винен ні трошки). Помилка — сила і через щось надто «Ахматистий» розмір. Для «Четки» Ахматової це було до речі, бо то ж були «іменно» «Четки»: кождий вірш укладався на сторінку, а тут величенькі поеми, і тому гортання листків тільки буде розбивать суцільність вражіння читача.

В «Скитських вогнях» тільки частина Осьмачки, в останніх своїх річах він значно «зычнее».

Цікавився Мисик і майбутньою збіркою Казки. Якою буде вона? Це, звичайно, залежатиме від того, чи все написане включати до неї, чи тільки найкраще? Мабуть, Аркадій Васильович зацікавлений в останньому...

Щодо своєї збірки, то Ви правдиво зазначаєте, — згоджувався вчитель, — я не роблю наголосу на своєму літературному амплу, однак не хотілося б, аби моя «продукція» за 1918–1925 цілком загинула і не лишила найменшого сліду: «однаково, чи жив, чи загинув». Як-не-як, а я ж подорожній, що йшов колись із Загулом, Савченком і іншими «символістами», отже, навіть ж самого себе викреслювати. Я ж пам'ятаю, як Тичина колись сказав мені (він, здається, дурно язиком не любить ляпать), що я раніше на Україні відкрив добу символізму, як Савченко (це він сказав з приводу моєї поеми «Риштування» — тепер уже загинула).

Отже, щось я важив і сліди мої звідти йдуть (друкуватись я почав з «благословення» Олеся в «Літературно-

науковому віснику», — звідци і назва: «Кроки»), мовляв, таки ж і я «крокнув» до сучасності з туманних і (скажу ще: принадних) обривів символізму.

Романтик за складом душі, з юначою відвертістю він висловлювався так:

Я й зараз вважаю себе символістом на всі 100 %, хоч і міцно я почуваю сиру землю під своїми ногами.

Ну, одначе, суворий наш час: мої бажання — одне, а життя — друге. Правду сказати, я ще й часу на це зараз не маю: на різдвяну перерву я переписав півкнижки, а досі далі й не посунувся: часу катма. Нехай лежить.

І знову повертався думкою до Новопавлівки, де сумував — сам-один — його талановитий учень.

Ви кажете: зима пройшла даром.

Ну, що ж. Все ж у мене чомусь така думка, що це вже остання Ваша зима в новопавлівському оточенні.

Всі ж якось видираються із глушини, то й Ваш час не за горами.

Щодо Вашої творчості, то треба сказати хіба ось під час Великодньої перерви зможу читануть щось, а то хоч книжки можна роздобуть, але навіть дійти до них часу не маю.

В українській бібліотеці ще й досі я не був.

Цікавить мене Ваша екзотика: треба хоч прожектором було мотнути по річах: тема, уривочок, словом, кілька бліків.

Хотів з Вами поділитися ще в минулому листі про те велике «гойдання», яке я відчув, коли читав поему *Плужника* «Канев» у «Червоному шляху».

Коли це вже й зоря, то, безперечно, зоря 1-ї величини на нашому літературному виді сучасності. Анна Павлівна була в Києві у Тичини (у грудні 1925 р.), то чула, як Рильський ділився з присутніми літераторами його вражінням від поеми *Плужника* «Галілеянин»³⁹ — вражінням надзвичайним, а на вихованість художнього смаку Рильського можна покладатись цілком.

³⁹ Описка: «Галілей»

Хотілося б мені зазирнуть у творчість виринувшого — як Афродіта з шумовиння — Плужника і потішити себе незвичайними емоціями: чому я і вживаю замість «хвилювання» — «гойдання» і почуття, що викликав у мене Плужник.

Пишіть, Василю. Гартуйтеся і плюйте од всього серця в розжирілу морду сучасного НЕПу (з обертонами).

У квітні і травні Аркадій Васильович мовчав. На це в нього, як побачимо далі, була причина. І досить-таки вагома.

Зате озвався Павло Григорович. Поїхавши з Харкова на відпочинок до Алупки, він у травні надіслав Мисикові поштову листівку.

Любий товаришу-поете! — Ось якими словами звернувся Тичина, визнаний уже майстер, до маловідомого поки що вісімнадцятирічного молодика. — «Син» (вірш В. Мисика. — *О. Ш.*) пішов до V–VI книги («Червоного шляху». — *О. Ш.*). — І порадів: — Замітно ростете, пора б уже й книжку окрему! Пишіть, як матимете охоту. Ваш П. Т.

А 23 червня вимушене двомісячне мовчання вчителя теж прорвалось майже благанням до учня:

«Любий Василю!

Аж ось коли я можу Вам написати листа в два дружніх слова: **ЇДЬТЕ ДО МЕНЕ!**»

Ці слова були виділені великими літерами й починалися з нового рядка, що вказувало на їх важливість. Далі вчитель пояснював.

Кінець учбового року, підведення підсумків українізації залізничних службовців забирали увесь мій час. А до всього: я ще не знав, як спланую це літо. Тому і мовчав — вирішив, аби конче лист мій був самим запрошенням до Вас.

Щодо літа у мене було два плани на вибір: I) Одеса — Харків — Москва — Ленінград — домівка (Чернігів) — Одеса; чи II) Одеса — Ростов — Баку — Кисловодськ — Владикавказ — Тифліс — Батум — Крим — Одеса.

Я вагався. І вибрав маршрут останній. Бачите, перша і негайна подорож моя мала напрямок на Харків, а я від Сосюри (він був ув Одесі на літвечірці) довідався, що вже Тичина поїхав до Криму на місяць. Отже, перша і чи не найцікавіша зупинка в Харкові, де треба ж би було вклонитись таким святим, як Хвильовий, згинула. Тому я свої очі повернув на діамантову вершину Ельбруса — якщо до 1-го серпня не розтранжиру грошей. З грошима я поводитись не умію. Тобто умію їх швидко нищити.

Отже: увесь липень місяць я буду в Одесі, а тому і Вас запрошую тижнів на два до себе. Приїжджайте негайно. Великих вигод життя для Вас не передбачається, але все ж: ми з Вами не дворянського роду, якимось буде все гаразд. Головна перешкода, що була поставлена, це те, що у мене одна кімната, але я побалакав із своїм хорошим приятелем завшколою Ілліним і ми вирішили, що ночувати Ви будете у школі, а увесь день Ви будете зі мною або у мене: снідати — обідати-чаювати та Одесу розглядати, а особливо, звичайно, ходити на море, на сонце!

Останнім Одеса дійсно може куражити: морем і сонцем. Я зараз увійшов у смак вельми і мало не конкурую зараз із крабами: поринаючи між скель у прозорій воді або плаваючи на хвилях і під хвилями — всяк!

Звичайно, що частенько буває, що себе й покарбую трохи об гострі скелі: чи то коліно, чи руки, чи ноги, але все те хутко загоюється. Сонце, морське повітря і морська солона вода здаються мені якоюсь чудовою наливкою, якимось гарним напоєм, за яким я немовби знудьгувався.

Отже, їдьте. Може, я буду щасливий показати Вам, Васильку, шторм на морі! Може, він випаде на Вашу долю, коли Ви гостюватимете у мене. От краса!

Я нещодавно купався в бурю. Беріг, що завше рясніє людьми, був порожній. Тільки одного чоловіка я побачив, що він купався. І ось я зважився і, треба сказати, дійсно відчув радість, поєднавшись з бурхливою стихією. Я реготав і танцював разом із хвилями, які витиналися-надувалися величезними горбами, і я, піднявшись на гребінь, збігав, мов хлоп'я, згори в долину, а там знову підносився угору.

Як і Гоголь, Шевченко надто опоетизував «Реве та стогне Дніпр широкий», а надто «горами хвилю...» — от тут дійсно Ви побачите і гори-хвилі (у шторм), і як море на-

справжки «реве і стогне» чи, як справедливо співається: «Ревуть-стогнуть гори-хвилі в синесенькім морі», — запорожці тут не перебільшували метафори.

Отже: роздобудьте грошей на білет *туди і назад*, беріть тільки подушку і одіяло і гайда до мене. От тільки маленьке моє прохання до Вас: коли б Ви мотнулись до Василівки і захопили мої книжки, якщо це Вам не буде тяжко; як буде важко, то кращі візьміть, а гірші у себе залишіть — згодом якимось перешлете.

Потім у Івана Корнійовича Андросенка (молодшого: їх два!) разом із книжками він передасть початок моєї уже застарілої поеми: «Дві сестри».

Тепер ось як знайдете мене в Одесі: з вокзалу, через велетенський майдан Куликового поля по діагоналі на Пироговську вулицю, дом 3, ком. 16 на 4-му поверсі ліворуч.

Тут-таки на всю сторінку тексту було подано і детальний план. І стояло категоричне:

Все. Їдьте. Жду.

Сьогодні дружина моя виїжджає до батьків, а тому кілька день ми проживемо з Вами укупі у мене в кімнаті, а коли вона повернеться із Чернігівщини, тоді спатимете у школі...

Вкладаю листа Іванові Корнійовичу Андросенку (молодшому) про те, аби він Вам дав книжки та рукопис поеми.

Вітання Скрипченкам: Якову Григоровичу та Марфі Данилівні, як їх побачите.

Боюсь, чи застане мій цей лист Вас у Павлівці.

Передчуття Аркадія Васильовича підтвердились: Мисика у цей час у Новопавлівці не було. Він поїхав у Павлоград складати іспити на вчителя.

5 липня Казка знову звідомляв:

Любий друже!

Написав Вам листа із запрошенням, аби Ви негайно виїжджали у двотижневий відпочинок до мене в Одесу — і чекаю. Але тепер зрозумів: Капустенко пише, що Ви за-

раз у Павлограді на учительських іспитах. От коли б Ви приїхали до мене уже не тільки як поет, але і як учитель (який у Вас буде підхарчовувать поета). От добре буде, як Ви складете-таки іспити!

Ну, а коли і не складете — тим паче! — *треба мерцій їхати до мене, до моря, до сонця*. Ляжете зі мною на гравію під сонечком, примружите очі, а блакить мимохить продирагтиметься Вам крізь вії, а море лагідно співатиме свою одвічну колискову... і забудете Ви все на світі.

Вчора я хотів переспорить море. Були здорові хвилі, а я не хотів купатись у людській гуці і пішов сам собі на гострий скелястий мис. Море там клекотіло білим шумовинням, як у велетенському казані. Хвилі били у скелі з такою силою, що земля стогнала і мовби двигтіла.

Ось мені стало весело серед такого безумного марнотратства енергії. Читав я недавно, що на океані хвилі зрушують скелі-каміння по 500–600 пудів, а сила удару сягає, якщо не друкарська помилка, 30 тонн — 1800 пудів!

Хахіньки?

— Ну, — гадаю собі, — ці хвилі, що оце стогне земля, — це ж тільки хвилечки. Ану, лишень, давай спробую!

Нагледів дві скелі серед цілої їх купи, за котрі можна вчепитись руками, і одну позаду, в яку можна упертись однією ногою, другу, висунувши вперед і нахиливши голову і груди так, як бик перед тореадором, аби прийняти лобові атаки моря.

Роздягся. Кругом — ні лялечки — всі віддалік. А мені це і втіха. Вліз і став на герць.

Ось налетіла одна. Нагнувсь головою. Напруживсь. Пронизав. Щось зелене з вітром спершу, а потім шумовинням і гуркотом штовхнуло увесь мій корпус. Витримав. Струснув із чуба воду.

А там гуркоче нова хвиля, мотаючи білим султаном. Знову бундувся. Далі ще і ще — я пірнав і вискакував із хвилі, щоб дихнуть повітря. Аж ось почув: гуде...

Зачорніло переді мною. Учепився на всі сили за виступ скелі, нахилившись уперед. Як гухнуло — зірвало зі скелі, потягло, тернуло рукою об скелю одну і добре стукнуло бедрами об другу прибережну, як я не пручався, а кров таки виступила і з бедра, і трохи просочувалась із руки.

— Ну, — вирішив, — на цей раз буде, ти перемогло.

І я почав удягатись.

Приїжджайте, Василечку, жить тепер Вам доведеться у школі, бо завтра моя дружина повинна повернутись із Чернігівщини. Не знаю, чи одержите цього листа, чи, може, вже й по «рекомендованому» виїдете.

Жду.

Я зараз ходжу і *малювати* море (і Одесу).

Цей лист був ще в дорозі, як Мисик відповів на попереднього.

Він писав, що з'їздив до Василівки і взяв книги в Івана Корнійовича Андросенка.

А от з іспитами щось не клеїлось. Не склав чи, може, щось завадило скласти українську мову та педагогіку...

Запитував поради: що ж йому робити?

Відповідь надійшла негайно. Листівка, 16 липня.

Одержав, Васильку, Вашого листа... Іспити з укромви та педагогіки додатково складете і тоді можете розпочать Вашу педпрацю. Я з 23-го липня їду на Харків — Москву — Ленінград — Чернігів — Седнев (мама, рідня) і — Одеса. Отже, як матимете змогу, приїжджайте скоріш, бо поїду в мандрівку на тиждень раніш, аби, повернувшись в Одесу, відпочити перед початком навчального року...

Приїхати Мисик не зміг. Тим часом Казка вирушив у дорогу.

26 серпня, перебуваючи в Києві, писав у Новопавлівку.

Ну, Васильку, аж наприкінці своєї мандрівки кидаю Вам за себе кілька слів...

Спершу я пробув у Харкові, де не застав Тичини і з великим задоволенням провів час у Сосюри, з яким я зустрівся у редакції «Червоного шляху».

Так, справді, не заставши Тичину, Казка — на редакційному бланку — написав йому коротенького листа:

Сосюра аж коли — (у дощ увечері в Одесі!) — сказав, що ти в Криму, зараз оце впізнавши (так в оригіналі. — *О. Ш.*), сходив на міську станцію та взяв квитка на Москву: завтра виїду. Чого ж мені сидіти? Сьогодні побуду в музеї «Сковородинському», може, заїду до Белкіна — чернігівця-актора (він у Христового живе) та й більш нема до кого, як і нема що розглядати. Харків після 1922 року (я тоді через нього до тебе у Київ притарабанив) причепурився. Але ж дійсно: бісова тіснота. Мені смішно стає, як я після вільної, чистої, просторої Одеси дивлюсь на курники, диктові перегородочки і т. д.

Ну, одначе, завтра їду до Москви, де побуду днів чотири, стільки ж побуду у Ленінграді (походжу по галереях, музеях), а потім на Чернігів днедавній та на рідний Седнев: подивлюсь, як хата батьківська розвалюється, побачусь та побалакаю з мамою (певно «востаннє»), а там назад до Одеси, через Чернігів–Київ.

У Одесі я себе почуваю прекрасно: щодня двічі купаюся в морі, потоваришував із хвилями, крабами і скелями і тепер, обкурений харківською пилюгою, сумую за морем, вільним свіжим повітрям і сонцем...

Від Харкова, одначе, залишилося в Аркадія Васильовича й інше, приємне враження — зустріч із Сосюрою!

Годин п'ять ми пробули з ним у дружньому товаристві ще двох пляшок вина, закуски і Сосюриної музи (це вже з листа до Мисика. — *О. Ш.*). Хронологічно: спершу була муза, а потім вакх. Читав він мені річі із майбутньої збірки, яку він казав «буде надруковано хіба після смерти», а назва тій збірці «Чорні троянди».

Я пророкував, що її надрукують раніше.

Харків на мене харкав пилом, курявою і всілякою мерзостю, і я більш паскудного города в світі не можу собі уявити. Апотеоз міщанства — я б нудився там навіть з грошима, навіть — при посаді, навіть — у товаристві...

Хай він сказиться... І яка б його могла корова злизати всього, без останку?

Потім був у Москві, де рух і дорожнеча — нещадні.

Не подобалась і Москва, яку я бачив ще колись, у 1911 році...

У цьому ж листі Аркадій Васильович ділився враженнями від зустрічі з рідними. Після тривалої розлуки, як і передчував, зустріч була не тільки радісна, а й сумна. Внутрішнім зором він раптом побачив те, чого не помічав у буденній колотнечі...

Вісім років не був ні в Чернігові, ні в Седневі: отже, багато цікавих зустрічей мав у Чернігові. А в Седневі побачив стареньку, згорблену, маленьку постать (чи тінь) мами, яка з великими труднощами, «медленно» і болізно поспішала (мала давній намір: кинутись назустріч) з паличкою... Найтяжчий із моїх спогадів.

І взагалі, любий мій Васильку, я, може, *уперше перечує глибоко — всією своєю істотою — невблаганний плин часу.*

Батька нема. Мама «ув останнє» з плачем попрощалася зі мною (як вона зазначила). Ну, і що ж? Нічого... Я вже призвичаївся давно до тієї думки: хоч би скоріш. Яка різниця? Сьогодні чи завтра, чи через кілька літ — даремної боротьби і рослинного (звірячого) життя. І що тільки задержує, — це сини. Пробачте мені мою песимістичну філософію і *ніяк її не приймайте, Василю, до себе. Це — отрута.* Але не можу не бути щирим. Пишу ж, що зараз на серці, а в ньому тривожно: якась грозова тінь обкутала мою істоту і не знаю, чи вирину я з неї ще раз на сонце.

На всьому до дрібниць знаходжу я ворожий опір дійсності (підкреслення наше. — О. Ш.). Так, мовби змовилися і річі, і люди навпроти мене. Мчить мене автомобіль, а я передчуваю, що, певно, десь моста зламано...

Ну, і що ж. Я не належу до страхополохів і завше зможу глянути в безодню любої прірви, не завагавшись. Тим паче, ніяких вартостей із собою не везу, окрім болю, безупинної, невинуватої праці і не сповнених сподіванок...

Простіть мене, Васильку, за ось таку неприємну і похмуру сповідь, але що ж: почуваю віяння над собою великих чорних крил.

Чи, може, це пиво київське в мені говорить? Та я випив небагато.

А п'ю. І, певно, буду пити. І пив у Чернігові і в Седневі — частували добре. І насолоду мав теж: в товаристві! Се-

ред людей, які так сердешно, так зворушливо мене зустріли. І я їм співав — співав, як, може, ніколи не співав ще за все моє життя.

А оце вчора приїхав пароплавом до Києва. Був і ночував у Тодося Осьмачки. Читав він свої річі, що мені дуже подобаються: «Глагол раба» (далі нерозбірливе слово. — *О. Ш.*) і нову річ, поему чи, пак, думу — ще тільки розпочату.

У Чернігові зустрівся з Могилянськими — Ладую і Дмитром (Тасем), а також із давнім моїм другом Михайлом Куриленком (ще по Чернігівській реальній школі). У родині Куриленка я жив, вештаючись по знайомих.

Завтра — на Одесу.

Не цікавить у Києві ніщо.

Може, Одеса-мама, сонце та море вилікують мене од цього важкого настрою, який... так прагне і стремить розчавить мою виплекану рівновагу. А ліпше і швидше всього — робота.

...Сьогодні я казав Осьмачці, що з великою насолодою поїхав би я хоч до Австралії або до Полінезії, туди, до дикунів, де б ніхто мене не знав і де життя йде якимись зовсім іншими шляхами⁴⁰.

Книжок мені не висилайте. Хай вони покіль що у Вас. Хіба вже, може, вислали?

Ну, прощавайте, друже.

Цілую Вас щиро.

У Чернігові з великим задоволенням прочитав Вашого прозорого вірша «Мати», якого Ви присвятили мені...

Щоб до кінця збагнути настроїв Аркадія Васильовича, прочитаймо і ми цей ніжний вірш, сповнений світлого тихого суму.

Стиха садок. Щоліта, щозими
Гілки гниють і падають сами
З покірним хрустом. Тішились під ними
Щороку діти іграми шумними,
В траві тонкій витоптували слід,
Зривали з віт сочисто-світлий плід

⁴⁰ За іронією долі, ровесникам Казки таки довелося, рятуючись від геноциду в Україні, поїхати аж до Австралії.

І соком щоки барвили, і мати
Про себе мислять:
— Тільки й погуляти,
Поки малі, а виростуть — коли?
Взяли лопату, весело пішли
Дітей гукнуть:
— Не час тепер сидіти,
Ідїть робить!
Та десь безпечно діти
Всі розбрелись, хто в місто, хто в село,
І ні одне лопати не взяло.
І цілі дні, важку забувши втому,
Трудились мати в садові пустому,
Вагою літ пригнуті до землі.
А вітер десь народжувавсь у млі,
Вставав і віяв волею новою
І так шумів пожовклою травою,
Що матері крізь той весняний шум
Багато снилось тихих, світлих дум.
Своя зелена виділась могилка,
А тут садок, і в ньому кожна гілка
Звиса плодами...
Прошвами стежок
Несуться діти, ягоди з гілок
Із листям рвуть, роздраженні і хтиві,
І бавлять соком пальчики ліниві⁴¹.

У вересні листів не було. І це стривожило Мисика.
Тепер уже він, учень, переймався долею вчителя.

Чи не скоїлося чогось? Тим більше, після такого сумовитого серпневого листа з Києва...

Не дочекавшись вістей з Одеси, Мисик дав знати про себе. Це було десь на початку жовтня. А 13-го Казка вже сів писати йому відповідь.

Одержав тільки-но Вашого листа, прийшовши з кладовища: ховали ученицю нашої школи.

⁴¹ До речі, цей вірш потрапить і до першої збірки Мисика «Трави», але — з невідомої причини — жодного разу не передруковуватиметься.

Розірвав. Прочитав. Підсунув каламарчика межигірського — і ось пишу.

Ви кажете, що я довго не писав?

Так — і не так.

Я за цей час написав *Вам аж три листи*, але ні єдиного не надіслав Вам: такі вони були нудні, важкі тугою. І ось я, щоб до Вашого суму не дадавати свого, залишив їх при собі.

Життя — щоб його чорти взяли! Нудота. Сіра драгови-на. Сльота. Який я був міцний своїм стоїцизмом, але почуваю, що і мої граніти одвічного упевненого невір'я і сумніву захитав неспокій. Все посилаю під три чорти і разом оту благодійну не в міру «бабку», що, коли я народився напів-мертвим, штучним способом призвела мене до життя. Не можу я в оцю добу подякувати їй за недоречну послугу.

Вас пригнічує Новопавлівка?

Співчуваю. Хотів би, аби Ви хутчій перебрались до Катеринослава. Але Новопавлівці я вдячний, що вона витрушує *із садків Ваших настроїв* такі соковиті, прозорі і свіжі яблука поезії, чисто «налив».

«Життя і революція» не з'являється без Ваших річей. Ось був у ДВУ — і там в свіжому [числі] знову прочитав Вашого вірша.

Оце зустрів Гад-зінського: нагадував за Вас: стерво і ухом не веде. Гадаю, що Гад-зінський тільки затичка у Одеській філії ДВУ. Жодного значення, певно, він не має, хоч і зам. заву філії.

Ну, ще що?

Голова — порожня, як гарбуз без насіння. Цілком Ви праві: *листів спокійних час минув* (підкреслення наше. — О. Ш.). «Загинув Великий Пан!» і навіть поголосити над ним нема кому, ні німф, ні сліз, ні тіні від тіні.

Роботи достаю до ката. Тягну, як віл: тупо і покірно з єдиною, може, утіхою: колись то усе це скінчиться (звичайно: по-волячому); але чується за ярмом близько; і веселий гамір, і сміх, і щасливі погляди, і щасливі діти, і шовкові сукні з панчохами, що затишно умоцнуються по кіно, театрам, концертам, операм. Спасибі історичному матеріалізму: все-таки хоч хтось їсть цукерки у нашому Великому Союзі, а наше діло маленьке: аби пшеницю випещували, а хтос[ь] — і будуть над манікюром працювати, чи то пак:

пильнувати. Словом: «Слава! Слава! Гончим і псарям і нашим батюшкам царям — слава!» — як казав Шевченко.

От бачите — і загнув. Оце як почну писати, то все на один бік завертається. Певно, мені треба, як тій овечці, вуха врізати, щоб не крутилися в один бік.

Чорт його! Якби була під рукою добра гармата: власними руками старанно навів би на те місце, де... після доброго бум «і кавалочка не знайшлося б» від самонаводчика. «Вдррызг!» — як кажуть росіяне.

От Вам ще: хоч і 4-й лист, а хорошим не виходить. Але все ж його вже пошлю, бо інакше я ніколи Вам не напишу, а зараз написати Вам треба.

А взагалі всі ці резіньяції — *гординя духа*: ось чому ж то, мовляв, нам свині пасти, а хтось *свинину, ковбаси та шинку їстиме?* Це все «злочацественные заблуждения революционного умствования»; як же так: *наче ж би то всі рівні?* Так! Але ж комусь то треба свині пасти, бо не буде ж шинки. Значить, ясно: «від кожного — по його здібностях, кожному — по його потребам».

От де воно гординя духа! А для цього: ми ж не даром воювали і мали діло з азіатами: вони дивляться зосереджено в пуп, а ми — вся наша тридцятиміліонова нація мусимо дивитись на кінчик свинячого хвоста — навіть трішечки нижче.

Ось який я винайшов чудовий спосіб заспокоїти внутрішнє сумління і притовкти гординю духа. Винахід, гадаю, геніальний, але знаю, що моя рідна нація не оцінить його гаразд, тим паче, що й порадити їм усім 30 мільонам я, на жаль, не маю змоги. Так і загине мій намір.

Пишіть. Як з Катеринославом? Жду: що їдете...

Але Мисик не приїхав до Одеси і цього разу. Точніше, приїхати не зміг. Натомість від нього надійшов лист.

А вже 30 жовтня Казка відписував.

Ось маю змогу таки відповісти: субота — попрацював добрих 12 годин. З 8 і до 4 у школі, да ще приватна лекція укрмови. Треба сказати, що ця лекція для мене відпочинок: панна любить і знає французьку, англійську і німецьку літератури і сприймає все на льоту.

До речі, позавчора, коли йшов я на лекцію, зустрів сина Михайла Михайловича Коцюбинського — Романа, який радісно скрикнув:

— Аркадію! Куди ви йдете?

Очевидячки, у нього таки багато зв'язано зо мною спогадів. Да і у мене з ним...

Він у сім'ї — наймолодший. Старший од нього Юрко: не знаю, де, — іще не поспитав Романа, а зате довідався про його сестер. Млява блондинка Ірина десь провадить рослинне життя (так я собі і уявляю...). Зате Оксанка, вогненна, жвава, розумна, чула... Колись мене, юнака-студента, зустрічала запашними трояндами, що насадив у своєму садку Михайло Михайлович. Трагічна доля — як боляче за неї, любий Василечку! Умерла у Москві під час горожанської війни від гангрени. Це ще торік розказав мені Роман, коли ми з ним уперше зустрінулись на вечорі, присвяченому (в Одесі) пам'яті його батька.

Пригадую, як весело колись узимку я, Василь Еллан[ський] і дві Коцюбинських — Оксана (подібна на батька) і Ірина (подібна більш на матір) — ходили до Троїцького монастиря гуляти під час різдвяних вакацій, як гралися в снігу, жартували, сміялися...

Де воно?

Запитуєте про Тичину?

Я стільки ж знаю, скільки й Ви. Я з ним ось уже, мабуть, більш як півроку не листуюсь. Може, хіба ось на час перерви зайду до нього в Харків. У нас перерва буде між 1-м і 7-м грудня. Якщо і у Вас гонорар якийсь підоспіє на цей час, давайте жарнемо, Васильку, на Харків! Га? До Тичини в гості! А йому можна задалегідь про це написати... От би добре було б!

А проте, може, вже до того Ваша доля визначиться. Куди вона похилиться? Я хотів би, щоб на Київ, але не на Катеринослав. Звичайно, що Катеринослав краще все ж Павлівки в смислі живої роботи та й заробітка.

Що ж до ласкавого звертання Дорошенка (описка: Дорошкевича — *О. Ш.*), трохи сумніваюсь, хотів би, щоб вона, ця уважність, виявилась більш конкретно⁴².

За Сосюру?

⁴² Очевидно, редактор журналу «Життя і революція» Дорошкевич обіцяв улаштувати Мисика на роботу.

Може, й правда, що Сосюру зараз читать уже не інтересно. Погоджуюсь. Але зараз його *слухать* інтересно. А те, що я прослухав у нього влітку, — я знайшов, що Сосюра зробив великий крок уперед, і разом з ним зробила і українська поезія і то не формою чи витонченістю, але на цей раз *змістом*. Отже, Сосюра на сторінках часописів офіційний (підкреслення наше. — О. Ш.). А треба послухати його «Чорні троянди». Скажу, що пахнуть дуже свіжо, а що вони чорні, це робить честь самому Сосюрі (так він вирішив назвати збірку поезій останніх).

Плужник... у мене збірка його «Дні». Хороша. Єсть сильні річі. А головне: щирий, болізний і вдумливий...

Мисик запитував Аркадія Васильовича, що він читає. Власне, це запитання було майже в кожному його листі.

Читаю, голубчику, мало, — з гіркотою віповідав Казака. — Новини, як і Ви, передивляюсь за прилавком ДВУ. Да й часу чортма! Єсть у Одесі хороша, кажуть, бібліотека українська, але я ще ні разу не був, хоч з бібліотекарем знайомий уже цілий рік.

Отже, про новини розповісти гаразд не можу... ні, не так! Зміг би! Але?! Але їх чортма!!! Нудьга! Можна дійсно на такому тлі затоваришувати з оковитою. От Вам: скільки трубили про ВАПЛІТЕ. Ну, і що ж: зошит перший. Щось зовні нагадує (силкується нагадати!) «Веси» символістичного штурм унд дранг'у. Але то ж таки були «Веси», які дійсно щось розважували і самі щось «важили». А це — водичка. Убогість! Горенько! ВАПЛІТЕ!?! Якийсь паскудний чорт сміється із української літератури, голубчику. Єй-богу! Дійсно: *зошит!* І чомусь ні Хвильового, ні Тичини у 1-му «*зошиті*»! Може, посоромились серед такого убозтва?

Мисик надіслав учителеві й свою фотокартку... Згодиться, було в цьому щось вельми зворушливе: обмінюватись не тільки листами, а й фотокартками. (Пригадуєте, Павло Григорович при першому знайомстві з Мисиком теж надіслав йому свою фотокартку?) Адже час минає. Він змінює кожного...

«За картку — дякую, — писав Аркадій Васильович. — Коли знімусь — і я Вам надішлю. Ви, голубе, дійсно змінились. Вам треба поправлятися і якось суму позбутись...».

О, цей сум! Він уже торкнувся, овіяв своїм крилом і Тичину, і Мисика, і навіть Казку, хоч той і намагався розрадити учня.

Суму позбутись, безперечно, треба... Але як?

Цього, мабуть, ніхто з них не знав.

«За “Сольвейг” буду вдячний...»

Так, Мисик пообіцяв, що надішле свій новий твір. Повідомив також: переробив «Гамсуна». Переробив після зауважень Тичини. Хоч не тільки Тичини. В листі до Зерова (в листопаді того ж року) Мисик бідкався:

«Гамсун» мій дуже поганий, і мені зовсім не слід було надсилати його до Вас. Це наука надалі. Тепер би я був дуже вдячний Вам, коли б Ви його знищили». І далі: «Проте я написав іншого «Гамсуна», *четвертого по черзі* (підкреслення наше. — *О. Ш.*), в якому я, здається, точніше вже висловив те, що хотів у перших варіантах. По закінченні гадаю віддати його на початку [19]27 р. до редакції «Ж[иття] і рев[олюція]», він ввійде частиною до більшої поеми «Сосни»⁴³.

Маючи широкий задум — написати поему, з властивою вже тоді творчою невдоволеністю Мисик вимагав до себе суворої критики. А Казка, захоплюючись ним, бути суворим просто не вмів. Учень швидко обганяв (і обігнав!) учителя. Але їхній щирій дружбі, як бачимо, це ніскільки не зашкодило. Навпаки.

Цікаво, — запитував Казка, — і який «Гамсун»? Перший був мені вельми до вподоби: такий прозорий, чіткий. Але, голубчику, я знаю, що то за тортури переписка і тому не обстоюю: «Сольвейг» надішліть, а «Гамсуна», може ж,

⁴³ Про долю цієї поеми нічого не відомо. Очевидно, її не було написано. Одноименний вірш «Сосни» не має з поемою нічого спільного.

у пресі зачитаю. От якби зустрінулись у Харкові у Тичини на кілька день? Як Ви, друже?

Наприкінці листопада вчитель «підготував» чималого листа — аж на двох аркушиках. І на це були свої причини. Відчувши, як різко погіршилося здоров'я, хотів — хоч позаочі — поговорити з Мисиком, за яким дуже знудьгувався.

Аркушик перший. 27.XI.26.

Я Вам уже написав одного листа, але через те, що мої конверти вийшли всі, Ваш лист утопився десь серед моїх книжок та паперів.

Отже, перш за все: наш відпуск почнеться (згідно нового розпорядження) тільки з 15-го грудня і буде тягнутись до 1-го січня⁴⁴.

Це я пишу тому, що обставини мого життя трохи змінились після того листа, якого я Вам написав (останнього).

Справа в тім, що я щось став слабо себе почувати і коли звернувся до лікарів, вони знайшли у мене туберкульоз (обидві верхушки легень почали псуватись). У мене був почався процес верхушки лівої долі легень ще в 1919 році — в Києві, але на Катеринославщині я цілком одужав. А оце трохи несподівано для мене знову почався процес уже обох верхушок легень.

Товариші поставилися до мене зі співчуттям. Нібито хотять мене послати до санаторії серед зими, чи що. Але я в це щось не вірю: бо по санаторіях вештаються по більшості або такі, яким вони зовсім не потрібні, або такі, яких з санаторії виносять на кладовище... Я ні до тієї, ні до другої категорії не належу.

З притаманним йому оптимізмом Аркадій Васильович поки що не хотів вірити в серйозність своєї хвороби.

Але що ж, може, таке чудо станеться, і мене справді почнуть лікувати??? От через що я відповіді і про Харків остаточної не даю. На днях з'ясується: буде чудо чи ні?

⁴⁴ Новий рік, як відомо, тоді святкувати заборонялося. Тож і зимові канікули в школі були навмисно зсунуті з січня на грудень.

Як ні, то тоді махну на все рукою (мовляв, «Поганяй до ями!» — як казав Тесленко) і поїду до Харкова. Не все мені однаково, чи дома нидіти, чи в Харкові? Аби — нове щось. От тоді і ми зустрінемося і полазимо удвох по Харкову. Тоді я напишу (в черговому листі), коли саме я виїду, а значить, визначимо, чи приїду до Харкова. Я гадаю (якщо я не буду лікуватись як слід), то виїду з Одеси на другий же день відпустки: тобто 16-го грудня, щоб, повернувшись, я зміг побувати ще на своїх конференціях і відпочити.

Отаке, Васильку.

Зараз я почуваю себе погановато: слабкість, відсутність апетиту, підвищена температура, загалом: погано.

Можу сказати: «Укатали Сивку крутые горки!»

Здався я. А наче й сил, і енергії у мене було до чорта. Принаймні серед юнацтва мій сміх був найголосніший (пригадуйте й Тичинівське: «... в долоні вдарить Аркадій і почне реготати, як жеребець...» — *О. Ш.*), бігав я найшвидше, стрибав найвище, а плавав найдовше, рівняючи до товариства мого.

А тут — отаке. Правда, процес тільки розпочався і ліквідувати його нічого не стоїть, власне, *тільки гроші стоїть*.

Але з сим у мене не зовсім гаразд, а тому, як не буде допомоги від місцькому нашого, не знаю, як і що воно зі мною буде.

Аркушик другий. 30.XI.26.

Ой як же це негарно, що я так затримав свою відповідь, але я гадав, що цими днями вже зі станом мого здоров'я з'ясується і тому вичікував.

Одначе, все ж дещо ясне. Це те, що я мушу і вже почав лікуватись, а на це потрібен певний режим, *а через це і мої плани щодо Харкова руйнуються...* Чи дома, чи в санаторії, а я мушу додержувати певного режиму: так мені про те кажуть.

Отже, Василю, мені залишається плекати далеку надію, що на літо Ви будете у мене... До всього, у мене до того часу запевне вже буде і друга кімната, бо зараз я тиснусь у одній кімнаті.

Тепер дозвольте, Васильку, Вас обтяжить кількома дорученнями:

1) У Харкові забрать мої «вірші» у редакції «Червоного шляху» (там, певне, мене уже через них зарахували до

графоманів, хоч це було б і несправедливо, бо я писав дуже мало і нікуди нічого не надсилав за ці роки);

2) Якщо будете в Києві, то зробіть те саме у редакції «Життя і революція», бо звідти я уже одержав сповіщення, що ні одна із річей (*а я їх надіслав цілих десять!!!*) не підійшла: очевидно, треба визнати, що я таки вельми «завалючий» поет, а я все плекав надію, що хоч чогось вартий: так, принаймні, уважно ставились до моїх думок такі поважні митці, як і Сологуб, і М. М. Коцюбинський, і Тичина, і Еллан, і інші... І, отже, я зарані паленію, передбачаючи, як Вам будуть говорити за мене як за якогось «графомана» — такої честі, я певен, що не зазнав би... від Олеса, принаймні.

Ну, та що ж, я це зробив останню спробу... Не вдалось, значить, мене не потрібно, мене відкинено, можливо, що я негодящий і справді.

...я пригадую, був на Заході композитор і не маленький, але грав жакливо. Можливо, і я можу розуміти мистецькі річі, цінувати їх і смакувати, але самому відтворювати мені не слід.

Ну, буде: це остільки, оскільки Ви знали мене за поета, а зараз я з своєї голови знімаю священну тіару: бо мене в ній *не визнають і не впізнають*.

Отже, не оглядайтесь на мене: їдьте. Вітайте Тичину, перед яким я завинив уже давно, ще раніш, як Ви (тільки Ви давно віддали, а я ще й досі збираюсь).

Коли побачите Сосюру, теж вітайте. Скажіть йому: чи він пам'ятає за його обіцянку-цяцянку, що дав мені літом за парюю пляшок вина (а саме: надіслати мені збірку його творів, що, він казав, вийде восени)?

Як забув, то й не треба. А як книжка вийшла і він пам'ятає про мене, хай він Вам передасть, а Ви надішліть мені...

Р. С. Учора лікар заборонив мені одвідувати школу, хоч я себе і почуваю трохи краще, як раніш.

На початку грудня Аркадій Васильович звідомляв:

Одержав в один день дві листівки: від Вас і від Павла (Тичини. — О. III.).

Павлусь сповіщає мене, що один з тих віршів («В. Еллану»), що я надіслав, піде в XII-й книжці «Червоного шляху», а решту він запропонував мені дати згоду на те, щоб він роздав туди та сюди, на що я уже йому дав згоду в листі, що я йому надсилаю разом з Вашим.

Цей лист від Павлуся мені трохи вніс розради: принаймні, не почуваясь я вже цілковитим нездарою: висновок, до якого я прийшов, одержавши відмовлення спершу від «Всесвіту», а вдруге від «Життя і революції», куди я надіслав 10 річей (половину — з старих річей: газель «Хвилинність», тріолети, сонети).

І з 10-х річей! ні одну не визнала редакція гідною друку: хоч серед них і був той сонет («Глібову» — я написав його ще у Вас, у Підгородньому), що хвалив мені Павлусь, казав, що він йому подобається. Отже, я вважаю такий хайливий присуд редакції несправедливим цілком, а тому, що я маю внутрішню гідність, *я швидше десять раз паскудно здохну, аніж хоч єдину з річей тепер* надішлю до «Життя і революції». Ніколи.

Тим паче, що це вже вдруге так мені траплялось з редакцією «Життя і революція».

Спершу запропонував мені дати кілька річей мій хороший чернігівський знайомий і бувший секретар редакції Лебідь Ананій. Я йому дав — і ось... ніби *цензура* (підкреслення наше. — *О. Ш.*) не змогла пропустити мою «Під мурами Межигірського Спаса»... — так він пояснив. Може, й так. Але це була перша прикрість. А оце вже значно гірша друга, а через це — край!

...Мене цікавить: де Вас доля зупинить: чи в Харкові, чи в Києві? Пишіть про все: про Ваші зустрічі і враження в Харкові, а також і про те, що буде в Києві.

Між иншого, у Києві, звичайно, будете вітати Зерова, Рильського, Филиповича від мене, але *неодмінно зайдіть до Тодося Осьмачки, до якого у мене хороші і міцні почуття приязні*. Його адреса така: Пушкінська, 39-а, але номер помешкання забув і тепер оце цілу осінь хотів і не зміг написати листа — скажіть, що я навіть на нього за це сердитий, хоч вірю, що він у цьому цілком не повинний. Скажіть йому, що я хворий зараз, що він мені мусить написати листа і *перепише* та вкласти в нього його «Дроворубів», що я

його вилаю за його мовчанку при першій зустрічі на цьому світі, а коли доведеться зустрітися лише на тому, то й там не пожалію його... Вітайте його дружину. Скажіть, що я з Одеси знайомлю Вас з ним, а його з Вами. Адресу більш точну можете дізнатись у редакції, певно. А то просто увійдіть на Пушкінській, 39-а у ворота, перейдіть один двір, вийдіть у другий і в перший хід ліворуч підніметесь, здається, на 2 чи 3 поверх, спитайте — отам і буде Осьмачка. Може, я переплутав 39-а з 39? Але гадаю, що правильно і буде 39-а.

Зеров обіцяє написати — що ж, приємно одержати від його листа. Я його дуже шаную як знавця і високого майстра мови і як людину, яка без захвату, спокійно не може говорити про майстерні літературні річі — у нього тоді бракує повітря, хоч це трапляється і серед чудового свіжого київського повітря.

Найбільш бажаю Вам стати на Ваші «рейки» — вони на Вас «чигають» давно. Тормосіть «папашу» (С. В. Пилипенка. — *О. Ш.*), якому я заздалегідь складаю подяку, коли він Вам зможе хоч «на перший скік» допомогти...

Моє «Всього найкращого!» — хай не буде банальним, в нього я вкладаю всі мої щирі до Вас побажання. Нехай же вони справдяться!

У мене на днях остаточно з'ясується справа з санаторним лікуванням...

2 грудня Мисик написав Зерову.

Шановний Миколо Костянтиновичу!

Не знаю, як дякувати за Вашого, такого для мене приємного листа і особливо за Вашого переклада оди Горація. Справді, вона підходить до мого настрою. Я дуже кохаюся у Ваших перекладах з римських поетів. З двох книжечок Ваших, які я маю, найдужче припали мені до вподоби переклади з Горація — особливо ода його з таким витворним, захоплюючим ритмом: «Не люблю я, хлопче...» і «До Хлої»; потім — переклади з Вергілія. Єдине, що не сподобалось у Ваших перекладах, — це те, що їх так мало.

Коли признатися щиро, — я з більшою охотою читаю античних поетів, ніж сучасних. На їх я відпочиваю і чую

себе вільнішим і, головне, таким же чоловіком, як вони. Маю я з античної поезії «Іліаду» в рос[ійському] перекл[аді] Мінського — книга, якої я ніяк не можу дочитати, бо завжди починаю знову, Ваші переклади з їх та Фетові переклади у виданні Маркса. Оце все. Але й цього я ще не зміг як слід опанувати. Сучасних поетів я б читав днем, коли ніколи вдумуватися, старих — уночі, коли ніхто не заважає прочитати і раз, і другий.

Про мене античні поети найбільш сучасні, тільки не завжди своєчасні. У їх завжди б слід учитися ясності і стислості, на силу й красу якої колись Ви вказали мені. Тепер я сам намагаюсь висловлюватись якомога стисліше, хоч і не завжди це мені вдається.

Тут би за вчителя я обрав собі Міцкевича. Я дуже вдячний А. Казці за те, що він подарував два томики Міцкевича (з [творами] «Grażyna», «Dziady» та «Pan Tadeusz») — вони запалили мене бажанням придбати й останні.

Ваш лист до мене збігся з листом С. Пилипенка, в якому він запрошує мене до 3-го альманаху плужанського, що має здаватись до друку з 10-го числа цього міс[яця]. Разом [з тим] нагадує, що в[идавницт]во «Плужанин», коли вдасться його розвинути, спробує на весну скласти мою збірочку. Але наскільки я спішив з нею раніше, настільки я тепер охолонув до неї. Мене всякий раз проймає жах, коли згадаю весь той друкований матеріал, з якого мені довелося б скласти книжку.

Нагадує Пилипенко й про трудність устроїтися зараз в Харкові, про що вже писав мені свого часу. *Зараз, коли вибору немає в мене, я перебрався б куди завгодно. Цими днями я збираюся поїхати до Харкова* (підкреслення наше. — О. Ш.). Коли в Харкові доведеться сутужно і коли там дістану грошей, можливо, що буду й у Києві, — чи не знайду там хоч маленької праці. Можливо, щодесь я зустріню й Вас. Тож не здивуйтеся! Вигляд маю далеко не європейський — більш навіть скидаюсь на дикуна, ніж на поета!

Казці я писав про Вас ще влітку — напишу й тепер. Адреса його: Одеса, Пироговська, д. 3, кв. 16.

В кінці, як маленьку відплату за Вашу, дорогу для мене річ, виписую свого вірша «Сольвейг» (образ із Ібсено-

вої драмат[ичної] поеми «Пер Гюнт»), написаного не для друку...⁴⁵.

На цьому вибачайте.

З щирою повагою. В. Мисик.

...З Києвом у нього нічого не вийшло. Навіть не їздив. Мабуть, не мав певності чи, може, не знайшлося коштів на дорогу. Залишалась одна надія — на Харків. Але й там це питання не вирішилось: надавши роботу, не змогли підшукати житло.

Тим часом (7 грудня) Казка написав Тичині.

Пам'ятаєте, в листі до Мисика він звідомляв: «У мене на днях остаточно з'ясується справа з санаторним лікуванням», — і все. А Тичині пояснив обставини, що склалися внаслідок його здоров'я чи, точніше, нездоров'я.

Подякувавши за підтримку в творчих намірах («радий, що хоч щось надійшло») після вимушеної дворічної перерви, Аркадій Васильович ділився тим, що його непокоїло по-справжньому.

Якось я почуваю себе ніби після тяжкої операції з невідомими наслідками. Якась порожнеча в душі. Туга безмірна. Тягар. І все це я гадаю тому, що КРЕМІНЬ, що був у мене в середині, розсипався. Ось, братіку, от в цьому (кінець листопада — початок грудня) місяці ЩОСЬ розпалось у середині, міцне щось. Волю і мозок, і всю істоту обгорнула якась безкінечна байдужість.

...Може, це просто: знесилився я. Перевтома. І все. Бо для дужої людини: світ завше, як запашна свіжа ранкова троянда. В ньому сили грають і навкруги вторує. А коли сили згасають — то і навкруги все мерхне, сліпнуть чуття: там, де людам сяє сонце, хворий не помічає, не чує, не бачить.

А я й насправді захворів. І не помітив, як хворість прийшла. Увечері температура почала підвищуватись. Втома.

⁴⁵ Крім вірша «Сольвейг», в архіві М. Зерова збереглося ще кілька ранніх творів Мисика: «Неждано наші береги...» (з присвятою М. Рильському), «Не знаю», «З арфою» та «І знову ночі на селі...». Розшукав і опублікував їх Григорій Кочур («Дніпро» № 1, 1989).

Ночами — пітнію. Пішов до лікарів: туберкульоз обох верхушок легенів. У 1919 році у мене почався був процес у лівому — але Катеринославщина вилікувала. На Київщині був здоровий і таким же приїхав до Одеси. А тут: перепрацювався. Слабенько харчувався: усе нестатки. Та й тепер знаю: як не пощастить поїхати до санаторію — то дома не вилікуюсь. Обіцяє місцьком та окрспілка допомогти грішми. Місце коштує 150 р. І ось я 50 р. виплачу і, може (оце після завтраго), ухвалить місцьком, а там — знову, може, — спілка і тоді готово.

Правда, і МК і Спілка вже напівобіцяли. Принаймні наш МК сам цю справу порушив перед окрспілкою «Робітос». Словом: побачимо.

Вітай від мене Василя Мисика, з яким ми хотіли завітати до тебе, а, бач, мені хвороба помішала. Вітай Панча і Сосюру — я як був у Харкві, познайомився з ними...

Казка вибачався, що так «розбалакався». Одначе тут-таки й пояснив: уже два тижні сидить удома, лікарі заборонили ходити до школи, тож мимоволі має час і може «гомоніти».

17 грудня він писав Мисикові:

Одержав Вашого листа і листівку (з Харкова. — *О. Ш.*) і пишу уже Вам на Новопавлівку. Це, певно, колись увійде в історію: люди в Харкові мали посади і не мали житла... Просто чудово! Їй-же богу, ми котимось у якусь прірву. Якийсь дивовижний мальштром (пам'ятаєте Едгара По?), китаїзм, що заліз у всі щілинки нашого життя — ні, навіть буття. Можна дійсно стати і заревти, як тому бику перед убоєм — несамовито заревти, щоб порожнє черево Космосу здригнулося, і проклясти все і життя, і боротьбу за життя, і ідеали (— О, які ж вони солодкі, сентиментальні, а в житті: брутальні ці ідеали!), і боротьбу за ідеали, бо до чого все: *людині на землі треба щось жертви і в цьому всі революції минулі й майбутні. Ну, а як нажеремось (...мент солодкий перемоги), тоді ж вже що?*

От: як у Вас із Харковом, так у мене щось подібне — з санаторією. Тягають мене лікарі, щупають, слухають, а місцьком потішає «санаторією» та окрспілка ось уже два

тижні розв'язує оце питання: чи дати мені 50 руб[лів] допомоги?

І, звичайно, я вирішив послати під три чорти і кримські, і кавказькі санаторії, а улізти хоч у Одеську. І це треба зробити. Цупко впіймати синицю, а товариші хай пожаліють за «журавлем». Бо боюсь, як би і «синиця» не вислизнула з рук.

А «синиця» така: лікування в Одеській санаторії коштує на місяць 110 руб. (Крим — 150, Кавказ — 185 р.). Із них я пообіцяв дати 50 р., а решту 50 р., а може, й 60 р. місцьком (на 50 р. він уже дав згоду). От, значить, ця «синиця» у мене в руках і, певно, я її таки не випущу з рук. Тепер життя таке, що держи все цупко. Про колектив годі думати: гострий розум, гострий язик, добрі м'язи, діалектика, сіреч — брехня: цілий Вавілон брехні, міцні щелепи і зуби: словом, *ікли вовка* світяться крізь тонке мереживо соціальних плетив: міцна зоологія вкрита густою і м'якою шерстю соціології.

От що прозираю я крізь гущу нашого життя, якому співають гімни, яке оспівується і вихваляється на всі стонадцять боків.

...і часом так нудно стає, що, здається, з великим захватом натиснув би електричну кнопку «двадцятидвоумовки», що щиро пасткою дивилась би прямисінько в мене: бо серед людей не зустрінеш тепер щирого, дійсно прямого погляду, а все — з «діалектикою».

Ну, та що ж, поспішають мені з цим не треба: «люди мене породили, вони ж мене і вб'ють»: чи просто вб'ють, чи з «діалектикою»: обставинами, умовинами, думками і т. д.

Не люблять вони тих, у кого думка «звихнулась».

Не спиться чогось, любий Васильку... І оце такі думки снуються в голові — може, це хворість? А хворі все квакають на життя.

Ну, що ж, хворому треба пробачити.

Вирішив оце написати. Бо вже завтра, як піду мотатись, аби задержати у руках хоть «синицю», то вже часу й не буде писати... а там... може, із санаторії тільки.

Я, бачите, почувуюсь зараз уже й краще: спокій — найліпший лікар, хоч дома я майже ж не лікувався.

Чекаю від Вас листа: мені передаватимуть, якщо тільки уможуть хоч у поганенькій Одеській санаторії.

А чому Ви таки не поїхали до Києва? Мені це трошки не зрозуміло.

І справді, чому?

На це знаходимо відповідь у Василя Олександровича. Саме в тих записах про С. В. Пилипенка, які вже цитувалися.

Остаточно переїхав я до Харкова наприкінці 1926 р. на виклик Сергія Володимировича.

Тоді організувався Будинок літератури ім. В. Блакитного. Головою ради будинку був Войцехівський (голова правління ДВУ), безпосередньо керував клубом Пилипенко (був ще завклубом Муразов, за сумісництвом, працював у ВЦРПС — Центральна Рада Професійних Спілок. — *О. Ш.* — робив усю чорнову роботу).

Пилипенко написав мені в грудні 1926 р. (в село на Катеринославщину): «...приїздіть, є посада» (тоді було ще значне безробіття, влаштуватись на роботу можна було тільки через біржу праці). Влаштував мене бібліотекарем. Бібліотеку ж треба було організувати, мені дали перепустку до найбільших книгарень ДВУ, там довгенько відбирав я книги у сховищах. Жилось погано, квартирував у інваліда-алкоголіка на заїзді на колишньому Кінному базарі. Згодом, з дозволу (чи порадою Сергія Володимировича), став ночувати в бібліотеці.

Про всі ці труднощі Аркадій Васильович, звичайно, поки що не знав.

Перша година ночі, — писав він. — Не спиться: от я і використовую час. Оце ще напишу до Чернігова Куриленкові Михайлові: дуже хороший мій приятель і поет, зараз працює в газеті «Червоний стяг» разом з Ладією Могиллянською.

Це був не просто лист, а діалог учителя з учнем. Не виключено, що поруч стояв і привид того, з ким велась розмова довгої грудневої ночі...

6. «ЗОЛОТІ КРИЛА НАДІЙ...»

Новий, 1927 рік для Аркадія Казки почався лікуванням у санаторії. Це засвідчувала коротка листівка від 4 січня.

Сповіщаю Вас, що я вже в Ялті, в санаторії Літкенса, де пробуду місяць.

Ялта — пречудовий куточок Криму: підковою гори, а вона внизу: збігає білими будиночками до шпилів із своїми шпилястими кипарисами і на середині дороги стомлюється:

— Хай їм абищо. Далеко, та ще й холодно!

Кокетуха...

І тут він не забуває про Мисика.

«От коли б і Вас, юначе, до Харкова».

Через кілька днів, а саме 8 січня, маючи тепер вдосталь вільного часу, вчитель звідомляв уже докладніше:

Пишу листа і позираю із санаторії крізь вікно 4-го поверху просто на Кримські гори, що зараз сором'язливо, мов татарка чадрую, обгорнулися, немов шарфом пухким — хмарами... Може, від сонця, а чи від блакиті... На них угорі — сніг, нижче чорніє ліс, потім рудий чагарник облягає боки, неначе багатотисячні отари баранчиків, а ще нижче де-не-де виблискують людські житла, котрі, спускаючись у долину, крацають, обгортаються садками та струнками кипарисами.

Загалом Ялта подібна на морську мушлю, що якийсь бог залишив на Кримському узбережжі: білі краї мушлі — це верхівлі гір, а внизу мушлі край берега моря лежить перла — це Ялта.

А ще краще — я певен в тім — Ви самі її побачите, і розціните і мене при тім згадаєте (тільки, звичайно, Ви її побачите не через хворість, як я, а з властивого Вашого бажання: в цьому я так певен, як я був певен колись в тім, що в четвертогрупнику⁴⁶ Підгороднянської школи сидить поет.

Ну, ще про себе.

⁴⁶ Тобто четвертокласнику.

Живу зараз в санаторії Літкенса (б. Доссія). Прекрасний будинок на узгір'ї: видно море і гори, і Ялта вся, як на долоні. Нижче сусідує бувша дача еміра Бухарського (нині «Східний музей») в східно-мавританському стилі з півмісяцем і зорею на шпилі, які так чудово вирізьблюються у блакиті. Єсть ще дача цього таки еміра Бухарського у Одесі, але вже зруйнована. Я все збирався її змалювати, оце минулим літом. І зараз цього наміру не залишив. Весною зроблю ескіз, бо розберуть руїни і пам'ятки не буде. Одначе будинок в Ялті мені більш подобається.

Я приїхав 3-го січня. Їхав з Одеси морем. Кругом мене від Євпаторії до Севастополя стояв стогін.

— Чи не везуть мене турки-яничари у полон? — думалось мені, коли чув стогнання і зойки значної частини пасажирів.

Я теж мало не схибив. Але змикитив. Ліг і почав пильно робити вправи з математики:

$2+2=4$; $4+4=...$ — і т. д.

Так що... видержав і до... Прибалтики не поїхав.

Дув норд-вест. Пароплав гойдало. Вночі під'їжджали до Ялти.

Серед ночі по горах, немов розкидані жаринки багаття — це курорти: Сімеїз, Алупка, а он, за вогненным оком маяка, іскорки в амфітеатрі гір — Ялта.

Виліз. Стали запрошувати до готелей. Чую:

— Дешеві номери у «Венеції»...

— Скільки?

— Сімдесят п'ять копійок.

— Давай.

Зробив з невідомим кілька кроків.

— Осторожно!!

І знову:

— Осторожно!!

Зойк чічероне був уже даремним. Я зо всієї сили, зо всього розмаху, мотнувши руками, грюпнувся на гранітовий брук у грязь, розпластавши руки, але інстинктивно піднявши угору лице.

Удар був настільки сильний, що я на друзки розтросив би, напевно, череп. Звичайно, од носа і знаку б не залишилось... Але тут спасла мене одеська булка, яку я дорогою тільки скраєчку урізав. Я засунув її, сходячи з пароплава,

за пазуху (бо в руці у мене був важкуватий порт-плед). І ось ця булка, як добрий буфер, прийняла на себе весь імпет і врятувала мене од каліцтва (а вона ще й трохи зачерствіла, щоб бути, певно, більш пружинистою).

Піднявся я з грязі (був дощ, і вітер, і п'ятьма) — в невірному світлі далекого ліхтаря — побачив груду рейок... що через них я полетів.

На завтра я улаштувався через санаторно-курортне бюро у санаторій.

Але море ще три дні було неспокійне, хоч вітру й не було — «мертвая зыбь» звать такий стан моря. Але ця «жертва» була такою живою, що велетенська хвиля, ударившись у гранітову набережну, підкидала шумовиння й бризки на чотири й п'ять сажнів угору — обхлюпала головну вулицю («Набережну») Ялти і добре часами кропила проходжаних (і мене в тім числі, коли я навмисне підійшов під час «дев'ятого валу» край набережної). Ми ходили милуватись на «розлютованого звіра», що стогнав і ревів у якомусь нестриманому шаленстві і кидав піною вище од телеграфних стовпів, що на вулиці. Це взимку воно таке сердите море, але й надзвичайно прекрасне: бунт Бетховенської музики.

Пишіть мені, Василечку...

Аркадій Казка захопив із собою «Всеобщую историю музыки» Браудо в двох томах, а також благоуханну, як він висловився, «Galaz Kwitnacъ» Леопольда Стафа, що ще колись, 1920 року, купив у Катеринославі. Перечитуючи ранками з величезною насолодою (добре, що тепер мав удосталь часу!), дивувався:

— Чудесний лірик! Чому ж він у нас майже невідомий? Я почав був колись його перекладать...

На початку цього ж, 1927, року Мисик був уже в Харкові. Сумнівів тут не виникає. На конверті з малюнком Ялти («Ластів'яче гніздо») рукою Казки зазначено адресу: «Харків, редакція “Червоного шляху”, Павлові Григоровичу Тичині, для Василя Мисика».

Пригадуєте київську адресу Тичини: вул. Кузнечна, 107, кв. 19? Саме туди надсилав Мисик свої листи до Казки.

Тепер учитель та його учень мовби помінялись ролями.

Та перш ніж навести лист Аркадія Васильовича, звернімось до іншого письмового документа. Датований 1 січня 1927 року, він ще раз переконує в тому, що молодий поет з Новопавлівки нарешті став... харків'янином.

Отже, Мисик — Зерову:

Шановний Товаришу!

Дуже дякую за Ваші річі — переклади з римлян, я перечитую їх з великою втіхою. Я не аматор античних авторів, бо надто мало їх знаю. Але, перечитуючи уривки й цілі річі в перекладах росіян, а також і в тих, що Ви нам подарували, я загоряюсь бажанням не тільки знати, а й вивчати їх. Ті якості й чоловічність, що маємо в їх, трудно знайти у ближчих нам поетів. В моєму сприйманні «Война и мир» Л. Толстого зближається з «Іліадою» та «Одісеєю». Нетерпляче ждатиму виходу з друку Ваших «Римських поетів».

Одержав Вашого листа, приїхавши з Харкова. Харків безнадійно брудний і голий. Я мріяв про поїздку до Києва, що вабив мене так своїм зовнішнім виглядом, як і своїм віком, що стільки важних і гучних століть тримає в мурах своїх соборів, що снує з своїх золотих верхів світло ще того Києва, що був «матір'ю городів руських». Дуже хотів поїхати — та не поїхав. Здається, й не зможу цього скоро зробити.

Зараз я прив'язаний до Харкова, де обіцяють зарадити якось мені. Та в ньому дуже неохоче залишусь я жити. Літературне життя, наскільки зміг я його взнати за час перебування в Харкові, — бідне й безбарвне. Цікаві окремі особи. Організації переживають «Sturm und Drang» — у взаємовідносинах їх мені розібратись було тяжко, та й неінтересно. В «Плузі» бідно, в інших місцях — не краще. Немає ні простору, ні захвату в праці.

Привіз я з Харкова «Одісею» в перекладі Жуковського, Шеллі — в блискучому, але штучному якомусь перекладі Бальмонта та «Фауста» в оригіналі. Читаю й перечитую «Одісею», яку читав я ще хлоп'ям, та прозорі поеми Шеллі, що втомлюють своєю відірваністю від землі. Харків убогий на книжки. Не знайшлось ніде ні Міцкевича, ні інших польських поетів, яких я невтомно розшукував.

Переглядаючи журнали, прочитав — здається, в № 4 «Червоного шляху» — Вашу статтю про книжки Савченка та Загула. Ні першого, ні другого я не читав, але статтю Вашу дуже вподобав. Так їм і треба! Нехай вростуть у сучасність, перетравлять її, а не пливуть за течією. Почув я десь, що мається ціла книжка Ваша «До джерел», але не знайшов її ніде. Чи немає, чи вже розійшлась.

Дуже можливо, що не дуже в довгому часі — за місяць, чи що — я переїду на життя до Харкова (підкреслення наше. — О. Ш.), хоч кудись до іншого міста. Хоч і в Харкові буду — прошу не забувати!

З пошаною В. Мисик.

Здається, аргументів — більш ніж досить. І все ж, забігаючи наперед, процитуємо ще одного Мисиківського листа до Зерова — 20 лютого 1927 року. Попри все він дуже яскраво передає турботи й тривоги, якими жив тоді молодий автор. Жив у Харкові, по суті, не маючи постійного й надійного місця під сонцем.

Шановний Товаришу.

На листа Вашого своєчасно одповісти не зміг, бо тільки цими днями одержав його з Новопавлівки. *Тепер, здається, остаточно я лишаюсь в Харкові (підкреслення наше. — О. Ш.), дякую за все, за листа й переклад Катуполового гімну.*

Для мене дуже багато важать Ваші римські поети. *Живучи в одному кутку з випадковим товаришем студентом (підкреслення наше. — О. Ш.), вечорами у вільну хвилину ми перечитуємо Ваші «благоуханні» переклади, особливо переклади од та сатир Горацієвих. Читаємо разом з поезіями Єсеніна, без якого товариш мій і кроку не ступить. Читаємо, не знаходячи ніякої суперечності між одчайним плачем Єсеніна і мудрою урівноваженістю класиків.*

Ось стільки часу живу в Харкові, живу до якоїсь міри і літературним життям (маю поки що посаду в Будинкові літератури ім. В. Блакитного), а нічого настоящего ще не бачив. *Все вражає вузькістю та грубою тенденційністю, а то й несерйозністю (підкреслення наше. — О. Ш.).*

Вчора був на вечорі Юрезанського й Сосюри. Юрезанський прочитав два оповідання — російською мовою, Сосюри, здається, не було зовсім. Обговорювали — хвалили й гудили. Не знайшлося жодного критика, який би засудив чи виправдав прочитане з якоїсь певної своєї точки погляду або систематизував сказане іншими. Лишилося вражіння плутанини, загальної непогодженості і... несерйозності й непотрібності усяких письменників та критиків.

Мою книжку (до якої назви я ще не добрав) береться видати ВАПЛІТЕ. Гадані назви: «Жита шумлять», «Степ».

Уривок із циклу «Степ»:

Одживають печальні, сірі —
і над ними, буйна, жива,
як вогонь, в голубім безмір'ї
проростає трава.

.....

О степе, я серцем вітаю
тишу твою смутну!
Бо крізь неї з горбів похилих
бачу й чую сили нові,
бо минуле твоє — в могилах,
а майбутнє — в траві.

Але так мало часу! Книжка моя все одкладається й одкладається. Стільки задумів — і так мало простої матеріальної можливості їх виконати. І до того ще Харків — такий брудний і безнадійний, такий голий! Ніде спочить.

Дуже дякую — так за «Пана Тадеуша», як і за «До джерел». «Пана Тадеуша» якраз я маю в оригіналі, мені подарував його Казка Аркадій. «До джерел» з великою втіхою прочитав би. Коли вишлете — дуже дякуватиму.

Найпевніша адреса: Харків, Каплунівська, 4. Будинок літератури ім. В. Блакитного, мені.

З пошаною В. Мисик.

Найпевніша адреса... Написав так, либонь, тому, що знову опинився ніби на роздоріжжі — покинув куток, де мешкав (пам'ятасте?) з випадковим товаришем-студентом.

Що ж сталося?

Скупі нотатки Василя Олександровича допомогли підняти завісу й над цим, сповненим драматизму й трагічності епізодом. І не тільки в Мисиковому житті...

Просимо в читача вибачення за черговий відступ, але, пишучи ці рядки, не маємо права залишити поза увагою і того безіменного студента... На жаль, Василь Олександрович забув його прізвище. Але добре запам'ятав: з-під Бердянська.

І ще: студент був талановитий. Хотів учитися. Але в інституті його позбавили цього права тільки через те, що батько виявився... середняком. Навчатися дозволялося вихідцям із бідноти. Хто був хитріший — навіть з інтелігентів — подався на завод, щоб мати доступ до навчання як робітнича молодь. Приставали й до вуркаганів — тих забирала міліція, посилаючи в дитбудинки, а вже потім — будь ласка — здобувай освіту, навчайся, торуй собі шлях у життя!.. І студент не витримав — наклав на себе руки, повісившись на бильці ліжка, де спав, як і Мисик, на голих пружинах, оскільки в помешканні господаря, інваліда-п'яниці, крім цього майна, нічого іншого не було — хіба що стіни та блощиці...

З села приїхав батько покійного. Звичайний згорьований чоловік, обличчя і навіть потилиця посічені густими зморшками. Таких в Україні тисячі й мільйони... Умився сльозами. Забрав безживне синове тіло й повіз додому...

Помешкання Мисикові стало враз ненависним і страшним. Він теж думав про свого батька. І вже тоді не мав, не міг мати спокою в душі. Аякже, його батько був не те що середняком — священиком, духовним наставником! Духовенство ж — проти більшовизму... А тепер пора повернутись і до листів Аркадія Казки.

Ранок 26 січня.

Зараз над безмежною просторінню моря в гамах опалового і голубого тонів із-за сліпучого і рожевого золота хмар бризнуло промінням сонце і прослало золоту доріж-

ку по хвилях аж... до мармурового столика санаторійного, на якому я Вам пишу листа. Море заграло перламутрами і потроху зітхає ген там унизу, за шерегом чорно-зелених струнких кипарисів, прикрашаючи берег найвитонченішим плетивом шумовиння...

Я, між иншого, замалював собі ці кипариси і море. Взагалі я тут знову розпочав малювать. Оце позавчора я намалював невеличкий портрет моєї нинішньої акомпаніаторші, і її матуся знайшла з великим задоволенням, що її прехороша, мов сама весна, сімнадцятилітня Надія дуже подібна на моєму невеличкому ескізові, що, здається, вийшов доволі викінченим.

Вони — мої щирі нинішні приятелі і трохи не друзі — із Ростова-над-Доном. Матуся здається старшою сестрою своєї доньки. І ось вона, побачивши мій пейзаж «моря з шерегом кипарисів» та ще мій автопортрет (на весь зріст), що вони вже випросили в мене, попросила, аби я змалював її доню. Ось я спершу зробив її ескіз, а сьогодні візьму її в більшому розмірі.

Надя має оригінальні і прекрасні риси лица: високе бліде чоло, що ховається в буйню чорного, шовкового, трохи кучерявого волосся, тонко вигнуті співучі брови, дитячі примхливі уста (в куточках їх затаїлася ухмилка) і — трохи несподівано для всього цього сірі, серйозні, з якимсь трагічним світлом очі, що нагадали мені погляд славетного врубелівського «Демона» на горах Кавказу...

Як бачите, натура моя дуже хороша, і я шкодую тільки, що мій убогий олівець не зможе передати все це на папір так, як би було слід. Але я не надаю цьому серйозного значення. Важно, що об'єкт гарний, а значить, малюватиму з охотою, а потому, що ескіз головки їм обом сподобався, то гадатиму і в більшому розмірі я зможу задовольнити їх бажання: мати на спомин мій малюнок Надії.

Спинився так довго на цьому, Васильку, тому, що це товариство складає майже увесь зміст (хороший зміст) мого санаторійного життя. Я хоч читаю з ними (ось прочитав їм пречудову річ: п'єсу «Пути женщины» прекрасного маєстро слова Джека Лондона), або граю в шахмати, а внизу у їдальні майже щовечора я співаю, Надя акомпанірує, а товариші слухають. Матуся її дуже любить музику...

Така надмірна увага до випадкових знайомих і справді здавалась би зайвою, коли б у листі не відчувалось притлумленої тривоги.

«Тепер про те, що Ви писали...».

Поміркуймо: про що ж міг писати Мисик?

Безперечно, підтримував учителя морально... Було б добре, якби Аркадій Васильович не полишав своєї надії на вихід у світ окремою збіркою та заходився вже лаштувати її. Мисик, по суті, підбадьорював Казку як міг, звертаючи увагу на кращі сторони його творчості, яких, мабуть, у стані психологічної пригніченості й знервованості сам автор не помічав. Мимоволі мова зайшла і про Михайла Драй-Хмару...

Аркадій Васильович (і це робить йому честь) самокритично відповідав:

Драй-Хмара значно багатший од мене і мовою, і інструментовкою вірша, і витонченістю форми. Я, не дивлячись на те, що пройшов добру школу символізму (добре знав і читав росіян і французів), одначе і досі я більш гоняюся за думкою і менше уваги віддаю формі. Ось тут — моя розхристаність мови і форми часом і штучний патетичний риторизм.

Мені дуже приємно знать, що Ви згадете за мене і — як Ви кажете — будете згадувать. Так. Вірю. Ваш ранок творчий — перший я зустрів, зустрів дружньо, а це для перших кроків має хороші сторони... Думка стає, бо товариші встали...⁴⁷

Щодо того, аби вийти книжкою, я, Василечку, зовсім прохолов. Можна сказати, в тій атмосфері диктатури хамелеонів та йолопів, що панує зараз в українській літературі, я вийти не зможу. Та я ж і не друкувався. Ви — це право перед читачем уже маєте, кажу цілком щиро, а я — ні. Що ж до атмосфери, *то люди з глибокою пролетарською етикою*

⁴⁷ Товаришами по санаторію в Казки виявились секретар Лабинського райпарткому (з Північного Кавказу) І. Лукашевич і завдержстрахом татарин Садик Негамитулін. Лукашевичу Казка присвятив вірш «Про твоїх минулих днів шехерезаду...».

і культурою, як Хвильовий, одсуваються, і всеукраїнське малоросійське та малоросле міщанство святкує зараз перемогу (підкреслення наше. — О. Ш.). Он Тичина Павло мені пише, що уже набраний мій вірш, що мав іти в 1 кн. «Червоного шляху», одсунений, певно, на «далеко» далі. Але це мене аж ніскільки не турбує. Скажу, що я добре вже прохов. Павлусь запрошує подати дещо до збірників ВАПЛІТЕ, але я покіль що на добрий рік — нікуди і нічого. А може, й надовго мовчатиму.

Р. С. Тичині — пишу. Сосюру — вітайте...

Цікаво, що ж писав Казка Тичині?
А ось що (наступного дня, 27 січня).

Дуже дякую тобі, Павлусю, за те, що ти *передав моє вітання Хвильовому* (підкреслення наше. — О. Ш.). Саме його ім'я уже викликає в мені самі щирі чуття глибокої симпатії.

Щодо того, що вірша мого одсунено: це мене ніскільки не турбує. Я знаю про зміни в складі редакції. Що ж до мого відношення до Василя (Блакитного. — О. Ш.) — то воно, скажу, завжди було холодним. Я шанував його тільки за незвичайну працьовитість — горіння в роботі. Це і позначилось на моєму віршові: далекий жаль над передчасною його загибеллю, містичні «еони» і лише маленький натяк на Василя — це порівняння життя із «зібранням» — місцем і формою життя самого Василя. Отже — вірш холодний і я розумію тих товаришів, що його відсунули.

Як можна виснувати, вірш було присвячено пам'яті Василя Блакитного.

Через півмісяця, 14 лютого, Казка писав Мисикові з Одеси.

Вечір. Сиджу сам — уже на новій квартирі з двох кімнат: отже, вже маю притулок для моїх друзів і хороших знайомих, які б захотіли завітати до мене в Одесі і пожити у мене... Запрошую Вас першого: на весну, на літо і... на коли хочете.

Сини сплять, а я... оце пішов до недалеких знайомих і дав дзвінок, якого, певно, не почули, бо я попередив, що

буду... А я на формальній підставі не повторив дзвінка, а пішов оце додому, сковзнувся «по старовинці» на ковзалці. Учні з приємністю відзначили в голубий смерк:

— О, Аркадій Васильович ковзається!

Сів та й пишу до Вас, перечитавши Вашого останнього листа.

Зарані дякую за «Зелений шум» — буду чекати Вашу першу здоровеньку дитинку і побажаю, аби Ви обросли цілою сім'єю добре виплечаних «дітей», які б наплодили Вам зграю здорових і корисних для України «онуків». Ясна річ, запліднивши молоді серця молодих майбутніх письменників.

От-таке моє побажання!

Тепер за себе. Приїхав з Ялти: щиро зустріли мене і товариші по роботі, і діти: аплодисментами навіть.

Перебрался на нову квартиру. Вибілів кімнати... Але сусіди-напівбожевільні. «Бабуся» — німкеня, знає польську мову і ще якісь, злодійкувата. Лається на своїх внучок неймовірно: як фельдфебель старого часу. Батько цих трьох дітей — теж ненормальна людина: боїться, що його обікрадуть, має аж двох здорових собак. Я мусив добру годину доводити, аби виправити англійського замка і замовити собі ключ, аби не турбувати їх щоразу, стукаючи у двері. Він все впевняв, що як тільки зробимо ключі, нас обікрадуть. Врешті погодився, побачивши, що я таки настоюю на своєму.

Оце такі сусіди: навіть діти (одна молода дама, друга — консерваторка, третя — учениця) якісь чудні.

Ще забув: у прохідній міститься учитель укромови і агроном (зараз) Метельський-Замотайло. Рід веде од тих ще, що повстали з Гонтою. Філософ. Поет (слабоватий по техніці мови). Перекладав з німецької мови. Оце вчора питався моїх порад щодо його перекладу твору китайського філософа Фо (VI вік до нар. Хр.). Глибока і прозора система, якої я ніде не сподівався зустріти у китайського філософа такої далекої доби. Треба з глибоким сумом признатись: як же ми мало взагалі знаємо. Цю річ він має зачитати в Одеському Будинку вчених, а потім десь видрукувати. Ще в 1916 році він випустив книжку в Одесі: «Ив. Замотайло. Очерк основных религий Китая», яку я ще не встиг як слід переглянути. Людина він, безумовно, цікава. Зовнішнє: ніби виско-

чив з якогось українського портрету XVII віку. Між иншого, нагадав мені трохи мого прадіда Казку (портрет висить десь у нашій хаті у Седневі). Цитує (по-німецьки) Гете з захватом, який ще має тим більшу вартість, що сяє крізь сіль зморщок і оздоблюється з самими надрами духа людини, з цілою його істотою. Цей «Діоген» живе на роздоріжжі (прохідна кімната з чотирма дверима), через його мешкання перебігають собаки і оці нещасні психічно хворі люди.

Я себе почував дуже ніяково спершу, бо й моїй сім'ї доводиться переходити через його кімнату. Але ми з ним заприятелювалися, і вже зараз мені не так прикро переходити його мешкання.

Учора ми з ним говорили про «*відсунення*» Хвильового», за хамелеонство, за чудні форми українізації «*от сіх пор і до сіх пор*», за думки «*от сіх і до сіх пор*» (підкреслення наше. — *О. Ш.*) і т. д.

Учора був у близьких сусідів. Запросили. Співав. Слухав Ліста, Скрябіна і Шопена у виконанні студента консерваторії, сина вчительки німецької мови (в залізничній школі).

Сьогодні вдень заскочив до ДВУ. Зазирнув туди-сюди. Нюхнув: що нового? Ось нова книжка поезій: видання «Плужанина» на 48 стор. Хто? Не пам'ятаю. Щось надто молоде, бо на першій сторінці радісно йде у місто, цурається і з молодечим зухвальством майже сахається села, смакуючи, пірнає у «чар» (закреслено. — *О. Ш.*), дим фабричного міста... і поруч: Фальківський «Обрії» (наче так зветься).

— О, — думаю, — це людина з досвідом, пройшла крізь буруни революції... Якої ж він співає?

Розгортаю посередині: зовсім іншої. Цілком протилежної молодому невідомому мені автору. Правду сказати, я знав, що муза Фальківського любить «мінор». І ось у нього: туга за селом. І таке це щире! Такий прекрасний сум! І справедливий. Бо село самим бур'яном обросло. Книжку ж молодого автора я після 1-ї сторінки загорнув: ну, що за розкіш (дике юродство) нюхати смердючий дим сучасних фабрик, що отрує робітникам легені і розкидає їх по санаторіях (я зустрівся з робітниками у Ялті)?

Пишіть, Васильку. Вітайте Вашого сусіда: прозаїка чи поета?

Наступного дня, 15 лютого, Аркадій Васильович зробив приписку.

Сьогодні вранці Ів. Замотайло (сусіда) читав мені свої переклади (укрмовою) хінського поета Ван Вея — XI вік після нар. Хр. Цікаві річі. Шкода, що він все ж не цілком володіє технікою вірша, але все ж треба їх якось використать.

Піклування про інших — така вже була вдача у педагога і літератора Казки. Де б не почув хоч і негучне рідне художнє слово, одразу ж намагався допомогти, підтримати, популяризувати. Ця добра і навіть жертвна риса характеру глибоко сиділа в ньому. Піклування про інших — часто ціною забуття про самого себе.

Нового листа до Мисика розпочав у перші дні березня, хоч закінчив значно пізніше. Лист вийшов довгий і містив цілу програму, висловлену в ненав'язливій сповідальній формі.

Аркушик перший

...ідучи зі школи, читав Вашого листа. По дорозі. А зверху сіялась мряка — в той час, коли я читав Ваші ж рядочки з ремством на таку ж погоду в Харкові.

...зараз — вечір. Я дома. Читав оце «Жана Кристофа», VII том — «Серце Франції», настроїв навів Роллан — рівний. Почуття гармонійності, до якої я ціле життя прагнув і яке я таки здобув. Звичайно, що не раз життя руйнувало мої фортеці рівноваги. І ось у такому рівному та лагідному звучанні своєї істоти — пишу. (Що ж до «Жана Кристофа» — якщо не читали, раю почитати. Життя талановитого німецького композитора з коліски і до могили: бунтаря, широкого шукача нових шляхів музики та людської культури духу.)

Відповідаю Вам на Ваш найголовніший запит: *де Вам вчитись?*

Ось які думки хвилювали Мисика. Він був на роздоріжжі. Це природний стан молодого душі. І вчитель відчув цей стан, глибоко занепокоєний долею свого учня.

Я раяв би Вам вступити на робітфак при ІНО (Інститут народної освіти — так називався Харківський університет. — *О. Ш.*), влізти потім в ІНО і взяти собі літературний відділ, *старанно використовуючи увесь вільний час цілого Вашого життя на вивчення мов — неодмінно!!!* Хай це — мови — Вам буде законом.

Які пророчі слова! Чи був би Мисик-перекладач без них?

Можливо, був би. Певно, що й сам — дещо пізніше — дійшов би до цього. Та яке дороге слово, мовлене вчасно!

Мови наблизять Вам невідомі досі країни, багатющі культури народів, що завжди будуть відмолоджувати, відсвіжувати, вливаючи міць, і загострювати зір. Це — моя порада. Я чогось гадаю, що це і єсть справжнє річище Вашої душі.

Яка переконаність у кожному слові! Яка точна спрямованість! Зрозуміти іншу істоту, а надто її душу не можна простим спогляданням, для цього потрібне відчуття.

Загадка?

Так. Як і всього живого.

Ви дивіться: і зараз Вас вабить «Саламбо» (Франція), «Одісея» (Греція), «Метаморфози» Овідія (Рим), які Вам «зроблять навіть свято». Ну, то хіба ж я не правий у моїй пораді?

...Між іншого, Васильку: у мене у Чернігові на етажерці між російських, українських, німецьких та французьких поетів (з останніх: Верлен, паризьке видання, і Верхарн) стояв поруч з «Фаустом» і томик Овідієвих «Метаморфоз» латинською мовою в прекрасному шкурятяному оправленні чи не XVIII віку! Купив я його дуже дешево у чернігівського букініста (це ще в 1913 чи 1914 році).

...але при наступі білих на Чернігів білі запалили той дім, що був на лузі навпроти губернаторського дому, і всі мої поети... (та й мої рукописи) погоріли. Так писала мені

до Вас у Підгороднє моя рідна сестра (Олена. — О. Ш.), якої на той час не було в Чернігові.

Я трохи Вам заздрю: я почуваю, що Ви зараз можете читати, поломеніючи. Це — прекрасно! Коли б тільки якнайдовший час зберегли оцю свою здібність.

Читати, «поломеніючи», отже, співпереживати з автором. Перевтілюючись у героїв художнього твору, водночас творити самого себе...

Хоч як би ми втішались власною освіченістю, але це дивовижне відчуття дається не кожному. Певна річ, у ті далекі роки — на початку двадцятого віку — ще не було в людей нинішнього бажання чи необхідності читати наввипередки, на швидкість, але навіть і тоді прекрасний стан зворушеності, співпереживання з літературним персонажем не міг триматися свіжим безкінечно. Для цього теж важливо було не пропустити своє дитинство, юність. І вчитель добре те розумів...

Пригадую... і, зовсім не соромлячись, кажу: я плакав над книжками найщасливішими сльозами, я тулив їх до своїх грудей (озираючись, аби ніхто не побачив, коли це було зі мною у Чернігівській бібліотеці). Цілував рядочки, які викликали у мене захват. Думки я старанно виписував. У мене — згоріло у Чернігові — одинадцять книжок записних, де я зібрав протягом років кращі перлини поетів, філософів, майстрів слова — усіх моїх улюбленців різних віків і народів на їх же мовах (дарма що часом я грецьку, італійську чи латинську погано розбирав) — це були для мене святощі: думка в своєму первісному одягу, якою вона вийшла із серця і уст того чи іншого мого улюбленця. Я купував у букініста — не торгуючись. У бібліотеці я щиро платив штрафи за прострочку: «Еміля» Жан-Жака Руссо я читав чотири, а вірніш шість місяців! Обгорнув тоді ще новенький том у добрій оправі в білий чистий папір і старанно намалював на ньому власну обкладинку, доволі добірної роботи. Я ходив з ним скрізь: гулять чи у справах. У бібліотеку не з'являвся. Бібліотекарші, що добре ставились до мене, дивувалися: чому мене нема? Чому це я не

порпаюсь у них серед книжок (спасибі їм — дали вони мені колись таке виключне право!). Зустрічаючись, я обіцяв скоро з'явитися. Часом і забігав, але коли стали натякати на «Еміля», знову щезав, обіцяючи, що я якось-то принесу. Але здобич не випускав із своїх рук. Смакував потишеньку. Виписував. І був радий, що Руссо написав такого смашного буханця, що цю товстеньку «хлібину» можна ще довго їсти!!

От-таке було!

А Ніцше! Він у мене був на... чотирьох мовах: на російській — два переклади (я сподівався виписати ще третій переклад Вячеслава Іванова — мав ще тоді вийти), на українській (невдалий, галицький — здобув я у Василя Еллана), на німецькій та французькій. Це — головний його твір: «Also sprach Zarathustra»⁴⁸, якого ще й зараз я можу діткнутись мовою Ніцше... недаром якось ще в 1922 чи 1923 році Юр. Меженко в Києві по старій пам'яті запропонував мені переклад Заратустри українською мовою і пригадував мені, що я колись його в Чернігові почав був перекладати. Дійсно це так і було. Я зробив переклад славнозвісної «Nachtlied»: «O Mensch! Gib acht! Was spricht die tiefe Mitternacht?»⁴⁹, але вона... згоріла так же, певно, ясно, як згоріли і бурхливі роки мого юнацтва.

Хотів був кінчати листа, але любі привиди минулого не дають мені змоги зупинитись на цьому. Тому продовжую...

Аркушик другий

...пригадую своє захоплення Харлейлем, який і досі, якщо єсть у Чернігівській бібліотеці, захоче сліди мого старанного студювання: «Путешествие... фон Тойфельсдерка». Здається, отака чудернацька назва сторінок на 30 непросипущої нудьги і, здається, порожнечі (таке у мене залишилось од цієї книжки враження). Але це, певно, навмисне хотів Харлейль одгородити смітником від «чужого зору святая святих» своєї душі. Далі відкриваються такі глибини духа, не дивлячись на зверхне дивацтво форми,

⁴⁸ «Так мовив Заратустра» (нім.).

⁴⁹ «Нічна пісня»: «О людино! Вважай! Що каже глибока північ?» (Нім.). Переклад Григорія Кочура.

що... мовби йдеш собі спокійно Чумацьким Шляхом серед врочистої ночі в безкраїсть світу, в мимо все нових та нових Сонць Істини.

А «Мысли» — Паскаля?!

А «Жизнь знаменитих людей» — Емерсона (видатного американського філософа).

А «Етика» — Спінози!? Дант!! Петрарка! І з давніх: Платон!

А «Размышления с самим собою» Марка Аврелія, написані ним грецькою мовою і знайдені зашитими в заламах чи у лиштві його тоги!

Також ясного, на диво гармонійного і лагідного скептика Монтеня «Essais», якого я придбав (4 дебелих томи) у Києві, коли вже був студентом Київського комерційного інституту (до якого зарадив мені вступити і підготував мене, між іншого, Тичина Павло).

Монтень на моїй полиці в Чернігові займав дуже почесне місце. Я навіть носив замість брелока до годинника срібну табличку, на якій ювелірові звелів вирізьбити: «Que sais je» — «Що я знаю?» (Це достеменний переклад), а краще, може, «Що мені відомо?» Ця думка перетинає всю творчість Монтеня, у якого на кожній сторінці можете знайти уривки з класиків: поетів і філософів Рима і Греції — цілі прекрасні і благородні сади думок...

Звичайно, що Монтеня читати було надзвичайно тяжко, мова застара (для сучасної французької мови), однак пригадую, як я дбайливо і побожно мурашечкою облизав (за допомогою словників) прекрасний, величний храм його «Essais» («Опыты»). Згоріли «Essais» разом з моєю бібліотекою, з дарунками поетів-друзів росіян, дарунком Тичинівських «Соняшних кларнетів» — уже вийшли тоді; п'ятитомовим подарунком мені поезій Федора Сологуба з його власноручним написом, з фотографічним знятком укупі з лагідним Михайлом Михайловичем Коцюбинським, разом з ним (і окремо: його) у його садочку; останні знятки, однак, єсть у мого приятеля приват-доцента Київської Політехніки Садовського: у Києві він несподівано показав мені ці знятки: виявляється, що він нас знімав, коли я ще був у реальній школі, а Еллан та Тичина тоді ще були в Чернігівській духовній семінарії...

О-так-о поводив Вас по добре зарослих уже небуттям садах свого минулого. Зробив це з тим, що, як Ви любите хороші книжки, то й Вам заманеться постукатись у двері того чи іншого автора, про яких я згадав.

...звичайно, на кожного автора і на кожну хорошу книжку треба час і наявність токів жагучих, що йтимуть у Вас із середини: отоді і користь буде. До іншого автора (самі знаєте!) по кілька разів треба підходити, щоб Ви легко і радісно переступили поріг його житла.

Я зумисне хильнув у минуле, щоб Ви здоровіші були. Сучасність і сама впреться у Вас: цього не треба ні шукать, ні просить.

Мисик цікавився думкою Аркадія Васильовича про творчість Маяковського.

...Маяковський? Прекрасний поет, дивовижний поет *Сучасності*, але не зовсім і од сучасності, він юний і старий, як світ. Він — чорт!! — єдиний із поетів сучасності, що *знає тайну*, знає провали *буття*, знає жахи темряви і, як Диявол, з веселою машкарою *пре вперед!* Я милувався ним, коли він читав улітку 1926 р. в Одесі вірші. Не витримав я: пішов за лаштунки. Щиро подякував йому за «Беседу с Пушкиным», за «Монашенюк», за «Океан». Він зробив мені напис на томику його ж таки поезій, поставився до мене лагідно, уважно.

Один з віршів — «Ну, що ж!» — Аркадій Васильович навіть переклав українською (див. у нашій книжці, стор. 485).

Я дивувався: де подівся отой разухабистий парнюга, що смаковато і «просто как мычание» виголошував свої вірші. Просто передо мною був не Маяковський, а «облако в штанах».

Про те, що у житті Маяковський поводився не так, як на сцені, зауважили й інші сучасники Аркадія Казки. І йшлося тут не тільки про мистецтво читання віршів. Крім Одеси, того ж 1926 року поет виступав у Полтаві та інших містах України, по суті, рідної землі його

батька та матері. Мати ж — українка (дівоче прізвище: Павленко), походила з Херсонщини; батько, улюбленою піснею якого була «Баламуте, вийди з хати», так само з українців, що мешкали в селі Маяки на Катеринославщині (тепер: Дніпропетровська область). Звідси і прізвище — Маяковські. Подорожуючи Україною, Маяковський не міг не проїнятися теплими синівськими почуттями до отчої землі і з притаманною йому щирістю, всупереч асиміляторській московській політиці, висловив свої погляди на національне питання. Так народився вірш «Борг Україні», де звучало, зокрема й ставлення до мови:

Разучите
     эту мову
                     на знаменах —
                                     лексиконах алых, —
 эта мова
     величава и проста:
 «Чуєш, сурми заграли,
 час розплати настав...»
 Разве может быть
     затрепанней
                     да тише
 слова
     поистасканного
                     «слышешь»?!

Я
     немало слов придумал вам,
 взвешивая их,
     одно хочу лишь, —
 чтобы стали
     всех
     моих
     стихов слова
 полновесными,
     как слово «чуєш».

Не відчуваючи серцем живого нерву української мови, такого не напишеш.

Казка — Мисику:

Сказав я йому (Маяковському — *О. Ш.*), між иншим, що я незначний «маленький» український поет.

Знаєте, яку я дійсно шляхетну відповідь мав од нього?

— Нет ни больших, ни маленьких поэтов, а есть только поэты и непоэты!

Це мені страшенно сподобалось.

P. S. На весну чи літо шарпайте до мене в Одесу: я маю вже дві кімнати. Про час приїзду уговоримось туди далі. Книжку — надсилайте, як видадуть.

Аркушик третій. 20 березня.

Давно писав Вам листи — ще 9-го березня. А... надсилаю тільки зараз.

Оце з тиждень вожусь із ногою. Розтер пухирчика. Тепер — нарив. Три дні лежав оце в ліжку. Аж сьогодні маю змогу вийти на повітря і кинути листи. Завтра піду до лікаря, аби ліквідувать остаточно процес.

Отже, листи багато кому понаписував, а висилаю тільки сьогодні. Щодо Вашої поїздки до Одеси: пишіть. Коли Вам буде зручніш. Але час ми ще маємо списатись. Взагалі Ви можете їхати до відпустку шкіл коли завгодно (цебто в травні, квітні).

Якщо ж Вам цікавіш буде побути в Одесі літом, то я Вам напишу пізніш: коли саме я буду в Одесі. Я гадаю з'їздити додому. Дружина теж гадає їхати додому. І ось, якщо Ви не надумаете їхати до мене весною (квітень — травень я буду працювати у школі), то найкраще і найпевніш: приїздіть і готуйтеся на червень — це нейтральний місяць. В ньому я неодмінно сидітиму в Одесі.

Таким чином: нога стала перешкодою моєї запізнилої відповіді.

Прошу Вас передати картку Павлові Тичині.

Пишіть...

8 квітня — Тичині.

Одержав твою, Павлусю, листівку.

Очевидячки, що Мисик одержав мого листа, але я чо-

мусь ще листа його не маю. Сповідання твоє за мою «Стежечку» мене трохи розбуркало — але як всі ящурки зараз: продовжую свою зимову дрімоту, аж поки не бризне мені в очі, мов теплим соняшним промінням — друкованими рядками «Стежечки»...

Можна зрозуміти радісний настрій і сподівання автора завдяки дружній підтримці Тичини. (Поема «Стежечка» мала з'явитися в журналі «Нова громада».) «Якщо «Стежечка» вийде в світ, коли я її побачу, — запевнив Аркадій Васильович, — то вже сам собі дав обіцянку: візьмусь за свою покинену поему «Ворота» — написав, як то кажуть, пролог (чи в 200 чи в 400 рядків: не знаю, бо її пильно стережуть численні прусаки у моїй корзині з книжками). Вона починається малюнком воріт старовини, а далі будуть цеглинками чуття і думок минулого вимуровуватись великі сходи — так, щоб на останній сторінці блиснули читачеві величні обриси «Воріт Майбутнього...»

А далі в тому ж таки листі — несподіваний і пристрасний поворот до іншого.

Зараз я, голубе, загубивши літературні стежки, заглибився у нетрі музики: ладен поринути в її стихію із волоссям — увесь...

Ось тільки не складу собі хорошого товариства, щоб як ошалілому кинутись у її без міри принадний і без кінця свободний, повний могутності і життя вир.

...Якщо життя цупкими лапами глузливо не відтягне мене од неї — я ладен присвятити їй — цій моїй Прекрасній Дамі (ім'я якої Остання Непорушна Мрія) рештки свого життя, ці кілька років, що мені, може, залишились, бо тільки в її Світлі я почуваю, що абсолютно свободний. Отже, готовий перейти всі ступені «послушанія». Шукаю: «отця» чи «доброго монастиря» для «послуху» — а покіль що: читаю.

Навіть неозброєним оком видно: душевна нерівноваженість — наслідки зовнішнього соціально-

психологічного тиску, що дедалі посилювався. Ось і його, Казки, власний діагноз.

Після Ялти, де я дивом нагнав-таки «літа мої молодії на кленовім мості», заражаючи навіть сторонніх їх бунтом і веселощами... — після такої Ялти: я вже знову постарів і маю знов своїх 36 років, ходжу до школи, учителюю. Вагу маю теж свою: трохи більш як треба легку (не ялтівську) і... тільки ще не захворів знов. Держуся. Маю надію, що весна, сонце, повітря і море не оддадуть мене сухотам.

І знову — ностальгія за справжнім.

На кінець літа на яблука та гриби — поїду з Левком у Седнев до старесенької матусі хворенької, де я відчую під батьківською стріхою (що часом у дощі протікає) справжній спокій: в зеленому смереку батьківських яблунь, слив і груш, серед сили квіток навкруги хати: фльоксів, безсмертників, резеди, жоржин, красольок, майорів, нагідок... А вгорі безмежно спокійне, глибоке, темно-зеленаве небо з чистими діамантами зір: ніде воно так дружньо не схиляється наді мною, як біля батьківської хати.

Мисик надіслав Казці листівку. Але відповіді з Одеси не було.

Минув уже й квітень. Давно минув. Невже скоїлося щось?

Озався Аркадій Васильович тільки наприкінці травня.

Та перед цим у житті Мисика сталась подія. І — не така дрібна, щоб не згадати про неї. Зрештою, подія, значна для багатьох українських літераторів.

Для точності скористаємось публікацією журналу «Плужанин» (ч. 9, 1927 р., с. 73), яку подаємо тут повністю.

З 7 по 11 травня у Харкові працював 4-й ювілейний з'їзд спілки селянських письменників «Плуг».

В роботі з'їзду брало участь 67 плужан та представ-

ники від ВУСППу, білоруського «Маладняка» й інш[их] літ[ературних] організацій.

З'їзд привітали представники відділу преси ЦК КП(б)У т. Хвиля, Нарком освіти т. Скрипник, представник білоруського «Маладняка» т. Александрович, представник ВУСППу т. Микитенко та інші.

З'їзд пройшов під гаслами підвищення кваліфікації та якості творчості плужан, точности й виразности організаційної.

Основні доповіді на з'їзді були такі: Пилипенка «П'ять років праці "Плуга"», А. Паніва «Творчість "Плуга" за 5 років», проф. Чучмарьова «Експериментальні дані сприймання мистецьких творів», Т. Соколянського «Соціально-біологічні й педагогічні основи мистецького хисту», проф. Машкина «Питання з методики літературної праці», проф. Білецького «Книга, письменник і читач» та т. Габель «Село в сучасній західно-європейській літературі».

Наприкінці з'їзду було змінено статута спілки селянських письменників «Плуг» — в якому зазначено, що члени «Плугу» без особливої на те постанови ЦК не можуть бути одночасно членами інших літературних організацій. *Новий статут виразно зазначає, що спілка об'єднує виключно революційних письменників* (підкреслення наше. — О. Ш.).

З'їзд обрав ЦК спілки в складі тт. С. Пилипенка, А. Паніва, А. Головка, А. Гака, Т. Степового, В. Минка, В. Штангея, О. Ведміцького, Д. Косарика, Ю. Будяка та В. Мисика; за кандидатів до ЦК обрано тт. Чередниченкову, Алешка, Сайка та Демчука.

До складу Ревкомісії обрано тт. Лебідя, Вільхового та Ясного, а за кандидата Капустянського.

З'їзд обрав також і редколегію журналу «Плужанин», до якої увійшли тт. Пилипенко, Панів, Степовий, Мисик та Головка. Ухвалено склад редакції: відповідальний редактор — С. Пилипенко, редактор — А. Панів, секретар — М. Самусь.

Доповіді та резолюції, що заслухано та ухвалено на з'їзді, буде видрукувано як статті у чергових числах ж. «Плужанин».

Після з'їзду відбулося організаційне засідання ЦК спілки нового складу. Обрано бюро в складі тт. Пилипен-

ка, Гака, Паніва, Минка та Степового. За секретаря спілки обрано тт. Паніва та Минка.

Центральний комітет спілки згідно пакту нового статуту про членство в інших організаціях ухвалив, що члени «Плуга» не можуть бути одночасно в організаціях ВАПЛІТЕ, ВУСППу, Молодняк, МАРС, Бумеранг, Авангард, в організаціях РСФРР, а також безпосередньо у всесоюзних літературних організаціях.

Що ж до членства в організації письменників Західної України (34), то його ухвалено з'ясувати спільно з ВУСП-Пом.

На ЦК знято питання й про перереєстрацію членів спілки, яку ухвалено закінчити до першого липня.

21 травня Казка писав:

Почуваю, Василечку, що дуже завинив перед Вами. Бачите: все чекав, коли у мене остаточно виявиться літній план життя.

Аж тепер я можу сказати щось певне: до 15-го червня у нас у школі працюють. Отже, відпочинок починається з 15-го червня і до 1-го вересня я буду вільний.

Другу половину червня я буду в Одесі і *сподіваюсь бачити Вас у себе*. Із Вашої листівки бачу, що якраз, до речі, і Ви маєте можливість бути саме у червні.

Дружина моя виїздить на другу половину червня додому або в дом відпочинку, а тому ми будемо жити укупі у одній кімнаті. Хлопці мої уже підросли, бігають, а тому нам з Вами не мішатимуть. Кімната на 5 кв. сажнів — повітря на всіх вистачить, а до того ми ж з Вами будемо найбільше вдень на морі і в сонці. Я навіть думаю запросить одночасово і Павлуся (Тичину. — *О. Ш.*): 1) якщо він матиме час і 2) якщо він не буде нічого мати проти, щоб прилучитись до нашого ж гурту в одну кімнату... Кажу зараз — одну, бо в другій тимчасово замешкав мій двоюрідний брат, студент медичного інституту, поки знайде кімнату. Він сімейний: дружина і дві доньки. Приїхав, бідолага, до Одеси, а помешкання знайти тяжко, от я і пустив його, поки підшукає. Няньку я відпустив, за моїми синами наглядає, коли нас нема дома, дружина брата.

Отже, влітку у нього не буде роботи і йому можна буде вільніше підшукать підходяще помешкання.

Тому, коли у Павлуся не буде охоти їхати зараз до Одеси, він зможе (якщо матиме, звичайно, час) приїхати до мене у вересні, коли у мене буде ще одна кімната: хоч не потаюсь, мені хотілося б Вас бачити удвох. Марили б разом на сонці на березі моря під «berceuse» хвиль...

Я йому запропоную, а там хай він сам вибирає, як буде йому краще.

Дружина їде відпочивати, і я залишаюсь сам із синами на другу половину червня. Липень я буду у санаторії або дома у мами в Седневі, а на серпень знову приїду до Одеси.

Отже, ви, не вагаючись, їдьте. 17-го червня я буду сподіватись побачитись із Вами і вже блукать на березі моря: лякать крабів і — як лікарі мені дозволять — купатись.

Крім невизначеності мого становища щодо літа, ще я був зайнятий дуже лекцією, що оце позавчора зачитав для учителів нашого МК: «Життя та творчість Коцюбинського». Кажуть, справила гарне вражіння. А я ж за ці роки вже добре звик мовчати: коли з приємністю констатував під час промови, що мої колеги сиділи надто тихо і зосередковано... Пригадалось, що і студенти Межигірського технікуму слухали пильно.

— Еге, — подумав собі, — єсть ще порох в порохівниці!

Подав їм свої спогади за Михайла Михайловича. Урізали тільки час, і я — з досади — махнув рукою на аналіз творчості і вирішив показать красу і глибіню творчості Коцюбинського не логічним, а емоціональним шляхом: зачитував усе «Intermezzo», яке заслухано було з неослабною увагою, не дивлячись на пізню добу.

Їдьте ж. Набалакаємось уже в Одесі...

Цього травневого листа — з планом, як знайти Казку — було надіслано Мисику вже на нову харківську адресу, а саме: вул. Каплунівська, 4, Будинок літератури ім. В. Блакитного.

Урочисте відкриття Будинку літератури відбулося ще на початку року. Журнал «Плужанин» писав:

Здавалося, в Харкові найтяжча робота — знайти будинок, відремонтувати та до клубу пристосувати. Аж надалі вийшло навпаки. Правда, таки довгенько, нівроку йому, цей будинок ремонтувався, та зате є чим гордитися... Оздоблений фресками, гарно розмальований, за проектами художника Страхова, прекрасно омебльований, з великою залюю на 400 осіб, з кімнатами для читальні, праці — спочинку — це великої ціни подарунок, зроблений Радянським урядом письменникам і журналістам м. Харкова. Так говорив і т. Затонський на урочистому відкритті будинка 5 січня. І хоча здавалося, справа така ясна, все ж таки аж цілих трос зібрань довелося витратити на те, щоб домоворитися, яка має бути робота в цьому будинкові та кого він мусить до себе прийняти і їхній роботі культурній допомогти. Названо будинок «літературним», а звідси повстають і ті функції, що він має виконувати.

В своєму слові т. Затонський висловив надію, що будинок допоможе пролетарському письменникові скорше і краще кваліфікуватися і відбити нове життя, що повно бує в Радянських Республіках. Пролетписьменник не повинен замкнутися в стіни цього будинку: він мусить мати тісний зв'язок з робітництвом, з пролетаріатом, з тими, для кого і про кого мусить писати. В цьому домі не повинно бути зневіри в діло пролетаріята, не повинно бути розчарування, таким сюди входу немає, щоб не заражати здорових.

І далі:

Стіни будинку не повинні відокремити письменника від життя. Коли пролетарська література буде творитися тільки в межах цього будинку — краще під стіни його покласти динаміт. Бо життя описати можна тільки в житті, а не поза ним. Пролетписьменник мусить ніби прожектором освітити робітниче життя, вказати шляхи вперед, а не назад, своєю зброєю — художнім словом допомагати боротися за нові досягнення в культурній ділянці нашого життя. Літературний будинок мусить об'єднати і допомогти пролетписьменникам краще своєю зброєю направляти і досягнути високого рівня. Будинок пролетлітератури — факт

нової культури. Він носить ім'я піонера пролетарської літератури і прикладом В. Блакитного мусить піти й той письменник пролетарський, що нині матиме змогу в цьому будинкові спочити та набиратися сил і ще більшої досконалості для боротьби на фронті пролетлітератури.

Зазначалося, що на цих зборах було обрано правління клубу в складі 32 тов., переважно за принципом — представники від різних літрганізацій, діячі мистецтва та журналісти. Головою правління обрано т. Войцехівського; члени президії: Фурер, Хвиля, Христовий, Куліш, Усенко, Пилипенко, Курбас, Таран, Остап Вишня і Янова.

Отже, затишний двоповерховий особняк. З вестибюля — якщо піти ліворуч — потрапиш до «синьої вітальні». За нею — бібліотека й читальня.

З вестибюля ж — і мармурові сходи на другий поверх, до зали з кімнатою для президії. З трьох сторін цю залу оперізували «хори», на які вели кручені сходи.

Майже такі, але не спіральні — двомаршеві сходи здіймалися і з першого поверху до ресторану та більярдної.

Інтер'єр будинку було опоряджено зі смаком. Панелі по стінах, одвірки, лутки, наличники, суцільні балясини «хорів» та сволок у залі, а також і основні меблі — крісла, столи, шафа, стільці — з мореного зеленово-брунатного дуба⁵⁰.

Але нас найбільше цікавить бібліотека. Тут Мисик не тільки працював, а й жив.

Збереглась фотокартка (14 серпня 1927 року): Мисик побожно сидить за столом у царстві книг... Ці книги, принаймні більшість із них, він сам і добирав, комплектуючи бібліотеку. На титульних сторінках ставив штампель: «Книгозбірня Будинку літераторів ім. В. Блакитного» і — власноруч — інвентарний номер... А вночі, на спання, доводилося влаштовуватись на газетних підшивках.

Пізніше розжився на розкладачку...

⁵⁰ Зі спогадів Ю. Смолича.

З Мисиковаго записника:

1927, коли я жив у бібліотеці Будинку літератури ім. Блакитного (дачка — стара, з дому — ковдра, витерта), Влизько передав мені листочка з гарними гекзаметрами (а він був глухонімий. — *О. Ш.*), просив позичити ковдру, поки... «Гапка пришло мені з Київва...» Дав (йому), але він, мабуть, не віддав: я вкривався пальтом⁵¹.

Та вернімося знову до 21 травня, коли Аркадій Васильович запросив Мисика в Одесу. Цим же числом датовано і лист Тичині.

Подякувавши за книжки ВАПЛІТЕ, Казка теж пропонував йому приїхати на відпочинок. «Другу половину червня сиджу в Одесі: запрошую Мисика й тебе». Далі повторювався докладний опис побутових умов: «...ти, я, Мисик, Левко (може, ще і маленький Антось: бігає і говорить: починає вже, брат, аж дві думки через «і» з'єднують — он як!). Із духових — і взагалі! — інструментів: це сопілка, Левко тобі охоче дасть грати, бо я розповів, що ти гарно граєш (а Антось любить — страсть!) та ще море — править щодня свою симфонію. Набридне одно, будеш братись за друге; звичайно, і «соняшні кларнети» ...

От. Мисика зову: він **КОНЧЕ ПРИЇДЕ**, бо каже, що матиме відпустку на червень.

Якщо Тичині щось перешкодить, завбачливо писав Казка, то він може прибути в другій половині серпня. На той час Аркадій Васильович також запрошує (пише листа) і Ліду Папарук. «Тоді Ліда буде спати в кімнаті з Анною Павлівною (вона вітає тебе!) з дітьми, а ми удвох з тобою у сумежній...»

Не забув Казка повідомити і про те, що ці тижні сумлінно готувався до лекції «Життя та творчість Коцюбинського», яку оце позавчора і зачитав перед учителями

⁵¹ Згодом Влизько та Мисик зустрінуться в карцері Лук'янівської тюрми.

залізничного МК № 23. І хоч лекція мала успіх, він почувався невдоволеним, бо за браком часу довелося скорочуватись. І все ж, рятуючи ситуацію, замість аналізу творчості, вирішив дати відчутти слухачам Коцюбинського «емоціонально», тобто зачитав (усл!) «Intermezzo».

Слухали пильно і це дало мені маленьку втіху.

10 червня Казка — Мисикові.

Як негарно вийшло, Василю!

Я написав Вам листа, але Ви — бачу — змушені були уже виїхати, а листа я написав із запрошенням, аби Ви 17-го — 18-го числа червня уже були у мене в Одесі. І плана навіть вклав: як потрапить із вокзалу до мене на Пироговську, 3, кім. 6.

Тепер оце одержав Вашу листівку із Святих Гір і бачу, що листа мого Ви не читали.

Цікаво (хоч тут більше страшного, аніж цікавого), у червні 1930 року, коли Аркадія Казки вже не буде на світі, Василь Мисик вирушить із Харкова у відпустку все тим же, добре знайомим маршрутом. І в «святцях» ДПУ, поряд з прізвищами Хвильового, Шумського, Куліша, Курбаса, Мейтуса та інших діячів української культури, з'явиться донесення інформатора: **МИСИК — 4–5 юня едет путешествовать по Донцу.** («Полювання на “Вальдшнепа”. Розсекречений Микола Хвильовий», К., Темпора, 2009, Документ № 26, стор. 126). Ось як «дбайливо» опікувала окупаційна більшовицька влада наших попередників! А це ж тільки дециця з того, що стало відомо хоч тепер.

Казка — Мисику:

Пишу до Тичини, щоб довідатись про Вашу адресу, але сумніваюсь уже, що зможу Вас листами у дорозі піймати. Вкладую оцього листа з тим, щоб Павлусь написав адресу і кинув його сам, якщо Ви залишили якусь певну адресу, в чому я дуже сумніваюсь.

Дуже шкода...

В останній листівці Ви запитали, чого мовчу: того, що становище із санаторією у мене не було з'ясовано: от через що. А ще й тому, що сімйові справи теж не були ясні: з часом від'їзду моєї дружини, її літнім планом і т.д.

Я дуже шкодую, що не написав Вам листа раніш і що мій лист розминувся з Вами.

От коли б Ви самі взяли та й приїхали до Одеси: то-то б було гарно! Я б Вас покіль що улаштував у нашій школі: завшколою мій приятель і жодної перешкоди не було б і нема: це до 15-го, а після 15-го Ви б переселились до мене на Пироговську, 3 (школа — 10 хвилин ходи від моєї квартири).

Отже, коли лист мій оцей Вас де піймає, одразу вкладаєте Ваші пакунки і смаліть на Одесу: покупаємось у морі, роздивимось на музеї і чкурнем, як матимете час і змогу, до Седнева через Київ та Чернігів, яких обидва я Вам показав би і розказав би.

Більше писать нема чого. В санаторію не йду, а їду на липень місяць додому: коли ж Ви раніш приїдете, виїдем раніше.

Все.

Чекаю.

Дав би телеграму, але ж Ви виїхали з Святих гір та й не знаю як? Куди? Яка адреса?..

От морока: розгубились, як у гаю.

У мене велика досада через оце саме...

Того ж дня, 10 червня, Казка звернувся листовно до Тичини.

Хотів би я дуже, Павлусю, довідатись у тебе про адресу Василя Мисика.

Я написав тобі і йому одночасово — але, судячи по його листівці, що він оце допіру надіслав мені із Святих Гір (де він зараз мешкає разом із Сосюрою), бачу, що він мого листа не одержав.

Мені дуже шкода. Більш як шкода: прикро! Я у свого листа навіть уклав плана як потрапити до моєї кімнати в Одесі — і ось... пише він: «виїжджаю, не знаю куди...»

Трохи сумовите оте — «не знаю куди...»

А я ж його вже запросив до себе. Тепер навіть новий план зародився в моїй голові: після кількох днів, що він би пробув у мене в Одесі, ми б з ним (та з моїм Левком) чкурнули б через Київ та Чернігів до моєї домівки у Седнев, що звуть її чернігівці «Чернігівською Швейцарією».

А тепер я, гадаю, уже неможливо довідатись про його адресу, бо він мандрує з місця на місце: листи постійно спізнятимуться і нічого певно не вийде з моєї листовної гонитви; хіба він добре зробить, що сам приїде до Одеси.

Отако: коли б я знав, що Мисика у мене не буде — я б чкурнув раніше у дружні курганні і свіжо-запахуці обійми «ветхого деньми» Седнева. Річка. Луг. Сосновий гай. Луг розлогий з піснею посрібленою місяцем та вечірньою росою і з димом сизим від багаття на лузі — мовби жертвовним димом, що розлогим серпанком витягся ще над сонним Сновом під чорнозеленим парком, що згромадився геть по горі до «Кам'яної» церкви колишнього Якова Лизогуба і замріяно зазирає у чорно-блакитну глибіню річки.

Ну що ж... Ще: мама, старесенька і хвора; хай порадіє, почувши дзвінкого альта її онука Левка. А я у останнє проведу останні кілька тижнів під батьківською стріхою і погомоню з нею щиро, бо єсть у мені сумне переконання: не переживе вона цієї зими [...].

Не забув Аркадій Васильович подбати і про відпочинок Павла Тичини.

А ти ж як плануєш своє літо? Певно, чкурнеш собі у Крим чи на Кавказ?

Як матимеш змогу, то приїзди до мене на другу половину серпня: зараз, певно, тебе ніяковить тіснота мого помешкання (так я розумію твою стриману мовчанку).

Я до санаторії не піду. Вибрали лікарі слабшу од мене вчительку Канонер, брат якої нещодавно приїхав з Праги, де скінчив Вищу школу. Чув тебе під час мандрівки по Європі: показував твою і Поліщука фотокартку. Ти вийшов на ній чудово, а я от у тебе цієї картки і не бачив. На мою думку, вона дуже вдала: ти гарно вийшов на ній, хоч знімав якийсь аматор, як казав мені Канонер.

Р. С. Павлусю-голубе! Вкладаю листа до В. Мисика, з яким я розгубився: надпиши адресу і кинь йому вслід, може, він десь його піймає: зарані дякую тобі, друже.

Хоч учень та вчитель були «розгубились», а все-таки невдовзі й знайшли один одного. Казка обняв і поцілував Мисика.

— Василечку! Як добре, що ви приїхали...

Розхвилювався так, що в карих очах — під скельцями пенсне — блищали сльози.

— Я, старий горобець, відчував-таки, що ви приїдете!

Вчитель був, як завше, підтягнутий. Цьому не завадило навіть гаряче одеське сонце. Кмірець білої сорочки щільно облягав його міцну, смагляву шию. На грудях звисала смугаста краватка.

«Ну, чого він назвав себе старим горобцем? — подумав Мисик. Навпаки, повен молодой, кипучой енергії».

— Нові свої вірші, сподіваюся, ви не забули взяти з собою? — нетерпляче запитав Казка. — Мене це інтересує найбільше...

Авжеж, учитель залишився таким, як був. Навіть руку так само рвучко запускав у свою непокірну буйну чуприну. Мисик з любов'ю дивився на Аркадія Васильовича.

— Ось-ось у мене має вийти книжечка...

— Вітаю, голубе! Як же ви її назвали?

— «Трави».

— Прекрасна назва. Саме для вашої тихої, мудрої поезії. Не люблю тих, що відриваються від землі, плюють на село, б'ють у барабан... А хто рецензував?

— Майфет.

— Григорій Майфет? Путящий критик, розумна голова. Не дуже поскуб?

— Зауваження були, але небагато. Схвалив до друку.

— Збірку чекатиму нетерпляче.

— Децо маю вже і нового, — сказав Мисик. — Але спершу хотів би почути ваші вірші...

Казка всміхнувся.

— Ех, Василечку! Мої вірші поки що в мене тільки в голові... Задумав я написати «Думу»...

— Цікаво, про що ж? Розкажіть, Аркадію Васильовичу...

Цій довгожданій зустрічі не менше зрадив і він, Мисик. Хоч зовні здавався урівноваженим, та голос його був глухуватий від хвилювання. Мисик поправляв розстебнутий комір сорочки. Мав ясне обличчя, пострижений. Словом, учень як учень. (Звичка стригтися наголо залишиться в нього на все життя.) Хтось би сторонній, мабуть, сказав, що в цих двох людей не може бути нічого спільного. Вони — цілковита протилежність... Що ж, думати так — не значить бути далеким од істини. Їхня вдача, характери, більше того, творчі манери справді різні. Та, може, в цьому добровільному поєднанні двох протилежностей був і секрет їхньої дружби?

Першого ж дня читали один одному свої вірші.

— А тепер, Василечку, до моря!

Воду любили обидва. Плавали довго й охоче.

Наступного дня подались до історичного музею. Аркадій Васильович перший зауважив:

— Дивіться, грецький каганчик!

Мисик зупинив на ньому і свій погляд. Стільки людей тримало цей виріб — символ світла — у руках! Віків та й віків минуло...

— А пам'ятаєте, Аркадію Васильовичу, як ви розповідали нам про азовських греків?

— Пам'ятаю, Василечку. В кожного народу — своя одісея...

25 червня, за день до від'їзду Мисика, сфотографувались.

— Щоб у вас була пам'ять про мене! — сумовито сказав Казка.

І Мисик подумав, що цей сум нав'яаний близькою розлукою. Хотілося ще побути з учителем. Та що вдієш? Треба їхати. Його відпустка закінчувалася...

Не минуло й двох днів, як Аркадій Васильович сів писати Мисикові листа, «розтягши» його на два місяці — червень і липень. Точніше, це був не лист, а уривки думок, з якими вчитель звертався до учня.

Аркушик перший. 28 червня

«...как демоны глухонемые
ведут беседу меж собой», — віддалені блискавиці.

Я оце тільки-но із задушливої п'їтьми «Пролетарського бульвару». Левко спить. Сьогодні він був зажурений: братик і ньєнка дєсь на Чернігівщині — чує, що й татко піде до санаторії. Перша розлука.

І мене легко заразив своєю сумовитістю. Ходив оце увечері та суму не розплескав, а зарниці-моргушки виблимували на погаслому заході, мов золоті крила невинуваних надій.

* * *

Цє б сісти за свою «Думу», про котру Вам казав. І частину треба закінчувати: уже в голові. П та III-тю, певно, в санаторію; тільки ні! Друга ж за Леніна і Жовтєнь (перша за кріпацтво і Шевченка), а значить, треба добре підчитать. А в санаторію хіба ж буде матеріал під руками? Щодо Вашої — слухної цілком — поради: роздумую...

* * *

...бачите: мені хочеться неможливого: осяйнуть прожектором у майбутнє, а от чи піднесуть мені творчі задуми гарного прожектора сучасного, а чи дадуть в руки отого каганчика грецького, що ми з Вами бачили у музею, — не знаю.

* * *

... дуже хочеться стрибнуть — переплигнуть наш час. Отже, спокуса: Ваша порада: друга частина — *лютнева* (підкреслення наше. — *О. Ш.*), а третя — *Жовтєнь спровоує роботу* (цікаво, що Мисик, як бачимо, акцентував на лютневій революції. Щось він інтуїтивно відчував чи, може, вичитав про ті події. — *О. Ш.*); сідай пиши та й усе. А в мені бісик підворсує: «Так буде ширше полотно... дай широкую перспективу... Хоч почуваю, що, певно, не опаную гаразд матеріалом, бо зараз пре I частина, як табун застоєних

коней. От би у степ! На чорта зачинать свій біг у коло? — підпорядковуватись якимось канонам та формам??

* * *

Учора взяв картки у фотографа. Щось не сподобались. Не знаю, як Вам. Сьогодні ухопив акварелі й пензля і почав розфарбовувать: Вам рум'янця посадив, надкреслив чуба, все ж наче отой порох нудної буденщини зітер. Для Вас теж одну спробую розфарбувати: не сердьтесь, якщо буде не до смаку.

* * *

Передайте одну картку від мене Павлові Тичині.

* * *

На другий день вранці, коли Ви мали їхати, я був на вокзалі о 8-й годині (раніше на 1/4 години до відходу поїзда). Заглядав в усі вагони, а Вас не бачив. Вирішив, що Ви проспали. Коли компостірував із дружиною білети (вона виїхала в той самий день увечері, що й Ви), заскочив до отелю, запитав про Вас. Сказали, що Ви виїхали (і навіть «учора» — останньому, звичайно, я не повірив).

* * *

Надсилайте книжку: я ще й досі її не бачив. Щоправда, коло «Книгоспілки» не був. А в других ще нема.

* * *

Бігав, як дурень, аби визначити собі своє становище з санаторієм. Виявилось, що таки — нібито! — завтра дадуть путівку і 1-го можна йти. Та я 1-го липня не піду, бо *п'ятниця!!!* Ви, певно, посміхаєтесь! Ні! Серйозно так. У п'ятницю нізащо в світі не почну якусь справу: п'ятниця для нашого роду Казок дуже нещаслива і я вже це добре перевірів: перше із Ялтою я страшенно довго возився з справою свого від'їзду до Ялти і все тому, що секретар нашого учкому почав службу у п'ятницю. Зараз визначили термін з 1-го липня — тобто з *п'ятниці* — я почав своє лікування і осьь одинадцятий раз я мотаюсь по Одесі, поки таки добився, до якого ж санаторія мене призначено.

І це вже в мене випробувано багато років. Хай вона скажиться, ота п'ятниця (хоч би вона на мене не розгнівалась!).

* * *

...спати. Хочу дуже. Бо сьогодні теж попобігав за отим «санаторієм». Оце ізнов кіло загубив (раніш мене — кіло

— виважували у тубдиспансері). Раніш — наче кіло. Отже, два кіло за два чи три тижні біганини за санаторієм. Сущє нещастя, отой бюрократизм.

* * *

...спати! — непереможно хочу. Хай і «Дума» моя і думки мої — сплять.

Все. Кінець аркушика. Та не поспішаймо відкласти його.

Короткі (й промовисті) записи Казки не можна читати без моторошного відчуття: до якого ж виснаження, знемоги доведено цю сильну, стійку людину!

Аркушик другий. 4 липня

Сьогодні їду до свого санаторія десь у передмісттю Одеси, певно в степу, бо зветься Кривою Балкою.

Яка адреса — я Вам напишу із санаторія, а Ви, Василю, пишіть, бо перше: у санаторію єсть час і читати вільно листи, повільно вглядаючись у їх зміст, і добре відписувати, а друге: це те, що я, як бачите, проти Вас опинився в глибокому тилу чи, як кажуть, запіллю, далеко від широкої літературної дороги або: літературного базару України. Отже, звідси мені цікаво стежити за літературним життям, маючи Вас у самій його середині.

* * *

Читав оце «Літ. газету» Київa. Подобається бойовим темпом деяких статтів (ділових) і не подобається, коли переходять у мало обгрунтовану лайку. У всякім разі давно б наче для кращого намацування річища потоку літературних творів, від цього він би став глибший, простіший і прозоріший: весь намул осідав би у редакційних кошиках, а не заповнював видавництва України та й твори, може, деякі були б витриваліші і з літературного (з боку форми), і з ідеологічного боку.

Уявіть! — подобалась стаття Валер'яна Поліщука (здається, 7 число газети), бо містить деяке серйозне ставлення до теми в нашому революційному сьогодні.

* * *

Вітайте «Вовочку» (Сосюру. — О. Ш.). Скажіть, що я навіть уже занудьгувався почути його розхристану анархістичну мову з раптовими вогнеметами чи вогнеграями ліричних фейерверків. Вовочка коли і помиляється, то пристрасно, а я це люблю.

* * *

...з часу Вашого перебуття в Одесі: у Вас нібито була хмарка розчарування в тім, що я надто спокійно сприйняв Вашу творчість. Перш за все спокійність сприймання єсть моя впевненість в Вас, яка вже давно у мене зросла. Друге: критичні зауваження я, де треба, зробив, особливо щодо Вашого *vers libre* і хоч Ви наче наполовину погодились, я залишаюсь при своїх думках, як їх висловив та як я ілюстрував Вам Верхарном.

А третє і найголовніше: боюсь давати Вам поради, боюсь за велику відповідальність, боюсь, аби Вам чимсь помішати. У Вас критичне чуття виховалось; звичайно, що Ви, як і кожен, можете помилятись — і коли б Ви зійшли з фарватеру, я б, може, Вам і сигналізував би і то з великою обережністю, бо зараз не то наша українська література з її пропасницею гуртківництва, з несталістю критичної глибокої думки, але і російська, і всесвітня література шукають такого сталого фарватеру, шукають не блимавок, а справжніх маяків, що висвітлювали б темний і тяжкий шлях нашої цивілізації, нашої культури, культури загнаних, затислих, але творчих, але з майбутнім шарів людськості.

Вчитайтеся ще раз у ці прекрасні, наснажені думками рядки! В них — і радість за свого учня, що вже переріс учителя, і тривога (почуття великої відповідальності) за його подальшу творчу долю. Так, критичне чуття у Мисика на той час виховалось. Однак Аркадій Васильович добре розумів, що його учень «має право на помилку» (давно відоме: не помиляється тільки той, хто нічого не робить). І, можливо, саме помилившись, пізнає істину. (Ось чому «сигналізував би... з великою обережністю».) Але як важливо при цьому не збочити з фарватеру — того загального магістрального шляху,

яким іде все людство, орієнтуючись не на блимавки, а на справжні маяки...

Книжку вишліть. Жду з зацікавленістю. Пишіть про Ваші нові задуми. Пишіть покіль що хоч на цю адресу: Одеса, Пироговська, 3, кімн. 16, а потім я Вам зразу ж вишлю адресу санаторія «Кривої Балки».

Фотокартки — слабенькі, я з горя похашцем одну навіть розмалював і нарум'янив Вам добре щоки. Передайте Павлові Тичині картку від мене...

6 липня вчитель надіслав до Харкова листівку з зображенням Одеської публічної бібліотеки.

Пишу із туб. санаторія в селі Кривій Балці під Одесою серед золотих полів, що вже вкриваються копичками. Сюрчать, мов коники, косарки. Жайворон пряде свій сріблястий струмінь пісні. А я мов та бджола, що з тягарем дозуміла до вулика і впала — і слухав гамір пташиний, людей, листя — півдрімотними очима гублюся в сонячній блакиті.

Навіть не читається. Лежу під каштаном, і думки йдуть, як золоті хмари у небі.

Пишіть новини, надсилайте сюди свою книжку на таку адресу: Одеса, вул. Мерінга, 45, доктору Ольшанецькому — для Аркадія Казки...

14 липня — з того ж таки санаторію.

Одержав Вашу листівку в Одесі — випросившись у головного лікаря, поїхав по справах до Одеси (пообіцяв нарисувати аквареллю санаторій і самого головлікаря).

Останнє речення цієї фрази — в дужках. Якщо і висловлене, то ніби ж мимохідь. Може, на ньому й не варто було затримувати нашу увагу. Але те, що в дужках, часом також дає зрозуміти вельми багато... Аркадій Казка ніде — навіть у санаторії — не знав і не міг знати спокою. Всюди, щокроку, його переслідувала потреба

щедро, до решти роздавати людям свій талант, енергію, силу, навіть здоров'я.

— Ось воно як, Василечку! — ніби говорив стиснутий лещатами обставин його напружений голос. — Ось воно як...

Мисик у ту пору відвідав Київ, про що й звістив у листівці.

А ще писав про свою збірку. Вона вийшла. На адресу Казки збірку мало надіслати ВАПЛІТЕ.

Києвом він жив після першої своєї поїздки. І ось був знову вражений красою міста... Сади і парки. Зелені пагорби. А яка широчінь відкривалась навкруги!.. Золото бань... Вибрав слухний час і — на Фундуклеївській (нині Богдана Хмельницького. — О. Ш.) — відвідав за тишне помешкання Зерова. Потім у місті Микола Костьович показав Мисикові чоловіка, який вів за руку хлопчика, переходячи Хрещатик, і сказав з якоюсь особливою ласкою в голосі:

— Дивіться — це Максим Рильський!

Шкодную, — писав Казка Мисику в тому ж листі, — що не удвох із Вами ми одвідали Київ.

Пишете, що Зеров мене «скубнув»? — та ще, що у нього «гострий язичок».

Цілком правильно — останнє зауваження. Я Вам, здається, говорив, що Зеров *не може ніяк, щоб якимось не «скубнуть» або куснуть когось*. Ще Еллан колись у епіграмі кинув доволі влучно: Зеров «сичить, як гадючка» (бачите, у нього на той час із зубами було негаразд).

І я скажу, що частенько він кусає доречно, якраз за те місце, що й треба. Я скажу, що літературний фронт України шикуюється, поглядаючи на Зерова — хоч він і «правофланговий», хоч його й здорово не люблять. Навіть лівий фронт переформовує свої лави і перечищує, а також міняє конструкцію своєї зброї за вказівками *Зеро-ва*, а звідси він не є *Зеро*, а Зеров... Сичання цієї «гадючки» (В. Ел.) залишить корисний слід в українській літературі, «зуби» та їх «слід» довго ще, мабуть, вивчатимуть майбутні історики і критики.

От тільки не знаю, за що міг «скубнути» мене талановитий критик. Я надто мало зіпсував паперу по журналах України, я — «риба» не на зеровський «зуб». Хіба що я підвернувся разом з другими у розмові, то він одним заходом і мене уперіщив?

Ось які думки роїлися в голові Аркадія Казки. Вчитель ніколи не втрачав критичного ставлення до себе...

Зараз «розімліваю» як куліш — в тіні молодого каштана, — писав Мисику. — Кругом степ, курган у степу заснув. Треба Вам сказати, що я забув трохи про степи за ці два одеських роки і раніш не знав і не помічав, що *степ пахне хлібом*.

Узяв Мисикову листівку, ще раз вчитався в рівні, чепурні рядочки. І знову почав бесіду з ним, точніше, продовжив:

«А чого ж за Рильського не пишете? Переконалий, що його зараз у Києві нема, бо Ви б про нього неодмінно написали...».

Так, про Максима Рильського Мисик ще напише і розповідь. Особисто при зустрічі розповідь. Бо хіба ж про все бачене і пережите за кілька днів у Києві на куцій листівці передаси?

Тільки ж і Казка не був би Казкою, якби не став розпитувати Мисика далі:

А Дорошкевич? А «Життя і революція»? А Київський літературний казан? В ньому завше горгоче: ось-ось лусне!

Це у Вас хороша несподіванка — оці 10 вільних день!

На майбутній рік треба б якось укупі кудись помандрувати — хоть до нас на ветху деньми Чернігівщину — де Ви ще й досі відчуєте відлунки XI–XII та ближчих сторіч у мові, і в звичаях, і в річах та деяких будівлях.

І — з досадою на себе:

Гадав, що буду працювати тут, аж ні. До «Думи про три Волі» здорово прохолов і, певно, що не тільки стрибка че-

рез сучасне в майбутнє не зроблю, але вряд чи напишу думу другу... Хоч би докінчити першу, щоб робота марно не пропала: та й трохи залишилось... А тоді пуцу її в кобзарські капели: хай співають сучасні кобзарі думу про Великого Кобзаря, а на роковини, може, десь притулю у журнал...

Ну, та буде. Пишіть...

Книжку свою можна вислати теж на зазначену в кінці листа адресу (тобто на Ольшанецького), я буду в санаторію до 4-го серпня. Я її, смакуючи потихеньку, прочитаю в холодку свого каштана.

Про збірку Мисика в ці дні і тижні він мріяв найбільше. Можна сказати, нею жив. Який вона має вигляд? Чи не зіпсував її художник? І як сприйме критика? А читачі? Це ж перша книжка його учня! Початок дороги. А там будуть нові книжки. Неодмінно будуть. Мисик займе своє місце в українській літературі. Почесне місце.

Треба набратись терпіння...

1 серпня:

Туго доходять до мене листи. Ото із Києва Вашу листівку маю із обіцянкою, що мені ВАПЛІТЕ надішле книжечку Вашу.

Але книжки досі нема. Тепер уже краще надсилайте її на Одесу (а може, вона уже і є в Одесі — я не був там три тижні)...

День першого серпня видався «мармуровим муром хмаринок у небесах ранкових». Поглядаючи на небо, Казка думав і про Чернігівщину, за якою давно вже скучив... Седнів. Рідна з дитинства річка Снов... Планував через кілька днів виїхати до Одеси і хутко — додому, до матері... А підбиваючи підсумки свого лікування, констатував:

Трохи нудно проминув місяць у санаторії. Вагою я мало збільшився — не почуваю, щоб особливо поправив здоров'я, і це неприємно мене непокоїть. Власне, ось через що: я ж був майже дужий перед санаторією, коли ми з

Вами бачились. І ось зараз я прибавився на п'ять (а скільки я загубив на біганину за санаторію), а значить — нічого. Хоч годують мене добре.

Отже, кудись цей спокій і їжа ідуть? Може, там приховане багаття тліє у легенях із клятого хмизу: із кохівських паличок?!

Ну, да чорт з ним, з тим багаттям — хіба не однаково: чи горить хутчій, чи поважно все життя?

Треба знати характер Аркадія Казки. Хіба ж не він говорив своєму учневі:

— Aequanimitas! Рівновага духу!

Отож:

Учора приємна несподіванка: заблукав до нашої санаторії Володя Сосюра. Я був дуже радий з цього несподіваного візита.

Балакали з ним.

Він живе оце три тижні в Одесі, у когось із земляків з Донбасу і незабаром виїжджає до Харкова.

Читав: «Україно ти, Україно!» (уривок), «Махна» — мало не добру половину, а мо', й більше, з великим піднесенням прочитав, потім з бадьорих, революційних... Читав... «В ресторації».

Я співав. Проспівав романса Глінки «Жаворонок» і арію Германа «Прости, небесное созданье» — із «Пікової дами». Наші хворі дуже були задоволені.

«Володька» справив прекрасне вражіння своїми творами, читкою і своєю наївністю під серпанком кокетування...

Піднесли квіти...

Я згадував з ним про Вас. Він, між иншого, висловив своє дивування, чому я не друкуюсь, і запрошував, аби я йому надіслав до «Гарту» щось. Може, це — благородний жест ввічливості? Бо Володя — прекраснодушний (чи душний?) балакун...

Так, Аркадій Васильович тримався. Навіть виду не подавав, що стурбований чимось. І все ж те, що мучило його останнім часом, зірвалося з вуст.

Почуття моє, Васильку, негарне. Якись передчуття примарами блукають кругом мене. Якась непевність. Майже роздратовання в собі почуваю. А сьогодні ще й сон нехороший — хай йому цур! Це — неурівноваженість духа на «утлом челноке» мого здоров'я. Дивно: а років мені всі в один голос дають 25–27, замість 37-ми!

...Сон — це за хмарами.

Шкода! Не доведеться бути мені цього літа на Кавказі і в Криму — часу катма. А хотілося б!

Ну, що ж, на цьому все...

Тепер напишу хіба з благословенного Седнева...

Того ж дня, 1 серпня, з тубсанаторію «Крива Балка» — до Тичини.

Якось кілька день тому ти мені приснився. Взагалі ти щороку разів три чи чотири снишся. Найбільше це має якийсь зв'язок із книжками. На цей раз: ти зібрався покинути Харків і піти на село... у попи. Така дурниця приверзлась мені.

А зараз оце — я сплю на терасі: зорі, шепти листя, степове повітря. Зараз приснилося: *розстріляли когось* (підкреслення наше. — О. Ш.). Поле. Сніг. І ще червоні гарячі шматки людського м'яса жаринами жаху на снігу. Пробач, що таке... приснилося. Я гадаю, що важкі сни це від неурівноваженості моєї психіки, а неурівноваженість психіки від неурівноваженості життя і здоров'я, особливо останнього...

І знову — про В. Сосюру:

Учора приємна несподіванка: гуляв на околицях Одеси Сосюра і забрів до нашого санаторія. Кажуть мені — он прийшов відомий укр(аїнський) поет. Дивлюсь: Володя Сосюра. Я зрадів, підбіг, привітався. Одначе, Сосюра зразу мене не пригадав чи це його звичка. А потім назвав моє прізвище. Я ще торік зустрівся з ним у ред(акції) «Ч(ервоного) шл(ячу)», коли хотів з тобою побачитись. На другий день я був у нього. Він читав свої річі. Випили з ним трохи... Веселими ногами я пішов з його квартири і посунув, посміха-

ючись, на вокзал на московський поїзд...

Розбалакалися. З ним були одеські учителі і ще дехто. Я попросив, щоб він для хворих зачитав дещо з своїх річей. Він читав, а я за дозволом головного лікаря з приводу такої нагоди заспівав із «Пикової Дамы». Запрошували його і на сьогодні. Обіцяв. Не знаю: може, буде. А це був для мене празник. Я вийшов із свого трансу.

А взагалі я почуваю себе не у фокусі, не в середині спектру життя, а десь у сфері ультрафіолетового, а вірніш ультракрасного проміння.

...Який же я нехороший: тільки починаю тобі писати — зараз скигління. От, певно, тобі противно читати мої листи: добре, що хоч не докучаю.

У санаторію — страшне життя. Та в мене воно і повинно бути таким. Це вже я такий невгамовний. Лежу собі, примруживши очі, думаю ліниво, як віл, трошки розтулиш очі — і лине море ясного блакиту. Знову — мов той равлик — поринаєш у небуття. А наді мною молодесенький каштан кроною затуляє від сліпучого сонця. А увечері — зоряна ванна: лежиш і потроху пірнаєш у зелений Космос, немов у затишну траву.

Поправляюсь потихеньку. Власне, я нібито цілком дужий, але все ж — між I-ю і II-ю стадією тbc. Може, вже і I-а — не знаю.

Писав я тобі, що почав складати «Думу про три Волі» — та щось після першої думи (про Шевченка) вона замерзла. Думав хоч першу (з трьох) закінчить — і не хочеться. Хіба, може, дома — на Чернігівщині, під батьківською стріхою. Бач: я після санаторія думав об'їхати Кавказ і Крим, але тепер не хочу стомлювати себе такою подорожжю і тому просто поїду додому, до мами, яка запрошувала мене з синами на ціле літо, а я ось зможу приїхати пожити хіба на два тижні. Як це недобре! [...].

І не втерпів — озвався, тепер уже до Мисика, все-таки з Києва — по дорозі на Чернігівщину. 10 серпня дав знати про себе листівкою, на якій було зображено репродукцію з картини Айвазовського «Етюд хмар».

«Книжечку Вашу “Трави” одержав. Дякую».

Вирушаючи з Одеси, ясна річ, він узяв її з собою в

дорогу. Читав, Перечитував. Милувався. Мабуть, не носився б так зі своєю власною.

Книжечка була невелика — всього-на-всього два десятки творів. А втім, як на ті часи, мала особливо пристойний вигляд. Бо хіба ж не таким обсягом виходили збірки інших авторів, зокрема і Тичини?.. Відкривалась вона віршем «Одснилось, одмріялось...». Далі йшли: «Стану, слухаю шуми й не можу наслухатись...», «Трави скошені сходжають, сади зеленіють...», «Простягся степ у далечі відкриті...», «Не вшелесне, не вшумить», «Поки ще веселий», «Крізь листя прив'яле», «З поеми», «При дорозі — хатка...», «Літо» (диптих), «На людній площі», «Уже помітно полиняли трави...», «Ще теплі роси, ще в полях полових...», «Степ» (диптих), «Зима висоти пройняла...», «Синельникове», «Йде потяг до степу...», «Мати», «Син», «Баба» (з присвятою Тичині). Це був справді неповторний мисиківський світ. Аркадій Васильович подовгу затримувався поглядом то на одному віршеві, то на іншому. Особливо його пройняли рядочки з «Матері». Цей вірш був і присвячений Аркадію Казці. Певне, тому, що вчитель найбільше його хвалив. Ще тоді, коли Мисик давав читати в рукописі...

Та все ж про те, яке враження справила на нього збірка, Аркадій Васильович у листівці не обмовився й словом. Хоч Мисик і питався його думки.

Напишу з Седнева, — пообіцяв Казка. — Зараз із Левком (старшим сином. — *О. Ш.*) розглядаю Київ (показую і розказую). Нікого з киян-літераторів не бачив, та я і віддалився від них: раніш Тичина мене єднав. Зустрів тільки молодого і надійного Брасюка, що плюнув на вчителювання і зараз пише роман. О, бачите? З ним буду бачитись, коли буду повертатись. Осьмачки нема...

А 18 серпня звідомляв уже з Седнева.

Аж зараз маю змогу на нехапливий роздум.

...доц. Сад буйнозелений і мокрий навкруги хати. Мама

гриби чистить. (Учора була в лісі.) Мама трошки поправи-
лась — і мені не так боляче дивитись на неї, пригноблену,
маленьку на зріст — пригноблену працею і літами. Ген на
горі старенька церква Юрія (Георгіївська) — давно вже вона
гойдається од вітру. Левко біга, дзвенить альтом, розсипав
сміх, ганяючись навкруги хати за гарненькою «Білочкою»
(кішка біленька). Сьогодні не мали змоги йти кудись чи в
парк, чи в ліс, чи на кладовище — словом: в зеленаві пів-
смерки затишних, хоч і насичених сонцем холодків.

Кількома реченнями вчитель дуже точно змалював
рідний і дорогий серцю куточок землі. Зумів передати і
настрій, що опанував його. Певно ж, не дарма чутливий
Тичина радив Казці писати прозу...

Але це був тільки вступ, заспів, щоб викликати в
уяві свого улюбленого учня і поговорити з ним, Василем
Мисиком...

Розгорнув Ваші «Трави» — свіжі, соковиті — як зелень
саду обдошовілого навкруги. Я їх уже читав.

Ви питаєте моєї думки?

Вона Вам давно відома: ще з Підгороднього. От тільки,
на мою думку, я б цикл степових поширив би.

Щоправда, «Простягся степ...» може служити класич-
ним зразком цього віршогрона. Але я б ще хотів би порос-
кошувати у Ваших степових і селянських акварелях. Га-
даю, що і читачі не ремствували б; перше: їм вони близькі,
по-друге: Ви можете відшукувати свіжі барви.

Простягся степ у далечі одкриті
За тихий обрій в невідомий дим... —

або:

коні бродять як комашки... —

ось безмірна глибінь далечів степових, що тягнеться,
заховується за обрій і гине десь в невідомому димові заоб-
ріїв.

Скажу, що бунінська чіткість слова, виборність образів, поєднаність теми з формою, вистиглість твору в частинах (аж до кожного окремого епітету!) і в цілому, спокійна врівноваженість ідеї, що розгалужується мереживом думок і квітами образів, — ці особливості скромного і суворого до свого слова майстра прислужились Вам не зле.

«Стану, слухаю шуми...» — річ прекрасна саме з цього боку, а ці рядочки:

Гави в ній бродять і довгі, подвоєні одсвітом, ноги,
Сіттю попуцених струн тонко тремтять на воді... —

свідчать, що Ваша рука набула вже великої вправності. Такий образ може служити закрасою кожної хорошої збірки. Так само, як і приємно несподіваний образ півня-промовця-вістуна весни, що так гарно малюнок ув'язує в сучасність.

За «Мати» — ще раз дякую. Вона — як прозорий, задуманий, тихий, літній вечір (мені вона видається найбільш художньо дозрілою річчю збірки). «Крізь листя прив'яле...», «Синельникове», «На людній площі» — перша чомусь мене переносить в часи золотої доби римської поезії, дві другі — «гудуть оркестрами» сучасності, де вміло поєднано революційні сюжети з формою.

В цілому збірка виправдовує назву «Трави» — сочиста і свіжа. Звичайно, я вірю, що на тому ґрунті, де зросли такі «трави», ростимуть і дерева, а згодом з'являться житла, в яких розгортатиметься в образах «человеческая комедия»... Словом, бажаю Вам широкого творчого шляху.

А ось як відгукнувся на вихід цієї книжки Валер'ян Поліщук, який з віршами Василя Мисика — пригадуєте? — був знайомий ще в Катеринославі, навіть хотів надрукувати їх.

...Коли мені прийшлося перечитувати тепер збірку «Трави», я побачив, що Мисик тільки формально трохи виріс, але й зараз у нього мішма йде якась своя селянська незайманість сприйняття з шаблонами старших поетів, правда, на одну ступіньку вже ближче до нас. У нього є приємні свої образи: півень-оратор (стор. 5), гави в калю-

жах подвоєні одсвітом (стор. 4), «пухом зриваються в лузі сухі вітри» (стор. 22) й ін., але в головному Мисик сидить по вуха в неокласиці, його заїдає тягучий гексаметровий стрій, він ще цілком у полоні неокласично-ходульних висловів і їх лексики, що іноді ставлять поета на фальшивий ґрунт. От наприклад, щоб дати модне неокласичне південне небо й тепле море, якого автор не знає, Мисик його оздоблює своїми картинками, — тоді на березі того моря «сохне ряска» (?), далі «світиться парус» і пропливає «тінь Пана» (стор. 13). Так само й лексичний багаж аж надто козирає: медом, стрільчастим чимсь, осінню, чумаками й ін. Аж неприємно іноді вражає спокійна й гарна поетична риска на тлі неокласично-епігонських картинок природи («Поезії епігонів неокласики Сайко, Сорока, Мисик»... Я. Савченко), тоді як у Мисика є й своє, близьке нам і добре написане «Сінельникове» (стор. 27), селянський щирий Ілліч (20), і потяг гарно й натурально проходить степом (на стор. 31). Іноді Мисик хитнеться в бік другої моди нашого міщанства — в бік сахаринистого мелодизму (стор. 10), але впевнено знову схиляється до неокласичного штибу.

Основний зміст книжечки: по крові й бурях на тому ж полі вироста трава й жито. Мисик такий стан річей сприймає прихильно, а в першому віршеві навіть радісно. Добре й за це. До приємних рис молодого автора треба віднести його нахил до сюжетності в поезії: значить можна чекати колись поеми. Зате неприємно вражає педантична розміреність строф із трафаретним залишанням кінцевого слова в одному рядку, коли воно тягнеться змістом в другий. Це прийом старий і відомий (навіть термін має свій), густо вживаний неокласикою й класикою. У Мисика цей прийом доведений до самозаперечення, особливо в сонетах «Літо» та в віршеві «Баба». В «Бабі», до речі, автор починав успішно «чистити картоплю» в компанії з Ісусом, Миколою угодником і всіма святими. Не даремно цього вірша Мисик присвятив П. Тичині. Бібліотека ВАПЛІТЕ придбала собі ще одну показову для себе книжечку, якою може підтвердити незмінність своїх симпатій і позицій.

Рецензія з'явилася через місяць у журналі «Плужанин» (де, до речі, членом редакційної колегії на той час уже був і Мисик!).

Із Седнева Аркадій Васильович мав намір виїхати 26-го або 27-го, тому й просив Мисика написати йому на одеську адресу. Хоча, «коли не забаритесь із відповіддю, то можете написати і на м. Седнів Бобровицької округи, мені, бо зараз, 18-те...».

З'їздив у Чернігів. І місто навіяло на нього щемливі спогади про дитячі літа.

Чернігів любив до самозабуття. Не думав, що доведеться жити в далині від нього. Колись на подвір'ї духовного училища разом з такими ж, як сам, учнями з таємничою цікавістю розглядав могилу князя Чорного, міфічного засновника міста. А назви тих вулиць, якими він ходив: Святославська, Мстиславська, Ярополківська... Це вже не міфічні назви. Цвинтар на Болдиній горі. Тут і Троїцький монастир з високою дзвіницею, з прадавньою Іллінською церквою, що заховалася в землі. В цій землі — поряд з могилами предків — тепер лежали й ті, кого він особисто знав, шанував, любив... Серед них — Коцюбинський... Коли вперше взяли його з собою до Коцюбинського, не міг дати собі ради, що там говорити, як поводитись. Але де й ділася ніяковість, коли в передпокої назустріч вийшла висока, трохи ніби схилена постать з блідим, якимось по-особливому чистим, аж ясним, обличчям, з уважним, проникливим поглядом майже чорних очей... Кілька лагідних слів, сказаних тихим тенором, — і його пройняло почуття гармонії та рівноваженості. З'явилась думка: «Цій людині можна про все сказати, в усьому довіритись...». Потім — низка вечорів у Коцюбинського... Яскраві розповіді про Галичину, в яку письменник був закоханий... Розмова біля полиць з книжками: «Що вам дати?» — «Будь ласка, щось із творів Коцюбинського». І наступного разу — те ж саме. Більшість творів Коцюбинського він прочитав із його ж бібліотеки... А коли фотографувались гуртом, Коцюбинський сидів, а Казка стояв за ним. З недогляду фотографа, світла голова Коцюбинського опинилась на такому ж світлому тлі його чесучової сорочки, отож об-

риси вийшли не зовсім чітко. І це дало підставу Михайлові Михайловичу потім пожартувати: «Ваша сорочка украла мою голову»...

Звідси, з Болдиної гори, Аркадій Васильович довго і пильно дивився в далечінь, мовби виглядаючи когось. Потім стояв і на валу — рештках колишнього укріплення. І крізь приплющені повіки відчував *краплю сонця у морі блакиту*.

Що ж, це були, мабуть, найкращі, найщасливіші хвилини в його житті. Дивитись у небо — на сонце — крізь приплющені повіки. Впиватись яскравим тихим сяйвом, що линуло з космічної глибини. Так було і в дитинстві, коли він підводив обличчя до неба. Ну що, здавалося, простіше? Але ж ні, люди не вміють (чи, може, не хочуть?) *підводити обличчя*. От, виявляється, в дитинстві *це* і було найчастіше. Найдовше. Саме в дитинстві.

А тепер він дивився на сонце якісь лічені хвилини. І не тому, що не мав часу. Ні, він і далі стояв на валу, на рештках колишнього укріплення. А сонце вже зникло, сховалось від нього. Сонце затулила ціла пелена хмар (за це ж і ненавидів їх Ніцше!).

Казка опустил голову, ще постояв трохи, потім рушив...

У Чернігові зустрівся з давнім другом Михайлом Куриленком — той вів у редакції газети «Червоний стяг» відділ села (дружина працювала коректором), обоє милі, симпатичні люди. Навіть сина їхнього взяв із собою у Седнів. Із Седнева і писав Мисикові:

Він, М. Куриленко, друкувався в «Глобусі», в катеринославській «Зорі» під псевдонімом Мих. Мик., чи що — не пам'ятаю. Треба б його якось переселить до Харкова — як робітник при газеті — він прекрасний. Між іншого, в Чернігові почув від Куриленка, що має приїхати Рильський і нібито Ви та разом з Могилянською Ладодою, її братом Дмитром Тасем та ще Коломійцем (поет із Конотопа) — маєте улаштувати прилюдний вечір поезії. Але Рильський

не приїхав: очевидно, лист чи телеграма не застали його в Києві. Отже, Могилянські і Коломієць звернулись до мене, аби я взяв участь у інтимній вечірці як співець і поет. Я погодився. Але пішов дощ. Людей не було. Були лише ми. Співав мій приятель хороший — молодий і прекрасний бас артист Корсаков, який ще перед сим дав мені «почесний квиток» на його прилюдний концерт, що був прослуханий мною з величезним задоволенням. Грав молодий композитор по-модному в дисонансах (суспіль).

Нудився дощ за вікном, а в кімнаті приглушеними голосами сіяли нудьгу ми, поети... Сердега Корсаков не витримав цієї поетицької мжички і — здається, на моїй «Стежечці» — заснув по-дитячому в суміжній кімнаті. Мені ще з початку вечірки не хотілося ні співати, ні читати. Все ж більш других подобалися мені вірші Лади Могилянської та свіжі образами й тонким настроєм Михайла Куриленка. Корсаков був не в голосі. Співав мало. Я теж співав мало...

29 серпня — Тичині. Одначе не лист, а радше — записка на аркушику з блокнота. (На звороті складеного аркушика — замість адреси — три слова «Павлу Григоровичу Тичині». Мабуть, написав їх Аркадій Васильович у Києві.)

Якось трохи не везе нам, Павлусь, побачитись із тобою. Чую, ти їдеш із Кавказу до Київa і скоро, а я ось до Одеси.

На той рік неодмінно гадаю бачить тебе в Одесі серед моїх синів. Гадаю, що вже ніщо не стане на перешкоді і подбаю за це заздалегідь. А коли б прийшло тобі і цього року бути — прошу, бо вже брат із сім'єю знайшов квартиру [...] Чи ти відпочив? Пиши на Одесу. На Різдвяну перерву буду в Харкові, а може, спишемося із тобою і чкурнемо на Київ (звичайно, що й Харкова не мину)...

1 вересня Аркадій Васильович був уже в Одесі. Але подумки все ще витав по Чернігівщині. Про це ж і писав Мисикові.

Седнев мене заколисав: садами, парком, лугом, лісом (з грибами), курганами, хатами, дитинячими спогадами,

людьми, що щиро, безпосередньо-щиро люблять мене, — повітрям, сонцем ласкавим, прекрасним зоряним небом (нема його у містах!), хвилями прозорими Снова, річними краєвидами, — горувими, лісовими, польовими й луговими далечами...

А ще ж — мама (дивна істота: любов її як еманация *parioelelanta* — ніколи не вгасає, не втрачається!), сестри, рідня, знайомі — вбогі, чесні, прості й мудрі люде.

А ще: сад старий, насаджений дідом і батьком — хата (трошки старіша мене, але зараз дуже стара і потребує ремонту!), квітки біля хати, хмари вгорі по-дитинячи ясні, або безбережний, безмежний незглибний блакит...

Розмова седневська — IX чи XII віку, але мені рідна співуча: «куонь», «ха^адієм», «пу^ойдем у лі^іес», «за ка^аа^апі^іейку хлі^іеба»... і т. д.

Чернігів — теж не менше (чи й більш? Ні, трошки менше) рідний.

Проходив площею перед собором Спаса (XI вік) — і землю хотілося поцілувати. Там пройшло моє юнацтво 19 літ — у Чернігові пробув — до 1919 року. Там все знайоме: земля, трава, особливо дерева (багато серед них близьких, рідних!), будинки і люди, що також повиростали або й постаріли, як і дерева...

Ходив, придивлявся, згадував...

Дома (в Седневі) дозволяв собі по чарці (але не більше трьох: кляте тbc!). Слідкував: чи не шкодить? Ні, бо лице на завтра рожевіло, а раніш після таких спроб робилось попелястим (зловісний був колір).

Писать — нічого не писав. Дивився. Купався в Снові та в Десні. Гомонів з близькими людьми — і сам вслухався, мов здаля, у гутірку, як музику...

В Харкові не міг бути тому, що їздив із сином Левком, а це було трохи незручно і в Чернігові, і в Києві: приїду в грудні в Харків.

Одержавши листа, Мисик зібрав для Аркадія Васильовича пакунок. У ньому були книги. Ті, які вчитель колись просив його при нагоді надіслати, і ті, про які він не прохопився жодним словом. Та, напевне ж, потребував.

Поштова посилка надійшла в Одесу не пізніше 11 вересня. Того ж дня схвильований Аркадій Васильович узяв перо, щоб вилити свої почуття на папір.

Аркушик перший

...з великою радістю розпакував Ваш дарунок: так, певно, якийсь (він писав: якийся. — *О. Ш.*) ласун допадається до улюблених лагоминок (він писав літеру «г», яку пізніше окупаційний московсько-комуністичний режим вилучив з нашої абетки. — *О. Ш.*). Єсенін, Бальзак, Мопассан, Міцкевич, що я з словником Вам колись подарував (з словничком польським): буду розуміть, що він Вами вже використаний цілком і Ви гадаєте, що у моїй книгозбірні його не вистає...

Отже, Мисик на той час уже займався польською мовою, точніше — опанував її. Бо словничок йому Аркадій Казка подарував ще «колись».

Трохи вгадали, трохи — ні, — вів далі вчитель. — От словничка польського не маю. А Міцкевича маю: «Дяди» — паризьке видання з усіма 4-ма частинами і особливо з 3-ю частиною, якої нема у багатьох виданнях Міцкевича (і в тій нема, що я Вам подарував та яку Ви надіслали). «Пана Тадеуша» також маю (купив у київських букіністів разом із «Дзядами»), Єсеніна зразу ж розгорнув і — запашний, задумливий смерк його пісень дорогою аромомою влився у згаслість сизого вечора моєї кімнати...

Пишу Вам одразу, бо знаю, що завтра вже чекає на мене шістирня педагогічного млину, котрий підхопить мене і добре закрутить на кілька місяців серед галасу, гаміру, турбот, часом неприємностей дріб'язкових — отієї куряви, що здіймається у цьому млині під час роботи і од якої часом у мене і дух затинає...

Тоді я вирятовуююсь: або в музику, або в літературу, або в творчість. Останнє джерело розради, щоправда, уже замулюється: я берусь вже за ручку як сновида: певно, більш по звичці, як з того «категоричного імперативу» із середини, що було колись. Кажучи мовою Сократа, Демон мій уже до

мене не говорить. Він ніби оглух. Та наче й сліпне... Хотів би я, щоб він хоч би калічкою вийшов, знайшов шлях із півтемного глибокого льоху «сьогодні» на широкий простір життя, що горить мерехтливими обріями.

В крайньому разі доведеться згодитись на долю Діогена: можна з *бочки* навіть чути, як пульсує космос...

Через кілька днів.

Рік цей почався з неприємностями для мене, хоч і як я хотів їх обійти, уникнути. Бачите, я раніше викладав співи, хоч призначений був відділом освіти викладати українську мову і співи. Я два роки і викладав співи — доки мені цього літа не заборонили лікарі і самому співати, і викладати співи. Я до цієї заборони і не квапився брати укрмову, хоч завшколою мені не один раз підбивав узятись викладати цю дисципліну, через те, що викладання того педагога, який вів цей предмет (Вакуловича), його цілком не задовольняло, а швидко роздратовувало. Я два роки — відмовляв, але оце влітку, зважаючи на заборону з боку лікарів, подав заяву на догрузку мені до співів годинами укрмови. Відділ освіти в погодженні з представником нашого місцькому призначив мені 12 годин укрмови. І ось «преосвященний академик», що викладав цей предмет (маючи IV громаду, тобто нагрузку, що інших робітників цілком задовольняє), запротестував і бахнув на засіданні педради такі образливі для мене слова, звернені до секретаря нашого МК:

— Це ви погодились, аби тов. Казка вийняв із моєї кишені 30-ть рублів і поклав до своєї?

Оце такою запашною квіткою, піднесеною мені «товаришем» по роботі, почався мій робочий рік. Мені зробилося надзвичайно бридко, гидко до останньої міри, — іменно: дух затяло... Що я мав оцій нахабній блощиці сказати: що він звивав злодієм не лише мене, а і завшколою, і відділ освіти, і секретаря МК? Що я ж — як і кожен із нас — безсилий «виймати» чи «класти» до кишені чи то своєї, чи кого іншого? А чи треба було запитати? Ні, не треба було й запитувати, та я й не наважився запитати, бо знав, що тов. Вакуловичу, певно, краще було б витягти легені з моїх грудей (у мене тbc через надмірну роботу по співах), аніж надщербити свою кишеню...

І ото ж мені так стало нудно, я побачив таку болотяну розгойдану і засмоктуючу безодню, що аж страшно стало й почав я кликати долю, щоб вона витягла мене із цього драглистого аморального ґрунту і поставила на якийсь инший твердий шлях. Але, звичайно, це тільки «фантастичні думи, фантастичні мрії»... На цих драглях і треба працювати, і стояти, «мов скеля, непорушний...»

А вчора віконечка між хмар — мистецтво... Ось слухав Глазунова П'яту симфонію під його диригуванням. Там ще щось — і ось «духмяна арома багна» потроху розвіюється. А то — на море гайда. Пошумить — і заспокоїть.

За Ваш пакуночок — вельми вдячний. Вкладу оце у цього ж листа скільки моїх віршів: поему «Кроки» і дріб'язок. Покажіть «папаші» (С. В. Пилипенку. — *О. Ш.*). Може, що вийде? Трохи мене це бентежить, що це ж другий бігун од ВАПЛІТЕ⁵². Отже, хай Хвильовий та Тичина простять, що я, може, стомленим і зголоднілим приплентався до «Плужанина», де (можливо) «папаша» мене трохи обігріє... може, ще мої задубілі руки одійдуть і знову я почну писати, а то перо вже випадає з рук, не держиться ніяк.

Пишіть, Васильку!

Р. С. Запрошував мене оце в Одесі Сосюра, аби я надіслав йому до «Гарту» матеріал, але Володічка, мабуть, великий брехун, на його покладатись не можна, бо на мого листа (я послав на ДВУ) він мені нічого не відповів. Тому я й на «Гарті» поставив хрест.

На цьому лист не закінчувався, навпаки, 19 вересня Казка вирішив доповнити його новими враженнями.

Аркушик другий

...Вже «млинок» закрутився. Скоро і голова обалдіє: ні про які поезії (творчість) і гадати не доведеться, бо буду як каторжник прикований до нечисленної «тьми тем» помилок з укромови моїх вихованців-одеситів. Це в тисячу разів гірше, як править коректу. Це найкращий *пекельний* спосіб засипати убійчою монотонністю мозок людини, щоб він

⁵² Бігун од ВАПЛІТЕ. Бігун — не людина, а полюс. ВАПЛІТЕ від «Плуга» на протилежному бігуні, тобто полюсі. (*Примітка Григорія Кочура.*)

так випростався серед численних зошитів і міріад помилок — загус і почав розкладатись і висихать разом....

А проте, це все — дурниця. Оці міркування здадуться божевільними для кожного безробітного. А тому — буду вважати себе щасливим вихователем — і все.

Це я сказав тільки тому, щоб пояснить Вам *дивницю* оцього мого листа: такий потік паперовий, така німфоманія бумажна уже *зараз на ділі не можлива*. Значить, Ви, Васильку, «спасены». І ви, і решта українських редакцій. Це я використав маленьке віконечко блакиті туди до Вас в літературу, бо скоро: «хмари обов'язків» затягнуть щільно до Нового року небо і я загублюсь серед шкільної мжички... Коли-не-коли блисну Вам ліхтарним листом (от як закруктив!!).

Отже, безпосередньо до справи. Посилаю Вам до редакції «Плужанина» свої річі: 1) поему-плакат «Кроки» (яку я оце трохи відремонтував), 2) «Журавлі... над Європою» (вірш), 3) вірш Лукашевичу (це йому я написав, комбригу-приятелю, що я знався в Ялті і писав Вам про нього) і 4) свіженька річ, написана мною на замовлення одної учительки з Чернігівщини: «Романтичне», але тематикою стара, як світ, фактурою: можна б читать Алкею або Сапфо, — і без нікаторої ідеології: де ж пак: цілуються, та ще біля дому Мазепи, та ще й «богоподібні»...

Десна — мов шабля. Вал старезний.
Мазепи дім. Гармати в ряд,
Поринувши у сон давнезний,
Сумною вартою стоять.
Заснув Чернігів. Місяць срібний,
Піднявши високо свій щит,
Вглядається: богам подібні,
Ген двоє п'ють солодку мить.
Зустрілись вчора й цілували
Лиш фльокса запашні квітки —
Сьогодні статуєю Валу
Вони здавалися, стрункі.
В обійми впали. Заніміли.
Уста до уст. Стук серць лиш чуть...
Так схід вони рожевий стріли.
Й пішли додому в млосну путь.

...Блищала шаблею Десна.
У сон поринув Вал старезний.
Вони йшли привидами сна,
Що ось розвіється і щезне...
Він і вона. Він і вона.

Лист, розпочатий 11 вересня, продовжений 19-го, і цього разу не було закінчено. Власне, Казка не вкинув його в поштову скриньку, носив із собою. Не мав часу чи, може, забув?

Ні, ця звичка давно вже була у вчителя. Вона й «давала можливість виймати листа з кишені, як тільки з'являлась потреба розмови з учнем. Ось тому папір з нещадною відвертістю зафіксовував і найменші, здавалось би, імпульси думок, щирі сповідь неспокоїної, спраглої до спілкування з товаришем, по-справжньому доброї душі.

Тож поки згаданий лист перебував у кишені Аркадія Васильовича, надійшла, як це й раніше траплялося, звістка від учня.

Мисик відвідав Святі Гори, мальовничу місцевість, розташовану в Донецькій області. Він там, либонь, провів частину своєї літньої відпустки (якщо не всю). Відпустка припала на кінець серпня — початок вересня. У Святих Горах стояли будинки відпочинку. Ця затишна місцевість Мисику вельми сподобалась. Про неї він і напише такі віршовані строфи:

Ці ворота були святими,
Дзвони днями гули над ними,
Ясно сяяв з-над них у гай
Білий дід, святий Миколай.

А тепер він зорить сердито:
В нього кулею бік пробито,
Вся в пташиних слідах борода,
Висить криво він, як Байда.

Під негоду риплять гаки,
Стогне він зі своєї брами.
Дід з воріт виходить з ключами,
В далеч дивиться з-під руки:
«А, це ти! А мені здалось,
Мовби кличе хтось».

Вітер віє — і знову дід
У сторожці не спить, і знову
Чує він неспокійну мову,
Тихий голос біля воріт...

Триптих «У Святих Горах», щоправда, Мисик створить дещо пізніше. А того вересневого місяця він навіть сфотографувався на пам'ять, хоч його вигляд не можна було назвати «відпускним». Якась мимовільна похмурість чи втомлива задума відбилась на лиці.

«Одержав від Вас листівку з Святих Гір, — тут-таки констатував Аркадій Васильович. І запитував: — Чому у Вас сумовитий настрій?»

Це вчителя стурбувало відразу.

А Ялту — бачите — як трусонULO? (Йшлося про землетрус. — *О. Ш.*)

Мол навіть покорчило і поламало: бояться, взимку море розвалить його...

Пишіть про новини: тепер Ви в центрі, а я в провінції (в літературному смислі). Одеса — музична, але не літературна...

30 вересня.

...позавчора цілком несподівано одержав Вашу листівку — рекомендованою бандеролею — книжку ч. 3 «Нової громади». Я зразу ж зрозумів у чому річ. Розгортав з нетерпеливістю й чеканням... І нарешті побачив свою «Стежечку» — те, про що я мріяв і що нарешті здійснилось та ще здійснилось на всі 100 %: ні єдиного рядочка не викреслено — я очам своїм не вірив!..

«Стежечку» я побачив цілісінькою та ще ілюстрованою ніяк не слабими і навіть цілком ліричними (особливо «Ві-

тряк») малюнками, що добре пасують до ліризму самої поеми. Художнику я вдячний...

Ви знаєте, Васильку, що це з'явиться для мене імпульсом до роботи. Я так і написав Павлові: вийде «Стежечка» — то почну знов писати. От у мене, скажу, настроїв в значній мірі піднявся. Буду працювати над думою (чи циклом дум): «Про три волі». Хоч на неї треба буде добряче попрацювати...

У цьому радісному листі від Мисика був, одначе, для Аркадія Васильовича і деякий смуток. «Папаша» — Сергій Пилипенко — відхилив його раніше надіслані вірші. Деякі з них пропонувались до інших видань.

...Що, «папаша» не благословив? — у запалі вигукнув Казка. — І не треба! Навіть краще. Для чого неодмінно вступати до якогось угруповання, а хіба «у миру» нельзя «спасатись». Був «диким» і буду «диким». Це принаймні ні до чого не зобов'язує. Слухаєш тільки свого внутрішнього демона, та й усе!..

Далі йшлося про поему:

А щодо «Кроків», то, може, запропонуєте спершу до ВАПЛІТЕ. Якщо до аристократичного ВАПЛІТЕ не підійде, підіть до брехуна солодкого Володьки (Сосюри. — О. III.), що мені в санаторії влітку під Одесою казав: «Тов. Казка, висилайте мені свої річі! Дам за рядок 40 коп.», — переконайтесь, наскільки він брехун. (Я певен, що він не візьме! Він головному лікареві санаторію наобіцяв при мені хтозна-чого: і книжку свою вислати, і книжок українських класиків і неокласиків, а не вислав і досі навіть однієї книжки.) Не люблю я таких брехунів! Ніхто ж його за язика не тяг. Мені колись обіцяв надіслати книжку — і, звичайно, забув. Та мені — нічого, а от, скажем, лікарю-завідувачеві санаторії, що на українську літературу взагалі скептично дивився — треба б вислати, а то мені здаля соромно: мовляв, непевний народ ці українські літератори, непевний, та ще й брехливий!

Ось як, виявляється, ставив питання вчитель Аркадій Казка!

У малому вмів бачити велике. Інакше просто не міг. Для нього взагалі не було дрібниць, коли йшлося про честь і гідність — людські риси, які через одну, окремо взяту істоту, проектувались на цілу націю, на весь народ.

З листа до Тичини.

Пишу тобі, Павлусю, на «спіх».

Перш за все сповіщаю тебе, що поема моя «Стежечка» уже вийшла в липневому числі «Нової громади» — і я тобі висловлюю свою подяку за те, що ти потурбувався за мене і рекомендував її редакції «Нової громади». Скажу, що давно я вже не знав такого ясного дня — як оце позавчора. Останніми часами я якось охляв (в смислі творчої продукції) і певності в своїх силах. А це дасть мені нову зарядку і хоч маленьку певність, що і я на щось придатний.

Ти мені якось писав, щоб я тобі щось надіслав із своїх річей чи з перекладів. Перекладать — не перекладаю. З своїх річей — оце дріб'язок надіслав Мисикові. Він буде десь розтицювать. Між дріб'язком поема-плакат «Кроки»... Із решти — «Журавлі... над Європою» — Мисик пише, що ніби підуть десь у журналі «Комуніст» — додаток до газети, чи що. Отже: зараз нічого показного не маю. Невеличкі надії покладаю на поему «Кроки», що (як на мою думку) підійде, може, до якогось робітничого чи селянського журналу, присвяченого десятиім роковинам Жовтня.

У мене почалась робота. Топлюсь, братіку, серед зошитів укромови, а в них помилок — як у Сірка бліх... От я, брат, і трушусь, а вони дотинають, а вони дотинають...

Бач, торік я викладав співи. Перетрудив легені: вибув із третього фронту. Був у Ялті. Підлатав легені. Попрацював до літа і знов місяць пробув у санаторію. Наче зовсім одужав. Але це доти, доки... у мене ось уже зараз після двох неділь, щось і в лівій долі легенів починає посмикувать... Добре, коли б це «мнительность». А то при цій роботі, що я зараз маю, — їжа недостатня, тобто я змушений себе урізувать, бо ось купив на виплату у залізничному нашому кооперативі пальто, бо старе нікуди не годиться, а легені мої

мені треба зараз оберегати від холоду і вітрів. А у нас, брат, «Одеса-мама» як випустить свої люті морські вітри — то ріжуть, мов ножами, так і протинають наскрізь. От як. Оце слухав аж три концерти «Думки», учора з Яциновичем заходили за куліси та розмовляли з «маестро» Городовенком. Отже, ще раз дякую за те, що ти дружньо поклопотався за мою «Стежечку».

М. І. Подвойському написав. Треба, мабуть, йому надіслати «Стежечку» — як зразок моєї творчості. Куплю (якщо знайду) номер «Нової громади» і вишлю. Відповіді від нього ще не маю...

Нагадаємо, що з Миколою Іллічем Казка, як і Тичина, був добре знайомий ще з Чернігова. Там учитель Подвойський (перебуваючи вже в партії) опікувався юними співаками монастирського хору. Як згадував Тичина, Микола Ілліч щовечора питав кожного з них, чи вивчили на завтра уроки, і роз'яснював їм те, що було трудним для них і неясним. Одні хлопчики-співаки ходили в гімназію, другі — в реальне училище, а деякі — в міське («приходское училище»), а також духовне.

Микола Ілліч учив маленьких співаків — своїх духовних дітей:

— Будьте чесні і вірні своєму народові. Учітєся, як заповідав Тарас Шевченко.

(А в нього в маленькій кімнатці стояв гіпсовий білий бюст Тараса Григоровича...)

У жовтні від Казки до Мисика був лише один лист. А може, інші загубилися? Хоч зі змісту цього не видно. Просто вчителеві за роботою ніколи було і вгору глянути. Половину лекцій зі співів (нагадаємо: уроки тоді називались лекціями) хоч і зняли, та натомість довантажили годинами української мови. Ніби й небагато — в трьох класах, але щотижня потрібно було перевірити 120 зошитів.

Отже, 13 жовтня.

Ну, Василю, певно, я завдав Вам мороки своїм дорученням. Вам хочеться написати, певна річ, мені щось втішне, та життя, очевидячки, судить про це инакше. Ну, що ж, як так, то й так: пишiть, що є, хоч би яке воно було невтішне, я призвичаївся до всього лихого і воно у мене викликає тільки гірку усмішку задоволення:

— Ну, що ж, мовляв, я так і гадав, що буде.

Перше, це справа з гонораром за «Стежечку». Звичайно, признаюсь по щирості, коли б я знав, що «Нова громада» виплачує тільки «славою», то, їй-же богу! — не дав би їй, тим паче, що підстав вона не має жодних. По-перше, я не початкуючий поет, а по-друге, ця ж «Нова громада» ще в 1924 році виплатила мені гонорар за сонета «Сарай». Та й взагалі платять же в них за статті, за дописи, за хроніку, то хіба ж поему легше написати. Потім виплачують же вони иншим поетам — *ergo*⁵³: коли річ варта друку, друкуй і плати; коли не варта, не друкуй зовсім. Инакше не можна.

Отже, пишiть, які у них підстави є для цього, окрім звичайнісінького українсько-газетярського халуїства, яке існує тільки тому, що ще, здається, на Україні нема місцькому письменників, який би боронив інтереси професійні і правові своїх членів.

Друге: як справа з «Кроками»? Коли їх не беруть — хоч мені все ж трохи дивно, — то залиште, перепитавши редакції, і надішліть мені їх. Я все ж таки лишуся уперто при своїй думці за них. Коли єсть у «Кроках» невизначеність і деяка невідомість у їх героя Велетня, то вона єсть у сучасному світовому пролетарському рухові і ідеалізують я цього не хотів...

Доказ? Та хоч би поведінка тих самих горняків України із Куком, які голосували за розрив Англо-Радянського комітету. Єсть і инші факти, яких підсолоджувати не варто, а слід правдиво висвітлювати...

Цього ж року журнал «Плужанин» (ч. 8) надрукував два вірші за підписом «Михайло Мик.». То був, звичайно псевдонім чернігівця Куриленка. Аркадій Казка, як ми вже знаємо, звернув увагу на поетичне слово свого давнього друга. Опікувався ним.

⁵³ Ergo — тут: отже (латин.).

З листа до Тичини.

Любий Павлусю!

Вибач, що, може часто набридаю листами.

Бач, в цьому я хочу тобі рекомендувати одного поета, що вже друкувався спершу в російській пресі (вірші та оповідання-нариси), а потім і в українській...

Оцей самий «Михайло Мик.» — а в житті Михайло Куриленко — пресимпатична людина, з тонкою чулою психікою, любить мистецтво, літературу і розуміється на них добре... Ще тоді, коли ти вирізував собі у Чернігові кийочка та затягував тугенько пояса під твоїм романтичним (з «сонцем» та «зорями», пам'ятаєш?) плащем, аби намацати свою стежечку, якою вийшов ти на широкий шлях вселюдської творчості — ще отоді оцей Михайло Куриленко почав друкуватись у чернігівській «Волне»...

Я тоді був у нього, цього «Мику», закоханий добре (це було перше моє кохання), а потім я роздивився трохи та врізався по самі вуха уже у дівчину з рум'яними щічками, чорними кучериками, палкими очима, з-за якої мене було викликано семінаристом Гайоновим на двобій: уяви собі, Федька Корсаков і, здається, Петро Смолич були секундантами ворожої сторони; а я обрав секундантів з свого боку оцього Михайла Куриленка та ще Назарова Івана (моїх однокласників по 6 класі «реального училища»).

Двобою не відбулося (хоч револьвери, секунданти і навіть фельдшери були наготові). Я, братику, сказав, що краще вже я буду битись навкулачки, бо на чортового батька стрілятись, коли «сонечко» (так-о звалися рум'яні щічки, що зараз утрете — і добре! — знов вийшла заміж) вибрало мене... А потім я запузирив ліризму: змалював секундантам картину дуелі, розчулив їх упрах... і ми стали з Федькою Корсаковим друзями...

То ось Михайло Куриленко є ще з того часу добрий другяка: хотів би дуже я, аби такі люди, як оце він, да ти, та ще дехто (що так близько сплетені з моїм життям) — хотів би я, аби отакі немогі довше жили, як я... Знав би: що хтось згадав добрим словом... Бачиш: згадав я Чернігівщину, юнацькі роки і розчулився.

А ПІДСУМКИ ОТАКІ:

1) Я тебе, Павлусику, знайомлю цим листом з Михайлом (Івановичем) Куриленком (йому зараз пишу і сповіщаю про це).

2) через те, що я зараз тебе не турбую своїми творами, а в Куриленка вірю більше, як у самого себе, — прошу тебе, голубе, ПИЛЬНО ПРИДИВИТИСЬ ДО ЙОГО річей (він тобі за моєю порадою надішле) і пристрой їх хоч у «Черв[оному] шл[яху]», а хоч у ВАПЛІТЕ, чи, може, ще де. Потім, прошу, напишеш мені: як воно буде... Знай, що не тому, що Куриленко мій друг, а тому, що я вірю у нього як у художника слова, чулого лірика, на якого тисячопудовим тягарем надушила сонна тиша провінції, змусила його задрімати, приспати свої сили, — зневіритись у собі — ось через що я тебе прошу. Я вірю, що Куриленко може дати хороші річі. Але треба дати йому змогу говорити до хорошого кола читачів, — до широкого кола... Це дасть йому сили рости як поету...

До Куриленка Тичина поставився прихильно, підтримавши його творчість. І радий Казка — в наступному листі — сповідався:

Знаєш: мені досадно, коли десь стоїть нерухома творча машина (підкреслення наше. — О. Ш.). — Машина розумова Куриленка може ткати хороші барвисті килими — іменно: барвисті! Причому: його малюнок тонкий, чіткий на фарби і до того насичений ліризмом (на мою думку, оце той експресіонізм: коли намагатись підшукувати ярличка). Так чи інакше: а це його зрушить. Твої поради дадуть користь і піддержать його, розворушать, розпалять напівзаснулу — під тиском обставин — творчу лабораторію. За псевдонім я цілком погоджуюсь: я написав йому, аби він змінив своє гороб'яче «ПІК-ПІК» чи «МИХ-МІК» на щось більш позиточне — і він це зробить.

Щодо вступу до секції надсилаю тобі заповнену анкету. От тільки не знаю, за яку його мову взятись: за перську (ново-перську) чи турецьку. А найбільше: то мені бажалося б: індуська. Та тільки я не знаю: чи є в Одесі викладач цієї мови у секції сходознавства. [...]

От Мисик вчить турецьку та англійську: от добре. Моя дружина теж уже рік цілий вчить англійську і вже вміє розмовляти. От і я, може, коло неї на дурняк спробую вчитись (вона на курсах державних вивчає). Та й трудна ж вона — англійська — страшенно! От французька чи німецька значно легші од «гаспидської» англійської...

Слухав оце минулого тижня у виконанні симфонічного оркестру «Шехерезаду» Римського-Корсакова. От розкіш! От маестро! Така міць і краса, така насиченість, барвистість, прозорість і чіткість музичної думки — таке мерехтливо-рухливе витончене музичне ткання прекрасного сюжету!..

1 листопада Аркадій Васильович звідомляв Мисику.

Від Тичини теж одержав листа: радить мені писати прозою. Не знаю, може і надумаюсь, але це буде тоді, коли матиму вільний час. Зараз його у мене нема. Як я Вам і писав: шістірна педагогічного млина укрутила мене — ой! — міцно. Мозок і воля бунтують проти такої тиранії, але...

З другого боку, можна так сказати: робота педагога? Творчість! Плекання росту ніжних дитячих душ!

Ой ні! Не знаю, може, й єсть зараз такі натхненні, але в моїй роботі: вишукування численних помилок із необмеженої кількості зошитів, це така ж «прелесть», як мити дитячі пелюшки і запевняють, що вони «благоухають»...

Я гадаю, що в наш вік мити пелюшки повинна машина і вона мис (хемічні пральні)... Отже, мусить бути така машина і в педагогіці (цим може бути культурне оточення, в якому дитина змалку призвичаюється до читки і до правильної мови — (будь-якої! все рівно!)) — і тому не потрібно їй товкмачити стонадцять разів, що в імен[ному] відм[інку] множини прикметників на кінці треба писати «і», як це я зараз змушений товкмачити у своїй громаді трудшколи. Ну, скажіть на милість господа, яка ж тут творчість? Мушиш починати з самісінького початку, а у них воно висипається з пам'яті, як із решета... Діти — скажу — не винні. Винна наша шкільна система з її комплексовою системою і другими вибриками, що в умовах нашої убогої (на гроші) дійсності спричинюється до розслаблення мозку, психіки

і волі учнів і розучує їх уперто і систематично працювати. *Систематично!!* Ох, як бояться наші наркомосвіти оцього прекрасного змістовного слова, в якому вони бачать привид рутини...

Так писав і так мислив Казка.

«Якби він дожив до наших днів, з якою б радістю привітав В. О. Сухомлинського, великого педагога нашого часу!» — дуже справедливо наголосив у нарисі «Вчитель» його ж колишній учень Василь Мисик.

Доречно тут навести й слова самого Сухомлинського:

Одно з лих шкільного виховання — це, користуючись образом з античної міфології, осялячі вуха виховного задуму. На жаль, ці вуха нерідко стирчать і відлякують від нас підлітків. Часом їх намагаються заховати під гарною зачіскою виховного заходу, але чим красивіша ця зачіска, тим дурніше стирчать осялячі вуха, тим більша небезпека перетворити виховання в пустопорожню балаканину.

А ось що писав у вірші до свого учня Михайла Ковалінського Григорій Сковорода:

Даремно вкушає плод той, хто втілений у плоть
і не думає йти далі, до духа...
Дух — вічно живе, невмируще — і є творчість...

Але повернемося до листа Аркадія Казки.

От Ви мені краще напишіть, — запитував він Мисика, — чи Ви й досі працюєте в Будинку літератури ім. В. Блакитного? Якщо так, то це ж прекрасно! Ви перебуваєте в самому центрі літературного і мистецького життя України.

Слухайте: з'їзди, концерти, дискусії літераторів і т. п. Певно, бачили Барбюса, гостя з Франції? Крім того, раз Ви при бібліотеці, то у Вас же товариство надзвичайно прекрасне, певне і незрадливе — *книжок!!* Отже, мені б

здавалося, — не треба Вам сумувати. Я зараз дивлюся на книжки, як кіт на сало: а дзуськи! — каже мені на то моя праця.

Так підбадьорював Мисика Аркадій Васильович. Підбадьорював, звісно, не знаючи, що життя і в Будинку літератури вже перетворилося в свою протилежність — боротьбу ненависну й жорстоку. Одні звинувачували інших, ті — ще інших... От звідкіля невігойний Мисиків сум... Не просто сум — лихі передчуття.

А вчитель, як завжди, був захоплений турботою про інших.

Завтра напишу Тичині (цього листа ми вже цитували. — *О. Ш.*). Я дуже радий з того, що поезії Михайла Куриленка подобались Тичині. Мені хочеться, щоб у чулого Куриленка життя стало багатшим, дзвінкішим. Структура його психіки така, що він мусить передзвонювати кришталями свого духа з читачами: тоді і його душа грає барвами, коли ж цього немає, вона тускне, мерхне, розтоплюється смерками, гине у півсонній тиші тисячолітнього Чернігова, якого, доречі, я так безумно люблю. Побувати ладен скрізь, побачить найбільше, але останні сторінки життя і — найостаннішу! — бажалося б перегорнути у Чернігові.

Не здійсниться, на жаль, це його заповітне бажання. Не здійсниться...

Лежатиме він у південній одеській землі, наслухавши шум Чорного моря, яке встиг полюбити. Може, в тому шумі вчувались Аркадію Васильовичу голоси рідних чернігівських борів?

Спитати б хоч у його могили...

А де ж він, той горбочок? Хто тепер скаже?..

Школа, в якій працював Аркадій Казка, готувалась до 10-х роковин Жовтня. І йому, вчителеві, клопотів ви-стачало.

Я щодня, крім чергової праці, працюю з шкільним хором. Маємо виступати на святі Жовтневої революції — у «доме врача», в робітничому клубі і в своїй школі...

Між тими повсякденними клопотами все ж не витримав — прохопився:

Оце був на симфонічному концерті, слухав «Шехерезаду», прекрасну Шехерезаду, мерехтливо-вогнистокольористого чаклуна Римського-Корсакова. Чайковського увертюра «Ромео та Джульєтта» не зворушила...

Може, тому, що «музика» днів, «музика трудових індустріальних буднів діяла все оглушливіше й оглушливіше? Навіть на людину з добре розвиненим тонким слухом, який мав Аркадій Казка. І в несамовитому гуркоті цієї «музики» губились інші — лихі нотки наближення майбутньої кривавої Шехерезади... Як знати, може, чутлива, хоч і притлумлена тягарем обов'язків, учителя душа наперекір усьому якраз у цей природний та єдино доступний спосіб сигналізувала йому про небезпеку...

А в Харкові Мисик (його Мисик!) вже навчався на курсах іноземних мов (англійська). Пізніше — з допомогою Тичини — він познайомиться з Ахметом Сафаровим, у якого приватно братиме уроки таджицької. А потім вступить до Харківського технікуму сходознавства, де й викладав цей орієнталіст.

«Дуже добре, що взялись за мови», — радів успіхам талановитого учня Аркадій Васильович.

Довіряючи свої чуття паперу, він постійно вів із Мисиком живу розмову, ніби той був поруч. (Втім, згадаємо, що писав до Михайла Ковалинського Григорій Сковорода: «Подібно до того, як музичний інструмент, якщо ми його слухаємо здалеку, здається для нашого слуху приємнішим, так бесіда з відсутнім другом звичайно буває набагато приємнішою, ніж із присутнім. Особливо з тобою у мене виходить так, що я тоді більше люблю тебе і прагну твоєї найприємнішої бесіди, коли ти відсутній, і коли без участі тіла душа з душею безмовно і *безтілесно розмовляє і проводить разом час* (підкреслення Г. Сковороди. — О. Ш.). Тоді ніяка відстань і ніяке переси-

чення не зменшує приємності, а, навпаки, її збільшує, насолода все більше зростає, бо зовсім інше положення і стан невидимого, ніж тілесного і тлінного».)

У листі від 3 листопада — ціла серія постскриптувів.

Р. С. Голубчику! *Негайно*: сьогодні я одержав число 20 «Нової громади» (жовтневе), і там уміщені мої «Журавлі» — як туди потрапили, не знаю (певно, Павлусь дав разом із «Стежечкою»). Отже, заберіть у «Комуніста» «Журавлі над Європою», коли вони не вийшли, і негайно, щоб не вишло непорозуміння.

Р. С. Сьогодні одержав листа від Куриленка — бадьорого. Я радий: від П. Тичини він одержав прихильну відповідь щодо його віршів. От тільки турбується за долю Коломійця (поета). Коломійця я якось (тиждень тому) бачив і балакав у Одеському ДВУ, а потім ми з ним удвох пішли «торкнули» пивка в оту їдальню на Дерibasівській, де й з Вами торкали. Я запрошував його до себе, але він не прийшов (це він і попередив: може, і не буду). У Чернігові турбуються за його долю. Але я не маю його адреси. Може, він уже у Вас. Він все у мене цікавився побутом моряків: чи Ви не знаєте найстарішого діда рибалку чи моряка?!

Р. С. Зараз працюю, як чорт: хор найбільше, а потім всякі шкільні і не шкільні (але не мої внутрішні!) справи.

Р. С. Я надіслав до редакції «Нової громади» запит: чому не висилають гонорар? Дак ще — число з «Журавлями» надіслали (жовтневе), а за гонорар мовчання. От лихо його матері! Я їм написав, що я ще в Києві за свого сонета одержав акуратно гонорар, що в «Більшовикові», а пізніш у «Прол[етарській] пр[авді]» мені теж акуратно виплачували за простісінькі дописи, що пишуться «на всю руку» за «один присест»... І все ж мовчать. Тичину турбують не хочеться якось, а, певно, доведеться, бо коли я не одержу гонорару, не зможу виїхати до Харкову (хоч і даремного квитка маю). І це буде дуже шкода, бо хочеться побачити літературний Харків, а особливо Вас і Тичину, і ще — Хвильового, якщо він буде. Крім того, відсапнутися б трохи і від всіх шкільних прелестей.

Ну, всього. Біжу до школи. Тичині пишу завтра...

Пишіть, які у Вас нові заміри поезійні?! Що пишете?

Р. С. Ще прохання: коли мій «Лист» (до матері) в «Новій громаді» не набрано, дуже прошу: візьміть його і знищьте, бо я хочу його кінець переробити цілком инакше. Коли треба буде, покажіть оцю записку редактору чи секретарю. Перероблю, а тоді, коли хотять — вишлю їм. Коли ж уже набрано, то — що ж, хай іде так! Так Вам надокучаю своїми справами!

Недарма шкодував Аркадій Васильович: над цим баладним віршем справді йому треба було ще попрацювати. І насамперед з боку віршованої техніки: збив ритму, порушення наголосів — прорахунки, на які вказував своєму другові і Тичина. Твір, відчувалося, ще не відбувся як слід. Хоч попри всі художні недогляди, «Лист» і досі не може залишити неупередженого читача байдужим. Це чесний і пристрасний документ тієї збуреної епохи (читай на стор. 457 нашої книжки).

Мисик довго не озивався. Що було цьому причиною? 18 грудня Казка сповіщав:

«Да. Довгенько Ви не писали. А може, це мені лише здавалось так. Турбувала думка: чи не захворіли Ви?».

Аркадій Васильович зібрався нарешті відвідати свого учня і друга.

Щодо виїзду в Харків: виїду тільки в середу. Це значить, коли сьогодні неділя, 18-те, то середа буде 21-ше, а 22-го грудня буду у Вас у Харкові. Страшенно шкодую, що не можу бути у Харкові раніше, тобто виїхати в понеділок і це лише через те, що завчасу не зміг виписати собі залізничного квитка і ще через те, що поїзд на Харків ходить тричі на тиждень, а я цього й не знав.

Отже, завтра вранці виписую квиток, але виїхати не доведеться тому, що квиток випишуть тільки увечері, а поїзд (і цього я не знав) відходить уранці. Таким чином мій квиток буде чекати на поїзд *середи*. Так чи инакше, а в Харкові у четвер буду. Не знаю, коли він прийде до Харкова. Я все ж радив би не турбуватися, бо Ви на той час будете зайняті, абощо. Хіба що будете цілком вільні... в таких разі не буду заперечувати, бо зустрінись із Вами мені більше як приємно.

Якщо Ви дійсно матимете ордера (і кімнату!), тішу думкою побути у Вас серед літературної молоді (а якщо буде Сосюра — скубнуть його за його розгубленість надмірну навіть для «поета»).

«Лист до матері» я хотів був виправити з боку змісту, ну та як пішов, то хай буде й так. Зараз я оце «за один черк пера» написав думу. Написав її як вставку в оперу «Весняна казка», що пише композитор Яциневич. Він мене попросив, аби я збільшив удвоє ту думку, що дав Олесь. Але — хай простить мене мій ментор (він же мене перший почав друкувати у «Літературно-науковому віснику») — але, кажу, я знайшов той текст беззмістовним, цілком неув'язаним з п'єсою. І ось я пообіцяв Яциневичу написати справжню народну думу. У травні я погрузився в «думи», пісні народні. Почав писати. Матеріал розбух. Сталося — суцця повінь. Я утворював загади і, як пам'ятає, хотів написати три думи, об'єднаних назвою «Дума про три волі». Але написав тільки одну (трохи ще не докінчив «Дума про Великого Кобзаря»). Решту задуму, головка потребувала колосальної роботи і пророблення — генерального пророблення! — сили матеріалу. В середині бунтувало, але дедалі бунт ущухав і тепер не знаю, чи я вернусь до самого задуму (все за браком часу). І ось сумління мене гризло, що я обіцянки не справдив доброму Яциневичу. То я оце якось прийшов з лекцій, сів і написав зразу. Переписуючи, трохи виправив. Щодо форми — трохи відступив від думи (в деяких місцях) — відступив у *vers libre* — з яким, безсумнівно, наша народна дума має велике споріднення. І ось я думаю: і дати Яциневичу, і надіслати до «Нової громади», може, вона скористує її.

Зараз — Різдво, Новий рік, і ось я гадаю, що моя дума (з сучасним змістом, але під серпанком минулого) — я цим хотів наблизити і «Весняну казку» до сучасності хоч трохи ближче — зараз би була для села на часі. Не знаю, чи успію. Може, до новорічного числа і встигну, бо пишу зараз до редакції.

На цьому край. Виїду в середу ранком (так мені казали). Коли Вам незручно буде вийти, то я приплентаюсь на ранок до Будинку літератури Блакитного, або шукайте в четвер в редакції «Червоного шляху», де я буду у Тичини.

Словом, якось здибаємось і поблукаємо по Харкову...

7. «БЕЗ РОБОТИ ЛЮДИНА ПСІЄ...»

3 січня 1928 року вчитель повідомляв з Одеси:

«Гнусь» (росіяне кажуть), — оце те слово, в яке уміщаються форми мого буття зараз.

— Ого?! — здивуєтеся, — з такого фортісімо починати Новий рік.

Що ж, більшого почуття огиди я вже давненько не мав. А такий сумний рік був хіба тоді, в Різдво 1919 року, коли я змушений був виспівувати на хорах Новопавлівської церкви і прислухатись до витребеньок регента Вербицького.

Тоді був регент, а нині — підла редакція, в лабети якої я потрапив.

Що ж це за «лабети»? І чому редакція виявилась «підлою» щодо поета Казки? Така, як він, людина, знаємо, не обурюватиметься даремно.

А річ у тім, що Аркадій Васильович перебував у неймовірній фінансовій скруті. І навіть незначний гонорар, який мав одержати за публікацію в журналі «Нова Громада», редакція чомусь не сплатила. Знаходились, мабуть, певні службові особи, що нехтували елементарними правами авторів. Мікроб міщанства, бюрократичної тяганини, пліснява байдужості й всездозволеності вже проникла тоді в тонку сферу літератури. Недарма ще 1927 року журнал «Плуг» (6) умістив замітку «У міському письменників».

Харківський міському письменників у зв'язку з різноманітністю авторського гонорару по видавництвах та тому, що інтереси письменників у цьому відношенні не захищено, виробив ставки мінімальної оплати художніх творів. Згідно цьому тарифу мінімум гонорару за белетристику, драматичні твори, на літературно-художні, критичні роботи встановити в розмірі 100 крб. за друкований аркуш (40.000 друкарських знаків), коли цей твір друкується в журналах, та 125 крб. за аркуш, коли він виходить окре-

мою книжкою. Мінімум гонорару за вірші — 40 коп. за рядок журналу і 50 коп. — в окремих книжках. Проект мінімального тарифу уже розглянуло Центральне бюро секції преси і він тепер перебуває в стадії затвердження.

Вироблено положення про пенсії письменникам, що загубили працездатність. Цього проекта через секцію преси передано до Наркомсоцзабезу для дальшого представлення до РНК УРСР.

Вироблено проекта нової авторської умови. Проекта ухвалило Центральне бюро секції преси і він тепер перебуває в стадії затвердження в головному правлінні по справах друку.

Місцьком письменників розпочав літню курортну кампанію. Від секції преси Співки робос одержано декілька пільгових місць в будинках відпочинку Сочі, Ялті, Святих Горах та в околицях Харкову.

Місцьком письменників захищає авторські інтереси й переводить тепер низку справ. Задоволено позов т. Н. Борисова (автора «Укразії») до Севастопольської та Сталіноградської газет, що друкували без дозволу автора деякі його твори. Передано до суда справи: 1) проти т. Воронця та видавництва «Помдит», що вмістили в хрестоматії з перекручуванням поему В. Поліщука «Пацанок»; 2) проти ВУФКУ, що замовив т. Сорокину сценарія «Делегатки» і протягом 2-х років не платить гонорару.

Отже, нарікання Аркадія Васильовича на зловживання певних службових осіб теж мали підставу.

Коротко, — писав він у листі до Мисика, — Ви знаєте, Василю, ціною яких уступок я «замирив» з редакцією: просто через те, що не люблю ніякого «буму», «базару», «торгівлі». Поему злочасну «Стежечку» аж буквально презентував редакції...

І ось, Василю, я все ж погодився з Кригою (редактором «Нової громади». — *О. Ш.*) на тім, що мені «компенсують» на «Думі»... «Дума» за умовою мусить з'явитись у новорічному числі — і гонорар зразу ж після видрукування надісланий. Але, як же я був здивований, коли, приїхавши

додому, почув, що ніяких грошей (50 руб. — 30 «Стежечка» та 20 — «Журавлі») я не одержав.

Я відчув насолоду «погруження в твань...» У мені вибухнуло «цілий Монблан обурення» — їй-богу! — старенькому, глухенькому православненькому і криводушненькому богу! На кого ж я мушу присягатись — невже на отакі драглисті, невиразні, тупі, дурні, чванькуваті, глухі, зарозумілі душі нашої сучасності!

Запевняють, що надіслали і ось... Це ж знаменита духовна проституція, це ж прекрасний зразок дегенерації міжлобового міщанина. Мовляв:

— От як цікаво! От штуку устругнули! Ловко! Га-га-га-га!

Потім я опанував свій ураганний танок чуттів (і найбільшого серед них — чуття образи гідності людини), прикликав тінь роздумливого, холодного, всезнаючого По і — за третім разом — у третьому аж листі увів цей бунт духа у береги логіки.

Цього листа я сьогодні надсилаю до редакції «Нової громади».

В ньому спокійно змальовано халуйське поведіння редакції, її сваволя, цілковите нехтування авторським правом і гідністю рядового робітника преси.

Я в листі вважаю, що, може, «помилка» остання є «технічною», а не «ідеологічною» і даю змогу редакції виправить свою таку «технічну» помилку на протязі цих двох тижнів. Коли ж редакція цього не зробить (всякі пояснення я відсуваю, бо надто все ясно), то я пориваю з редакцією і захист свого права автора і праці робітника преси передаю тим інституціям, які це право охороняють (МК письменників і в разі потреби — суд).

Отак я написав — не знаю, що редакція вибере. Тепер я «розгойдався» — і не від того, аби створити для поучення і вразумлення зарозумілих бум! Знаючи, що замість «авторського права» у нас на Україні є лише «похабний анекдот», я хочу хоч тінь батька Гамлета викликати і посунути її хоч на один метр, аби трохи «пугнуть» отаку «распоясавшуюся опричнину».

Надсилаю оце заяву до «Плугу», але настроїй такий «пахучий» після «новогромадівської купелі», що настроїй і бажання працювати гинуть, як сніг на сонці. А все що? Отой клятий ідеалізм сидить міцно в мені. Так, як колись

Павлусь Тичина (студентом) ідучи зі мною по вулицях Саратова, запитував щораз мене:

— А правда, оця панна гарна?

Діло це було просте: він ще не носив пенсне, був короткозорий, і тому увесь Саратов населився красунями.

Отак і я в кожнісінькому бачу людину і ні за яку ціну я не хочу повірити правді, що це ж не людина, а «бовдур», «тмутараканський болван», що не треба казати йому: «Здоров», бо він образиться, а дасть одразу в зуби і він приємно розсміється на всі кутні.

Отак із мене хочать зробити боксера...

Скажіть тов. зам. заву, що Харків є апотеоз провінції, що я дві години їхав до Вас і коли б не «Ванька!», «Ванько!» — «вершок харківської індустрії» — ним я проїхав од Вас із Холодної Гори до вокзалу, то я б сказився, бо через чотири хвилини потяг пішов.

Вітайте: Минка, Паніва, Влизька (неодмінно), Божка, Марченка (бібліотекаря Будинку літератури), Шмигельського со сродніками.

Внизу стояла приписка:

Р. S. Надсилаю разом з цим заяву про вступ мій до «плужан». Певен, що Ви не раз посміхнетесь, читаючи цього мого «любовного листа» до «плужан». Дійсно: моєю рукою водило в той час моє серце. Виходить — «закохався». Дуже у хотів у своїй «коханці» не розчаруватись (звичайно, це не буде залежать від зарахування в члени чи ні).

5 січня — Тичині.

Одержав твою листівку. [...] Ти нагадав про Сологуба?

Да. Шкодую я. Був позаторік у Ленінграді і не одвідав метра російського символізму і мого колишнього «кохання».

Кажеш про спогади? Якщо вони здадуться — напишу. Вони мені любі — тоді я міг палко «закохуватись». Отже — напишу з охотою. Згодиться — використаеш.

Був у Харкові. Почув, що ти напередодні виїхав до Києва. Харків мене дратував. Шпилькуватий він і незугарний — і отой американський котелок, що зветься Будинок промисловости, не затуляє його МІЩАНСЬКИХ МАНЕР і «російської косоворотки» спід «спінжака».

Подобався мені Будинок імені Блакитного: особливо у Мисика у бібліотеці сидіти і поринати в книжки: а вони ж усі тут під рукою: от хороше! Бачив я з Мисиком «Яблуневий полон». П'єса (Дніпровського. — *О. Ш.*) мені дуже сподобалась своєю насиченістю дії і динамізмом (останнє Курбас вдало відтворив).

Пив пиво у їдальні «Блакитного» ж. Приглядався до «звезд большой и малой величины».

«Плужане» — особливо Божко — роздушив мене (в білярдній) громоподібним басом, виконуючи українські примітиви: у вухах у мене клепали плевці, стіни дріжали, мідяні лузи, куди з такою силою Божко вганяв шари, з якою «сотрясав» повітря — мідяні лузи тріщали і здавалось ось-ось луснуть. Дивився я, слухав і думав:

«Боже-боженьку! Який же я “ніжний інтелігент” супроти них: от-де сила пре — чорноземля!»

Хтось із них (чи не Копиленко) пожалів мене, нещасного, і зауважив, аби Божко перейшов на «глухішу» педаль.

Приглядився я до «плужан» і вирішив увійти в коло цього ордену «простецов духа» (звичайно, коли вони приймуть). Заяву оце 1-І-928 написав і надіслав. Бач, мені до ВАПЛІТЕ високо, до ВУСПу далеко. «Ваплітовці» — вигартовані майстри слова? і я себе серед них почував би «щирим провінціяльним поетом» — як титулував мене в останній книжці «Плужанина» негеніальний автор «Геніальних кристалів».

Серед «вуспівців» панує дух (неприємний і уїдлиий) літературного сектантства («двуперстія», «двугубого аллілуя») — отже, тому я й пристав до «чумаків». Серед них я буду почувать себе вільніше: що ж, молодший (хоч і старий вже) «брат» на «послушанії».

От тільки я, братіку, не дипломат і коли моє становище нове вимагатиме «міжлітературної дипломатії» — оце вже буде погано. Але я оце в «плужанинові», що «плужане» ж схиляються до думки засновання широкої організації укр(аїнських) письменників — «Федерації» — і це мене заспокоїло. Давно б треба створить широку арену, на яку вже, може, посоромляться виносити всілякий дріб'язок, мотлох особистих образ, що так засмічує зараз укр(аїнську) літературу...

12 січня — Мисику.

Одержав Вашу листівку із сповіщенням про зарахування моє до членів «Плугу».

Ізнов, бачу, «папаша» був проти...

«Папаша» — це ж, ясна річ, Сергій Пилипенко, один із засновників «Плугу» і на той час голова літературної організації. Про Сергія Володимировича Мисик згадував з пошаною:

Він справді був душею спілки, підтримував часом і рятував багатьох (Головка — десь на початку 20-х рр., Сосюру — на початку 30-х)⁵⁴. Пилипенко був завжди готовий заступитись, допомогти, визволити. І це, мабуть, погіршило його долю після арешту.

І ще:

Влітку 1927 року, їдучи в Святі Гори (тепер Слов'яногірськ) у вагоні я зустрівся з Пилипенком (їхав з дружиною туди відпочивати)... Довга дружня, напівінтимна розмова, від якої в мене зосталось приємне відчуття партнерства. Про що саме — не згадаю. Про все, і про літературу.

Окуляри в сталій оправі, невеличкі вуса, металевість у рисах обличчя, в голосі. Це — від великих аудиторій, від диспутів. А так — дуже добра, лагідна, мила людина.

Отже, щодо Казки в доброзичливого Пилипенка сталося непорозуміння. Він завважив тільки стиль заяви — «інтелігентське биття в груди». І, звичайно, мав рацію. Але Казка сприйняв це як недовіру до його щирості.

Коли б я був присутнім на тім зібранню, — ображено писав він у листі, — я мовчки забрав би свою заяву без жодних пояснень, без жодного слова, бо я ніде не люблю

⁵⁴ За свідченням В. Мисика, коли стало відомо, що вже виписано ордер на арешт В. Сосюри, то С. Пилипенко влаштував поета до психіатричної лікарні.

бути там, де у мені мають сумнів чи хоч найменшу тінь небажаності. Одно тішить, що хлопці одностайно ввели мене в своє коло. Мені якось треба буде виправдати оце їх щире до мене ставлення (а я за це й боюсь: чи зможу я бути корисним для організації, чи не буду я мертвим капіталом? баластом?)

Щодо «інтелігентського биття в груди» скажу: що ж... може, й справді я вклав надто багато патоса в таку ніби офіційну бумагу, як заява?

Але ж — ні! Почуваю, що — ні! Це ж не заява про позику грошей... Це ж важливий документ: гасло, пароль, з яким я вступаю до літературного бойового загону (на складному «ажурному» хисткому фронті художнього слова). Отже, коли якась фальш, непогодженість, розбіжність моїх думок із загально прийнятим напрямом літорганізації, треба було б це виявити, викрити і щиро сказати мені: вибачте, товарищу, нам не по дорозі ось через те і через те. Я б ніяк не образився, а прийняв би це як і належить: що ж, значить, я помилився, що у мене спільні стежки з «Плугом» — і все. Якоїсь зміни в моїй розцінці значіння організації не було б.

Ну, та нехай. Моїм завданням відтепер хай буде переконати навіть «папашу» — не «буфонадою» (як він розцінив моє хай і поетичне, але щире слово), а справою. Аби був час і здоров'я...

Вітання Минкові, Божкові, закадичному другу «Нової дегенерації» Влизькові (чого він туди встряв?), Шмигельському, Марченкові со сродни...

Написаний лист ще лежав на столі, як від Минка (секретаря) надійшло офіційальне сповіщення про зарахування Казки до «Плугу» з віншуванням, а також і проханням надіслати анкету, фотокартку та щось із творів. Одержав Аркадій Васильович листівку і від Тичини: Павло Григорович поділяв його бажання й міркування щодо цієї літературної організації.

14 січня — Тичині:

Каже Мисик (Відчуваєте: не пише, а каже? — О. Ш.), ніби моя заява викликала жваву дискусію і що прийняли мене одностайно.

Оце так новина!..

Завтра-післязавтра засяду та напишу спогад про зустріч з Сологубом (якщо я вже не спізнився; ну, то вже як згодиться: мо', воно взагалі вийде бліденьке...)

І через рядок, ніби захопившись:

«А що то у тебе зірвалось... та й замерзло невисловлене? (Підкреслення наше. — О. Ш.)».

Увага! Як точно схоплено душевний настрій розгубленого, наполоханого поета, який колись написав: «На Аскольдовій могилі поховали їх...», а потім став автором крилатих агіток: «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Комунізму далі видні», «Труд переростає у красу» тощо. І як шкода, що саме цей лист-документ не дійшов до нас.

Зірвалось... та й замерзло невисловлене.

Казка напружився, весь у здогадах. (Але ж і так було ясно — хіба не стежив за літературною дискусією, що дедалі розгорялась?)

Читав я запальну відповідь Хвильового, цього «неистового Виссариона» нашої української літератури.

Читав. Пламенів. Поділяв... Ех, як жаль, що спеленатий, прикутий, притиснутий тягарем шкільних обов'язків і немає жодної вільної хвилини підвести голову, щоб глянути вгору.

Знову, братіку, робота... Зошити й зошити, й зошити «красные, белые всюду» — як, знаєш, у вірші російському «Божевільний» — у Минаєва⁵⁵, чи що?

16 січня Мисик звернувся до Зерова.

Дорогий Миколо Костянтиновичу!

Пишу до Вас з надією одержати од Вас, коли зможете й матимете ласку, якісь пояснення чи пораду. Це щодо мож-

⁵⁵ Апухтіна (примітка Григорія Кочура).

ливості видатся у видавництві «Слово» — невеличкою книжкою, трьома чи двома поемами⁵⁶.

Таке бажання, може, видасться Вам несподіваним, бо я сам ніколи не думав про «Слово», мало вірячи, щоб щось могло з цього вийти.

Вчора я похвалився Павлу Григоровичу, і він несподівано запропонував звернутися в Київ, до «Слова». Ви нібито десь недалеко од нього, і тому я звертаюсь саме до Вас, не ризикуючи одразу податись до самого видавництва. Можна б це було зробити у ВАПЛІТЕ, *та єсть такі причини, з яких видав[ни]ча діяльність цієї організації начебто зовсім припиняється* (тут і далі в листі підкреслення наше. — О. Ш.). В Києві ж я нікого, крім Вас, не знаю, то ж не покладіть на мене гніву, що я зібрався Вас потурбувати своїми дрібницями.

Ми тут ждали Вас на святкування Вергілієвої пам'яті. Лебідь багато цим поклопотався, *та начальство, в кінці кінців, так і не наважилось — такий Ви страшний стали для всіх! Зараз нічого доброго у нас не чуть, Павло Григорович ходить смутний, події розгортаються.*

Поки що до побачення

Ваш В. Мисик.

Вітайте М. Рильського.

5 лютого. Казка — до Мисика.

Оце цими днями Одесу одвідав циклон: з снігом, небувалою метелицею, а замість метелиці залишив (чи надіслав) морози.

Мороз-тріскун. І метелиці такої давно не було. Кажуть, п'ятнадцять років не було подібного. Снігом Одеса буквально засипана. Трамваїв багато стало, і зараз ще не всі лінії працюють.

Учора: мороз і місяць. Одеси не вгадять, бо перед цим уже небо почало фіялковить по-весняному, а повітря було насичено чимсь, що у ліричних поетів викликає співучі рядки, а у молодих пар — ніжні оркестри чуття.

Так чи інакше, але вчора увечері мені страшенно хотілось глянуть на зимове море під блискучим місяцем, але

⁵⁶ Йшлося про майбутню — другу збірку Мисика «Блакитний міст», що побачила світ у ДВУ 1929 року.

побоявся: там безлюдно, і я ризикував прийти додому без пальта.

Ну, буде про погоду. Ось краще про літературну негоду побесідуємо.

Чому це Ви так скупо про ВАПЛІТЕ? Я написав Тичині, аби він розтлумачив мені ліквідацію ВАПЛІТЕ.

Справді, цього ж дня, 5 лютого, Казка знову звернувся до Тичини.

Хотів би я від тебе почути певне слово за ВАПЛІТЕ. Що сталося? Мисик мені пише: «ВАПЛІТЕ самоліквідувалося». Невже це остання стаття Хвильового добила?

Хоч мовою Езопа — поясни (підкреслення наше. — О. Ш.).

Хіба ж не ясно, коли вдаються до «мови Езопа»?

Та навіть завуальованою мовою натяків і напівнатяків спілкуватися (листуватися) ставало все небезпечніше.

В Аркадія Казки, одначе, не той характер, щоб стримуватися.

А далі, голубе, із одеської «синьої далечі» бачу, що там у вас не все гаразд.

Чую, що йде перегрупіровка фронту літературного.

З одного боку: деструкція в формі яскравій, загостреній... Це «Нова (ДЕ)-генерація» української літератури. Знову міщанин Семенко одяг ЛАКОВАНІ ЧОБОТИ, взяв істика і погулює по Сумській так само, як колись він це робив у Києві по Хрещатику. Тільки тоді в цьому був деякий сенс, а зараз ЦІЛКОВИТЕ безглуздя. Одначе його самоупевнений тон свідчить, що його «парикмахерская» на деякий час забезпечена паливом та що він має надії на те, що «ПОСПЕКУЛЮВАТЬ» йому ПОЩАСТИТЬ. Будуть і «ПОСЕТІТЕЛІ» — постриже кілька баранячих голів і повчить «хорошому тону», може, видасть якого «письмовника». ХАРКІВ для СЕМЕНКА створений, КРАЩОЇ СТОЛИЦІ ДЛЯ цього інтернаціонального короля міщанства не знайти йому нігде. Свою глупоту тут можна «возвести» в цілий «Вавилон». Причому я бачу, він має свій «почет».

Попрацювавши добре над Шевченком, він, бачу, хоче трохи спекулювати і на тобі: у всякім разі уже «сміється на кутні»: ясно, що вулиця трохи погигоче.

А тобі — я собі так гадаю — це буде теж корисно. Я певен, що ти вийдеш із свого «ТРАНСУ». Найкраще вивести із стану рівноваги твої дрімотні сили може «міщанство», а в даному разі цирульник Семенко має патент на «кваліфіковане міщанство». «Нова Де-Генерація» — фабрика такого продукту.

То ось один бігун: деструкція і чоботи «бутилками», а з другого маяк за туманами: Всеукраїнська Федерація пролетарських письменників. То що воно буде? Куди ж тепер? Як «ваплітяне»? Ну й буде.

Вітають тебе мої сини і Анна Павлівна.

Вибери якимось час і напиши.

.....

Одсунь обережно жабу, що вже влізла тобі на черевики — візьми свою діріжерську палочку, підійди звичайною тобі ходю до забутого тобою діріжерського пульта, поцакай тихенько і махни.

Слова покірно знову поллються барвистим стриманим струменем нової ще нечуваної симфонії... і будуть мовчки слухать і жаби, і люди.

Прощай. Твій Не-Семенко.

З того ж таки листа, цитованого перед цим, до Мисика.

Бачу, Вам Одеса справді сподобалась. Признаюсь, що й мене нікуди з Одеси не тягне. А ще коли знову сонце вигляне з-за зимових хмар — Одеса зробиться знову принадою. Одеса і сонце та ще море — трійця. Мені це єдине, що посміхається. Я тоді завжди можу вирватись із гнітючого полону роботи. Скотився берегом до моря. Ліг навпроти сонця. Примружив очі — і слухай хвилі. А то і заснуть можна. А коли йдеш назад, то вже цілком «відмоложений».

Ну, та це що: тільки через два місяці, а може, й з половиною.

Ось як він, Казка, виходець з далекої сіверської землі, полюбив море. Скільки в ньому енергії! Море наснажувало. Воно було поруч, нагадуючи про себе кожну мить. Море — це ж неабияка загадка природи! Земна твердь під ногами трудиться мовчки: таїть у собі незліченні скарби, жене вгору паростки дерев і рослин. А воно, море, хвилюється повсякчас, мабуть, намагається щось висловити, знайти спільну мову з людством. Певне, що й жити без моря він би вже не зміг.

Зараз: праця. Спеленатий. Читаю раз на тиждень: дві години біля стойки книжкової ДВУ.

Р. S. Улітку — прошу до мене: це ясно!!

Звиклий весь час турбуватися про інших, віддаючи їм енергію і тепло свого серця, Аркадій Казка писав Мисіку 20 лютого з Одеси.

Василю-голубе! Не ремствуйте на мене, будь ласка!

Я оце надіслав на Вашу адресу посилку. Там — рукопис моїх одеських друзів: художниці Єрмолової та артиста Держдрами тов. Гарника. Отже, черкніть, чи передали Ви пакунок Остапу Вишні. Я Вам дуже дякую за цю послугу, бо вони, бачте, адреси його не мали, а посилати треба було негайно.

Не знаю, як Ви, а я почуваю втому. Мо', хвороба тихенько кішечкою підкрадається?

Скажіть ще он що: коли у Вас друкуватиметься березнева книжка і коли останній строк подачі рукописів, бо я, бачите, ще не закінчив думи «Про Великого Кобзаря», а хотілось би надіслати...

Оце про все, що вище, я хотів би знати — і знать, Василю, скоренько.

Так що, коли у Вас нудьга, то переступіть через неї — і пишіть.

Нудьга у Мисіка? Уже не смуток, а нудьга? У молодого, сповненого краси і сили поета?

Що ж, коли з'явилась нудьга! Зблизька, у Харкові, у тодішній столиці Радянської України, Мисик мав можливість краще побачити (і відчутти!) те, чого здалеку, з провінційної Одеси, не міг роздивитись його вчитель...

Циклон — справжній згубний циклон з божевільної музики оглушливих буднів — уже збирався. Його крижане дихання відчувалося в повітрі...

З того ж таки листа Казки.

Оце в Одесі учора на своїй [вулиці] Котовського випадково зустрів на кілька хвилин розмови Загула, що після 1925 року зараз потовстів. Тоді він задихався якимось — і тепер так само, але огрядний став.

«Думу» кінчаю-кінчаю — і коли вже закінчу? Треба простудіювати матеріал — хоч би вечорів на два-три до громадської бібліотеки забратись — і ось місяць їду, а не доїду — лихо його матері, «матеріал» дитиною ворухиться, як поросята голодні — образи твору мозок висхлий (на зошитах) ссуть... Хай йому чорт!..

Р. S. Пишу разом листа Павлусеві — трохи нудного листа.

1 березня Аркадій Васильович звідомляв:

Одержав листівку. Дуже дякую за Вашу дружню послугу. Я б Вас не утрудняв своєю проською, коли б мої хороші знайомі, мої приятелі щирі мали б адресу Остапа Вишні.

Це — про той пакуночок, пам'ятаєте?

На конверті все та ж харківська адреса: Каплунівська, 4, Будинок літератури ім. Блакитного. Василеві Мисику.

Щодо «Плугу» я теж, бачите, хочу передплатити і передплачу, коли: 1) або одержу гонорар (що знов щось «Нова громада» тягне з гонораром, а вже й час би, як обіцяв Крига), або: 2) одержу перерахунок учительський.

А зараз оце, їй-богу, було 20 коп. та й проїздив їх до Одеської громадської бібліотеки (хотів простудіювати ма-

теріал для думи про Великого Кобзаря), але даремно проїздився: *четвер*. А я й забув, що *четвер*. Але «нет худа без добра»: 1) побачив, що завтра «несравненный Володя Маяковский читає в великому залі Біржі доповідь «Слушай новое!» — і читає (певно, в другому відділі) свої твори «Замужем за Зоценко», «Письма к Горькому» і т. д. Звичайно, я ж не пропущу. Забіг з бібліотеки до однієї чернігівки художниці і позичив два карбованці і, їдучи назад, взяв квитки на симфонічний концерт в оперовий наш театр (Четверта симфонія Чайковського, Вагнер «Увертюра» до Тангейзера і т. д.), а завтра візьму вдень квитка на Володю «несравненного». Буду бачити його посмішкуваті сірі очі, голомозу голову, тугеньку фігуру не то м'ясника, не то циркового боксера чи борця, але добродушну, що посміхається над міщанством: але — не знаю через що — од фігури Володі теж віє часом міцним духом якогось сконденсованого міщанства... А часом в час читки він мені здається якимось безстрашним московським Сковородою, що шагає між зір і просторів. Або ще так я чомусь його сприймаю і за це його люблю і шаную: знаючи про великі провали і катаклізми людського духа і життя, знаючи про трагедію і трагічність істоти людської і істоти людства, він, заховавши це своє обличчя і одягши сіренького звичайнього московського піджачка, може, єдиний із поетів усіх часів, безтурботно може сісти зухвало і з самою смертю зіграти в дурня «на смерть» — і обставить її, смерть, залишити стару відьму в «дурнях»...

Словом, завтрашній день мені посміхається, Васильку. Завтра буду бачить Володю і міщанство одеське: буду приглядатись, що за чудесна хемічно-соціяльна реакція буде одбуватись у такій прекрасній реторті, якою є наша Одеська Біржа!

Минуло кілька весняних днів, а лист, написаний ще 1 березня, так і лежав на столі. Чи, може, Аркадій Васильович носив його з собою? Мабуть, таки носив. Це вже стало звичкою: розпочати листа й тримати при собі, час від часу доповнюючи його новими думками. Складалося враження, що вчитель і далі бесідує з учнем...

Ось уже й шосте березня, а я все не зібрався вкинути Вам листа. Володі Маяковського я, на жаль, не чув — чогось не приїхав: відкладено на 10-те, але досі афіш нема. На симфонії був: Четверта симфонія Чайковського подобалась надзвичайно, і я скажу, що я, співаючи його романси (охоче), чуючи його опери, я не бачив ще справжньої «святая святых» композитора, і ось Четверта симфонія ввела мене в лабораторію його творчого генія. І мені стало трошки соромно, що я його досі розцінював, виходячи із «романсіков».

А «Нова громада» мовчить. Ну, і скот же Крига — тричі зламав слово. Але я більше писати не буду. Коли я написав категоричного листа про шахрайську їх поведінку (сказали у Харкові, що вислали, а в Одесі я гонорару не мав), то Крига «в високому штилю» образився: як же, у нас гонорар сплачують 5-го і 20-го і після видрукування річі зараз же. І ось вийшла «Дума» в ч. 2 — було вже 5-те 20-те — і нічого. Я думаю написати просто Панчу (він, здається, у МК письменників) і спробую струснуть редакцію — за передержання умов разом і за поему «Стежечку», за яку вони сплатили мені мізерію, я надаю цій справі глибокого принципового значіння.

Р. S. Завтра шлю Панчу листа, а потім, коли ще на днях не одержу гонорара, то своє листування з редакцією — як матеріал, на підставі якого МК повинен ставити вимогу до редакції «Нової громади». Як це мені не хотілось і не хочеться, але вони своєю хамською поведінкою змушують до цього.

25 березня.

Лист од Панча одержав. Виходить, я був до нього несправедливий. Пише, що був у редакції Кравцова (Криги) і що той сказав, ніби редакція «Нової громади» мені уже виплатила 300 крб!!!!

Чули Ви таке?

Це замість отих 70-ти (з належних 291 крб.), що про них і Ви, і Тичина нагадував і я «совершил» паломництво до Харкова?!

Як це гидко!

Більше співробітничать при сучасному складі редакції «Нової громади» я не буду. А разом з тим вважаю недійсною свою погодженість з редакцією, подаю заяву до МК письменників, аби він поставив вимогу перед редакцією про виплату мені всіх належних мені грошей за всі видрукувані твори за існуючими нормами розцінки.

Заяву я написав зумисне докладно, де перелічую всі «хожденія богородиці по мукам», аби тов. Кравцову було не так легко плести нісенітниці про нечувані гонорари.

Вас, Василечку, прошу довідатись у Панча (він, до речі, член ревізійної комісії МК, і я прошу його особисто простежити мою справу), чи він передав мою заяву до МК-му. Скажіть, що я тільки в крайніх випадках звертаюсь до людей, але що я взагалі не настирлива людина...

Тепер про поему-думу.

Ви, ясна річ, побачили, що мої святі ведуть у моїй поемі так, як і Ваші, мовби із «Баби»-ного кіоту вони вийшовши, переселились до покоїв Миколи I-го та в рай? Так-так...

Вчитель «виправдовувався», що потрапив під вплив... учня. У збірці Мисика «Трави» було вміщено вірш «Баба» (присвячений Тичині). Ось він, цей вірш, після того ніде не надрукований:

Ой стара бабуся — дев'яносто.
Нажилась на світі, що й казати.
Не так нажилась, як наробилась —
рук і ніг не чує на негоду.
Цілі дні лежить без руху, водить
по стіні очима, все шукає
хоч промінчик сонця, — бо, проживши
стільки літ, за працею ні разу
не могла на нього надивитись.
А засне — нахмарюють над нею
безкінечні, дивні сни, що сняться,
кажуть люди, тільки перед смертю.
То весілля сниться...

Вся у квітах
між дружок стоїть вона. Навколо
все зникає в п'яному тумані.

Тільки й видно з нього, як напроти
мати з батьком держать по іконі,
тихо каплючи дрібними слізьми
на тремтячі руки.

Перед ними
нахилившись низько, простягнула
молодому руку.

«...Що за диво:
ні дружок нема, ні молодого.
Навкруги — якісь чужі обличчя.
А між ними, в тиші мертвій, раптом
як заплаче хтось!

Одразу туга
їй така зайшла, що, наче колос,
гнутий вітром, впала на коліна
і ридала, поки сльози, з пилом
помішавшись, в'їлися в обличчя,
поки туга стихла і полегкість
од очей пішла у серце...

Світлом
освітило всю її, мов з хмари
світле сонце вийшло, так їй тепло,
так спокійно стало! Підвелася —
й перед себе бачить; це не сонце,
це Ісус веселий із ікони
пильно, ясно дивиться на неї,
посміхається і щось говорить...
То таке: шумує жито, вітер
розрізняє колос, безкінечно
світлі й темні гонить полем хвилі.
Жне вона, все жне та поглядає,
як із степу суне чорна хмара,
важко гримає, вкриває тьмою —
скільки глянеш! — ниви та дороги.
Все густіш вона стинає колос,
все скоріш звиває перевесла.
Вже й кінчать лишилось небагато —
невеличка смужечка, — як поле
засліпилось, блимнуло й одразу
грянув грім.

Молитву прошептала

й жне, аж рук не чує. А по нивах
рівний шум усе шумніш знаходить,
заливає ниви — й нерухомо
в сивій тьмі шумлять вони...

Стіною

надійшов і все залив, заповнив!
Мокра вся, спідницею напнувшись,
литки житом колючи, побігла...

Ободрив Вас, — писав Мисику Аркадій Васильович, — і уявіть: підсвідомо. Написав. І аж коли став переписувати — пригадав... Але я гадаю, що Ви на мене сердитись не будете — навпаки, я на цьому гублю багато, бо читачі, а надто критика зразу ж пальцями почне показувати: «Онде, он бачите, свого не вистачило, вихопив...». Я про це знаю, але сам ніяк цим не турбуюсь: важно, аби мотив запозичений був так міцно ув'язаний, що його зубами звідти нельзя вигризти. Оце і все. Тоді він уже живе на новому місці і виконує нову роль. Навпаки, хороші мотиви треба вибирувати скрізь — і у класиків, і народної творчості. Ваш мотив у душі сучасності і в той же мент він — народний, посучасному народний. Ось він якраз прадавнім здався мені, але я згадав уже після того, як я написав. Але і це неважно. Гадаю, що хороший образ треба поширювати, але — не заляжувати...

Що Ви пишете нового? Хто буде видавати Вашу другу книжку? А Ви знаєте: я надумав теж видати книжку (ось як закінчу поему-думу), книжку за десять літ своєї творчості (я почав друкуватись у 1918 році). Певно, треба запропонувати «Плугу» — та ще щоб хтось із професорів торкнув мою історію творчості: мовляв, був індивідуаліст-символіст, а тепер ось шлях свій злив з колективною творчістю народу, з епосом... щось подібне. Тільки ж «Плуг» ой нечепурно видає своїх поетів (хоч би й Алешка!) через ДВУ.

Слухав позавчора Володю Маяковського — душа моя розпрявилась. Слухав його прекрасні «Чугунные штаны», «Лист до М. Горького» — і знов хотів йому потиснути руку, але був з дружиною, та й на цей раз коло його були чужі мені люди, а я з ним люблю балакати на самоті (так було минулого разу).

Він «обронил» прекрасне про себе зауваження:

— У меня симфонический стиль... Пишу так, как того требует каждое данное место в произведении...

От і я являюсь гарячим прихильником оцього «симфонічного стилю», більше — свої річі намагаюсь компонувати і інструментувати як симфонію, особливо це надається до форми думи.

3 квітня.

А зараз, Васильку, я лаю себе нещадно: за оту інтелігентську довірливість, за оте «інтелігентське биття в груди» — і перед ким? Зараз треба мати шкуру бегемота, пиху індика, розум курки і кулаки Джека-Потрошителя, отоді матимеш вагу, шанобу і певне місце серед певного кола людей. А то дійсно такі сантименти: спорідненість з масою, пробудження народне, високе завдання письменника, що має чимсь прислужитись загубленому десь на звірячих тропях селянину... Дев'ять років був я вільний, а на десяти вирішив улізти у шлейки, у посторонки, серед яких доводиться плутатись і не потрапляти в ногу з другими... «Паршива худобина! Ще й не об'їджена гаразд. Немає духа покори!» Але його у мене ніколи і не буде. Навпаки хіба: такий холодненький мовчазний прийом буде служити мені за хороші остроги, щоб вилетіти із посторонків, як дикий степовий кінь.

Найбільше-бо ненавидів, ненавиджу і ненавидітиму отой *дух покори*, отой новий *дух фарисейства*, до якого так старанно підганяють сучасну письменницьку молодь, як колись солдатів до муштри.

Прекрасно за це говорить Сейфулліна: «Окриками с полицейского или милицейского поста не создашь революционного писателя... Пусть семьжды семьдесят раз такие писатели клянутся «пролетариями всех стран» — они создадут лишь худосочную дрянь, а не настоящее революционное художественное произведение». Цитую по пам'яті її «Лоскутки мыслей о литературе...».

Хіба ж я не знаю, за що забракували «Великого Кобзаря»? Перш за все чи не надто його виведено Великим (та ще з великої літери)?

А ще: 1) «Ой да нібито на *нашій славній Україні* це було...

2) ось «в палаженії таком» (хоч і про Миколу І) і других — це ж на думку православних нинішніх людей суцільний шовінізм! Але і це б ще нічого. А ось оце вже гірше: як це я насмілюсь — (ха-ха! слідом за формами народнього епосу та намагаючись зробити спробу втілення думки найкращих митців усіх ділянок сучасної штуки: знайти для нашої героїчної доби відповідні рівнозначні співзвучні їй форми *монументальної творчості*) — як це я насмілюсь утворювати стежку мало не до «холодного яру», як насмілюсь зворухнути козацького червоного жупана, а хоча й би кобзарського сіряка, як я смів повернутися до козацького епосу, забувши про такі неперевершені архітвори (зразки!), як наприклад: хоч би й «Перший сніп» Масенка... Може, він і хороший поет, але в цьому вірші — верх поезійної ростіпаності — що воно: акцентований розмір? дольник? чи ще що?

І ось, певно, за те лише, що:

«На обличчях колективних (?) сонце сяло», —

отакі колективні обличчя (схожі, як копійка на копійку) хочать бачить у всіх поетів України — вірш, певно, потрапив до хрестоматії. Даю його дітям. Жують цю вовну, давляться, а проковтнуть не можуть:

— Дайте нам, Аркадію Васильовичу, якогось иншого вірша.

Те ж і з верлібром, який у знаменитого українського маніяка збився на паршивого фейлетона, що друкуються віршовою роздрібкою... От. Як я насмілюсь це обминути — готові зразки свої, українські... А до всього — *героїка*. Великий Кобзар — та це ж мовби якийсь богатир Святогор чи Гаявата:

Струни буряні від степів аж до хмар натягає,
вітри прудконогі їх торкати посилає... —

хіба ж це по-православному? Хіба ж це сучасно?

А хіба ж з Леніним сього не сталося: хочать цього православні нальотчики чи ні? Хіба Ленін не герой — хіба він не набрав легендарної сили образу — у індусів, якутів, не-

грів — та й і у нас православних і неправославних. (Певна річ, тоді, коли Казка писав ці рядки, багато документів про злочини нового «месії» — Леніна — було приховано. — *О. Ш.*) Хіба статуетка його, портрет і мавзолей — не витіснили розп'яття, ікону і голгофу? Це навіть набирає часом зовсім небажаних форм фетишизування, проти якого, безумовно, повстав би сам Ленін. Отже, героїка — форма творчості всіх народів. Герой — символ доби, синтез її, тип. Так я і підходжу до Шевченка. Все зайве відкидаю. Звичайно, для цього доводиться часом вергати циклопічне каміння періодів (яке, може, й важенько буде зрушити читачам).

Але годі про це. Скажу, що настрої у мене, Васильку, песимістичний. Хоч признаюсь: було приємно відчутися весною морозяний вітер із Харкова. Думу-поему докінчу (IV част.). Апотеоз устругну не за приписом «аеропагу» цих мудрих колупальщиків у носі сучасності і не слідочками полещу-кочками, але в душі прозорого, задуманого, ясного суму великих романтиків минулого (от як Міцкевич, Словацький і «іже с німі»), щоб дух читача підхопили широкі мерехтливі струмені-періоди і підносили б його легесенько угору, все вгору — як безмежні, небесно-прозорі звукотони однієї з Вагнеровських увертюр...

Після думи-поєми почну нову річ, ще більш незвичайну для аеропагу й далеку від готових штампів річ. Напишу. Подам. Здобуду — ясна річ! — відмову і тоді вже напишу заявку про свій вихід (мовляв, так і так, товариші, — вибачайте, бо нічим корисним бути не можу і потрапив до вас помилково).

Як бачите, настрої у мене стабілізований і ніяк не песимістичний. Роблю тільки відповідні висновки.

Вибачайте, що так багато наговорив: бачите, тема серйозна. Щодо дальшого: дуже вас прошу: зайдіть до гермонського Вишні Остапа, заберіть у його рукопис п'єси із Одеси (що Ви передали) і вишліть мені його разом з моєю поемою-думою. Я Вам буду за це винний. Тичини? Бачите, коли покажете рукопис, знову завдасте йому клопоту. Бо раз я йому передаю, значить, я хочу, щоб річ була видрукувана. От йому й буде знову морока. Через це й не показуйте. Не хочу я нині нікого турбувати своїми рукописами: надалі буду просто класти на долоню редактора:

— Не хош? Нінада. Дайош назад! От і все.

На цьому буде. От іще не знаю, як там моя справа у МК? От здорово буде, як провалиться: тоді плюха буде не тільки мені, а і харківському МК-му письменників. Дзвінка плюха...

Р. С. Тепла периферія «Плугу» мене підкузьмила, я, дурень, і повірив, що він *теплый*, якщо не гарячий від праці. Тепер бачу: помилився. Добра, тривка «крига» у середині, яка розтане хіба тоді, як дядьки-сірячки (іменем яких вони все клянуться) підійдуть щільним колом — громадою і духом своїм розтоплять.

11 квітня.

Бачите: я приблизно трохи вже шкодую, що я подав до МК-му (заяву — *О. Ш.*), але я бажаю пройти всі етапи, щоб упевнитись, що у нас у літературі панує анархія — ні! хай вибачать анархісти! — не анархія, а повний цілковитий безлад і в мозках, і в правах, і що МК не в силі *нині* цього безладу перемогти...

Прошу все довідатись у того секретаря, що Ви мене познайомили, і в разі справи набирає зтяжнього характеру («хронічного»), то прошу надіслати мені мою заяву і документи до Одеси. Оце на днях я зустрівся ув Одесі з Меженком Юром, він мені сказав, що ця справа розв'язується в суді в два щоти...

9 травня.

Давно Вам збирався відповісти, та аж досі. Чорт його знає: наче ні чортиного батька не роблю, а часу — як у голодного хліба. Та й січеться цей час якось безладно, як гнила солома голодним коровам. Коли б за поважним ділом, то не жаль: не страх, коли б смерть цопнула по роботящим рукам, мовляв, не помітив би: «Не літай. Геть. Зайнятий ділом». А так: сипляться хвилини життя як ось зараз пісок каламутний по сіро-буденній Одесі і — скрипить на зубах. Так і собі — скрипиш на зубах, да ще в тих, де б зовсім би не хотілось, а вітер часу гонить: мусиш летіти, мусиш скрипіти.

Отже, дозвольте трохи поскрипіти.

Учора одержав від Книгоспівки із Харкова папірця на одержання 56 рублів і гонорару. Хоч через щось там нічого-сінько не пишеться за що ж саме: «за видрукувані річі... чи за матеріали до «Нової громади».

Але ж за «видрукувані річі» мені слід не 56 крб., а 221 крб.! Через те, що редакція неодноразово плюнула на авторське — *нехай і туберкульозне зараз! — право.*

Очевидно, новий «подвох».

Мовляв, ми надіслали, а він одержав. «На земле мір і в чловецех благоволеніє...».

У мене є здогад, що, може, це Бюро преси їх натиснуло? А другий здогад, що, певно, на жаль, цим моя «війна» і закінчиться: йде літо, я стомився. Харк. МК письменників, що сам запропонував колись стати на захист, виявив себе звичайнісінькою бюрократичною дрібною канцелярією старого часу: «Моя хата скраю», а Бюро преси, «понатужившись», видушило той «гонорарчик», якому згідно обіцянки редакції вже пройшло шість строків.

Очевидно, це верх досягнень в царині захисту авторського права в наші часи на Україні.

«Дівни дела твоя, господи!» Безпритульний витягне у восьмипудової непманки із кишеньки 20 копійок: «Ка-раул. Вор. Держите!» — Свисток. Мільтон. Арест. Есть закон, право і кара. А мене (поета-селянина — вчителя-трудоаря, громадянина Радянської України) пограбували на 160 крб., да не просто, а так сказати, с садизмом некоторим: «Едь в Одессу, деньги уже выслали» — і: шиш, «Гонорар вышлем» і — не вислали — і «плевать», і вот: «проходят возле такого злачного места МК с квазиреволюционным писателем Полищуком и носик этак деликатно платочком закрывают: дескать, это не с нашей губернии! Какой-то там “щирий” провинциальный поет!..» Що ж, хай і так. Принаймні: я те, що слід було зробити, зробив. Знаю: ні МК, ні Бюро преси — ніщо, а тільки ще одну лишилось випробувать зброю — це суд, про що мені [говорив] і Меженко. Але зараз мені ця справа набридла: хочу відпочити. Хоча, звичайно, я почувую, що треба б іти до кінця, аби наші «конолупи» знали, що не все можна робить безкарно. Покіль що роблю перепочинок, а там побачу: треба ж хоч нерви попсувати бюрократчикам, щоб хоч других співробітників патралали обережніш...

Тяжко з гонорарами... І то ж придумали: гонор-ар... Гонор-честь! У нас на Україні треба це почесне слово замінити на: «паплюгар, шельмувар» — і т.д.

Казка мимоволі все більше й більше втягувався в цю виснажливу гонорарну одісею.

30 травня.

Прошу вибачити, що я Вам трохи набридаю листами, але мені це доводиться робити... Я знаю, що не я один такий. Що он Ірчан із Америки теж достукується 600 крб. Через когось у Харкові в ДВУ!

Але це справи не мінєє. Справа у нашому нехлюйстві. Кожен із нас мусить дати гарного откоша і тоді переміниться... треба добитись такої ж охорони прав [для автора], які єсть зараз навіть для непмана, проститутки, асенізатора, гіцеля, не кажучи про інші роди роботи.

Треба вибити троглодитську думку, що поезія, оповідання, п'єса, роман, увертюра, скульптура, портрет — це єсть «сладкий лимонад», про що так нікчемно, бездарно, по-халуйськи принижено: — Цуцик на задніх лапках: ось плівочка од хазяїна, помаже по губам! — розводиться (sic) Майк Йогансен (перші сторінки «Як будувати оповідання»). Так і дивиться дехто на це крізь дорогу черепахову оправу окулярів, що мирно «почивають» не на носі навіть, а на круглястих щоках їх власників, повертаючи керуючі апарати деяких редакцій на сучасні якісь нові «дворянські гнізда» з тією самою психологією і принципами.

Треба про це говорить голосно на всіх з'їздах письменницьких. Я себе гидко почуваю і ось чому: що я здуру почав знову друкуватись...

Отже, якщо думаєте бути в Одесі, привезіть «теє і онеє»...

А як ні, прошу Вас надіслать все це накладною платнею (посилкою, чи як). Я з школою остаточно розквітаюсь 15–17 червня і до 1 липня буду в Одесі, а тоді поїду на Чернігівщину з сім'єю до матері. Думаю побувати на могилі Шевченка, а може, й у Ленінграді (дружина не була; хочє зо мною поїхати). Літо проведу у так званій «Чернігівській

Швейцарії» — може, трошки, гучно називають, але Седнев дійсно гарний, недаром Коцюбинський М. М. у листі до Шрага називає його «чудовий» — і це із острова Капрі вирвався у нього такий епітет. Так що у Одесі Ми зможемо бачитись в другій половині іюня. Якщо ж будете у Чернігові в липні, то залюбки показав би і Чернігів, і «Чернігівську Швейцарію» — Седнев. Знаю, що він на кілька день дасть Вам хороших вражінь. Напишіть про свої плани літа...

16 червня.

Одержав Вашого рекомендованого листа з рукописом... Дякую дуже...

Прошу вибачить за те, що я Вас протягом цих кількох місяців штурмував. Не обстоював я свої копійки (на які завше плював!), а обстоював свою гідність, обстоював той принцип, що так часто і так прикро, так безкарно порушується на Україні. Крапка.

Цього листа прочитаєте, певно, тоді, коли повернетесь із подорожі.

Про яку ж подорож тут ідеться? Уже на схилі віку Василь Олександрович згадував:

Оформляючи відпустку влітку 1928 року, я «підрахував свої можливості!» — і виявилось, що — з належною ощадливістю — я зможу здійснити свою давню, ще школярську мрію — побувати на Кавказі. Лишатися на літо в Харкові... квартири в мене не було, ночував я в бібліотеці Будинку літератури, який на літо закривався, і де ночами страшно розтріскувалось дерево, аж луна йшла обома поверхами, і я кидався зо сну, і потім довго не міг заснути... В харківських газетах публікувалися тоді «пригоди й злочини», а Антон Дикий саме тоді розповів мені, як, живучи в Одесі, він якось прокинувся серед ночі від шелесту в кімнаті і ледве встиг вихопити з-під подушки браунінга і вистрілити в бандита, що саме підходив до нього. Крім цього, в місті з початком сухої погоди було курно і димно (на тротуарах у казанах кипів асфальт — заливались ями та щілини), друзі та знайомі один по одному роз'їхались хто куди — хто в село, хто на дачу, а хто в Крим або на Кавказ...

Грошей вистачило, я побував у Баку, Тбілісі, Батумі... В Батумі — несподівана зустріч, серед групи екскурсантів опинився мій друг з мого села — Йосип Чистиченко, мій наступник на посаді бібліотекаря Межівського Рай. Сель. Буда. В 1924 році я виїздив до Харкова, і він охоче покинув місце кочегара у паровому млині німця Ремпеля й перейняв мої обов'язки... Ми згадали, як удвох проробляли на душному горищі його хати «Философскую пропедевтику» Георгія Івановича Челпанова. Тепер він працював у Павлоградській окрнаросвіті.

Через день-два ми роз'їхалися у різні боки: він до Тбілісі зі своєю групою, я ж сів на пароплав і вирішив зупинитись на короткий час у Новому Афоні.

Море штормило. Круті хвилі з білими гребенями набігали одна за одною. Про спокій та відпочинок годі було й думати. Багато пасажирів заслабло. Мисик теж почував себе зле. І радий був ступити на тверду землю. З маленькою валізою в руці зійшов на гору, дізнався, що за цілком прийнятну плату може оселитися в кімнатці, у півпідвалі...

На ранок у їдальні — за сусіднім столом — Тичина, і не сам, а з Лідією Петрівною Папарук, братом Євгеном Григоровичем та малим племінником. Ця зустріч так зворушила Мисика, що він вирішив залишитись у Новому Афоні ще на тиждень, а може, й на два. Разом вони і гуляли околицями, купалися в морі, засмагали на сонці. Хоч літо видалось грозове, часто штормило, всюди плюскотіло багато потічків, але й сонця вистачало. Отож найбільше вони бували якраз на морі. Тичина, щоправда, заходив у воду лише по пояс. Далі — ні кроку: не вмів-бо плавати. Ще й Мисика застерігав:

— Не захоплюйтесь, Василю... Потонете!

— А я й справді тону, Павле Григоровичу.

— Коли?

— В дитинстві. У Новопавлівці. Там є річка Солона...

— От бачите. В степовій річці тонули, а тут же все-таки море, — турбувався Тичина.

Він був худий і легко піддавався засмазі. Якось лежачи на піску, подивився на себе і сказав несподівано для Мисика, бо мова перед тим ішла зовсім про інше:

— А мені от уже під сорок... Мабуть, я так і засохну...

«Чому він сказав про це?» — подумав Мисик. І йому задалась тичинівська поезія «Мадонни, Ундіни, Гудруни...»

Збереглась фотографія: на морському узбережжі сидять Василь Мисик (в картатій сорочці і крилатому літньому капелюсі), Лідія Петрівна Папарук, Павло Григорович Тичина (як завжди, простоволосий) та його брат, Євген Григорович із сином. На звороті рукою Василя Олександровича позначено: Н. Афон, 14 липня 1928 року.

Отже, того літа, в червні—липні, Мисик подорожував на Кавказ. Виходить, що й ордер на квартиру, про яку запитував у листі Казка, він поки що не одержав. Це могло статися тільки після повернення з відпустки.

Так і було. Він одержав її в новому будинку на Холодній Горі. Власне, кімнату в комунальній квартирі — його сусідами-співмешканцями виявились теж українські літератори — Антон Щегельський, Наталя Забіла, Андрій Головка, Василь Минко та ін.

Тоді-то в Харків у гості до брата й вирушили з Новопавлівки Гашуня й Маруся. (Розповідь про це подаємо зі слів самої ж Гашуні.)

Поїзд прибув уночі, і сестри пошкодували, що про свій приїзд не попередили Василя, — він би неодмінно зустрів.

Уранці вийшли на привокзальний майдан.

— Як пройти на вулицю Свердлова?

У відповідь кілька нетутешніх людей стенули плечима. Потім жіночка в капелюшку пояснила:

— Це там, на Холодній Горі! — і показала рукою. — Найміть краще «Ванька»... Он, бачите, з конем?.. Він вас і доведе...

Так сестри уперше їхали до брата на «Ванькові».

Мисикова кімната була на третьому поверсі. Книжкові полиці стінкою перегородили її навпіл. З одного боку — столик, а з другого — ліжко й кушетка.

— Килима завести ще не встиг? — пожартувала Маруся.

Вона чула від когось, ніби міські жителі свої квартири прикрашають килимами. Вішають їх не лише на стіни, а й кладуть навіть під ноги.

— Від них тільки блощиці та таргани, — байдуже відказав Василь. — А я не терплю ні тих, ні тих...

Гашуня поставила перед ним корзину.

— Що тут? — здивувався Мисик.

— Пирого! Мама напекла. Ти ж любиш мамині пироги...

Сестри гостювали цілий тиждень. Брат водив їх вулицями, показував будинки і місця, варті уваги. Разом ходили в кіно і в цирк. Уже першого дня Гашуня і Маруся купили примус і заходились варити «мисиківський борщ».

— Ти ж скучив за ним, правда? — допитувались.

Василь теж намагався в усьому догодити їм. Але помітив, що Гашуня все-таки мовби чимось пригнічена.

— Що з тобою? Кажі, не приховуй...

На очі Гашуні набігли сльози.

— Що ж казати, Васильку? Я вже вдова...

Пам'ятаєте вчителя Максима Сидоровича Павленка? Він жив по-сусідськи з Мисиками і взяв собі за дружину її, Гашуню. Потім у них знайшлася донечка, Галинка... Молоде подружжя працювало в сусідній, Загорянській школі. І не було, здається, такої роботи, зокрема, й громадської, яку Василь Сидорович не зміг би зробити чи відмовився хоч раз... Під час шкільних зборів у нього й стався серцевий напад. Учитель знайшов ще в собі сили добратись до квартири (тут-таки, при школі).

— Я викликала лікаря, зробили укол, — розповідала Мисикові сестра. — Одвезли Максима в лікарню. Він лежав там. Але не допомогло...

Гашуня знову заплакала.

— Коли ж це сталося?

— Першого червня. Ти написав, що збираєшся на Кавказ, то я вже й не стала тобі про це звідомляти... До самої смерті Максим уже не розмовляв. Але писав. — І Гашуня видобула аркушик. Власне, два аркушики звичайного учнівського зошита. Розгорнула їх.

На аркушиках було написано:

Дорогій моїй сирітці Галі.

Відчуваючи останні дні свого життя, я вирішив тобі розповісти, так би мовити, виправдатись перед тобою за ранішню смерть.

Знай, дитино моя, що мене загнала так рано в домовину надмірна любов до людей, довір'я їм та праця на користь їх підчас непомірна.

Звичайно, я не каюся в цьому, а тільки пояснюю тобі, що я не даром жив і не розкидав свого здоров'я, де не слід.

А тепер час великого історичного будівництва, в ньому є краплина і моєї праці, і будь ти, Галю, цим задовільна і *горда!!!* (підкреслення М. Павленка. — О. III.)

Коли підростеш і питатимуть: «Де твій батько?», — скажи їм: «У праці згорів вогнем любові до неї та пролетаріату».

Це буде твоя, доню, вірна й щира відповідь. Я її тобі заповідаю.

Коли виростеш, моя доню, то найкращою тобі згадкою про мене, батька, якого ти й не пам'ятатимеш, буде тобі ПРАЦЯ. Працею невпинно, з любов'ю, гори вогнем любові до неї, ото й буде — Я.

Але спочатку — вчись. Хоч і гірко прийдеться, але вчись. Мені теж було тяжко, і це навчання взяло півжиття, але це наш час був такий, а тобі напевне буде краще. Суспільство буде значно організованіше взагалі й зокрема навчання буде «уделом» майже всіх.

Життя — трудний шлях, хоч і разом має свої «насолоди».

Коли гірко прийдеться, ніколи не плач, не сумуй, а згадай про мене, що й мені не краще було та що це й закони суспільства нашого часу, й далі працею!

Я гадаю й певен, що мати твоя тебе теж не обідить, вона тобі рідна, вона тебе любить. Ти її люби, шануй і слухай.

В часи гіркого матеріального стану звернись до моїх братів (Івана), він теж допоможе тобі, чим зможе.

Прости за нескладність думок, ти мене, звичайно, розумієш, що подібне спокійно й складно не пишеться.

Прости — твій папа М.С.П. 24/IV.1928 року.

Мисик згадав Максима Павленка. Високого на зріст, русявого, повного кипучої енергії. Побачив його, як живого...

Невже і справді так легко, так швидко може згоріти людина, якій, здавалось, відведено значно довший вік?

І чомусь на думку спав Аркадій Васильович...

На початку літа Казка одержав з «Плугу» запрошення поїхати в складі письменницької групи на Дніпрельстан. Для цієї поїздки виділили навіть пільгові квитки.

Але не поїхав. Потягло на рідну Чернігівщину. Хоч мріяв побувати і на Кавказі. Та ба — вперся в борги! Півлітнього утримання відчикрижив на виплату всіляких друкованих витрат.

25 вересня Казка звідомляв:

Праця вже забрала мій вільний час. Літом я був у Стародубі на Чернігівщині та в Седневі (з синами та дружиною). Почував там гарно — так гарно, як почували наші діди, як відчувають себе зараз дикуни і як ніколи, або рідко відчуває себе розшматована обов'язками культурна людина: чи вона належить до категорії пануючих чи підвладних.

Я все ж, не дивлячись на весь грандіозний розмах теперішнього часу в смислі розв'язання соціальних проблем чи навіть проблеми, відчуваю величезні заздрощі до гірського пастушка із Гуцульщини (і їх уже мало залишається), а ще краще до тих дикунів, що ходять під палючим сонцем і «мануфактури» мають усього-на-всього — пальмове листя навкруг пояса.

Яке суцільне життя! Скільки там сили чуття. Яка одноцільність існування! Здається, за один день такого соняшного існування я сміло б віддав і смердючі автомобілі,

і прудкі — що більш униз літають — аероплани, і заковані в граніт, залізо і бетон міста з їхньою — будь вона проклята!!! — електрикою і з отими коробками-домами, набитими паскудними пиховатими вошами, що ссуть одна з одної сили і кров і прикривають це різними святими словами.

Підняв би, здається, закаблука і розчавив би все отаке гідке кубло і себе, звичайно, разом з усіма.

Ясно, Ви скажете:

— Ого! Я ще від Вас такого не чув... Це, певно, у Вас хвилий настрій. Скверне самопочуття від перевтоми...

Чорт його знає: може, й так. Лють якусь почуваю на все. Лють, що якимось приємно по-чортівськи лоскоче нутро.

— Ага, — мовляв, — припекло? Чи не хочете, голубе, стати «людиною»? А чи, мо', хочете на котика перекинутись, на вовка, або — приміром — на прекрасну прозору, блискучу, смарагдову морську хвилю з жемчужною діадемою сніжно-біломерехтючого на сонці шумовиння?..

Тут Аркадій Васильович круто змінив свою думку.

Ну, доволі цієї мізантропії. Чи ж воно годиться у наш героїчний час таке сльотняйство! А-я-я-й! Та ще поету, що струже довжелезні поеми?

Мое щире вітання Павлові. Коли хочете, я його зараз цілую. Да. Цілком щиро і дружньо.

В оцей ось мент я так хотів би його бачити!

Звичайно, хай Павлусь не подумає, що ось похвалив вірша, дак Аркадій і лізе цілуватись — ні і тричі ні. Вірші — це така марність, дрібниця, проти такого великого почуття самоти, що в мені зараз піднялось горою...

А 11 жовтня — новий лист.

Не дожидаючись відповіді, пишу ще. І то з метою трошки розвіяти оту нудьгу, що я навів останнім листом.

Надто вже я там розквакався. Розквасився.

Якою амебою зробивсь. І не амебою, а швидше — медузою.

Бачили: море викине на камінь голубий кисіль із висюльками. І лежить він. Драгліє, поки добра хвиля не розіб'є.

Ясно, що це ознака не повного стану здоров'я і не повної рівноваги психіки.

Здорова людина драгліти, мов медуза, не буде...

Оце я почув, ніби Тичина поїхав за кордон на з'їзд сходознавців? Це мені сказала одна вчителька, що ніби читала про це в одеських «Известиях» чи «Вечірці».

Я зараз добре завалений роботою. По самі вуха. Я навіть не роблю спроб вибратись із-за зошитів: це — неминуче! Так мусить бути: «Не тратьте, куме, сили, сідайте на дно!»

І я це роблю.

Десь пишуть, а хтось читає. Ні те, ні друге — не для мене. Найкраще, коли прорву залізне коло обов'язків і скокну до театру чи до опери (ще збираюся тільки).

Оце і все.

А в середині трошки поссе і вщухне: замість джерела живого твору — булечка скочить каламутна, невиразна (замість живої людини — homunculus).

Та це: вийдеш із школи або з лекції укргуртка (я веду дві групи службовців), дивишся: небо і хмари, а то — море. Люблю я хмари. Химерні вони. Невловимо-рухливі. І чому ото Ніцше так їх не любив — не розумію.

Скільки в них барв — і хоч і затуляють вони сонце (за це і ненавидів їх Ніцше), але ж вони всотують в себе сяйво сонця і по своєму відбивають його.

Ну, годі.

Так нічого і не написано. Одне тільки: нема отієї нудьги, що в останньому листі, за що я прошу вибачити.

Не такий зараз час, щоб вішати носа...

Мисика не міг не здивувати попередній лист Аркадія Васильовича, і він швидко відписав, нагадавши вчителеві про його ж таки заповідь — рівновагу. А відписав швидше, ніж одержав і другого листа.

4 листопада.

Я знав, що Вас здивує мій лист: отож я і надіслав другий, де «хмари» суму трохи розвіялися.

Загалом я все ж відчуваю життєву рівновагу, чую під ногами оту точку космосу, без якої існування людини ро-

битися страшним. От часом недосконалість — таки трапляється: щезає ця точка і почуваєш під ногами холодний безмір, байдужу безодню і порожню просторінь. Але: це на якийсь час «находить», а потім усі річі землі знову стають на свої місця. І навіть робота у школі — не пригноблює. З дітьми то я — друзяка і почуваю себе серед них, як серед найближчих приятелів і друзів. Легко і часами радісно. Що дійсно дотинає, це — перегрузка працею і «відсталість» учнів: доводиться працювати над тим, що вони вже повинні знати: оце тут і виростає каторжна нуда: ганятись як за нулею, за «і» крапковими, що давно повинні бути їм відомими. А розбуркувати їхню думку — я роблю це завжди радо, охоче. А коли ще доведеться викресати із молодих очей отакі огнисті іскорці, отоді і «пан я над панамі».

Цієї ж осені в Одесі побував Тичина.

Відпочивав?

Ні, у складі делегації українських письменників їздив за кордон до Туреччини.

...І в мене двічі був, — хвалився Аркадій Васильович. — Зустрілися ми з ним дуже радо. Та й як воно може бути инакше? Хлоп'ячі й юнацькі роки, студентська доба «Sturm und Drang'у» і дальші роки дозрілої думки — і велетенських подій — у нас з ним інтимно переплітається спорідненістю настроїв, а коли часом і запальною (з мого боку) розбіжністю в тлумаченні деяких явищ, то — з повним і цілковитим правом остаточного вислову тієї істини, що кождий з нас в той мент вбачав у своєму серці.

Хотіли ми з ним поблукати по Одесі, хотів я його провести й на берег моря, от-туди, куди й я з Вами ходив, та обмаль часу було. Було улаштовано вечірку, присвячену його творчості в Будинку преси, і це, треба сказати, було тяжким пресом для Павла. Особливо коли перед аудиторією став громадити свою «варварську» вступну промову проф. Волков. Я ніколи не сподівався, що можна бути професором, що читає російську літературу в Одеському ВІНО, відомим українським етнографом і зліпити — мати хист зліпити!! — таку дивовижну своєю порожнечею вступну ознайомлюючу з творчістю Тичини горе-промову. Тичина, що

не дуже-то полюбляє «кажденія», сидів, мов на розпеченій сковороді, серед президії в той час, коли Волков почав із ведмежою вправністю чіпляти йому ордена: «...значіння Тичини на думку деяких укр. критиків вище од Шевченка, Франка і Лесі Українки», — я не кажу вже про варварське калічення української мови: «відповідально настроям» (це мусить визначать «відповідно»), «дуже занадто» — чи ще щось краще... *Бачив я, як хотілося Тичині зірватися з місця і втекти — від оцих дружніх міцних обіймів, від яких у нього кісточки хрупотіли...* (Яке блискуче спостереження! Можна уявити, скільки таких принижень довелося зазнати вразливому Тичині впродовж усієї радянської доби. Підкреслення наше. — О. Ш.)

Між иншого, я хотів був образитись на «папашу». Я написав йому: чи не зможе він благословить мене своєю радою на друк моєї книжки поезій. Досі від нього я нічого не одержав. Я вирішив, що голова «Плугу» цілком мене ігнорує, і що чи не слід мені виписатися з організації... раз зо мною розмовляти не хочуть, та ще ж не рядовий член, а фундатор організації. Отже, Павлусь сказав, що Пилипенка в серпні в Харкові не було і лист мій, певно, загубився. Я й повірив на це. Потім Павлусь же порадив не надсилати в ДВУ рукопис збірки, а в «Плужанин». Звичайно, це не єсть іще моя претензія: аби видавництво «Плужанин» мене неодмінно видрукувало. І дуже Вас прошу поставитись до збірки цілком об'єктивно і Вас, і тих товаришів Ваших: не «підсаджувать», не підтягать аніяк — це було б мені найгіршою образою. Не підійде до друку, то так і треба, може, тоді ще спробую стукнутись до других видавництв.

Р. S. Крім того: і Павло Григорович говорив, і Ви писали, і я сам це знаю, що Ви, так би мовити, «здаля» берете участь у редакційних справах: отже, нехай Вас не турбує і в найменшій мірі почуття обов'язку якогось про те чи інше вирішення долі моєї збірки поезій «Журавлі».

29 грудня.

Питаєтесь, чи ходжу до моря?

Ходжу. Оце був величезний шторм. Вітер такий, що трохи не піднімав на повітря. Голова була задурена ціло-

денною працею. Ось я, йдучи з гуртка української мови (викладаю службовцям Одеси — вокзалу укромову) завернув провулочком до моря.

Місяць. Хмари — мов божевільні — вгорі, неначе старчихи в лахмітті, мчали на північ, а внизу, викрадаючи місячне проміння, величезним органом грало море, штурмуючи берег поважними похмурими велетенськими накотами. Вітер трохи не зіпхнув мене з кручі — і я мусів повернутись.

Якось раніш ходив дивитись на шторм із синами уже вдень. Море влітку спокійне. А взимку — сердите, «варяжське»...

Матимете час — чкурніть до Одеси послухать і побачить бунтівливе. Побалакаємо.

Здоров'я — ото, здається, я Вам писав, трохи почало розладжуватись. Я почав пити нутряк з медом та молоком. Таке бридке пійло, а п'ю і зараз. Хай йому чорт!

Куриленкові писатиму після цього листа. Павло Григорович має скоро повернутись. Між иншого, Одеса вшанувала «писателя Первомайскаво». Коли від'їжджала делегація до Турції, в одеських «Вечірках» було подано про цей від'їзд делегації петитом, а про «писателя Первомайскаво» — окремо і крупніш. Так само і про поворот. При чому «писатель Первомайский» навіть повертається окремим пароплавом, раніше. Від виступу цього «писателя» в Будинку преси у мене залишився скверний запах, власне, не від «писателя», а від його новели: «...Йй снілось, ніби хтось їй у рот пхав ганчірку, пропахлу аміаком...»

Цей запах дуже їдкий і от досі все ще держиться у моїй уяві, коли «вечірка» знов нагадала про його приїзд...

І далі:

Хотів я приїхать до Вас у Харків, та всі білети влітку використав, та й рукопис збірки треба було виготувати...

От тепер і про збірку. Найбільше я боюсь хоч в найменшій мірі і хоч у якийсь спосіб потурбувати Вас. Одне тільки я собі дозволю: це надіслати рукопис видавництву «Плужанин» через Вас і це тому, що я не маю точної адреси видавництва і боюсь, аби мій рукопис не залежувався по за-

улках. Коли схочете, зачитайте, щоб мати уяву про збірку, чи, може, дати мені Ваші дружні поради, коли ні — просто передайте редактору і хай справа йде «самотьоком». Одне я Вас би дійсно просив: аби Ви зробили так, як Ви й написали у листі: прискорили справу.

«Туди Микиту чи сюди...»

Не сподобаються Вашим товаришам, прошу Вас, Василю, не клопочіться! Я якийсь і в «Плуг» уліз проти волі декого з товаришів. (Це натяк на Пилипенка. — О. Ш.) Отже, я хочу бути «інтелігентом» і настирливим бути не хочу. Не можна, то й гаразд. Спробую ще де-інде. Може, кляне. А видати збірку, я признаюсь Вам, дійсно хочу і ось через що: я не молодий чоловік, вище себе не підскочу, може, час скоро і злизне мене і ось — жодного сліду, а то все ж почуття в глибині сумління буде жеврить, що ось і я — миршава бджола — внесла свій доробок у вулик української літератури. За 10-ть літ — свою крихту. А літературу я люблю — ще з того часу, як 12-літніми хлопчиками Павлусь Тичина і я співробітничали в хлоп'ячому журналі в Чернігові в Тройці, коли інші хористи платили по 2 грудки цукру за число.

Халтурником себе не вважаю. Хоч не заперечую, що риму мені треба удосконалити, модернізувати, надати їй нервовості, емоційності, витонченості. Часом вона у мене сповзає у банальщину — і це тому, що я установку завжди маю на тему і зміст. Змістом якийсь набрякає форма і втрачає потрібну для мистецького твору легкість. Але нехлюйство це в деякій мірі походить від обмеженості часу: нема коли відточувати і витонщувати свою «зброю», а до всього установку я маю на «простецов».

Що я колись ще міг орудувати витонченими й вибагливими формами віршу, свідчить хоч би й те, що колись студентство і молодь в Чернігові охоче вислуховувало мої пародії на тонко інструментовану поезію Ігоря Северяніна. Більше — прихильники егофутуризму були (зумисне!) мною «околпачены», прийнявши мою першу половину поеми за справжню нову поезію Ігоря Северяніна.

Отже, тому я часом свідомо «споведую» примітивізм, аби присунутися ближче до мас.

І форму стару я використовую для більшої чіткості.

Через це: в деяких річах я еклектик, хоч і з цим зараз

«борються» — скажу, що даремно вони з цим змагаються. Кожна річ вимагає відповідної форми — матеріалу побудовання твору. Отже, коли *vers libre* іде за найтоншими змінами чуття поета, а разом з тим і матеріалу твору — змінює свою ритміку — то чому *не можна цього принципу поширити на окремі частини твору, гармонійно ув'язавши дану частину з суміжними.*

На мою думку, це — зайва схоластика (вписано пізніше іншим почерком: бути отаким ригористом форми. Зробити міст між канонізованими формами та *vers librom* — О. Ш.). Звичайно, нельзя з твору робити ряботиння! Але: модернізувати думу, увівши туди чіткий і невластивий думі канонічний — послідовний метр, можна, коли його вимагає певне місце твору (у мене в «Думі Старого Кобзаря»: «Війнув вітер жито з криниці...») або, щоб дати відчутти лагідність, широчінь і блиск неба України, я в «Стежечці» дав розмір фінського епосу (цю вставку я зробив, переписуючи збірку, від «На цю мову вітрякову...» до «...сміх той сонцевий під селянськими віконцями»).

Отже, нехай за це хоч і лають. Знаю, будуть лаять і за примітивізм у тематиці, а ще гірше — в образах і рими. Проти останнього не сперечаюся.

Ще ось що: не буду суперечить, коли надумують викинути «Ворота» із циклу «Тіні від хмар» — першої половини книжки і «Він іде» — поему із «Там сонце, там...», колись засуджену Павлусем і Вами і зараз мною реставровану. Проти решти буду сперечатись: навіть «кінцівка» — хоч воно й гекзаметр! — навіть «Каламаря» — хоч воно ніби шарж, особливо не хотілося б викинути і балади — у «Межигірському Спасі» — вважаю її ідеологічно і формально витриманою, також не хотів би викидати «аполітичних» «Весна» чи «Море» (і навіть «мінорних» — цей же мінор давній доби символізму і до всього приглушений). Я не ввів «Самотності», що друкувалася в «Літературно-науковому віснику» в 1918 чи 1919 році. Тим паче, що тоді не видно буде мого поступу: «Что ты был і что стал» — в формі, ідеології, тематиці. Ось через що обороняю журливі: «Дорога» «Згасає день», «Золотее жито».

Не хотів би викидати й «Хвилинність» — газель, хоч колись Павлусь зауважив, що вона трохи довга. Але я простудіював німецьких авторів колись (Platen) та й росіян,

трохи польських (у Конопніцької) — там єсть і довші моєї газелі (у Плятена). Щоправда, коротка — стрункіша: Павлусь правдиво зауважив.

Ще: збірку назвав «Журавлі» — програмний вірш має об'єднувати два цикли: «Тіні від хмар» і новий «Там сонце, там...» — просив би Вас, Василечку, піддержати оцей мій розділ книжки.

Отже, перечитайте рукопис (це, певно ж, входить і в Ваш обов'язок як редактора).

Пишіть, що з книжкою. Як прийняв її редакторат. Прошу Вас не хвилюватись: коли одмовлять. Я — після забраковання моєї «Думи» — тепер уже хитріший: зарані настроївся на негативну відповідь: «стою, мов скеля, непорушний».

Ще: про гроші. Приймаю всяку оцінку і всякий термін видання гонорару, бо мені моральна сторона справи (підведення підсумку десятилітньої праці) важніш грошей. Видання книжки дасть стимул для нової творчості.

Р. С. Якщо ухвалять до друку: жодних обкладинок! Просто: угорі дрібненько моє ім'я та прізвище, нижче трохи крупні літери «Журавлі» — стиль хай приборуть. Ще нижче: лірика (тонкий шриффт) і роки 1918–1928 р. — і все.

Р. С. Зміст книжки я просив би залишити напереді, як у мене (звичайно — це на той випадок, коли приймуть до друку).

Пробачте, Василю, що отак надряпав: якось розберіть-ся у моїй дряпанині.

Р. С. Я Павлуся підбив на те, що влітку поїдемо на Чернігів і до Седнева до мене на тиждень чи на два. Він погодився. Звичайно, ще до літа всякі ситуації можуть у нього бути, але було б добре от так: Ви, Тичина і я поїхали б до Чернігова та й до Седнева. У Чернігові побудемо у Куриленка, а в Седневі — у мене — у моєї мами і сестри: у нас гарна місцевість!

Пробачте, що так насіяв маку у листі — це препаскудна у мене звичка!

У грудні Мисик одержав запрошення від Всеукраїнської кооперативної книготорговельної та видавничої

спілки «Книгоспілка», розташованої на Горяїновському проспекті, ч. 2. Це запрошення не може не зацікавити нас, а тому наводимо його цілком:

В[исоко] Ш[ановний] Товаришу!

Ми маємо намір видати у серії масової літератури книжечку (на 32 стор.) Ваших вибраних поезій, з тим, щоб наблизити найкращі зразки сучасної поетичної творчості до мас. Книжечка матиме портрета і коротенький рекомендаційний вступ з відомостями біографічного характеру.

Книжечка має вийти в тиражі 10–15 тис. примірників і коштуватиме 7–10 коп.

Повідомляючи про це, просимо зробити вибір своїх поезій, або дозволити нам вибрати, а також дати згоду видати книжку, маючи на увазі дешевизну і масовість видання, за якої гонорар не може бути більший за 15 коп. од рядка. Відповісти просимо, не зволікаючи часу.

Редактор Книгоспілки (підпис).

Можемо тільки гадати, що відповів Мисик. А чи вийшла тоді збірка вибраних його поезій?

Ні, не вийшла.

Ну, а все-таки, що могло завадити реалізувати в житті ідею, вельми заманливу для молодого автора?

Події в суспільстві, а отже, і в літературному житті розгорталися так, що вочевидь не сприяли виходу книжки.

А листа з «Книгоспілки» ми навели ще й тому, щоб зробити невеличке порівняння. Воно повинно пролити світло на складну кризову ситуацію, в якій опинився поет Казка.

У першому випадку, як бачимо, йшлося про те, щоб «наблизити найкращі поетичні зразки до мас», і в другому — (пам'ятаєте?) Аркадій Васильович щиросердно зізнавався Мисику: «...я часом свідомо «споведую» примітивізм, аби присунутися ближче до мас (підкреслення наше. — О. Ш.)». Мета однакова, але засоби різні. Там — «кращі поетичні зразки», а тут — «примітивізм». Тим більше — свідомий.

Замислимося над цим.

Як же стався злам, справжня душевна драма творчої особистості?

Людина з великим художнім смаком від природи, ще й вихована до того ж на кращих зразках світової літератури, Казка, поза сумнівом, щиро прагнув нести світло свого поетичного натхнення в народні маси, щоб зігрівати й надихати їх. (Це було добрим бажанням, либонь, переважної більшості тих, хто брався тоді за перо.) І водночас начебто боявся викресати сяйво, що могло й осліпити «непросвіщених». Як результат — замість блискавки лише каганчик.

На той час — після багатьох невдач — Аркадія Васильовича вже, на жаль, мов шашіль, підточили безнастанні сумніви...

Йшов 1929 рік.

1 січня Казка писав Мисику.

«Во многоглаголанії несть спасенія», — кажуть. А я в минулому листі нагородив чортову купу, та ще й так, що й читати незручно. Хотів переписати. Спробував. Довго! — і кинув.

А от забув про важливе: це про повернення рукопису. Отже, цю хибу оцим листом і виправляю: надсилаю дві марки по 40 коп., бо якраз стільки заплатив за пересилку до Харкова.

Ви, певне, здивуетесь: чого це я кваплюсь із пересилкою, турбуюсь про неї.

Бачите: надії на те, що Ваші товариші захотять розплоджувати «неокласику», хоча й би червону і революційну, й каятливу — у мене нема.

От через це мене й турбує найбільше оцей «кінець» справи. Надішлю, мовляв: тільки відмовлять, а тут уже й дожидаються «марочки» на «назадницьку» подоріж. Тільки Ви вже, Васильку, вирядіть у далеку дорогу до славного города Одеси оті «думи мої, думи...»

Не сердьтесь, що я Вас так шпую: один лист, а ось другий. Що ж, справа така: весілля чи... похорон (книжки, звичайно, я — здоровісінький!) воно ж раз буває на віку.

Вибачте, голубчику, за такий кострубатий жарт. Справді ж бо: книжка за десять літ — хіба ж часто буває? Може ж, друге десятиліття й дуже щербате?

Ну, та жарти — геть!

А справа ясна: я член «Плугу», є видавництво «Плужанин», не гречно ж обминати. Ну, от і спробував. Одмовлять? Гаразд (я в це вірю). Свій обов'язок перед організацією, мовляв, виконав. А тоді стукнувся у двері другого видавництва (може, як вистачить нахабства, то й третього), а тоді заспокоююсь.

...бо шкода ж таки: стільки писав, стільки переписував, чомусь друкували, і на тобі — тільки одна відмова, треба вже хоч із три!!

(Це — як вистарчить у «гнилого інтелігента» нахабства...)

Ото ж ще через два тижні і на кінець січня чи початок лютого — тобто через місяць після висилки рукопису — буду сподіватись на... повернення рукопису, тільки на оцю вже адресу: Одеса, Пироговська вул. д. 3, ком. 6, мені, а це тому, що в школі товариші мої цікаві: зазирнуть і трохи теє... ніяково мені буде, що побачать моє барахло (про книжку я нікому, крім Куриленка та Тичини, нічого не казав)...

Оце бачив у Будинку преси Павла Григоровича Тичину. Був він і в мене, але мене не було вдома, і він потурбувався залишити мені вхідні квитки на доповідь делегації, за що я йому вдячний. Вітайте його. Він, певно, Вам уже розповідає про Туреччину...

19 лютого.

«Плужанин» ч. 1 одержав. Дякую. Прочитав там, що мені єсть кредит. Залишили у складі «плужан» після генеральського річного «смотру».

Виходить, треба якось виправдовувать «кредит». А тут у середині — цілковита порожнеча. А до всього — школа і гуртки укромови — забирають увесь час. Поза цим — місце для сну і тупа байдужість.

Часом берусь читать. Восени натрапив на Сельвінського Іллю. Захопився дослідити цього, безперечно, цікавого

поета, але окрім «Записок поета», нічого не знайшов, щоб купити собі. І ось уже прохолов — надто багато у Сельвінського математики, формалістичної схоластики. Викрутить образ чи речення — і хоче зекономить матеріал і сконденсувати думку, а виходить тільки «крутість», сама суха алгебра, без життєвого оформлення цієї мистецької математики. Такий фактурою — «Пушторг» (в тих уривках, що друкувались). А оце вирвав чи викрав час і прочитав Шолохова «Тихий Дон» — не прочитав, а залпом випив. От соковите перо. Повчитись! Подушка-книжка, а листонеш сторінку — друга поманить, главу прочитав — друга потягне. Які люди живі — яка прекрасна і проста — істотно — проста! — природа. Проста і прекрасна. Облямоує людей, обнімає їх, розгортається — розцвітає в людях.

Ну, доволі. Захоплюватись тепер — «гріх».

І все ж, виявляючи стійкість, Аркадій Васильович, як міг, розганяв навколо себе хмари меланхолії, суму, розчарування. Зрештою, проблиски надій на краще все-таки були.

Довідався, що ніби щось іде із моїх річей у другій книжці «Плужанина».

Цікавить мене — що?

Тішу себе, що не з торішнього матеріалу, а із збірки (з річей, що не друкувались ніде).

Прочитав, що ніби і книжку мою видавництво готує до друку.

Це його відмолоджувало, повертаючи колишню справжню зацікавленість літературним життям, наснажувало творчим горінням, темпераментом, щирим уболінням за успіхи й переживанням від невдач інших трудівників пера.

Мушу відзначити, що «Плужанин» став чепурніш і зовнішньо (що теж дуже важливо!), і змістом. Хоч Тарновський, на мою думку, в прозі безпорадно слабкий. Будова і розгортання сюжету — школярські. А «груди її хвилювалися, як хвилі у морі, що припливають до берегів» — пер-

ло, що треба заховати в найглибшій скриньку, щоб воно і світу ніколи не побачило. Та й поезії його (пригадую) конструбувати. Мова — тарабарська. Поет, про якого можна сказати: однієї революційної тематики ще замало. Треба відповідне художнє оформлення.

Далі — ширше. До нього поверталось гостре аналітичне бачення й неабияке розуміння літературної ситуації.

З великою цікавістю читаю в газетах про подоріж українських письменників до РСФСР. Читав оце Тарана статтю: відгук на виступ Коряка в Одесі. Треба сказати, що Коряк сильна людина, а говорить часом дурниці. Тоді він справив виступом у мене важке вражіння. За його думками: зараз пролетарської літератури на Україні нема, *а стара ніби небезпечна* (підкреслення наше. — *О. Ш.*) — ну, куди воно? (І справді, куди? Йшлося ж бо до розгрому великої літератури й культури, створених попередніми поколіннями — вихователями української нації. — *О. Ш.*) Щоправда, друкований зміст його промови не має зауваження — про велику соціальну цінність Франка — але хто ж міг би це заперечувати? Хто б на це зваживсь?

Вітайте Павла Григоровича. Пишіть. Хай і він мене не забуває, а може, що й напише — як видере час...

P. S. А море закувалось у броню — як хтозна-коли було таке: на 60 миль. І якось чудно дивитись, що воно не ворухиться до самого обр'ю. Лід товстий — можна далеко ходити.

Зима була вже позаду. Яюсь непомітно спливли й весняні місяці: березень, квітень, травень.

Листи від Казки чомусь не надходили. А може, не збереглись?

Василь Олександрович згадував:

Початок літа 1929-го року видався сухим і жарким, небо мідяно тьмяніло від юги, навіяної вітром «з-під сонця», тобто з південного сходу, що палив пшеницю і «засукував» молоду кукурудзу. Вулиці в Харкові тоді не поливались,

на зубах хрустів пісок, як десь у Баку або в Новоросійську. До куряви домішувався їдкий дим від казанів на тротуарах, у яких кипів асфальт... Це ті самі казани, тепер уже давно забуті, що їх свого часу оспівав В. Сосюра:

Ще мені дитиною малою
Заглядають у чорні казани...

«Мала дитина» — не метафора, а реалія, тепер уже цілком історична: у топках тих казанів у холодну погоду грілися замурзані, безпритульні діти. Казани ті кипіли й на Сумській вулиці, по сусідству з Державним видавництвом України, уздовж високої огорожі закритого університетського саду (впускали тільки по квитках) й на Пушкінській, і на багатьох інших вулицях...

Але на Каплунівській вулиці, де в колишньому архієрейському будинку містився літературний клуб ім. В. Блакитного, було затишно й не душно. В клубі вечорами бувало людно, а надто, коли там засідали конференції або влаштовувались концерти, працювала бібліотека. Внизу, в напівпідвалі, поряд з їдальнею, постукували в більярдній. Хто там був? Здається, О. Копиленко, М. Йогансен, хтось із художників... У їдальні теж було просторо, напівтемно... Сьогодні ж навіть у більярдній було тихо. Небагато людей було і в їдальні, що містилася в підвалі.

Я сидів за столиком у дальньому кутку, поглядаючи на двері, ждучи кого-небудь із знайомих. В той день довго ніхто не з'являвся — вже відпочивали поза Харковом... Та ось, мовби гуляючи, до їдальні зайшов П. Г. Тичина — з руками в кишенях полотняної толстовки — літньої сорочки, у сукняній кепці з застебнутими наверху навушниками (що її він носив і взимку), з трохи відсутнім, як завжди, виглядом... Жив тоді зовсім близько від Будинку літератури. От таким точнісінько побачив я його й уперше влітку 1924-го року в приміщенні газети «Вісти», де він мешкав у тісній темній комірчині в кінці коридора.

Тичина підійшов і зупинився.

— Обідаєте? Смачного.

Тьмяно поблискувало пенсне. Мисик підхопився, припрошуючи Павла Григоровича пообідати з ним.

Тичина присів до столика, але обідати відмовився.

— Я недавнечко оце поснідав...

— Що ж ви снідали?

— Дві грушки з'їв...

Усе повторилося майже так, як і минулого разу, коли Мисик запропонував:

— Сідайте, будь ласка, пообідаймо разом.

— Е ні, я вже їв.

— Що ж ви їли?

— Та... випив кави з сухариком.

До їжі Павло Григорович був зовсім не вибагливим. Якось Мисик запросив його на вечерю і в відповідь почув:

— Е ні, дякую, я вже вечеряв.

— Де ж ви вечеряли?

Тичина показав кудись плечем... Там... Випив кави чорної.

— І все?

— І з'їв два сухарики...

Таким він був і тепер. Маючи гарний настрій, злегка перебирав щось у кишені, брязкав, мабуть, ключами від квартири, дрібними грішми. Ніби й зовсім не змінився з того часу, коли Мисик наткнувся на нього в коридорі «Червоного шляху» в колишньому будинку «Асторія». А сплигло аж п'ять років. Про що він зараз думав? Ніби хотів сказати щось...

— Як почуввається Ліда Петрівна? — спитав Мисик.

Торік же разом відпочивали в Новому Афоні. Ліда Петрівна скаржилась на слабке здоров'я. Був там і Євген Григорович Тичина зі своїм синком.

— Добре, що ви нагадали про Ліду, — сказав Павло Григорович. — А то я сиджу та й думаю, що я вам хотів оце сказати... А воно якраз із Лідою пов'язане... Днями вона має приїхати до Харкова, а потім разом з нами — до Нового Афона. Чи не маєте бажання пристати до нас?

Тичина запитально подивився на Мисика.

— Поїдемо? У мене вже й два квитки є — днями приїде Ліда. А ви собі візьмете, ще час є...

На літо у Мисика не було ніяких широких планів... От тільки з'їздити ще на два-три дні в Святі Гори, під Ізюм...

Туди настійно запрошували його знайомі, і Мисику таки хотілося з'їздити до них, ще раз там побувати.

— Гаразд, їдьте до знайомих, — сказав Тичина. — Наш поїзд якраз ітиме через Святі Гори, отже, там і приєднаєтесь. А далі — разом...

Мисик так і зробив. На станції Святогірській сів у поїзд «Москва — Сочі», як умовлено. Хотілося швидше знайти своїх супутників. Пройшов через усі вагони. Але що ж це? Ні Павла Григоровича, ні Ліди. Подумав:

«Може, Ліда запізнилась, і вони поїхали іншим поїздом?» Зрештою, довелось заспокоювати себе. Мало що могло статись за ті дні, що він перебував у Святих Горах. Ліда могла й захворіти — здоров'я в неї було хистке і часто через різні ускладнення розладжувало плани і її, й Павла Григоровича. (Адже ж писала вона якось Мисику з властивою їй емоційністю: «Дуже жалько, але їхати не можу. Ясно, що якби була здорова, але ні к чорту не годжусь. Схудла — просто видра. Професор наказав, щоб берегла себе, приписав різні ліки, уколи, діету і т. п. Як це мені все противно, а все ж мушу робити, бо хочеться бути зовсім здоровою. Та я люблю життя...»⁵⁷)

Тільки другого дня, коли поїзд стояв в Армавірі, Павло Григорович зовсім несподівано зустрівся Мисику на пероні: він поспішав у вагон зі своїм чайником. У чайнику окріп. Запросив на чай. І через кілька хвилин вони вже сиділи разом у купе. Лідія Петрівна спитала:

— Як же ви домовлялися, що розминулись?

Виявляється, Павло Григорович їхав цього разу, проти звичаю, в купейному. Та й не врахував Мисик, як згадував сам, особливого вміння Тичини ні одягом, ні поведженню не вирізнятися з-поміж людей, які оточували його. Так уже повелося, що Павло Григорович у

---

⁵⁷ Щоправда, цього листа буде написано дещо пізніше — в 1931 р.

товаристві спочатку не привертав до себе нічийої уваги, а потім непомітно, слово по слову, ставав у центрі загальної розмови: адже він умів і цікаво розповідати про найрізноманітніші речі, і чудово володів умінням викликати гомеричний сміх, зберігаючи при цьому незворушну серйозність.

У Сочі вже їхали разом. Розлогий, відкритий багатомісний автомобіль швидко доставив їх до того ж таки, що був і торік, пансіонату. Ліда Петрівна поселилась у жіночій палаті на другому поверсі. Павло Григорович зайняв окрему простору кімнату. Це було дороге приміщення, але чим не пожертвуєш заради вигод. Мисик обмежився місцем у півпідвалі з вікном на подвір'я. Головне, що є змога купатися в морі...

У Новому Афоні, як і минулого літа, зібралась різношерста публіка, люди, головно, інтелігентських професій. З Москви, Ленінграда, Києва, інших великих культурних центрів. Серед них зустріли й торішніх знайомих — сім'ю вчених із Ленінграда, з інституту мозку, та Лідію Порфирівну, вчительку з Харкова. Лідія Порфирівна припадала на одну ногу, була весела й товариська, кохалась у музиці — знайомство з нею у Павла Григоровича продовжилось, перейшло потім у дружбу... Вона бувала в Тичини у Києві, і коли в повоєнні роки її несправедливо зняли з роботи, Павло Григорович як міністр освіти допоміг їй повернутись до своєї школи, на свою посаду.

Гарний настрої одразу ж опанував усіх і тримався щодня. Виявилось, що Тичина — цікавий оповідач. Зберігаючи серйозний вигляд, він умів смішити інших. Особливо коли Ліда Петрівна, Василь Мисик та їхні знайомі збирались надвечір де-небудь у холодку, під пальмами. Коли ж бували на морі, Павло Григорович так само, як і торік, заходив у воду по пояс. Далі — не зважувався. А Мисик запливав так далеко, що Тичина його переставав бачити. Потім картав легенько:

— Обережніше, Василю! Як можна легковажити?

— Нічого зі мною не станеться, Павле Григоровичу! — виправдовувався. — Море лагідне.

— Еге, це воно зараз лагідне. Але тут швидко розгуються шторми. Нащо ж ризикувати?

Та що вдієш, як він, Мисик, зовсім не мав страху.

Блискаючи пенсне, Тичина дивився то вдалечінь, на безмежний водяний обшир, то оглядався на вікна своєї кімнати. А вікна його кімнати високі, світлі, дивилися теж на море. Мабуть, він усе-таки любив море (як і гори), хоч і остерігався його. Мисикові пригадалась листівка, яку Тичина надіслав із Криму в червні 1926 року: «Так ловко тут було: ні печалі, ні турбот. Писав небагато, більше дивився. На море й на гори. Скільки не дивись — скрізь вони величні і не надокучають. Такі, певно, й генії...».

Далі розмова точилась про все, що оточувало їх, іноді трохи й про літературу. Павло Григорович з цікавістю стежив за творчістю Миколи Сайка з «Плугу», вірші якого публікувались у «Червоному шляху». Навіть пригадав деякі рядочки з його віршів і сказав:

— Дивіться, яка гарна знахідка — дитяча сходинка про природу, сприйняття природи, тут воно особливо на місці: «Барандукнулось з осінню літо», «Як у вашому курені»... Це, мабуть, тому, що природа у всіх нас найяскравіше западає в душу саме в дитинні роки, і залишається на все життя в супроводі дитячих поглядів, еге ж?..

А того дня у Павла Григоровича зранку був особливо піднесений настрій. У такі хвилини — Мисик уже знав — Тичина вельми полюбляє жарти. З найсерйознішим виглядом міг «розіграти». Загалом у нього була гумористична жилка — він умів розповідати смішне цілком серйозно, не звертаючи уваги, не реагуючи на сміх слухачів.

Іноді розповідав ніби й про звичайні речі, але так, що всі навколо реготались. І ось Мисик зустрівся з ним на вулиці, перед монастирською брамою.

— Ну, як ваш Пінкертон⁵⁸?

Пінкертон — Мисиків сусіда, якого днями йому підселили. Це молодий москвич, співробітник кримінального розшуку, закоханий у свою справу. Показував, як відбиватися і «давати здачу» при нападі бандитів, як метати ножа в ціль. Хлопець він був такий симпатичний, що з ним не хотілося й розлучатись. Він здавався втіленням усіх юнацьких доблестей і не поступався перед Мисиком ні в чому, крім хіба що одного: погано плавав і навіть боявся води, отож, як і Тичина, теж залишався на березі, коли Мисик запливав далеко в море.

— Нічого, спасибі, — відказав Мисик з осторогою, не знаючи, з якого боку ждати «розирашу». — Він, мабуть, з абхазцями, колегами своїми, зустрівся...

— З колегами? — спитав Тичина.

— Казав, що вони збираються «брати» якогось злочинця десь тут поблизу, у горах.

— О, це цікаво!

— Хоче допомогти їм, а вони вагаються. Вони озброєні, а в мого співмешканця нічого немає...

— А ви його відрадьте, хай одпочиває, сил набирається для Москви.

І подумавши мить:

— Знаєте що? Сьогодні надвечір приходьте до мене. Буде ще дехто. До речі, якби ви взяли у мене чайник та зайшли он до тієї будочки. Там є вино «Ізабелла» по сімдесят копійок літр... Та возьміть літрів зо три, повний чайник. Чи не важко це вам? Он Ліда вас поінформує.

Справді, до них із брами йшла Лідія Петрівна.

— Розкажіть, Лідо, Василю Олександровичу, та візьміть у мене чайник...

Павло Григорович пішов до себе, він знову став зосередженим, мабуть, обдумував щось. «Сковороду»?..

Тільки пізніше Мисик довідався, що ж трапилось. Вранці надійшла телеграма про обрання Тичини акаде-

⁵⁸ Тепер, з відстані літ, думається: чи випадково поруч із письменниками опинився Пінкертон? Ой, мабуть, ні... Готувалася ж справа СВУ.

міком АН УРСР. (Про це Павло Григорович не прохопився й словом.)

— Не затримуйтеся ж, одразу приходьте, — сказав. — Будуть Лідія Петрівна, ленінградці...

Мисик взяв у кіоску, де торгував грузин, три літри «Ізабелли» й поспішив до кімнати Павла Григоровича. Слідом за ним прийшли й гості.

Знов Павло Григорович зустрів його з усмішкою.

— Що ж це ви без Пінкертона?

— Кудись подався, не знайшов його.

— Жаль!

Високі вікна кімнати дивились на південь, на море.

Сонце надворі пекло немилосердно.

Випили вина. Гості сказали свої тости. Переговорили про всі місцеві новини. Попросили Павла Григоровича почитати своє.

Тичина поглянув у бік, де сидів Мисик. Щось, мабуть, треба було йому, та ніяк не наважувався попросити. Мисик уже знав, як неохоче Павло Григорович звертався з проханнями. Потім таки зважився.

— Вибачте, Василю, — он стоїть мій чемодан, візьміть, будь ласка, з нього папери, ті, що зверху. То «Сковорода», я прочитаю дещо...

Чемодан стояв біля гарячої від сонця стіни. Мисик підняв кришку й одразу ж одхилився: на папері, на стінах чемодана сиділи й лазили чорні жуки, схожі на зви-чайних тарганів.

Павло Григорович помітив його рух.

— Не звертайте уваги... Хай вони там собі будуть... Струсіть їх тільки з рукопису.

Мисик струсив. Тут же йому пригадався Тичинин вірш «Курінь» із «Кримського циклу»:

Я встаю, я свічу:
в'юнко лізе сколопендра,
а на стелі павучок.
Я встаю, я свічу:
на книжках сидить цикада,
а під ліжком — їжачок.

А коли автор чи, точніше, ліричний герой, накричав на них, то помітив:

Бачу — лапки слухають,
чую — змовкло в шалаші.
Стало ж мені соромно —
стало смутно на душі.

Хто ж його погладить,
казку розповідь,
як воно на вухо сяде
і собі щось їсть?

Отже, для Тичини це було не просто «літературною грою», а реальністю. Ліричний герой і Павло Григорович — одна й та ж особа, для якої всяке життя, навіть маленької скривдженої істоти, є дивом у світі неживої матерії. І це — головне, а не дрібні егоїстичні інтереси. Людина ж анітрохи не вища й не цінніша за всіх інших...

13 червня. Зі щоденника Тичини:

Писав листівку [...]. Аж на листівочці малюсінька комашинка! Здмухнути? Ну-ну... Відсунуть пальцем? Ні-і...

Я відірвав шматок американської газети і підчерпнув комашку із листівки. А тоді: пустив її з папірцем у кватирку. Иди. Ти, може, й не заметиш зразу, де опинишся і хто тебе переніс.

Так мене перенесли до Академії.

Наступного дня вони гуляли перед монастирем, поміж фонтанами та квітниками. Тичина, як звичайно, думав свої думи. Лідія Петрівна, мабуть, ревнувала його до тих думок і, щоб розворушити його, весь час розмовляла з Мисиком, втягуючи в розмову й Павла Григоровича.

— Он «Ластівчине гніздо», бачите?

Вона вказала на будиночок над морем.

— А як ви думаєте, це правильно по-українському — ластівчине?

— По-моєму, — втрутився Павло Григорович, — краще б — ластовине гніздо. — І до Мисика. — А як ви думаєте?

Мисик відповів:

— Моя мати сказала б, мабуть, ластів'яче...

Лідія Петрівна, виявляється, зробила правильний хід. Павло Григорович пожвавішав. Одна з його улюблених тем — мова. А коли б і це не допомогло, був у неї ще один спосіб, і той уже ніколи не відмовляв — спів. Лідія Петрівна заводила пісню — і Павло Григорович зразу ж прокидався з задуми, і після коротенької дискусії починався дует. Знали вони багато мотивів, слів... Одною з найулюбленіших пісень — і у Лідії Петрівни, і в Павла Григоровича — була:

Ой зійшла зоря вечорова
Та й над Почаєвим стала...

Тепер для Павла Григоровича було досить мовних проблем.

— Великий жаль, що немає в нас етимологічних словників, — сказав він. — От, наприклад, є у нас два слова: суниця — полуниця... Звідки вони? Я думаю, що в назві суниця «су» пов'язане зі словом «ліс», тільки в скороченому вигляді. А «полуниці» більше пофортунило: її означення збереглося.

Потім з усмішкою:

— А може, це «народна етимологія»? Як у слові «чортомлин»: селяне кажуть, що там «чорт мликнув у воду»... Яке їм діло до порівняльного мовознавства?

Лідія Петрівна була задоволена: Павло Григорович розважився, йому хотілось рухатися.

Мисик запропонував піти до моря, скупатися під вечір.

— Ідея! — сказав Тичина. — Але в мене є краща: море нікуди не втече... А ми оце зберемося та й рушимо у Вірменію. У мене ж є давнє запрошення. — До Мисика. — Га? Як ви?

Мисик охоче пристав на пропозицію. От лишень чи вистачить грошей?

Лідія Петрівна теж погодилась радо.

— А то нас тут мухи з'їдять...

Підрахували свої гроші: вийшло 400 карбованців на трьох... Квитки, готелі, життя в Єревані... Малувато.

Вирішили запровадити найсуворіший режим економії.

До автобуса, що йшов на Сухумі, їх проводжала вчителька-харків'янка. В Сухумі збирались пересісти на пароплав до Поті, щоб вирушити звідти залізницею до Вірменії...

Збереглось фото: Павло Тичина з Лідією Петрівною та Василь Мисик в гостях у вірменських друзів. Літо 1929 року.

У цей час Казка теж був у мандрах.

А 16 серпня, повернувшись до Одеси, надіслав Мисикові листівку.

Одержав Вашу гуртову листівку — вчора, коли повернувся з мандрівки. Був у Вінниці, прожив з тиждень, потім кінематографічно переїхав Київ — Москву — Ленінград і два тижні пробув у Корсуні.

Літо якесь безглузде. Мої плани на літо були цілком порушені. Отже, я їздив, дивився і щось робив — ніби не з власної охоти, а «отбував», як наймит у нелюбого скнарного хазяїна. Почуття «відпочинку» нема. Одначе все ж шість хунтів м'яса ніби прибавилось у Корсуні (в Будинку відпочинку).

Вітайте Павла Григоровича і віншуйте з членством. «Гавел гаволем гакейл гевел»⁵⁹ — сказав колись Соломон, а я скажу: розпочинається. І добре.

— Нох айнмаль!⁶⁰ — сказав Заратустра. В роботу! Бо без роботи людина псіє.

Бажаю і Вам мажору...

⁵⁹ Марнота марнот і всіляка марнота (бібл.). Цікавою, багатозначною реплікою відреагував Казка на обрання Тичини академіком АН УРСР, чи не так? Адже він добре бачив, що твориться навколо, до чого йдеться.

⁶⁰ Ще раз! (Нім.)

8. «ТА ХВИЛЯ, ЩО ПОРУШИТЬ НЕБУТТЯ...»

На початку листопада того ж, 1929, року, Мисик одержав листа з Києва. Писала Лідія Петрівна Папа-рук.

Милий, славний т. Василю!

Перше це з Жовтнем поздоровляю.

У нас у Києві така краса, стільки світу, електрики, взагалі настроїв святковий.

Хай живе Київ!

Друге. Я так Вам вдячна за книжки, вони дали мені багато приємних хвилин й будуть давати і надалі, бо деякі віршики хочу вивчити.

Ваші книжки — це лісові фіалки, які зросли самотні, тому трохи сумні, але співучі. Ваші вірші можна співати, а це для мене ще більша радість.

Хочу, щоб писали ще краще і великі річі, бо поеми вдалися на славу.

Хай, коли вчитаюся, ще дещо напишу, а зараз я захоплена, тому пристрасною боюся бути.

Т. Василю, оце Вам пишу і згадую всю подорож, і такий Ви мені наче рідний, що хотілося б зараз подивитися на Вас, послухати, як захопився чорними очима, як хочете пригод.

Пам'ятаєте, як на мене покрикував: «Сучіть шворку», а я не вмію й, признатися, не розуміла, що воно «сучіть». А Тифліс, Єревань, Арарат... Ованесьян, який помер, не можу досі повірити. Вірю, що живий... Гори, навіть пароплав зараз не страшний... Знову могла б поїхати й пережити Очемчіри (мальовниче місто в Абхазії. — *О. Ш.*).

Чи поїду знову?

Хотілося написати Белі, да ніяк не випаде. А треба було б. Ви хоч напишіть, дівчата Вас полюбили (йдеться про доньок вірменського письменника Ованесяна. — *О. Ш.*).

Про себе — живу по-старому, себто: ходжу в б[ібліотек]у, на засідання, трохи працюю по професійній лінії і читаю, читаю без кінця.

Захопилась книжкою Лавренева «Гравюра на дереві».

Як не читали, то прочитайте і дайте Павлові (Тичині. — О. Ш.).

Ще вчуса на Українському державному робітфаці, так що мова покращає.

Наче все.

Як буде вільна хвилина, пишть.

Ще раз дякую, цілуючи міцно (не спитавши), Ліда.

Що й казати, лист був приємний. Більше того — пожіночому грайливий. Відчувалося, що Мисик (не буде-мо критися), реальніший, заземленіший — на відміну від сомнамбулічного Тичини — їй навіть подобався! Крім того, Ліда Петрівна розумілася й на поезії. Адже була першим слухачем і суворим критиком творів Павла Григоровича! (Пригадалось, як вона, вислухавши прочитаний Тичиною новий розділ «Сковороди», сказала: «Тут не те, Павло... Цей вираз треба змінити...» — і Тичина згодився.) Вміла писати й листи... Он як опoети-зувала Київ!

Та кількома днями раніше, 30 жовтня, він же, Мисик, одержав листа з Одеси.

Від кого ж?

Писала дружина Казки...

Здивувався, бо від неї ніяк не сподівався листів.

Анна Павлівна звідомляла:

Шановний т. Василю!

Знаю, що цей лист буде для Вас дуже сумний, але ж не можу не передати Вам останньої звістки про Аркадія Васильовича. Його вже немає... В ніч на 10 вересня вночі був трус і арешт його (відгук, певно, «ефремовщини»).

Що відчув Мисик? Про це можемо тільки здогадуватись. Але певно знаємо, що та ж таки національна трагедія через кілька років не обійшла і його.

Хоч як далеко було від Харкова до Одеси і Києва, грізний, крижаний подих невблаганно війнував не тільки в лице, а й у самісіньку душу юнака. Згадалось: по Сергію

Єфремову — з легкої руки Аркадія Васильовича — він вивчав історію українського письменства! Лютої зими в засніжене село цю книжку приніс йому дід-прохач разом з листом Казки: «даю на місяць або й на більше на прочот...». Єфремов — учений, академік... Що ж це робиться?.. Першими, як тепер відомо, заарештували молодь, зокрема двох студентів Київського інституту народної освіти — двадцятидворічного Б. Матушевського та двадцятип'ятирічного М. Павлушкова, що доводився С. Єфремову племінником і нібито очолював Союз української молоді (СУМ). Це сталося ще 18 травня 1929 року. А вже 3–4 липня взяли завідувача 1-ї Київської трудшколи В. Дурдуківського — ліпшого друга С. Єфремова, учителів Ю. Трезвинського й О. Гребенецького, дещо пізніше — Н. Токаревську. До кінця липня арешту зазнали також В. Чехівський та його брат Микола, сам С. Єфремов, співробітник ВУАН А. Ніковський, професор Київського інституту народної освіти Й. Гермайзе; у серпні — ще кілька співробітників ВУАН — Г. Голоскевич, А. Барбар, Г. Іваниця, Г. Холодний, В. Ганцов. Оскільки СВУ не могли скласти лише мешканці Києва, ДПУ почало «розгалуджувати» вигадану організацію й «створювати» осередки в інших містах, зокрема в Дніпропетровську, Вінниці, Миколаєві, Полтаві, Чернігові і, звичайно ж, в Одесі. Ось про який «відгук» дуже точно писала Мисикові дружина Казки.

ПРОТОКОЛ (ТРУСУ)⁶¹

1929 р. (бланк — українською мовою, заповнено від руки, олівцем, російською. — О. Ш.) *сентября «10»* дня. Я, *сотрудник Одесск[ого] Окр[ужного] отдела ГПУ — Матвеев* на підставі ордера *Одесского Д.П.У. Окр[ужного] отдела* від Ч. 7830 від «9» *сентября* місяця 1929 р. зробив трус у гр. *Казка Аркадий Васильевич*, що мешкає в місті *Одессе, Пироговская вул. буд. ч. 3, помешк. ч. 6.*

Під час трусу були присутні понятой *гр[ажданин] Макушин А. К., живет в той же квартире, сотр[удник] трансп[орта] ГПУ Свицерский и кр[асноармее]ц ОСНОЗТ т[оварищ] Осипенко.*

Згідно зроблених вказівок затримано: гр. *Казка Аркадий Васильевич.*

Забрано для представлення в *Одесск[ий] Окру[жной] отдел* ДПУ слідує:

(детальний опис всього, що забрано) *2 (две) тетрадки дневника, 1 (одна) запис[ная] книжка в клеенке, 18 (восемнадцать) писем и 4 (четыре) записки.*

На звороті:

На неправильности, що допущено під час трусу та пропажу річей, на занесені до протоколу скарги *Жалоб и претензий не заявлено.*

Все, що зазначено в протоколі, а також і те, що його прочитано разом з особами, що в їх робився трус, свідчимо:

Представник домового Управління *Макушин* (підпис)

Присутні:

Виконавець трусу: *Матвеев, Свицерский* (підписи)

⁶¹ Цей сумний, але й звинувачувальний документ зуміла зберегти племінниця Аркадія Васильовича — Тамара Михайлівна Байдакова (Кириченко) разом із сином Михайлом Михайловичем, що мешкають у м. Седневі на Чернігівщині. А їм «у спадок» він дістався від Анни Павлівни Казки, яка часто була тут, у рідні свого покійного чоловіка. Про неї розповідають як про мужню і вольову жінку. Так, наприклад, загартовуючись, Анна Павлівна навіть купалась у річці Снов до пізньої осені.

Копію протоколу одержав: Ар. Казка (підпис)

Примітка. Всі заяви та претензії повинні бути внесені до протоколу раніш його підписування, після підписання ніякі скарги та заяви не приймаються.

З оскарженнями звертатися до *Одесский Окр[ужной] отдел ДПУ* Адреса ул. *Энгельса, 40-а*.

З оскарженнями?

Навряд... Ліпше з Одеси перенесімося знову до Києва, де ті ж таки органи ДПУ допитами по дванадцять годин підряд мучили студента Миколу Павлушкова, добиваючись від нього, щоб заплутав свого дядька, академіка Єфремова.

І в'язень не витримав — зламався⁶². Протокол його допиту складав 260 друкованих на машинці аркушів. Цей «документ», поза сумнівом, було підготовлено заздалегідь, а Микола його лише підписав. У «документі» стверджувалися факти, про які Павлушкову не було відомо, не кажучи вже про їх вірогідність. Здобуваючи собі дивіденти на наклепах, Павлушков, мабуть, сподівався, що його невдовзі звільнять з-під варти, він-бо навіть дав письмову згоду стати інформатором ДПУ: «Я обіцяю в усій подальшій своїй роботі, в усякий час і на кожному місці боротися спільно з органами ДПУ з усіма проявами контрреволюції в усіх її проявах та виглядах. Будучи цілком свідомий усієї відповідальності цієї заяви, я твердим своїм словом та власноручним підписом зобов'язуюся тримати як і саму цю заяву, так і дальший свій зв'язок та одержувані в майбутньому від органів ДПУ відомості й доручення в цілковитій і непорушній таємниці». І дата: 23 жовтня 1929 року.

А яких же тортур зазнав тим часом в Одесі Аркадій Казка?

⁶² Із ув'язнення М. Павлушков сам-таки таємно й передав записку, в якій сповістив, що від нього добиваються свідчень проти С. Єфремова і що протистояти сваволі слідчих він далі вже не може.

В усякому разі, мабуть, не менших, ніж ті, що застосовували органи ДПУ до в'язнів у Києві. Ці органи діяли, на диво, чітко і злагоджено, майже синхронно.

1,5 місяця тільки в Допрі, — писала Анна Павлівна, — і цього було досить, щоб така людина, як Арк[адій], не винесла такого приємного становища і в ніч на 23/Х (завважте: тієї самої ночі, коли зламався Павлушков! — *О. Ш.*) він скінчив своє життя самогубством.

Тут доречно згадати мимовільну розмову Тичини з Казкою на Байковому кладовищі (про це йшлося в розділі «Там сонце, там...»), коли Павло Григорович запитав Аркадія Васильовича:

— А чи ти боїшся смерті?

— Єрунда, — відповів Казка. — Перед смертю я прочитаю ще раз хемію і довідаюсь: стільки-то в мені водню, стільки заліза, стільки вуглецю — і все...

Тичина засміявся:

— Гм, ловко...

Сміявся й Казка.

Чи згадав цю розмову співець «Сонячних кларнетів»? З листа Павла Тичини до Лідії Папарук.

Лідусику! Из Вашого листа я побачив, що Ви про Аркадія Казку ще й досі нічого не знаєте. Наш нещасний хлопець покінчив з собою [...] Це сталося 23-го листопада (описка; як відомо з наведеного вище листа дружини Казки, насправді це сталося 23 жовтня. — *О. Ш.*), а я довідався всього днів з п'ять тому. Из листа Г[анни] П[авлівни] до В. Мисика [...] Так не повелося йому в житті [...] І таланту не розвинув. І світу білого не випив. Поки що, Лідусю, передайте цю звістку Вашій мамі — і більш я в цьому листі ні про що не можу писати.

Аркадій Казка

КІНЕЦЬ

(сонет)

«Нічого не бачити — нічого не почувати».

Мікельанджело (з його сонета)

Страшна година — люде заздрять смерті.
Це твій прийшов, Мікельандже ло, час!
Кривава заграва над людством зайнялась
І не згасає рік уже четвертий.

Так — ніби хтось життя наваживсь стерти,
Позбавивши його усіх закрас.
Ще крок один — і Дух Життя вже згас —
Чи ж зовсім на Землі йому завмерти?

Чи ж кине Землю творчий дух життя,
Й вона тоді лише тихенько дрого,
Та хвиля, що порушить небуття,
Над мертвою небогою застогне?
Й не донька Сонця, не Земля, — а мрець?
Й настане повний величі кінець?

Із щоденникових записів Тичини:

«Ридання Лідусине так ясно чув — це того ж тижня, а може, й того самого дня, коли Аркадій покінчив з собою».

Із записів Мисика:

Коли [...] мені сповістили про самогубство А. Казки в Одеській в'язниці, я показав лист П. Тичині.

— А чого ж не написали тоді, коли його взяли? Ми з Пилипенком пішли б у ЦК і попросили б утрутитися в цю справу!

У листі до Мисика вбита горем Анна Павлівна писала:

Краща пам'ять для нього від Вас і від «Плугу» була б якнайшвидше видання його книжки. Його мрія, надія й бажання. Вона мусить здійснитись. Передайте «Плугові» цю звістку і моє прохання. Слідство ще не закінчено, а тому й висновків зараз робити не доводиться, тим паче «офіційно», з цим треба бути дуже обережним.

Що відповів Мисик?

Про це можемо тільки здогадуватись.

А втім, учень беріг листи вчителя, отож насамперед міг шанобливо перечитати їх. В одному з листів — три роки тому, 23 серпня, побувавши на Чернігівщині і мовби підсумовуючи своє життя, Казка, як завжди, не криючись, ділився:

На всьому до дрібниць знаходжу я ворожо опір дійсності (підкреслення наше. — О. Ш.). Так, мовби змовилися і річі, і люди навпроти мене. Мчить мене автомобіль, а я передчуваю, що, певно, десь моста зламано...

Ну, і що ж. Я не належу до страхополохів і завше зможу глянути в безодню любої прірви, не завагавшись. Тим паче, ніяких вартостей із собою не везу, окрім болю, безупинної, невинуватої праці і не сповнених сподіванок...

Простіть мене, Васильку, за ось таку неприємну і похмуру сповідь, але що ж: почуваю віяння над собою великих чорних крил...

Саме так: «великих чорних крил».

Ці репресивні «чорні ворони» щороку нарощуватимуть свій зловісний розмах, терзаючи нещасну приишклу націю.

15 листопада Анна Павлівна відповіла на очевидні докори Мисика — в тому, що сталося, є і її, хоч мимовільна, а все-таки вина: *чому ж мовчала?*

Ви мали рацію, т. Василю, коли сказали — «коли б Ви написали про арешт...» — і це прозвучало як докір...

Але перш за все, я настільки була впевнена, як і зараз, в невинності Аркадія Васильовича, що мені й на думці

не було, не уявлялося, що його можуть затримати на довго, що «це» тільки непорозуміння; друге — про громадськість Харкова — коли б я й подумала, то, скажу щиро, не дуже багато покладала б надії. Знаю всі його турботи й хвилювання до видання річей, знаю весь розпач від байдужого ставлення й відмовлянь, знаю вже це цілою низкою років — цього завжди відсуваного назад нещасливого поета (вкупі все перечували і переживали), а тому, так само, як і він, не мала віри в Харків. Останній час він ставився вже до всього байдуже і тільки при нагоді говорив про це з гіркою усмішкою.

Слухайте ж, Василю, я зараз тільки Вам вірю, тому що Ви були найближчий, — вживіть всіх заходів щодо видання його книжки. Рукопис в «Плузі», гадаю, що його не перевели на обгортки (пробачте мою різкість, але така довга й нетактовна мовчанка редакції, навіть після останнього листа А[ркадія] В[асильовича] дозволяє мені так висловитися). До цього мені важливо, щоб його річі йшли за тим упорядкуванням, як він хотів і скомпонував.

Тепер щодо наслідків сумної події. Гадаю, що Ви можете уявити, в якому зараз скрутному матеріальному стані опинилася сім'я — тільки на 60 крб., бо *частину відраховують на індустріалізацію* (ось як виснажливо творилася славнозвісна сталінська індустріалізація! Підкреслення наше. — О. Ш.). Становище дуже погане й важке... Прошу Вас, допоможіть нам виданням його річей, поки я знайду яку додаткову роботу. Ось, наприклад, надруковано його останню статтю про Коцюбинського (її подаємо в нашому збірнику. — О. Ш.) — хоч і небагато, може, за неї, але чому ж редакція не переслала грошей? А може, це так треба? Будь ласка, нагадайте їм про це.

Ну, досить, не вважайте це за настирливість, це — тільки неприємна необхідність.

Я забула подякувати Вам за книжку Ваших творів, за «Блакитний міст», що, певно, було останнім Вашим подарунком А[ркадієві] В[асильовичу]. Від його імені зараз кажу Вам найщиріше «спасибі» за пам'ять, за прихильність... Маю надію, що Ви напишете мені...

Ой, як зараз мені сумно! Сумують і діти, згадуючи про нього... Пишіть, Василю, мені ввижатиметься, що Ваше листування з ним продовжується... Пробачте, що я Вас так

коротко називаю, але, слово честі, не знаю, як Вас по батькові, так що Ви не сердьтесь.

Ну, а коли що, будьте здорові, Василю!

До кінця року відповіді від Мисика не було. Здавалося, він просто замовк. Анна Павлівна вже подумала, що втратила свою останню надію.

Але що міг відповісти поет? Утішати вдову загальними словами? Ні, не цього потребувала Анна Павлівна. І Мисик, вірний пам'яті вчителя, займався конкретними справами.

Про це він і звідомляв у наступному листі, який надійшов до Одеси десь наприкінці січня 1930 року.

А вже 30 січня Анна Павлівна писала Мисикові.

Так, Василю, Ваша мовчанка мене дуже вразила.

— ...І ти, Брут!.. — ось що бриніло на думці, але Ваш щирий лист розвіяв цей настрій.

Що ж я Вам, любий Василю, напишу про себе? Мною опанувала цілковита байдужість, якеś спустошення... Я не уявляла собі цього. Працюю за трьох: прислугу, Аркадія і за себе. Обов'язок, Василю, примушує вишукувати різні засоби для поліпшення матеріального стану, але ж чи на довго вистачить енергії — не знаю. Уже байдужість, покірність, а це — погані ознаки.

Анна Павлівна — одна з мільйонів жінок, яким випало нещастя жити в період московсько-більшовицького рабства. Подальша її доля виявиться ще драматичнішою. І вона це, мабуть, передчувала. Хоч не хотіла опускати руки. Борючись за себе, боролася і за світлу пам'ять свого чоловіка.

Дуже вдячна Вам за Вашу турботу щодо Аркадія Васильовича й мене також, але, на превеликий жаль, гроші я із редакції не одержала.

Як же бути?

Мені тепер вже не гроші важливі (бо вони невеликі), а принцип. На якій підставі вони дозволяють собі і шахраю-

вати, і брехати? Ну, як же це інакше можна назвати? Що ж до рукопису, я б Вас дуже прохала, — бо це, здається, безнадійна справа, — взяти його до себе і коли, може, вийдеться слухний мент, то й віддати тоді до друку, впорядкувавши його перед тим.

Подумки вона розмовляла з Мисиком, радилася з ним, бо не мала більше з ким.

Так, Ви маєте слухність щодо всієї творчості Аркадія Васильовича, але ж, я ж Вам кажу, що надії немає. У Аркадія був такий же погляд на це, через що він і не хотів писати.

Чому ж Ви написали «розійшовся з “Плугом”», хіба Ви вже не «плужанин»? Напишіть, так я Вас зрозуміла, чи ні?

Як так — то чому?

Ви, все ж таки, не мовчіть так довго, а пишіть про себе, Вашу творчість, а на мій «несуразний» лист не звертайте уваги. Не лист, а якась анкета! Це настрої такий. Давно думаю про Ліду (Папарук. — *О. Ш.*), давно хочу написати і не знаю, що на мене напало — забула адресу, забула, та й годі! Кузнечна... й далі — нічого... Напишіть мені її адресу, будь ласка, — буду дуже вдячна.

Ну, поки що зупиняюсь на цьому.

Всього Вам найкращого!

P. S. Чи будете нагадувати редакції про гроші, чи ні? Хоч присоромте їх, коли це Вас не обтяжить...

Знову потяглися дні, тижні і навіть місяці. На перший погляд, мовби й неважка це справа, перебуваючи в Харкові, клопотатись про видання спадщини поета Казки, — хоч не тільки про видання, — а все ж...

30 липня Анна Павлівна писала з Одеси.

Дуже вдячна Вам, любий Василю, за Вашу щирість до мене і пам'ять, хоч і то правда, що не балуєте мене листами... Ну, да нічого.

Ваше сповіщення про можливість видання творів Аркадія Васильовича знову викликало в мене якісь надії. Не знаю, як порівняти, хто з нас обох — мене та Аркадія Ва-

сильовича — дужче бажав цього. Думка, що це може і не здійснитися, приводить мене до розпачу. Я не хочу, щоб його ім'я загнуло...

«Хоч одну тільки книжку... невже ж я нездара яка-небудь...» Скільки ж дійсно, мотлоху того видають щороку? І правда ж, а? Серед талановитих і менш обдаровані. Ну, та покинемо це, — до справи.

Переглядом і впорядкуванням творів Аркадія Васильовича я можу зайнятися тільки в кінці серпня, тому що я зараз працюю у дитячому садку. Це — приватна праця, бо мені дуже важко зводити кінці з кінцями. Звичайно, що коли замість відпочинку праця, то і надзвичайна втома тут як тут. Я вже Вас просила раніше, візьміть, будь ласка, рукопис Аркадія Васильовича, надісланий до «Плужанина», і перешліть мені. Це куди-як полегшить працю. Я буду знати, які твори не вміщені, який був добір і чого бажав небіжчик. Що ж до умов, коли що буде з цього, то знаєте, Василю, я грошових справ не люблю, а в цьому випадкові і зовсім не компетентна, а тому і буду просити Вашої поради та Павла Григоровича. То це — майбутнє.

Ще раз дякую Вам за листа і прошу передати також мою подяку і привітання Павлові Григоровичу.

Не відкладайте відповіді на довго, бо чекаю і хвилююсь...

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

...Минуло понад тридцять років. Що відбулося за цей час у житті решти дійових осіб нашої невигаданої повісті, в короткому епілозі не вмістити. Потрібно писати нову книгу. Та все ж, хоч пунктирно, означимо нелегкий шлях, насамперед звернувшись до вцілілих документів.

Перед нами — лист дружини Аркадія Казки. Дата: 3 жовтня 1943 року. Місце перебування адресата: селище Бістюба, Орджонікідзенський район, Кустанайська область.

Лист умістився на трьох сторінках із учнівського зошита (наводимо мовою оригіналу).

Многоуважаемый Павел Григорьевич!

Прошло много лет с тех пор, как я видела Вас в Киеве. Много воды утекло, много перемен и из них самая неприятная — война!

Много горя видела я после смерти Аркадия. Одна, с двумя детьми, без всякой помощи. Все же я вырастила своих сыновей, сейчас они в армии. Я одна.

Не буду утомлять Вас сведениями о своей семье, но скажу, что я потеряла все. О старшем сыне, Льве, ничего не знаю, сведений нет, Антось — в Тюмене, в Таллинском пехотном училище (очевидно, эвакуированому туди. — *О. Ш.*), безразличен ко всему, подавлен... Его мечта не осуществится: вместо того, чтобы стать пианистом (он студент Киевського муз[ыкального] уч[илища]) и окончить консерваторию, он должен стать лейтенантом. Это удар и для него, и для меня.

Но вся суть моего обращения к Вам — в настоящем моменте.

23-го августа 1941 года я бежала со своим сыном Антошем из Чернигова во время бомбардировки. Там погибло все имущество.

Что может взять с собой человек, намеревающийся идти в глубокий тыл пешком?

Да, мы прошли пешком пол-Украины, были снова бомбардированы в Купянске 8-го сентября 1941 года и, наконец, прибыли в Кустанай, Каз(ахской) ССР, а оттуда меня направили учительницей в п. Бистюбу, Краснооктябрьский м/совхоз, в среднюю школу.

Вот уже пошел 3-й год моего пребывания здесь, в этом глухом углу, в очень плохих условиях. Здесь мы переживали суровую зиму без теплой обуви и одежды, здесь мы вели и ведем полуголодное существование, здесь учителя считаются ненужными, «лишними» людьми.

Надежда вернуться домой уже поблекла: нужен вызов.

Кто мне пришлет его?

Я не могу уже больше терпеть.

Писала дважды в Алма-Атынский наркомпрос (народный комісаріат освіти. — *О. Ш.*). Но в первый раз ответили отказом, во второй — молчанием. (Я просила перевести меня в Южный Казахстан.)

Я не знаю, где Украинский наркомпрос, но помню читала, что правительство УССР и Академия Наук находятся в Уфе.

Теперь я решила набраться храбрости и обратиться за помощью к Вам.

Во имя Вашей молодости и дружбы, проведенной с Аркадием, умоляю Вас, помогите мне вернуться на родину.

Чернигов взят (тобто визволений від німецько-фашистських загарбників. — *О. Ш.*) и ко времени получения этого письма, безусловно, будет взят и Киев.

Ради всего, что Вам дорого, спасите меня и устройте мне возможность выехать отсюда.

Я — преподаватель рус(ского) яз(ыка) и литературы, 26-летний стаж, окончила ин(ститут), считаюсь отличником-учит(елем) и хочу еще долго работать на благо народа. Вот и все.

Я буду с нетерпением ждать Вашего ответа. Это последняя моя надежда.

Уважающая Вас А. Казка.

P. S. Я знаю, что если я останусь в Бистюбе, я не переживу эту зиму: у нас неурожай, хлеба нет, а у меня запасов тоже нет и менять не на что.

На маленькому старому конвертику з двома марками вартістю по 30 коп. зазначено: «Уфа, Украинская Академия Наук, Павлу Григорьевичу Тычине».

Отже, в такий спосіб лист і потрапив до академії, якщо він опинився в домашньому архіві поета.

Що відповів Тичина?

Про це можемо тільки здогадуватись.

Та одне лише те, що тривожний, сповнений відчаю лист не загубився, важить багато, наводячи на добрі думки і здогади.

Зрештою, перед нами — телеграма:

МОСКВА НОВОМОСКОВСКАЯ ГОСТИНИЦА НАРКОМУ ПРОСВЕЩЕНИЯ УКРАИНЫ П. Г. ТЫЧИНЕ СПАСИБО ПОМОЩЬ ПОЗДРАВЛЯЮ ВЫСОКИМ НАЗНАЧЕНИЕМ КАЗКА.

Ще один документ. І теж із домашнього архіву Тичини. Фотокартка вродливого молодика, дуже схожого на Аркадія Казку.

На звороті читаємо: «Павлу Григоровичу Тичині від Антоніна Казки».

Та це ж Антось! І почерк його вельми каліграфічний, як у батька.

Невже його син теж поет? Бо далі написано щось на зразок вірша.

НЕ ТРЕБА НІЧОГО

Мене не згадають...

На Вас я дивлюся такими сумними очами.

І тяжко і важко на серці мені перед Вами,

Хоч Вам посміхаюсь, а сльози тихенько спадають.

Мене поважають...

Так он як то сталося?

І день той погас, — в ту мить темна ніч заступила.

А зірка, яка миготіла — її вже не стало...

Тепер, мов на дні океана душа спочивала...

О, горя не мало!

Пробачте, для чого?
Не треба тепер хвилюватись, щоб серце щеміло.
І промені теплі свої збережіть для іншого.
— Аркадіїв син Антонін. Що в нього на душі,
Хіба це цікаво для кого? —
Не треба нічого...

Дата: 19 лютого 1946 року, м. Чернівці. Підпис:
А. Казка.

Як усе це нагадує того Казку — Аркадія Васильовича!
І ще один документ — телеграма.

КИЕВ ЧУДНОВСКОГО ПЯТЬ КВ. СЕМЬ ТЫЧИНЕ
ПОЗДРАВЛЯЮ НОВЫМ ГОДОМ КАЗКА.

І теж — із Чернівців.

Що приховано за цим лаконічним документом?..

А 7 березня 1964 року до Харкова (бульвар Івана Ка-
ракача, 13, кв. 4, де жив тоді Мисик) надійшов лист.

Шановний Василю Олександровичу!

Пробачте за турботу, але випадково дізнавшись про
Вашу адресу, я вирішила звернутись до Вас із таким про-
ханням.

Під час війни у нас загинуло все майно, в тому числі і
творча спадщина загиблого А. В. Казки, мого чоловіка. Ви,
пам'ятається, були з ним в дружніх стосунках?

Дещо мені пощастило відновити, але я і тепер продов-
жую збирати все, що було надруковано і не надруковано
ніде, українською і російською мовами, оригінали і пере-
клади.

Так от, чи не збереглось у Вас що-небудь із його тво-
рів?

Чи немає у Вас вірша, сонета-акровірша «Василю Миси-
ку», написаного 1920 чи 1921 рр., «Стомлений Купідон»,
того ж — приблизно — періоду? Крім того, чи не підкажете
Ви, в яких журналах, крім «Нової громади» та «Плугу»,
треба шукати поезії Аркадія Васильовича? Я буду дуже
вдячна Вам за допомогу в цьому ділі.

Ага, ще. Чи немає у Вас перекладу вірша Буніна «Осень» («Лес, точно терем расписной»)? Один зошит у мене зберігся, а ось цього — немає. Коли щось є — напишіть про це.

Збереглося двадцять п'ять перекладів з Буніна (пам'ятаєте: «Думаю догнать до ста»?). Перекладів совієських, високохудожніх.

Але серед них сонета «Осінь», на жаль, не виявилось.

Василь Олександрович не забарився дати відповідь. На той час Анна Павлівна Казка, заслужена вчителька Української РСР, жила в Чернівцях, вул. 28 Червня, 97, кв. 1. Звідти — 29 березня — надійшов од неї новий лист.

Дорогий Василю Олександровичу!

Одержала Вашого листа і твори А[ркадія] В[асильовича], за що сердечно дякую.

Ви дивуетесь, що я ще існую — я теж, але про це можна говорити особисто, якщо Ви захотіли б. Але кому потрібно моє життя? Це не життя, а якась потворна гримаса. Ну, да...

Про інше. Ви радите звернутися до П[авла] Г[ригоровича] Т[ичини]. А знаєте, не знаю, чому, у мене рука не підіймається писати до нього.

Творів А[ркадія] В[асильовича] я вже чимало маю, але питання, звичайно, на цьому не закінчується, треба реабілітувати його чесне ім'я. Згадайте, як сталося з Микитенком, Косинкою, Зеровим, Коцюбинським та іншими?

Але як це зробити? — не знаю, може, вже запізно? Адже з часу його загибелі (він скінчив самогубством) минуло 35 років. За цей час багато дечого змінилося і в країні, і в моєму особистому житті. І я прошу у Вас поради: скажіть просто, щиро — варто чи не варто розпочинати цю справу? Якщо так, то з чого починати, до кого і як звертатися, — я нічого не знаю.

Почуваю, що і Ви пережили багато, що і Ви, може, вже не той, яким були (травми залишають сліди!), але почуваю також, що Ви ще не позбавлені гуманності. Я довго вагалася писати до Вас... Низький Вам уклін і моя щиросердна вдячність!

Бажаю Вам здоров'я і щастя!

Через два місяці — 28 вересня — знову лист із Чернівців.

Дорогий Василю Олександровичу!

Давненько не писала до Вас: не хотіла турбувати Вас, але страшенно хочеться поділитися з Вами, як мною використаний був цей час (щодо справи А[ркадія] В[асильовича]).

Перш за все П. Г. Тичині я так і не написала: ну, не можу... і все, рука не підіймається, хоч я і намагалася кілька разів.

Є у мене одна знайома вчителька, бувший мій співробітник по інст[итуті] удоскон[алення] вчителів. Вона викладач укр[аїнської] літератури, член КП України, дуже енергійна і цілеспрямована людина. Організуючи в школі літературний гурток і кабінет, вона звернулася з проханням до письменників дати на спомин дітям що-небудь з своїх творів. До П. Г. Тичини також. Він охоче відгукнувся і був такий люб'язний, що надіслав твори з автографом не тільки школі, а й самій вчительці. Тоді вона вирішила написати йому про А[ркадія] В[асильовича], що чи не час би вже поговорити і про нього, чи не міг би він... Ну, і тому подібне; все було сказано надзвичайно обережно і тактовно, але П[авло] Г[ригорович]... не відповів.

Написала в другий раз — мовчання. І ось лише в своїй статті «Звитяжець гуманізму і краси» («Літер[атурна] Укр[аїна], № 71, за 18/X-64 р.), присвяченій М. М. Коцюбинському, він згадав, що на «суботники» приходили... А. Казка, Устименко і Саєнко». Все. Між іншим, першою про це сказала Ірина Михайлівна Коцюбинська, вмістивши в збірнику «Спогади про Михайла Коцюбинського» фото цих молодих людей разом з М. М. Коцюбинським.

Так би не відповів він і мені.

А тим часом у Києві видавництвом «Радянський письменник» задумано випустити збірник «День поезії», в який увійдуть вірші, ніде ще не надруковані, а також невідомі твори загиблих та передчасно померлих поетів» (газ[ета] «Літер[атурна] Укр[аїна]», № 50, за 7/VII-64 р). От туди і надіслали кілька віршів А[ркадія] В[асильовича]. У відповідь було одержано лист з проханням надіслати більшу кількість творів для ознайомлення з «портретом» автора.

Сьогодні виконано і це завдання. Потім ще від редакції: чи не зміг би хто з письменників, знайомих з поезією А[ркадія] В[асильовича] і з ним самим, написати свою думку про нього, про його творчість до редакції (Київ, бульвар Лесі Українки, 20) з поміткою «День поезії».

Оце і всі новини.

Тепер, пам'ятаючи Вашу пропозицію допомогти мені, прошу Вас — зробіть, що можете і як зможете.

Надія тільки на Вас...

Ясна річ, Василь Олександрович не забарився відгукнутись на прохання Анни Павлівни. Точніше, це була його ж таки пропозиція — допомогти! В альманасі «День поезії», що вийшов 1965 року, вперше по смерті було надруковано добірку віршів Аркадія Казки «З невідомих поезій» («Тріолет», «Романтичне», «Буря», «Золотее жито»). Добірці передувало слово Мисика про автора та фото: сповнений життя й енергії молодик у пенсне; ясний, довірливий погляд...

У передмові дуже тонко зазначалося:

Як трапляється у поетів-педагогів, він тяжів до канонічних форм, написав немало сонетів (у тому числі й вінок сонетів). Він кохався в народній творчості й невтомно записував її скрізь, куди закидала його доля. Він вражав своєю широкою обізнаністю з літературою, багатством пам'яті, умінням передавати іншим свої знання, прищеплювати учням свою любов до слова, до музики, до живопису і театру. Але найбільшим з усіх талантів, якими щедро обдарувала його природа, був його дар дружнього, невимушеного спілкування з найрізноманітнішими людьми, той самий дар, який притягав до нього людей, тягнув його самого у гуцу життя — і якоюсь мірою спричинився до його трагічної загибелі в 1929 році.

Такі люди не зникають безслідно.

Того ж, 1965-го, Анна Павлівна писала Мисику (вона ще не мала альманаху «День поезії» з віршами Казки):

Дорогий Василю Олександровичу!

Сердечно дякую за поздоровлення, за пам'ять про мене, адже тепер, коли надійшла старість і самотність, невідступно панує одна думка — кому я потрібна? Якби кому не стати на перешкоді! Тепер Ви, гадаю, зрозумієте значення слів «не буду докучати листами».

Ви зробили, що могли, відносно творчості Арк[адія] Вас[ильовича], треба чекати результатів. А якби що змінилось на гірше («погода мінлива...»), які ж можуть бути претензії? Мене вже цим не здивуєш, тим паче, що у нас, як ніде в світі, зросла кількість поетів і письменників...

Ваша чуйність схвилювала мене. На жаль, таку властивість не часто можна зустріти. Бережіть її!

Якщо почуєте що-небудь про збірку «День поезії», будь ласка, сповістіть мене, бо я безпосередньо відносин з редакцією не маю. Буду дуже вдячна.

Бажаю Вам здоров'я і хорошої роботи.

Ще один лист — наприкінці грудня 1966-го.

З ювілейним Новим роком вітаю Вас, дорогий Василю Олександровичу!

Сердечне спасибі за новорічний подарунок. Несподівана радість! Увага і тепле сердечне слово дають нові сили для самотнього життя. Тов. Павлюк надіслав мені збірку поезій Ів. Цитовича, а тепер маю Вашу — «Чорнотроп». До речі, мені хотілося б знати детальніше задум і зміст Вашого одноіменного вірша. Я навіть не розумію назви його... а звучання подобається. І слово це зустрічаю вперше, а в словнику не знайшла.

Ну, пробачте, поки що все. Бажаю щастя!

Із щоденникових записів Павла Тичини (січень 1967 року): «Треба буде написати про Аркадія Казку (в дитинстві, у Тройці чернігівській)».

27 квітня 1968 року Анна Павлівна надіслала Мисикові листівку.

Дорогий Василю Олександровичу!

Вітаю Вас з святом 1-го Травня і бажаю Вам світлого,

хорошого життя, творчого натхнення і здійснення Ваших мрій.

Пробачте, що не відповіла Вам на Ваше поздоровлення на 8 Березня: хворіла.

Ось що, чи не потрібні Вам матеріали Всесоюзного симпозиуму (25/II-2/III-1966 р.) «Актуальні проблеми історії художнього перекладу»? Можу вислати (2 шт.).

Спасибі Вам за все: за пам'ять, за увагу!

Ще одна листівка, датована 4 листопада 1968 року. Цього разу остання.

Дорогий Василю Олександровичу!

Вітаю Вас і Вашу сім'ю з святом Великого Жовтня і бажаю Вам багато, багато щастя та творчих успіхів у житті.

Я часто знову і знову читаю Ваші вірші і радію їм як хорошій пісні.

Будьте здорові, живіть, творіть.

Шануюча Вас А. Казка.

Вірний пам'яті свого вчителя, Василь Олександрович не обмежився лише тією публікацією. Так, у лютому числі харківського журналу «Прапор» за 1970 рік з'явилась нова посмертна добірка віршів Казки («Васильки», «Глібову», «Вітер вночі», «Павучки», «Сучок»). І знову ж таки — тепле слово Мисика про незаслужено забутого поета.

Потім ці начерки й переросли у нарис «Вчитель», що вийшов у книзі Мисика «Зустрічі» (Харків, видавництво «Прапор»). А сталося те буквально за рік до смерті самого ж Василя Олександровича. Хоч як важко було працювати йому останнім часом, але встиг...

«Такі люди не зникають безслідно», — писав він, колишній учень Аркадія Казки, а тоді вже відомий український поет.

Ні, не повинні зникнути!

1988 р.

P. S. І ще про одне хочеться повідати насамкінець.

В Аркадія Васильовича Казки, як з'ясувалося, є онук — Аркадій Казка. Отже, козацькому роду нема переводу.

Аркадій Казка-онук жив у Чернівцях. Потім кудись виїхав. Розшукати його поки що не пощастило.

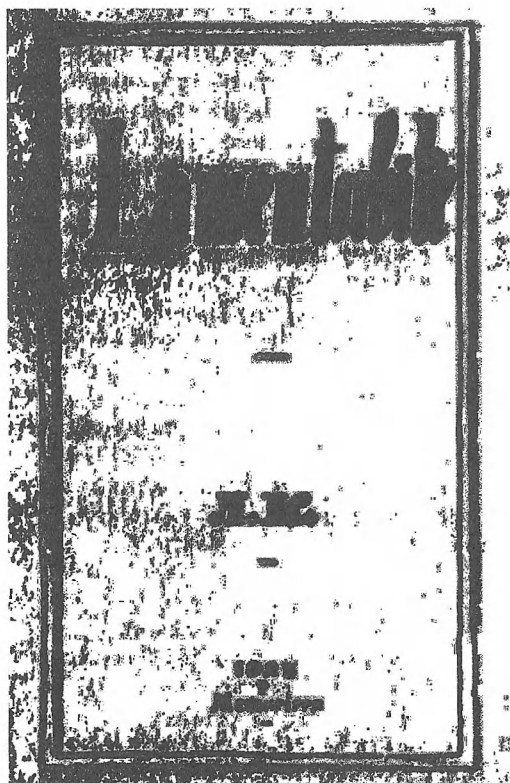
Може, прочитавши ці рядки, сам відгукнеться?

О. Ш.

АРКАДІЙ КАЗКА

ВИБРАНІ ТВОРИ

ПОЕЗІЯ

РОМАНТИЧНЕ

Десна — мов шабля. Вал старезний.
Мазепи дім. Гармати в ряд,
Поринувши у сон давнешний,
Сумною вартою стоять.
Заснув Чернігів. Місяць срібний,
Піднявши високо свій щит,
Вглядається: богам подібні,
Ген двоє п'ють солодку мить.
Зустрілись вчора й цілували
Лиш фльокса запашні квітки —
Сьогодні статуєю Валу
Вони здавалися, стрункі.
В обійми впали. Заніміли.
Уста до уст. Стук серць лиш чуть...
Так схід вони рожевий стріли
Й пішли додому в млосну путь.

...Блищала шаблею Десна.
У сон поринув Вал старезний.
Вони йшли привидами сна,
Що ось розвіється і щезне...
Він і вона. Він і вона.

VERS LIBRE

Хай буде свято
Ім'я твоє!
Чи є —
Ще дехто між людей, щоб так його карати?
О мати!
О люба ненечко моя, малесенька, старенька,
Поглянь,
Зір матері вбачає через милі!
Хай твої очі — любі, милі —
Моїх торкнуться ран.
Раніш
Троянди пелюстків було ніжніш
Мое племінне серце.
Тепер це
Кубло всіх жахів,
Цих хижих птахів;
Їх дзьоби невблаганні,
Міцніш од криці шпони...
Що їм пісні мої благальні?!
Що мого серця — леле, ой! — колись ясні канони?!
Весна? —
Цвіла колись, всміхалася вона
У яснозорих зорях,
У ранках запашних,
В дібровах затишніх,
В хмаринок перламутрових узорах,
В звабливій посмішці дівочій
В той час, як в мороці промінно-срібнім ночі
Здавалось — Всесвіт розцвітає в осяйних
Глибинно-ніжних зорах.
А нині?
Нині Жах

Іде із темряв із глибинних,
І розгорта криваво-чорний стяг,
Усе хова той стяг в свої страшні сувої:
І землю, й квіти, й зорі, й сонце —
    О, коли б сон це!
Коли б лиш вигадка, химера долі навісної!
    Аж ні!
    Іде!
    І небо, і земля гуде
    Від його кроків тяжких — не ві сні.
Мов переможець-тріумфатор...
Що йому друзі, що кохання, чулість, матір?!
    З пишнотою в погорді виступає
    І все у тінь свою ховає,
Все, все тавром жахливим тління позначає...
І скоро радості вже й тіні не лишиться,
І навіть сонця ясного нам більше вже не знати
(Скрізь, скрізь його тавро жахливе знати,
Хто ще живий, хто прагне жити і жи́є!),
    О мати!
    Нехай святиться
    Ім'я Твоє!

1916

МЕНІ БАЙДУЖЕ

Газель

Дзвенять гучні святкові дзвони — мені байдуже...
Всіх Пасхи веселять канони — мені байдуже...

І степ, геть скинувши зимові білі вбрання,
Смарагдами вкриває гони — мені байдуже...

Таємний жайворін, віщун весни, з блакиті
Ясні, сріблясті сипле тони — мені байдуже...

Від любих чар весни, від лагідності сонця
Ніхто не має оборони — мені байдуже...

Весна розпукує скрізь по садах незримо
На гіллі брунечки-бутони — мені байдуже...

Й хай дерева́ стоять у білім нерухомі,
Мов молитовнії Мадонни, — мені байдуже...

А чи горять в безоднях ночі урочи́сто
Співзір звабливії корони — мені байдуже...

Чи запевняють ме́не, що життям керують
Лише прислужники Мамони — мені байдуже...

Чи, що народ мій рідний, темний, ось затопчуть
В багно життя лихі закони — мені байдуже...

Я мрець... й через те саме зовсім не пристали
Мені ні перед чим уклони — мені байдуже...

Хай крають зараз, хай шматують серце хворе
Всіх мрій моїх і друзів скони — мені байдуже...

По смерті ж хай (де? в яким краї? — невідомо)
Його розтягують ворони — мені байдуже...
А люд на те з докором скаже: «Вмер безумець
За мрій нікчемні забобони!» — мені байдуже...

І на весь світ цей крик кривавий кинуть хочу,
(Хоч ЖАХ ворушить в серці шпони) — «Мені
байдуже!»

1916

ЗАГУБЛЕНИЙ СПОКІЙ

Сонет

Я втратив ясну рівність мого духа,
Втеряв блакить безоднюю спокою,
І, як усі, потягся за юрбою,
Й мене, як всіх, гризе, нарешті, скруха.

Мов риба та, коли прийде придуха,
Під льодом йде на кожну пельку з бою, —
Так я між натовпів броджу з журбою,
А дух мій, дух все жде, все прагне, слуха:

Ось дзвони радості задзвонять втішні,
Ось з чорних хмар промінчик сплине ніжний
І легко, легко стане знов мені.

І безтурботним ставши, мов дитина,
Я затоплюсь в безодні неба синій,
Прошепочу: «То все було ві сні».

1917

«АЙСТРИ»...*Сонет*

Олеся «Айстри», що без сонця вмерли,
Знайшли в акордах Лисенка життя
Й позбулися хаосу небуття,
Прибравшись, мов в росу, у звуки-перли,

Творця-музики таємниче берло
Позбавило їх трупи забуття,
У світ краси ми бачим вороття
Й радіємо, що смерть їх не пожерла. —

Так тенор мій в журбі оповідав
Про «Айстр», обдурених життям, й ридав,
Повільно пісні снуючи мережку... —

Ось «Айстри» вмерли... й цілий сніп промінь
Враз вихопивсь, прогнавши суму тінь:
До твого серця відшукав я стежку.

22.IX.1917*Чернігів*

ВСТАНЬТЕ Ж, ВІЛЬНІ-БОГОРІВНІ!

I

На святе Благовіщення
Заспівали перші півні.
Заспівали ранком півні
«Ку-ку-рі-ку!» переливні...
Пташки різного наймення
Стали славить оновлення:
«Всім спасення! Всім спасення!
Дні надходять чудодивні —
Всього Світу Воскресення! —
Встаньте ж, вільні-богорівні!»
На святе Благовіщення
Заспівали перші півні.

II

В сяйві радості-натхнення
Сонце весело вставало.
Сонце весело вставало,
Сонну землю цілувало,
Посилаючи прощення —
Неправдивим відпущення,
Пташкам з кліток визволення —
Посилаючи ж співало:
«Всім спасення! Всім спасення!»
І в вінці з проміння грало...
В сяйві радості-натхнення,
На святе Благовіщення
Сонце весело вставало...

ТРИОЛЕТ

Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця,
Втіх, чистих радощів криниця...
Життя — яка то гарна річ:
Злотистий день, кохана ніч,
Коханий сон й кохана сниться...
Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця!

1918

КІНЕЦЬ

Сонет

Нічого не бачити — нічого не почувати.

Мікеланджело (з його сонета)

Страшна година — люди задрять смерті.
Це твій прийшов, Мікеланджело, час!
Кривава за́грава над людством зайнялась
І не згасає рік уже четвертий.

Так — ніби хтось життя наваживсь стерти,
Позбавивши його усіх за́крас.
Ще крок один — і дух життя вже згас —
Чи ж зовсім на Землі йому завмерти?

Чи ж кине Землю творчий дух життя,
Й вона тоді лише тихенько дрогне,
Та хвиля, що порушить небуття,
Над мертвою небогою застогне?
Й не донька Сонця, не Земля, — а мрець?
Й настане повний величі... кінець?

1918

САМОТНІСТЬ

Самотність — мій найперший друг,
Який ніколи не покине,
Під час розлуки: хто прилине?
Самотність, мій найкращий друг.
Вона зі мною дні наруг
І зраду друга разом стріне...
Самотність — мій найперший друг,
Який ніколи не покине.

1918

ГЕКЗАМЕТР

Так, як сміється струмочок, пробившись крізь гірські
граніти,
Й лугом до річки стремить, тяжкий забувши полон, —
Так наша мова, зірвавши криги наказів азійських⁶³,
Повіддю вільно ввійти в море вселюдське спішить.

1918

---

⁶³ Можна замінить: царевих. (Прим. автора.)

СОНЕТ ПРО СОНЕТА

Сонета скласти — то нелегка річ:
Ця витончена форма потребує
Геть гнати все, що думку нам гальмує, —
Усе надумане, незграбне пріч!
Музики й Стрункості він Грот Зустріч...
Їх єдність у сонеті так хвилює!
Без них — такий Вам приклад наведу я —
Немов без солов'я весняна ніч!
Чотирнадцять рядків він ямба має,
Немов чотирнадцять рядків намиста:
Чотири перших — вступ, горить-буяє
У других чотирьох душа артиста,
В терцети ж два всю силу він вклада...
З цим... — перла — твір од серця відпада.

1918

ТРИОЛЕТ

Згасає день і незабаром згасне...
Так і моє життя — пройде, мов тінь, мине...
Знайде свій обрій, схилиться й засне.
Згасає день — і незабаром згасне...

І серце тугою квилить дочасне,
А крила дня багрінь на обрій гне.
Згасає день і незабаром згасне, —
Так і життя моє — пройде, мов тінь, мине...

1918

ПОСУХА

Сонет

Над неосяжними просторами ланів
Встає щодня мідно-червоне коло
І, палючи усе надоокколо,
Вселяє жах в серця плугатарів.

Давно вже дощик ниви не поїв...
Хмурнішає щодня людськеє чо́ло.
Думки сягають божого престолу —
В душі ж уже кипить-клекоче гнів:

— Якщо ти можеш прикро так яснити
В той час лихий, як стогнуть-гинуть діти
Твої на замордованій землі, —
Осліпни, Вічності байдуже Око,
Повившись хмарами ген там висо́ко,
Або — відразу все у мент... спали!

1916

ТРИОЛЕТ

Зринають-гинуть думи в глибині, —
У смерках духа, мов квітки у хащах,
І кожна з них жаліється: «Пропаща!» ...
Зринають-гинуть думи в глибині...

А я скажу їм вслід, що і мені
Судилась доля, як і їм, — не краща.
Зринають-гинуть думи в глибині, —
У смерках духа, мов квітки у хащах...

1918

* * *

Як ніжна квітка в'яне у затінку,
Ллючи сльозаві роси на межу, —
Так я без ласки, любий, не зможу́,
Щоб не зламати життя мого стеблинку.

Якщо розлюбиш — я ні на хвилинку
Не стримаю нудьги, хоч збережу
Свій спокій, — та на смерть я укажу,
Як на єдине зілля відпочинку.

Але з-над світу буду наглядать,
Кого і як ти будеш тут кохать,
І якщо знов узнаєш тут кохання —
В час найсолодших з нею милувань
Почуєш з жахом плач моїх зітхань:
«Я тут — тобою зраджена кохана».

1918

РОНДО

Де захват мій бурхливий, наче море?
Де перша ніжність, перше з щастям горе?
Минуло все. Розвіялось — мов сон...
І хоч зривався з уст тоді прокльон,
Але життя знов вабило просторе.

На герць я закликав: «Гей, хто поборе?!» —
Не знаючи, що єсть життя закон,
Що й дужого закутає в полон...
Де захват мій?..

І ти згадаєш вже, кохання зоре?
Та як же віл мій в темряві розоре
Належного мені лану розгон?..
Де сонце мрій — життя мого вогонь?
Та ще про що питаєш, серце хоре,
— «Де захват мій?»

1918

РОНДО СКЛАДНЕ

Як холодно мені, мій любий, стало!
До мене знов і знов самотність надійшла,
Журба душею міцно знов опанувала,
А Радість, плачучи, від мене геть пішла.

Чудова квітка, що у серці розцвіла,
Що хвилі запашні від себе відкидала,
Зів'яла враз... Яка наївна я була —
Як холодно мені, мій любий, стало!

Примхливо Щастя котить ніжкою кружало:
Угору — радість, вниз — у серці мла...
Як мало щастя із тобою я зазнала —
До мене знов і знов самотність надійшла.

З докором кажеш ти, що нібито я зла:
Через пригоди лиш обачною я стала.
Що ж, помилилась знов, що тугу я збула:
Журба душею міцно знов опанувала.

А як раділа я, що Щастя відшукала,
Що в серці ніжному твому його знайшла,
Але лиш мент: все зникло... Доля ошукала,
А Радість, плачучи, від мене геть пішла.

О, чом я Радості сріблястого крила
До серця мрійного твого не прив'язала?
Чом стримати твій лет, мій сокіл, не змогла
І лиш тужливо, з болем в серці, промовляла:
«Як холодно мені...»

АРГОНАВТИ

Сонетовий вінок

*Присвячується
Ганні Павлівні Цитович*

I

Про тебе марив я уже давно,
Мов Сонце, ти з'являлася у мріях,
В поломеніючих колись надіях...
Благав я: «Стій, Чарівнице-Мано!
Дай погляд стрить... Схили-бо рамено!
Дай спокою зазнать в руках-леліях...
Доволі вже кружляв по чортоториях
Мене отой шалений дідуньо».

Але — Небесна Тінь! — ти враз, раптово
Зникала... Й як тебе я не гукав,
Луни відгомін журно повертав
Лише моїх благань останнє слово.
І знов душа по нетрях сновигала...
Мене, ти кажеш, в тузі теж шукала?

II

Мене, ти кажеш, в тузі теж шукала?
Теж променем для тебе я яснів?
І ти, крізь намул стріч, крізь ряску днів
З глибин життя несхибно прямувала,
Бо в темній далині уже вбачала,
Де гордий Зустрічі Маяк горів
Й, туман перемагаючи, свідчив
Про нашу єдність, — ти тоді ще знала?
Й, напевно, думи гнала від чола?..

Всілякі сумніви, турботливі змагання,
І людський глум, і перестерігання —
Докіль таки свого не досягла,
Докіль завіса проміж нас не впала...
І ось — звела нас Доля і з'єднала.

III

І ось звела нас доля і з'єднала:
Розтав густий Самотності туман...
Вже годі мрій, даремних сподівань, —
Бо дійсність, як зваблива Мрія, стала.
Се ж ти до неї дуже так змагала,
Се ж я купив шрамами цих-о ран...
Глянь, квітко Мрій, як грає океан,
Як ніжно хвиля човен наш підняла,

Ген-ген чорніють де провалля гір —
Минуле в тих проваллях заховалось...
Майбутнє ж обр'ями розсміялось
І кличе в сині далечі простір...
Ні, певно, злить Всевишнім звелено
Два серця, замордованих в одно.

IV

Два серця, замордованих в одно,
Дві дружніх думки — у одно бажання...
О, лагідність святого поривання —
Найтаємничішая таїно!
Як лілії вже не притягне дно —
Його даремні будуть силкування! —
Так нашого сплямити існування
Ти не здолаєш вже, життя-багно.

Відважні моряки, ми знали бурі —
Що ж нам лихих твоїх кректання жаб?!

Й яка-то сила приглушить змогла б
Бажання вкупі будь, — які тортури?
Одне одно знайшли б ми все рівно:
Так Аргонавти віднайшли Руно.

V

Так Аргонавти віднайшли Руно,
Яке, здавалось, не знайти їм зроду —
Як не зірвати зірок з небозводу
Руками крізь розчинене вікно.
Я Аргосу міцніш держу стерно —
Бо повсякчас твою вбачаю зроду.
Одне в однім знайшли ми нагороду
Блуканням, що скінчилися, видно.

В тобі знайшов я той могутній спокій,
Якого всім бракує за життя.
Ні! — спів сирен не вплине на чуття,
Скормоване зійти на шлях широкий.
Мов Айстра Вогняна, ген Сонце встало.
Кохання Райдуга над нас засяла.

VI

Кохання Райдуга над нас засяла.
Мов дивний спів, твій голос забринів:
«Ти тут, коханий!» — «Я тебе зустрів!» —
Душа душі признання подавала.
І млосність тугою серця сповняла
Від тих, мов ластівок тремтливих, слів...
Весь мир — рум'янець золотий укрив:
То Айстра пелюстки вогню кидала...

Й немов від сну прокинувся весь мир:
Річки, квітки, птахи загомоніли,
А хвилі шумовинням берег вкрили...

З морів, ланів, долин, гаїв і гір
Симфонія тисячогласа залунала:
«Уста до уст! Пий з пестоців фіала!»

VII

«Уста до уст! Пий з пестоців фіала!» —
Ще довго-довго, майже без кінця,
Чаруюча гармонія світова ця
По закутках усіх землі шугала,
Докіль цього... й ти якось не сказала,
Вквітчавшися трояндами лица...
— О! — знаю я натхненного Творця, —
В устах твоїх то Айстра промовляла!

Небесна Айстра... В спілці з нею світ,
Комашка кожна, кожна квітка в згоді.
Змагатися щоб з Нею, люба, — годі!
Чи чуєш-бо, що листя шелестить:
«Пий з пестоців фіала — (Що? й воно?) —
Небесних втіх земне, густе вино».

VIII

«Небесних втіх земне, густе вино...» —
Ця пісенька звучить уже віддавна.
Минувшина її ґрунтовна, славна
І, певно, має Істини зерно.
О, люба серцеві старовино! —
В смерекових гаях кохання фавна
Й бігучої красуні постать ставна —
Що любо береже й тепер панно.

Весь світ правдиво є Кохання Келих.
Шумує-грає він із віку в вік,
Божественно-прекрасний п'яний сік
У зміні днів то журних, то веселих.

Тож тішимось і ми його красою —
Пролине Час і все візьме з собою.

ІХ

Пролине Час і все візьме з собою,
Безжурний цей забудькуватий Дід,
Який не зна, де його плем'я-рід
Та що несе він в торбі за спиною.
Тож не цікавимося річчю тою,
Щоб часом ненароком хто не зблід...
Іде Дідусь — то, значить, так і слід!
Най трусить костуром і бородою.

Лиш бачимо, що тихо-тихо скрізь
Стає, де Забудько́ оцей проходить,
А Сум-джура, що тінню за ним ходить,
Чомусь деінде ронить перли сліз.
Тож знай: Час візьме і не верне знов
Цю палкість стріч, натхненність і любов.

Х

Цю палкість стріч, натхненність і любов
Ми за життя у серці берегтимем, —
Аж поки разом дружньо й радо йтимем,
Аж поки в нас хвилює-грає кров.
І далі теж, за інших вже умов,
Як Часа Сивого у гості приймем
І з Аргосу вітрила врешті здіймем —
Не залишим про щастя ми розмов.

Велінню Часу будемо покірні,
Ми, мореходи смілі, підем прич.
Залишим Смереки Життя вечірні
І з Часом заховаємось у Ніч.
Прошепчеш ти: «Зник сон життя з красою...
А там — лиш глянь! — всесвітніх сил іграю...»

ХІ

— А там — лиш глянь! — всесвітніх сил ігрою
Скінчу я те, що ти не дорекла, —
Обгорне нас одвічна, темна мла,
Де навіть Час залишить нас з тобою.
І наречеться Забуття сестрою,
Сестрою вірною, як всім була,
З вінком барвінку навкруги чола
І з тихою скорботною ходою.

Вночі — забутії всіма — Сестра
Слізьми могилоньки нишком зрошає,
Коли ж надійде ранкова пора —
Земля в барвінок сльози обертає.
Тож глянь вперед: ген слід її пройшов —
Над наших трун барвінок вже зійшов.

ХІІ

Над наших трун барвінок вже зійшов...
Якою ласкою хрещатий віє.
Як спокій мертвих стереже-леліє
Останній пристрастей людських покров!
Але... геть! геть з очей мешкання сов!
Куди нас завела зваблива Мрія?!
В руках стерно... У небі Айстра мліє...
Тож хай спить той, хто спочивок знайшов!

А ми — вперед! У вир, моя кохана,
З єдиним нашим гаслом: «Боротьба!» —
Всім тим підносячи борцям: «Осанна!», —
Погорджує хто назвиськом раба.
Не скніть в життю повинно, а горіти,
Тому ж — горім! як не прийшов час тліти.

XIII

Тому ж: горім! як не прийшов час тліти...
Без жодних сумнівів, зітхань, уболівань,
Завжди гукнуть готові Часу: «Стань!
Ані хвилини більш! Даремне жити.
Не хочемо в Храму Життя сидіти,
Покинувши принадний рай змагань,
Й дивитись здалеку на блиски бань,
Й вінки пожовклі тут понуро вити».

Хай хвилька кожна, що іде до нас
В жалобі, — вквітчана від нас відходить
І, обдуривши наш хижацький час,
В серця людей живує Радість вводить.
Хай квітнуть скрізь Кохання ніжні квіти —
Бо Сонце — Батько наш! Його ми діти!

XIV

Бо Сонце — Батько наш! Його ми діти!
Все ніжним опромінено теплом.
Тож най хтось скаже: — Чом, ну, чом
Ми мусим сяєво Його гасити,
У серці квітоньки чуття губити, —
А не упитися розкішним сном,
А не вквітчатися Життя Вінком
Й Йому, Натхненному, не послужити?!

Кохана, руку! В небезпечну путь
Під неосяжним ясним небом чарів!..
З двох вже єдину нитку Парки тчуть,
А се тому, що я про тебе марив...
Глянь, як в Лахезис гра веретено!
Про тебе марив я уже давно.

XV
(*Магістрал*)

Про тебе марив я уже давно,
Мене, ти кажеш, в тузі теж шукала.
І ось звела нас Доля і з'єднала
Два серця замордованих в одно.
Так Аргонавти віднайшли Руно:
— Коханню!.. Райдуга над нас засяла...
— Уста до уст! Пий з пестоців фіала
Небесних втіх земне, густе вино!

Пролине Час і все візьме з собою:
Цю палкість стріч, натхненність і любов,
А там — лиш глянь! — всесвітніх сил ігрою
Над наших трун барвінок вже зійшов.
Тому ж — горім, як не прийшов час тліти!
Бо Сонце — Батько наш! Його ми діти!

4.VII.1918
Чернігів

СНІЖИНКИ

Тріолет

Задумливо летять сніжинки,
Немов шукаючи когось
А чи їм падать, може, ліньки...
Задумливо летять сніжинки.

Де ж пак! — летіть без відпочинку,
Щоб впасти біля нас... Аж ось!
...Задумливо летять сніжинки,
Немов шукаючи когось.

1918

БУРЯ*Сонет-акростих*

Хуртовина́ скажена в'ється в полі.
Аж свище вітер. Вже нема доріг.
Й провідний дзвін ніхто б учуть не зміг,
Жадання повний вдома будь, — ніколи!
Інакше, як до ха́оса сваволі,
Вести не може божевільний сніг.
Елегій чарівних та знання любих втіх
Уже не знати нам у сніговім околі.
Кривавий розіп'явсь над світом смок,
Розпуста з голодом ведуть танок...
А нам?.. Чи жде нас де краси країна?
І глас роздавсь, мов великодній дзвін:
«Надії промінь я — не труп, не тінь,
А край краси і правди — Україна!»

1918

МИКОЛІ ЛИСЕНКОВІ*Сонет*

Прийшов перш той, чий голос всім нам любий,
І силою чарівною пісень —
Над краєм пітьми враз зайнявся День...
І Ранку радісно заграли труби.

Туману сивого розлізлись клуби.
А Соловей, владар своїх натхнень,
Почав свій спів, свій гімн благословень...
«Світає вже...» — шептали сонних губи.

Вкраїнче, знай: ганебно спав твій край,
Докіль над ним не розітнувся спів
Двох геніїв, двох славних Кобзарів...

Тому в відновленім краю згадай:
Що Сонце України є Шевченко,
А Соловей її Весни — Лисенко.

1918

СОН*Сонет*

Предивний сон приснивсь мені учора:
Стою чомусь на Болдиній горі,
І раптом три — ставні, як сокорі,
Грізно-величні, наче три собори,
Три лицарі з'явилися в уборі
Трьох вікінгів далекої пори...
І мідяних піднесли сурми три,
Заграли журно на Великі Збори.

З грудей той стогін розкотився страшно,
Луна його далеко рознесла.

Здавалося: розверзнеться земля,
Падуть доми, дерева, церкви, башти...
Й героя вишле кожна їм могила...

І тут — проснувсь... Чекаць було несила.

23 січня 1919 р.

Чернігів

ЗОРІ

Серед тиші неземної на Землі
Я дивлюся на вас мовчки, Сонце-Зорі —
Ясні, чисті, промінисті на прозорім
Неба тлі.

Наче янголів пресвітлих ніжний спів,
Наче сльози Всепречистої Марії,
Вколисав мене ваш хор з глибин стихії
Й полонив.

І забув, повік-віків уже забув
Про сучасну всенародню бійку люту...
Раптом спали з мене тяжкі людські пута,
Бо почув

Заклик дружній ваш до Вічної Любови,
До братерства ясний заклик разом з тим, —
І себе в цей мент почув я молодим
Знову!.. знову...

(1918–1919)

БЕРЕЗЕНЬ

Безодня неба — ніжна, синя...
Сліпуча квітка — сонце в ній.
Розкрилась дивна Божа скриня:
Шагнув гонців веселий рій.

Ось вітер вилетів весняний
Та верховіттям ворухнув:
«Ой, як я довго був приспаний!» —
Незадоволено гукнув.

За ним метелик чепурненький
Повів свій елегантний льот —
Цей зрадник квіточок, маленький
Й найдивовижніший пілот.

А ось комашка кротка, Божа —
По пучці «Сонечко» біжить...
«А ну ж... чека де доля гожа?» —
«Дззз...» — на захід собі летить.

І горобців весела згряя
Вже зацвірінькала: «Жив-жив...
Бог жнив! Геть, зимо навісна:
Вже промінь сонячний пригрів!»

Сніг чув усе й мов непритомний
У холодочку скрізь лежав,
Вночі ж, що «лицар він незломний»,
Мороза все-таки впевняв.

Але удень зимовий лицар
Пускав ясні струмочки сліз...
А хлопчик — баб снігових сніцар —
Пускати човни в струмочки ніс.

Ось вже пустив він і радіє:
Човнок паперовий пливе...
У небі радість бовваніє
І радість на землі живе.

(1918–1919)

ДЕНІКІНЩИНА

Сірий ранок. Тихо скрізь.
Небо хмарою повито...
Скільки крові, скільки сліз
На Україні скрізь проліто!

Півні день, трудящий день
В «ку-ку-рі-ку!» прикрашають —
Але нам не до пісень:
Думки серце крають-крають.

Плине-лине тужний дзвін
Понад хатами-дахами...
«Боже, Боже, стрінь нас, стрінь,
Загадайсь над сиротами!

Загадайсь і приголуб
Окривавлених, самотніх...
Хай життя не зве до згуб
Чистих душ дітей скорботних.

Хай життя не зве до згуб,
Хай воно нас не калічить,
Хай землі і неба шлюб
Наші рани всі залічить...»

1919

Катеринослав

* * *

Б'ють у нарід вогненні стріли...
Дніпра криваві береги...
Лиш беззаконня, лиш розстріли,
Лиш безнадія навкруги.

Довкола ніч та чорні грати,
І Правди не знайти ніде.
О встань же, люде! Бий же ката!
День щастя й вольності гряде!

І всі серця, повиті болем,
Зігріє сонце ізгори,
І заспіваєм: «Здрастуй, Воле!
Vivat, Свободи Прапори!»

1919

ГЛІБОВУ

Сонет

Твоя душа, мов квітка запашна,
Цвіла самотньо на похмурім світі,
Але її нектар почули діти,
Мов бджілок, їх привабила, знаднá.

Й з того часу вона вже не одна:
Летять вони нектар солодкий пити,
Й дедалі більш та більш стає чудіти
Круг квітоньки, що квітне, мов Весна.

І я напивсь солодкого нектару
Твоїх пісень, преславний наш байкарю, —
Напився й загадавсь мимохіть:

Згадав далекий любий наш Чернігів
І монастир, де я хлоп'ятком бігав
Під кленами, де наш байкар лежить.

*25 травня 1920 р.
с. Підгороднє*

ТРИОЛЕТИ ПРО ТУГУ

I

Що заспокоїть мене?
В чому знайду я розвагу?
А чи нудьга прогліне?
Що заспокоїть мене?

З хмари журби що струсне
Сліз освіжаючу влагу?
Що заспокоїть мене?
В чому знайду я розвагу?

II

Сонце і день — не мені.
Сни — моя втіха єдина.
Та не щастить і ві сні.
Сонце і день — не мені.

О, хоч у снах чарівні
Сняться юнацтва години...
Сонце і день — не мені,
Сни — моя втіха єдина.

III

Ласкою вієш лиш ти,
Лагідне небо нічнеє,
Й змогу даєш мені йти...
Ласкою вієш лиш ти

І пособляєш змести
Все, що в душі моїй зле є.
Ласкою вієш лиш ти,
Лагідне небо нічнеє.

IV

Тяжкий покори урок.
Тяжче — кайдани страждання,
Що загальмовують крок.
Тяжкий покори урок!

Терен, каміння, пісок,
Пітьма нічна і мовчання.
Тяжкий покори урок!
Тяжче — кайдани страждання.

V

О, обійми ти, мов друг,
Прекраснозорєє небо,
Мене між вовчих яруг!
О, обійми ти, мов друг,

Маревом зоряних дуг —
Ласки не треба, не треба.
О, обійми ти, мов друг,
Прекраснозорєє небо!

VI

Хай скрізь чорніє пітьма
Й скиглять вовки-сіроманці, —
Ти ж, мовби ненька сама
(Хай скрізь чорніє пітьма!) —

Схилиш шлях зір жартома
Мені, земному вигнанцю.
Хай скрізь чорніє пітьма
Й скиглять вовки-сіроманці.

VII

Піде мій Дух тим шляхом,
Дух мій — всесвітній мандрівник,
Що не бажає бути рабом...
Піде мій Дух тим шляхом

І не згада Землю злом,
Де серед волі степів ник...
Піде мій Дух тим шляхом,
Дух мій — всесвітній мандрівник.

VIII

Срібна дорога легка
В'ється-сміється в безодні,
Мовби велична ріка...
Срібна дорога легка:

Тут вже нема павучка
З його: «Ти мусиш сьогодні...»
Срібна дорога легка
В'ється-сміється в безодні.

IX

Слава вівіки Життю,
Волі і Розуму — слава!
Місця нема каяттю.
Слава вівіки Життю —

Вічністю ж все освятю —
Йдуть до Майбутнього лави.
Слава вівіки Життю,
Волі і Розуму — слава!

1916–1917–1918–1921–
29 серпня 1922 р.
На Запоріжжі

ПОЕТУ

Гекзаметр

Книга велична Буття ось лежить, та ніхто не читає.

Надто великі букви — люде ж здрібніли зовсім.

Хто ж письмо зоряних Титл таємничих складе-прочитає?!

Сміло, Поете, підходь й людство громами буди!

25.IX.1921

ГАЗЕЛЬ

Хлоп'ятком бігав я в садку — то був лиш сон!
Ласкало сонце у щоку — то був лиш сон!

І сад здавався старий, густий, і так було
В нім любо гратись в холодку — то був лиш сон!

І батько, й ненька, і брати, і сестри — де воно?
Все щезло, мов луна в гайку, — то був лиш сон!

Й знов: монастир, вечерець сум й тужливий дзвін,
Тра канонаршить хлопчаку — то був лиш сон!

А далі вже зашумував Кресою Всесвіт — п'ять
Кохання келих юнаку — то був лиш сон!

Чарівний сон — а я й повірив, що в журбі,
В самотині шептять в кутку — то був лиш сон!

4 вересня 1922 р.

ГАЗЕЛЬ

З пітьми віків твій голос мужній плине:
«Aequanimitas!»⁶⁴
Пароль в час скону, дивний Антоніне, —
«Aequanimitas!», —

Що кинув ти не лише старшому твоїх палаців варти,
А всім, хто прах земних убрань одіне, —
«Aequanimitas!»,

І цим створив маяк од скель усіх міцніший, — хай
палац
Тим, хто між хвиль життєвих в пітьмі гине, —
«Aequanimitas!»,

Кого нещастя й ліха, мов би ряска та, обліплять, —
він же,
Як ти, свій мужньо скону час зустріне —
з «Aequanimitas!».

Й мене зігрів твого пароля промінь: в безконечних
втратах
Утіхою лишається єдине: «Aequanimitas!»

Зів'яв вінок надій... Байдужою рукою я пускаю
Його в безодні Часу, хай у нім порине —
«Aequanimitas!».

А Сум, лишившись самотнім другом, в час розлуки
шепче:
— «Aequanimitas! Все в Часі загине... Aequanimitas!»

31 грудня 1922 р.

Межигір'я

⁶⁴ «Aequanimitas!» — «Рівновага духу!» — пароль римського імператора Антоніна Благочесного, що вимовив він у час скону начальника сторожі палаців, коли той запитав про черговий пароль. (Прим. автора.)

РОНДО

Ой снігу, снігу випало якого!..
Ой цвіту на деревах скрізь буйно́го!..
Стрій яблунь, груш сія принадно
В цвіту увесь; ген гаю непроглядна
Синіє глиб, мов привид сна ясного.

І хочеться в цей мент лише одного:
Снить в тиші гайовій віки безвладно,
Пить срібне марево, шептять безладно:
— Ой снігу-снігу!..

В душі від кольору снігів білого
Все, що було бурхливого чи злого, —
Все тихо вснуло... Ум лиш безпорадно
Снує крізь сон рій тихих дум нескладно,
Але і сам він вже не зна, для чого...
«Ой снігу-снігу...»

9 січня 1923 р.

Межигір'я

ПІД МУРАМИ МЕЖИГІРСЬКОГО СПАСА

Уже задзвонили до утрени.
Сіріє Межигірський Спас,
Затягшись у білий, у хутрянний,
Сніговий (на піддашках) пас.

Черниці журливими тінями,
Немов журавлів чорний ключ,
Посунули й кожда: «Чи згинем ми?
О господи-боже, не муч!»

І ще ось сестра Афанасія
Рум'яна, струнка — ну, що їй? —
Прогонять — умент за Протасія
І вискочить заміж як стій!

Давно вже листами лукавими
Враг серце обплутав її,
В устах херувими лиш славами
І інший хтось в час літії —

О ні, не Христос! — їй ввижається...
Палають черниці уста,
І племін в очах загоряється...
О мати — приснодіво свята!

А як то ось мати Епістимія?
Що буде старенька робить
З своєю суворою схимою? —
П'ять літ, як в труні вона спить.

Так духа свого загартовує
До всевіковичного сну.
Тривога й її опановує:
Чи взяти з собою труну?

Та тільки за труни не дбатиме —
Чутки єсть — десь Губліквідком,
А, кажуть, якраз пильнуватиме,
Аби зсиротів божий дом.

Отак-о думками обтяжені
(Ще гірш, як веригами!) йдуть
До Спаса, що теж стоїть, вражений
Повстанням у ребра, у грудь.

Як час не лічив ран туманами,
Та їх не загоїв ніде —
Мов Спас ще й пишається ранами:
Вік новий його прободє.

До нього й прилинули тінями
Чернички в останній це раз,
До нього й благання: «Чи згинем ми?» —
Але — щось мовчить на те Спас.

О земле полян й земле сівера,
А нині вже УРСР —
Почавсь цей похід з Володимира,
Скінчився-но тільки тепер.

Уже продзвонили до утрєні...
Заграв, заяскравився *схід*
Топазами і перламутрами, —
А Спас мов посинів і зблід.

Сліди ж того ходу побожного
Лютневий сніжок притрусив.
Тепер стало ясно для кожного,
Що *ранок* на землю ступив.

*Лютий 1923 р.
Межигір'я*

* * *

Тисне біль за серце.
Туга вдруге йде.
До моїх сестер це,
Мабуть, не дійде.

Не дійдуть до мами
Ці тяжкі жалі,
Бо шляхи тернами
Густо поросли.

До подружжя-друга
Далеченько теж —
Ти, душе недуга,
Й в мріях не дійдеш.

Тож сиди з Журбою,
Груба хай пала, —
Бо вона з тобою
В дружбі вік була.

Розгубились друзі...
Де сім'я твоя?
У чарівнім крузі —
Лиш Журба та я.

*18 березня 1923 р.
Межигір'я*

* * *

Другу дитинства Гр. Верьовці

Так, як Весна потрібна для квітнення рож,
Музика першим джерелом стає пісень,
Чи, як казав: «De la musique avant tous chose»⁶⁵,
Колись іще маланхолійний Поль Верлен.

Але не буду більш наводити тут цитат
(Бо і в цій одній, мабуть, сила помилок), —
До того ж зовсім зайве в тому запевнять,
Що Музики й Поезії міцний зв'язок.

Але скажу про те, що варто б знати всім:
Де найчистіше б'є Тичини джерело?
Чи не музичністю найбільш є чарівним
Друг наших ясних літ дитинячих Павло?

Ось через що даю охоче й радо Вам
Цей жмут моїх пісень безрадісних, сумних
Й з утіхою кажу: нехай зроста знов Храм,
Хай в ньому задзвенить семи муз ясний сміх.

І навіть краще: хай життя порине все
У гармонійності, у музиці, в красі...
Лиш це — життя вселюдське вгору піднесе
До Ідеалу, що вквітча змагання всі.

До того ж... Музику над все кохаю я,
Це ясний втішний рай між темряви Буття,
Як Сонце, як Весна, як діти, він сія,
Лиш в нім моя душа знаходить забуття.

---

⁶⁵ «Музики — передусім!» (фр.) — програмний вислів П. Верлена.

Лише межі його шовкових, дивних лук
Стражданням всім знаходжу я спокій,
Й тоді лиш не довба мого серця крук,
Й знаходжу Нові Небеса Незнаних Мрій.

10 травня 1923 р.

Межигір'я

ЗОЛОТЕЄ ЖИТО

Золотее жито.

Золотий ячмінь.

Золотії копи.

Сонце золоте.

Молодії літа,

Золотії дні —

Вже ж ви промайнули

Тихим літнім сном.

Вже ж ви промайнули,

Вже ж вас не вернуть...

Тужить Осінь. Туга —

Золота Печаль.

Тужить. Виглядає... —

Чи не процвіте

Сонце-Радість в росах,

У брильєнтах сліз?

.....

.....

Ось вже срібні копи.

В млу поник ячмінь.

Ген в вербі заплутавсь

Ріг молодика.

Й дня журливий гамір

З зоряних глибин

В сон глибокий хилить

Віковічна ніч.

23 липня 1923 р.

ТАК ЗВИК...

Довго-довго плакав хлопчик,
Сам не знаючи чого,
Доки стихивсь, мов горобчик,
Доки сон знеміг його.

Він стояв, стояв і плакав
І до мами все гукав,
Докоряв, про щось балакав
І навколішки упав,
На стілець поклавши ручки...
Нерухомі — голова
Й наче виточені пучки.
О, схибнувсь він... Постривай!

Тихо-бережно хватаю
Й на коліна вже ложу.
Спить. Тихесенько гойдаю.
Сон солодкий стережу.

.....

А з-за стінки тужно плине
Бетховена «Pathétique»...
Так малий до сон-долини
Найбільш сходити вже звук.

Літо 1923 р.

САРАЙ*Сонет*

Похмурий, сірий вперся у жнива
З старим брудним залізним дахом ржавим.
Кругом його: густа-густа трава,
Що місця свого не 'дає отавам.

Ворота замкнені. Ні 'дна душа жива
По дрова не прийде: життя дачь стравам.
Він шкільний — в школі ж влітку хто бува? —
Лиш вітер в ній кружля одвічним правом.

Геть розійшлись давно учителі:
Хто в церкву, хто в базар, а хто на поле.
Нові ж іще сюди не надійшли...
Лиш я зостався сам, немов сарай той... Доле!

Дивлюсь я навкруги. Жита хвилюють
Й питають: «Де ж женці? Чом не працюють?»

(1922–1923)

СОНЕТ

Так думав я: хіба не є то все одно:
Де жить — на хуторі а чи в столиці, в місті, —
Над нас скрізь зорі сяють в прірвах прозорчисті
Й хмаринок плине скрізь вовнистее руно.

А під ногами ґрунт: одвічнеє горно —
Де чорторії мук і втіх моря огнисті
Клеочуть споконвік у млі багрово-млистіЙ
Й де гарт здобуть лиш мідним волею дано.

Та гарт той я здобув — і вже мені байдуже:
Чи легіт весняний, чи вітер хуги струже,
Стріть радості сльозу чи мук німий алмаз, —

Аби була людина ціла, гармонійна,
Тверда, мов мур, чутка, мов арфа мрійна,
А решта — марність все... Так думав я не раз...

16 жовтня 1923 р.

ФОТОЕТЮД

Старії верби понад шляхом
У легкім срібнотканім вбранні,
Мов молитовнії бабусі
У церкві — у намітках білих,
Обдимлені кадильним димом, —
А ці — туманом сивим ранку;
Ті — у піднесенім екстазі,
Ці — у мовчазнім раюванні;
І ті, і ці — зовсім у небі,
Лиш злегка так — на мент короткий
Землі торкаючись стопами, —
    Зачарували так мене,
Що я — селяк, людина, вчитель —
Забув щоденні обов'язки,
Забув, що вийшов я за хлібом,
За хлібом до свого сніданку
    (Пече сусідка Мацьовита!),
Й забув, що лагідне проміння,
Із-за жемчужно-сизих хмарок
Продершись крізь квітчасті ризи
Мурованих морозом шибок,
Із хат скрізь школярів вигонить.
І йдуть-біжать вони до школи,
Стрибають-трусять торбинками, —
    Забув про них, про все на світі,
Лиш бачив: велетенські верби
У біло-голубім убранню,
Що в млі рожево-сизій ранку
Зо мною поруч мов рухались,
Мовчазні, обабіч дороги,
Як ті недавні пілігрими,
В далеку, невідому прощу, —
    А білий шлях стелився і кликав
    У синю далечінь звабливу,

Туди ж і бір — блакитна стьожка, —
Мов змовившись, манив...
І я зробив ще кілька кроків
За гуртом сніжно-білих тіней
(Позад осталась Мацьовита!),
Пройшов,
згадав,
спинивсь...
Чар ранку сивого розвіявсь —
І я
до всього
знов вернувсь.

*26 грудня 1923 р.
с. Нові Петрівці*

СУЧОК

Сонет

В цій дощці був сучок. Улітку бурштиновий
На сонці він ярів, мов мед у стільнику.
Та випав він... І ось вже склався вигляд новий:
У дірочку зирнуть з півп'їтьми хлопчаку
Цікаво... — килим піль прослався смарагдовий
До смужки гаю в мрійну далеч. Павучку
Теж гарно тут зіткать сильце й оксамитовий
Метелик близько тут сіда після танку.

А зараз?! — прихиліть сюди своє-но око:
Чи ви впізнаєте, що був от тут сучок?
Хто — в товщі дошки!!! — бір ялин підняв висо́ко
(Ялинок срібних), з павутиння ниточо́к
Створив разочки перлів, а *той світ* глибо́ко
Засипав кришталями на незнаний строк?!

31 січня 1924 р.

ПАВУЧКИ

О цей міщан косенький погляд,
Де заховалося «хі-хі!» —
Чатуючий чужий підогляд, —
Забувши власні всі гріхи,

Цей позір заздрісний, лукавий,
В кутку припишклий, мов павук,
Що лиш полискує з неслави
Чужої, з похибок та мук...

Я тебе рідко зустрічаю:
Мабуть, ляка тебе мій зір,
Бо знаєш: вмент я розметаю
Кубло павуче — й на простір,

На світ тебе, потвору з бруду,
Добуду, щоб поглузувать...
Тобі ж нема страшніше суду,
Як в сляві й чистоті — сконать!

Сконать!.. Бо сонце й світ не милі
(Вони ж — не в павутинні кут!),
Всі павуки стають безсилі
І хутко смерть приймають тут.

Від сонця їхні сліпнуть очі,
Ніжки снують: «Назад! Назад!..»
Ось чом я вас на світ охочий
Із павутиння витягать.

Але ж не завше я готовий
На вас, сіренькі павучки,
Творити засідки і лови —
Вже надто ви гладкі, бридкі!

Часом я вас хоч і зустріну,
Проходжу, мов сліпий, глухий,
Аж доки не ужалить в спину
Гадюче ваше те «хі-хі!».

Тоді ходу я припиняю,
Ловлю в кутку ваш заздрий зір
І з павутиння виганяю
Конать на сонце і простір.

15 березня 1924 р.

ДОРОГА

Із костуром в руці й свобідною душею
(Нехай це, скажуть інші, буде й романтично) —
Люблю я і любив завжди дорогу. Нею
Ладен, здається, йти навпроти сонця вічно.

І особливо проти сонця — як дорога
Щеза поперед мене в сонячнім промінні.
Йти з думками лиш. І навкруги — нікого.
Думки в душі — мов хмари в небі змінно-тінні,

Химернії, — пливуть, виблискують краями,
Десь у далекім зародившись океані...
Зринають і думки — і мерехтять огнями,
Промінням Істини у пільмі осіянні.

Бува, що Сонце Істини за скель узгір'я
В пустелях мовчазних душі зника в пожежі —
І розпач огорта... Та ясних мрій співзір'я
В безодні чорній вже розкидують мережі.

А часом вирина з-за обрїю вогненна
І проповза по небу чорному комета —
То, тріумфуючи, провадить лет натхненний
Ідея — й зір милує мій (анакорета).

Але минає час, і спокій знов виводить
На небосхил було вже згасле сонце, й знову:
Забуті — туга, жах; по далях зір мій бродить
Й відшукує нове життя і радість нову.

Між верб дорога і ланів примхливо в'ється
Й приводить іноді мене до тиску міста,
Але сумує там душа і з міста рветься
В ранковий шир полів, де гра роса перлиста.

Й знов крок розмірений, і костур — друг мій ревний.
Знов — радість, розпач, сум, безмежне злиднів море...
А я вже йду — байдужий, що ось час таємний
Надійде і мене на сон одвічний зборе...

*29 квітня 1924 р.
с. Нові Петрівці*

ВЕСНА

Межигірська

Злякав метелика — сполохав
Й під ним фіалочку зірвав:
В торішнім листі поміж трав,
Що зеленіші сходять моху.
Чудесні ниточки зелені
Стремлять в небес глибочини —
Стріляють в сонечко вони,
Такі довірливо натхненні.
А сонце нишпорить — шукає
Отих манюніх стрілочок
Й само у них — меткий стрілок! —
Промінням золотим влучає.
Отак натягуються струни
Проміждо Сонця і Землі:
Злоті від сонця — на землі
Стають травинками ці струни.
І гра на них Кобзар-Весна
(А нишком вітер награвляє...) —
І задзвеніла й не вгаває
Земля, мов кобза голосна.
І заслухалося все довкола
І прокидалося... Пісні
Промінноясної Весни
Життя зрушали сонне коло.
Ось агрус розтулив манюнькі
Листки зелененькі... А гай
В серпанок обгорнувсь: «Гай-гай!
Зима обдерла все до бруньки!..»
Й стидались соннії діброви,
І вітер їх ласкав-пестив
І синьо синькою синив
Над ними небо фіалкове.

Край яру джміль сів на квітинку,
Зірвався й покотивсь на сніг
І довго втямкувать не міг:
Чого так холодить у спинку.
Та не гули ще перші грози...
Лиш подив-спів Весни зростав
І всіх в симфонії еднав
Кількамільйоновоголосій.
Й кохавсь Дніпро в красі веселій,
Тій, що буяла навкруги,
Й метнув одразу береги
В синіючі гаї і села.
Блакитний, лагідний, ласкавий,
Одбіг в безмежності від гір
Й леліє безміром простір!..
Славуто давній, гідний слави!
Й здається: в захваті свободи
Йому ту мрійну даль торкнуть —
І враз в небесний глиб лину́ть
Його хмільні, безмежні води.

5 травня 1924 р.

ВОРОТА

Уривок із поеми тієї ж назви

Старі. Суворі. З дахом. Хитро помережані.
Угрузли в землю глибоко дубові шули.
Будова свідчить: ось повинні б бути з вежами,
Та... будівничі начебто про те забули.

Обабіч — хвіртки. Ні, властиво, тільки з *о́дного*,
Бо друга — натяк лиш симетрії: глухая.
Але крізь першу не бува гостей і жодного,
Про кого клямка з дзеньком не упереджає.

А посере́дині — між шулами дубовими
В залізних п'ятках ходять половинки
Воріт цяцькованих... були колись-то новими,
Та в мох зелений (і жовтавий) вбрались ниньки.

На даху вже й трава під легіт коливається
Між моху, що закрив зубчасті візерунки.
Про щось журливе чуло мовить намагається
Трава — тендітні, ніжні, зелененькі струнки.

Паркан, оббігши круг садиб низеньким,
Стає біля воріт аж надто височенним
(Мовляв: минайте двір оцей, лихіі воріженьки!),
А над парканом — пре курганом здоровенним

У небо клуні дах, порослий мохом, з дірками,
Крізь дірки крокви видно, прадідівські, дужі;
На мшищі смарагдовім сяють квітки зірками,
Й осокорець між них росте — стрункий, байдужий.

Ось гомінкіі ластівки із клуні шують (!) нули
І чорними заграли в небі блискавками —
Там — над городом, за двором, де з грюком вгрузнули

Колись «від білих» дві «свині»⁶⁶, поривши ями.
Це знає й велет-осокір, — оцей, зникаючий
Гіллям могутнім в сяйві сонця і блакиті
Й легку синяву тінь від себе вниз скидаючий, —
Мабуть, щоб ще вільніш у глиб небес стреміти.

Й ховаються у тінь його: паркан з воротами,
Муріг двора, до клуні стежка (а на ній пісочок!), —
На муріжку спить ночі зморений клопотами
Старий пес Жук — його голубить холодочок.

А тінь через весь двір сяга за тин, де чашами
Поломеніють пишно квіти гарбузині...
От так вогнисто квітнуть дивними міражами
В зболілім серці любі спогади дитинні.

20 червня 1924 р.
с. Нові Петрівці

---

⁶⁶ Йдеться про артилерійські снаряди та про воронки (далі) від їх вибухів. (Прим. упорядника.)

ВІТЕР ВНОЧІ*Етюд*

Вітер завива в трубі, неначе вовк.
Пилом золотим у чорних прірвах зорі.
А в кімнаті — на його голівці шовк...
Ніжний туркіт. Белькотання. Ясні зори.

Застогнав під тяжкою ходою дах...
Чи не ти пройшла то, невблаганна доле?
Та не гасне радість у його очах;
Його посмішку не вкраде вітер з поля.

За вікном на нас чатують Простір, Час.
Розляглась безмежностей зловрожа пільма.
Не один десь світ в очах і зорях згас —
Але хай живе життя з старими й дітьми!

16 січня 1925 р.

ВАСИЛЬКИ

Васильку Мисику присвячую

Люблю васильки — скромні квітки.
Вони красою форм чи фарб
Не ваблять зір. «Бур'ян!» — нерідко
Пиха їм кидає на карб.

На одяг їхній клумб сусідки
Погодились лиш після карб —
Не то лілеї, а й нагідки...
Проте васильки мають скарб.

Вмира троянд запашність, врода,
Лиш для васильків смерть — свобода:
Їх кріпне *дух*, мина їх час.

Мистецькі твори — ті ж васильки,
Лежать в землі хоч тисяч скільки,
А знайдуть — юні і сей час.

*18 червня 1925 р.
с. Нові Петрівці*

ЛИСТ

Одержав, старенька, твого він листа...
Яка ж то жагуча твоя самота!
Мать шістдесят років й похилений тин,
Мать трьох аж синів, та із них ні один
Не кликне на спокій до себе тебе.
Не кликнуть, бо кожного лихо довбе...
Довбе без угаву дзьобастий той крук —
І кров'ю сповня твое серце від мук.
В молодшого серце пожер крук: «Межі, —
(Так грима в листі він), — стара, стережи!
Майно — теж. Приїду — щоб ціле було!»
...Ой леле! І звідки б майно те прийшло!
Усього-на-всього отого майна:
Лежить он кудидочка хліба одна.
Уже ж кілька років, як батька нема.
Уже ж кілька років, як в праці сама.
...Впав тин де-не-де. Свиней повен город.
За годом ще тяжчий веде доля год.
А доньки... Як легше б сказати: нема!
Одну через працю ковтнула п'ятьма.
Молодша... Ой, серце, спинися в цю мить
І більше ні слова не дай проронить...
...Ласкава до всіх — не знесла протиріч
І в п'ятьму пірнула сама... в потойбіч!
А третя вже шиє. Машинка гурчить,
А в хату крізь стелю вода цебенить.
У старшого сина — жахлива то річ! —
Крук видзьобав очі: чи день, а чи ніч —
Однаково йому. Одвічна п'ятьма —
Ні сонця йому, ані долі нема.
А третій ще змалку якийсь був чудний:
Кохався у сяєві думок та мрій,
Все марив, як людство б від злиднів звільнить,
Як тяжкі кайдани неволі розбить.

Жовтневої ночі він зник раз... І ось:
У місті великим зустрів його хтось.
У праці він там і кохавсь, і палав...
І той — (хтось) — про тебе йому розказав.
Зрадив він... Порічки, садок, нагідки —
І дотик ласкавий твоєї руки —
Й багато чого ще з домівки згадав,
Згадав — і одразу ж тобі написав.
Бадьорий від нього був той його лист:
«Тепера я, мамо, уже комуніст!
Пішов тобто я у такі «чернеці»,
Де лиха вселюдські знаходять кінці.
І хоч ми, мамуньо, в нужді живемо,
В нестатках, напевно, я й ти помремо, —
Та все ж до нового життя, життя кращого
З багнища минулого, з пащ його
Мільйони із нами знесилених йдуть
У нову, у тяжку, у радісну путь, —
Далеко сягнувши по новій дорозі...
У брами майбуття стоїм на порозі!» —
От так він до тебе писав... І ось лист
Від тебе вже має твій син-комуніст.
Читає й дивується: що то за стан?
Читать заважа мов якийсь-то туман
Твої покарлючені горем рядочки:
Химерні гачечки, петельки, замочки...

Стомився їх зір одмикать,
Стомився безоднюю горя глибинь прозирать,

Спинився в знемозі

Твій син молодий

І кинув свій зір мужньо в далеч подій:
Кривавилось сонце на сході далекім в цю мить.
— Ну да, — він шепоче, — ми вже на порозі нині... —
Шепоче й не зна, що з очей мимохить
Сповзають щоками одна по одній

Сльози,

Сльозини —

Чи, може, то з ранку майб'уття росини?

*

...Одержав, старенька, твого він листа.

Одержав.

(1927)

ЖУРАВЛІ

Мов гасло те: «До бою!» — гучно, несподівано,
Крізь мури й дах, з-під хмар десь уночі
Заграло урочисто переливами:
То журавлі летіли — сурмачі.
Прокляттям клич дзвенів їх снам минулого
І закликав у вирію багрінь,
В барвисту ясну весен просторінь —
Із цього городу напівзаснутого,
Із мли осінньої, крізь ніч, крізь тінь,
Туди, за бурі моря з його згубами,
Через густі тумани й боротьбу, —
Курликання гучне згори, мов трубами,
Всіх закликало у нову добу.

...Та міцно спало місто із мешканцями,
В нічний важкий поринувши туман, —
Високих вісників взивало ланцями,
А тих, хто вірив з нуждарів, — поганцями,
І... одмовлялось од змагань.
Ось тихо згасло-згинуло під хмарами
Пломінних чітких закликів срібл^о —
А в пітьмі вулиць знову спів примарами,
Життя безоке помацки брело.
Брело, кульгало, часом зупинялося
Й, втопивши більма у нічний туман,
Над морем дахів геть аж простягалося,
І гірко, й скрива, й хитро посміхалося
Над тим, хто кликав палко до змагань.
А ті крізь млу стреміли далі лавами,
Не приглядаючись кордонів-меж,
І слід їх позначавсь яскравим і
Велично-грізним маревом пожеж.
Траплялось: в бурях ватаги їх гинули,
Та не мішало це їм струнких лав —

Лиш мент: «Вперед, сильніший!» —
і вже ринули
Вперед ізнов. Ключем сталевим плинули,
А згук потужних сурем все зростав.

Зростала й міць тих злидарів, хто сурмами
Отими пестив мрії потайні,
Кого не залякало панство тюрмами,
Хто в думці мав:

«Ідуть новії дні!

Хай згине осінь із її туманами,
Із ніччю й брудом многих тисяч літ!
Тепер з усіх країн повстанем ми
Й одкриєм кров'ю, муками і ранами
Нове життя для людства, новий світ!»

Отак у глупу ніч із мли історії
На бій останній людство зовучи,
У далечині вирію прозорії
Знялись сталевих журавлів ключі.
Ніщо не спинить лету їх потужного.
Могутність лав їх все зроста й зроста.
Стремлять вони вперед сім'єю дружною,
І стала смерть для них цілком байдужною,
Бо ген засяла вирію мета.

1927

ВЕЛИКДЕНЬ

Поема

Десь далеко
Над синьо-чорною землею
Тонесенькою
Смужечкою
Рожевіє смутно-радісно крайнебо.
А над нею,
Смужкою тією,
Злягло,
Нависло,
Навалилось
Індиго темне важких хмар, —
Пропалених уже вгорі промінням теплим зір...
Отак-о
Піст великий, чорний і суворий
Надушує собою
Сонцерадісний великдень.
Угорі
В безоднях блакитно-зеленяво-юних —
Зорі
Ворушаться, мов діти у блакитній річці,
Підморгують,
Сміються...
Ясно: змова.
А тут —
Тут поле,
Вечір, коли хочете,
Що запізнився вже добряче
Й нехотячи так якось поспішає
Через мовчазнії напружено лани,
Налиті соками бунтарської весни,
Могутністю налиті вщерть,
Мов вим'я ситої корови молоком (під вечір!).

...Ось здається:

Раптом серед тиші ці мовчазні гаркнуть!

Лине вечір нехить через них,

Стає біля задуманих самотніх подорожніх верб,

Чіпляється десь на межі за висхле перекотиполе, —

Але штовха ледачого весняна ніч,

І далі він простує без доріг

Весняною запашною ріллею,

Шовковим невидимим оку руном

Туди,

Ген-ген туди,

Де сумтно й радісно так рожевіє...

Злегесенька іноді диха вітерець весняний:

[Во]істину, це подих уст усміхнено-рожево-ясних

Немовляти.

І ось отут-о між ланів —

— Десь віддаль ліс! —

У полі

Що бачу я?! —

Зігнулась-похилилася на захід

(Немовби заклопотано туди теж поспішає)

Старенька вже верба.

Чи то ж верба?

Так дбайливо вона розкинула гілля в небесний

простір, —

Й зависли в нім,

Заплутались у тім мереживі густім

Моргушки-сльози-зорі.

...Зігнулась над невидимою нині

Дорогою.

— Вже смерклося! —

Така

Старенька

Й лагідна,

Така скорботна й добра

Верба.

Чи це ж верба?

...Тонесенькою смужечкою десь рожевіє...

О ні! це, нене, ти,
Самотна і скорботна
Між поночіючих ланів

Туди смерком весняним поспішаєш,
Де ген над синьо-чорною землею

Так *великодньо* червоніє...

В руках корзинка із начинням

І сльози-зорі у очах:

Тривога! —

«Чи не спізналась?!»

Вітер,

Вітерець весняний, —

Воистину, це подих уст усміхнено-рожево-ясних

немовляти.

Іди, іди і не турбуйся! —

Вже гучно — Чуєш? — Комінтерну III-го гуде та кличе

дзвін,

І скрізь по всій землі «Діяння» злих, лукавих вже

читають.

Іди! —

Хоч шлях незримий в пільмі тоне нині,

Й не раз ще зверне манівцями,

Бач:

Весною Захід так

Зі Сходом товаришувати прагне:

Йому лиш руку так злегесенька просунуть

Через Північ —

І

«Добридень!» —

Мовить йому Схід.

Ото ж спіши із кошиком своїм,

І тільки Схід

Зіб'є, поранить, розшматує чорну ту навалу хмар,

А вітер весняний її розвіє-розмахає —

Ти витягнеш тоді тремтячими, тружденними руками

Червону крашанку —

Цей знак єднання світового

Й перемоги

Вільного труда над підневільними —

Її протягнеш ти зі щирим серцем
І в небувалім захваті,
Знесилена красою й радістю грядущих весен людства,
Промовиш радісно отее:
«*Мир воскрес!*»

Й підхоплять радо мільйони рук,
Тружденних рук, шершавих і братерських,
Твій скромний дар —
Дар Сходу —
Червону писанку
І —

Тоді вже Сонце Правди зійде-засіє —
З сльозами радості гукнуть мільйоновоголосо:
— Воістину воскрес! —
Отой і буде день,
Великий день —
Великдень.

* * *

Рожевіє смужечка тонесенька ген-ген на Заході,
Злягли на неї, надушили важкі навали грізних хмар —
Немов Великий Голод-Піст трудящих всіх віків
На життерадісний Великдень
Майбутнього.

Кривавиться вузенька смужка й меркне,
І золотавою, блідою пересувається вона
Злегенька до Сходу:
Там *сонце*,
Там!

6 березня 1925 р.

СТЕЖЕЧКА

Заспів

Ой стежечка
Манюсінька,
Мов ниточка
Тонюсінька, —
Між ланами
Повилася,
В туман сивий
Подалася,
Подалася —
Згубилася,
В туман за лан
Скотилася, —
Де не знати
Поділася...

І. Вступ

Між хатами
І тинами,
Багатими
Й голяками,
Тишком-нишком
Крізь туман —
На дорогу,
На майдан,
Повз церковцю-
Вдовицю:
Гріхів людських
Плідницю
(Смиренную
Блудницю), —
Повз крамницю

Громадську,
Незаможницьку,
Повз сільраду —
Пуп землі:
Стережіться, королі,
Галасливі парламенти,
Дипломати й президенти! —
Там поважно
Дід Артем,
Незаможник,
На нараді кожній
Ставить тисячі «проблем» —
Політичних, соціальних —
Й розбирається у них
Ідеально... —
Далі стежкою,
Повз базар,
Де нема ще
Нових бар —
(А най тільки
Розведуться:
Знов гармати
Розгудуться,
Знов заойкають
За маслобойкою,
Знову стане Правосудіє
Править суд важким орудієм)...
...Далі-далі стежка в'ється
Між колючок-бур'яну,
Між гіркого полину,
Поміж кропивою —
В краї щасливії
До бою з злиднями
Тисячолітніми —
Отам за хатами
Та гей з багатими!

II. Млин-мудрець та став-митець

Із горбочка на горбок
Повз отой стрункий кленок,
Грушку й купку вишеньок,
Де городу латка
Й діток повна хатка
(Кожне плаче: «Тату, дай!») —
Далі, стежечко, збігай —
Без угаву, без спочину
У затишну ту долину —
Й зупинися на хвилину...

Верби. Гребля. Став. І млин.
Мшистий млин полоха тишу
Чим старіше — таємніше.
Повагом він рушить коло —
Мовби верне світ довкола.
Сонно вдень і вніч туркоче...
Чи молитви він шепоче,
А чи це: «Все прах і тлін»?..
Тільки шерег верб старих —
Дуплястих і товстих —
Його пильно дослухає,
Низько віти нахиляє,
Гірко плаче і ридає,
У негоду — віти клонить,
Сліз перлини кропить-ронить...

Став, здається, теж тут став
Й духа наче аж затяв.

Він найбільше од усіх.
Дба про тишу, лад і спокій —
Лагідний такий, широкий.
Поміж вільх і верб товстих,
Очеретів мовчазних.
Зо всіма в постійній згоді,
Він в свої прозорі води
Все гостинно перейма,

Що дасть день, що ночі тьма:
Чи то в млин проїде баба,
Чи то берег, корч, чи жаба,
Неба глиб, і сонце, й хмари,
Й сніжно-білі ненюфари,
Шерег темний вілх та верб,
Срібний місяцевий серп,
Незабудку — скромну квітку...
...А було й таке ще влітку:
Раннім ранком, як роса
Ще сріблить пониклі трави, —
Раптом виникне краса
Рухів гнучкої постави...
От тоді-то став почне
Все так пильно нотувати
(Навіть рибка не сплесне!) —
Ніби звідкіля не знати
Звабив тьохкіт соловейка
Пензель дивного Ван-Дейка.
На піску між окуги
Мліли в той час
Береги! —
Розцвітало, мерехтіло
Пишне, ніжне, гнучке тіло...
Плечі, руки, перса, стан —
Брав усе в хвилевий бран,
Все ловив до свого лона
Став (не згірш майстрів Салона!).
Легкі кроки по піску.
Лине дивне до ставку.
Стало. Стихло все довкола,
Утворивши дивне коло —
Округ неї, округ цеї
Променистої камеї
(Що в своїх глибинах став
Бездоганно повторяв!).
Раптом... ббух! — це стигле гроно

У прозоре ставу лоно.
Став роздався, закипів
Й шумовинням його вкрив...
Та це зрідка лиш бувало.
Повсякчас же панувала
Тут така мертвуца тиша,
Що в ній чуть, як заколише
Легіт ранньої доби
Лист заснулої верби...
Так — замріяний тут став
Щирим дзеркалом стояв
Між квітчастих берегів...
Хто б сказати про нього смів,
Що до шумних лотоків
Він хоч повагом зрушає?
Так він стиха підпливає,
Що, здається, не здолає
Скоро й колеса він зрушить;
Коли ж колеса не зрушить —
Жорна ж зерна не роздушать,
Стане млин... і раптом все
Сивим візьметься туманом,
Пролетить над сонним ланом
Й геть все вітер рознесе...
Покіль що: ще млин туркоче,
Мшистий млин тисячоліть,
Ще й проводирем бути хоче,
Вірить в це він, мріє, снить, —
Хоч зогнив і весь тремтить,
Хоч у тиші цій оглух,
Спорохнявів і потрух,
Але все ще бубонить:
«У мене життя лиш хліб...
Чи й без нього жить змогли б?»
А того старий не баче,
Що життя вже віддаль скаче,
Що його вже обмина —

(Бути йому без зерна!) —
Й іншими сяга шляхами
Найвеличнішої брами.
Гей, прощай, старовино! —
Мудрість патентована,
Вельми одукована,
Тишею обкутая —
В кайдани закутая!..

III. Вітряк

Далі, стежко, шлях свій прав
З царства сну.
Кличе сурмами зоря
В даль-далечину.
Ти ж не хочеш, щоб був став —
Світ весь Став, —
Стань в борні до перших лав,
Сон щоб не змагав.
А то хто ген на шпилі
Край землі
Рукавами преширокими
У небес лани глибокії
Так старанно заохочує?
Та мовчать лани
Й хатки вдалині.
Чи то вивелись уже охочії
Вірить у порожні глибини?
Де поділися ви, страждущі?
Де тамують алчбу алчущі?
Чом не вабить райський сад
Більш в одвічний променад?
Чи не вкрав паскудний чорт
Весь надзоряний комфорт:
Ясні житла, тихі келії,
Дні не журні й не веселії,
Пишні ложа

Пресвітлого Дожа
(Для бажуючих алькови)...

Вітер зрадив тут:

— А кови? —

Закричав вітряк:

— А жах?!

А пекельний жах?!!

Та замрів у далині тут широкий шлях.

І туди струмніла стежечка

Вздовж дороги, мов мережечка.

В вітрякові ж, чуть було,

Не гуло вже, а рехло.

Де ж: в такий просторий шлунок

Зерна тільки з клунок!

Й рукавами широченними,

Помахами здоровенними

Він до неба аж замахував,

Вогню карами залякував...

Ой, рехло!

Мабуть, здорово вже дотягло,

Що зерно не в його кіш текло?

Не було колишніх жнив

Од нив.

Лан небесний спорожнів.

Гай усох між Тигра і Євфрата.

Вівці розбрелись не знать куди

Шукати

Нової води.

А яково ж то пастирю стояти

Самому без овець,

Руками помавати

І в гай незнаний закликати?

Який же то сумний кінець,

Пан-отець?!

IV. Злодійська балка

А тепер: униз.

Ще вниз.

...Дочулось, мов зітхання:

— Може, востанне —

У море крові й сліз.

Ген розляглась-засиніла «Злодійська балка».

Ой та й широка,

Та ще й глибока!

По обидва боки — села.

Гей, дорога не весела!

Лиш за нею шлях — широкий шлях

По сонячних ланах...

А тут —

«Злодійська балка»,

Де нема землі й кавалка,

Не зрошеного в кров.

Така-то путь!

Хмурніло небо. Мов

Далі мерхнуть стали.

Хмарки надбігали —

...пішов

Дощик.

Сизою завісою молочно-голубою

Все заткав-закрив собою...

— Що ж іще

Для піль,

Для сіл —

Вруна ясно-зеленою мовою

Запитали та й змовкли:

На уста-уста-уста —

Дощик тисячами уст:

— ...ш-ш-ш-ш-ш-усть!

Не до розмови!..

Гей ви, удови

убогі!

Це край дороги
Лани і ваші яро зеленіють?
О, як серця ваші радіють!
Чи то радіють,
А чи лиш мліють,
Як спогадають: а скільки війська
Сховала в себе оця «Злодійська»!

Гули гармати.
Горіли хати.
І кулемети —
Де очерети,
Строчили вправно...
Ще так недавно!

Й ставало жалко,
До болю жалко,
Що стільки люду
Ізвідусюду
Пожерла балка.

Чорніє нині сито пар.
І жирних круків кілька пар —
Чорних, чорно-синіх —
Блукають знову нині,
Як і тоді —

Коли дзьобали красних, чорних, білих,
Зелених, жовтих, різнокольорових,
Мовчазних, нерухомих, одубілих —

По луках, по ланах, ярах, гаях, дібровах.
Захланною сп'янілою юрбою
після бою —

Цього суцього пекла, —
як кров
у землю
стекла...

Тоді-то й ваші чоловіки —
ой леле! —

Розливали крові ріки,
Устиляли поле трупом

на далекі гони,
Шукали людськості нові закони.
А на їхніх купах
Круки
Вели потайні хижі змови
(Так, як і нині в різних закутках землі):
— О, коли б знову крові!
І в пазурах своїх весь світ держали,
Кров'ю себе напували,
Очі засліпляли,
Єдність люду трудящого розривали-шматували,
Всесвітні наради збирали,
У чорних фраках дзьобаті, крутоносі виступали
І під небеса гукали:
— Крадь! Крадь!
Рад зрадь!
З Рад радь
Драть!
Жрать!
Жрать!!

.....
Ясніють вруна. Чорніє пар.
На ньому круків кілька пар.
І тихо-тихо дощик плаче...
Снуються срібні нитки з хмар...
...Чужими руками жар
Згрібати краще.
Місток
Через струмок,
Струмок незнаний, безіменний —
Хиренний.
А проте тут,
Саме тут,
Відкрив свої старий світ вени.
І там позаду: мастодонти,
Всілякі заври, мамути й комуни перші,
Царі, жерці, народи і династії померші,

Невпинні війни, королі, інфанти і віконти,
Ченці й гетьмани,
Ясновельможні пани,
Церкви, авто-да-фе́, раби, банкіри,
Принадний бренькіт ліри
І революцій шумні вири,
Трьохпілля, сорокатість, темрява народня,
З достатку — кризи й безробіття,
Товпища голодні,
І наче зовсім вже сьогодні:
Безмежна російська держава,
Убога сторона,
Де вибух небувалий
Всю землю струсонув від сна.
І — диво з див!
Здох великодержавний гад
З пригаслими: «Ура!» і «Слава!» —
Й Майбуття голос в п'їтмі за́грав продзвенів: —
— За владу Рад! —
...Місток
Через струмок —
Такий незнаний, безіменний,
Хиренний,
Але ступи лиш крок —
І зробиш велетенський скок:
Назавше лишаться позаду — вбога плахта піль,
Старі поплутані мережі індивідуалізму,
Зустріне ж неозорна шир і міць людських поєднаних
зусиль:
Широкий шлях колективізму.
Ген-ген розкинулась рілля,
Не стиснена бур'яними межами,
Й, мов чорний оксамит, пухка земля
Майнула в далечінь,
Де зараз ось чиясь незнана досі тїнь
Горбиниться на горизонті...
Чи мамут то пасеться край стерні,

Чи якимсь дивом бачу мастодонта?

Та ні!

Ось повернулася потвора — й блиснуло,

Немов ножами,

Лемешами!

Ага! Це ти, з заліза й криці новий Гонта,

Ожив ізнов тут на степу

Вкраїні уторовувать тропу

В безмежних весен горизонти!

Я певен, що не спинять більш твій переможний хід

Охайні клинчики борід,

Всілякі леді та мілорди —

Нахабні морди,

Лукаві президенти,

Ні сладкогласі парламенти,

Усіх і все на лемеші підхопиш, як стерню,

І всю цю європейську чортівню

Зітреш доценту

На гній, —

Чи, як казав якомсь великий людства Вартовий:

«В хорошім господарстві і дермо згодиться!»

Мерщій!

Доволі вже бариться —

Давно занудьгувались по тобі степи:

Сумує стрункий Колос білотурки,

Ячмінь повісив журно вуса...

Уже чека твоєї тяжкої стопи!

Ото ж: покіль важка гармата ще не гурка —

(От тут наврочить я боюся!) —

Візьми злегесенька українські степи

Та й захопи,

Щоб їх, немов свиня, не передила та огидна танка⁶⁷:

Бач, світ шляхетний весь війни як трусить лихоманка!

Трактор і танка — майбутнє й минуле.

Трактор і танка — свобода і гніт.

⁶⁷ Стара, вживана у 20-х роках форма слова «танк». (Прим. упорядника.)

Трактор і танка — життя цього луни:

Те, що вмирає, та що мусить жити!

Блиснули далечі.

Креснуло просторами зор.

Війнуло вільними вітрами.

Та все, що ловить слух у далині: припишклих гроз
завмерлії удари,

Все сваряться іще

зірницями над обрієм грозові хмари...

Погрожує! Блискає! Гуркоче!

Очей вогнем від блискавок не засліпити,

Свідомості не приголомшиш гучним гуркотом громів,

І волі сизим мороком грози не залякаєш! —

За нами вже, за нами вже «Злодійська» —

Ота лиха глибока чорна балка,

Що переховує у собі чвари й війська

І війн майбутніх страшні страховиська,

Де не знайдеш землі й кавалка,

Не зрошеного в кров, —

Що всю історію землі переорала

Війн тяжким ралом,

Й яку з народів мало

Ще досі перейшли...

Лиш ми —

Убогі діти вбогої землі —

З її долин кривавих ізійшли,

Минули вже й струмок отой хиренний,

Безіменний,

Де світ старий був змушений собі відкрити вени.

То ж хай він кров'ю сходить!

Ми ж будем сходить,

Куди нас стежечка оця мала веде: угору,

Де сявом зорі на сході квітне зору

Днів новий інтеграл!

Шумить, гряде дев'ятий вал!

За його бурями красуються сади запашні Комуни! —

Звідкіль доносяться до нас від лун лиш луни,
Де кожен розгортає здібності, мов пелюстки троянда
На рясногільчастім кущеві людства.
Та пильно стереже шляхи в майбутність
Хижих змовців банда!
Тому: вперед!
Із світу визиску, і гніту, і ганьби,
Крізь вир шалений боротьби —
Вперед!
Туди, де працею злютовані
у згоді діють
воля людства і людини!
Все ж миршаве й гниле — з дороги геть!
Чи чуєш, Україно?!

(1926–1927)

СОН СТАРОГО КОБЗАРЯ*Дума*

Гей, Дніпре славний, Бористене давній,
І ви, ріки низовії, помічниці дніпровії,
Все товариство кревне, сердечне,
Та весь поспіль слухаючий, — гей!
Сон барзо дивен розповім-розкажу...

Що над ланами широкими та над ярами глибокими,
Над степами України неосяжними,
Гей, та сонце смутнее за хмарами залізними ховалося,
Ой що ховалося воно,
                    за хмар тулуби безглаві западалося,
У тузі проміж них у тяжкій билосся,
У муці невимовній тьмарилось-темнилось,
І — раптом! — з гуркотом тисячогромим
                    у безодні неба — гей, та закотилося.

Тоді-то синя пільма затремтіла-замерехтіла
  блискавицями —
Сизо-зеленими велетенськими вогненними жар-
  птицями.
Ой да то ж то не дві хмари грозовії зустрілися —
То два війська на ланах принишклих зійшлись-
  зупинилися:
Що 'дне військо із Заходу, а друге зі Сходу —
                    бути січі між народу!

Не на добре ж вони стрілись,
Мов два звірі причаїлись,
Ланом — лугом — долиною
З крицевою щетиною...
Гей, та шкирять-поскригують вони іклами-гарматами
                    За ланами, за гаями та за хатами —
                    Перед страшним, певне, поскригують герцем...

Доле, згляньсь над людським серцем!
Щось непевне в той час — ой леле! — та почувалося,
Щось без краю скорботне насувалося
Тією тяжкою годиною
Над трудящим людством та над Україною,
Щось лихе, непоправне чинилося...

Вороння голодне галасливо угорі носилося.
Війнув вітер жито з криці,
Стали ціпи молотити,
Молотити-гуркотіти,
Людський колос нищить-бити:
Малих діток сиротити,
Жінок вдовами робити,
Поле трупом вистилати —
Мов снопами викладати...
Були жнива, були жнива,
Заросилась кров'ю нива,
Заросилась-заюшилась —
Аж ридатоньки несила!

Здавалось, що не бачить більше людям сонця ясного,
Не тішитись, як сіють тишу з неба зорі краснії,
Не їхать більше ратаю у поле ранком росяним годиною,
Не чуть, як тьохка соловей у лузі під калиною.

Гуркіт гротів, галас, гамір, регіт, гук гармат,
Бенкет зброї, вир змагання, стогін тяжких втрат.

Не видно хат — заграви.

Нема ланів — лиш шанці.

Нема людей — лиш кулі, гармати в дикім танці.

Нема людей — лиш звірі, вовки лиш сіроманці.

Брат на брата.

Зброю в грудь.

Де ж ти, Правдо?!

Де ж ти тут?!

Розсунулись злегенька хмар зағони воронії,
Промінчиками із безодні зорі золотії...

— Брат на брата?
Ні! — та ні ж!
Бийте ката!
Бий та ріж!

Мозолястим —
Волі путь!
Всім гладастим —
Скін отут!

Волю в руки візьмемо,
Свою Правду знайдемо,
Надійшов вже новий час,
Новий час для нас — без вас!

Ви нас пхали у війну?!
Стережіться ж — ну?!
Ми не хочемо війни —
— Ні!

Ось хіба що проти вас
Повоюєм у останній, найостанніший час!

Помчали вершниками, мов безумні, хмар зағони
воронії.

У млі тривожній вмент потухли зорі золотії.
Синя пільма затремтіла знову блискавицями —
Вже червоними, вогненними жар-птицями.
Гуркіт громів, галас, гамір, регіт-гук гармат,
Бенкет зброї, вир змагання, стогін незчисленних
страт...

Била буря у литаври, гули вітри в сурми —
І розпалися кайдани, розчинились тюрми,
Й розцвілися серед пільми — гей! — червоні зорі,
А в їх блисках мерехтіли червоні прапори.

Зійшло сонце животворче — зелу й люду мати.
Стали зорі люду-труду вії в сон снувати.
Прийшла Воля — з Сонцем Доля — стала серед поля:
Взялась млою чвар примара, туманом — неволя.
Все минуло-промайнуло лихим тяжким сном.
Налилися знову ріки молоком, вином.
Знов дзвеніть став соловейко в лузі під калиною...
...В поле їхав ранком ратай ясною годиною.
Й — диво чудне! — диво дивне! — їхав без биків:
Поле ж важким возом краєв в скілька лемешів!

А ще друге дивне диво: нема козаків —
Ні червоного жупана —
Й ні однісінького пана!

(Лиш в будинках гожих за колонами
Бачив цих я у жупанах, а тих із коронами,
Там я бачив і русалок, богів і чортів —
Так чудово відтворені, що немає слів!)⁶⁸

А що третє бачив диво: — ой, моя ж ти нене! —
Це тебе, преславний Дніпре, давній Бористене!
Коли був ще ти Славутою,
Знаю: мріяв потаєнці річкою нескутою
Бути щоб, —
Щоб стати вільно понад Чорним морем,
Щоб поглянуть вільним оком в світові простори,
Поєднать щоб Україну з усіма світами,
З усіма світами, з різними краями,
З різними краями — гей! — та з бунтарями:
Пригостить щоб гостей з моря пишними дарами...
Але завше на твій замір йти в світи до Волі
Чув глузливий рев порогів: «Стій! Стривай! Доволі!»
То вони перетинали в майбутнє дорогу,

⁶⁸ Коли співати думу, ці 4 рядки треба виконувати без супроводу кобзи речитативом — характерним кобзарським говорком, — коли ж читати — треба знижувати тон, переходячи на звичайний, розмовний. — А. К.

Ті одвічні кайдани — камінні пороги;
І ти гриз їх у нестямі віки, тиці років...
І ось сталось: ти покрив їх, вільний і широкий,
Поховав їх в своїх хвилях глибоко-глибоко.
Там, де рев стояв порогів, де кривавилися січі,
Кораблі пливли урочо, бігав люд многоязичий —
І оттам підперезавсь ти золотим чарівним пасом,
України днів новітніх найславнішая окрасо!
Дивний черес в діамантах сяяв навіть серед ночі, —
Як дивилось панство в той бік — то аж сліпли заздрі
очі,
В далечині розбігались степи збіжжя золотії,
Їх зрощав ти: не страшні їм були більше суховії...
Оттак вільна Україна, з себе знявши рабства пута,
І з тебе зняла кайдани, Прометею наш, Славуто!

*

Хай дарує товариство кобзарю старому
Його мову просту, темну, несвідому.
Розберіться самі — що в цім сні і до чого:
Долю, мо', кому віщує... — чи просто старого
Обліпили думи-мрії та й заколисали,
Щоби рани там у серці болем не скипали...

То ж хай кривне товариство мій уклін приймає,
Моя ж кобза подорожня — хай спочинок має.

(1927–1928)

ПЕРЕКЛАДИ

НУ, ЩО Ж!

З В. Маяковського

Розкрив я
                тихим порухом
газету —
                й тут
почув я:
                пахне порохом
з усіх усюд.

Кому за двадцять —
  звично
у грозах жить.
Хай нам радіти
                                ні з чого,
та нічого
                                й тужить.

Шумить вода історії.
Загрози війн
                                звідтіль
розріжем
                на просторі ми,
як ріже
                хвилю
                                киль.

1927

ДЖОРДАНО БРУНО

З І. Буніна

«Ковчег з ослом поважним на чолі —
Ось людський світ, світ кривди і розбою.
Земля — вертеп оман, конає в злі.
Живіть собі незмінною красою.

О Земле-мати! Рідна ти мені
Й чужа. Я сміх із радістю еднаю,
Та радощі мої завжди смутні,
А в смутку завше радість промовляє!» —

І ось дух мандр його у далеч зве:
Прощайте, келій олив'яні зводи!
Його душа тепер одним живе —
(Для всіх чужим!) — лиш повівом Свободи.

«Ви всі раби. А звір — ваш цар тепер.
Та я турну ваш трон сліпої віри,
Я двері з капиц, розчиню до Сфер —
На сяйво й блиск, в блакить, в бездоння виру.

Й безодні, і життю кінця нема.
Ось ми зупиним Птолемея сонце —
І загуде Світів пратьмуца тьма,
І запалає, й ви гукнете: «Сон це!?»

Сам — проти неба, сам — устав на всіх...
Та руйнування — до творіння чинник.
Й, руйнуючи, жадав, щоб у Красі,
В гармонії світ невимовний виник.
Зоріють очі, мрія вироста,

У сповнень вирі радісім кружляє.
Лиш в істині — краса й життя мета.
Й тим дужче серце радості благає.

«Мое дівчатко з янгольським лицем,
Схилилось ти над лютнею дзвінкою...
Я міг би стати другом і вітцем,
Та стрілась ти з всесвітнім сиротою.

Ніс високо я стяг чуття й схилив
Для тебе лиш святе світопізнання,
Я серця жар для тебе остудив, —
Софіє-мудрість, твій я — до сконання!»

І знов він в мандрах. В далеч знов глядить.
В очах вогонь. Лице похмуре в нього.
Чи ж вам, о вороги, те зрозуміть,
Що Бог — то Світло, й він умре за Бога!

Світ — прірва прірв. І кожен атом в нім
То Бог — Життя й Краса. Й весь світ з землею,
І ми на ній — усе живе одним:
Єдиною Всесвітньою Душею.

«Ти, з лютнею! Ті мрії, що твій зір
Метав — хіба не Радість відбивали?
Ти, сонце, й ви, узори всіх співзір,
Хвалу не тій же радості складали?»

Й маленький, неспокійний чоловік
Із поглядом блискучим і упертим,
Іде в огонь: «Хто вмер у рабський вік —
У вік свободи матиме Безсмертя!

Я гину! Кате, порох мій розвій!
Вітання Сонцю, Всесвіту і Мрії!
Й тобі привіт, нікчемний кате мій, —
Ти мисль мою по Всесвіту розвієш!»

(1921–1922)

САМСОН*З І. Буніна*

Осліплений він був, Самсон, забутий богом;
На бенкет ворогів його в лахмітті вбогім
Приведено було... Спустивши до землі
Незрячі очі, слухав регіт, глум та зики.
Та млилась мла в душі — і в цій жахливій млі
Архангелів поломеніли грізні лики.
Вони росли, мов смерч, — і ось розверзлась твердь,
І голос тьму пройняв: «Мій рабе, встань, коханий!»
Він випроставсь в красі, іще ніким не знаній,
І задрижав, мов кедр, і зблід, неначе смерть.
О, щó для нього зараз розкоші Ваала,
Щó бенкет, квіти ці, і пурпур, і вісон?!
Й шаленим гуркотом земля вся задрижала,
Що був сліпцем Самсон.

(1921–1922)

МАТИ

З І. Буніна

По дорозі з Назарету
Я зустрів Пречисту Діву.
Самарія бовваніла
Круг мене простором нив.
По долині ж кам'янистій,
Що аж з півдня геть тягнулась,
Йшло собі осля вухате
Між ячмінних колосків.

Погонич, припалий пилом,
У полатанім кунбазі,
Із блискучими очима,
В чорних кучерях — дідок,
За осям, що хвіст підбгало, —
Босий, із ціпком, моторно
Гнавсь собі та угинався
На ходу від колючок.

А на тому ж на блаженькім
Сірім ослику, що сквапно
Дріботів, — сиділа Мати
З немовлятком на руках.
Як спокійно підвелися
Аравійські її вії
Понад пільми глибиною,
Що сіяла у очах.

Уклонявся, о Маріє,
Я красі Твоїй небесній
В землях франків, в їх капелах —
Повних злота і вогнів, —

У п'їтьмі величній давніх
Грізних лицарських соборів,
В смєреку стобарвних вікон
Сакристій та вівтарів.

Під надгробками лежать там
Королі, святі та папи,
Їх імення напівстерті.
Слава з світу їх зійшла.
Син Твій, голову схиливши,
Звісивсь там у муках хресних —
В скорбі й там в красі нетлінній
Ти, мов крин той, процвіла.

Золотий вінець та ризи
Сніжно-білі я з таємним
Захватом стрічав усюди:
По дорогах, по ланах,
Понад вирами морськими,
В шумі хвиль, квилінні чайок,
У п'їтьмі печер камінних
Й по старезних кораблях.

Кораблі у п'їтьмі, в бурях
Ти сама охороняєш.
Ти Зоря морів — тому-то
В шумовинні хвиль морських
Корабель тріщить і стогне:
Міцно ж парус держать щогли, —
Бо стерничому незримо
Сяє світло віч Твоїх.

Над скаженим пеклом вирів
Гожим днем в припливу бризках
Квітнеш барвами веселок.
В ніч — у чорних пащах гір,
В сяйві тихої лампади,

Мов лелія, променієш
Ти, на чотках зупинивши
Свій благий і кроткий зір.

І до стіп Твоїх пречистих,
На вівтар Твій в за́глиб вбогий,
Біля шляху між садами
Кожний з нас несе свій дар:
Сирота-служниця — стьо́жку,
А заручена — каблучку,
Мати — сліз священний струмінь,
Псалми щирі — запоньяр.

З ласки божої тиранів
Коронуючи та лючи
Кров за золото та владу,
Людство ще й само не зна,
Що кривавими шляхами
Вдруге йде до Назарету,
Що там стане, там спалахне
Його зірка провідна!

(1921–1922)

НІЧ УЛІТКУ

З І. Буніна

«Дай зірку, дай...» — крізь сон дитя белькоче.
«Мамусю, дай!» — Вона ж його пестить,
Із ним сидить на східцях, на балконі.
Ті східці в сад ведуть... А сад простягсь
У степ, до балки, мов примара ночі,
Темніючи. На сході ж у безодні
Самотня сяє зірка — журно так!
«Матусю, дай!» — Всміхаючись, вона
Торка за схудле личко: «Що, мій любий?» —
«Он-он ту зірку...» — «А навіщо?» — «Гратись».

Про щось шепоче листя. Десь тоненько
Свистить, скликаючись, байбак. Дитина
Спить на колінах матері. Вона ж,
Зітхнувши радісно, дитя обнявши,
Великими очима задивилась
На тиху зірку в неба синій глиб.

Прекрасна ти, душе людини! З небом
Нічним величним схожа, а часами —
Мов мерехтіння зір, сіяєш ти!

(1921–1922)

СЛІПЕЦЬ

З І. Буніна

Ось міряє він манівців простори —
Замислений, без шапки і суворий,
З торбинками й ціпком, у лахманині,
Тримаючися за плечко хлопчини.

І альтом щирим, дзвінко-жалісливим
Виспівує хлоп'я об святобливим
Олексі Божім, славнім Чоловіку, —
За ним гуде похмуρο бас каліки.

— Ви пожалійте, — плаче альт, — сірому,
Тих, хто не зна ні сонця, ані дому... —

А бас грозить:

— У пеклі всі згоріте —
На пропитання вбогим сотворіте. —

І далі грізний, мовби божа кара,
До хатки йде старої понад яром,
Де в балці річка висхла до останку...
А там уже старенька жде на ганку.

І, хрестячись, шукає, посивіла, —
Копійка десь дрібна позеленіла...
І плаче гірко у поділ запаски
За окаянну грішницю Параску.

(1921–1922)

ГОВІЛЬНИЦІ

З І. Буніна

В затінку хат льодок хруптить, мов скло.
Квітнева рань. Приємний холодочок.
У монастир, як споконвік було,
Говільниці несуть синів та дочок.

Відкрий з ясным престолом храм для них,
Прийми, о боже, матерів щасливих.
А як підйдуть до дверей святих, —
Заколисай у дзвонних переливах.

(1921–1922)

ДВОРЕЦЬКИЙ

З І. Буніна

Каганчик блима скупю і похмуро
В великій залі. Там, за домом, скрип,
Зловісний гук лютоючої бурі,
Що в вікна б'є гіллям столітніх лип.

Лле всю ніч дощ. Здається, крізь ворота
До ганку хтось під'їхав. Ось — блага...
Мов хтось здаля?! А тут іще морока:
Тече крізь дах, і з стелі вже збіга.

Вставай ізнов, тягайся знов з тазами! —
Та ще при сліптикові-каганці,
З опухлими і сонними очами,
В підштаниках, в блаженькім сюртучці.

(1921–1922)

ПРИ ДОРОЗІ

З І. Буніна

Вікно голубіє ночами —
Благеньке, сліпеньке, криве...
Крізь шибку розплесканий місяць
Геть-геть у блакиті пливе.

Дід рано ляга, а онуці
Нудьга накликає журбу...
Лежи та не спи... Ой же ж довгі
Ці ночі осінні в степу!

Ішли чумаки оце вчора —
Мерщій до вікна. Та була
Морозяна північ. Ясніли
Колеса та роги вола.

Зіскочить хотіла й злякалась...
А місяць дивився, як пріч
Пішли чумаки й ген над шляхом
Стирчала по борознах гич.

Над Каспієм тоні — там досить
Роботи для всіх, — і давно
Майнула б туди з чумаками,
Та любе сліпеньке вікно.

(1921–1922)

ВОСКРЕСІННЯ

З І. Буніна

Опівдні в квітні, шляхом крем'янистим,
У спеку, між розквітлими садами,
Прийшов чернець, високий франсисканець,
У монастир, що над південним морем.

— Хто там такий? — спитав з-за брами брамщик.
— Брат по Христу, — відмовив франсисканець.
— Кого вам треба?

— Брата Габріеля.
— У нього справа — пише Воскресіння.

Тоді чернець зірвав троянду з муру,
Шпурнув у двір — і зараз геть подався.
На білий мармур та троянда впала
І попелом розсипалася чорним...

(1921–1922)

СТАРЕЦЬ

З І. Буніна

Хвали в той час вознось,
коли згасають зорі.

Коран

Сад — в росі, а в гніздах тепло, щасно.
Та солодкий гамір птиць... Півсон.
Тож вознось хвали, вже зорі гаснуть.
Над шпилями заяснів Гермон.

Потім сядь, щасливий, босоногий,
З чашкою десь під вербовий пліт...
Мир усім, хто йде у куряві дороги!
Вславмо, браття, новий день і світ!

(1921–1922)

НАЩАДКИ ПРОРОКА

З І. Буніна

Чимало царств, сторін чимало в світі:
Нам любі з очерету килими,
Не до кав'ярні, а в мечеть ходити
В двір тихий, повний сонця, любим ми.

Ми не купці. Зиск не владає нами,
Коли в Дамаск в якийсь з гарячих днів
Прибуде караван з багатим крамом...
Не нам просить в англійців мідяків!

Ми терпим їх. Та їхнього нічого
Не хочем знати й бачити — і край!
Закон: чужинцю не твори лихого,
Та перед ним очей не підіймай.

В зеленім ти! Вітайсь — будь друг законам,
Якщо ж прийдуть — на кипарис дивись.
В блакить дивись. Не будь хамелеоном,
Що шмига по стіні угору-вниз.

(1921–1922)

ПАНАХИДА

З І. Буніна

Хрест, огорожа, горбик зеленіє,
Шир росних піль зника у далечінь...
Нехай дзвенить, нехай кадило віє
Диханням сивим од жарин.

Сьогодні — рік. Доспівуються співи.
Зітхнулось ще... Розвіявсь фіміам...
Зростаєте, спійте ви, нові засіви,
До нових жнив! Надійде черга й вам.

(1921–1922)

БЕРЕГ*З І. Буніна*

За вікном весна нова красується,
А у хаті свічечка горить,
Та з дощок байдак стоїть... готується
В далечінь відплить.

Мили й прибирали, споряджаючи,
І пішли, зоставивши на час...
Щось чуже... Дивуємось, питаючись:
«Чи ти й був між нас?»

Та — ні друзів, дому, ні родиноньки,
Навіть ймення й прізвища нема...
Стиха смерть жене й жене хвилиноньки,
Суне й суне споконвічна тьма.

Відпочинь! І як душа вітається
З сяйвом сонць в безодні синій — так
Скоро вслід їй піде, загойдається
Білий твій байдак.

(1921–1922)

ПЛАЧ УНОЧІ

З І. Буніна

Мати вночі за малям
Плакала. Вмерла дитина у неї — о, горе!
Плакав сусіда-дідусь, він рукава до віч притуляв,
Зорі вслухались у плач козенятка з обори.

Плаче вдова ніч у ніч.
Плач одного виклика ту ж у інших потребу:
Зорі сльозами течуть по північному небу,
Плаче й господь, притуливши рукава до віч.

(1921–1922)

СУДНИЙ ДЕНЬ

З І. Буніна

В щит, що висить біля Престолу, в злотний,
Ударить списом ангел Ізрафіл —
І сараною по землі скорботній
Посунем ми з розтріснутих могил.

Щит загуде — й на суд ти встанеш, Боже,
І тінь твоя впаде на тлум товпи:
Твердь на червону шкуру стане схожа,
Що витяг кожум'яка із ропи.

(1921–1922)

ПАМ'ЯТЬ

З І. Буніна

Ти — думка, сон. Крізь млистість хуртовин
Біжать кудись хрести, розп'явши руки.
Вслухаюсь я в думки-пісні ялин,
В співучий дзвін... Все, все — лиш думи й звуки!

Те, що лежить в могилі, — то не ти.
Розлуки й сум — були для тебе звичні
Проводарі. Їх вже нема. Хрести
Оберігають прах. Ти ж — мисль. Ти — вічний.

(1921–1922)

СОНЕТ*З І. Буніна*

Росте, зростає радісна й жива
Трава-муріг, що обгорта могили.
Дощі надгробків плити гладко змили,
А мох обріс скорботні їх слова.

Заголосила в темряві сова...
Докори із руїн склепінь злетіли,
В душі забуті тіні заходили...
Ніщо на світі вічно не трива.

Мережаний блакитних хмар кремлями,
Як рожевіє захід ген здаля!
А там, де горб в долину бік схиля, —
Земля вп'ялася в небо вітряками!

І чує поклики Весни земля!
Невже є Щастя навіть між хрестами?

(1921–1922)

* * *

З І. Буніна

Вже хміль всихає понадтинню.
Передосіння благодать.
А на баштанах дині сплять
В ласкавім сонячнім промінні.

Хліб зvezли. Тиша на токах...
Там, де стара маячить хатка,
Блищить, мов золотава латка,
Крило старого вітряка.

(1921–1922)

ТРОЯНДИ

З І. Буніна

Громадились круглясті хмари
В золоті кремлі, що несли твердь.
Розквітли дві троянди в парі —
Вогню дві чаші, повні вщерть.

В прозорість дому потемнілу
Розпалений дивився сад,
І сіна пахощі струмніли,
І плавав трав пахущий чад.

А часом гучно, як ніколи,
В безодні неба рокотав
Громовий гук... Зуніли бджоли,
Дзвеніли мухи — день палав.

А то униз несамовито
Вдаряла лея синіх злив —
І сонця жар та блиск блакиту
У ній мигтливо мерехтів.

І день палав, і похилялись
Троянди пристрасному дню,
Й крізь очі мрійно посміхались
Очима, повними вогню.

(1921–1922)

КРІЗЬ ГІЛЛЯ

З І. Буніна

Осінь листя ржею позначає:
Ні, своєї долі не минуть!
Тільки небо ясно й ніжно сяє
Крізь дуби, що вгору гілля пнуть.

Так надземним чимсь оповіває,
Мов пророчить стільки тихих днів,
Що душа з прощенням проводить
Рік, що, промайнувши, обдурив.

(1921–1922)

ВЕЧІР*З І. Буніна*

Є щастя скрізь. І ми самі в тім винні,
Що в сліпоті не бачим, де воно...
Ось пишний за сараєм сад осінній,
Й повітря чисте, що тече в вікно.

Небес безодніх осява глибини
Блискуча хмара. Я уже давно
За нею стежу... Щастя поряд лине,
Але воно лиш мудрецям дано.

Вікно розчинено. Із цвіркком сіла
На підвіконня пташка. Щоб спочить,
Від книжки відриваюся на мить.

День вечоріє. Небо зсутеніло.
І гуркіт молотарки — мов ві сні!...
Це чути й бачить — щастя! Все — в мені!

(1921–1922)

НОЧІВЛЯ

З І. Буніна

Світ — ліс, нічний притулок птаха.

Брамини

В добу вечірню тепло в пільмі гаю,
На теплих водах гасне блиск зорі.
Шугни в півсон гіллястого розмаю —
Й, прищулившись, завмри.

А вранці-рано знов знімись стреміти
У вищу путь — хай ліс твій лет зроша!
І розтопись, і згинь в глибу блакиті.
Хай в рідний край летить душа.

(1921–1922)

НІЧНІ ХМАРИ

З І. Буніна

Вільно хвилі котить океан.
Сяє в небі місяць круглолиций.
Ось Землі тонкий блакитний стан
Опережуть злотні блискавиці.

Сунуть хмари горами громад:
Кадить Гавриїл небесним силам —
В темнім фіміамі царських врат
Вогнедишним блискає кадилом.

(1921–1922)

З ДИТИНСТВА

З І. Буніна

Я згадую півтьму старих аркад,
У центрі світло — і червоний блиск атласу
В мереживі старезних царських врат
Під муром золотим іконостасу.

І згадується баня — грубо-голуба:
В ній правив Саваоф, простерши руки,
Між зір і хмар. Бабусь рідка юрба
Молилася — цей вірний почет скрухи.

Був вечір березня. Блакить сіяла
Крізь вузькі вікна, що пробиті в бані.
Слів давніх в'язь, немов крізь сон, звучала.

На склизьких плитах відблиск був весняний,
І сива грізна голова між зір
Немовби плинула у всесвітів простір.

(1921–1922)

* * *

З І. Буніна

Набігає в п'їтьмі
Та мереживом піни виблискує
Й с'яйвом ясним блакиті тремтить біля скель на піску...
О чудовий натяк Таїни
В цім житті мерехтючому,
В мірадах незримих істот!

Ніч би темна була,
Та все море мов наскрізь просякнуто
С'яйва курявом, зорі над морем горять.
У півсвітлі все видно: і рифи, і плесо свічадове,
Й кручі крайберегових горбів.

У півсвітлі нічним
Попід кручами хвилі гойдаються —
Надто повне й рухливе є зоряне дзеркало хвиль!
Та, здіймаючись туго, лиш інколи зморшки важезнії
Набігають на вогкий пісок.

І, спанувши ураз,
Враз містичним розквітнувши полум'ям,
Море сипле на гравій сліпучістю блідих вогнів
Та свій смéрек глибинний явля таємничо і трепетно,
Осяваючи дно піскове́.

І тоді вся душа
Враз займається радістю тихою,
Я у жмені ловлю шумовиння кипуче од хвиль,
І крізь пальці біжить не вода — то сапфіри висяюють,
Синьополум'я іскри, Життя!

(1921–1922)

ВІТАЮ, ЛИЦАРІ!

*Терцет хлопчиків
із опери В.-А. Моцарта
«Чарівна флейта»*

Вітаю, лицарі, удруге
У царстві Зороастра вас.
Хай чарівна вам флейта грає
Й дзвіночки дзвонять повсякчас.

Не відмовляйтесь, пригощайтесь,
Хай кожна мить вас веселить;
Коли ж зустрінемося утретє —
Вас радість наша захистить.

Дружніш, Таміно, близько мета!
Ти, Панагено, помовчи,
Цить, цить, помовчи!

(20-ті рр.)

АРІЯ КЕРУБІНО

З опери «Весілля Фігаро»

Ви, що кохали, скажіть мені:
Вибух чуттів цей — любов чи ні?
Вам я поскаржусь, скажу про все,
Біль вколисаю, що серце ссе.

Де безтурботні минулі дні?
Нині бушує гроза в мені...
Блискавки крають... Жду кар, жду чар...
В серці зростає, зроста пожар.

Нищечком туга шле безліч мрій
Скрізь, де лиш в'ється чарівниць рій.
В грудях у мене — то холод і сум,
То раптом радості йде самум...

Та не ламаю я в тузі рук:
Надто принадна ця розкіш мук...

(20-ті рр.)

АРІЯ ДОН-ЖУАНА

О, вслухайсь в стогін лютні
Й розвій рій дум отрутний,
Решітку відчини
Й рай ласк даруй мені.

Як будеш невблаганна —
Я кликну наглу смерть:
Хай спинить безталанне
Життя, мук повне вщерт!

Мов сонце, твої очі,
Уста — солодкий мед,
За ласку рук охоче
Я 'ддам життя вперед.

Геть всі одволікання!
Чи то ж не любий я?
Виходь — скінчи страждання,
Чарівнице моя!

(20-ті рр.)

АРІЯ ОСТІНЕ

З опери «Умикання із сераля»,
з Г. Стефані — В. Моцарта

Хто здобувсь на вірну любку
Й дба, щоб шал в ній не потух, —
Хай цілує пильно в губки
Й пестить кожний мент голубку,
Як розрадник і як друг

(і як друг).

Та аби не знати зради,
Краще любку під замок:
Пустотливі бабки раді
Між метеликів літати
Й там п'яніть...
Це ж хибний крок

(хибний крок).

А вже в місячній ночі
Любки й з ока не спускай:
Єсть молодчики співочі,
А до них жінки охочі —
Й тоді вірність вже прощай!

(вже прощай!)

(20-ті рр.)

В ДОРОГУ!

З В. Мюллера — Ф. Шуберта

Для мельника життя є рух —
життя є рух,
Для мельника життя є рух —
життя є рух.
Той з мельників життя ганьбить,
Кому домівка лиш кортить —
домівка, домівка,
домівка, домівка...

Вода хай буде нам зразком —
вода — зразком,
Вода хай буде нам зразком,
вода — зразком:
Біжить-дзюрчить, не спочива,
Стремить все далі й не вгава —
все далі та й далі,
все далі та й далі!...

А спробуй колесо спинить —
а спробуй!
А спробуй колесо спинить —
а спробуй!
Кружля-шумує — просто жах! —
З водою дружно держить шлях —
з водою, з водою,
з водою, з водою...

Кружляють жорна їм услід —
кружляють...
Кружляють жорна їм услід —
кружляють...
Хоч тяжко їм, важким, кружлять,

Та сором жорнам і відстать —
ой сором, ой сором,
ой сором, ой сором!

У русі щастя все мое —
у русі!

У русі щастя все мое —
у русі!

Прощай, товарищу, бо йти
Вже час до нової мети —
все далі та далі,
все далі та далі!

(1919–1920)

НАРИС

У КОЦЮБИНСЬКОГО В ВІННИЦІ (Вражіння з подорожі і спогади)

Виїхавши з Одеси увечері, я вранці вже зійшов на перон Вінницького вокзалу. З великою нетерпливістю я чекав того моменту, коли я побачу місце, будинок і оточення, де народився і жив М. М. Коцюбинський. Хотілося якнайскорше оглянути будинки, вулиці, сади, що бачили колись проміж себе його — давніш — безжурною дитиною, пізніш — заклопотаним юнаком.

Місто Вінниця, що розташувалося на пагорках, по схилах, спадах і ярах в буйній зелені садів, понад примхливопокрученим Бугом, численними прегарними краєвидами, з чепурненькими вулицями, з рештками бурхливої минувшини — сувора фортеця костьола, будови XVII віку, відомі «мури», що вражають своєю монументальністю, і т. ін. — все це притягує увагу, збуджує цікавість, заповоняє симпатії новоприбулого.

Крім того, Вінниця — промисловий осередок. Серед своїх заводів вона має знаменитий насінньовий завод, єдиний в СРСР.

Але зараз не про це.

Трамвайчик біжить. Ловиш нові вражіння. А в уяві встають, снуються вже примерклі образи минулого...

Чернігів.

Мій неспокій. Хвилювання. Ще б пак! Мої товариші — однокласник реаліст Саєнко та гімназист Устименко попередили, що підуть разом зі мною до М. М. Коцюбинського. Вони й раніше в нього бували, але мене — тоді реаліста VI класи — брали з собою вперше. Я якось не міг собі дати ради, що його там говорити та як себе поводити. Але як же враз розвіялися ніяковість і напруження, коли в передпокій нам назустріч вийшла висо-

ка, трохи ніби зігнута постать з блідим, якимось особливо чистим лицем і з проникливим уважним зором майже чорних променистих очей. Кілька лагідних слів, сказаних приємним тихим тенорком, — і моє замішання зникло. Натомість охопило почуття внутрішньої гармонійності, врівноваженості, самоповаги. Вилинула думка: «Йому хочеться багато про що сказати. Йому можна у всьому довіритись».

Потім низка вечорів у М. М-ча.

Невимушені розмови спершу в їдальні за столом, а потім у його робочому кабінеті. Останній мав тоді такий вигляд: ліворуч від дверей — стіл, що за ним працював М. М., і шафа з книжками, праворуч — рояль, за роялем двері на терасу в сад, де з боків алейки М. М. викохував троянди та інші квіти. На стінах — картини. З них пригадую: праворуч над роялем велика картина «Повінь» художника Циганка (із чернігівських краєвидів), а посередині протилежної стіни (від вхідних дверей) прекрасна робота М. Ів. Жука — відомий портрет М. М-ча з красольками. Я вважаю, що цей портрет в найбільшій мірі віддає схожість, ніж усі портрети й фото останніх років життя письменника. Сам М. М-ч, коли одного разу ми гуртом розглядали його фото, погоджувався з нами, що багато із його фото — невдалі. Він пояснював це тим, що йому доводилось частенько фотографуватись нашвидку. І ось на портреті «з красольками» художнику особливо вдалились — невловима м'якість ліній і ота характерна ніжність блідих, ніби мінливо-прозорих, фарб лица. Мов із туману, виринули тодішні розмови і співбесідники. Літературні новини. Політичні. Утиски царату щодо преси. Або цікаві барвисті розповіді М. М. про Галичину. З особливим захватом говорив М. М. про Гуцульщину, — і так, що декількох нас із молоді звабив навіть з'їздити туди. Часом розповідав нам про своїх великих сучасників — Франка, Стефаніка, Горького. Пригадую авторські дарунки останнього з написом, що нас — на перший раз — підписом здивував: «От Алексея Пешкова».

А ось і учасники тих вечорів: художники — Жук, Циганков, дехто з молоді і серед неї — трохи, може, комічно зараз прозвучить — початківець Павло Тичина і «Василь». Тепер уже добре відомо широкому загалу це ймення — бурхливий Жовтень вогненними літерами розмашисто вивів його перед пролетаріатом України на довгі часи.

Тоді Василь Елланський не був — наскільки я пригадую — навіть початківцем. Я його напівжартома звав «Василь Бентежний» — за його непогамовну вдачу. Він, як вогонь на соломі, накидався на книжки й «пожирав». І він, і я (певно, й інші з молоді) брали книжки з бібліотечки М. М.

Пригадую нашу коротку розмову з М. М. біля шафи з книжками, розмову, що з часом перетворилася на «трафарет»:

— Ну, що Вам сьогодні дати? — запитує мене М. М.

— Дайте мені, будь ласка, М. М., щось із творів Кюцюбинського.

Більшість творів М. М. я прочитав із його ж бібліотечки. Пригадую чепурненькі оправлені видання Галичини.

Ще. Ті два товариші, що мене познайомили, я і М. М. у фотографа. Нам дуже весело: ми вперше почули, як М. М. вельми уважно і чемно — як завжди і зо всіма — розмовляє з фотографом: по-російському. Російська мова в устах М. М. забриніла тоді для нас якось надзвичайно цікаво. (Між іншим, в укр. розмові М. М. завше вимовляє слова «більше», «скільки», «стільки» з середнім «л» — «білше», «скілки» і т. д.) В групі М. М. сидів, я стояв якраз над ним. Голова його була на світлому тлі моєї чесучової сорочки, отож абрис її вийшов майже непомітний. Коли ми опісля розглядали фото, М. М. жартував:

— Ваша сорочка украла мою голову...

— Вам треба вже зійти. Ось тут в оцю вуличку. Праворуч, здається, другий двір, — перервав мої думки вагоновід.

Вузька вуличка. Дійсно, недалечко. Табличка над штахетом біля хвіртки. Відхиляю її — й око жадібно ловить в глибині за квітником невеличкий домок під бляхою, з пошкляним ганком посередині та з двома старенькими липами з правого боку. Ліворуч — вздовж квітничка — сарай чи комора.

Підходжу до будинку. Вгорі збоку — мармурова таблиця з написом.

На ганочку з'явилася постать брата письменника Хоми Михайловича Коцюбинського.

Він зайнятий. Просить почекати. Ходжу серед квітів. Помічаю улюблені колись Мих. Михайловича красолі, троянди, де-не-де соняхи. Останні кольорові. Хома Мих. посадив їх тому, що брат любив соняхи й одного разу якось висловився заклопотано:

— А чому б їм не бути кольоровими?

Ось дві стареньких липи. Х. М., що вже знову вийшов, пояснює, що це улюблений куточок брата. Тут він грався дитиною. Тут він любив читати і почав писати юнаком перші свої твори. Його, це місце, так і знали: «Мусін куточок». Недалеко стара яблуня, що не витримала лютих морозів останньої зими й засохла.

Обходимо будинок.

— А ось груша, що вельми була до вподоби М. М-чу.

Виявляється, що грушу цю, вже доволі величеньку, привіз і посадив дядько письменника Блоневський, саме проти вікна кімнати, де народився і жив М. М. Груша була вже величенькою, але дядько зробив доволі клопітну пересадку її, бо спостеріг, що її грушки припали до смаку улюбленцю-небожу.

Так ми обійшли навкруги будинку, і я помітив, що сад не кінчається, а вузьким проходом обминає цегляну нову будівлю, від якої часом віє неприємними пахощами, а далі знову через вузький прохід розгортається просторою площиною зі старими деревами груш і яблунь, що посадив їх ще дід М. М-ча.

— А це що? — кивнув я в бік цегляної будівлі за забором.

— Це — суцця морока. Миловарня Лернера.

— То це тут був сад, певно на місці отого будинку, що над вулицею? — висловлюю я свій здогад, і тоді в моїй уяві чітко викреслюється первісний прямокутник садиби Коцюбинського, тепер перекрайний двома обгородженими будинками К. Лернера.

Х. М. на знак згоди хитає головою і починає розповідати доволі цікаву історію їхньої садиби ще з тих часів, коли вона була хутором «Абазівкою».

Ми вже обійшли навкруги будинку і стали перед входом до музею.

— Ось криниця. Це цікава криниця. Тут була недалеко колись Ярмаркова площа. Напували худобу, стояв гамір, співали лірники та бандуристи. М. М. любив вештатись між людом. Слухав кобзарів і часом закликав якого діда-лірника ось до цієї комори, що оце й досі стоїть.

Дещо він записував. Я пам'ятаю його доволі грубий зошит у чорних палятурках, що його забрали під час трусу в 1882 р. Про цей трус у цій самій коморі згадок у пресі ще нема. Зошити й досі не знайдено. За розповіддю — родинне огнище було зложено щось дуже давно. Садиба переходила із рук в руки, аж поки не потрапила до рук якомусь Лернеру, що посередині саду в кількох сажнях від родинного старенького будинку Коцюбинських устругнув миловарню, а над вулицею величеський domeк. Будиночок, що був вельми старий, було здано якимсь сіромам, що зайняли праву сторону. Причому в кімнаті, де народився М. М. — за свідченням Х. М. — годували свиней. Не зайнята частина будинку використовувалася ніби — не хотілося б навіть вірити — на «хвилові потреби» тих, хто приїжджав до миловарні.

Так було аж до 1926 року, коли 17 лютого постановою Вінницького ОВК — будинок і садибу, де народився і жив письменник, було взято під особливу охорону, а також запрошено для керівництва реставрацією будин-

ку Хому Михайловича. В грудні того ж року Комунгосп почав перебудовувати ліву половину будинку, через морози припинив і влітку 1927 року ремонт було нарешті закінчено. Але наслідки цього ремонту такі: підмурок цієї половини зараз ізнову розвалюється; в кімнаті, де народився письменник, неправильно було виведено стінку, і тому вона зараз затікає, горбиниться, осідає і загрожує завалитись. До всього в цій же кімнаті чомусь під час ремонтування гнила підлога не була замінена новою.

Ремонт другої, правої, половини будинку Комунгосп доручив перевести за безпосереднім доглядом Х. М-ча. Завдяки енергійним заходам з його боку цей ремонт було виконано дуже хутко — щось в двотижневий термін — і 8 листопада 1927 року, в зв'язку з X роковинами Жовтня, музей ім. Коцюбинського в м. Вінниці був таки відкритий. Остаточне закінчення ремонту цієї частини будинку через холод було відкладено на весну (але його й досі не переведено, що зле — через вогкість стін — відбивається на експонатах музею).

Отак слухаючи історію виникнення музею, ми через ганок увійшли в сінечки. Ліворуч дві кімнатки з кухнею належать завідувачу музею, праворуч у трьох кімнатах розташувався музей.

У першій кімнаті — чимало фото, дещо з портретів, листівки, малюнки краєвидів Вінниці та самого музею худ. Жука, дещо з речей — все це поступово, за хронологією, розповідає глядачеві переважно за дочернігівську добу життя письменника. Звертають на себе увагу портрети діда письменника (в фарбах), його батька й матері та інші.

Тут, до речі, виникло мимохіть таке побажання: варто б було зробити обмін експонатами (в копіях) з Чернігівським музеєм ім. Коцюбинського. Бо не всякий відвідувач має змогу побувати разом в двох музеях, а тому й не буде мати певної уяви і вражіннь за ціле життя письменника. Цікавими експонатами для Вінницького му-

зею, окрім сили інших, які, безперечно, є в Чернігові, були б, наприклад, такі: фото будинку, де жив М. М. у Чернігові; фото його могили з краєвидом і т. п. Так само Чернігівському музею варто б мати фото будинку, де народився письменник, де жив і т. д.

Серед експонатів першої кімнати є ще сторінка метричної книги, де «чорним по трохи рудуватому» вже паперу написано рік народження М. М-ча — 1864, а число вересня 5 (ст. ст.). Це я тут відзначаю через те, що дехто навіть у підручних книгах «чорним по білому» подає — хай хоч і через недогляд — неправдиво 1863 рік народження (от хоч би у останньому конспекті т. Коряка: на одній сторінці — 1863, а на другій — 1864 р. народження).

Друга кімната містить колекцію видань творів письменника українською й іншими мовами: німецькою, російською, шведською, єврейською, чеською і т. д. Тут же: критичні розвідки в журналах, життєписи, рецензії, відгуки преси на ювілеї і т. і. На придбання такої літератури відпускається щорічно, безперечно, замалу суму — в сорок лише карбованців.

Третя кімната — невеличка, з одним вікном у садок. Проти вікна — груша, що була колись до вподоби М. М. Біля вікна столик. Ліворуч — лежанка. Просто глядача — канапка. В цій кімнатці колись народився М. Коцюбинський, тут він жив дитиною, а потім юнаком. Х. М. найбільше дбає про те, щоб цій кімнатці надати колишнього вигляду (він навіть визбирує ту літературу, що, наскільки може пригадати, читав колись його брат). Отже, речі в цій кімнатці розставлені і зроблені за безпосередніми вказівками Х. М. Але, на жаль, в цій самій кімнатці стіна підтікає, мокріє через недбало переведений ремонт і потроху обсувається...

Які ж треба зробити узагальнення з поданого матеріалу?

1. Найперше і найнегайніше: вжити потрібних протилежних (мабуть, описки: протипожежних. — *Ред.*)

заходів щодо старезного хворостяного димаря, від якого може кожного разу спалахнути будинок музею. Залізши на горище з Х. М., я сам на власні очі побачив і зміг переконатися в тім, якою великою небезпекою — і постійною — для будинку, де народився письменник, є цей старий хворостяний димар.

2. Перевести ремонт будинку і даху.

3. Миловарню Лернера не зносить (це забрало б даремно багато часу і витрат), але перевести її до іншого приміщення, її ж приміщення використати для музею письменників і митців Волині та Поділля.

4. В домі, що над вулицею, помістити Бібліотеку ім. Коцюбинського, де був би спеціальний відділ для вивчення його творчости.

5. Вулицю Раковського, де мають поставити пам'ятник та куди виходить садиба Коцюбинських, перейменувати на вулицю Коцюбинського.

6. Музеям ім. Коцюбинського, Чернігівському і Вінницькому, обмінятися копіями деяких пам'яток з життя М. М., а окремим особам і інституціям — подбати про поповнення цих музеїв експонатами: листами, листівками, фото, що їх ще в окремих осіб єсть чималенько.

Залишаючи затишний будинок музею з двома липами збоку, я знову згадав людину, що була так міцно пов'язана з довколишнім світом речей та ідей, що так органічно відчувала болі людського колективу, — людину-творця, що такі прекрасні живі вражаючі, написані «кров'ю свого серця» документи цього кривого зв'язку з багатоміліонним людським горем залишила нам...

І знову поперед мене — Михайло Михайлович... Чернігів. Літо. Післяранкове сонце. Боковий тротуар від Миської Думи до базару, вздовж театрального скверу. Він іде з дружиною — Вірою Юстинівною, що з нею мені довелось працювати протягом кількох років у Чернігівському Губ-Стат-Бюро, де за рік чи два до мого вступу довгі роки працював і сам Михайло Михайлович.

Він іде тепер, спираючись злегка на руку Віри Юстинівни, а другою рукою трохи важкувато на палицю. Хода тиха. Лице сумовите, стомлене. Болісний сум у його ясних очах, але цей сум важчий, глибший, як був. Видно, що хворість ним помітно вже опанувала. Через такий стан його здоров'я я уникав бувати у них, щоб не докучати. Але наскочив. Вітаюсь...

— А чого це ви так давненько до нас не заглядали? — як і завжди лагідно запитує мене з легеньким усміхом М. М.

Я схиляю погляд і виговорюю про все, що, мовляв, ставало мені на перешкоді до цього.

— Заходьте ж, прошу, — сказав прощаючись М. М. Я дякував. Я обіцяв зайти «якось»...

Це була моя остання з ним зустріч влітку 1912 року. Я так-таки й не зайшов більше: болісно було бачити, як цю надзвичайно чутливу людину хворість поступово і невблаганно виштовхнула з життя.

Я певен був, що цього болісного співчуття при зустрічі з ним я не зможу заховати, а це зайвий раз його зможе занепокоїти.

І от чомусь мені здається, що на останнє запрошення М. М. відвітну візиту я зробив тільки зараз влітку і то не в Чернігові, а в Вінниці.

Зайшов, побачив, розповів про негайне, теперішнє та заразом і про колишнє, бо життя біжить, шумує і потишеньку затирає образи недавнього минулого...

РЕЦЕНЗІЯ

«ДРУЖИНА СОНЦЯ»

Г. ЛЕРУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

«Дружина Сонця» Леру, що належить до циклу романів-пригод, був би доброю поживою задля укр[аїнського] юнацтва, коли б перекладчик не надав своєю каліченою мовою грубої, незграбної форми «своєму» (не кажу: українському) перекладові. Французьке елегантне убрання він замінив якоюсь недоладною лахманиною, і треба мати багато мужності, щоб дотягти до останньої сторінки твору. В цій мандрівці багато допомагає читачеві майстерність композиції роману Леру — це з одного боку, а з другого — звичка, при звичаювання до вибриків перекладчика: от, наприклад, на 91 сторінці — «всі ока виразили здивування», на 292-й — «укмітив» (замість простісінького уздрів), на 87-й перекладач устами одного з персонажів дає «розгрішення», на 102-й «він... мав оцю фразу в «усі»: [на] 112 с. — «як діти, що їх прогулюють у гидкій чарівній казці», на 242-й — «нічнjanі тіни», далі — «точучи своє время» (126 с.), він «зівволив говорити» (140 с.) «з ушима на чеку» (66 с.) про «верхове звіря» (154 с.), потім вже перекладчик доходить до «завертоголовної високости» (60 с.) і каже, що батько однієї з дійових осіб роману «удруге спарувався» (58 с.); поминаючи, що «хтось купив автомобіль з задньою думкою» (на с. 215), а ще хтось «був напрочуд бридким» (через що, невідомо, — це на с. 64-й), і — я припиняю цитувати багатий скарб химерних, хоч і веселих, вигадок перекладача і, «опікунчо хитаючи головою» (172 с.) над витвором його пера, кажу: «Отож, це жасно!» (останнє слово — 137 с., — певно, до вподоби перекладчику, бо з ним ви зустрінетесь протягом рома-

ну дуже часто). І хоч гуляли олівці коректорів (кількох навіть!), але справі поліпшення допомогли мало. Переклад не відповідає і найскромнішим вимогам — що дуже шкода. Дуже шкода, що не можна т-ву «Криниця» через неохайність чи недосвідченість перекладчика видати цього інтересного роману, а видать його в такому вигляді конче неможливо, щоб не сталось (при його появі) того, що «всі ока виразили здивування» (с. 91).

Короткий зміст роману: місце — Перу (Південна Америка), час — теперішній, дійові особи: тубільці-індійці кехуаського племені⁶⁹, які прагнуть відродити свою славу минувшину та давню культуру, вибившись з-під ненависного верховенства еспанців та чужої їм європейської культури (з них — нащадок царів інкасів Овіеду — Гуайнака-Рунту, одночасово і служачий комерційного підприємства; верховний жрець Гуаскар, прислужник та робітник маркіза; і народна маса, яка глибоко заховала вірність та любов до своїх звичаїв та релігії; з ними ж — і фахівець до повстань, авантюрик Гарсія, що по-своєму користується народним рухом); — це з одного боку, так би мовити, унікальна цивілізація Перу, циклопічні руїни якої й зараз викликають подив у європейця; з другого боку — Європа в особі француза-інженера Раймона (герой роману), Марі-Терези, еспанки, доньки маркіза (героїня), дядька Раймона — Франсуа Гаспара (вченого, члена Паризького ін[ститу]ту), президента Вінтемілля (ворога Гарсіяна, якого він врешті перемагає) та *inspector superior*'а Натівідаде. Ось глибоке тло роману: боротьба цих двох світів — під час рев[олюційного] руху кехуасці викрадають красуню Марі-Терезу, аби принести її в жертву Сонцю (культ їх) на врочистому святі інтерайма (що буває кожні 19 літ), яко «Дружину Сонця», — і разом з тим помститись на чужинці за спалення їхнього останнього царя Атаугальпи жорстоким ватажком еспанців Пізаро (1553 року під час завоювання Перу). На цьо-

⁶⁹ Тобто: індіанські племена інків-кечуа.

му глибокому тлі (боротьба рас, культур) Леру рукою майстра гаптує роман двох закоханих — Раймона та Марі-Терези: їхню розлуку, страждання, пригоди; це ж дає напрямок діланню тих чи інших дійових осіб роману. Роман кінчається розбиттям рев[олюційного] руху повстанців-інкасів — «дітей Сонця» — і визволенням з їх рук М[арії]-Т[ерези] завдяки відданості (і почасти зраді звичаїв своєї країни) інкаса Гуаскара, верховного жерця, який вкорочує собі життя біля дверей врятованої ним «Дружини Сонця». Європа перемогла. І, мов на глум, інспектор міліції Натівіаде дає ватажку повстанців, нащадку царів-інкасів Овіеду — [Гуайнака-]Рунту посаду у відділі Франко-Бельгійс[ького] банку. Молоді — Марі-Тереза та Раймон — від'їжджають до Франції, аби там від[правити] шлюбне свято...

Аркадій Казка

[Дописка Павла Тичини, завідувача української секції Всевидаву]:

Леру на укр[аїнському] книжному ринкові дуже був би бажаний.

Дійсно, переклад скандальний: «стратившого», «почувся свист, котрий надходив зі споду вулиці», *наздогнати* хтось виправив у *нагнати*, «конвой розпочав буркотіти найгідшим способом» (?).

Українська секція безкраю дивується тому, що вид[авни]цтво «Криниця» ухвалює такі переклади. А врешті, хіба не могло воно віддати якомусь досвідченому редакторові? Виходить так, що на Україні чистоти мови ніколи не буде.

Завід. укр. секц. П. Тичина.

[липень 1919 р.]

**АРКАДІЙ КАЗКА
У ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ**

**Критичні матеріали,
відгуки та інші публікації**

Станіслав Тельнюк

ЗАЛЮБЛЕНИЙ У НОВЕ ЖИТТЯ

«Василечку! — писав він до свого учня Василя Мисика. — Одне велике зауваження: назва збірки “Васильки” нехай не здається Вам надмірною гординою мого духа — це моє мистецьке *credo*, що кожен митець і кожен його твір мусять мати свій запах, свою духмяність. Оце і все. Але ніяк не так, що, мовляв, всі твори мої досконалі. Це було б надмірним безглуздом — і я ще остільки не здурів. За кожного автора говорить час, і коли час уже поховає — то вже *назавжди*». І підпис — «Ваш А. Казка».

Аркадій Казка! Це ім'я та прізвище вперше почув я з вуст Павла Григоровича Тичини десь у 1962 році. Він просив мене, молодого, чубатого літпрацівника письменницької газети, допомогти упорядкувати книжку друга його юнацьких літ...

Здається ж, уперше саме Павло Григорович показав мені і старе, дореволюційне фото... Задник — кам'яний ганок, намальований на клейонці, такі ж мальовані гірлянди плюща. Фотографуються четверо — літній лисий чоловік та троє юнаків. У чоловіка зовсім білі скроні, хоч йому нема й п'ятдесяти, і хвацькі, підкручені вгору, вуса... Це фото було зроблено 1912 року. На ньому — Михайло Коцюбинський та учасники його «субот» — М. Саєнко, С. Устименко, А. Казка. Чорнявий, чубатий, у сорочці-косоворотці Аркадій Казка стоїть за своїм учителем і дивиться в об'єктив тодішнього примітивного фотоапарата. Дивиться в невідоме майбутнє...

Все ще попереду: і недовге навчання в Київському комерційному інституті, і робота креслярем у Чернігівській земській управі, і революція, і боротьба за нове

життя, і вчителювання по селах України, і активна участь у літературно-мистецькому житті Києва та Одеси, і невсипущість у творчості. Будуть вірші, поеми, переклади, буде мрія про першу книжку... Вже й вимріяно буде назву її — «Васильки», вже й укладено її буде... І все це обірве несподівана, трагічна, безглузда смерть у 39 літ...

Тим поетам, що народилися в рік його смерті, уже минуло по шість десятків. Зроблено найголовніше, пройдено великий шлях...

А в Аркадія Казки оце щойно виходить його перша книжка...

— Ви чули про поета Аркадія Казку? — хочеться запитати так само, як запитав колись мене Павло Григорович.

І, напевне ж, доведеться почути таку ж відповідь, яка пролунала з моїх вуст у 1962 році:

— Щось... десь... колись... Але хто це такий і що написав, не знаю...

«Мій друг — Аркадій Казка...» Так писав про нього Павло Тичина. І не раз говорив, що дружба з музично обдарованим, талановитим шукачем у формі, дивовижно совісним і щирим поетом дала йому безмірно багато. Якось навіть вирвалося з його вуст: «Я не знаю, чи був би я *таким* Тичиною, якби не дружба з Казкою...»

У статтях, спогадах, листах, щоденникових нотатках, у повісті «Подорож з капелою К. Г. Стеценка» Павло Тичина не раз згадує це ім'я. Згадує з шанобою, братньою любов'ю. Велике і прекрасне, тяжке і печальне єдило обох поетів, чий літературний шлях розпочався з благословення Михайла Михайловича Коцюбинського.

Аркадій Васильович Казка народився 11 вересня (за старим стилем) 1890 року в Седневі на Чернігівщині у родині, що походила з козаків. Батько поета любив спів та музику, до цього ж привчав і свого сина. Василь Казка просто-таки кохався на співі, керував церковним хором. Знали його як доброго чоботаря. Родина була вели-

ка — три сини та чотири доньки, — отже, про якісь там достатки важко говорити. А проте батько вважав: як би там не було — мої діти повинні здобути освіту, бо ж кажуть не дарма в народі: «Учення — світло, а невчення — тьма». Доводилося тягтися в нитку, але знаходити хоч якісь кошти на навчання дітей. Григорій — старший син — учився в Ярославському ліцеї, Аркадія було відправлено до Чернігівського реального училища.

Ось тут і з'являється цікава деталь. Про неї писала в одному з листів дружина поета Ганна Павлівна: «Будучи ще учнем реального училища, Арк. Вас. разом з П. Г. Тичиною співали в хорі і жили в інтернаті при монастирі...». Вихователем же в інтернаті був семінарист-старшокурсник Микола Подвойський — більшовик-ленінець, професійний революціонер, майбутній видатний партійний та військовий діяч Радянської України і всього СРСР. І вплив М. І. Подвойського на юних вихованців був величезний.

Саме там, у Чернігові, талановитий хлопець уперше відчув себе не «Сказкиным», як записали його прізвище аж надто ретельні діловоди училища, а нащадком козака-нетяги Казки. Хто допоміг йому в цьому — чи батько з його розповідями про минуле рідного краю, чи Микола Іллч Подвойський (саме в нього юний Тичина побачив гіпсовий бюст Тараса Шевченка!), чи вже Михайло Коцюбинський, на «суботи» до якого вони ходили разом з Павлом Тичиною (до речі, такі ж діловоди записали його «Тычининым») — важко сказати. Але саме в Чернігові Аркадій відчув себе українським поетом і чи не вперше замислився над долею народу, над його майбутнім...

Але треба одразу ж підкреслити, що ця любов до рідного народу не тільки не виключала любові до інших народів, а, навпаки, спонукала до спілкування з представниками інших націй, до вивчення й пропаганди їх культур. Недаремно ж А. Казка візьметься (вже після революції) перекладати І. Буніна, В. Маяковського, за-

хідноєвропейських авторів, недарма ж іще до революції він прагнутиме перенести на український ґрунт таку типово східну поетичну форму, як газель, — тоді практично невідому й не вживану в нашій поезії...

«Аркадій закінчив Чернігівське реальне училище, — згадувала його дружина Г. П. Казка, — а потім вступив до Київського комерційного інституту, але не закінчив його. Тяжке матеріальне становище примусило його повернутися до Чернігова і працювати. Він став креслярем в Чернігівській земській управі, взявши на своє утримання трьох сестер і племінницю.

Згодом сестра Олена (середня) теж стала працівником статвідділу зем. управи.

Але жили дуже бідно».

Можливо, саме цими тяжкими умовами життя, відчуттям власного безсилля перед тупою державною машиною й породжені численні сумні, навіть трагічні мотиви в дореволюційній творчості Аркадія Казки (ми, звісно, судимо про це з тих нечисленних творів, які дійшли до нас, — їх було написано значно більше).

Ось газель «Мені байдуже»:

Дзвенять гучні святкові дзвони — мені байдуже...
Всіх Пасхи веселять канони — мені байдуже...

І степ, геть скинувши зимові білі вбрання,
Смарагдами вкриває гони — мені байдуже...

Таємний жайворін, віщун весни, з блакиті
Ясні, сріблясті сипле тони — мені байдуже...

А в цей же час ровесник (на чотири місяці молодший) і товариш Аркадія Павло Тичина пише своє знамените «Арфами, арфами...», де славить весну, красу, щастя кохання й чекання змін у житті! Ми розуміємо причини світової печалі Аркадія Казки: «...життям керують Лише прислужники Мамони...», «...народ мій рідний, темний, ось затопчуть В багно життя лихі закони...». Та

даремно поет намагався переконати читача й себе в тім, що він живий мрець:

Я мрець... й через те саме зовсім не пристали
Мені ні перед чим уклони — мені байдуже...

Це — поза. Вірніше навіть, не поза, а самонавіювання пози. У грудях поетових було надто чутливе серце, яке розривалося від болю за долю народу, що страждав від антилюдяних законів, від жахів Першої світової війни («Vers libre»).

Про це ж писав і Тичина. Але його серце не тільки розривалося від болю — воно й передчувало грядущі зміни в житті, воно передчувало революцію.

Проте не варто применшувати й значення поезій А. Казки. Вони свідчили, що в літературу йде чесний, талановитий творець, який бачить пекучі суперечності життя (згадаймо: «З ума не йдуть знедолені народи...» П. Грабовського!) і протестує...

Треба сказати, що й А. Казка в ті роки був здатен бачити красу життя, красу кохання, радість буття. Ось малюночок, названий — не без самоскепсису — «Романтичним», а проте ж перед нами реальна картинка вічно немрущого життя:

Заснув Чернігів. Місяць срібний,
Піднявши високо свій щит,
Вглядається: богам подібні,
Ген двоє п'ють солодку мить.
Зустрілись вчора й цілували
Лиш фльокса запашні квітки —
Сьогодні статуєю Валу
Вони здавалися, стрункі.
В обійми впали. Заніміли.
Уста до уст. Стук серць лиш чуть...

Чи не ці рядки, чи не ця картинка стояла перед очима Павла Тичини пізніше, коли він творив свій геніаль-

ний вірш «Ай-Петрі», де ми читаємо й таку, явно навіяну «чернігівською ніччю» строфу:

Яке бажання стріч!
Мов Дафніс той і Хлоя,
при місяці там стоя,
шепочуться всю ніч!

Безперечно, тяжкою атмосферою дореволюційного чернігівського життя (в якому до 1918 року лиш «суботи» Коцюбинського були якимось просвітком для стражденної мистецької душі) народжені й такі рядки з поезії «Журавлі»:

...Та міцно спало місто із мешканцями,
В нічний важкий поринувши туман, —
Високих вісників взивало ланцями,
А тих, хто вірив з нуждарів, — поганцями,
І... одмовлялось од змагань...

Грозу 1917 року Аркадій Казка зустрів захоплено. Із знаменитою тичининською «Думою про трьох вітрів» перегукується вірш А. Казки «Встаньте ж, вільні-богорівні», написаний після падіння царизму:

В сяйві радості-натхнення
Сонце весело вставало.
Сонце весело вставало,
Сонну землю цілувало...

Віншому вірші — в сонеті «Айстри»... — поет підкреслює: «У світ краси ми бачим вороття й радіємо...». А у тріолеті «Життя — яка то гарна річ!..», написаному, можливо, на самому початку 1918 року, поет славить життя, «радоців криницю», «злотистий день» — і хай ці слова звучать здебільшого в плані, так би мовити, інтимному, значення цієї радості ми не можемо применшувати...

Гинув старий світ, у боях народжувався новий, віками топтана, принижувана, оживала Україна, і мова її, яку царизм називав «малоросійським наречием», почала звучати високо й гордо... Були поразки, були жертви, була німецька окупація, калейдоскопічні зміни влад — і приходила в душу розпука (про це — сонет «Кінець», тріолети 1918 року, «Рондо», «Рондо складне»), — проте все-таки не вмирала надія на перемогу. І ось уже в сонеті «Буря» (1918 р.) поет величає майбутню нову Україну «краєм краси і правди». Тоді ж він пише і про «відновлений край» (сонет «Миколі Лисенкові»).

Тоді ж прийшло й кохання. «...Ми одружилися в 1918 р. і в 1919 виїхали до Києва», — згадувала його дружина Ганна Павлівна. Вона теж писала вірші й теж була такою ж непрактичною, як і її Аркадій...

Весна й літо 1919 року в Києві... Будівництво нової української радянської культури... Леся Курбас та його «Березіль»... Василь Чумак, Гнат Михайличенко, Василь Еллан, Павло Тичина, Михайль Семенко — їхні вірші й декларації! І тут же — «неокласики» на чолі з Максимом Рильським і Миколою Зеровим... Грандіозні Першотравневі видовища на вулицях Києва — театр масового дійства!.. Всевидав оголошує конкурс на революційний гімн України... У Всевидаві працює друг Аркадія — Павло Тичина. Він і Аркадія Казку залучає до роботи над виданням нових книг — і наш поет бере активну участь у цій справі.

Та наприкінці літа денікінці окуповують Україну, вдираються до Києва. Тичина мусить ховатися на Байковому кладовищі. Чумак і Михайличенко трагічно гинуть від куль денікінських катів. «...ми виїхали на Катеринославщину. Вчителювали... — згадувала Г. П. Казка. На Катеринославщині (с. Підгородня) — знайомство з В. Мисиком. Він був ще учнем у школі. Здружився з Арк. Вас. Уважний, талановитий хлопець привернув до себе увагу вчителя, а потім... потім обігнав його...»

Ну, та це вже потім... А тим часом — іде громадянська війна.

Сірий ранок. Тихо скрізь.
Небо хмарою повито...
Скільки крові, скільки сліз
На Україні скрізь проліто!

Це — рядки з вірша про денікінщину, який закінчується звертанням до бога, щоб він приголубив «окривавлених, самотніх». Та вже в наступному вірші поет кличе до боротьби:

О встань же, люде! Бий же ката!
День щастя й вольності гряде!

Та не тільки поезіями робив свою революційну справу Аркадій. Разом з дружиною Ганною Павлівною він працює на селі, вчителює. [...] Аркадій Казка робить усе для того, щоб, кажучи його ж словами (з листа до В. Мисика), *«перетворювать, пересовувать клітинки мозку, робить у голові, у психіці і в серці революцію — непомітну, але більш поважну, аніж гарматними набоями, кулеметами та газами»* (підкреслення А. Казки. — С. Т.). Творення революції «у психіці і в серці» (згадаймо й слова Тичини: «Соціалізм без музики ніякими гарматами не встановити») — ось головна мета творчості Аркадія Казки. [...]

Боротьба за нове життя була суворою. Розруха в містах, нестатки на селі — про це пише поет у своїх віршах. А було й таке, про що він у віршах і не писав. [...]

Працюючи на селах (спочатку на Катеринославщині, а далі на Київщині), Аркадій Казка не поривав зв'язків з Києвом, з давніми своїми друзями — Павлом Тичиною, Василем Блакитним, Григорієм Верьовкою. Його вірші та поеми вміщуються на сторінках київських та харківських журналів. Він пише багато, натхненно працює над словом, його поеми «Стежечка», «Сон старого кобзаря»,

«Великдень» — то перші (й досить вдалі, вельми цікаві формою та змістом) спроби осмислити велич революційних днів, до того ж — не шляхом нагромадження окличних знаків та актуальних гасел, а глибше й буденніше. У віршах (сонетах, тріолетах, рондо, газелях) він намагається зробити фактом мистецтва щонайдрібнішу буденну деталь, аж до використаного трамвайного квитка чи сучка, що випав з дошки. Поет, шукаючи нових форм (у поемах), водночас любляв (у віршах) і старі, випробувані сторіччями форми, але намагався вкладати туди, як він сам писав, «новий зміст». Не завжди йому це вдавалося до кінця, не завжди й сучасники розуміли його прагнення.

— Пам'ятаю один літературний вечір, — десь у 1970 році оповів авторові цієї передмови відомий поет і перекладач Діодор Миколайович Бобир. — Аркадій Казка, в якого я, підліток, був просто закоханий (він чудово співав, і саме це в ньому мене полонило), читав на вечорі свої тріолети... Ви знаєте — публіка їх не сприйняла. Всім хотілося чогось неодмінно нового, незвичайного, а тут виходить чоловік і читає... тріолети. Пам'ятаю, навіть дуже прихильний до Казки Григорій Косинка — і той вигукнув: «Та що ви читаете?!»

Твердження про «монотонність» і «нудність» поезії Аркадія Казки проникли навіть на сторінки поважних видань. Що ж, монотонними й нудними могли здатися вірші Казки товариству, яке вже звикло до рубаних ритмів, до яскравих образів, що били в очі своєю феєричністю. Аркадій же Казка не йшов у ногу з тодішньою поетичною модою, хоч, якщо уважніше придивитись до його віршів та поем, ми побачимо там і вигадливу строфіку, й рубаність ритму, і блискучі порівняння, метафори, епітети, і щось спільне з Тичиною у словотворенні та розгонистості письма... Але про це ми можемо говорити зараз, через шість десятиріч, а в 1922 році на сторінках «Вістей», редагованих другом Павла Тичини Василем Блакитним, один з репортерів критикував автора «Со-

нячних кларнетів» та «Плуга» за «зраду» «революційної» форми — Тичина прочитав на одній з плужанських вечірок вірш, писаний гекзаметром! То що вже говорити про Аркадія Казку!.. Якщо, скажімо, Маяковський (А. Казка перекладав його на українську мову), бачачи, як «улиця корчиться безъязыкая», прагнув сам стати «язиком» цієї вулиці, то Казка був поетом іншого плану, іншої вдачі (хоч і він хотів стати «язиком» селянства; про це досить промовисте є твердження в одному з листів до В. Мисика: «Живу я серед селянства з початку революції і досі... І ось, дивно стає, як вони (тобто деякі українські поети. — С. Т.) самовпевнено у харківських «міщанських» квартирах творять революцію і все більше та більше відриваються від селянської маси — говорячи до неї *чужою, незрозумілою селянству, тарабарською мовою творів і поезій... і піднімаються у повітря*»). Аркадій Казка був інтимніший, його поезії здебільшого призначалися не для проголошення на площах чи в великих залах, а для читання в самотині з олівцем в руці. Такі вірші «на слух» та ще й перед натовпом рішуче не сприймаються...

Та, говорячи про інтимність поезій А. Казки, ми не відкидаємо при цьому високого громадянського змісту його творчості. Цю рису блискуче проілюстрував своїми поезіями учень А. Казки — Василь Мисик. Інтимність і негучність громадянина, коли кожне слово, кожен образ точно лягають на своє місце, як нитка в доброму полотні, — ось і А. Казка, і В. Мисик, і В. Швець, і деякі інші талановиті поети...

В одному з віршів, присвяченому колишньому комбригові, поет пише про бойового коня Ваську, що колись мчав, мов буря, по фронтах, а «Зараз їсть в бригаді сіно на припоні», «Чує брязкіт зброї з далечі доріг»... Так, війна минула, але на Заході знову готуються до нових походів проти Країни Рад. Недаремно ж у ці дні Маяковський писав (а А. Казка переклав):

Розкрив я
тихим порухом
газету —
й тут
почув я:
пахне порохом
з усіх усюд.

Навіть з вірша про комбригового коня можна судити, як старанно шукав поет своєї стежки, як намагався про високі матерії говорити найзвичайніше, як відкидав будь-які спроби висловлюватися громово, трибунно. Навіть ритміка (і це взагалі характерно для Аркадія Казки) важкувата, вірш мовби «опрозовується» (такі ритмічні «брили» ми потім побачимо у Богдана Ігоря Антонича чи у Миколи Бажана). Поет за всяку ціну намагався виразити ту чи іншу тенденцію чи думку не «в лоб», а іншими шляхами. Можливо, при цьому він згадував думку Ф. Енгельса про те, що, чим більше сховані погляди автора, тим ліпше для твору мистецтва, і що тенденція повинна сама собою впливати з положення та дії, без того, щоб її особливо підкреслювати...

Що ж, літературно-критична думка тих часів (та й не тільки тих!) не вельми підтримувала творців, які у своїй практиці виходили з вищевказаних засад Ф. Енгельса. У 1925 році, наприклад, один з критиків писав у газеті «Більшовик» буквально отаке:

Дивно, що знайшлася на Україні людина, що в час, коли в повітрі носилася вже революція, — могла писать «Хор лісових дзвіночків»... Поет втік від життя і збирав перлини витончених нервів ідеалістичних екстаз у «Сонячні кларнети». Це робив пізніше також Рильський, коли спокійно ловив рибку, сидячи над Дніпром, тоді як Україна стікала потоками крові і гнулась у спазмах завзятої боротьби за своє революційне самовизначення!

Це отак — про Павла Тичину і Максима Рильського!
А що вже можна було написати чи сказати про Аркадія

Казку і його «Тріолети про тугу» чи «Самотність»? Адже навіть через чверть віку по смерті А. Казки знайшовся критик, який звинуватив поета, що він у своїй «Самотності» обстоював індивідуалізм, відрив від прагнень широких трудових мас. А поет писав про звичайнісіньке творче бажання побути сам на сам з собою біля чистого зошита, про ту священну й найдорожчу для кожного творця мить, коли він залишається наодинці зі своїм задумом...

Чи ж дивно, що за подібних обставин поезії Аркадія Казки могли здатися окремим літераторам та читачам і нудними, і монотонними, і художньо та ідейно ущербними?!

1925 року поет з дружиною та двома малими синами — Левком та Антоніном — виїздить до Одеси. «Кузнечна вулиця... — згадувала Г. П. Казка. — Остання зустріч у 1925 р. в грудні. Вечір у т. Папарук (тут на квартирі від 1916 до 1923 р. жив П. Г. Тичина; згодом донька господині цієї квартири Ліда стала дружиною поета. — С. Т.). Присутні: П. Г. Тичина, Н. Романович-Ткаченко, М. Рильський і ще хтось... Мила, дружня зустріч. На другий день ми виїхали до Одеси».

Нелегко було поетові й там. Учительська праця, родинні турботи — усе це не вельми сприяло творчості. І все ж він наполегливо працював — і зростав. Тут були створені поеми, вірші, тут він почав перекладати В. Маяковського (на жаль, до нас дійшов тільки один з його перекладів). А раніше, ще в селі Підгородньому, 1921 — 1922 рр., Аркадій Казка переклав великий цикл поезій видатного російського поета і прозаїка Івана Буніна. Казчині переклади на диво точні. Цікаво, що український поет обрав для перекладу вірші глибокого громадського звучання (напр., «Джордано Бруно» — таких поезій небагато і в самого Буніна), речі з мотивами соціальними («Сліпець», «При дорозі», «Дворецький»), ряд творів пейзажних, де малюються картини, близькі до українських. Є поезії й на релігійну тематику, але здебільшого

це твори, в яких переповідаються героїчні міфи («Самсон»), описується краса мистецьких творів, пов'язаних з релігіями різних народів, звичаї. А ось одна побутова, незважаючи на її релігійну оболонку, картинка:

В загінку хат льодок хруптить, мов скло.
Квітнева рань. Приємний холодочок.
У монастир, як споконвік було,
Говільниці несуть синів та дочок.

Відкрий з ясним престолом храм для них,
Прийми, о боже, матерів щасливих.
А як підйдуть до дверей святих, —
Заколисай у дзвонних переливах.

Мимоволі згадуються Шевченкова «Марія», Франкова «Сікстинська мадонна», бунінська «Мати», майстерно перекладена Аркадієм Казкою! Людське, а не містичне, краса існуючого, а не вигаданого! Та й саме слово «бог» тут просто синонім слова «доля»...

Аркадій Васильович Казка був поетом високої культури, глибокого відчуття прекрасного. Він унікав гучних нот, але зате кожне слово його було словом дозрілого поета, схильного до глибоких роздумів над життям. І якби його книжка вийшла тоді, коли була написана, вона стала б помітним явищем у всій поезії 20-х років. Він готував свою збірку до видання. Про це знали його друзі й готові були допомогти. Чи не до Аркадія Казки писав оцього листа Павло Тичина, начерк початку якого зберігся в його архіві:

Любий друже!

Я балакав у ДВОУ. Видавництво могло б узяти твою збірку. Гадаю, що це б тобі ув одночас і допомога велика була б і підтримка моральна. Отже, збери, переписи і присилай — як хоч, то й на моє ім'я, — а я вже передам. З перекладами трохи складніша справа. ДВОУ щодо видання перекладної літератури перевищило свій план...

Коли писався цей незакінчений лист? 1925 чи 1929 року? 1929 року Павло Тичина, повертаючись із Туреччини, прибув до Одеси. Він не пішов ночувати до готелю — пішов до Аркадія Казки. Багато про що говорилося, мріялося, багато що планувалося...

Щоправда, Тичина, який щойно прибув із-за кордону, а тому (про цей парадокс писав ще Ленін) знав про події на батьківщині значно більше, ніж його співгромадяни, що не виїздили за її межі, відчував наближення грози. Ще 1928 року було заарештовано й вислано подалі від столиці Христіана Раковського, Карла Радека та ще кілька десятків найближчих співробітників Леніна, а в січні 1929 року — вигнано з СРСР до Туреччини Троцького, заарештовано (правда, ще ненадовго) нову «порцію» відомих партійних та державних діячів. Арешти стали явищем нехай не масовим, але звичним... Тичина просив Аркадія бути обережним, йому здавалося, що квартирант (якого пустила в сусідню кімнатку Ганна Павлівна, аби трохи поправити фінансові справи родини) надто уважно прислухається до розмов у господі Казок...

Наприкінці літа й на початку осені 1929 року на Україні прокотилася хвиля арештів. Готувався «процес СВУ». Як відомо нині, до цього процесу було «притягнуто» Сергія Єфремова, Андрія Ніковського, Людмилу Старицьку-Черняхівську, Бориса Тена, Діодора Бобиря, Максима Рильського, опинилися за ґратами Степан Олійник та його однофамілець поет-молодняківець Анатоль Олійник... Цей список можна і можна продовжити... Опинився в нім і Аркадій Казка. Вночі 10 вересня його було заарештовано і відправлено в одеську в'язницю...

Розгублена, деморалізована, з двома малими дітьми на руках, Ганна Павлівна не здогадалася якось дати знати про біду Тичині, який міг би (Павло Григорович не раз із болем про це говорив і писав в одному з листів) звернутися до М. І. Подвойського (Аркадій же ж був

його учнем у монастирському хорі!) чи Г. І. Петровського (Тичина був кандидатом у члени ВУЦВКУ) з проханням розібратися у справі!.. Не почувавши за собою ніякої провини, Аркадій чекав, що його ось-ось виручать, вирвуть з тюрми, порятують. Та допомога не приходила. [...]

Коли зараз перечитуєш його вірші, поеми, переклади — то виразно бачиш, як далеко в майбутнє вмів прозирати талановитий поет, як оригінально він мислив, як багато міг здійснити, якби...

Нереалізованими залишилися численні задуми, недописаними лишилися вірші та поеми. Поволі ріка часу замулила й саме ім'я поета.

На початку 30-х років Василь Мисик намагався видати книжку свого вчителя. Не вдалося. Не та епоха...

Прогриміли тридцяті роки, прогуркотіли сорокові... У дні війни безслідно пропали найцінніші рукописи поета...

До ХХ з'їзду КПРС ім'я поета не згадувалось ніде. А потім стараннями його учня Василя Олександровича Мисика стали з'являтися у пресі публікації його віршів, розповіді про нього. Павло Григорович Тичина до кінця життя не полишав думки про видання книжки свого друга. На жаль, це було нелегко... Він звертався з проханням допомогти йому в цьому й до мене — поритися в бібліотеках, архівах, передрукувати ті чи інші твори поета. В 1962 році я ще мало уявляв, що саме і як саме треба робити, отож я пообіцяв, що допоможу, але конкретно нічого не зробив...

Потім довідався, що зусиллями доброгій давнього приятеля П. Г. Тичини Анатолія Карповича Павлюка, поетової вдови Ганни Павлівни, його учня — Василя Олександровича Мисика було зібрано хоч і невеличку, але цікаву й показову частку творчості Аркадія Казки. А. К. Павлюк приніс ще не впорядкований рукопис збірки П. Г. Тичині. Тим часом у «Дні поезії — 1965» В. О. Мисик подав добірку творів свого вчителя з короткою, але

теплою, глибокою передмовою. (Потім були публікації у журналі «Прапор» та кварталнику «Поезія».)

Передчасна смерть (1967 року) обірвала роботу П. Г. Тичини над збиранням та упорядкуванням книжки Аркадія Казки. А потім пішов з життя й А. К. Павлюк. Це була чудова людина, глибоко залюблена в рідну культуру. Працюючи економістом у Держбанку, Анатоль Карпович до кінця життя зберіг любов до красного слова, музики, театру, живопису. Під час Великої Вітчизняної війни він, ризикуючи життям, виніс з квартири Тичини, зайнятої окупантами, чимало рукописів, листів, фотоматеріалів, які становлять величезну культурну цінність. Він же організував і збирання, розшуки та впорядкування спадщини А. В. Казки.

Оскільки ми разом з Павлюком щовечора стрічалися в господі Тичини, розшифровуючи та готуючи до друку його твори, то Анатоль Карпович докладно ознайомив з творами А. Казки й мене. Разом ми підготували публікацію Казчиних перекладів з І. Буніна, яка побачила світ уже після смерті А. Павлюка. Далі вже мені довелося займатися справами підготовки та видання збірки самому. Активно допомагали мені Ганна Павлівна та Василь Олександрович — листовно, звісна річ. Було підготовлено рукопис «Васильків» (так хотів назвати свою книжку сам автор), подано до видавництва «Радянський письменник». Але нещастя продовжували переслідувати поета й через багато літ по смерті. Рецензент Г. дав чомусь невисоку оцінку доробкові талановитого поета. Ганна Павлівна писала мені в листі — «вже після ознайомлення з рецензією на твори А. Казки»:

Я — не романтик і не захоплююся мріями. Бачу, що Ваша пропозиція звернутися з проханням до тов. Гончара свідчить про якісь утруднення в цій справі, і гадаю, що, можливо, в цім має значення все ж таки рецензія. Я напишу т. Гончару, але — пробачте — без нагадування про «мрії». Якби Ви знали, як мені гірко!

Так, утруднення були. І навіть після того, як «Васильки» було включено до проекту плану, на засіданні Правління СПУ раптом прозвучали слова, що вірші й поеми А. Казки малохудожні й, отже, упорядники підвели дружний і вимогливий колектив видавництва. Через якийсь час виявилось, що малась на увазі зовсім інша книжка, іншого автора (теж, між іншим, не малохудожня), — але «Васильки» вже вилетіли з плану...

А ще через певний час змінилося керівництво СПУ, а до видавництва прийшли ставленики нового секретаря ЦК КП України В. Ю. Маланчука — і ні про яке видання «підозрілого» поета не могло бути й мови. Добре ще, що вдалося врятувати рукопис!..

Проте мрія не згасала. Упорядникові вдалося дещо знайти з віршів та перекладів, знайшлися ентузіасты, які зібрали дещо з епістолярної та літературно-критичної спадщини А. В. Казки. Так, наприклад, працівниця Державного музею книги та книгодрукування УРСР Л. І. Гальчук знайшла й передала упорядникові текст рецензії на переклад роману Г. Леру «Дружина Сонця» з великою й цікавою допискою П. Г. Тичини. Відкрилася невідома сторінка співробітництва Аркадія Казки з Державним видавництвом Радянської України — Всевидавком — у 1919 році... Щира дяка І. Д. Блюдо — внучатій небозі П. Г. Тичини — за безцінні листи А. В. Казки, які ми вміщуємо тут, літературознавцеві С. І. Білоконю — за вінок сонетів та кілька віршів...

Пішли з життя П. Г. Тичина, А. К. Павлюк, Г. П. Казка, В. О. Мисик — і тепер мені доводиться завершувати те, що розпочинали вони...

Хочеться вірити, що збірка поезій Аркадія Казки «Васильки» схвилює читача. Він знайде в ній високі зразки поетичного мистецтва, побачить відбиття настроїв українського інтелігента, що йшов у революцію і став одним із її співців. Читач відчує той час, коли писалися твори Аркадія Казки. Автор — дзеркало свого часу. І водночас, як зазначав А. Казка, «за кожного

автора говорить час, і коли час уже поховає — то вже *назавжди*».

Час — ні! — не поховав благородного імені і частки творів поета. Скромний, чесний, талановитий, патріот та інтернаціоналіст, відданий народові та його ідеалам, закоханий у красу слова і в красу нового життя, він приходить до нас із своїм юнацьким признанням:

Життя — яка то гарна річ!

Життя — прекрасна таємниця...

І ми віримо цьому признанню.

Передмова до книжки: Казка А. Васильки. — К.: Радянський письменник, 1989.

Володимир Шкварчук

ВИНУВАТИЙ, БО УКРАЇНЕЦЬ

*За матеріалами слідчої справи № 4748
Одеського окружного відділу ДПУ та справи 3208
Державного архіву Чернігівської області*

У 1925 році Наркомат освіти УРСР доручив одному зі своїх провідних профспілкових працівників, Ілліну, українізувати в Одесі 77-му залізничну трудову школу. Прихопивши із собою кількох безробітних на той час учителів-українців, новий директор відбув за місцем призначення. Одеські колеги, невдоволені неминучими кадровими переміщеннями і взагалі всіма цими новаціями з українізацією, зустріли прибульців з відвертою ворожістю. Протистояння двох течій особливо виразно виявилось під час переобрання правління місцевому профспілки залізничних шкіл міста. Прибульці постановили внести до списку кандидатур майбутнього правління справжніх українців — Ілліна, Казку, Матвієнка, Карпенка, Поліщука та інших. Пройшов лише один — Карпенко. Група українізаторів заявила рішучий протест і демонстративно покинула залу засідань. Несподівано до них приєдналося чоловік шістдесят одеситів, і результати виборів були скасовані. Другі перевибори включили до складу правління місцевому всі кандидатури, висунуті групою українців.

Звичайно, вся ця колотнеча не могла пройти повз увагу місцевої партійної і чекістської влади, однак тодішня генеральна лінія партії втручатися по-більшовицькому в події поки що не дозволяла. Можна було лише викликати кого треба й куди треба, побесідувати, взяти підписку про нерозголошення, спробувати залучити до таємного співробітництва і відпустити. Відпущений, плюючись на очевидні перегини місцевих товаришів,

поступово приходив до тями, зживав із грудей крижаний холодок і повертався до звичного життя. Зустрічався з місцевими однодумцями і активістами українізації, обмірковував з ними поточний політичний і економічний момент, словом, цілком вільно, як і належить у найдемократичнішій у світі країні, виявляв свою ворожу дрібнобуржуазну націоналістичну сутність. Раз можна, то чому б ні? Декого приваблювало спілкування з колишнім чернігівцем, професором Інституту образотворчого мистецтва Жуком, студентами хіміку Стефановським і Біликом, деякими місцевими колегами. Сходилися на тому, що вчителям платять мізер, в українізації суспільства багато липи, проводиться вона вкрай казенно, передусім для українізованих, справжніх українців у радянський апарат майже не пускають, література, мистецтво, музика і взагалі вся національна українська культура затиснута цензурою, нещасних селян грабують і душать податковим пресом, стати на захист своїх прав вони бояться, література про село бреше, українська сировина вивозиться за межі республіки, індустріалізація всіх робить старцями. Знали і втішалися тим, що їхні погляди і клопот поділяє переважна більшість української інтелігенції по всій Україні, зокрема такі її видатні представники, як Рильський, Зеров, Филипович, Єфремов, Ніковський, Кримський. З часом дійшли до одеситів й слова Єфремова стосовно дошкульної практики ДПУ: «Краще арешт, аніж такі виклики». Упродовж кількох років це ще наче великим злочином не вважалося. Можна ще було піти разом на вечір харківського критика Коряка, якщо студент Стефановський квитки роздобуде, з'їздити, хоч і зі скрипом, в ялтинський протитуберкульозний санаторій, словом, багато чого ще можна було.

У 1929 році ситуація докорінно змінилася. Почастішали виклики до ДПУ, переважно українців. Учителя літератури і співів, члена Союзу пролетарських письменників «Плуг» Аркадія Васильовича Казку викли-

кали тричі. Цікавилися, чому за останній рік його літературна діяльність начебто знизилась; розпитували про настрої і ставлення окремих груп та осіб до злободенних питань політико-економічної ситуації, може, сподівалися на секретне співробітництво. Преса зарясніла викривальними статтями проти «єфремовщини». ДПУ УРСР, заповзявшись остаточно підрубати під корінь весь цвіт тодішньої української інтелігенції і вже не вдовольняючись «викритими» міфічними Українською військовою організацією (УВО), Київським обласним центром дій (КОЦД), Братством української державності (БУД), Українським національним центром (УНЦ) тощо, взялося активно, по-більшовицькому вигадувати Спілку визволення України (СВУ), приписуючи її організацію в 1926 році одному з найактивніших, найпродуктивніших, найпринциповіших учених Всеукраїнської академії наук (ВУАН) — академікові Сергію Олександровичу Єфремову. З мерзотною винахідливістю й жахливою мету для діяльності тієї СВУ придумали: встановлення в Україні за допомогою очікуваної не пізніше 1931 року іноземної інтервенції буржуазно-націоналістичної військово-фашистської диктатури. (Український простодушний розум навряд чи зумів би створити таку підлість. Виконавців типу наркома внутрішніх справ УРСР Балицького тут, скоріше, висували наперед як таран, ну й для вітрини.) Передбачався виступ на Київ добре озброєних повстанських загонів Чернігівщини, Київщини і Полтавщини загальною кількістю 5—6 тисяч чоловік. Поки що, мовляв, в очікуванні великих подій глибоко законспіровані «п'ятірки» СВУ підривають у всіх сферах і галузях суспільства та виробництва заходи радянської влади з побудови комунізму; на гроші з американських, німецьких, французьких, чехословацьких та польських антирадянських джерел підбирають та виховують кадри для майбутніх збройних акцій. Бойовою куркульсько-попівською терористичною організацією було названо Спілку української молоді (СУМ). Оскільки

ки вигадана змова мала бути всеукраїнською, «винуватців» готували в Києві, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові, Вінниці, Миколаєві.

За наказом чистокровних пролетарських інтернаціоналістів — начальника окрвдділу ДПУ Ємельянова та начальника 2-го відділку (оперативного — стеження, обшуки, арешти) Блюмана — 9 вересня забирають учителя-письменника Аркадія Казку. Чорну роботу доручають оперуповноваженому Григоренку. Вилучені в письменника два зошити щоденника, записна книжка в цератовій обкладинці, вісімнадцять листів, якісь чотири записки для звинувачення нічого не дають. Грубо порушуючи кримінально-процесуальне законодавство, слідчий проводить із заарештованим «настановні» бесіди, окреслює коло запитань і бажаних на них відповідей, видає кілька аркушів паперу і каже: «Пиши!» Своєрідне «соціальне замовлення» письменникові. Раз партія вимагає, то зобов'язаний виконати, інакше хто ти такий? У чекістській катівні ідея українізації суспільства вчителя і письменника якщо не покидає, то значно блякне. Кілька заяв українською, винятково з власної ініціативи, він усе-таки написав, в останньому змушений був дотримуватися, як і вимагалось, «общепонятного». Тобто брав ручку і слухняно, наче саме себе допитуючи, зазначав: «Протокол допроса Аркадия Казки» чи «Дополнительный допрос Аркадия Казки» — і, згадуючи, писав. Згадувати треба було докладно.

Народився в с. Седневі Бобровицького району (нині Чернігівського) 11 вересня 1890 року за старим стилем (два дні тому зустрів у камері своє 39-ліття) в родині селянина-козака, який і шевцював, і викладав у школі співи, був регентом сільського хору. Вчився в церковно-парафіяльній школі, в 1910 році закінчив Чернігівське реальне училище. Працював статистиком у відділі губернського бюро і при земстві. З 1913 року вчився заочно в Київському комерційному інституті. Влітку 1919 року, переїхавши до столиці, влаштувався на робо-

ту при Наркоматі освіти. Реєстрував у Книжковій палаті нові надходження, рецензував при щойно створеному Центральному літературному комітеті рукописи для видавництва. У Книжковій палаті потрапив під скорочення. У місто увійшли білі, всі установи зачинилися, настало безробіття. Рятувався розвантаженням вагонів на станції, розпродуванням речей на базарі. В університетській клініці у нього виявили процес у лівій верхівці легень, радили недосяжне в Києві кліматичне і дієтичне лікування. Від армії звільнили. З великими труднощами пробрався до ще начебто хлібного на той час Дніпропетровська (Катеринослава), сподіваючись хоч на якусь роботу в кооперації чи земстві, та марно. Випадково зустрівся з артистом Московського Великого оперного театру Максаковим (сценічне прізвище, справжнє — Максименко), два місяці проспівав з ним у церковному хорі, опісля, на пропозицію регента хору Вербицького, виїхали в с. Новопавлівку Павлоградського повіту, де йому пощастило влаштуватися культпрацівником при дивізії по боротьбі з бандитизмом, ще й учителем у школі в с. Підгородньому. На об'єднаних зборах учителів двох суміжних сіл і культпрацівників дивізії його призначили головою комітету по об'єднанню всіх військових і місцевих культпрацівників. Населення тероризували бандити, грабували й убивали, його теж запрошували в банду, навіть із продуктами приходили, але він не брав. Владі теж про це не доносив, щоб не вбили. Натомість перебрався на рік у с. Василівку, а в жовтні 1923 року, залишивши сім'ю в Стародубі, повернувся до Києва, де роботи все ще не було. Рятували навколишні села. Учив дітей мові та співам у Межигірському дитбудинку та Новопетрівській семирічці; більше року читав лекції з українознавства в Межигірському художньо-керамічному технікумі, доки Головпрофос з економічних міркувань цей предмет з програми не викреслив: мовляв, без того всі дисципліни читаються українською, та й майже всі слухачі — українці, навіщо зайві витра-

ти. Втративши останню роботу, знову потягнувся до Києва, який вабив його як центр літературного і культурного життя республіки. Марно. Редактор газети «Ді роте вельт» дав йому рекомендацію у Вінницю, але тут підвернулося запрошення Ілліна до Одеси... На цьому етапі допитів арештант, очевидно, як доказ своєї лояльності до влади, вважає за потрібне вказати лише на те, що в цей час він дописував до газети «Більшовик».

Слідчому зовнішній бік життя арештанта, звичайно, цікавий, однак недостатній. По всій республіці коїться те ж саме. Садистські крики, погрози, образи, напружені денні і нічні допити без сну і відпочинку, багатогодинне стояння на ногах, інсценування розстрілу ламають навіть таких міцних людей, як Михайло Грушевський і Сергій Єфремов. Змучені морально і фізично, люди пишуть, що вимагається, самі або під диктування слідчих. Тож і Казці треба більше уваги надати своїй позаслужбовій, громадсько-політичній діяльності. Що ж, приховувати йому нічого. Трапилася революція, ненависний царат зійшов зі сцени історії, кожен громадянин отримав право на вільний пошук свого шляху на благо батьківщини, свого народу. Пряма, відверта людина, творець, а не конспіратор, Казка пише відверто (та й спробуй не напиши!), анітрохи не вбачаючи у своїх діях та діях своїх знайомих якогось криміналу.

У Чернігові, приблизно з 1911 року, почав відвідувати «Просвіту». З періоду його участі в цьому товаристві йому запам'яталося заснування українського народного хору в 1916 році, в якому він був помічником старости. За два місяці хор з великим успіхом дав шість чи сім концертів і припинив діяльність. Разом з Василем Елланом та іншими самодіяльними артистами провели реорганізацію драмгуртка, замінюючи побутовий репертуар класичним і революційним, звичайно, в тій мірі, в якій вдавалося роздобути щось нове, наприклад, «Великого Молоха» Винниченка. Крім того, Еллан увів його в гурток української молоді, що ставила собі за

мету вивчення літератури і культури рідного народу. У гурток входили хлопці і дівчата з різних навчальних закладів міста, переважно реалісти і гімназисти, не байдужі до питань української державності. Гурток української молоді з часом перелився в Українську юнацьку спілку, з установкою на політичну боротьбу за Українську національну республіку. Помітну роль у Спілці грали, окрім Еллана, брат і сестра Устименки, Віктор Коновал, реаліст Саєнко. Скільки членів нараховувала Спілка, він не пам'ятає, але якусь організовану силу вона собою являла, що видно хоч би з того, що в 1918 році вона виходила битися з червоними частинами під станцію Крути. Він у цьому бою участі не брав; у Спілці читав доповіді з історії та літератури України. Деякий час вважався членом партії українських соціалістів-революціонерів, яка жодних доручень йому не давала, частково через його зайнятість у хорі, частково — через слабеньку діяльність самої організації. Не вдовольняли й сама програма і статут партії, які, на його думку, не відображали всіх вимог життя. Тому, коли влітку 1918 року приїхав із Києва Микола Шраг і повідомив, що відбудеться перереєстрація, причому відсутніх автоматично позбавляють членства в партії, він на збори не пішов. На цьому в Чернігові для нього все й кінчилось.

А в Києві? Теж нічого особливого. Клопотався, на пропозицію Ілліна, виданням масового дитячого журналу, яких тоді в Україні ще не було, навіть заручився згодою на участь у такому виданні Тичини, Васильченка, інших письменників, але далі задуму справа не зрушилась.

По всій Україні в той романтичний пореволюційний час вибивають з «націоналістів» потрібні Комуністичній партії свідчення і зізнання за схемою: ви були знайомі з нині повністю викритим ворогом народу, говорили з ним про всяке, значить, хай і самі того не знаючи, тобто об'єктивно, незалежно від намірів, теж були

його спільником, членом організації. Уже звиклі до вбивчої логіки своїх мучителів, арештанти й насправді почувалися винуватими, тим більше, що в глибині душі велику партію та її революційну практику й не могли не вважати злочинною. Діяли слідчі й простіше: відверто казали, що брехливі, самовбивчі зізнання потрібні партії з вищих революційних мотивів, а хто цього розуміти не хоче, противиться волі партії і слідства, той тим самим і виявляє незаперечно свою ворожу сутність. Не дивно, що арештанти, почувуючись всебічно затиснутими у пастці, погоджувалися на все. Не уникли цього й такі велетні людського духу, як Михайло Грушевський і Сергій Єфремов.

Оперуповноваженого Григоренка цікавить, кого із активних громадських, культурних, політичних діячів Чернігівщини, незважаючи на їх партійні відмінності, можна об'єднати в єдиний національний блок. Доводиться відповідати, вони ж і перевірити можуть. Та й навряд чи такі його зізнання можуть тепер комусь зашкодити. Хто ж із таких людей у Чернігові виділявся на загальному тлі?

Михайло Могилянський — публіцист, дореволюційний меншовик, познайомилися в 1916 році на вечорі в Дворянських зборах, опісля зустрічалися в Києві у Павла Тичини. Дмитро Могилянський (літературний псевдонім — Дмитро Тасиць) — поет, белетрист; Ладя Могилянська — поетеса; ходила чутка, що обоє заарештовані, Ладя в Москві начебто народила, тепер переведені до Харківської тюрми. Стадник — комісар Чернігова при Петлюрі, зустрічалися на концертах, двічі був у нього вдома, здається, виїхав за кордон. Дмитро Дорошенко — колишній комісар Галичини, добрий знайомий, зустрічалися в історика Модзалевського, у грудні 1918 року теж відійшов із петлюрівцями за кордон. Ілля і Микола Шраги, поет Марко Вороний, доктор Базилевич, Аркадій Верзилов, Федір Каллаш, Лебедь-старший, Шкуркіна-Левицька — чимало було в Черні-

гові освічених, діяльних людей. Докладніше? Михайло Жук — викладач малювання в духовній семінарії та жіночому духовному училищі, працював з Михайлом Коцюбинським у «Просвіті», мабуть, бачився у нього і з Єфремовим, коли той приїздив до Чернігова, писав вірші, дитячі казки, організатор літературних вечорів. Михайло Куриленко — син богомаза, однокашник по реальному училищу, офіцер-петлюрівець, нині секретар газети «Червоний стяг».

Байдужий, сухий, споглядальний перелік прізвищ слідчого не влаштовує. Він вживає належних заходів, і на додатковому допиті 21 вересня, на дванадцятий день ув'язнення, письменник змушений писати про себе так:

З Чернігова, по суті, втік, побоюючись репресій за антирадянську націоналістичну діяльність. У Києві переховувався, влаштувавшись у Наркоматі освіти, скориставшись для цього знайомством із колишнім товаришем по реальному училищу, членом Компартії і членом ВУЦВК Назаровим Іваном. Моя антирадянська діяльність у Чернігові полягала в наступному: виступав із шовіністичними промовами; припинив дружні стосунки з тими зі своїх близьких і знайомих, які активно віддалися справі будівництва нових форм життя, перейшли до лав Комуністичної партії; був зв'язаний з нелегальною українською антирадянською групою, в яку входили Віктор Коновал, доктор Базилевич, Аркадій Верзилов, Ілля Шраг, Лебедь-батько, Федір Каллаш та інші. Ця група, різнорідна за своїм політичним забарвленням, об'єдналася для загальної для всіх мети: політичної незалежності та самостійності України й непримиренності до корінної ломки старих засад політико-економічного життя, яку несли з Півночі на Україну більшовики.

Це вже краще, однак слідчий вимагає подробиць. Які ще йому подробиці? Останній раз приїхав до Чернігова в 1927 році. На його честь влаштували в якоїсь лікарки по вулиці Гончарній літературно-музично-

вокальний вечір. Чекали Рильського, той не приїхав, людей зібралось небагато. Один молодий композитор грав, Корсаков співав, читали своє Дмитро і Ладя Могилянські, також Михайло Куриленко — вірш про батька, уже надрукований у дніпропетровському журналі «Зоря», та він — поему «Стежечка», теж надруковану в харківському кооперативному журналі «Нова громада». Що йому ще розповісти? Як проводив літературні середи Михайло Жук? Могилянські насміхалися з його манер, передражнявали його голос, вдавали, як він, звертаючись до дружини, запитував: «Ну що, може, почнемо?» — і негайно брався читати щось своє. Тепер, працюючи в Одеському інституті образотворчого мистецтва, із сумом згадує ті галасливі «середи», які змушений був припинити через прикрощі частих викликів у ДПУ; жалкує, що в Одесі такого й близько нема. Останній раз при зустрічі він, Аркадій Казка, читав йому свій «Сон старого кобзаря», надрукований минулого року в харківській «Новій громаді». Очевидно, не без «підказки» слідчого в протоколі допиту з'являється й висновок: вечори професора Жука об'єднували українську шовіністичну молодь, антирадянський молодняк. У ньому й досі міцна націоналістична закваска дореволюційних часів, що відчувається в тих репліках, які він кидає мимохідь, хоча конкретних прикладів не згадаєш.

Одночасно з письменника вибивають і таке:

Узнавши в Одесі від своєї дружини про арешт Єфремова, вважаю цей акт революційної кари цілком справедливим до таких закоренілих і невинних шовіністів. Колосальна робота по підняттю культурного рівня трудящих, величезна робота по корінній перебудові селянського індивідуального господарства в господарство нове, соціалістичне — цього такі вчені не бачать, як не дивно. З усього видно, що уроки історії пройшли мимо «академіка» даром. До цього часу нічому не навчився. А кому б, як не йому, бачити всі ті велетенські досягнення Радянської влади в Україні, хоч би у видавництвах, в їх дивовижній праці, що викидають

на ринок мільйони книг — написаних молодими письменниками, вихідцями з народу, із народного середовища, які кидають кращі свої сили на справжнє виховання й освіту народних мас трудящих, що їх зростили. Марні його погляди з надією на Захід. Трудящі України — робітники і селяни, революційна інтелігенція туди дивитися не хочуть, не чекають від панів Пілсудських «милостей», а самі власними руками і волею творять свою долю, своє майбутнє.

Навряд чи в тих умовах письменник писав пародію, показуючи, що теж непогано знає остогидлу всім комбарабанщину, яка брехню робила злободенною правдою.

Часом допити набувають відверто знущального характеру. Наприклад, відповідаючи на запитання про своїх давніх чернігівських знайомих і йдучи, так би мовити, назустріч побажанням слідчого, в'язень пише, що у творчості Могилянських немає відображення ідей революційної сучасності, скоріше за все, вони націонал-соціалісти. Питання: «Чому?» — «Ну, раз заарештовані...» — «Ви теж заарештовані, значить, ви теж націонал-шовініст?» — «Я — ні». — «Чому ж їх вважаєте націоналістами?» — «Не знаю». І згодом: «Минулого разу, характеризуючи Могилянських як націонал-шовіністів, я казав неправду». — «Чому?» — «Не знаю». Важко тепер щось зрозуміти з тих протоколів допиту, писаних власноручно допитуваним. Зрештою, був він письменником — може, вносив цю плутанину, хай і підсвідомо, щоб ми тепер відчули підлу, погибельну атмосферу тих славних пореволюційних часів.

Небагато вдається слідчому витягти з нього й про Київ, з яким йому постійно не таланило. Тижнями жив у Павла Тичини, на той час працівника редакції газети «Нова рада», брав через нього в академіка Єфремова рекомендаційного листа до його брата в Дніпропетровськ, зустрічався з братом і сестрою Кобилянськими, з якими «говорили про поразку Петлюри, необхідність праці в міцному підпіллі». Перебування в Тичини та ходіння по редакціях дало йому знайомство з письменниками Фи-

липовичем, Рильським, Зеровим, Капельгородським, Семенком, Загулом, Романович-Ткаченко, Терещенком, Дорошкевичем... З деякими із них йому було явно не по дорозі, зокрема з представниками так званого правого крила української літератури, відомого під назвою «неокласики», характерного своїм відривом від мас, орієнтацією на Захід та вихвалянням його культури і техніки, в той час коли варто лише орієнтуватися на його високорозвинену техніку, не більше. Якихось особливо близьких, довготривалих стосунків зі столичними письменниками в нього не було. Григорій Косинка відбирав до друку його сонети, читав йому початок свого оповідання «Зелена ряса», жартуючи, пародіював знайомих поетів. Що ще? Ну, зустрів одного разу випадково на річковій пристані Ананія Лебеда, секретаря редакції «Життя і революція», викладача української літератури в якомусь із навчальних закладів Києва, з батьком якого грав у драмгуртку при чернігівській «Просвіті», нічого про ту зустріч сказати. (Мабуть, потирив руки слідчий: ох і багатолюдну організацію можна викрити!) Яюсь улітку 1925 року в натовпі біля Музею Революції вони разом зі спільною з Тичиною знайомою Лідою Папарук метушилися роздобути квитки на концерт хору «Думка». До них пристав молодий студієць театру «Березіль». Позналилися. «Поет Драй-Хмара». — «Поет Аркадій Казка». — «А, дещо читав». — «Я теж». «Тепер думаю збірник видавати». — «Та й я». Роздобули квитки, одразу й розійшлися. Драй-Хмара — приват-доцент, викладач українознавства в якомусь технікумі, перекладач із французької — в українській літературі поет третьорядний, із групи «неокласиків», про що з ним «плужанину» говорити! Не по дорозі йому із Бажаном, Плужником, Осьмачкою, Антоненком-Давидовичем, згуртованих навколо попутницьких літературних організацій «Ланка» і «Марс». Не підтримує він і прихильників Хвильового з його орієнтацією на Європу. Два українці — три гетьмани. Ще зовсім недавно, до

арешту, Михайло Грушевський та Сергій Єфремов ніяк між собою згоди не доходили. А з них, міряючи по собі, всіляка нечисть жахливих змовників-конспіраторів намагалася зробити! Що ж, цілком прийнятна підстава використати в тяжких умовах цю особливість собі у захист.

Нічого йому й про подальше розповідати. У с. Підгородньому проводив роботу національного характеру, організував у школі літературний гурток, видавали журнал, там же відзначив талановитого хлопчика Василя Мисика, твори якого читав у Дніпропетровську, буваючи в Петра Єфремова, письменникам Валер'янові Підмогильному і Валер'янові Поліщуку. Крім того, переконував їх посилено працювати над виробленням у собі революційної самосвідомості, але в національній формі.

Слідчий товче воду в ступі, вимагаючи розповідей про всіх його знайомих, про розмови з ними, чи не було в них чогось антирадянського. Розмовляли, відповідає письменник, як усі люди вдома говорять, не на зборах. Про ступінь участі кожного з них у національному русі теж нічого не скажеш: усі вони — типові радянські обивателі, рядові виконавці, що їм накажуть, те й зроблять, не більше. Вигороджуючи Ілліна, наводить приклади, з яких мало б витікати, що той за радянську владу мало не горою стоїть. Часом плутається: одного разу щось визнає, потім заперечує. Зовсім не маючи за що вчепитися, слідчий в'їдається в його стосунки з учителем Мільчо, на квартирі якого письменник зустрічався зі студентом Стефановським, який заходив до дочки Мільчо, теж студентки хімітехнікуму. У протоколі допиту з'являється мало не розгорнута характеристика: учитель як учитель, нічим від інших не відрізняється. Правда, коли його призначили помічником завідувача школи, почав, закликаючи учнів до дисципліни, покрикувати, що аж дивно було. Заговорила в ньому відрижка старого, бо був він колись директором гімназії

десь у Польщі. Його дружина постійно і повсюди гудить більшовиків і дорожнечу, розповідає, як спокійно, вільно й сито їм жилося раніше. Мільчо в таких випадках завжди грубо обриває дружину, сам переважно відмовчується. Видно, що загалом старається людина увійти в коло радянських інтересів, але поки йому це не зовсім вдається. Часом скаржиться на мізерну зарплату, висміює деякі починання влади, передрікаючи їм невдачу. Згадуються випадки, які характеризують Мільчо не лише як вороже налаштованого проти радянської дійсності, але навіть просто як ворога пролетаріату. Якось після педради сказав: «Тепер підемо справляти свої овечі обов'язки» — так він назвав нашу участь у виборах до міськради. Другий випадок значно гірший... У чому полягав той другий, ще гірший, випадок, залишилося нез'ясованим. Могло бути, що письменник, принижений, морально розчавлений необхідністю порпатися в чужій білизні, збунтувався. Аркуш паперу зостався чистим, навіть без обов'язкового підпису допитуваного. Безкарним таке «вільнодумство» залишитися не могло.

Підготовка відкритого судового процесу, що мав показати радянському народові і всьому світові мерзенне обличчя українського буржуазного націоналізму, вступає у свою завершальну стадію. Формується відповідно й громадська думка: тремтіти від страху має кожен, хто в тій чи іншій мірі не поділяє пафос комуністичної ідеології, сумнівається в мудрості і добрих намірах більшовиків. Партія себе безмежно любить, і лихо всім, хто цього почуття не поділяє. У трудових та всіх інших колективах вирують мітинги, приймаються голосні резолюції: бандитам і відщепенцям — вищу міру покарання. У загальну вакханалію влітають свої голоси Всеукраїнський союз пролетарських письменників та Союз комсомольських письменників «Молодняк». Тисне морально на суспільство злива газетних публікацій. В Одесі з підбурювальними, україножерними промовами виступають нарком внутрішніх справ УРСР Балицький,

голова ВУЦВК Петровський, заступник генпрокурора республіки Михайлик. На зборищах робітників, викладачів вузів, студентів спалюють солом'яні опудала академіка Єфремова та глави Української автокефальної церкви, колишнього прем'єр-міністра петлюрівського уряду Чеховського. Можна уявити, як почувуються «на свободі» дружина Аркадія Казки, вчителька 75-ї залізничної школи, та їх сини — дев'ятирічний Лев та шестирічний Антонін, знаючи, що все надто близько вже стосується і їх, зовсім ні в чому не винуватих.

Звинувачення Аркадія Васильовича Казки за статтею 54-11 КК УРСР (участь у контрреволюційній організації, підготовка контрреволюційних злочинів) не витанцьовується. Напруга допитів зростає. 2 жовтня слідчий вириває в письменника ось таке напівзізнання:

Стечение обстоятельств, установленных следственным путем, выражающихся в связи с контрреволюционной организацией, общностью моих взглядов с ней и выражением этих взглядов, свидетельствует о том, что и я как будто являюсь соучастником этой организации.

Ох і багато важить оте «как будто»! Зовсім не виключено, що ці слова — єдині, написані письменником із власної ініціативи, а все останнє — під диктування слідчого. Надто стиль «гепеушний» випирає... Наступного дня, можливо, трохи оговтавшись і зціпивши зуби, письменник наважується на відчайдушний, практично самовбивчий вчинок. Замість широких зізнань на виданому йому великому аркуші паперу коротко зазначає (і не в формі «Протокола допроса» чи «Дополнительного допроса», а в формі особистої заяви «Следователю Григоренко»):

До оглашения фактов о степени моего участия в контрреволюционной организации, я о своей работе в ней или не-работе, ничего говорить не могу.

Важко, дуже важко було наважитися на такі два рядочки в тих умовах! І означали вони, що арештант ще не зламаный, він ще на ногах, а не на колінах. Словом, не роззброюється, контра! Цілком зрозуміла реакція слідчого. Однак письменник твердо стоїть на своєму і, трохи відступивши від вищенаписаного, так сам коротко і рішуче додає:

Свое участие в контрреволюционной организации я признаю тогда, когда будет представлен передо мною человек, который является авторитетом этой организации, и представит мне факты моей работы в этой организации.

Такої людини і таких фактів слідчому роздобути не вдається. Лише із Дніпропетровська надходить куций витяг з протоколу допиту колишнього вчителя 1-ї української гімназії, помічника податкового інспектора Петра Олександровича Єфремова — рідного брата академіка Сергія Єфремова. Перебуваючи в однакових з одеським в'язнем умовах, зазнаючи схожого фізично-психологічного тиску, дніпропетровський в'язень дотримується тієї ж тактики захисту: чи привозив мені Аркадій Казка лист від брата та що при цьому говорив, не пам'ятаю; на роботу його не влаштував, бо не мав змоги; з письменниками Валер'яном Підмогильним і Валер'яном Поліщуком він у мене зустрічався, але говорили вони лише про літературні справи.

Жодних справжніх доказів проти «контрреволюціонера» нема. Лише через два тижні, 19 жовтня, слідчий згадує про давні перевибори місцевкому і пробує в них знайти якийсь кримінал. Мабуть, трохи перепочивши і збадьорившись духом, письменник пише своє пояснення українською — іншими словами знову доводить слідству свою затяту непоступливість: контра не контра, але українець.

Ще через тиждень, 21 жовтня, вже зовсім не маючи на що обпертись, слідчий знаходить зачіпку: ось із тобою сидить у камері Лавринович, і ти йому все роз-

повідаети, то чому не доповідаєш слідству? «Боюся помсти», — відповідає в'язень. Звідки відомо слідчому про розмови в камері? Чи не від самого Лавриновича? З якого обов'язку він про все доносить слідству? Останні дні ув'язнення письменника — суцільна таємниця.

23 жовтня, через півтора місяця після арешту, рано вранці, його знаходять на камерних нарах — лежить горлиць, на шиї — широкий пруг від задушення. Висновок медексперта: повісився на рушнику. Слідів допиту Лавриновича чи когось іншого про можливе вбивство в документах немає. Начальник окривідділу ДПУ Ємельянов, начальник 2-го відділку Блюман та оперуповноважений Григоренко справу закривають — за фактом самогубства. Звинувачення зависає в повітрі. Лише через шістьдесят вісім років, 27 листопада 1997 року, в незалежній Україні, Чернігівська обласна прокуратура, скасовуючи постанову одеських чекістів, Аркадія Васильовича Казку реабілітує — за відсутністю складу злочину. Доволі людині в контрреволюціонерах ходити! Мови про доведення до самогубства (якщо це взагалі не задушення) — хоч би заради морального осуду всіх отих ємельянових-блюманів-григоренків та їхньої натхненниці партії — як не було, так і нема. (Для порівняння і гіркою гумору згадаємо, що за доведення до господарської непридатності приватною особою коня ст. 75 ч. 2а КК УРСР від 1 липня 1927 року передбачала позбавлення волі до п'яти років.)

Євреї досі шукають злочини проти свого народу по всіх країнах. Поки ще незайманою в цьому відношенні залишається одна-єдина на європейському континенті Румунія. Наче й бути такого не може, а ось нічого певного нема. Переповідаю інформацію, почуту мною по одній із зарубіжних радіостанцій: кожному, хто повідомить хоч про якийсь злочин, учинений на території Румунії проти євреїв, обіцяна нагорода в кілька сотень тисяч доларів.

Нам би так свої жертви шанувати!

Сіверщина. — 2004. — 16 січня.

ДАР ШАНИ І ЛЮБОВІ

Для нас, працівників Літературно-меморіального музею-квартири П. Тичини, кожне слово поета, вірш, книжка, лист чи фото, просто чийсь спогад про велетня української радянської літератури надзвичайно дорогі.

...Якось я завітала в гості до дружини композитора Г. Верьовки. У розмові з Елеонорою Павлівною Скрипчинською-Верьовкою стало відомо, що в неї є книжка А. Казки з віршем, де згадується П. Тичина. Прошу дозволу глянути на неї. Елеонора Павлівна знайшла цінне видання дуже швидко — в шафі, серед збірок поезії. «Між іншим, ця книжка починається віршем, присвяченим Григорію Гурійовичу, — сказала господиня. — Дарую музею. Вважаю, що її місце у скарбниці нашого друга — Павла Григоровича».

З трепетом душі, з хвилюванням приймаю цей дар. Дар шани і любові, свідчення багаторічної дружби. Рукописна збілочка (розміром 11x17,5 см), написана рівненько чорним чорнилом, маленькими бісерними літерами, прошита білими нитками, містить 22 вірші та «Оглав» на 2-х сторінках. Усе, починаючи з обкладинки, розмальовано, розташовано, виведено й написано каліграфічно чітко самим автором. Це — сонети «Сон», «Посуха», «Кінець», «Як ніжна квітка», «Айстри», «Буря», тріолети — «Зринають-гинуть», «Самотність», «Життя», «Туга», газелі — «Хлоп'ятком бігав я в садку», «Мені байдуже», рондо «Ой снігу-снігу», «Де захват мій» та інші. Під поезіями поставлено дати й вказано місця їх написання, а саме: 1917–1923 рр., Чернігів, Катеринослав, Запоріжжя, Межигір'я.

З листів дружини А. Казки довідуємося, що він народився 1890 року в Седневі Чернігівської губернії.

Батько був малоосвіченим, дуже любив співи, керував церковним хором, а у вільні часи чоботарював.

Документів про народження А. Казки дружина не бачила, але чула, що прізвище звучало у членів родини по-різному: Сказка, Сказкін і Казка. Тільки поет твердо встановив так: Аркадій Казка.

Сім'я була велика: троє синів і чотири доньки.

Аркадій закінчив Чернігівське реальне училище, а потім вступив до Київського комерційного інституту, але не закінчив його. Тяжке матеріальне становище примусило А. Казку повернутися до Чернігова. Він став креслярем, узяв на своє утримання трьох сестер і племінницю.

Далі дружина пише так:

Будучи ще учнем реального училища Арк. Вас. разом з П. Г. Тичиною співали в хорі і жили в інтернаті при монастирі. Ось не пам'ятаю чи при Троїцькому, чи Єлецькому...

Писали вірші, бували на вечорах у Коцюбинського.

В основному про зустрічі з П. Г. Тичиною пам'ятаю лише в Києві. Кузнечна вулиця, №... не пам'ятаю. Остання зустріч в 1925 р. в грудні. Вечір у т. Папарук. Присутні: П. Г. Тичина, Н. Романович-Ткаченко, М. Рильський і ще хтось... Папарук (Л. П. і мати) і ми. Мила дружня зустріч. На другий день ми виїхали до Одеси.

Я не сказала, що ми одружилися в 1918 р. і в 1919 виїхали до Києва.

Громадянська війна. Білогвардійці вступили до Києва, і ми виїхали на Катеринославщину. Вчителювали. В 1912 р. повернення до Києва. Потім знову вчителювання (Межигір'я, Нові Петрівці). І ось 1925 р., Одеса. А там сумний кінець: смерть А. В.

На Катеринославщині (с. Підгороднє) — знайомство з В. Мисиком. Він був ще учнем в школі. Здружився з Арк. Вас. Уважний, талановитий хлопець привернув до себе увагу вчителя, а потім... потім обігнав його. Все.

Про дружні стосунки, які підтримували Павло Григорович і Аркадій Васильович, свідчать також листи,

що зберігаються у фондах музею-квартири П. Г. Тичини, — 11 до Павла Григоровича і один до Лідії Петрівни, дружини поета, а також щоденникові записи Павла Григоровича.

Сподіваюся, що листи А. Казки до П. Тичини, які проливають світло на невідомі сторінки їхнього життя, привернуть увагу широких читацьких кіл.

Київ. — 1991. — № 1.

Олександр Шугай

ДОВГА ДОРОГА ДО ПРАВДИ

(Замість післямови)

А ПРАВДА
НЕ ПОТРЕБУЄ БАРАБАНА:
І ТИХИМ ГОЛОСОМ СВОЇМ
ПЕРЕМАГАЄ КРИК І ГРІМ.

В. Мисик. 30/VIII — 78 р.

Записник

ДОВОЛІ багато часу сплигло відтоді, як жив і творив Аркадій Казка! Талановитий учитель і поет, справжній український патріот, один із незліченної когорти тих, кого методично й підступно впродовж десятиліть знищували каральні органи чужого, окупаційного режиму. Знищували на нашій-таки землі, в нашому ж домі. Нинішнє покоління читачів, безперечно, чимало вже знає про більшовицьке лихоліття.

Але чи знає все? Навіть про отой, ще свіжий у пам'яті, перехідний період, з якого, власне, і хочу розпочати мову, поділитися наболілим.

Повість про Аркадія Казку я написав 1988 року. (Згодом додав нові документи.) Написав на одному подиху, сподіваючись якнайшвидше донести її до читачів, спраглих знати правду. Та ба, у грудні 1990-го журнал «Дніпро» спромігся надрукувати лише скорочений варіант: «Крапля сонця у морі блакиту (есе про двох поетів)». І справді, це була крапля, куций уривок із великої кількості унікальних, надзвичайно цікавих, достовірних матеріалів, які потрапили в мої руки.

Чому ж так сталося, що вельми потрібний і давно викінчений твір до читачів прийшов у повному обсязі аж тепер?

Розмірковуючи над цим, я відчуваю жаль і гіркоту, однаке літературно-художнє та громадсько-політичне видання — орган ЦК ЛКСМУ, де випало мені тоді працювати, на більше не зважилося. Може, через те, що забракло місця? Ні, не тільки, бо вважав і вважаю, що були для цього ще й неабиякі інші причини. Серед них найголовніша — неоднакові стартові умови «перебудови». У Москві — всесоюзній столиці, де «перебудову» й затіяли, — одні можливості, а в Києві — зовсім інші. Невипадково ж останній період панування тоталітарного комуністичного режиму в УРСР охрестили ще й таким словом, як «щербиччина» — від прізвища першого секретаря ЦК Компартії України Володимира Щербицького.

Не зайвим буде зазначити: сімнадцять років (з травня 1972-го до вересня 1989-го) правив цей «кардинал», або, як іще казали, «тінь Брежнєва в Україні». Ту брежнєвську епоху називаємо застоєм. Доведене до краю радянське суспільство жило під гаслом: «Аби не було війни». Хоч насправді вона була — війна з власним народом. І саме завдяки Леоніду Брежнєву (після повалення 1964 року ініціатора «відлиги» Микити Хрущова) Щербицький висунувся з периферії, з поста першого секретаря Дніпропетровського обкому партії, куди його з Києва, з посади голови Ради Міністрів Української РСР 1963 року турнув той-таки Хрущов.

До речі, про самого М. Хрущова. Свого часу він залишив по собі в Україні вельми тяжкий слід. Так, у 1938–1949 роках, коли обіймав посаду першого секретаря ЦК КП(б)У, з лексику українських керівників зникли такі поняття, як «українізація», «великодержавний шовінізм», і відтоді офіційно почали визнавати російський народ за «старшого брата». Це був соціально-психологічний злам у свідомості українського етносу...

Мову, однаке, ведемо про В. Щербицького. Опинившись удруге на тій самій, найвищій урядовій посаді, новоявлений партійний кар'єрист потім зайняв місце

«опального» Петра Шелеста — автора книги «Україна наша Радянська». Зайняв невипадково, цілеспрямовано. Адже його ще перед цим обрали членом Політбюро ЦК КПРС, тобто в Україні з'явилося водночас двоє таких, що доскочили цієї честі та визнання — Шелест (як партійний керівник республіки) і Щербицький. Тож про це треба сказати докладніше, аби збагнути, в якому пригніченому становищі перебувало українське суспільство.

Відчуваючи неабияку підтримку з Москви, насамперед самого Брежнєва, Щербицький розгорнув лиховісну вірнопіддану діяльність. Як загипнотизований, він вловлював кожне слово і жест, розгадував наміри та бажання свого кремлівського «опікуна», Леоніда Ілліча, незважаючи навіть на те, що слово «Ілліч», по асоціації з «Володимиром Іллічем» у народі викликало хіба що глузливу усмішку. У своїх промовах і виступах Щербицький повсякчас посилався на Брежнєва, величав і прославляв його, знаходив у словах престарілого генсека зерна «мудрості» і «прозорливості». А на кожному кроці втовкмачувана Брежнєвим сумнозвісна теорія «злиття народів», нарешті, потрапила на благодатний ґрунт.

І все ж поки першим секретарем ЦК Компартії України був Петро Шелест, запопадливому Щербицькому це зв'язувало руки. Тому-то й діяв обережно: то десь кине репліку про назріваючу небезпеку українського націоналізму, то вимаже дьогтем так званих дисидентів, то звинуватить когось у неповазі до російської мови. Щоб вести масштабнішу боротьбу з українством, треба було конче пересісти у керівне партійне крісло. І Щербицький таки пересів, точніше, всівся надовго. Найвагомішим приводом для звинувачення свого попередника у всіх наявних і вигаданих гріхах стала та ж таки книга «Україна наша Радянська».

Нічого антирадянського насправді у книзі не було. Ну, хіба що правдиво, на конкретних цифрах і фактах

висвітлено вагомий економічний внесок у всесоюзну скарбницю та принагідно згадано давню козацьку добу. Але тут з'ясувалося, що три початкові літери в назві прочитуються як «УНР», тобто відчувається натяк на Українську Народну Республіку, знищену більшовиками в січні 1918 року. І, як наслідок, Шелеста відкликано в Москву на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР — з виходом на пенсію! Одне слово, розправу вчинили тихо, без галасу.

Хоч я, журналіст і літератор, сам досить натерпівся від «щербиччини», цього потворного явища, і добре пам'ятаю день, коли в Києві — на печерських пагорбах — помінялася влада, все-таки вважаю за доцільніше звернутися до компетентнішого свідка, колишнього редактора «Робітничої газети», професора Юхима Лазебника, який особисто знав Щербицького, упродовж двадцяти років багато разів зустрічався з ним⁷⁰.

Автор статті зазначає:

Доля української мови в сімдесятих і першої половини вісімдесятих років була пов'язана з іменем Володимира Щербицького. Саме на цей період української історії випадає найпоширеніша русифікація і найбільше заохочень номенклатурних працівників вигідною кар'єрою, коли вони починали зневажати українську мову і привселюдно відмовлятися від неї. Відбувався масовий перехід шкіл і вузів на російську мову викладання. На різних конференціях і з'їздах уже було «не прийнято» говорити українською мовою. Навіть на сесіях Верховної Ради, де традиційно завжди депутати проголошували промови українською, переважала російська. Українська мова вивірювалася і зі стін української Академії наук, де чимало вчених мужів вважали за «не престижне» писати і говорити рідною мовою. Значна частина книжкових видавництв надавала перевагу виданню книг російською мовою. У багатьох обласних центрах створювалися нові російські вечірні газети. Нерідко

---

⁷⁰ Юхим Лазебник «Щербицький і українська мова», газ. «Літературна Україна», 23 листопада 1990 р.

чиновники установ на звертання людини українською мовою вдавали, що вони «по-здешньому не розуміють».

Зовні показніший, вихованіший, аніж його мужикуватий попередник, навіть із панськими манерами і владним голосом, Щербицький випромінював якусь неприязнь до всього українського. Він організував могутній «артилерійський обстріл» тих позицій, які займав Шелест. Колишнього секретаря ЦК звинуватили в націоналізмі, в роздмухуванні слави старовинних пам'яток українського народу, в порушенні якихось принципів у доборі кадрів та в усяких інших гріхах. Підключилися охочі викривальники, які вишукували в публікаціях Шелеста націоналістичну крамолу і піддавали її публічному осудові. Так очорнювався колишній перший секретар ЦК...

Слідом за Шелестом було звільнено з поста секретаря ЦК академіка АН УРСР Ф. Д. Овчаренка, який досить кваліфіковано займався питаннями ідеології і намагався все зробити, щоб зберегти тогочасний рівень функціонування української мови і загальмувати процес русифікації. Овчаренко мав високий авторитет у середовищі наукової і творчої інтелігенції. Але, мабуть, з погляду Щербицького це вважалось негативним моментом. Тому на місце Овчаренка було висунуто В. Ю. Маланчука, якого зневажала інтелігенція за його нігілізм, надмірну упередженість і підозріливість до тих, хто шанобливо ставився до української мови і культури. Це й була та особа, яка виявилася вдалою знахідкою для Щербицького і яку охоче підтримав секретар ЦК КПС М. А. Суслов.

Щербицький узявся за «перетрушування» кадрів. Уся номенклатура тремтіла, бо ніхто не знав, коли і за що буде звільнений. Але всі відчували, що неминуче будуть зміщені ті, кого висував або підтримував Шелест. Особливо масовою була зміна керівних кадрів у Києві. В кріслах міністрів, голів комітетів і керівників різних

відомств з'являлися нові люди, які прибували сюди з Дніпродзержинська і Дніпропетровська — батьківщини нового першого секретаря ЦК. Ці люди були особисто віддані йому і готові виконувати його волю. Вони здебільшого не розмовляли українською мовою. До них пристосовувалися підлеглі. Українська мова щезала з міністерств і відомств. Це робилося під гаслом боротьби з українським націоналізмом, який нібито розквітав у час секретарювання Шелеста.

Тож не безпідставно період правління Щербицького названо найсумнішою сторінкою в долі української мови й національної культури. Ще й досі, в 2010-му році, ми змушені пожинати «врожай» з тих отруйних зерен, які посіяв і щедро плекав новоявлений Герострат. Це саме тоді в столиці України, де вождь пролетарського перевороту, на щастя, ніколи не ступав навіть ногою, з великим розмахом та помпезністю спорудили філіал музею Володимира Леніна, водночас піддавши зруйнуванню підніжжя справді унікальної природної пам'ятки — Володимирської гірки. (Неважко здогадатися: у такий спосіб Щербицький сподівався в цьому мармуровому храмі поруч із вождем світового пролетаріату, теж Володимиром, як і він, увіковічнити пам'ять і про свою видатну особу.) А «шибениця», або ж «хомут», як дотепно назвали ще одне його «культурне творіння» з металевих конструкцій, — так звана арка Дружби народів у колишньому Комсомольському парку над Дніпром! Та перевершила всі рукотворні споруди, намагаючись затьмарити красу давніх київських храмів, грізна «баба з мечем». (Копія тієї, що стоїть у Волгограді.) На її відкриття приїздив сам генсек Брежнев, чим Щербицький дуже пишався. (До честі Шелеста, ще в шістдесяті роки він добився дозволу в кремлівських зверхників побудувати в Києві палац «Україна», де згодом, під його ж «патронатом», у концерті після одного з партійних зібрань, прозвучав «Запорозький марш»! Таке Щербицькому не могло

приснитися і в страшному сні.) Навіть на ювілейній медалі «В пам'ять 1500-леття Києва», сяк-так навівши марафет на руїнах стародавніх Золотих воріт, цей інтернаціоналіст примудрився викарбувати не когось, а Леніна — в незмінній позі трибуна, що звівся над головами озброєних людей з розгорнутим вогняним стягом. Ото і вся велич минулих віків!

Добре, що хоч згадали про легендарних засновників міста — Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, нашвидкуруч, виготовивши і встановивши побіля Дніпра скромний пам'ятник. (Простоявши всього-на-всього тридцять років, пам'ятник під дією навколишнього природного середовища розвалився навпіл.) Тільки за те, що у всесоюзну скарбницю нескінченним потоком вливалися багатства нашої землі, зокрема, прокату, вугілля, газу й української пшениці, Щербицький двічі удостоївся звання Героя Соціалістичної Праці...

І що з того, що він, Щербицький, як намагаються довести його поплічники, жив нібито скромно. Ця скромність була ілюзією. Адже, займаючи пост першого секретаря ЦК, Щербицький мав усе! Досить було кивнути пальцем. Інша річ, що і сам він змушений був запобігати ласки в кремлівських зверхників, щоб ті, розчарувавшись, не скинули його. Ба більше, поза сумнівом, він міг зайняти місце свого вчителя і наставника Брежнєва. (Де вже тут піклуватися про Україну і захищати її інтереси!) А коли не вийшло (програв боротьбу за владу хитрішому, підступнішому Андропову, який вивів на кремлівську орбіту значно молодшого Горбачова), то все одно залишався одним з найвпливовіших представників старої гвардії. Саме він, Щербицький, уже під час правління невиліковно хворого, астматичного генсека Черненко, полетів з візитом до США, щоб зустрітися з президентом Рейганом. Газета української діаспори «Свобода» зазначала: Щербицького вітають «на рівні голови держави», як 1973 року генсека Леоніда Брежнєва. І, може, тільки випадок — цей невчасний візит «за добу до початку епо-

хи “х”»⁷¹ — знову став на перешкоді тому, щоб кардинал Щербицький опинився на троні кремлівського олімпу. Владу на політбюро поділили без нього. Кермо гігантського, проте вже наскрізь іржавого корабля з назвою «КПСР» взяв у свої руки генсек Михайло Горбачов.

Далі, як кажуть, більше. Ну, як не згадати негідну поведінку Щербицького хоч би й під час чорнобильської трагедії: парад і першотравневу демонстрацію на Хрещатику, коли треба було організовувати масову евакуацію та думати про відселення десятків тисяч місцевих жителів! Ба навіть це всенародне лихо нічого не навчило його.

«Коли ми з Лігачовим прилетіли в Київ, — згадує екс-голова Ради Міністрів СРСР Микола Рижков, до речі, виходець з України, — виявилось, що ні Щербицький, ні його найближчі соратники за ці довгі дні ні разу не побували в зоні біди!»⁷²

Так, зоною біди давно вже була вся Україна. Мало того, Щербицький не спромігся відмінити першотравневу демонстрацію на Хрещатику, в радіонуклідному Києві. Це — злочин, який не зможуть пробачити йому й наступні покоління українців. Хто ж намагається виправдати Щербицького (мовляв, його змусив Горбачов, пригрозивши відібрати партквиток), зовсім не має рації. Бо невже партквиток і справді коштував дорожче, аніж здоров'я та життя тисяч киян? Та й дуже сумнівно, щоб цей злополучний партквиток відібрали у нього. Далеко не той уже був час. Але шкода, що сам Щербицький цього аж ніяк не міг зрозуміти.

До речі, тут цікаво провести паралель між двома епохами та головними дійовими особами: Хмельницьким і... Щербицьким. Перший (бувши в XVII столітті підданим польського короля Владислава і ним фактично призначений гетьманом над 15-тисячним козацьким

⁷¹ Аркадій Сидорук «Перерваний політ, або За добу до початку епохи “х”», «Дзеркало тижня», 20 березня 2010 р.

⁷² «Україна молода», 12 березня 2010 р.

військом для війни з Туреччиною), гостро відчуючи економічний, національний та релігійний гніт, якому піддавалася Україна з боку Речі Посполитої, скористався доброю нагодою і зумів організувати й підняти всенародне повстання; другий, тобто Щербицький, в останній чверті ХХ століття, перебуваючи на найвищій посаді, замість того, щоб апелювати до свого ж народу і сказати правду про Чорнобиль, злякався втратити... нікчемний партквиток! Ось вам різниця між героєм і антигероєм.

Сімнадцять років правління Щербицького — це той період, за який встигло народитися, підрости й сформуватися нове покоління. Відчуваєте? Саме цьому, знівеченому комуністичними догмами поколінню партійних та комсомольських функціонерів і довелося після «перебудови» кинутися в корупцію та кланово-мафіозні структури, по суті, в дикий, а точніше, звироднілий капіталізм, замість того, щоб упевнено й надійно господарювати на своїй землі, дбаючи насамперед про незалежну Україну. Тож навіть Іван Багряний, задовго до розвалу СРСР проголосивши загальною правильною й пророчою тезу про наші «кадри — під КП(б)У і під комсомолом»⁷³, не міг уявити собі такого потворного масового їх переродження.

Хоч хай там як, але зачепивши «передісторію» повісті «Крапля сонця у морі блакиту», не розповісти про це все, значить, приховати правду і справжню причину того, що старт «перебудови» в Україні з вини Щербицького виявився не просто припізнлим, а непроцено змарнованим. «Старт з руїни космодрому», як дуже влучно, по свіжих слідах, висловила Оксана Пахльовська («Літературна Україна», липень–серпень 1989).

Поява Щербицького на посту секретаря ЦК розбудила активність кар'єристів, підлабузників, донощиків і наклепників, які нагнітали громадську атмосферу неспокоєм і підозрілістю. Вони всюди нишпорили, ви-

⁷³ І. Багряний «Публіцистика», вид. «Смолооскип», К., 1996, с. 101.

шукували, винюхували і мерщій строчили анонімки, в яких навішували ярлики на працівників, у котрих нібито відчувається дефіцит інтернаціоналізму і надмір національного. Анонімки відкрито заохочувалися, бо, мовляв, диму без вогню не буває, а коли людина боїться під листом ставити своє прізвище, то вона робить це вимушено, щоб уникнути розправи за критичний сигнал. Знову ж таки, як свідчить Ю. Лазебник, тут діяв химерний механізм, створений культом Сталіна, який ще й тепер дається взнаки, але був досить популярним у застійний період. Цей механізм побудовано за принципом «Слухати не те, що говориться, а хто говорить». Нехай буде наймудріша і найдосвідченіша людина, але коли вона невідома або маловідома, та ще й не займає високої посади і не має гучних титулів, її думки сприймаються абияк чи й зовсім залишаються поза увагою. А досить вийти на трибуну людині, що має високу посаду, і хоч би що вона там говорила, її слова часто сприймаються за істину в останній інстанції. Часом та високопоставлена людина і не висловлює якоїсь думки, а лише кине репліку, вставить якесь слово в промову іншого оратора, зробить якийсь натяк чи виразить щось жестом, як аудиторія починає активно обмірковувати, що б то значило, як це слід розуміти.

Чи бачили це негідне явище самостійно й незалежно мислячі люди, патріотично налаштована інтелігенція?

Безперечно, бачили, відчували, навіть обурювалися. (Нагадаю, що це все відбувалося після того, як офіційно проголосили анафему критикові Іванові Дзюбі, автору відомої праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», що сколихнула громадянське суспільство і була видана за кордоном кількома іноземними мовами, а виключений зі Спілки письменників автор змушений був «покутувати» коректором у редакції багатотиражної газети на авіазаводі імені Антонова.) Зізнаюся щиро: давно й остаточно переконаний у ворожій щодо України політиці КПРС, я тоді був у відчаї.

Але що міг удіяти? На знак протесту (хоч і не афішував його, маючи насамперед моральне задоволення), я добровільно пішов з «Радянської України» — органу ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР. В редакцію цієї газети улаштувався ж після служби в армії та роботи у пресі Групи радянських військ у Німеччині. Студент-заочник факультету журналістики, з безвиході колись я вважав, що мені дуже поталанило «зачепитися» якраз у «Радянській Україні». І «зачепитися» саме завдяки прогресивно налаштованому відповідальному редакторові Юрію Зарубі, який і прихистив мене. Навіть без київської прописки. А коли зняли Ю. Зарубу і почали закручувати гайки... Так, наприклад, читаючи гранки, новий редактор Андрій Рябокляч викреслив у моєму нарисі «Криця і люди» майже третину тексту, де йшлося про репресії. Звичайно ж, репресії минулі, далекого 1937 року! Я спочатку сприйняв це втручання як вияв лише його власної зашкарублості, безпідставної перестраховки тощо.

Та ось зі статті професора Ю. Лазебника довідався про переслідування й того ж таки Рябокляча, присікатися до якого, здавалося б, у влади не було жодних підстав. Під його керівництвом газета «Радянська Україна» перестала вміщувати гострі, критичні матеріали, як колись, віддзеркалюючи тепер тільки виважену, офіційну точку зору. То що ж сталося?

За дорученням Щербицького (!) Лазебнику подзвонив Маланчук і сказав негайно прибути для однієї «дуже серйозної розмови».

— Я прошу вас бути відвертим зі мною і нічого не таїти від ЦК. Я маю доручення Володимира Васильовича з'ясувати, що за наклеп зробив на нього Рябокляч, коли ви стояли з ним на урядовій трибуні під час першотравневої демонстрації.

Це вже скидалося на далекі й страшні часи культу особи Сталіна, коли за всіма стежили і доповідали, куди слід.

Удавши, що не чув від Рябокляча нічого такого, що стосувалося б Щербицького, Лазебник намагався уникнути будь-яких свідчень. Маланчук розгнівався. Він попередив Лазебника, щоб той не хитрував, бо, мовляв, йому точно відомо, що саме говорив Рябокляч і що Лазебник стояв поруч із ним. І тоді в пам'яті Лазебника чітко зринуло що саме говорив редактор газети «Радянська Україна» Андрій Рябокляч. Проте він зовсім не мав наміру його виказувати. Можливо, Маланчук «прочитав» це на обличчі допитуваного і попередив, що для нього «це може закінчитися великою неприємністю». Пізніше Лазебник добре відчув на собі ту «велику неприємність».

Але що ж це були за слова, які так стривожили Щербицького?

Рябокляч — учасник багатьох засідань президії Ради Міністрів — мав змогу спостерігати за крутою зміною, що відбувалася в поглядах Щербицького на національну політику в Україні. Тому-то в колі своїх колег, які стояли поруч на урядовій трибуні, й не стримався висловити свою думку:

— З приходом Щербицького в ЦК почнуться чорні дні для української мови і всієї нашої національної культури.

Лазебник пише:

Нас було троє, що чули ці слова, і хтось серед нас виявився донощиком. (Ось вони, плоди «щербиччини!» — *О. Ш.*) Хто саме був у цій ролі — деякий час було невідомо. Але я гадав, що це був хтось один, і Щербицький, мабуть, хотів перевірити правдивість слів донощика, тому доручив Маланчукові викликати і тих двох присутніх при тій розмові і допитати їх. Та я переконаний, що і той, кого, можливо, теж викликав Маланчук, не дав ніяких свідчень. Це моє припущення підтвердилося трохи пізніше, коли один з цієї трійки був обласканий і висунутий в депутати Верховної Ради УРСР, а потім обраний і до складу ЦК. Такою була плата за донос. Дві інші особи, що були свідками слів Рябокляча, в тому числі і я, потрапили в опалу Щербицького.

Розправа з Рябоклячем була досить продумана. Спочатку прийнято постанову ЦК про газету «Радянська Україна», в якій дано різко негативну оцінку роботи редакційного колективу й очорнено всю діяльність редактора. В тій же «Радянській Україні» опублікували й постанову. У застійні часи це був безпрецедентний випадок. Тоді ЦК КПРС не раз приймав постанови про газету «Правда», але вони ніколи не публікувалися на сторінках «Правди». Та й ЦК Компартії України також не публікував постанов про свої друковані органи. Вважалося, що це внутрішня справа ЦК. Публікація постанови про газету «Радянська Україна» мала свій підтекст, який виражав справжні наміри щодо редактора — спочатку скомпрометувати його, а потім звільнити. Так насправді й трапилося. Незабаром Андрія Рябокляча було звільнено з посади редактора.

Це тільки епізод, яких було безліч. Ні, недаремно я навів розлогі міркування доктора Ю. Лазебника. Такою постала «щербиччина» до «перебудови». Такою, а може, навіть потворнішою вона залишилася й під час «перебудови». Бо у Москві та в інших національних республіках уже відбувалися оздоровчі процеси. А тут, у Києві, усе ще непохитно стояла піраміда тоталітарної влади, розпросторюючись насамперед на ідеологічні важелі у формі друкованих органів.

На підтвердження того, що навколишня дійсність була похмурою та гнітючою, доцільно навести й думку авторитетного суспільного «діагноста» Івана Дзюби:

Перебудову на Україні тривалий час стримувано зусиллями партапарату на чолі із Щербицьким, і неясно було, чи то Щербицький був в опозиції до курсу Горбачова, чи то Горбачов не зважувався поширити перебудову й на Україну і потребував Щербицького для її стримування. Тим часом нагромаджувалися проблеми, зростав протест і гнів громадськості, і після повалення Щербицького процеси пішли дуже бурхливо⁷⁴.

---

⁷⁴ Іван Дзюба «Майбутнє нової Східної Європи» // «Літературна Україна», 8 лютого 1990 р.

ТЕПЕР, на відстані часу, можемо переконливо стверджувати, що саме з благословення Кремля відбувалося нарочите, свідоме затягування «перебудови» в Україні, де всі з нетерпінням чекали виходу на пенсію вірного прислужника Москви.

І ось із уст Щербицького замість самоназви «український народ» — з'явився новий офіційний термін «народ України». Навіть тоді, коли ініціатор «перебудови», Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов, уперше приїхавши в Київ, на зустрічі з місцевою партійною номенклатурою похвально відгукнувся про *український народ* (і таки назвав його цим іменем), то вірнопідданий інтернаціоналіст В. Щербицький одразу ж у своєму виступі-відповіді знову говорив про *народ України*. Ніби українська нація розчинилася в загальній масі різних національних груп, що населяють Україну, і перестала існувати як окрема нація. Виходило, що Україна є, а українського народу немає. А якщо його вже немає, то навіщо воскрешати його мову, культуру. Саме при Щербицькому найжорстокіше переслідувалося будь-яке вільнодумство, багато діячів національного громадського руху сиділо в тюрмах, а перекладача Миколу Лукаша та критика Івана Дзюбу на довгі роки було відлучено від активного літературного й суспільного життя.

У вересні 1987 року в одного з наших, тепер уже покійних письменників, прорвалося на газетні шпальти (і те вже добре, що прорвалося!):

Інтересний переживаємо час. Розгорнеш «Правду», «Известия», «Советскую культуру», нашу центральну письменницьку «Літературку», — а там гостро і принципово пишеться про перебудову, про застійні явища, які протягом останніх двох десятиріч (та хіба тільки останніх?! — *О. Ш.*) гальмували (та й досі ще гальмують) розвиток нашого суспільства. Розгорнеш журнали — «Новый мир», «Наш современник», «Дружбу народів», — а там «Пожежа» В. Распутіна, «Кар'єр» В. Бикова, «Зубр» Д. Граніна, «Брестський мир» М. Шатрова, «Печальний

детектив» В. Астаф'єва, нещадно-всеосяжна «Плаха» Ч. Айтматова, — а поряд болісно мужня поема О. Твардовського «За правом пам'яті», щоденникові записи Ф. Абрамова — твори серйозні, чесні, безкомпромісні, в яких, за словами нашого Кобзаря, автори не минають «ані титла, ані тії коми»...

Пославшись на Кобзаря, наш земляк, м'яко кажучи, вхопив шилом патоки, бо всім переліченим авторам у правдивому й чесному зображенні жорстокої реальності до шевченківських мірок було дуже далеко. Адже зло — московський імперіалізм у подобі комуністичного інтернаціоналізму — привселюдно ще не було названо справжнім злом. Та все ж зацитований автор мав підстави заявити:

Наші, українські, газети й журнали поки що в основному тільки націлюються на таку серйозність та гостроту. Ось так воно й виходить, що найцікавіші публікації українських письменників з'являються не в пресі республіки, а за її межами. Серед них — виступи Б. Олійника в «Правді» та «Советской культуре», С. Голованівського, Ю. Щербакка, а також В. Яворівського в «Литературной газете»...

Справді-бо, журнал «Дніпро» тільки-но націлювався на «серйозність та гостроту». Чи не тому й роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» на його сторінках з'явився з великим запізненням? Власне, уже тоді, коли українські читачі причастилися до правди (хоч не всієї правди) з твору російського письменника А. Рибакіна «Діти Арбата». Під рубрикою «проза» роман друкувався впродовж 1988 року. І не вельми велика втіха, що в перекладі українською мовою. Все одно ж бо відчувалася *вторинність*. Хоч би там що, у багатьох читачів мимоволі могла скластися (і, певна річ, склалася) хибна думка про те, що, може, українським письменникам на цю тему й сказати нічого?

На початку 1989 року журнал «Дніпро» знову звернувся до твору цього ж таки автора — «Тридцять третій

та інші роки». Хто хотів, той, звичайно, читав обидва романи А. Рибаківа в оригіналі, російською, а не в перекладі. Хоч цим самим я не стверджую, що перекладати не треба. Ні, таки треба! Але хочу наголосити на іншому: друкувати актуальні, сміливі твори хіба що в перекладі з російської чи не стало тоді вже нашою вимушеною потребою та сумною реальністю. Адже ті твори були вже «апробовані», тобто дозволені цензурою, якої ніхто ще не скасував. А щодо цензури з власного гіркого досвіду добре знаю: коли в Москві обрізували нігті, то в Києві одрубували пальці! Крім того, за довгі роки нещадного тиску на друковане слово у працівників редакцій та видавництва виробилося ще й таке лихе явище, як *самоцензура*. Чи не з цієї причини, знов-таки, у згаданому на початку грудневого номері «Дніпра» 1990 року, в розділі «Публіцистика», друкувалася й «Сповідь на задану тему» Бориса Єльцина? На перший погляд, молодіжний республіканський часопис, демонструючи свою сміливість, намагався йти нібито в ногу з часом, як і всесоюзні видання. А насправді? Чи не здавалося це простою імітацією? І не тому, що не мали своїх, оригінальних творів, написаних українською мовою. Романи, повісті, публіцистичні твори українських авторів, як мовиться, на задану тему були. Однак провінційна зашореність, обережність і страх (так спокійніше, надійніше, адже ніякого клопоту з цензурою!) — усе це, на мій погляд, не давало прискіпливо глянути своїми, власними очима на те, що ж діялося й діється з нами. Дарма, що «перебудова» уже в розпалі і до аббревіатури ЦК ЛКСМУ додалося начебто істотне уточнення в дужках: МДС (Молодіжний Демократичний Союз). Щось вельми схоже на незалежність від всюдисущого московського центру, розкутість мислення чи бодай якусь куцу автономію нашого молодіжно-комсомольського «авангарду». Крім названої аббревіатури МДС, іще зазначалося, що журнал «Дніпро» видається за участю Українського фонду культури. А це теж неабияка підтримка його самодостатності!

І все ж, незважаючи на здобутки, страх ще глибоко сидів у душах не тільки наших українських політиків, а й керівників, посадовців, редакторів різного рівня — вихованців могутньої КПРС: оглядаючись на всі боки, вони звикли слухняно виконувати лише накази та вказівки «згори», не поспішаючи виявляти власну, оригінальну (не кажучи вже про сміливу) ініціативу та підтримувати такі самі починання «знизу». Попри всю спільну біду, вчинену комуністичним режимом російському та іншим народам, були й неабиякі принципові відмінності. Так, наприклад, російська мова не потерпіла, навпаки, лише виграла, ставши мовою «конвою» в таборах та міжнародного спілкування поза таборами, чого й добивалися кремлівські стратеги, спадкоємці московських царів-завойовників. Натомість українська існувала чисто формально. З'являючись хіба що в перекладах з російської, вона і далі почувалася наймичкою у власній хаті. Гегемонізм російської мови в СРСР не забували підкреслювати навіть у період «перебудови» (про це свідчить, наприклад, Постанова Пленуму ЦК КПРС 1989 року про єдину офіційну загально-державну — російську — мову в СРСР, що підтвердила Верховна Рада СРСР, прийнявши Закон «Про мови народів СРСР»).

Хіба не парадокс? Той таки роман «Сад Гетсиманський» нічим, абсолютно нічим не поступався «Дітям Арбату», а широтою, глибиною, проникливістю в зображенні та викритті страхіть сталінської епохи ще й набагато перевершував твір автора російського. Зрештою, і написано його значно раніше — 1948 — 1950 року. А вже 1961-го перекладено французькою і видано в Парижі. Отже, наш письменник був цілком вартий того, щоби в українському молодіжному часописі «Дніпро» з'явитися першим! Але так, на жаль, не сталося.

Це щодо роману «Сад Гетсиманський». А коли взяти інший твір І. Багряного — «Тигролови», перекладений англійською, німецькою, голландською, іспанською і виданий за кордоном загальним накладом понад 1 млн примірників?..

Проте, якщо навіть припустити, що твори І. Багряного та інших письменників української діаспори були для нас тоді просто недосяжні, мовляв, по «той бік кордону», то по «цей бік» ми теж мали поки що не друковані (чи й друковані в далекі двадцяті роки, а потім запроторені в кадебістські сховки) новели й повісті Бориса Антоненка-Давидовича та багатьох інших авторів із когорти «Розстріляного відродження». Виходить, річ не в тому, що не було художніх творів, а в тому, що не змогли вчасно, для більшої користі українському суспільству, ними скористатися.

Ні, не сьогодні з'явилися у мене ці рефлексії. Ділився я ними й тоді, але що ж...

РЕДАКТОРОМ відділу поезії журналу «Дніпро» несподівано для себе я став працювати 17 січня 1985-го, тобто в рік оголошеної «перебудови». Збіг обставин? Цілком очевидний. Та, якщо прискіпливо проаналізувати ситуацію, можна знайти в ній певні причини й закономірності.

Звичайно, шкода було розлучатися з видавництвом «Молодь», якому віддав майже десять років плідної, хоч і виснажливої праці. (За робочим столом щодня з 8.30 ранку до 17.30 вечора; сидіти треба від дзвінка до дзвінка, якщо немає зборів, нарад чи ще якихось інших громадських заходів у Спільці письменників.) Чому плідної? Бо саме сюди, у «Молодь», я свого часу втік від пісної журналістики і тут, у «Молоді», вийшла моя прозова книжка «По стерні босоніж» (1983), що складалася з однойменної повісті та низки новел, діставши схвальну оцінку читачів та критики⁷⁵. Дві попередні поетичні збірки — «Ромен-цвіт» (1966) і «Неподільність» (1977) — викликали в мене гіркоту розчарування.

⁷⁵ А. Макаров «Так ми й живемо...» (Соціальна й моральна проблематика молоді прози), ж. «Вітчизна», № 9, 1984, с. 153 — 163; Ю. Петік «Не портрет з уяви» (рецензія), газ. «Молода гвардія», № 219, 1983; В. Латанський «Вузли конфлікту», газ. «Друг читача», № 31, 1983; В. Шевчук «Чи буде ж вороття?», ж. «Дніпро», № 9, 1989, ж. «Дніпро», № 12, 1982 та ін.

Працюючи редактором, спілкуючись із багатьма авторами, зокрема, й шанованими, увінчаними преміями та лауреатськими званнями (прізвищ не називатиму), збагнувши неабиякі суто видавничі секрети і постійно спілкуючись із представниками цензури, так званого Літу, я здобув певний досвід, не зайвий для кожного, хто прагне за тоталітарних умов якнайповніше розкритися в художньому слові, прислужившись рідному народові. Як наслідок, у життя було втілено вагомий культурний проект — перша в ХХ сторіччі антологія давньої української поезії «Аполлонова лютня» (1982), те, з чим Валерій Шевчук, знавець і перекладач цієї поезії, не зміг пробитися в інших видавництвах.

Услід за «Аполлоновою лютнею» з'явилися «Пісні Купідона» (Любовна поезія на Україні XVI — поч. XIX, 1984), «Чари кохання» (Любовна лірика українських поетів XIX–XX ст. Упорядник Василь Яременко, 1985), «Марсове поле» (у двох томах)... Повторюся: шкода було мені залишати все, над чим побожно працював, що плекав, леліав, до чого прикипів душею.

Мав тоді ще один добрий намір: як продовження і поглиблення проекту з давньої української поезії, разом із В. Шевчуком видати в «Молоді» «Золоте чересло» — книгу народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писану Климентієм Зіновієвим, автором кінця XVII — початку XVIII ст. Рукопис із ґрунтовною передмовою В. Шевчука було вже вичитано, прорецензовано, власне, підготовлено до друку. Художник Валентин Гордійчук, який оформляв книжки, започатковані «Аполлоновою лютнею», натхненно працював над ілюстраціями. Залишилося тільки внести «Золоте чересло» до плану, поклавши на видавничий конвеєр, і... На превеликий жаль, не пощастило.

Причина? Змінилося керівництво «Молоді». Новий директор — Анатолій Давидов — на творчість Климентія Зіновієва, нашого видатного попередника, давнього українського поета-філософа в образі мандрованого

ченця поглянув критично-несприйнятливими очима комсомольсько-партійного функціонера, кар'єриста, слуги Щербицького (він таки працював і в апараті ЦК Компартії України). Сказав: «Не піде. Не наша тематика!» («Золоте чересло», до речі, побачило світ лише 2009 року у «Мистецтві», де я видав цю унікальну книгу-енциклопедію власним коштом). От вам і наслідки ставлення конкретно взятого посадовця, від якого залежало «пуццать чи не пуццать», до видання архіважливої книги. (Він, до речі, на перших же зборах ошелешив присутніх тим, що доповідь виголосив... російською мовою, хоч власні «творіння» для дітей писав і видавав українською, либонь, виключно заради гонорару.) З вини А. Давидова не побачила світ і збірка передчасно померлого поета-лірика з Сум Анатолія Семенюти, яку я всіляко пробивав у «Молоді», заручившись підтримкою навіть Дмитра Білоуса.

Прикра відмова у виданні творів Климентія Зіновієва, хоч як дивно, не перешкодила тому ж таки директору запропонувати мені... підвищення в посаді — заступником головного редактора. Як компенсацію за фіаско із «Золотим череслом», чи що? Такої метаморфози від нього я зроду-віку не сподівався!

Та як було мені приймати цю пропозицію і залишатися у відомстві директора, який, по суті, стримував розвиток національної культури? Чи не краще вже перейти працювати в журнал «Дніпро» — тобто із шостого поверху, де розташувалося видавництво, піднятися на одинадцятий? Там і умови далеко сприятливіші. На роботу у відділ дозволено приходити о 12-й ранку. Отже, матиму більше часу, яким зможу розпорядитися виключно на свій розсуд. А це не абищо! Бо, крім поденної редакційної роботи, я виношував ще й власні, нехай і не вельми амбітні, творчі задуми та плани.

Отут, на новому місці роботи, завдяки трохи сприятливішій атмосфері, а також під впливом, хоч поки що й несміливих, повільних, проте благодатних, як

теплий весняний вітер, суспільних змін у житті України і з'явилася «Крапля сонця у морі блакиту». Я горів бажанням своїм власним внеском якомога конкретніше й активніше долучитися до загально-демократичного процесу, рухаючи його швидше і далі, далі...

Що ж усе-таки спонукало мене в ту пору написати саме повість про Аркадія Казку?

Без перебільшення скажу: насамперед невситиме бажання знати правду про наше минуле. Знати не з брехливих інтерпретацій комуністичних ідеологів та їхніх поплічників, а з документів. А тут якраз і пощастило мені як працівникові молодіжного часопису, ознайомитися з домашнім архівом поета й перекладача Василя Мисика. Про те, що там є неопубліковані твори, я знав достеменно, бо ще за життя Василя Олександровича пропонував йому подати до видавництва рукопис нової книжки, однак він, надзвичайно вимогливий до того, що виходило з-під його натхненного пера, не поспішав: на збірку, мовляв, поки що не набралось. Тепер, завдяки моїй власній ініціативі та з ласки дружини покійного поета, Марії Іванівни Таран-Мисик, під рубрикою «Спогади. Публікації. Документи» журнал «Дніпро» змістив аж чотири розлогі матеріали: «Неосяжне осягти» (1985. — № 10), «Мудрість, прекрасна, як квітка» (1986. — № 10), «Планету треба б доглядать, як грядку» (1987. — № 5), «І тихим голосом своїм...» (1987. — № 7). Наскільки це було актуально, свідчив анонс: «Шановні читачі! У наступному номері читайте вірші з творчої спадщини Василя Мисика та спогади про нього». У такий спосіб до нас, як живий, озвався великий творець, на жаль, по-справжньому не поцінований за життя, бо, хоч і висували його книги на здобуття Державної премії УРСР, але віддали перевагу іншому, спритнішому претендентові. А там же не тільки чудові оригінальні поезії, але й переклади з авторів Заходу і Сходу.

Тільки-но з'явилася перша журнальна публікація і було підготовлено до друку наступну, я вирішив по-

казати їх моєму землякові, легендарному, а водночас опальному перекладачеві Миколі Лукашу (тим більше, що там уперше за довгі роки замовчування поряд із Мисиком згадувалось і його прізвище!). Незважаючи на те, що мав тяжку хворобу і щойно повернувся з лікарні, Микола Олексійович уважно прочитав і схвалив мої матеріали. Одне слово, заохотив до подальшої творчої праці. (Докладніше про це йдеться у книзі спогадів «Наш Лукаш», упорядник Л. Череватенко, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009.) На ці ж таки публікації звернув увагу в недосяжній тоді Америці відомий літературознавець Григорій Костюк (див. його спогади «Зустрічі й прощання», книга перша, Едмонтон, 1987), а в Україні — критик Марина Новикова, яка надіслала мені теплого листа з Криму.

Певна річ, у всіх згаданих публікаціях мова йшла про Василя Мисика, померлого лише три роки тому і вже, по суті, забутого.

Та якраз у його домашньому архіві я відкрив для себе... листи Аркадія Казки. Вимережані красивим каліграфічним письмом, із переліком багатьох неоцінених подробиць власного життя та історичних реалій складної пожовтневої доби, ці животрепетні документи сприймалися, як послання до нас, нині суцільних, і збурили в мені океан почуттів.

Не так поезії, вихлюпнуті на папір у гарячковому поспіху, з кострубатостями, не відгранені до належного мистецького блиску, як листи, нервові й імпульсивні, — мабуть, найкраще з того, що створив Аркадій Казка. З його болящих, чесних, пристрасних листів постала правда — в дивовижних, найнесподіваніших подробицях, яких не вигаднеш.

Я вирішив, що про Аркадія Казку та його час, прихований від нас безліччю сторінок більшовицької олжі, ніхто не розповість краще, аніж він сам.

І тут одні події прискорили хід інших. Завдяки розголосу матеріалів з домашнього архіву В. Мисика, у

видавництві «Радянський письменник» 1989 року побачила світ чудово оформлена збірка поезій Аркадія Казки «Васильки» з передмовою упорядника Станіслава Тельнюка. (Поряд із Сергієм Білоконем мені випало бути внутрішнім рецензентом цієї збірки.) По суті то була перша книжка репресованого автора. А в ній уміщено кілька листів Аркадія Казки до Павла Тичини, що збереглися в його домашньому архіві.

Чи треба було додавати сюди ще й листи Аркадія Васильовича до свого учня, Мисика?

Навряд. Адже відчувалося, що цілу низку цих, надзвичайно цікавих і важливих листів, як нитку Аріадни, цілеспрямовано «намотано» в окремих, тугий, справжній клубок, який малося розплутати...

Отож сюжет літературознавчої повісті на основі листів склався не вигаданий, але захватний, майже детективний... Так, одного зимового дня 1919 року в сільську школу на півдні України прибуває з Чернігівщини вчитель-словесник Аркадій Васильович Казка, нащадок давнього козацького роду і друг Павла Тичини. (До того ж він їхав залізницею навіть без квитка!) Тут Казка знайомиться з учнем, Василем Мисиком, у якому одразу ж відчув поета, бо, як з'ясувалося, і сам був поет (писав пародії на відомого футуриста Ігоря Северяніна, а друкуватися українською мовою почав з благословення Олександра Олеса). У школі вони засновують рукописний журнал «Соняшник», що має великий успіх. Оскільки існує тільки в одному примірнику, його з цікавістю, по черзі читають учні, знайомляться з «Соняшником» і їхні батьки.

Голод, громадянська війна, розруха змушують учня та його вчителя на якийсь час розлучитися і навіть загубити один одного. Юний поет потрапляє до «чорної сотні» знаменитого «батька» Махна, звідки благополучно втікає. Хоч Мисик та Казка мимоволі й опинилися в різних кінцях степового простору, проте зв'язок між собою підтримують з допомогою

листів, які приносять їм... старці, блукаючи від села до села.

Глибоко ерудований, знавець багатьох мов, Аркадій Васильович мав змогу читати в оригіналі праці давніх зарубіжних авторів, письменників і вчених, одначе був незмінним послідовником гуманістичного вчення українського поета-філософа XVIII століття Григорія Сковороди, любов до якого прищепив і своєму учневі. Щоб допомогти Мисику в подальшому зростанні, Казка вирушає до Харкова — тодішньої столиці України, а потім і до Києва, з віршами талановитого початківця знайомить Валер'яна Поліщука, Павла Тичину, Миколу Зерова та інших.

Після багатьох труднощів і невдач, завдяки спільним зусиллям українських літераторів, Василеві Мисику вдається таки перебратися до Харкова, навіть більше, влаштуватися на роботу в бібліотеку. Але й тут, у місті, з ним трапляється чимало всіляких пригод.

Час, як тепер відомо, був жорстокий, немилосердний, грізний. Насувався так званий, інспірований каральними органами окупаційної більшовицької влади, процес «СВУ» («Спілка визволення України»). Зрештою, безпідставно звинувачений, Аркадій Казка і гине в Одеській в'язниці ДПУ в жовтні 1929 року. А втім, підстава була: «Винуватий, бо українець», як зазначив дослідник Володимир Шкварчук, який докладно ознайомився з матеріалами слідчої справи № 4748 Одеського окружного відділу ДПУ і справи № 3208 Державного архіву Чернігівської області. (Дослідження В. Шкварчука уміщено в нашій книзі.) Але сталося це значно пізніше.

Світлу пам'ять про педагога-подвижника Мисик проніс крізь усе своє життя. Зберіг він і листи Аркадія Казки. (А ці листи, як незаперечні викривальні документи тоталітарного режиму, в разі чого, могли спрацювати не на користь Василя Олександровича: мовляв, із якою метою тримав їх? Можна вважати, мета у нього була одна: донести правду нащадкам.)

У творі «Крапля сонця у морі блакиту» я використав також інші, невідомі досі документи, зокрема, і спогади самого Василя Олександровича, фотокартки. Працюючи над повістю, побував не тільки в Харкові, знайомлячись із домашнім архівом Василя Мисика, а й у Новопавлівці та Підгородньому Межівського району Дніпропетровської області, де вчителював Аркадій Васильович і навчався у школі Василь Мисик, зустрівся з односельцями, які ще пам'ятали обох, учителя й учня, або добре знали про події, що вирували колись у степовому краю. Якщо ж не було змоги особисто побачитися й поговорити зі свідками (багато з них роз'їхалися в різні куточки України), то я, натомість, листувався з ними і все-таки зібрав необхідні факти і подробиці, які цікавили мене, даючи змогу впевнитись у правдивій, неспростовній інформації.

Дослідницькі стежки привели мене й у мальовниче містечко Седнев (давня назва Сневеськ) на Чернігівщині до племінниці Аркадія Казки — Тамари Василівни Байдакової (Кириченко) та її сина, до речі, лікаря-стоматолога, Михайла Михайловича, які стали неоціненним джерелом для правдивого відтворення усіх тих драматичних подій, що відбувалися в житті їхнього славного родака. Талановитої, чесної людини і мужнього патріота.

Як наслідок невтомних пошуків і зустрічей із людьми, найвагомішим документом на той час був протокол трусу, вчиненого в помешканні Аркадія Казки 10 вересня 1929 року працівником відділу Одеського ДПУ Матвеевим. (Ордер № 7830 виписано 9 вересня.) Куди ж і до кого я мав звернутися далі?

Певна річ, залишалася тільки одна-єдина адреса — Комітет держбезпеки УРСР. О, тут знали все! Володіли найнеобхіднішою і найдокладнішою інформацією. Проте звертатися в цю таємничу і грізну інстанцію не велемо навіть дослідникові.

Що ж робити? Пошуки зайшли в глухий кут.

Допомогла, здавалося, добра нагода. Як повідомлялося в пресі, Прокуратурою Української РСР спільно з Комітетом держбезпеки УРСР було проведено перевірку обґрунтованості засудження в 1930 році колишнього віце-президента Всеукраїнської Академії наук Єфремова С. О., директора 1-ї київської трудової школи Дурдуківського В. Ф. та інших осіб (усього 45 чоловік), які звинувачувалися у приналежності до контрреволюційної організації «Спілка визволення України».

Саме участь у цій «СВУ», шукаючи її розгалуження по всій УРСР, і намагалися «шити» вчителів і поетів Аркадію Казці в Одеському ДПУ.

Далі в офіційному повідомленні зазначалося:

Вивченням кримінальної справи і матеріалів додаткової перевірки встановлено, що всі засуджені в цій справі особи притягувались до кримінальної відповідальності необґрунтовано. У зв'язку з цим 15 червня 1989 року Прокуратура УРСР внесла протест у порядку нагляду на пленум Верховного суду УРСР, в якому поставила питання про припинення кримінальної справи щодо всіх засуджених за нею осіб за відсутністю в їх діях складу злочину, тобто про їх повну реабілітацію.

Дуже добре! Дізнавшись про таке, я вже радів, сподіваючись на продовження своїх пошуків до кінця. То більше, що відбувся пленум Верховного суду Української РСР, який розглянув цей протест і задовольнив його. 31 серпня газета «Літературна Україна» за підписом першого заступника Прокурора УРСР, державного радника юстиції 2 класу М. О. Потебенька надрукувала повний текст даного протесту. Чого ще треба?

І тут сталося так, що в гості до київських літераторів завітав сам голова Комітету держбезпеки УРСР М. М. Голушко.

«Це ж він, мабуть, наш, український Галушка, проте зросійщений, — мимоволі подумав я. — Та нехай уже, аби допоміг з'ясувати правду і довести пошуки в трагічній долі Аркадія Казки до кінця».

Про зустріч із головою Комітету держбезпеки оголосили заздалегідь. Щоправда, мене одразу ж не тільки здивувало, а й насторожило, коли заступник голови парткому Київської організації СПУ Олекса Мусієнко завбачливо попереджав:

— Запитання подавати у письмовій формі, заздалегідь.

Але чому? Невже з метою фільтрації? Це ж «перебудова», яка з Москви, нарешті, дочовпала й до Києва. Це ж гласність! Може, заступникові секретаря парткому не хотілося мати зайвих клопотів? Адже йому особисто додали вести цю зустріч.

Клуб літераторів заповнено вщерть. Кожен з присутніх чекав чогось незвичайного. І не без підстав. Дарма, що гість (мабуть, відчуваючи мимовільне загальне запитання, яке висіло в повітрі) спочатку вважав за потребу «роз'яснити» присутнім, що він, бачте, не якийсь там «Галушка», а таки ж «Голушко». Що означає це спотворене слово, одначе, не уточнив.

Та менше з тим. Як з'ясувалося, Голушко, після загальних слів про перебудову та гласність, повідомив, що за актом від 26 січня 1990 року Щоденники С. О. Єфремова разом з іншими його особовими документами з архіву Комітету державної безпеки України передано в Інститут архівознавства НБ України ім. В. І. Вернадського.

Оце так подія!

Та, зізнаюся, мене діймало своє. І, всупереч попередженню не подавати безпосередньо голові держбезпеки записок, я вийняв з кишені та пустив по рядах у президію «домашню заготовку» — запитання про долю репресованого 1929 року Аркадія Казки. Мовляв, маю на руках протокол трусу! Чи збереглися хоч би якісь документи? І чи є змога ознайомитися з ними? Тоді я ще не знав, що на слідчій справі кожного з репресованих є гриф: «Хранить вечно».

Ось моя записка вже у руках Голушка. Прочитавши її, той перевів погляд у зал.

— Тут Шугай запитує...

І як тільки він назвав моє прізвище, присутні колеги заозирались, шукаючи автора записки.

Я сидів оддалік, там, де трапилося місце. Проте увагу з нещасного Аркадія Казки враз було спрямовано на мене, ніби на якогось винуватця абощо. Ось що означає, жити в тоталітарному суспільстві, постійно перебувати в страхіві, якщо не під підозрою!

Мою записку Голушко сховав у кишеню, пообіцявши, що таки дасть вказівку поцікавитися в архівах слідчою справою репресованого Аркадія Казки. І, хоч великих надій, чесно кажучи, я не покладав, а все ж якось у кінці дня мене покликали до телефону в кабінет головного редактора журналу «Дніпро» Миколи Луківа.

«Чого б це? — здивувався я. — Адже маю персональний апарат у своєму службовому кабінеті? Хіба не мож-на передзвонити мені сюди?»

Подумавши так, узяв слухавку.

З'ясувалося: телефонують із відомства Голушки.

«Гаразд, — вирішив я, — мабуть, пощастило знайти слідчу справу Аркадія Казки», — знову намагаючись ухопити хвіст жар-птиці.

Одначе, інформували скупю:

— Документів не збереглося...

Певна річ, це була несосвітенна брехня. Ще одна брехня з волі Москви. Це була «перебудова» і гласність по-українському.

А невдовзі і самого Голушка перевели до столиці імперії...

І все ж хочеться вірити, що твір про Аркадія Казку, написаний за документами, які пощастило мені зібрати серед його земляків, зацікавить найширші кола читачів, усіх тих, хто, розбудовуючи і зміцнюючи державну незалежність України, прагне знати правду про наше минуле. Особливо ж вона потрібна й корисна буде вчителям та юнакам і дівчатам, що мріють по-справжньому зайнятися літературною творчістю.

Крім названих уже Валер'яна Поліщука, Павла Тичини, Миколи Зерова, на сторінках книжки читачі зустрінуться з Максимом Рильським, Володимиром Сосюрою, Володимиром Маяковським, Тодосем Осьмачкою та іншими письменниками, пізнавши їх у звичайному, буденному житті й побуті тих далеких і драматичних двадцятих років минулого століття.

НАСАМКІНЕЦЬ не можу приховати: нелегкий був шлях повісті до виходу в світ окремою книжкою. І це незважаючи на те, що навіть її скорочений журнальний варіант не залишився непоміченим. Так, газета «Літературна Україна» відразу ж відгукнулася теплим, проникливим словом.

Підбадьорений увагою читачів та критики, на початку 1990 року рукопис повісті я подав до видавництва «Радянський письменник» (нині — «Український письменник»). І тут знайшов прихильника в особі редактора Анатолія Макарова.

Здавалося, можна й тріумфувати. Адже редактор, він же й відомий, вимогливий критик, автор цікавих книжок та багатьох актуальних публікацій у періодичній пресі (в журналі «Вітчизна», до речі, А. Макаров свого часу відгукнувся і на мою повість «По стерні босоніж»), не забарився викласти свої найщиріші міркування.

Щоб не бути голослівним, зацитую редвисновок (тим більше, що написаний лаконічно):

На мій погляд, цей рукопис — справжній внесок у нашу сучасну критичну літературу. Його можна порівняти з книжкою лєнінградського письменника Гордіна про Крилова, написану як «літературознавчий роман». О. Шугай також написав щось рідкісне за своїм жанром, я би сказав — літературознавчу повість про літературне життя 1920-х років, у центрі якого він змальовує дві, по суті, самотні й трагічні постаті — Аркадія Казки, що наклав на себе руки в катівні НКВС 1929 року, і Василя Мисика, поета-початківця, майбутнього зека. Матеріал подається в напівбелетризованій формі, спеціальних літературо-

знавчих розробок, соціологічних аналізів, абстрактних чи публіцистичних міркувань у рукописі немає. А все ж для розуміння тогочасного культурного, літературного і політичного життя він дає не менше, ніж десятки звичайних книжок, переповнених публіцистикою, соціологією і літературознавчими аналізами текстів. Як це вдалося Ол. Шугаю, важко сказати. Мабуть, це той випадок, коли результат виникає, як наслідок поєднання письменницького і дослідницького хисту в одній людині і в одній роботі. Для Мисика і Казки О. Шугай зробив дуже багато. Та й для літературознавства теж, бо його книжка стане взірцем для нових молодих дослідників.

Книжку треба було б видати. Тим більше, що сучасний читач чекає на твори, які б пояснили йому, що являє собою досталінська радянська культура, а таких книжок, по суті, ще немає.

Ну, хіба ж не радітимеш, дізнавшись про позитивну думку авторитетного фахівця? Відчуваючи себе на коні, а водночас і усвідомлюючи свою відповідальність перед майбутніми читачами (адже книжка неодмінно вийде з друку!), я вирішив ознайомити з рукописом ще й Григорія Кочура, патріарха українського перекладу, колишнього в'язня сталінських концтаборів, одного з духовних наставників шістдесятників, зокрема, цілої когорти українських перекладачів. До того ж Григорій Порфирович особисто знав, зустрічався з Василем Мисиком. (Недарма перед цим я звертався до нього з приводу перекладів В. Мисика, і він дещо знайшов таки в архіві М. Зерова, люб'язно запропонувавши журналові свою публікацію («Дніпро». — 1989. — № 1).)

Мене цікавило, що скаже Григорій Кочур? Може, знайде в рукописові майбутньої книжки «Крапля сонця у морі блакиту» якісь неточності й похибки? У всякому разі підкаже, наставить на шлях істинний, щоб не довелося потім червоніти за промахи.

Ось із такими думками я поїхав електричкою в Ірпінь, де на вулиці Баумана, 12, в ошатному будиночку жив Григорій Порфирович.

Невдовзі, як умовилися, знову навідався до нього. І що ж? Мене чекала ще більша, ніж досі, радість від батьківської уваги та підтримки.

Григорій Порфирівич не тільки уважно прочитав, зробивши виправлення та уточнення в окремих місцях рукопису (всі ті Кочурові «вкраплення» зазначено в книжці!), а й написав своє, хоч і лаконічне, але щире напутнє слово, яке також подано в цьому виданні.

Чого міг чекати після цього бодай найскромніший автор? На що сподіватися?

Безперечно, на вихід книжки в «Радянському письменнику».

Але не так сталося, як гадалося. У керівників Спілки письменників, яка затверджувала план випуску книжок свого, відомчого видавництва, тоді, вочевидь, були зовсім інші міркування...

8 серпня 1991 року «Літературна Україна» вмістила мою публікацію під промовистою назвою «Арешт». У підзаголовку зазначалося: нове до біографії Василя Мисика. Так, я продовжував опрацьовувати матеріали з домашнього архіву покійного поета і перекладача, колишньої жертви ДПУ, сподіваючись невдовзі написати значно ширше дослідження. Публікація «Арешт» починалася на першій шпальті і закінчувалася на 7-й. Під нею звідомлялося: «Повністю матеріал друкуватиметься в журналі «Дніпро». Але цього не сталося. Та найцікавіше: якраз через тиждень у Москві, на пострах «націоналам», вибухнуло так зване ГКЧП, як з'ясувалося, таємно сплановане самим же прорабом «перебудови» М. Горбачовим... Незважаючи на цю, диявольську авантюру заради врятування «тюрми народів», комуно-радянська імперія розвалилася.

Йшов уже 1992-й рік. Україна, нарешті, виборола незалежність (принаймні, формально), а видавництво «Радянський письменник» дістало нову назву — «Український письменник».

Чудово! Як і мої колеги, я теж був охоплений загальною ейфорією патріотизму, не байдужий до всіх позитивних змін у суспільному житті, поруч з іншими брав участь у багатьох громадських акціях, намагаючись принести найбільше користі рідному народові, національній культурі. Ні, це не були тільки мої «шкурні» інтереси. Але зізнаюся, що, крім усього, мене турбувало: вийде книжка (до того ж вельми потрібна книжка!) про Аркадія Казку, замордованого в катівні Одеського ДПУ, чи ні?

Зрештою, коли терпець увірвався, 27 січня я вирішив написати заяву до ради Спілки письменників України. Цитую:

Шановна Президіє!

24 липня ц. р. виповниться 85 літ від дня народження видатного українського поета й перекладача Василя Мисика, про багатостраждальну долю якого, здається, відомо всім. Але відомо далеко не все.

Перший (посмертний) вісімдесятилітній ювілей В. Мисика для широкого кола громадськості України минув, по суті, непомітно. (Може, на заваді стало й те, що дата народження письменника припадає саме на літній період, коли вчені мужі, члени Спілки перебувають у відпустці, а студенти й школярі — на вакаціях.)

Зважаючи на це, пропоную:

1/. Широко відзначити 85-ліття від дня народження Василя Мисика, ювілейні урочистості запланувавши на вересень ц. р.

2/. Створити авторитетну ювілейну комісію.

3/. Доручити ювілейній комісії розробити заходи з відзначення 85-ліття від дня народження В. Мисика.

4/. Видати — нарешті! — книжку «Крапля сонця у морі блакиту» про життєвий шлях Василя Мисика та його вчителя Аркадія Казки (сторіччя від дня народження якого теж минуло, на жаль, непомітно). Рукопис книжки, підготовленої до друку ще 1988 року, з позитивним редвисновком критика А. Макарова та передмовою Г. Кочура так і не потрапив до видавничих планів колишнього «Радянського

письменника». (До речі, тут не вийшло жодної моєї збірки, хоч я впродовж років неодноразово звертався з різними пропозиціями ще в доринкову епоху, коли був папір і державні кошти, але не знаходив належної уваги й підтримки). То, може, зацікавиться «Український письменник»? Книжка «Крапля сонця у морі блакиту» могла б розповісти багато невідомого з двадцятих років і стала б добрим другом і порадиником для цілого покоління молодих українських літераторів та широкого кола читачів.

Ось думка автора передмови Григорія Кочура:

«Крапля сонця у морі блакиту» Олександра Шугая читається і, мабуть, читатиметься з не меншим інтересом, аніж пригодницький роман, хоча «пригоди» у ньому іншого характеру...»

Думка видавничого редактора Анатолія Макарова:

«Книжку треба було б видати. Тим більше, що сучасний читач чекає на твори, які б пояснили йому, що являє собою досталінська радянська культура, а таких книжок, по суті, немає...»

Розуміючи фінансові та паперові труднощі, в яких опинилися нині всі, пропоную:

1/. На честь ювілею В. Мисика зробити видання книжки «Крапля сонця у морі блакиту» *безгонорарним*.

2/. На решту витрат (папір, поліграфію тощо) запросити в спонсори Український фонд миру, куди свого часу Василь Мисик передав належну йому грошову винагороду — премію імені М. Рильського.

На моє глибоке переконання, розумно організовані й широко проведені урочистості з нагоди 85-ліття В. Мисика могли б добре посприяти нашому загальному національному відродженню, особливо ж на Дніпропетровщині, де народився поет, і на Харківщині, де він жив і творив.

З повагою...

Хвилюючись, я чекав кінця засідання Президії, щоб дізнатися про її вердикт?

І дочекався. Мою заяву... повернули мені! Мовчечки. Нічого не пояснивши.

Невже моя пропозиція не варта того, щоб її, принаймні, розглянути і дати хоч якусь відповідь? Може,

справді, я пропоную щось недоладне? Хоч вірте, хоч ні, виходило так, ніби я в чомусь необачно завинив.

Ця холодна байдужість Президії СПУ не тільки приголомшила мене, а й на багато років відбила бажання звертатися з рукописом книжки «Крапля сонця у морі блакиту» за підтримкою будь-куди взагалі. Як у тій приказці: «Мовчи та диш, то скажуть, що спиш».

Ні, я не спав, я все-таки працював, як міг, над втіленням у життя інших своїх задумів та планів. І скидалося на те, що мені страшенно поталанило. (Тут я знову повернуся на два роки назад, у редакцію журналу «Дніпро»). Так, поїхавши у відрядження на свою рідну Сумщину, в Охтирку, де колись, у двадцятих роках, жив, очолюючи відділ народної освіти, Борис Антоненко-Давидович, я, несподівано для самого себе, натрапив на сліди його молодшого побратима Івана Багряного, знаменитий роман якого «Сад Гетсиманський» у нас тільки-но почав друкуватися (1990. — №4). Що ми знали тоді про цього письменника зі світовим ім'ям? Цитую біографічну довідку, яка супроводжувала журнальну публікацію:

Іван Багряний (1907. — Помилка: 1906. — *О. Ш.* — 1963) один із видатних письменників української еміграції. У 1932 році був репресований, у 1945 році емігрував у ФРН (країни з такою назвою тоді ще не було. — *О. Ш.*), де були написані й вийшли друком збірка поезій «Золотий бумеранг», роман «Тигролови» (про життя українців на Далекому Сході — у Зеленому Клину; його журнал «Дніпро» друкуватиме у 1991 році), а також романи «Сад Гетсиманський», «Огненне коло» (це не роман, а повість. — *О. Ш.*), п'єси «Морітурі», «Генерал», «Розгром»...

Роман «Сад Гетсиманський», що зараз пропонується читачеві, в СРСР друкується вперше. Написаний наприкінці сорокових, цей твір за багато років до появи знаменитого «Архіпелагу ГУЛАГу» викриває жахіття сталінської інквізиції, славить незламність людського духу, стає на захист гідності і честі справжніх лицарів революції. Після публікації роману (редакція зберігає всі особливості

стилістичної манери автора) буде подано ґрунтовну статтю про життєвий і творчий шлях Івана Багряного.

І ось, не чекаючи, поки на шпальтах журналу роман з'явиться у повному обсязі та хтось напише «ґрунтовну статтю про життєвий і творчий шлях» автора, я впевнено вже йшов тим самим шляхом. Адже цей шлях (так підказала мені інтуїція) хоч і проліг на чужину, проте починався все-таки в Україні, на рідній батьківській землі. Доторкнутися хутчій до всього того, що поки що не втрачене...

Не зволікаючи, я розшукав дружину письменника Антоніну Дмитрівну, з якою він поєднав свою долю, перебуваючи в засланні на Далекому Сході, і змушений був розлучитися, коли втікав за кордон із пазурів ДПУ; сина Бориса Івановича, рідну сестру Єлизавету Павлівну, їхню батьківську хату та інших родичів, знайомих. Окрилений неймовірним успіхом, повернувся до Києва і поклав на стіл перед очима ошелешених членів редакційної колеґії журналу «Дніпро» свої неоціненні скарби: збірку новел І. Багряного «Чорні силуети» (видану під псевдонімом І. Полярний), збірку поезій «До меж заказаних», роман у віршах «Скелька», фотографії та інші реліквії. Крім того, я вже привіз із собою (щоб не забути нічого, писати довелося навіть в охтирському готелі) перші розділи свого роману-дослідження «Іван Багрянний, або Через терни Гетсиманського саду». Сподівався, що ними якраз і зацікавиться журнал «Дніпро».

Але дарма. Багряннівську тему, виявляється, доручили розробляти іншому — літературознавцеві, який, хоч і не роздобув таких унікальних знахідок, як я, проте на озброєнні мав книжки та статті зарубіжних авторів про Багряного, ледве встигаючи опрацьовувати їх, щоб написати свою післямову до «Саду Гетсиманського». І справді, роман закінчили друкувати в жовтні (№ 10), а післямова з'явилася аж наприкінці року, в грудні (№ 12). Гаразд, але якби цю тему вести і далі, поглиблю-

вати, хіба ж потерпів би молодіжний часопис? Та ні, навпаки, тільки виграв би! Тим паче, що пообіцяв опублікувати і роман «Тигролови».

Можете уявити німу сцену членів редколегії (прізвищ не називатиму, вони зазначені у вихідних даних на другій сторінці журналу). Найцікавіше, що ніхто з них мене не підтримав. Навіть голосу не подав з місця після того, як рум'янощокій головний редактор, ведучи засідання, з кривою посмішкою кинув у мій бік:

— Хм, проявив ініціативу?

— Саме так! — відпарирував я, до речі, поки що перебуваючи у статусі члена редколегії. — А що тут поганого?

Колеги наввипередки, зацікавлено роздивлялися привезені скарби, але мовчали, ніби води в рот набрали.

Я сподівався, що хтось із них усе-таки скаже щось прихильне, запропонувавши для знахідок та відкриттів місце на сторінках молодіжного часопису. Наприклад, поет із міцною статурою і потужним голосом. Як колишній цековець, він один дозволяв собі звертатися до головного редактора, теж молодшого цековця, за панібрата: на «ти». Решта присутніх у спілкуванні з головним виявляли неодмінну підлесливість: на ім'я й по батькові.

Увібгав голову в плечі навіть увінчаний сивинами, як лавровим вінком, фронтовик, що був навіть поранений, дитячий поет, мій земляк, отой самий, котрий уже кілька десятків років (починаючи від покійних головних редакторів) був членом редколегії журналу, чим дуже пишався! І, може, маючи гіркий життєвий досвід, саме тому й не подавав голосу, що не хотів на старості літ вилетіти з редколегії? За моїми спостереженнями, хоч би про що йшлося, на всіх засіданнях він мав звичку не заперечувати, а тільки підтакувати. Адже знав, що постійно відбувається ротація: одних виводили із членів редколегії, інших — натомість — вводили. Так, поет із Чернігова Дмитро Іванов покритикував головного редактора — і вилетів з редколегії.

Цікаво, коли хтось із ЦК ЛКСМУ у нашій присутності телефонував головному, той неодмінно вставав і, тримаючи слухавку біля вуха, розчервонілий, радісно збуджений, озирався на кожного, даючи зрозуміти, що в нього, бачте, неабияка підтримка.

Я підозрював, що ці «дзвінки з ЦК» він, може, й організовував. Адже присутні все одно не чули голосу додзвонювача й «розмова» точилася, на диво, коротка: ні про що. Та хоч як там було, підтримки ЦК я не мав, і з усього цього неважко було виснувати: присутні добре відчують, що з головним редактором я зайшов у конфлікт! Чим же ще пояснити їхнє байдуже ставлення до того, що ось я, дивак, свої неоціненні знахідки привіз для рідного журналу «Дніпро», а вони, виявляється, йому непотрібні? Знов-таки, підтвердилося непорушне комсомольське (партійне) правило: підтримують не того, хто, хоч і збоку, одначе в пориві любові до правди, до істини, виявляє власну ініціативу, а того, кому *доручують*.

КРІМ названих матеріалів, з власної ініціативи мені пощастило організувати для друку в «Дніпрі» також і листи Григора Тютюнника до відомої перекладачки його творів Ніни Дангулової. Саме ця публікація і стала кульмінацією конфлікту з головним редактором, який неминуче назрівав.

Про Григора Тютюнника спочатку я написав і надрукував спогади «Усе живе тепле» (1986. — № 7), що потім стали основою однойменної книжки. До спогадів додав на той час поки що недруковану фотографію гурту шістдесятників (зліва направо): Микола Вінграновський, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Григійр Тютюнник, Валерій Шевчук, Борис Олійник. Публікація мала добрий розголос (я отримав теплі відгуки від читачів, зокрема, й від дружини письменника, Людмили Василівни). Усе це, певна річ, працювало на авторитет молодіжного часопису, отже, підтримувалося й головним редактором.

З Ніною Дангуловою, коли та приїздила в Київ, по-

знайомив мене Валерій Шевчук. Тому-то я і звернувся до неї. Склав листа від імені головного редактора про те, що «Дніпро» справді планує опублікувати матеріали з літературної спадщини Григора Тютюнника. «Дуже просимо надати їх (листи) у розпорядження редакції (в оригіналі або в копії). Якщо потрібна буде наша допомога, відрядимо до Вас у Москву завідділом журналу письменника Шугая О. В., якому доручено зібрати і підготувати матеріали про Гр. Тютюнника до друку. Сподіваємося на Вашу добру згоду».

Шануючи пам'ять Гр. Тютюнника, Ніна Павлівна одразу ж відгукнулася на це прохання.

«На моєму столі, — зазначила перекладач у своєму короткому вступному слові “Бачиться прозоро і точно”, — близько ста сторінок листів Григора. І всі вони наповнені сердечним ставленням та цікавістю до мого життя, до нашої спільної роботи».

Не дбаючи про лаври, я не став претендувати навіть на те, щоб листи, які Гр. Тютюнник написав російською мовою, перекласти для публікації українською. Хоч, здається, мав на те право. Адже листи роздобув! (За моєю ж таки пропозицією, на переклад їх віддали Петрові Засенку.) А 17 квітня 1987 року я вже звідомляв Н. Дангуловій. Коротко, майже телеграфічно, бо інакше не зміг.

Дорогая Нина Павловна!

Ваше поручение выполнил: Жене Гуцало позвонил...

Посылаю гранки.

Огромное спасибо за письма Гр. Тютюнника!

Жаль, что они пострадали — уже в гранках! Но это Вы и сами увидите...

С уважением...

Відповіді з Москви довго не було. У душу заповзав тривожний холодок. І недарма.

Нарешті я отримав рекомендованого листа (від 7 травня 1987 р.) з прочитаними гранками. Ніна Павлівна писала:

Добрый день, Александр Владимирович, к сожалению, только вчера (я все еще в больнице, но работаю) ко мне дошли гранки.

Что Вам сказать? Если бы я знала наперед, что кто-то (а действительно, кто и по какому праву?) так бесцеремонно обойдется с тем, что мне особенно дорого, я бы никогда, поверьте, не отдала на поругание эти письма.

К чему было сокращать мое и без того крохотное вступление, тем более, что в последнем абзаце (у меня под рукой, к сожалению, нет копии) была определенная и весьма важная мысль о том, что Григору удалось постичь самое сокровенное — Загадку Любви. Из этой-то любви и произрастал его талант, все им виденное и отраженное. Поэтому очень прошу Вас, Александр Владимирович, восстановить нелепо отторгнутое.

Мне непонятно, почему определение «шестидесятники» вызвало такое неудовольствие. Или возникла неоправданная ассоциация с «шестидесятниками» прошлого столетия?

Мне непонятно, почему на стр. 55 выбросили ироническое суждение Григора о традиционном романтизме украинской литературы. Ничего оскорбительного в нем нет.

Дмитро Павлычко, которого я очень люблю и уважаю как поэта и человека, как-то сказал, что Григору Тютюннику — первому удалось преодолеть сладостность повествования, так свойственную украинской литературе. Разве это неправда? Мне это, как переводчице, особенно ясно.

Так зачем же наводить глянец, тем более на образ человека уже не живущего на этой земле? Это равноценно кощунству.

И потом, ведь мы теперь не только говорим, но и клянемся говорить только правду. А Григор Тютюнник при жизни и отличался тем, что всегда, всюду и всем говорил только правду.

Да, некоторые замечания Григора можно сократить, но ведь он доверительно обращался только ко мне, потому я так долго не хотела обнародовать эти письма.

Еще раз прошу внимательней отнестись к моим замечаниям.

Передайте, пожалуйте, Пете Засенко мою благодарність за перевод.

Желаю Вам всего самого доброго.

Ваша Дангулова.

Я не тільки уважно знову ознайомився з гранками, але й зберіг їх. (Ось вони і нині переді мною.) Дужки з крапками у текстах стоять вельми густо. А на берегах рукою Ніни Павлівни червоним чорнилом позначено: «Почему?»

І справді, чому? Щоб не бути голослівним, означу курсивом саме ті рядки, що їх під час підготовки матеріалу до друку на сторінках журналу «Дніпро» намічалося зняти.

Ніна Дангулова:

«Є. Гуцало познайомив мене з цілою групою молодих, маловідомих у той час прозаїків, які увійшли в історію української літератури від імені шістдесятників (їх творчість почалася в шістдесяті роки), чії перші книги російською мовою вийшли потім у моєму перекладі».

Далі подаю уривки з листів Григора Тютюнника:

«Наче життя настільки малосильне, що не в змозі утвердити само себе. Їй-богу, диваки ми, м'яко кажучи, а точніше — дикуни.

І знову запитання Н. Дангулової: «Почему убрали?»

Григір Тютюнник:

«На з'їзд письменників не залишився, ну її, говорильню цю, набридло».

Ніна Дангулова: «Лакируете?»

Григір Тютюнник:

«Та ось що цікаво: все можу вигадати, сфантазувати в приступі самонавіювання, а оповідань — не вмю, повна відсутність фантазії, назолистий та одноманітний реалізм!.. Він набридає, хочеться щось вигадати, та ба — не виходить...»

Ніна Дангулова: «Почему?»

Григір Тютюнник:

«Ви дуже точно й тонко зрозуміли назву “Крайнебо”, цілком точно. Решта українізмів теж на місці. *Не знаю тільки чи пригодиться оповіданнячко для російського читача, чи зрозумілим буде його настрій і чи не здасться воно традиційно хохляцько-романтичним, в чому давно провинна українська література і від чого нудно мені самому. Який романтизм, чорт візьми, якщо земних справ сила-силенна, суворих, драматичних, ледь ліричних — і знову драматичних. Оце — по-людськи коли».*

Ніна Дангулова: (категорично) **«Восстановить!»**

Григір Тютюнник:

«Переклав Шукшина 6 аркушів і ще 10 попереду. Переклав (для прожитку) 5 аркушів одного узбека і ще сім попереду».

В обох випадках Ніна Дангулова зробила пунктир червоним чорнилом, що означало: **відновити**.

Григір Тютюнник:

«Що відбувається зі мною, не розумію: стомлююся від слів. Це, видать, лише зовнішнє — від слів, причина ж інша, душевна. Розумію. Добре графоманам: їм завжди хочеться писати. Читав ось недавно одного. Пише дуже розкуто, тобто розперезано. І бадьорий, як дідько темної ночі. Що за народ, оці бадьорі літературні чорти! Ні в чому не сумніваються, а в собі й поготів».

Ніна Дангулова: **«Оставить»**. — І власноручний підпис.

Григір Тютюнник:

«Одне слово, хтось у Києві “учредив” за мною “глаз да глаз”. Навіть цензорів намовили взяти мене під особисту опіку. За такої “ласки” я багацько напишу! Цілком очевидно, що мене хочуть наштотувати на роздуми про власне існування, потім взяти за вуздечку і повести пасти на інші, капроново-бадьорі (бодряческие) трави».

І ще — Григір Тютюнник:

«Мануйлівка! Тут все пахне — сіна, акація, бузина в

цвіту, сосна (теж у цвіту, бо за холодами припізнилася цвісти), усі трави й квіти, польові і лугові, цвіт ожини (ежевики) в лісі, навіть вода пахне сим багатоцвіттям, і я щасливий у супокої та душевній рівноазі. *СПУ, слава богу, далеко, хай гниє сама в собі, хай самоїдствує — туди їй і дорога.* Мені хочеться любити образ. І заради нього я побудую собі у душі дзот».

Знов-таки, означені курсивом рядки було знято вже додатково, після того, як верстку прочитала автор публікації.

Хіба це не злочин? Ось вони, плоди «щербиччини»!

Від розпачу, який оповив мене, якийсь час я не міг зосередитись, аби звідомити Н. Дангулову про подальшу долю її публікації та водночас і подякувати. Нарешті, 23 червня, зважився.

Дорогая Нина Павловна!

Как Ваше здоровье? Как самочувствие?

Посылаю обещанный № 6 журнала «Дніпро». (Немного задержался — был в командировке.)

Ваша публикация писем Григора Тютюнника, без преувеличения, стала сенсацией, точнее — хорошим литературным событием, которое успешно работает на перестройку. За это Вам огромное спасибо!

У Вас, в Москве, — да, она чувствуется, эта самая перестройка. Но мы, как писал мне в письме из села один знакомый, о перестройке узнаем... из газет. К сожалению, это не выдумка.

В верстке — слышите, не в гранках, а уже в верстке! — из писем Гр. Тютюнника снова выбросили «кусочек». Но какой «кусочек»!

Горько и обидно! Какая же это перестройка? Те, кто душил живого Гр. Тютюнника, душат его и сейчас, уже мертвого. Когда же это кончится? Или никогда?

Желаю Вам всего самого лучшего! Спасибо Вам за доверие, с глубоким уважением...

Ні, я не мовчав, я протестував, але...

Дуже шкода, що не зміг зупинити це неподобство Пе-

тро Засенко, хоч і знав про купюри, бо я, шукаючи підтримки, поділився з ним своєю бідою. Адже саме йому, покладаючись на його порядність, і довірив перекласти листи з російської мови на українську. Звичайно, знали про купюри і працівники редакції, одначе ніхто з них не міг нічого вдіяти. Обурювалися мовчки.

Але як було мені пояснити Н. Дангуловій, що у нас на відповідальних посадах, як і раніше, сидять «люди зі страху» (вислів Романа Андріяшика), кар'єристи та пристосуванці, видаючи себе, одначе, за рушіїв прогресу?.. Вона ж нагадувала: «Еще раз прошу внимательней отнестись к моим замечаниям»... Ага, «внимательней»... Де, у кого шукати підтримки?

І сталося так, що в цей час у Клубі Ради Міністрів УРСР відбувалися відкриті партійні збори київської письменницької організації. «Перебудова, прискорення, гласність, — такою була тема зібрання. Ті самі штатні промовці, активні виступальники, що й завжди. (З трибуни говорилося одне, у житті ж робилося зовсім інше.) Хоч як послухати, звучало переконливо, наприклад: «Письменники, редактори мають перебудуватися не за трибуною, як уже зазначалось на зборах, а за робочим столом, перейматися глибшою відповідальністю за долю літератури, сміливіше обстоювати свою позицію, все вартісне, правдиве (знову наголошувалося на правді! — *О. Ш.*), справді художнє і потрібне народові». І ще: «Ми маємо писати так, як думаємо. Ніхто нам цього не забороняє, а, навпаки, спонукають, закликають до цього».

Закликають? Начебто й так.

Потім слово взяв присутній на зборах член Політбюро, секретар ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко. Наведу лише два уривки з його виступу, який все розставив на свої місця:

Ми не можемо і не будемо відходити від ленінського принципу цілеспрямованого формування національно-російської двомовності, що було і залишається ключовою

ланкою роботи в галузі національних відносин. Питання національної політики, міжнаціональних взаємин ми зобов'язані вирішувати тільки з інтернаціоналістських позицій, в дусі партійної програми.

«Традиція нашої партії, яка йде від Леніна, — підкреслювалося в Політичній доповіді XXVII з'їзду КПРС, — особлива чуйність і обачність в усьому, що стосується національної політики, зачіпає інтереси кожної нації і народності, національні почуття людей, і водночас — принципова боротьба проти проявів національної обмеженості і чванливості, націоналізму і шовінізму, хоч би в яке вбрання вони виряджались».

Певна річ, мався на увазі не російський шовінізм, а той-таки український. І ще одна цитата:

Ми глибоко переконані, що перед тим, як публікувати ті чи ті твори [...], необхідно провести серйозну роботу по їх об'єктивному аналізу, неупередженому витлумаченню фактів, з повною мірою ідеологічної відповідальності...

Отож саме таку «серйозну роботу» з «повною мірою ідеологічної відповідальності» й було проведено над листами Гр. Тютюнника!

Цікаво, що влітку того ж, 1987 року, майже синхронно з відкритими партзборами Київської письменницької організації та іншими, невиразними українськими подіями, представники малочисельного кримсько-татарського народу, виборюючи свої національні права, зуміли організувати й провести в Москві політичну демонстрацію, в якій взяло участь близько 600 осіб. А всього до столиці імперії приїхало понад 2,5 тисячі їхніх людей! Щиро кажучи, така відвага й консолідація не могла не захоплювати. Демонстранти тримали в руках гасла: «Демократія і гласність і для кримських татар!», «Поверніть Батьківщину кримським татарам!» Крім демонстрацій, на вулицях Москви великі групи

кримських татар добивалися прийому в ЦК КПРС, у Верховній Раді СРСР, у багатьох інших органах, у посольствах, у громадських організаціях, наприклад, у Спілці письменників СРСР, у Спілці журналістів, і скрізь говорили про порушення права кримських татар жити на своїй Батьківщині, про історію репресій. Нарешті, їхню делегацію прийняв Андрій Громико, під його керівництвом було створено спеціальну комісію. І хоч закінчилося тим, що демонстрантів почали заарештовувати, силоміць саджати в поїзди й літаки та відправляти додому до Узбекистану, однак позитивні зрушення не забарилися: учасникам політичних акцій пощастило прорвати завісу мовчання, про кримських татар знову заговорили у світі...

Наголошую: прорвали завісу мовчання, заговорили у світі, а не в Києві, де, навпаки, не зважилися надрукувати без купюр навіть листи покійного Григора Тютюнника! Чи не ганьба?.. Тут же, на чергових партзборах у Клубі Ради Міністрів УРСР, після підсумкового виступу секретаря ЦК Ю. Н. Єльченка присутні в залі, а також у президії письменники гнітюче похнюпили голови. (Хоч у декого були й піднесені, адже вони незаперечно вірили, що саме так буде й надалі, буде завжди. Це якраз на них орієнтувалася КПРС!) Уже наприкінці зборів, не витримавши, бо серед промовців його не значилося, слова — з президії — попросив Олесь Гончар.

Колишній фронтовик, загартований у безлічі публічних баталій не тільки в Києві та в Москві, а й на відповідальних міжнародних зібраннях за кордоном, інтелігентний Олесь Терентійович помітно хвилювався. Мені здалося, що голос його тремтів. Але не зі страху, з обурення. Гончар рішуче сказав те, що і мав сказати. На захист нашої національної культури, насамперед мови. Цікаво, що його емоційний, переконливий виступ у пресу (ось хоч би і в ту ж таки «Літературну Україну», яка більш, як на цілу шпальту вмістила звіт з партійних зборів) не потрапив. Натомість газета надрукувала таке:

З довідками, про різні питання, пов'язані з роботою парткому Київської організації СПУ, виступив ряд комуністів.

О. Гончар повідомив на зборах, що українські письменники звернулися з листом до своїх російських побратимів: разом запропонувати, щоб у проект Статуту загальноосвітньої середньої школи було внесене таке доповнення: «Учні зобов'язані, крім мови, якою ведеться викладання в школі, вивчати мову народу республіки, на території якої вони постійно проживають».

Вдумайтесь: не вимога, а прохання... І все. Як це жалюгідно звучить.

Повторюся: ось вони, плоди «щербиччини»!

Де ж після цього дивуватимешся обережності та перелякові головного редактора молодіжного часопису? Хоч могло, безперечно, й повинно було бути якраз навпаки, бо кому ж, як не молодим, виступати в спражньому національному авангарді, дивитися вперед?

Виходить, наймолодшим, найсміливішим виявився Олесь Гончар!

Того ж таки дня я написав йому листа.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Глибоко схвильований Вашим виступом на сьогоднішніх партійних зборах. Коли б не Ви, про яку перебудову можна було б говорити. Чимало наших письменників займаються тим, що гризуться між собою, шукаючи тільки дрібної власної вигоди. А може, це комусь і треба?

Розумію, що інакше Ви вчинити і не змогли б. Наш народ опинився перед прірвою. Він може зникнути, хоч ядерної війни і не буде. Скоро перевертні-чиновники почнуть говорити: «Не было, нет и быть не может...»

Ви — наша совість. Розраховуйте на цілковиту підтримку! (І Ви це відчули з реакції залу.)

Бажаю Вам доброго здоров'я, довгих літ життя і творчої наснаги.

З любов'ю...

11.VI.87 р.

Щиро кажучи, я не сподівався, що отримаю відповідь. Адже не заради цього писав, просто висловив свою власну позицію. Інакше не міг. Та якою ж радістю стало для мене, коли Олесь Терентійович таки озвався, до того ж і не забарившись.

Шановний Олександр Володимировичу!

Дякую Вам за книжку («По стерні босоніж». Адже у книжці йшлося про те саме: трагедія народу на прикладі окремої сімейної драми — *О. Ш.*), за листа. Ваше слово схвилювало мене, я відчув його щирість.

Хай Вам буде добре в житті. Добре, ясна річ, не завжди означає легко... Я певен, що творчі успіхи у Вас будуть та будуть, бо вони неминучі, коли за діло береться душа змістовна й глибока.

З пошаною Ол. Гончар.

21.06.1987.

Прочитавши листа, я впевнився, що правда на моєму боці! А це додає сили та оптимізму. Траплялося в моєму житті і так, що в хвилини болю чи радості я звертався й до інших, нібито ж моїх колег, проте відповіді від них не дочекався. А ось Гончар... Ні, я ніколи не набивався до нього в друзі. Як і до будь-кого з відомих, увінчаних славою. А тим більше, коли бачив, що біля Гончара чи ще біля когось із іменитих крутиться справжній вихор із підлабузників. Але на черговому засіданні працівників редакції не стримався і, між іншим, кинув репліку, щоб її почув головний редактор: мовляв, листуюся із Олесем Терентійовичем! Він такої самої думки про гласність, як і я.

З мого боку, може, це було й не зовсім пристойно: у такий спосіб користуватися авторитетом знаного письменника. Але на той час це був мій єдиний спосіб захиститися від невігластва, продемонструвати, що і я маю підтримку. Ще й неабияку! На щастя, все-таки не вони, комсомольські та партійні невігласи, цензори визначають рівень нашої національної свідомості та культури.

Та як після цього, скажіть, можна було і далі працювати поруч із тим, хто ігнорує твою думку? На знак протесту (може, то був не найкращий вихід) я подав заяву про звільнення.

Спочатку головний редактор не відпускав мене з редакції, умовляв подумати, не поспішати. Може, і справді усвідомив, що треба ж, нарешті, бути сміливішим, рішучішим? Заради правди, заради тих, що полягли. Ба ні! З'ясувалося, насувався шістдесятирічний ювілей журналу і редактор хотів, щоб святкування, як годиться, відбулося пристойно, без найменшої підозри щодо незгоди в творчому колективі.

Загалом, із першого ж дня він був майстром створювати напруження та конфлікти. Так, запрошував мене до себе в кабінет, коли хтось із комсомольських «солов'їв», його знайомих, приносив добірку віршів, і тут-таки, у присутності автора накладав резолюцію: «До друку». Дивися, мовляв, я підтримую, решта залежить від редактора відділу поезії. І десятки авторів віршованих добірок, де поезією навіть не пахло, потім атакували мене. Тим часом, плануючи кожне наступне число журналу, головний редактор, навпаки, незмінно нагадував: «Давати тільки імена!» Неважко здогадатися, про які імена йшлося. Насамперед про ті, що робили честь молодіжному часопису. І якщо хтось із таких іменитих сам не пропонував добірку, то мені доводилося замовляти її, іноді просто-таки випрошувати. Щоб у кожному номері була присутня справжня поезія.

Але дарма. Заради загальної справи я забрав заяву про звільнення. Щоправда, мене в ювілейній доповіді вже навіть не згадувано, хоч я сидів у залі (інші працівники журналу — в президії). А як відшумів ювілей, головного редактора враз наче підмінили: він почав тиснути, щоб я забирався геть. (Не виключено, що отримав від когось благословення на моє звільнення, бо на той час я вже вийшов із КПРС). Тепер, навпаки, я почав зво-

лікати, звісно, підшуковуючи собі відповідне місце для праці. Але запевнив, що неодмінно піду, як тільки...

Компромісом (тут я, нарешті, підходжу до головної теми своєї оповіді) і стало надрукування скороченого варіанту повісті «Крапля сонця у морі блакиту».

Знав би чесний і непоступливий Аркадій Казка, замордований у в'язниці ДПУ, як легко жонглюють пам'яттю про нього (і хіба лише про нього?) спадкоємці тих вишколених комсомольців двадцятих років!

Знов-таки, не повіривши мені, головний редактор зажадав написати заяву заздалегідь, за кілька місяців до звільнення, при цьому вирахував день, коли має з'явитися сигнальний примірник із моєю публікацією. Додуматись до такого! Цирк та й годі. Сигнальний примірник журналу, на щастя, з'явився раніше, 21 листопада 1990 року, — і я, не чекаючи визначеної дати, негайно написав нову заяву про своє звільнення: у зв'язку з переходом на творчу роботу. Іншими словами, на вулицю!

Головний редактор буквально в'ївся у мене, шукаючи найменшої причіпки. Цитую доповідну:

Сьогодні, 8 грудня 1989 року, затримавшись коло хворої дитини (приступ астми!), я на півгодини припізнився на роботу. Не попередив, бо заздалегідь не планував свого спізнення, а намагався все-таки встигнути, шукаючи таксі. Це все, що можу доповісти.

СУМНО про це все згадувати. Але мушу. Для правди. Для істини. Бо хто інший розповість?

Кажуть, не потрібно люстрації. А як же тоді очиститися від скверни? Обнародування правдивих фактів — і є люстрація. Я ж не закликаю до помсти, до зведення рахунків. Проте замовчувати обурливі факти, а тим більше курити фіміам людям, які негідно поводитися в тій чи тій життєвій ситуації, вважаю, теж непрощенто. Так, непрощенто хоч би й перед пам'яттю замученого редакторами та цензорами Григора Тютюнника, в любо-

ві до якого нині ми всі розписуємося. Тут я ще раз наведу рядок з листа Н. Дангулової: «А Григор Тютюнник и отличался тем, что всегда, всюду и всем говорил только правду». Як бачимо, це завважили й високо оцінили навіть представники російської культури. То невже нам, українцям, бути прикрим винятком? Я не згадую про те, скільки авторів цікавих, гострих матеріалів не потрапили на сторінки «Дніпра». Один із них, наприклад, Ярослав Дзира довірчо скаржився особисто мені.

Якщо ми хочемо знати правду про творців Голодомору (і нещодавно суд у суто цивілізованому, правовому полі засудив їх), то чому не повинні знати про великих і малих «творців» Брехні? Знати, як це робилося. А робилося дуже просто: «Не пущать». Для підтвердження можу навести слова Євгена Сверстюка, який постраждав за те, що не сприймав Брехні: «...дорого оплачувана і відстоювана, правда не є приватною справою диваків [...] Вона є повітрям, без якого нема творчості і нема особи». А повітря потрібне завжди, в будь-яку пору. Отже, сказати правду ніколи не пізно.

Україна повинна знати не тільки своїх героїв, а й антигероїв, дарма, що їх увінчано високими званнями та відзначено державними нагородами. Повторюю: правду повинні знати не тільки ми, а й наші нащадки. Для науки. Тим більше, тоді, коли й антигерої намагаються видавати себе за героїв. До речі, на сторінках журналу «Дніпро» саме в той, перебудовний час найчастіше і вживалося слово: *правда*. Навіть у назвах публікацій: «Правду говорити», «Слово правди», «Вияв правди» (так звані Дні поезії на Дніпрі, літературно-пропагандистський інтернаціональний рейд), «Логікою фактів і непоступливістю правди» (на цю тему було проведено «круглий стіл» редакції), «За правду треба страждати» (інтерв'ю Р. Лубківського з Д. Павличком до дня шістдесятиріччя цього останнього) тощо. Тож від кого вона, ця правда, залежить, якщо не від кожного з нас?

Мені можуть заперечити: «Хіба в нас мало нинішніх бід, щоб ми пам'ятали про минулі?»

Відповідь:

А чому я повинен мовчати і далі? Хіба мало мовчав досі, відкладаючи «на потім», вважаючи інших досвідченішими, компетентнішими, тими, хто створений «глаголити правду»? Може, й причиною багатьох наших постійних бід є ті самі люди, що були й тоді, з їхніми вродженими чи набутими, але не виправними соціальними вадами? Хіба ж це не породжує цинізму й зневіри в суспільстві?..

Наразившись на глухий мур нерозуміння, зведений комсомольським вихованцем і послушником (за ним, як непорушна твердиня, відчувалося, стояли його могутні заступники), я вирішив назавжди розпрощатися з редакцією журналу, що п'ять років тому, як медяником, переманив мене з видавництва «Молодь». І, як тоді, в «Молоді», відчув гіркоту й жаль, що треба кидати те, до чого доклав стільки енергії та старання. І не тільки з обов'язку, а й з любові. Брутальне втручання головного редактора в підготовку до друку текстів поезії, особливо талановитих молодих авторів, я ще якось намагався урівноважити, згладити. Це окрема тема і не місце тут її порушувати, ілюструючи конкретними фактами. Наведу лише один, але вагомий аргумент — рядки зі статті Івана Дзюби «Два крила і... безкрилля», вміщеної 1987 року в газеті «Літературна Україна»:

Недавно на [...] обговоренні поезії журналів «Дніпро» і «Вітчизна» чути було нарікання на те, що журнали не друкують громадянськи сміливих віршів, а це спотворює реальну картину сучасної поезії, не дає розгорнутися її можливостям.

Саме так: не дає розгорнутися можливостям сказати правду. Я навіть мав підставу підозрювати, що з боку головного редактора то була добре продумана спроба

скомпрометувати мене, виставивши в подобі ретрограда. Та ще коли — під час «перебудови»! Авжеж. Працюючи видавничим редактором, я двічі повертав на доопрацювання рукопис його віршованої збірки «Весняні дощі» (1981): мав справедливі критичні зауваження та побажання як до змісту, так і до художнього втілення тієї чи тієї думки, образу. Нарешті, благословив збірку до друку зі стандартною анотацією: «У новій книзі — вірші про багатий і складний світ нашого молодого сучасника. Поет звертається до героїчного минулого, оспівує мир і дружбу, творчі звершення радянського народу». І до правди сказати, в пориві щирості сам автор потім зізнався мені, що вважає цю свою збірку набагато кращою від тих, що виходили в нього досі. Так, мовляв, оцінили її й інші колеги.

Ось тобі й на! А хіба ж я коли-небудь хотів гіршого?.. Тож бо тепер він постійно вимагав од мене саме такого, прискіпливого ставлення й до авторів «Дніпра», забуваючи про те, що все нове, самобутнє, талановите, навпаки, я звик сприймати прихильно, з радістю. Ну, а щодо легкого, пустопорожнього віршування...

Дозволю собі зацитувати ще один документ періоду «перебудови» чи, радше, не перебудови, але саме роботи в редакції журналу «Дніпро» (24 червня 1987 року). Це лист до Івана Драча, зі змісту якого багато що стане зрозумілішим, переконливішим.

Дорогий Іване Федоровичу!

Дуже хотів би знати, чи підтримає очолювана Вами комісія по спадщині Василя Мисика моє велике бажання написати біографічну книжку про цього видатного письменника? Принаймні, чи хоч не перешкоджатиме моїм чистим намірам, якими давно живу?

Якщо це так і я зможу на повну силу працювати над книгою (а вона фактично вже пишеться!), то хоч сьогодні залишив би роботу в журналі «Дніпро», де я — повірте! — задихаюся від напливу «творів», які суперечать моїм художнім смакам та уподобанням. Єдиний просвіток — матеріали під рубрикою «Спогади. Публікації. Документи»:

В. Свідзинський, В. Мисик (у ювілейному, сьомому номері з'явиться нова чимала подача), листи Гр. Тютюнника, які я випросив у Н. П. Дангулової, і т. д. На матеріали про Василя Мисика одержую схвальні відгуки від читачів, зокрема, й письменників.

У моїй прихильності до Вас і до Вашої творчості Ви ж мали, здається, можливість переконатися. (Адже доводилось мені бути редактором Вашого «Київського оберега»!).

Те, про що нині прошу, має для мене особливе значення. Тож повідомте, будь ласка, листом чи телефоном.

З глибокою повагою...

Наївний! Для того, щоб творити, чи треба в когось питати дозволу або просити підтримки? Треба діяти, незважаючи ні на що! Я ж, зі свого боку, часом, не стримавшись, писав приватні листи, висловлюючи підтримку в творчості чи громадській діяльності не тільки Олесеві Гончару, а й тому ж таки Іванові Драчу, Дмитрові Павличку, Борисові Олійнику, Павлові Загребельному...

Наприклад, 3 липня 1987 року:

Дорогий Павле Архиповичу!

Просто вражений Вашим виступом (інтерв'ю) в «Л. У.»: «Потрібна незалежність розуму». Все названо своїми іменами... Хто і коли останнім часом говорив так? (Здається ж, не применшую цим виступів Олесея Гончара, Дмитра Павличка, Івана Драча...) А щодо роману «Я, Богдан», то нехай усохне рука тому, хто підняв її проти...

Здоров'я Вам і довголіття...

23 липня 1987 року Дмитрові Павличку:

Дорогий Дмитре Васильовичу!

Помилившись у цифрах ЦСУ, Ви не помилилися в головному: наш народ на грані катастрофи...

Слава ж Вам за громадянську мужність!

4 вересня 1987 року Борисові Олійнику:

Дорогий Борисе Іллічу!

Ось уже кілька днів перебуваю під враженням од Вашого — чесного й мужнього! — виступу на Всесоюзному телебаченні. Глибоко зворушили Ви мене своєю позицією. Розраховуйте на цілковиту підтримку! Телефонував до Вас, але не застав.

З глибокою повагою...

7 жовтня 1987 року Олесеві Гончару:

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Не хотів турбувати Вас новим листом, але повірте: Ваш виступ у Ленінграді (і в сьогоднішній «Л. У.») схвилював мене до глибини душі. Як прекрасно, що Ви є! І народ по троху все-таки виходить зі стану апатії. Ваш попередній виступ по Всесоюзному радію люди слухали зі сльозами на очах. (Я саме тоді був на Сумщині, чув про це, але стримався, щоб не набридати Вам своїми листами.)

Ви — совість нації!

Міцного ж Вам здоров'я та довгих років життя!

Дякую за теплий відгук на мою скромну книжечку і наслідуюсь подарувати журнальну публікацію про поета Василя Мисика.

З любов'ю до Вас...

Я намагався бути прихильним до всіх. (Це при тому, що, незважаючи на персоналії, люблю говорити правду у вічі!) Ворожнеча — явище не для мене. Тим більше тоді, коли вирішується доля України. Я навіть не знав і не хотів знати, хто з ким і через що конфліктує, не кажучи вже про непримиренну закулісну боротьбу.

З приймальні головного редактора, заступаючи секретарку, зателефонував Загребельному. Цікавила книжка про монастирські звичаї. Цей раритет і «перехопив» у мене в книгарні «Сяйво» Павло Архипович. Оскільки ж я ніколи не набивався йому в друзі (хоч Загребельний у звітній доповіді схвально відгукнувся про

мою діяльність у видавництві «Молодь» над антологіями давньої української поезії), вирішив нагадати йому про себе.

Дізнавшись, що я телефоную з редакції журналу «Дніпро», Павло Архипович здивувався.

— А що ти там робиш?

— Працюю редактором відділу поезії.

Ціну моему комсомольському шефу Загребельний, очевидно, вже склав.

— Співчуваю...

— Комусь же треба, Павле Архиповичу, — затиснувши трубку в руці, видихнув я. — Мабуть, же й вам не легко...

5 квітня 1989 року Іванові Драчу:

Дорогий Іване Федоровичу!

Розумію, як Вам зараз не легко. У наступ пішли покручі й ретрогради. А щойно у «Вечірньому Києві» прочитав пасквіль партійного чиновника. Але не здавайтеся. Будьте певні: Ви не залишитеся в самотині хоч би вже тому, що я особисто підтримуватиму Вас до кінця. Та насправді з Вами — сотні, тисячі таких, як я. Отже, не відступайте. Коли вже на те пішло, вважайте, що і я — в ініціативній групі (адже був на тих зборах і голосував за НРУ).

Щиро...

ЯК ЗНАТИ, може, моїх емоційних листів, моєї щирої сповіді та підтримки названі адресати й не потребували?

Гай-гай!.. Але я, не претендуючи ні на що, тим більше на лаври, вважав це за елементарний вияв людської уваги та солідарності в той складний, напружений і відповідальний період. Щоправда, ніби з лихої намови, саме тоді ж до українського громадянства з телеекрану звертався й новітній «чарівник» Кашпіровський, дивуючи сеансами гіпнозу на присипання тих, хто, звичайно, цього дуже хотів. І, незважаючи на те, що «феномен» у провінційному лікареві Кашпіровському

спочатку «відкрили» й роздмухали самі ж київські літератори (точніше, він вилупився в їхній поліклініці на Рейтарській), так і не вимовивши в подяку жодного слова по-українському, невдовзі цей екстрасенс успішно зник за кордоном.

Та наведу ще одного приватного листа — до мене. Зі змісту видно, що й інші, як я, хотіли поділитися радістю, шукали солідарності. Саме такі листи і є правдивими документами епохи. Написала його звичайна киянка пенсіонерка (стиль та пунктуацію збережено) 15 березня 1989 року.

Добрий день!

Була я на зустрічі Драча з виборцями 14.ІІІ. Дуже рада, підтримують його, були такі що совались по стулцях з лют'ю, два піднімались з ненавист'ю але їх присажували оплисками та свистом, хоч призивали до порядку. Дуже лютував пенсіонер арсеналець, коли зачитали записку в якій арсенальці підтримали Н.Р. (Народний Рух — *О. ІІІ.*) з криком таких на Арсенале НЕТ. Тоді Павличко (був разом з кандидатом Драчем довір. лице) попросив піднятися в залі цих арсенальців, і піднялись дужі хлопці. Казав Драч що ніяк не можемо, добратись до Ц.К. і попросить Володимира Васильовича (Щербицького — *О. ІІІ.*) вийти на пенсію. Згадував Павличко і Шелеста П. Ю. і Мазурова секретаря Ц.К. Білорусії яких Брежнев забрав у Москву а потім послав на пенсію бо Мазуров тоже був націоналіст. Тривала ця зустріч з 18 до 21 год. Я була від начала до кінця цієї зустрічі. Летіла я на крилах, я не ішла а бігла по ескалатору вниз наскільки була піднята духом, і в мене ноги не боліли (...) Говорив Павличко що Олійник щось дописує до своєї статті і буде надруковано в Літературні газеті 16.ІІІ. це сказали йому в редакції. Завтра прочитаю.

27 травня 1989 року газета «Вечірній Київ» умістила листа «Символіка і кийки», якого я підписав разом з Віктором Тереном, Олександром Шарварком, Василем Яременком, Володимиром Сидоренком і Тетяною Майданович. У листі йшлося про те, що 22 травня кияни та

гості України зібралися біля пам'ятника Тарасові Шевченку на завершення Всесоюзного свята, присвяченого 175-річчю з дня народження поета. Деякі з них прийшли з жовто-блакитними прапорами. Звучали промови, пісні, вірші. Та потім «невідомі в цивільному» схопили молодих хлопців, які тримали прапори, повели і заштовхали в автобус, який стояв недалеко, на вулиці Рєпіна.

Учасники свята оточили автобус, намагалися його затримати, але на допомогу міліції кинулися міцні чоловіки в бронежилетах і шоломофонах. Розмахуючи кийками, вони розчистили дорогу автобусу.

Почався стихійний мітинг. Обурені кияни вимагали звільнити невинних ні в яких екстреміських та протиправних діях людей, заявили, що всі підуть до міськради. Працівники міліції, до їх честі, проявили розсудливість — затриманих привезли назад, до схвильованих учасників свята, і звільнили.

Автори листа писали:

У зв'язку з цим у нас, свідків тих подій, які, разом з іншими, стояли перед шеренгою міліціонерів з дубинками і теж скандували «Ганьба!», «Верніть хлопців!», — виникло кілька питань.

Як у нас, у Києві, сприймаються висловлювання М. С. Горбачова про право кожної нації на свою історичну символіку? Чи у нас вона якось ніби заборонена? Але ж поєднання жовтого з блакитним було ще на знаменах воїнів Галицько-Волинського князівства? Прапори цих кольорів осявали і запорозькі козацькі полки [...] Коли ж, нарешті, у нас на Україні глибока повага до своєї історії, культури, яка аж ніяк не принижує і не зачіпає інтересів інших націй, буде, як і в усьому світі, називатися патріотизмом, а не лицемірно кваліфікуватиметься як націоналізм? І, звичайно ж, перестане переслідуватися аж надто запопадливо блюстителами правопорядку...

21 січня 1990 року, в неділю, разом із рухівцями та іншими киянами я стояв у живому ланцюзі, що виши-

кувався на сотні й сотні кілометрів од Києва до Львова і від Львова до Києва. Стояв зі старшою донькою Мирославою, затиснувши у руках рідний синьо-жовтий прапор. І скільки ще було таких знаменних, незабутніх подій! У житті України і в моєму особистому житті...

Та, підсумовуючи, можна зробити висновок: ні, не дарма всі колишні партійні та комсомольські функціонери уже в незалежній Україні увінчані почесними званнями, державними нагородами, преміями. А крім того, вибилися на найвищі керівні пости. Адже одне в них подиву гідне: собача відданість тому, хто нагороджує, хто платить. Може, це переконаність у тому, що після будь-яких перебудов і потрясінь у суспільстві неодмінно все стає «на круги своя». Чи не звідси ростуть ноги у кланів, корупції, мафіозних структур із числа колишнього партійно-комсомольського активу? Чи не тому, якщо придивитися пильніше, далекі двадцяті роки, про які йдеться у повісті «Крапля сонця у морі блакиту», накладаються на день нинішній? Хоч надворі — вже інше століття й навіть тисячоліття...

МАТЕРІАЛИ про Івана Багряного разом із фотографіями, знайденими й привезеними для журналу «Дніпро», але відхилені ним, тим часом я відніс у редакцію газети «Літературна Україна» і, завдяки редактору Борисові Рогозі, через тиждень, 6 вересня 1990 року, вони з'явилися цілою шпальтою. Тут мало не сталося прикрої помилки, бо тоді ще в обличчя — з фотографій та портретів — І. Багряного ніхто не знав. І, ніби відчуваючи щось недобре, я поїхав у друкарню, де версталася газета.

Що ж я там побачив? На сторінці 6-й, де містилася розповідь про страдницький шлях І. Багряного, красувалася парсуна бородатого чоловіка, виявляється, Богдана Рубчака (теж поета з української діаспори), а на стор. 4-й, де вміщено його чималу добірку зі вступним словом Павла Мовчана, подано портрет ... І. Багряного!

Слава Богу, нагодився я вчасно. Наступного дня «Літературна Україна» побачила світ, як і належало, правдиво інформуючи своїх читачів про те, що «нашого цвіту — по всьому світу».

То був тріумф! І не тільки мій, як автора публікації. Правду про І. Багряного, справжню, не вичитану з книжок чужих дослідників, дізналися десятки тисяч наших земляків та співвітчизників за кордоном. Спочатку озвалися прості читачі та колеги. І я дозволю собі тут навести бодай відгук, на жаль, уже покійного критика Володимира Мельника:

Доброго дня, скромно-мовчазний, але невтомний трудівниче! Оце прочитав, Сашо, твого нариса про І. Багряного у «Літ. Україні», схвилювався і кинувся аж був до телефону, але твій не зафіксований у довіднику СПУ. Жаль! Я б тобі сказав багато емоційних слів, а так — папір стимулює до скупості... Ти — молодець! Дуже все гарно і вдумливо, а от від сценки з сином і сестрою Багряного — я ледь сам не розплакався...

Газета з Києва дісталася й за океан. Художниця зі США пані Катерина Кричевська-Россандіч, онука знаменитого українського художника Василя Кричевського, виявивши неабияку винахідливість, із власної ініціативи зуміла швидко передати мені збірку «Золотий бумеранг» та інші твори Багряного. (Про те, як вони дістались до адресата, можна було б написати окрему цікаву розвідку, бо тоді ще пильна радянська митниця не хотіла пропускати в Україну «крамольних» творів Багряного.) Так, незважаючи ні на що, я захоплено працював. Упродовж 1990–1992 років закінчив романодослідження «Іван Багряний, або Через терни Гетсиманського саду». (Книжка побачила світ у видавництві «Рада», 1996.) То була дорога до правди. Шлях, із якого я вирішив не звертати нікуди, пам'ятаючи Шевченкове: «Ми просто йшли...»

Відчуваю, розповідь трохи затягнулася, але мушу, неодмінно мушу пояснити читачам аж надто довгу чи навіть непроцнену, на перший погляд, перерву з виданням повісті про Аркадія Казку.

Якщо ж мати на увазі І. Багряного, то наступні мої кроки — це нові пошуки та знахідки. 18 вересня 1991 року (якраз під час святкування 85-ліття від дня народження письменника) я надрукував уривок зі свого дослідження «Через терни Гетсиманського саду» разом з його ж оповіданням «Рука» та кольоровими репродукціями знайдених у мешканців Охтирки його ж таки картин. Як відомо, І. Багряний був ще й художником. Ось назви цих картин: «Портрет Якіма Лозов'ягіна», «Дівчинка з бантом» (портрет Зінаїди Прогонної), «Охтирський Покровський собор», «Олень» (вишивка за малюнком І. Багряного). І, завдяки тому, що Україна стала незалежною, суверенною державою, тоді вже я з дослідницькою метою вирушив далеко за межі рідної землі, у Новий Ульм при Дунаї (ФРН) і навіть у США та Канаду. (Тут завдячую насамперед Іванові Драчу, Миколі Жулинському, Олегові Черногузу, Павлові Мовчану, Юрію Мушкетіку, Степанові Колеснику та іншим колегам, усіх не перерахувати, які підтримали мене, бо тоді, щоб вирушити за кордон, ще треба було озброюватись різними рекомендаціями та характеристиками.) Як наслідок, упорядкував книжку поезії, прози, публіцистики із творчої спадщини І. Багряного «Під знаком Скорпіона» (К., Видавництво «Смолоскип», 1994); підготував до друку окремою книжечкою для дітей молодшого шкільного віку його ж оповідання «До Ворскли, по рибу» (К., «Веселка», 1995); уклав збірник І. Багряного «“Золотий бумеранг” та інші поезії» (К., «Рада», 1999); до сторіччя з дня народження письменника упорядкував «Вибрані твори» у двох томах (К., «Юніверс», 2006). Усі названі видання супроводив власною передмовою та ілюстраціями нових важливих документів із життя і творчості видатного письменника та громадсько-

політичного діяча. Крім того, був ініціатором і редактором видань сподвижників І. Багряного таких відомих авторів української діаспори США та Канади, як Василь Гришко «Москва сльозам не вірить (народовбивство по-кремлівськи)» (К., «Юніверс», 2003); Віталій Бендер «Марш молодости» (К., «Юніверс», 2005); Мар'ян Дальний «Вибране» (спогади, публікації, документи) (К., Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007); Семен Підгайний «Українська інтелегенція на Соловках. Недостріляні» (К., Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008).

Не приховую: тема І. Багряного та його середовища, цікава, незглибима і поки що недостатньо вивчена тема, по-справжньому захопила мене. Як тут не назвати дослідження «Багрянний читає Липинського... (Сторінками книги «Листи до братів-хліборобів)», «Displaced persons — Переміщені особи (Українці в таборах Ді-Пі)», що теж підготовлені до друку, хоч і не побачили світу за браком коштів. А ще діймала мене доля українського стражденного селянства — основи нації та, образно кажучи, літературна біографія нашого сучасника, що несподівано втілилося в роман-п'ятикнижжя «Притча про хату, або Сорок святих». (Книга перша «Танці з дияволом» та книга друга «Гонитва за привидами», К., «Юніверс», 2006; книга третя «Через чужі пороги», книга четверта «Вертеп у раю», К., «Дніпро», 2008–2010). Здійснив такі видання, як «Усе живе — тепле (нове про Григора Тютюнника)», К., Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006 та «Як творилася “Аполлонова лютня” (сповідь ініціатора і видавничого редактора першої в ХХ ст. антології давньої української поезії)», К., Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Одне слово, роботи мені, як і кожному небайдужому, в останнє десятиліття минулого, ХХ, сторіччя і на початку нового, ХХІ, коли Україна у радощах і муках, у потрясіннях і викликах розбудовувала та зміцнювала державну незалежність, вистачало з головою. Так, наприклад,

працював провідним спеціалістом Фонду «Українська родина», референтом, а потім старшим референтом відділу зовнішніх зв'язків Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, відповідальним секретарем Київської організації Спілки письменників України. Не кажу вже про те, що довелося (мав честь) бути відповідальним секретарем Оргкомітету Конгресу незалежних держав колишнього СРСР та I Всесвітнього форуму українців у Києві 1992 року. Це і з моєю, нехай і скромною участю (адже тон задавали відомі політичні і громадські діячі, зокрема, колишні репресовані та дисиденти, що незабаром здобули визнання як Герої України) творилася наша новітня історія.

Отож, забравши рукопис повісті про Аркадія Казку «Крапля сонця у морі блакиту» з видавництва «Український письменник» додому, я мимоволі, в подальших творчих клопотах, і забув про нього. Надовго. На цілих двадцять з гаком років...

Не згадав, на жаль, і тоді, коли Марія та Андрій Кочури по дрібочці, ретельно збирали матеріали, написані незабутнім Григорієм Порфировичем, до його посмертного, ювілейного двотомника «Література та переклад».

А варто було згадати. У мене ж, як-не-як, — передне слово Григорія Кочура до повісті «Крапля сонця у морі блакиту»... Хоч суть, звичайно, не тільки в моїй праці. Йдеться про значно більше, важливіше. Йдеться про те, що бодай найменший відгук чи думка такого видатного майстра, як Григорій Кочур, не повинні загубитися в часі. Тож цілком доречно навести і листа Григорія Порфировича від 17 вересня 1987 року, яким я не скористався в повісті про Аркадія Казку та Василя Мисика, хоч і звернувся до Майстра саме з цією метою.

Шановний Олександрє Володимировичу!

Відповідаю на Вашого листа з невеликим запізненням. Не думаю, що я зможу особливо прислужитись Вам у Вашій роботі. Хоча з Мисиком ми були знайомі років з 20,

навіть обидва якийсь час входили в бюро перекладацької секції, але зустрічались рідко, листувались також рідко і завжди тільки з якогось ділового приводу. Книжки свої він мені надсилав досить систематично, і навіть, відвідавши мене в Ірпені (єдиний раз), надписав найпершу свою збірочку («Трави»), що якимось чудом заціліла в моїй бібліотеці. Віддаючи мені спогади про Зерова (писані на моє прохання), сказав, що незадоволений з них, що написано занадто ескізно, треба писати більше, докладніше, і колись він ще повернеться до цієї теми. Оскільки мені відомо, не встиг повернутись.

Про увагу Зерова до поезії Мисика мені було відомо давно: Зеров часто згадував прихильним словом молодих поетів, що припали йому до вподоби. Отже, 1928 р. в статті «У справі віршованого перекладу», відзначаючи пошвавлення перекладацької справи й водночас ніби спад у течії оригінальній, він серед усіх молодих поетів відзначив тільки двох, вартих уваги — Бажана і Мисика. Знаючи, що Мисик пробує перекладати, Зеров порадив Пилиповичеві⁷⁶ (упорядникові українського збірника творів Пушкіна) звернутись до Мисика — так виникли його переклади й Пушкіна 1930 р. Тож переглядаючи рештки архіву Зерова, що залишились у його вдови (нині покійної), я не здивувався, натрапивши на два вузькі аркушики, списані рукою Мисика. Це були ранні його вірші, — я їх тоді передрукував, і ось надсилаю Вам. Ці рештки архіву (те, чого не забрав архів-музей) тепер у мене. Мені здається, що ці вірші ніде й не друковані. У травах то (йдеться про збірку В. Мисика з такою назвою. — *О. Ш.*) їх напевно нема, хіба, може, в періодиці тих років, — це вже Ваша справа дослідити. Це справа ясна. А далі ще одна — заплутана. В ті самі роки (1962–63) я з якогось листа Мисика списав його вірш «Сольвейг» і закінчення того листа: «В кінці, як маленьку відплату за Вашу, дорогу для мене річ, виписую свого вірша «Сольвейг» (образ із Ібсенової драми-поєми «Пер Гюнт»), написаного не для друку». Я зазначив навіть дату листа (2.XII.1926), але не написав до кого (підкреслення Г. Кочура. — *О. Ш.*) лист, бо тоді мені це було ясно і я вважав, що вік пам'ятатиму. І от — забув — і до кого лист, і де (підкреслення Г. Кочура. — *О. Ш.*) я його читав. Найімовірніше, що (в) бібліоте-

⁷⁶ Так у листі Г. Кочура.

ці, де частина Зеровського архіву, і де я його досліджував, коли готував одностомник Зерова (1966). Тепер готуємо ширше видання, доведеться знову в тому архіві працювати, то тоді я вже докладу зусиль, щоб того листа знайти.

Він може бути до Зерова, а може, й до Рильського: 1926 року Мисик іще не міг дозволити собі такого вистрибу проти Рильського, як це він зробив у «Плузі» 1929 року (під псевдонімом Норд).

Вірш довгенький, я його не передрукував, а тепер нема часу, отже, з цією справою доведеться трохи почекати.

Нехай щастить у Вашій праці.

Ваш Г. Кочур.

P. S. Учора був у Києві — взяв книжечку В. Хитрука про Мисика (щойно вийшла). Читати нема коли, а в дорозі переглядав. Є цікаві твердження, є й наївні та недоречні. Але от на 145 сторінці натрапив на кричущу фразу про Гельдерліна, названого Гельдерлінгом. Про нього сказано, що він німецький мінезінгер, що він мандрівний поет-співець, що він переможець у змаганні поетів-аедів. Це неабияке мистецтво — в одному реченні наплести стільки несосвітених нісенітниць. Після цього перехотілося далі й переглядати.

Г. К.

Побажання й підтримка Григорія Кочура — «Нехай щастить у Вашій праці» — збулися в тому сенсі, що документальну повість я таки написав. А далі, як відомо, рукопис лежав без руху.

— Ех!

Та що тепер розмахувати руками?

Якщо вдуматися, у повісті «Крапля сонця у морі блакиту», ніби в краплині бурштину, відбилосся наше стражденне минуле. Не вигадане, справжнє. Таке, яким воно було. Отже, йдеться про давню (і недавню) можна сказати, могутню потугу, з неабиякою надією українського суспільства на своє національне відродження. Але, на жаль, захмарене спочатку жовтневим більшовицьким переворотом, а потім кривавою сталінською диктатурою. Йдеться про двадцять роки минулого сто-

річчя. А нині ми, ступивши на поріг 2010-го, знову наближаємося до... двадцятих років, одначе вже ХХІ століття.

То була довга дорога до правди.

Якщо роззирнутися, незалежна, визнана світовою спільнотою Україна опинилася перед новими викликами, які дуже схожі на ті, що вже переживали наші попередники. Виклики не лише ззовні, а й усередині самої України. Точніше, одне міцно пов'язане з іншим.

Що чекає нас попереду на цьому новому історичному витку? Невже ті самі «граблі», колишні невдачі та помилки? Одні розбудовують і всіляко зміцнюють Україну, інші дбають тільки про свою власну кар'єру та неймовірне збагачення кланів-олігархів, якому позаздрили б навіть ті, кого з таким оскаженінням знищили колись голодранці-більшовики. Світова фінансова криза. Час нестабільності і неспокою. А як же з національною культурою? Зрештою, з елементарним добробутом переважної більшості українців?

Доктор філософських наук, професор, Генеральний секретар Світової Ради НТШ Анатолій Ф. Карась зазначає:

Свобода громадянина сучасної України виявилася переважно декларативною, оскільки його права і свободи не поширилися на його економічний стан. Тому стверджувати, що в Україні існує громадянське суспільство тільки тому, що в ній числиться понад 30 000 громадських організацій, — це видавати бажане за дійсне. Ще Джон Локк у XVII столітті обґрунтував, що громадянське суспільство починається з юридичного і практичного забезпечення права кожної людини на свободу приватної власності, джерелом якої має бути її власна вільна праця. Замість справедливого розподілу так званої «народної власності» колоніально-комуністична номенклатура прибрала її до своїх рук. Нині фактично 100 сімей володіють понад 90 відсотками національного багатства. Головним засобом набуття власності стала влада. Причому до привілеїв, наданих ще советською владою, додалися сотні і сотні нових, виписаних табелем про ранги державних службовців та Законами Верховної

Ради. Саме тут прихована причина небаченої корупції, агонії правосуддя, параліч демократичних інститутів. Замість розгортання традиції демократичного самоврядування і посилення інституційної правової сфери в Україні почав утверджуватися кримінально-олігархічний клановий режим з неофеодальною системою цінностей і відповідним суспільним ладом. Тобто неусунуті антидемократичні тенденції минулого з'єдналися з новою кланово-олігархічною владою-власністю, вступили у фазу реваншу і почали брати гору на рівні партійного будівництва і державної влади. Замість співробітництва гілок влади, яке демонструють національні держави, в Україні визривало і почало брати гору протистояння, породжене збереженими антагоністичними системами соціально-культурних і політичних цінностей та підкріплене широко трансльованою ідеологією ринкового фундаменталізму⁷⁷.

Не втримаюся, щоб не навести ще одну переконливу цитату іншого автора, доктора хімічних наук Октавіана Ксенжека:

Оголосивши свою незалежність, Україна відразу виявилася в стані роздвоєння національної свідомості, чогось на зразок шизофренії. (Натяки на цю соціальну недугу уважний читач знайде й на сторінках повісті «Крапля сонця у морі блакиту». — *О. Ш.*) Такий стан триває вже багато років, і ніяких сприятливих ознак у перебігу хвороби не спостерігається. Це дає підстави для страшного висновку: те, що ми за своєю природною наївністю й політичною неграмотністю приймаємо за якусь, нібито тимчасову хворобу єдиної нації, фактично засвідчує, що єдиної нації як такої, по суті, не існує. Є територія на ім'я Україна, яка населена двома різними «націями», розділеними не генетикою, не етнічною приналежністю, не мовою, а насамперед суто ідеологічними уявленнями й настановами, а також способами існування. Для однієї з них Україна — це батьківщина, унікальне місце на земній кулі, де жили попередні її покоління, живе нинішнє, будуть жити наступні. Друга — це не що інше, як залишок «советської нації» — продукту ін-

⁷⁷ «Універсум». — 2010. — № 1—2. — С. 27.

тенсивної селекції народу в советські часи. Такий собі безнаціональний людський контингент, для якого Україна не є батьківщиною, а лише місцем проживання й одержання доходів⁷⁸.

Для кожного, хто вміє реально мислити, цілком ясно, що на арену виходять нові країни-гравці, затіваючи спробу поділу та облаштування земного обширу на свій власний копил. Де місце України в цій немилосердній грі? У Європі, куди вона поривається після століть азіатського поневолення, сплюндрована й окрадена, але зі сподіванням на краще майбутнє, чи... Тим часом наш північний сусід аж ніяк не хоче примиритися з тим, що Україна — не Малоросія, не складова частина його скутої страхом імперії.

І коли з Чернігова зателефонував Михайло Михайлович Байдаков, нагадавши, що пора б уже все-таки видати книжку, адже наближається 120-річчя з дня народження Аркадія Казки, мова зайшла про найголовніше: де знайти спонсора.

Справді, де? Патріотів начебто й багато. Не соромлячись, підставляють груди для орденів та медалей, навіть випрошують їх у влади. Усі говорять, обіцяють, починаючи від чиновників-урядників і закінчуючи підприємцями та бізнесменами. А як дійшло до конкретного діла, ніхто не хоче взяти відповідальність на себе. Боїться ризикувати. За принципом: ви нам товар, а ми вам — гроші.

Але ж перше, ніж видати книжку, треба вкласти кошти. Це — абеткова істина. Де ж узяти їх, кошти?

І ось тут, ніби за велінням самого Григорія Порфировича, під час начебто й випадкової зустрічі, з вуст усміненої Марії Кочур прозвучало:

— А ви зверніться у «Смолоскип»!

— До Осипа Степановича?

— Так. У його ж видавництві побачив світ наш дво-

томник!

⁷⁸ Там само. — С. 2.

— І справді, як це я досі не подумав?

Директора «Смолоскипа» добродія О. Зінкевича, давно знаного й доброго друга українських письменників, того самого, що не давав спати нам, перебуваючи в українській діаспорі, в Еллікот Сіті, поблизу Балтімору (США), а тепер живе і, не плачучись, діяльно працює в Україні, не треба було довго переконувати, умовляти. Ознайомившись із рукописом, він знайшов відповідні кошти і поставив книгу до видавничого плану.

У противному разі повість «Крапля сонця у морі блакиту» припадала б пиллом у моєму домашньому архіві ще й досі.

Тепер, читачу, ти знаєш, яка довга була дорога до правди. Мені ж залишилося щиро подякувати всім, хто сприяв виходу в світ цієї, з усіх міркувань, ювілейної книжки.

Відтоді, коли народився мій далекий і славний попередник Аркадій Казка, минає 120 років.

Мені — тільки 70.

Хоч і в різний час, обидва ми вперше побачили світ у вересні. На чудовій українській землі, яку полюбили до скону. І саме їй віддаємо все заради тієї дороги, якою, хочеться сподіватися, йтимуть наступні покоління українців.

АВТОРИ СТАТЕЙ

Блюдо Ірина (1938–2006) — організатор і перший директор Літературно-меморіального музею-квартири П. Г. Тичини.

Тельнюк Станіслав (1935–1990) — поет, прозаїк, критик, перекладач, член Національної спілки письменників України.

Шкварчук Володимир (1940) — прозаїк, член Національної спілки письменників України.

Шугай Олександр (1940) — поет, прозаїк, есеїст, перекладач, член Національної спілки письменників України.

ФОТОМАТЕРІАЛИ

Аркадій Казка

1910 р.

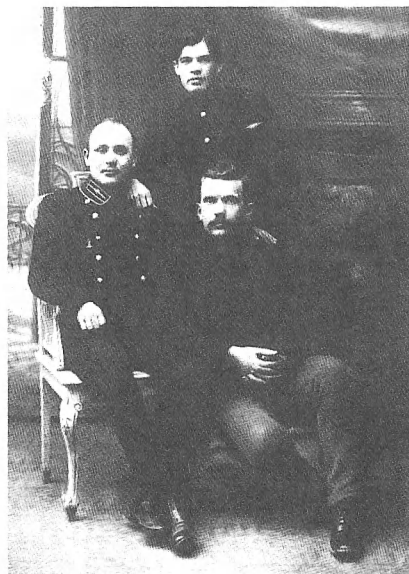

1911 р.

*Аркадій Казка з матір'ю — Єфросинією і сестрами —
Олександрою та Оленою*

*Батько Аркадія Казки — Василь Кіндратович
(сидить праворуч), дядько — Павло Кіндратович
(ліворуч) і старший брат Аркадія — Кирило (стоїть)*

Григорій Казка, брат

*Сестри: Олена (вгорі
ліворуч), Евдокія (право-
руч), Єфросинія (внизу)*

*Аркадій Казка. Юність
на рідній Чернігівщині*

*Аркадій Казка
з сестрою Євдокією*

*Аркадій Казка
з братом у пер-
ших — Гнатом
Павловичем. Біля
альтанки Леоніда
Глібова у Седневі*

*Антонін, молодший
син поета*

*Аркадій Казка
(в центрі)
з сестрами та
їхніми дітьми*

Колишня земська школа в с. Підгороднє, де навчався Василь Мисик і вчителював Аркадій Казка

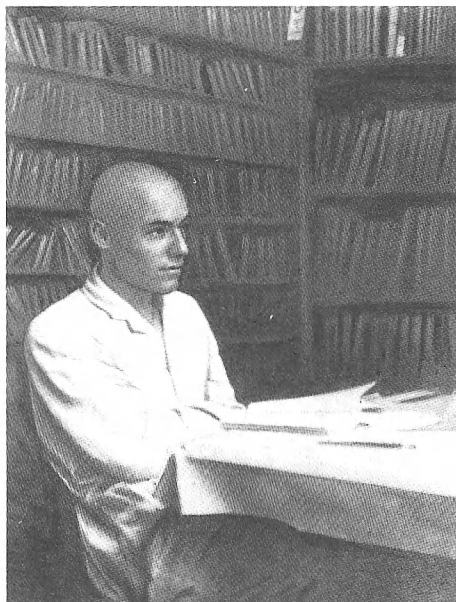
Школа в с. Підгороднє (вигляд збоку)

*Учительки Підгородненської школи
Марія Феодосіївна Романій та Марія
Устимівна Канівець. 10 листопада
1932 р.*

*Василь Мисик
(звичка стригтися «під
нулівку» прищепилася
йому змалку)*

*Василь Мисик —
бібліотекар Бу-
динку літераторів
імені Василя Бла-
китного. Харків,
вул. Каплунівська.
1927 р.*

*Василь Мисик —
«плучанин».
Харків*

Саме на звороті цієї фотокартки Аркадій Казка написав вірш «Василеві Мисику». Село Василівка, 10–23 березня 1922 р.

*Аркадій Казка (стоїть)
на лікуванні в Ялтин-
ському санаторії.
20 березня 1927 р.*

*Володимир Маяковський,
з яким Аркадій Казка спіл-
кувався в Одесі незадовго
до трагічного фіналу обох
поетів*

*Василь Седляр — директор
Межигірського художньо-
технічного технікуму,
жертва московсько-
більшовицького режиму. Тут
1922 р. з ним спілкувався
Аркадій Казка*

*Василь Мисик у Ново-
му Афоні. 1929 р.*

Павло Тичина, Євген Тичина з сином, Василь Мисик та Лідія Папарук. Новий Афон, 1928 р.

З Михайлом Коцюбинським (сидить праворуч) А. Казка (стоїть) та С. Устименко, М. Саєнко

Василь Мисик, Лідія Папарук, Павло Тичина, Євген Тичина з сином. Новий Афон, 14 липня 1928 р.

*Дружина Аркадія Казки —
Анна Павлівна з сином Левком*

*Левко Васильович
Казка*

ЗМІСТ

Кілька слів читачеві. *Григорій Кочур* 5

Олександр Шугай

КРАПЛЯ СОНЦЯ У МОРІ БЛАКИТУ

---

1. «Життя — прекрасна таємниця...»	9
2. «Ви склали іспит на поета...»	49
3. «Вир радості і мук»	90
4. «Там сонце, там...»	129
5. «Між сизих безбереж...»	194
6. «Золоті крила надій...»	242
7. «Без роботи людина псіе...»	313
8. «Та хвиля, що порушить небуття...»	366
Замість епілогу	378

Аркадій Казка

ВИБРАНІ ТВОРИ

ПОЕЗІЯ

Романтичне	391
Vers libre	392
Мені байдуже	394
Загублений спокій	396
«Айстри»...	397
Встаньте ж, вільні-богорівні!	398
Тріолет	399
Кінець	400
Самотність	401
Гекзаметр	402

Сонет про сонета	403
Тріолет	404
Посуха	405
Тріолет	406
«Як ніжна квітка в'яне у затінку...»	407
Рондо	408
Рондо складне	409
Аргонавти	410
Сніжинки	418
Буря	419
Миколі Лисенкові	420
Сон	421
Зорі	422
Березень	423
Денікінщина	425
«Б'ють у нарід вогненні стріли...»	426
Глібову	427
Тріолети про тугу	428
Поету	431
Газель	432
Газель	433
Рондо	434
Під мурами Межигірського Спаса	435
«Тисне біль за серце...»	437
«Так, як Весна потрібна для квітнення рож...»	438
Золотее жито	440
Так звик...	441
Сарай	442
Сонет	443
Фотоетюд	444
Сучок	446
Павучки	447
Дорога	449
Весна	451
Ворота	453
Вітер вночі	455
Васильки	456
Лист	457

Журавлі	460
Великдень	462
Стежечка	466
Сон старого кобзаря	480

ПЕРЕКЛАДИ

Ну, що ж!	485
Джордано Бруно	486
Самсон	489
Мати	490
Ніч улітку	493
Сліпець	494
Говільниці	495
Дворецький	496
При дорозі	497
Воскресіння	498
Старець	499
Нащадки пророка	500
Панахида	501
Берег	502
Плач уночі	503
Судний день	504
Пам'ять	505
Сонет	506
«Вже хміль всихає понадтинню...»	507
Троянди	508
Крізь гілля	509
Вечір	510
Ночівля	511
Нічні хмари	512
З дитинства	513
«Набігає в пітьмі...»	514
Вітаю, лицарі!	515
Арія Керубіно	516
Арія Дон-Жуана	517
Арія Остіне	518
В дорогу!	519

НАРИС

У Коцюбинського в Вінниці 521

РЕЦЕНЗІЯ

«Дружина Сонця» Г. Леру українською мовою 531

**АРКАДІЙ КАЗКА У ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ
(Критичні матеріали, відгуки та інші публікації)**Залюблений у нове життя. *Станіслав Тельнюк* . . . . 537Винуватий, бо українець. *Володимир Шкварчук* . . . 555Дар шани і любові. *Ірина Блюда* . . . . . 572Довга дорога до правди. *Олександр Шугай* . . . . . 575**АВТОРИ СТАТЕЙ** 643**ФОТОМАТЕРІАЛИ** 645

Літературно-художнє видання

Олександр Шугай
КРАПЛЯ СОНЦЯ У МОРІ БЛАКИТУ

Аркадій Казка
ВИБРАНІ ТВОРИ

Упорядник *Олександр Шугай*
Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*
Випусковий редактор *Наталія Ксьондзик*
Літературний редактор *Надія Шугай*
Коректор *Лідія Железна*
Макет *Наталії Патоли*
Верстка *Олексія Цися*
Художнє оформлення *Уляни Мельникової*
Обробка фотографій *Євгена Нужного*

Підписано до друку 30.06. 2010

Формат 84x108 1/32

Папір офсетний. Друк офсетний

Наклад 2000 прим.

«Смолоскип»

04071, Київ, вул. Межигірська, 21

Тел. і факс (044) 425-23-93

E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com; www.smoloskyp.org.ua

Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Віддруковано

ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4

Ш95 Шугай Олександр. Крапля сонця у морі блакиту.
Казка Аркадій. Вибрані твори. — К.: Смолоскип,
2010. — 664 с.

ISBN 978-966-2164-12-1

Книга містить два розділи: документальну повість про життєвий шлях Аркадія Казки — представника «Розстріляного відродження» 1920-х рр. в українській літературі — та його вибрані поезії, переклади, статті. Сюди ввійшли також інші публікації, критичні розвідки, документи. Видання присвячене 120-й річниці з дня народження Аркадія Казки.

Розраховане на широке коло читачів.

ББК 83.34УКР6-8

**Олександр
Шугай**

**Крапля
сонця
у морі
блакиту**

**Аркадій
Казка**

**Вибрані
твори**

Життя — яка то гарна річ!
Життя — прекрасна таємниця,
Втіх, чистих радощів криниця...
Життя — яка то гарна річ...

Аркадій Казка

ISBN 978-966-2164-12-1

9 789662 164121 >

«СМОЛОСКИП»